

Kemecsi Lajos

Néprajz és muzeológia
Az elmélet és gyakorlat alakulása a 20-21. században

Akadémiai doktori értekezés

Pomáz, 2021

Tartalomjegyzék

Bevezető	5
Néprajzi muzeológia	9
II.1. Múzeum és épülete	9
II.2. Változó múzeum – új gyűjteményi stratégia	44
II.3. Műkereskedelem és néprajzi muzeológia	56
II.4. Néprajzi Múzeum és állandó kiállítás.	63
II.5. Emlékezetpolitika és néprajzi múzeum.	76
Szabadtéri néprajzi muzeológia	85
III.1. A tudományos kutatás a magyar szabadtéri néprajzi múzeumokban	85
III.2. Életmódtörténet és hagyatéki leltárak, árszabások	92
III.3. A mezővárosi életmód és kultúra bemutatása szabadtéri néprajzi múzeumi kiállításokban	100
III.4. Kihívások és válaszok a szabadtéri néprajzi muzeológiában	108
Tudományos kutatásra épülő esettanulmányok múzeumi környezetben	125
IV.1. A Felföldi mezőváros tájegység megvalósítása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban ...	125
IV.2. Gyöngyösi hagyatéki leltárak elemzésének tapasztalatai	136
IV.3. A filoxéravész és a Felföldi mezőváros tájegység	151
IV.4. Szakralitás a múzeumi enteriőrben	157
IV.5. Felföldi borkereskedő háza a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban	164
IV.6. A tokaji ház a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban	176
IV.7. A hétfalusi telek az Erdélyi épületegyüttesben	184
IV.8. Probléma érzékenység és aktualitás múzeumi környezetben?	201
Tudomány- és kutatástörténeti elemzések	209
V.1. A Magyar Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum kapcsolata az alapítás és intézményesülés időszakában	210
V.2. Jankó János és a Néprajzi Múzeum kapcsolata	214
V.3. Balassa Iván és a Néprajzi Múzeum	238
V.4. A Falumúzeumi osztály 1967-es megalakítása a Néprajzi Múzeumban	247
V.5. A Néprajzi Múzeum működésének jellemzői (1989 – 2020)	265
V.6. A Néprajzi Múzeum, mint tudományos műhely (1989 – 2020)	280
V.7. A Néprajzi Múzeum kiállításai (1989 – 2020)	294
Összefoglalás	309
Felhasznált irodalom	317
Illusztrációk jegyzéke	373

Bevezető

A disszertációban összefoglalni szándékozott kutatási eredmények egyértelműen összefüggnek azokkal a módszertani, muzeográfiai folyamatokkal melyek érzékelhetően formálják a néprajzi muzeológia – természetes módon a szabadtéri terület – jellegét is, szerves részeként a teljes múzeumi szférát jellemző aktuális átalakulásnak. Ez az átalakulás, mely a múzeumi világ szerepvállalását, módszertani megújulását alapvetően módosítja, nemzetközi és hazai téren egyaránt érzékelhető.

A disszertáció készítője az utóbbi közel három évtizedben végig a múzeumi területen dolgozott és bőséges tapasztalatot szerzett a múzeumok, különösen a néprajzi múzeumok szerepfelfogásáról, a muzeológia elméletének és gyakorlatának alakulásáról. A disszertációban a Szabadtéri Néprajzi Múzeum nemzetközi téren is elismert, komplex újító tevékenységével szorosan összefüggő tapasztalatok és ezekkel kapcsolatos elméleti kutatások eredményei is szerepelnek.¹

A külföldi szakirodalom is nyilvánvalóvá teszi, hogy az utóbbi évtized nyilvánvaló fordulópontot jelentett a vonatkozó érvényes múzeumi paradigma megvalósításában, függetlenül a termes vagy a szabadtéri körhöz tartozástól.² A korszerű és hiteles múzeum két tartalmi és módszertani pillérre épül: az egyik a gyűjteménye, a másik az intézmény tudományos és társadalmi küldetése. A „*New collecting – új gyűjteményezés*” elve szerint a múzeum már nem csupán tárgyakat gyűjt, hanem interakciókat is. Ezáltal a múzeum a kulturális örökségi közösségben egyenrangú félként vesz részt, platformként szolgál az egyének és csoportok számára saját örökségük gyűjtéséhez.³ Az új gyűjtés a közösséggel, mint társkurátorral való együttműködést is jelenti. A participáció és a diszkurzivitás kutatási tendenciaként jelentkezik a korszerű néprajzi múzeumi kiállítási programokban.⁴ Az új örökség diskurzus támogatja az együttalkotást és a megosztott kurátori gyakorlatot. Ezen folyamatok kiteljesedésével a kortárs néprajzi muzeológiában a figyelem középpontjában már nem pusztán a gyűjtés, hanem a gyűjteményfejlesztés áll.⁵ A célzott szerzeményezés, az aktív gyűjtés arányát egészséges irányban javíthatja az intézmények működésében, esetenként akár évtizedes passzivitást zsákutcás útkekeresést követően is.⁶ A néprajzi paradigmaváltás eredményeként korábban soha nem gyűjtött és figyelmet nem kapott anyagok múzeumokba kerülése válik szükségessé.⁷ A múzeumi szerepvállalás módosulásának korszerű aspektusai kitüntetett figyelmet kölcsönöznek az ilyen tárgyú archívumi és műtárgy anyagoknak.⁸ Az „*Új muzeológia*” és a bemutatás formáinak egymást alakító jellemzői szintén sajátos szempontokat kapcsolnak az intézményi kutatási tematikákhoz.⁹

A társadalomtudományok tudományos háttérbázisai között érzékelhetően növekszik a néprajzi múzeumi gyűjtemények szerepe.¹⁰ A néprajzi múzeumok felelőssége és lehetőségei érdemben megnöttek az utóbbi évtizedben lezajlott emlékezetpolitikai fordulattal összefüggésben. A múzeumi szerepvállalást árnyalja, hogy a hagyomány az identitás médiumaként működik és a hagyományok

1 Összefoglaló jelleggel készült a vonatkozó tematikát képviselő tanulmánygyűjtemény. Kemecei 2020.

2 Black 2012.

3 Meijer – van Mensch 2012. 123-126.

4 Croke 2011. 175. Foster 2018.

5 A szabadtéri néprajzi múzeumi gyűjtési gyakorlathoz lásd Nagyné Batári 2014.

6 Izgalmas az újabb módszerek terjedése a néprajzi gyűjtés terén. Így az internetes, szórólapos, média hirdetéses célzott keresések. Vö. Nagyné Batári 2014. 181.

7 Cseri – Sári 2010. 15. Fejős 2017. 14-16.

8 Vö. Frazon 2011. 49.

9 Wilhelm 2016. 127. Nagyné Batári – Lajos 2017. 105-108.

10 Kemecei 2020. 424.

fenntartása vagy megmentése a társadalmak morális feladata.¹¹ A hagyomány befolyásolására, felújítására, az újabb hagyományok kitalálására tett kísérletek az egyéni és csoportidentitások fenntartását, revitalizációját vagy éppen átalakítását célozzák meg.¹² Nem könnyíti meg a helyzetet, hogy a néprajzi múzeumok eredendő múltorientációját a jelennel való szembesülés komoly kihívás elé állítja. A kortárs viszonyok értelmezése iránti fogékonyságot az utóbbi években az antropológia diszciplináris igényű megjelenése is serkentette.¹³

A néprajzi múzeumokra szintén jellemző, hogy a múzeumi kiállításokra úgy tekintenek, mint a korszerű tudásrendszerek permanens újrendeződésének és társadalmi-politikai világképekbe történő beágyazódásának alapvető eszközeire.¹⁴ A különböző múzeumi kiállításokban a legkülönbélebb szituációk és kontextusok jelennek meg szcenírozott formában.¹⁵ Más-más didaktikai, pedagógiai vizuális és emocionális megközelítést igényel a térhez kötött történések és események, társadalmi struktúrák és történeti életvilágok múzeumi színrevitele.¹⁶ Kiemelt szerepet kapnak a modern néprajzi/antropológiai múzeumi megközelítésben a korszerű tárgyelméleti kutatások eredményei.¹⁷ A tárgybiográfiai megközelítést, a tárgyak és emberek kapcsolatának utóbbi évtizedben terjedő elemzési módszerét ideális esetben a terepen dolgozó muzeológus/kutató tudja legjobban megvalósítani.¹⁸ Ez a megközelítés kiválóan alkalmas arra, hogy a gyűjteményekből kiválasztott tárgyakon, egy-egy példán, az adott tárgyak helyzeteinek, identitásának változásán keresztül adjunk képet a tárgyak társadalmi-funkcionális illetve ember és tárgy változó kapcsolatáról.¹⁹

A 21. század második évtizedére markánsan megváltozott látogatói szokások, preferenciák igazolják, hogy a néprajzi gyűjteményeket feltáró társadalmi múzeumok képesek a látogatók tanulási és ismeretszerzési vágyának kielégítésére. Az egykori életvitelben megnyilvánuló és a jelenben is formálódó kulturális különbségek bemutatásával kapcsolatos kérdések megfogalmazására az ilyen múzeum kiválóan alkalmas.²⁰ Elengedhetetlen, hogy a nemzetközi szakirodalom és a konkrét intézmények, szereplők, ágensek, fogalmak ismeretében és következetes alkalmazásával fogalmazzuk meg a néprajzi múzeumok kiállításaira vonatkozóan aktuális kérdéseinket és válaszainkat.²¹

Leegyszerűsítve, a múzeum napjainkra olyan kulturális szórakoztató helyszínné alakult, a fogyasztás helyszínévé, ahová elsősorban az attrakció, az élményszerzés miatt jön a látogató. A múzeumok, mint intézmények terén nyilvánvaló a megfelelni vágyás a különböző fenntartói- és lokális elvárásokhoz.²² Az állam, mint fenntartó számára a közgyűjteményi intézmény a programérvényesítésének kitüntetett modern csatornája és egyben indoktrinációs eszköze lett.²³ Külső normaként telepedik a múzeumokra az angolszász kifejezéssel *auditkulturának* nevezett megítélés, amely a társadalmi hasznosság mérésére vonatkozik.

Az is szinte közhelyszerű megállapítás, hogy a 21. század muzeológiája már nem értelmezhető az elmúlt évtizedekben végbement memóriapolitikai fordulat nélkül.²⁴ A múzeumi gyűjtemények a

11 Giddens 1994. 65. idézi Jakab 2012. 48.

12 Bloch Ravn 2010. 43.

13 Vö. Macdonald 2016. Az etnográfiai és etnológiai múzeumokkal kapcsolatosan 10-12.

14 Korff 2003. 10.

15 Schindlbeck 2016. Boyle – Hagmann 2017.

16 Frazon 2011. 70. Bedford 2014.

17 Bonnot 2014.

18 Vö. Braun 2015.

19 Vö. Nicolescu 2016.

20 Fejős 2003. 15.

21 Ébli 2016. 176-184. Sári 2017c. 52-54. Watremez 2018. 61-67.

22 Kemecsi 2020. 425-426.

23 Ébli 2005. 49.

24 György 2003. 16.

tudománytörténet esetenként homályos vagy megvakult tükrei, olyan sajátos történeti produktumok, melyeknek valós értékét a kapcsolódó információk minősége hordozza. Ezáltal vitathatatlan, hogy a múzeumi anyag, mint az etnográfiai tudás egyik alapformája nem önmagában, vagy semleges forrásbázisként, hanem egyedül történeti mivoltában, és a létrehozása körülményeinek ismeretében használható hitelesen. A múzeumok korszerű funkciói között a megőrzés (melybe beletartozik a korábban gyűjtésként jelzett tevékenység és az állományvédelem/restaurálás is), mellett a kutatás, a kommunikáció és az oktatási tevékenység egyenértékű elvárásként szerepel.²⁵ Minden befogadás-őrzés, minden kiválasztás-megmutatás a múltból alkotott elképzelések foglalata, s mint ilyen önmagában is eleve értelmezésre szoruló állásfoglalás. A múzeum ily módon különleges médium. Önmaga jogán képvisel készségek, technikák, módszerek összességéből álló megismerési és magyarázati eszközt, a társadalmi információátadás különleges közvetítő csatornáját.²⁶ Az emlékezetpolitikával kapcsolatos múzeumi diskurzusnak az új muzeológia vagy a részvétel, illetve a forrásközösség fogalmait természetes módon kell tárgyalnia és alkalmaznia. S mindennek a néprajzi múzeumi kiállításokra számos esetben generálisan jellemző időtlenség végleges föladásával együtt kell történnie. Az örökség, mint nemzetközi kulturális és politikai jelenség, egyetemesnek, globális kategóriának szánt terminus viszonylag új a múzeum és a kultúra, kultúrapolitika területén.²⁷

A társadalmi hasznosság felismerése és felismertetése mára nemzetközi szintéren már az intézmények fennmaradásának és fejlesztésének alapjaként értékelhető. A korszerű múzeumi praxisban lendületes ritmusban előtérbe lépnek a történetek és az emlékezések, valamint a képek és filmek melyek a hétköznapi életben is roppant módon fölértékelődtek. Az aktualitás számos téren kínál – vagy szinte elvár – múzeumi szerepvállalást a néprajzi intézményektől: ilyen például a klasszikus népi kultúra képeinek múzeumi megszerkesztése mellett a hagyományos népi kultúra elemeinek különböző társadalmi-kulturális körben történő újrafogalmazása, vagy a nemzeti kultúra szerveződése, illetve a nemzetközi vagy globalizált kultúra helyi átértelmezése.²⁸ A társadalmi múzeumok számára alapfeladatként jelentkezik a jelenkori kortárs konfliktusok problémái mellett, a mindennapi élet esztétikumáig, vagy a szimbólumok és a kommunikációs jelenségek komplex világáig számos érzékenykedő itélhető tematika.²⁹ Tevékenységükben a néprajzi múzeumok más és más intenzitással kombinálják az objektív tudás és a szubjektív tapasztalat tartalmi és formai szegmenseit.³⁰

A fentiek fényében óriási a felelőssége a szférában tevékenykedőknek, mert a múzeum nyilvánvalóan jelentésteremtő tér, megkérdőjelezhetetlen klasszifikációkkal. Ezen szempontok alapján megállapítható, hogy olyan örökségi intézmény, amely számára a nemzeti identitás – örökségkonstruálás problémaköre komoly feladatrendszer és egyben kihívást jelent.³¹

A disszertáció hat tartalmi egységre oszlik. A jelen bevezetőt követő II. részben szereplő fejezetek (5) általános néprajzi muzeológiai tematikába tartoznak. A múzeumi épületek, a gyűjteményezés kérdései mellett a Néprajzi Múzeum új készülő állandó kiállításával és a néprajzi múzeumok emlékezetpolitikai szerepvállalásával foglalkoznak. A következő (III.) nagy részben szabadtéri néprajzi muzeológiai elemzések (4) olvashatóak, a tudományos kutatási lehetőségekről, illetve az életmódtörténet szabadtéri múzeumi bemutatási megoldásairól. Az általános kutatási tendenciákkal, illetve a muzeo-

25 *A múzeumok és gyűjtemények védelméről, fejlesztéséről, sokszínűségükről és a társadalomban betöltött szerepükről* Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) által Párizsban, 2015. november 20-án elfogadott *Ajánlás*.

26 Vö. Fejős 2008. 25-26. Arapovics 2017. 93-97.

27 Simon 2016. 643-644.

28 Kemecsi 2020. 427.

29 Pl. Zipsane 2017. 34-36.

30 Vö. György 2016.

31 Vö. Chastel 2004.

lógiai szakág előtt álló kihívásokkal foglalkozó felvetések is szerepelnek a fejezetekben. A IV. részben szabadtéri néprajzi muzeológiai kutatásokra épülő tárgytörténeti elemzések és esettanulmányok olvashatóak (8). Ezek mintegy az elméleti és problémacentrikus alfejezetekre reflektáló alapkutatói eredményeket összefoglaló elemekként működnek. A szabadtéri néprajzi tematikájú alfejezetek többsége a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felföldi mezőváros tájegységhez kapcsolódik.

Az V. nagy fejezet 7 alfejezete a Néprajzi Múzeum és – egyes részekenél természetes módon kapcsolódó jelleggel – a Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudomány- és kutatástörténetével foglalkozik. A jelenleg a Néprajzi Múzeum főigazgatójaként dolgozó szerző a budapesti intézmény archívumára is építve törekedett korábban ismeretlen források, hagyatékok, működési dokumentumok elemzésével vizsgálni az intézmények korai éveinek időszakát, egyes meghatározó múzeumi szereplők tevékenységét. Három alfejezetben a Néprajzi Múzeum utóbbi harminc éves működésének összefoglalása szerepel, hangsúlyozva az intézmény tudományos műhely jellegét.

Az utolsó VI. fejezet szinte tézisszerűen törekszik a terjedelmes értekezés legfontosabb megállapításait hangsúlyozni, nyilvánvaló módon törekedve a nemzetközi múzeumi diskurzusba csatolására a hazai néprajzi muzeológia jellemzőinek megismerhető elemeit. A disszertációban felhasznált gazdag magyar és idegennyelvű irodalom szerepel a VII. részben, melyet a munkában felhasznált illusztrációik listája zár le.³²

32 A fényképek között számos korábban publikálatlan kép is szerepel, több esetben a szerző saját felvételei.

Néprajzi muzeológia

II.1. Múzeum és épülete

A görög – latin eredetű múzeum szó eredetileg az antik tárgyakat, régiségeket, régi korok emlékeit, műtárgyait őrző, gyűjtő, kutató és feldolgozó, illetve kiállító intézmény, valamint annak helyet adó épület.³³ Az új múzeum épületek megépülése és az intézményi paradigmaváltás és stratégia összefüggései általános tanulságokat is hordoznak, és messze túlmutatnak az egyes érintett múzeumok működési feltételeinek keretein. A disszertáció vonatkozó fejezetének témaválasztását messzemenően indokolja a Néprajzi Múzeum költözésével kapcsolatos diskurzus megélénkülése is. A múzeumi épületek bárhol a világban a közvetlen emblemikus építészeti, várostervezési jelleg, illetve az intézményi átalakulások és útkeresések révén egyre bővülő funkciókeresésen túl a múzeum, mint intézmény konstrukcióját is leképezik.

Kibívások és válaszok a modern múzeumépítészetben

Múzeum és épülete, illetve múzeum és építészet kapcsolatával összefüggésben korábban elsősorban nemzetközi előtanulmányokról beszélhetünk.³⁴ Több nemzetközi építészeti szakmai folyóiratnak is megjelent tematikus, múzeumépítészetrel foglalkozó különszáma.³⁵ Az utóbbi években megélénkülő társadalmi érdeklődés által ösztönzött hazai múzeumi kutatások ezt a témát is érintették, de messze nem merítették ki.³⁶ Jelzésértékű, hogy a hazai építész felsőoktatásban a korábbi tankönyvhöz képest már színvonalas önálló fejezetet érdemelt a terület a korszerű összefoglalásban.³⁷ Még 2007-ben jelent meg Giulia Camin kitűnő kötete, amelyben a világhírű gyűjteményeket és az azokat őrző épületeket egymásra ható, egymással összefüggésben lévőnek tekinti. Az egyes múzeumok építészeti adottságai és a gyűjtemények jellemzői érzékletes példákkal szerepelnek a könyvben.³⁸ A múzeumépítészeti tematika hazai aktivizálódását kiválóan jelzi a Museumcafé folyóirat 2010-es rendhagyó 14. száma, melyet teljes terjedelmében a Szépművészeti Múzeum bővítésének szenteltek a szerkesztők.³⁹ Természetesen a téma jelen volt már évtizedekkel korábban is⁴⁰ a szféra tudományos érdeklődésében, de nyilvánvalóan érzékelhető, hogy jelenleg lényegesen hangsúlyosabban és eleve-
nebben zajlik a párbeszéd ezekről a kérdésekről. Elengedhetetlen, hogy a nemzetközi szakirodalom és a konkrét intézmények, szereplők, ágensek és fogalmak ismeretében és következetes alkalmazásával

33 Átvitt értelemben is használták, a hazai akadémiai folyóirat címe volt 1850-52-ben az „Új Magyar Múzeum” (Hunfalvy Pál szerkesztésében).

34 A 2008-ban kiadott „Múzeum vezetési ismeretek” tanfolyam jegyzetében szereplő vázlatos vonatkozó anyag szerzője, kiindulásként szögezi le, hogy „A múzeumépítészet elméletével ne foglalkozzunk. Ez nálunk sokkal gazdagabb országok számára fontos csak manapság...” Kaján 2008. 42.

35 Pl. Museum Architecture, Museum International, 1997/4. 4-41. Museum Boom, Architecture, 1997/12.

36 Specifikus téma a Magyar Nemzeti Múzeum elhelyezésének kérdése, melynek főbb irodalmáról, illetve városépítészeti vonatkozásairól lásd Magyar múzeumok 2003. 1. sz. Vonatkozó irodalom, illetve esettanulmányok – elemzések: Ébli 2005. György 2003., 2007. Wesselényi-Garay 2009. Sinkó 1994. 19-27. Marosi 1995. 918-921. VATTIMO 1998. 34-36. Fejős 2003. 7-16. Museum XXI. a világ és Magyarország múzeumépítésze. In: *Octagon*, 2001/1. 12-64.

37 Cságoly szakkönyv vonatkozó része tanulságos képet nyújt a muzeológia alapfeladatairól, a múzeumok általános és hazai típusairól, illetve történetének elsősorban műszaki szempontú összefoglalásáról. Köszönet nek, aki felhívta figyelmemet a munkára.

38 Camin 2007.

39 Museumcafé 2009/2010. december/január. 3. évfolyam 14. szám.

40 Pl. Perneczky 1991. 68-89.

fogalmazzuk meg aktuális kérdéseinket és válaszainkat egyaránt, hiszen az Európai Unió tagállamaként hazánk is aktív szereplője az ilyen kultúrpolitikai/turizmusipari fejlesztéseknek is.⁴¹

A múzeumépítészeti főbb irányai

A múzeumok működtetése muzeológiai és gazdasági értelemben egyaránt prosperáló, ezért tudatosan rendelnek urbanisztikai funkciót és szerepet az épülő-átalakuló múzeumépületeknek. A múzeumok épületeinek elhelyezése minden időben üzenetet hordozott: így pl. a bécsi Kunshistorisches és a Naturhistorisches Museum épületeinek kettőse is. A két neobarokk palota a 19. század végi természet és ember kulturális kettősét jelképezi elhelyezésével és gyűjteményeivel egyaránt.⁴² A bécsi példánál maradva a Muzeumsquartier kiváló példa a 19. század és a kortárs globális gazdaság nyilvános térről alkotott elképzeléseinek összevetésére.⁴³ Az egykori szakmúzeumi elkülönülés és a Gesamtkunstwerk modern megvalósulási kísérleteként sikeresen alkalmazkodott a korszerű múzeumi küldetés elvárásaihoz. Példaszerű az időigényes és igen sokrétű társadalmi-szakmai vita, amely megelőzte a megvalósítás fázisát. (Egyes országokban ezek a viták csak a megvalósulást követően bontakoznak ki.) Az építészeti koncepciók markáns elemei „estek áldozatul” az elfogadás érdekében.

1. kép MEG, Musée d'ethnographie de Genève épülete (Genf, 2016.)

A múzeum a modern kor egyik sikerágazata és egyben igencsak ellentmondásos intézménye. Rendkívül információgazdag ezen a téren, s szinte példaértékű a New York-i Museum of Modern Art (MoMA, a közismert „white cube”) története.⁴⁴ A modernizmus legitimációja tükröződik az épület bővítési programjainak megoldásaiban. S ez felveti a múzeumépítészeti egyik napjainkban is

41 Ilyen jellegű rövid összefoglalás Szablyár 2010.

42 Vö. Ébli 2005. 30-31.

43 György 2003. 125. illetve Museum XXI 2001. 47-49.

44 Vö. György 2007. 194-195.

aktuális kérdését. Az átépítés – kiegészítés problémakörét. A MoMa pozíciójának változását érzékelve alakította az átépítést az ezredforduló után. Példaértékű, hogy az átépítési nemzetközi pályázattal egyetemben az intézmény aktualizálta „Mission Statementjét” is.⁴⁵ A 2004-ben megnyílt részek tervezője Yoshio Taniguchi, aki Japánban már több múzeumot tervezett korábban; terveiben az átépítést az épület evidens állapotaként kezelte és az addig zárt „white cube” oldalait megnyitotta a város felé.

Az építészeti összefoglalások a II. világháborútól máig tartó időszakot egyértelműen a múzeumok korának nevezik.⁴⁶ A múzeum a 20. századra nyilvánvalóan indoktrinációs eszközzé vált. Speciális jelenkori múzeumi épülettel kapcsolatos probléma a Parthenon-fríz (Elgin márványok⁴⁷) és az athéni Akropolisz Múzeum témája. Hasonlóan érzékeny kérdésekre reflektálva, kimondottan éles vitákkal kísérve nyílt meg 2006-ban Párizsban a Musée du quai Branly – már névválasztásával is jelezve az összetett problematikát. Az európai civilizációkat bemutató múzeum gyűjteményét a korábbi Musée National des Arts d’Afrique et d’Océanie (MAAO) és a Musée de l’Homme összeolvasztásával alakították ki. A posztkolonialista korszak, kulturális relativizmust hirdető múzeumi elvei igencsak éles kontúrokkal rajzolták körbe az intézmény határait.⁴⁸ A restitúciós folyamatok, a nemzetközi diplomáciai és kulturális interakció kitüntetett területe a múzeumi szféra. Szintén jellegzetes francia példa a Musée des Civilisations de l’Europe et de la Méditerranée (MuCEM) Marseillebe költözése, új épületének megépítése.⁴⁹ A múzeumi üzenet és küldetés újradefiniálása, a korábbi válságba került múzeumok a Musée de l’Homme és a Musée National des Arts et Traditions Populaires (MNATP) gyűjteményeinek részleges összevonása adta kiindulást az európai etnográfiai múzeum létrehozásához. Egyértelmű a francia állami kultúrpolitika törekvése az új intézmény létrehozásával, amely összhangba került a mediterrán térség fővárosa küldetés beteljesítését erősítő helyi települési szándékokkal.

Akár az integráció, akár a szegregáció problémaköreinek aktualizált felvetésekor előtérbe kerül a múzeum, mint helyszín. James Clifford megállapítása szerint az igazi múzeum egy olyan kontakt-zóna, ahol a többségi (múzeumot fenntartó) kultúra érintkezhet az ott reprezentált (kisebbségi, idegen) világgal.⁵⁰ Szintén fontos eleme a múzeumi vonatkozó kutatásoknak az önreflexió eleme – a metodológiai individualizmus szempontjainak figyelembe vételével.⁵¹ Alapprobléma, hogy nehéz megteremteni a gondolati terek hagyományának és a modern kommunikációs áramlatban való helykeresésnek az egyensúlyát. Sikeres nemzetközi példa a megújulásra és újrapozicionálásra a bécsi Museum für Angewandte Kunst (MAK) átépítése. Az eredetileg különálló két neoreneszánsz épülettömböt üvegfolysóval kötötték össze, átjárhatóvá tették az addig elzárt kertet és kávézót alakítottak ki. Földalatti kiállító tereket építettek, amelyekben Studiensammlung látható – nyersanyag szerinti megoszlásban, tipológiai, történeti és funkcionális rendezési elvek szerint tagolva.⁵²

A magyar múzeumi tematikájú elemzések között példaértékű György Péternek a New York-i Amerikai Természettörténeti Múzeum (AMNH) esettanulmányként is értékelhető kötete, melyben a múzeum épületét is górcső alá veszi.⁵³ A konkrét amerikai múzeumi élményből általános jellemzés születik a könyvben. Szerepel a fejtegetések között az a lehetséges megoldás is, hogy napjainkban egy múzeum lemond az állandó és az időszakos kiállítások „hagyományos” alkalmazásáról, s ezek he-

45 György 2007. 221.,231.

46 Cságoly 2004. 269. Trulove 2000.

47 King 2006.

48 Amato 2006. 46-65. hivatkozza György 2007. 250.

49 Az intézmény átalakulásáról Szabó 2009.

50 Clifford 1997. 188-219. Vö. Korff 2001. 133-151. illetve korábbi értelmezés az Architectural Review, 1984/2. különszámában: Museums: the Continuity of Tradition címmel.

51 Vö. György 2003. 138. o.

52 Ébli 2005. 67-69. Hasonló londoni példa olvasható: Libeskind 1997. 64-67.

53 György 2003.

lyett megbíz egy sztárepítész egy épület megteremtésével. Egy olyan, akár kiállítás nélküli jellegzetes épületével, amelyben divatos étterem működik, tárlatok és gyűjtemények helyett.⁵⁴

Érdeemes a múzeumépítészet megújításának szándékához figyelembe venni a korábbi modernista eredményeket is. A hatásmechanizmusok elemzése komoly támogatást nyújthat a jelenben zajló fejlesztési koncepciók artikulálásához. Így pl. a három évtizeddel ezelőtti posztmodern ikonként megvalósult stuttgarti Staatsgalerie a korszerű betonszerkezeteket alkalmazó skót építész James Stirling monumentális műve, megnyitáskor óriási botrányt kavart. Az építészeti különlegesség (környezetébe simuló teraszos jelleg) kiemelt médiafigyelmet eredményezett, ami a látogatók és a szponzorok számára is pozitív üzenetként értelmeződött.⁵⁵ 2002-ben folytatódott az intézmény bővítése egy ötemeletes funkcionalista tömb felépítésével, amely kiválóan kapcsolódik a már meglévő klasszikus és posztmodern épületekhez. Összegzőként megállapítható, hogy a boom idején épült múzeumépületek igazolják, hogy a kánonoktól való radikális távolságtartás soha nem látott szabadságot tett lehetővé az építészek számára.⁵⁶

Jó példák és tanulságos hibák

A bátor múzeumépítészet egyértelműen beruházás a jövőbe, hiteles szakmai koncepcióval párosulva komoly bizalmi tőkét kovácsol. A több mint 30 esztendővel ezelőtti kezdetekre visszanyúló folyamatok tapasztalatait érdemes felhasználnia a jelenben tervek készítő menedzsmenteknek is. A múzeumépítészet és a korszerű múzeumi koncepciók összefüggéseivel kiterjedt nemzetközi szakirodalom foglalkozik. A hangsúly elsősorban a művészeti múzeumokon van ezen a téren.⁵⁷

A nyugati múzeumi sikersztori talán leginkább látványos – bár esetenként igen ellentmondásos – eleme a múzeumok építésze. Victoria Newhouse bőven illusztrált könyvében számba veszi a sikeresnek ítélt, illetve az elhibázott múzeumépítészeti megoldásokat egyaránt.⁵⁸

Sikeresnek ítélték pl. az említett James Stirlingnek a Neue Staatsgalerie, vagy londoni National Gallery építészeti megoldásai (Robert Venturi, 1991), a bázeli Fondation Beyeler (Renzo Piano, 1997), vagy a Tate Modern átalakítása (Herzog és de Meuron svájci irodák, 2000).⁵⁹ Ezeknek az épületeknek a megvalósítása szerencsésen ötvözi az építészeti hagyományok egyéni hangú újrafelhasználását és ötleteit. A múzeumok építészetének jelentőségét jelzi, hogy pl. a Tate Modern építéséről külön kötetet publikáltak, melyből az el nem fogadott tervek is megismerhetők, illetve a finanszírozási jellemzők és más gyakorlati információk.⁶⁰ A Tate erőműből múzeummá alakításának egyik vezérelve az anyagok, a terek és kapcsolatok mellett a fény használata volt. Ez a változatossá tétel egyik fő eszköze: a fény s a hozzá való viszonyulás a múzeumok építészetének egyik alapkérdése.⁶¹

Elhibázottnak ítélték az eredeti épületek hatásait lerontó átépítések közül pl. a Metropolitan, a MoMA korábbi fejlesztése, vagy a New York-i Guggenheim átalakításai. Az elutasító értékelések egyöntetűen azzal érvelnek, hogy elmaradt az átalakítások eredményeként a térrel való kölcsönhatás alkalmazása. A múzeumok nem reflektálnak érvényes módon a külső környezetükre.

54 Ezen múzeum és építészet kapcsolatát elemző nemzetközi szakirodalomhoz mások mellett igen hasznos pl. Museums: the Second Round, Progressive Architecture, August 1983, 65-100. Bloom (ed) 1984. Brawne 1966. Cossons 1984. 121-130. illetve további hivatkozások Ébli 2005. 88.

55 Ébli 2005. 86.

56 Vö. György 2010. 71.

57 Train (ed) 1980. 143-167. Montaner 1990. Museums for the New Millennium (Washington, D.C. Association of American Museums, 1997. Moore 1997. Maier-Solgek 2002. Tobelem (ed) 1996. Eco 1986. Donzel 1998. Henderson 1998. további irodalom lásd Ébli 2005. 90.

58 Newhouse 1998.

59 Ébli 2005. 91.

60 Moore 2000.

61 Vö. Cságoly 2004. 285-286.

Ezzel szemben kiemelten jól sikerültnek ítéli a bilbaói Guggenheim múzeum 30.000 négyzetméteres alapterületű (!) új komplexumát.⁶² Ez az épület önálló műalkotás, melyben egy szürrealista vízió és egy organikus absztrakt elemei keverednek. Az épület harmonizál a település folyójával és domborzatával is. Megépítése egyértelműen igazolta azt az elvárást, hogy a gazdaságilag elmaradott város vezetése egy kulturális attrakció alkalmazásával pénzügyileg is sikeres vállalkozásba kezdjen, hiszen az épület évente 1.000.000 (millió!) látogatót vonzott a megnyitást követő években.⁶³

Létezik azonban még ennek a többségében elismert projektnek is olyan kritikai értékelése, amely több szempontból is kárhóztatja a megépült létesítményt. Elsősorban a túlzott építészeti divatkövetés miatt, a divat elmúltával gyorsan idejétmülttá lesz az épület, melyben a későbbi kiállítások küszködni fognak a szoros feltételrendszerekkel.⁶⁴ Az 1991 és 1997 között felépült múzeum tervezője az amerikai Frank Gehry volt. Nyilvánvaló jelzéseket alkalmazott az eredeti, Wright-féle szimbólummá lett Guggenheim épületre.⁶⁵ A Guggenheim világhálózat („brandname”) európai tapasztalatai, kapcsolódási pontjai is releváns kérdéseket vetnek fel számunkra. Közismert, hogy szinte sorban állnak azok a városok, melyek a baszk régió csodájának megismétlődését remélik.

A világhírű s rendkívül látogatott bilbaói múzeum saját gyűjteménnyel alig rendelkezik; hatása egyértelműen csak az épületnek van.⁶⁶ A kasseli Documenta katalógusában már 1982-ben (!) szerepelt a megállapítás, hogy „a műtárgyak csupán ürügyként szolgálnak a látványos múzeumi épületek létrehozására”.⁶⁷ A különböző történeti stílusok múzeumépületeken jelentkező hatása külön kutatási témaként működik a nemzetközi szaktudományban. Számos tanulmány tárgyalja a jelen múzeumépítészeti történeti gyökereit–előzményeit.⁶⁸

2. kép Musee des Confluences épülete (Lyon, 2016)

62 Ébli 2005. 92.

63 Vö. O. Gehry 1998. illetve Lampugnani – Sahcs (eds) 1999. Mack 1999. Ébli 2005. 236.

64 Chaslin 1997. 43-51. vagy Nicolin 1999. 11-26.

65 A Wright-féle épület az organikus építészet és az építészeti szobrászat elveit együttesen tükrözi, máig érvényes mintát kínálva a kortárs múzeumépítészet számára. György 2007. 240, 288.

66 Az épület üzenetének nyomasztó erejét elemzi György 2003. 134.

67 Donald Judd megállapítását idézi Ébli 2005. 111.

68 Pl. Coolidge 1989. Davis 1990. Montaner 1995. további szakirodalommal. Magyar nyelven Cságoly 2004.

A modernista építészet objektumai a külvilágtól elzárt, érintetlen, zárt értelmezési tartományokat képviseltek, erőteljes funkcionalista befolyással. Így születtek a közismert díszítetlen, csupasz épületek. A spektakulum építészetnek is nevezett irányzat értelmezési stratégiája a homlokzatot az egyes épületek-múzeumok szemantikai üzenő falaként értékelte. A modernista program megújulása egy további múzeumépítészeti jellemzője korunknak.⁶⁹ A múzeumok gyűjteményei és épületei rendszeresen átértelmezik egymást. A múzeumi világnak egyértelműen szerencsés a versenyhelyzet, az, hogy nincs egyeduralgó építészeti irányzat a szférában. Az viszont egyértelmű, hogy a korábbi „szekularizált templomok” mára a kulturális turizmus célpontjaivá alakultak – nem kis részben éppen az építészeti megújulás eredményeként. A kortárs kulturális kontextus és a találkozási hely jelleg az egyik legfőbb üzenete a jelenlegi múzeum építészetnek – múzeumi üzenetnek.⁷⁰ A múzeumnak a közvetlen környezetével való találkozása elkerülhetetlenné teszi a fogyasztói társadalom szemantikájával való találkozást.⁷¹

Általában nem hangsúlyozott az elemzésekben a múzeumi épületek működtetésének, fenntartásának problematikája. Pedig a működés költségeit minden esetben nehezebb fedezni, mint a megépítési nagy projekteket. Hiszen az intenzív múzeumi terjeszkedés, a boom eredményeként építészeti csodák születnek állami vagy magán források felhasználásával, de a mindennapi működés költségeinek fedezete már jóval kevésbé vonzó a forrásgazdák számára. Nem azonos a presztízse a megépítés és a működtetés aktusának sem. S ez az egyik eredője a látogatószám növekedés céljával létrehozott giga tárlatoknak, vagy a különböző múzeumi bevételtermelő szolgáltatások (boltok, kávézók, üzletek) terjedésének. A megépült múzeumi épületek számláit egyértelműen hatékonyabban segíti fedezni a kiskereskedelmi bevétel, mint a megnőtt kiállítási terület.⁷² A kiállítás/attrakció lehet az a hívó jel, ami a fogyasztásra ítélt/készített látogatót az intézménybe csalogatja.

Szintén háttérbe szorul a múzeumi sztár épületek eseteinek elemzésében a múzeumok funkcionális rendjének értékelése. Pedig az építészeti szakirodalomban közönségoldalnak és intézményi oldalnak nevezett működési oldalak egészséges viszonya az egyik titka a hosszútávon is sikeres múzeumépületnek. Az előcsarnoki, közönségszolgálati és kiállítási zónák mellett, az intézményi oldalon találhatóak az igazgatási, a kutatási, a restaurálási, raktár és épület fenntartási zónák. A jelenleg sikeres múzeum működtetési irányokban a múzeumi boltok, a vendéglátás funkcionális terei alapvető jelentőségűekké váltak. A múzeumi funkciók alapfeladatainak ellátását teszik lehetővé a különböző méretű előadótermek, szakköri vagy klubhelyiségek.⁷³

A jelenleg zajló jelentős múzeum építészeti projektek között tartják számon a berlini múzeumok rekonstrukcióját.⁷⁴ Ennek a 19. századi eredőjű Múzeum-szigetnek a projektje, ma Németország talán legnagyobb kulturális vállalkozása. S az EU demográfiailag és gazdaságilag legerősebb tagállamának nyilvánvaló szándéka, hogy a közösség meghatározó kulturális irányadójaként lépjen fel. Az előzetes számítások alapján évente négymillió (!) látogatót várnak az új Múzeum-sziget intézményeibe a be-

69 Kimagasló képviselőinek vonatkozó szakmai eredményei komoly elemzésre érdemesek. Rem Koolhaas (Rotterdam), Matthias Ungers (Frankfurt), Louis Kahn (Fort Worth), Ludwig Mies van der Rohe (Berlin), vö. Ébli 2005. high-tech modernizmus emblémájaként is emlegetett Getty Center Los Angelesben (Richard Meier) komoly viták kiváltója volt. György 2003. 133.

70 György 2003. 20. illetve példaként szerepel a British Museum épülete (pl. az olvasóterem fedett ovális udvara, Norman Foster), amelyben a múzeumi terek kizárólagossága, elzártsága feloldódik a városi tér szerkezetében. György 2003. 122. hasonló természetes beavatkozást végzett Jean Nouvel sztárépítész a madridi Reina Sofia múzeum 2007. évi bővítésénél. Szabylár 2010. 81.

71 György 2003. 124. György egyébként a Walt Disney-féle szórakoztatóipar jelenségeit is említi elemzésében. György 2003. 128-129.

72 Vö. Ébli 2005. magyarországi múzeumok számára is nyilvánvaló ez a folyamat a tanulságaival. Lásd új állandó kiállítások és a látogatószám/bevétel illetve fenntartási költségek viszonyrendszere.

73 Vö. Cságoly 2004. 287-290.

74 Nagy Márta: Berlin múzeumairól. <http://www.c3.hu/scripta/balkon/98/0708/14nagy.htm>

3. kép A Humboldtforum építése (Berlin, 2018)

fejlesztést követően. A berlini múzeumok a Múzeum-szigeten kívüli intézmények tekintetében is megújulnak.⁷⁵ Még 2003-ban nyílt meg a Deutsches Historisches Museum új épületszárnya a kínai származású amerikai sztárépítész I. M. Pei tervei alapján.⁷⁶ Itt is nyilvánvalóan felismerhető az üveg építészeti alkalmazásának egyedülálló merészsége a bejárati üvegspirál (áthallás pl. a New York-i Guggenheim épület irányába) látványában.

Egyértelmű, hogy minden olyan aktuális helyzetértékelés – mégoly vázlatos szinten is –, amely a modern és aktuális múzeumépítészeti problematikájával kapcsolatos, ki kell, hogy térjen a németországi tapasztalatok bemutatására is.⁷⁷ A már megvalósult elemek közül pl. a Daniel Libeskind⁷⁸ által tervezett modern Jüdisches Museum az önálló esztétikai értéként fellépő alkotásként elismert példája a kortárs expresszionista építészetnek.⁷⁹ Öt különböző tematikájú múzeum (Altes Museum, Neues Museum, Pergamonmuseum, Jüdisches Museum, Bodemuseum, illetve az összefogó elemként kialakuló Archäologische Promenade) fejlesztése korszerű, föld alá épülő folyosókkal – helyiségekkel ren-

75 Így a Kulturforum, Charlottenburg, illetve Dahlem is.

76 A Louvre és a washingtoni National Gallery bővítését is jegyző építésznek egyébként van magyar kapcsolódása is, hiszen a Harvardon Breuer Marcell tanítványa volt. Ébli 2005. 201. további irodalom pl. Kretzschmar (Hrsg) 2003. György 2007. 229. Breuer Marcell a Whitney Museum zikkurátot idéző épületét tervezte 1966-ban. Az egész épület önálló, modern kompozíció, magán viseli a funkcionalizmus jegyeit. Cságoty 2004. 272.

77 Dan Karlholm monográfiája a művészettörténeti reprezentáció és a német múzeumtörténet kapcsolatát is elemzi. (Karlholm 2004.) idézi György 2009. 36. illetve Museum XXI 2001. 37-39. nem véletlen, hogy a Museumcafé 2010. februári száma tervezi a Museum Insel projekt bemutatását.

78 Libeskind tervezte a manchesteri Imperial War Museum North 2002-ben elkészült és a Dán Zsidó Múzeum 2004-ben átadott épületeit is.

79 Az üres épület hatása eredményesebbnek ítéltetett, mint a megvalósult gyűjtemény bemutatása. Vö. György 2003. 135., A németországi építészeti szcéna. http://www.budapest.diplo.de/Vertretung/budapest/hu/01/Architekturszene__Seite.html

delkezik a tervek alapján. Az üvegből épült főbejáratot az angol sztárépítész, David Chipperfield tervezte. S a projekt egyik elemeként például a Pergamonmuseum jellegzetes, korábban nyitott udvarát belsővé alakítják.⁸⁰ 2009-ben nyílt meg a Neues Museum. Az első hétvégén 32.000-en (!) nézték meg az üres (!) épületet. S több, mint fél évig üresen is látogatták a múzeumot (!), míg október 16-án Nofretiti mellszobrával a fő helyen, megnyílt az új állandó kiállítás is.⁸¹ A Neues Museum belsőépítészete, a falfestmények, a kiállított tárgyak installációi együttesen teremtik meg a fizikai és részben a virtuális teret is.⁸²

A berlini példa a 21. századi városszerkezet és a múzeumi épület egymásra hatásának is kiváló esete, az urbanisztikai kontextus értelmezési kérdése. A jelenkori városi rendszerek átalakulása kerektebből hálózatokká felgyorsult. A városi térformálás esettanulmányainak megismerésén túl a hosszú távú hatásmechanizmusok is elemezhetőek. Így például a múzeum az ún. szupermodernista objektumok közé emelhető, a repülőtér, a plázák, szállodák közé – ennek minden csatolt befolyásoló elemével együtt!⁸³ A múzeumépületek helyét a városi térrendszerekben a politikai rend reprezentációjának szándéka is formálta, illetve formálja. A globális, transznacionális nagyvárosok, megapoliszok arculatának kiemelt jelképeivé válhatnak az épülő múzeumok, s egyben a kulturális párbeszéd fórumaivá. A téma aktualitását érzékelteti, hogy már a 2006-os velencei építészeti Biennálé is a „városi építészet és társadalmak” témakörét tárgyalta. Egyes esetekben a megmaradó történelmi belvárosok élő múzeummá válnak. Bilbao példája azt sugallja viszont, hogy a korszerű múzeumépítészet alkalmas arra, hogy a különösebb gyűjteménnyel nem rendelkező városok is teret kapjanak a kulturális turizmus és fogyasztás piacán. Fennáll viszont a veszély, hogy a rövid távúnak ítélt célok érdekében megépített látványos objektumok nem évülnek-e el gyorsan?⁸⁴ Az 1977-ban átadott Pompidou Központ (Renzo Piano és Richard Rogers, hivatalos elnevezése: Beaubourg) előfutárként, több frontot is áttört. A mára egyértelműen pozitív példaként értékelhető s kiindulási alapként definiálható épület elsőrendű eredménye a kultúrához való viszony újradefiniálása volt.⁸⁵ Megnyitása óta több bővítés és átrendezés segítette a sikeres alkalmazkodási folyamatot. A multi- és pluridiszciplinaritás a Központ legfontosabb jellemzői. Az épület hatására kialakult az ún. installált tér fogalma, amely már semmiben nem függött a külvilági környezettől.⁸⁶ A kortárs expresszionista építészet kiemelkedő művelője volt az iraki származású Zaha Hadid, aki a 2009-ben átadott MAXXI (Museo nazionale delle arti del XXI secolo) római épületét tervezte.⁸⁷ A ő munkássága is a múzeumépületet szinte városi gépezetként felfogó és láttató irányzathoz tartozik. Egészen más hatások formálták a francia MuCEM tervezője Rudy Ricciotti szarépítész elképzeléseit. Ő az elemi természeti környezet (ég, tenger, homok, szél, stb.) inspirációját kívánta tervében érzékeltetni, a régi marseillesi Saint Jean erődöt híddal összekapcsoló új építésű objektummal.⁸⁸

2010. január 28-án megnyitotta kapuit a kibővített Museum Folkwang Essenben. A hajdani német iparváros a Ruhr-vidék részeként, Péccsel és Isztambullal együtt 2010-ben Európa egyik kul-

80 Ébli 2005. 185-186. Ez a megoldás több hazai múzeumépületi rekonstrukcióban megfigyelhető, s továbbiak számára jelenik meg követendő példaként.

81 Verebics Petra: Fájdalomkonzerv. A berlini Neues Museum. <http://www.architectforum.hu/node/13588>

82 Erre utal György 2009. 36.

83 Vö. György 2003. 126.

84 Kevésbé sikerült múzeum épületek közé sorolja György Péter a 2002-ben Saint-Ours les roches-ban felépült Parc Européen du Volcanisme „disney-style” épületét, vagy a Kunsthaus Graz am Landesmuseum Joanneum Spacelab 2003-ban megnyílt múzeumát. György 2007. 266.

85 György 2007. 263. illetve Museum XXI. 2001. 21.

86 Cságoly 2004. 276.

87 György 2007. 265., a múzeum 2010-ben nyílik meg a 29.000 négyzetméteres, 150 millióból megvalósított épületben. Museumcafé 2009/2010. december/január 12.

88 Szabó 2009. 191.

turális fővárosa volt. A világhírű múzeum bővítése egyszersmind jelképe a nyolcvanas években elindított folyamat sikerének: a Ruhr-vidék ipari jellegéről a szolgáltató-kulturális tevékenységre való átállásnak. A halódó iparvidék átalakulása a helyi civil és gazdasági szereplők közös érdeke volt, és ezt többségük fel is ismerte. A múzeum bővítését például a környéken évszázadokon át fémműveket működtető, második világháborús szerepe miatt sokat bíralt Krupp-család alapítványa finanszírozta 55 millió euróból. A műtárgyakat előtérbe helyező, konzekvens, visszafogott építészeti eszközök használatára helyezte a hangsúlyt az építész, a berlini Neues Museum felújításáért német állami kitüntetésben részesült David Chipperfield. A természetes fény szinte építőanyagának számít: a közlekedőterekben oldalról, a kiállítási helyiségekben felülről érkezik, így könnyebben irányítható. Chipperfield a közönségforgalmi terek átláthatóságára külön figyelmet fordított, miután egy amerikai ügyfele megjegyezte: „torkig van azzal, hogy órákat gyalogol egy múzeumban, mire találkozik az első műtárggyal”.⁸⁹

A többnyire nyugat-európai példák után indokolt egy horvátországi fejlesztésre is felhívni a figyelmet. A zágrábi modern művészeti múzeum új épületének építése 2003-ban kezdődött és 2009. decemberében nyílt meg. közel 15.000 négyzetméteres üveg-acél palota épült fel a jelenleg közel 12.000 műtárgyat őrző múzeum számára.⁹⁰

Hasonlóan tanulságos az oroszországi múzeumépítészeti folyamatok megismerése.⁹¹ A gazdasági háttérrel biztosító, nyilvánvalóan közvetlen állami befolyással kibontakozó rekonstrukciós projektek pénzügyi keretei pontosan nem ismeretesek. A potenciális megújulás viszont világszínvonalú eredményeket feltételez, ismervé az adottságokat. Az Ermitázs megújulásának szinte emblemikus eleme az egykori Főhadiszállás épülettömbjének tervezett programja.⁹² A múzeumépületek rekonstrukciónak jellemzői kiváló tükröi a korszerű intézményi küldetés és a fenntartói elvárások viszonyának.

A dekonstruktivista, expresszionista irányzat mellett, tovább él jelenleg is a minimalizmus és klasszicizmus épületeinek elemeit alkalmazó múzeumépítészet is. Ezek az objektumok jellemzően nem nagyvárosi környezetben állnak.⁹³ Az elsősorban magánalapítású és szépművészeti gyűjteményeknek helyet adó intézmények építészeti megoldásai egyre kifinomultabbak. Tervezőik kiutat keresnek a designba merevedett építészeti útvesztőből.

A távoli, egzotikusnak számító múzeumi építészeti produktumok között tartja számon a szaktudomány az ausztráliai Melbourne-ben 2002-ben megnyílt civilizációs múzeumot (Melbourne Museum), illetve a canberrai Ausztrál Nemzeti Múzeumot (National Museum, 2001). Ez utóbbival kapcsolatban elsőként az a kérdés merül fel, hogy a 21. század elején létrejövő nemzeti múzeum milyen eszmeiséget, üzenetet hordoz? S a válaszokban a korszerű múzeumépítészetnek is meghatározó a szerepe.⁹⁴ A Csendes-óceáni térség jelenléte és helykövetelése a globális gazdasági és kulturális folyamatokban és áramlatokban szinte napi jelenségként ismeretes.⁹⁵ A regionális múzeumi szféra ered-

89 <http://hg.hu/cikk/epiteszet/8690-essenben-felkeszultek-az-ekf-re>

90 Rajcsányi 2010. 13.

91 Vö. György 2009.

92 Ismeretes olyan merész elképzelés amely szerint a Téli Palotát összekötik föld alatti folyosóval a Főhadiszállás épülettömbjével. Vö. Ébli 2005. 247.

93 Ilyen a müncheni Goetz-gyűjteménynek helyet adó múzeum (Herzog és Meuron 1992, lásd Museum XXI 2001. 35-36.), a Benesse house for contemporary Art (Tadao Ando, 1992), a bregenzi Kunsthaus (Peter Zumthor, 1997), a Shizuokai Paper Museum (Shigeru Ban, 2002), a beaconsfieldi DIA épülete (Robert Irwin és az OpenOffice Art+Architecture Collaborative, 2003). György 2007. 266-267.

94 Ébli 2005. 258-259. Jelzem, hogy az antropológiai szempontok a sajátos ausztrál összefüggések ismeretében egészen érdekes eredményeket indukálnak, pl. az aboriginal művészet bemutatathatósági problematikája a kulturális emancipáció részeként. Vö. György 2003. 19.

95 Egyértelmű pozitív példaként említi György Péter a az Új-Kaledóniai Kanak Kulturális Centrumot (Jean-Marie Tjibaou), amely sikeresen fordítja le a lokális építészet sajátosságait a modern építészet high-tech nyelvére. György 2003. 143.

ményeinek mégoly jelzesszerű vagy vázlatos szerepeltetése kívánatos egy mégoly vázlatos felvetésben is. A modernizációban élenjáró Távol-Keleti társadalmak (Korea, Indonézia, Japán, s elsősorban Kína) múzeumépítészetének eredményeiben a globális trendek és a helyi tradíciók keveredése egyaránt megfigyelhető.⁹⁶ Japánban a 20. század utolsó évtizedében múzeumok sokasága épült – elsősorban a helyi politikai vezetők döntéseinek eredményeként – ezek többsége azonban építészetileg és gyűjteményeit tekintve is közészerű intézmény. Előfordult, hogy egy-egy kiemelkedő értékű műtárgy műkereskedelmi beszerzését követően gyakorlatilag megállt az intézmény fejlesztése, illetve a számkra szokatlan másolati megoldásokban teljesedett ki. A japán felfogás a hitelességről és az eredetiségről markánsan különbözik az európaiától – lásd a 20 évente újjáépített „ősi” Ise templom. Persze ellenpéldaként értékelhető Ieoh Ming Pei tokiói Miho Múzeuma, melyet 1997-ben a világ 10 legjobb design-ja közé választottak.⁹⁷ Különösen tanulságosak és a közvetlen építészeti problematikán túl a preventív állományvédelem terén is izgalmasak a gyakori földrengésektől sújtott japán múzeumok ilyen irányú tapasztalatai.⁹⁸

A gyarmatosítás korában múzeummal nem rendelkező országok – esetenként korábbi gyarmatok – jelenleg érzékelhető intenzív múzeumalapítási szándékai egyértelműek. Részben ehhez a körhöz tartozónak ítélni lehet a 2007-ben Saadya szigetén (Abu Dhabi) megnyitott kulturális centrum grandiózus koncepciója is.⁹⁹ A kínai központi koncepció mentén szerveződő, s pénzügyi hátterét tekintve némileg az oroszországihoz hasonlót sejdítő programok méretei és irányai várhatóan további meglepetéseket hordoznak. Az már a megvalósultak alapján is körvonalazódik, hogy szükségszerű a globális múzeumépítészeti trendek és kihívások palettáján a kínai színek megismerése is.

Az épület üzenete

Világszerte rengeteg múzeum működik régi, akár műemlék épületben. Ez eleve sugall egy bizonyos üzenetet, de sok esetben hátrány, mert a 21. századi látogató a neki tervezett épületekben érzi otthonosan magát. Ezen esetenként a bejáratok, fogadóterek átépítésével kívánnak az intézmények változtatni, vagy a homlokzatokon elhelyezett hatalmas színes képekkel frissíteni az épület s egyben az intézmény üzenetét.¹⁰⁰ Érdekes a figyelemre a múzeumépületek tervezésénél alkalmazott eljárások elemzése, vagy a jellemző anyagok, színek, formák értékelése. A belső felületek rendezőelveinek vizsgálata az önreflexió elemeit is erősítheti. A mai társadalom és kultúra heteronómiájának egyértelmű megfogalmazása egy-egy sikeres múzeumi épület. A többértelműség, a nyitottság és a kölcsönhatás, illetve párbeszéd helyszíneinek megfogalmazása az egyik alapvető üzenete az építészeti alkotásoknak és terveknek. A szoros összefüggésben működő belsőépítészeti megoldások elemzése kiváló kapcsolódási pont lehet a korszerű kiállítástervezés és építés komplex területeihez. A kiállítási útvonalvezetés (direkt vagy szabad) megoldásai közül a labirintus és a csarnoktérben szervezett áramló tér az utóbbi években épült nagy múzeumok rendező elvei. Fejős Zoltán is idézi Carol Duncan megállapítását a látogatók rituális mozgásáról a múzeumi épület által megszabott útvonalon.¹⁰¹ Fontos annak a trendnek az értékelése is, amely szerint a múzeumi látogató az élményeinek többségét az építészetből és kísérő eseményekből szerzi. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a sztárépítészek szerepét a múzeum-

96 Tokiói múzeumokról vázlatos áttekintés Ébli 2005. 272-275. illetve az Ueno Park múzeumi negyedről 280-281. Az épületek átépítésével kapcsolatos jellemző japán felfogásra jó példa a Naoshima Art Museum (Tadao Ando, 1992), illetve Museum XXI. 2001. 25.

97 Szabylár 2010. 78.

98 Sonoda 2019. 1-2.

99 György 2007. 252. újabban és részletezve Bellini – Daglio 2008.

100 Vásárhelyi 2009. 47.

101 Fejős 2003. 165-166.

épületek megvalósításában – illetve csak tervezésében. Egyes esetekben már az is elegendő egy-egy intézmény marketing szempontú felfuttatásához, hogy egy meghiúsult(!) sztárépítési elképzelés nyilvánosságra kerül.¹⁰² Átütő közönségsikert arattak az utóbbi évtizedben öncélúnak tűnő, megdöbbentő látványt kínáló épületek is. Ezek tervezői a sokféle impulzussal befolyásolt fogyasztót ingerlő szupernormális ingerekre helyezték a hangsúlyokat.¹⁰³ A múzeumépítészet média látványossággá válásának veszélye közvetlenül mutat a vizuális élményparkok, elit szórakoztatóipari létesítmények irányába. Ahhoz, hogy ez a fenyegetés elháruljon, szükséges a múzeum vezetése részéről a következetes, önreflexivitásra építő küldetés megfogalmazása és a cselekvési program.

A múzeumok térrendszereinek elemzése a modern építészeti megoldások egyik meghatározó rendező elve.¹⁰⁴ A 20. század utolsó évtizedétől a múzeumépítészetben a szabad térrendszerek alkalmazása vált uralkodóvá. Az utóbbi évtizedekben a hagyományosan horizontális irányban szervezett térrendszerek mellett megjelennek a vertikálisan szervezettek is. A különböző lépcsőházi terek és a kiállítótér összefüggései újító megoldásokat eredményeztek, mint pl. a bregenzi Kunsthaus esetében.¹⁰⁵

Szabadtéri múzeumok építésze

A múzeumi épületek diskurzusához szorosan kapcsolódik a szabadtéri múzeumok tematikai érintettségének kérdése. Szerencsésnek tartom, hogy a skanzenek és a terjedőben lévő ökomúzeumok¹⁰⁶ esetenként egyértelmű hasonlóságainak elemzésével tisztulhat a múzeumépítészeti vonatkozásokról alkotott kép. A szabadtéri múzeumokban a rekonstruált külső környezetek az egységes bemutatás lehetőségét teremtik meg. Az egykori életvilágok tehát nem a sok buktatóval terhelt dekontextualizálás folyamatában kerülnek bemutatásra, hanem a természeti és kulturális egész részeként.¹⁰⁷ A hagyományos építészeti objektumok – szerencsés esetben a kultúrtáj – jellemzőinek bemutatásához szervesen kapcsolódnak a múzeumszerű működést lehetővé tevő építmények. S ezek koncepciózus tervezése és építése módot kínál erőteljes önreflexív folyamatok generálására is. Ezzel a lehetőséggel minden esetben érdemes élnie a szabadtéri múzeumoknak is.¹⁰⁸

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum alapítása, koncepciójának kialakítása és formálása számos elemzésben olvasható.¹⁰⁹ Tanulságosnak ítélem ezen hangsúlyos koncepcionális változások és az intézmény működését alapvetően befolyásoló új épületek megvalósítása közötti viszony hangsúlyozását. Meggyőződésem, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum állandó kiállítási egységeinek megvalósítása mentén is értelmezhető intézménytörténet és múzeumi stratégia értékelése elvégezhető a múzeum új raktári és kiszolgáló épületeinek, korszerű központi iroda épületének, illetve bejárati épületének megépülési folyamatát figyelembe véve is.

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek részleges elhelyezése, a kiszolgáló műhelyek megteremtése, a korszerű nyilvántartási, illetve állományvédelmi feladatok elvégzésére alkalmas terek kialakítása jelentette azt a biztos háttérrel, melyre építve felgyorsulhatott a tájegységek megépítésének folyamata a kétezres évek elején. Ezen háttér nélkül gyakorlatilag kezelhetetlenek lettek volna a koncentrált erőforrásokat igénylő elkövetkező muzeográfiai feladatok.

102 Vö. Wesselényi-Garay 2009. 40. Érdemes követni a Gehry által tervezett New York-i Guggenheim Múzeum tervezését övező kiválóan menedzselt kommunikációs kampányt. Vö. Museum XXI. 2001. 16.

103 Vásárhelyi 2009. 47.

104 A térrendszerek fejlődési sémáját kiválóan összefoglalja Cságoly 2004. 280-286.

105 Sütő 2001. 41-42.

106 Vö. György 2003. 142. Aranyos 2014.

107 György 2003. 18.

108 Kemecsi 2010. 176.

109 pl. Kecskés 1980. Cseri 1992, 1999. Katonáné 2004.

A következő lépcsőben 2003-ban átadott új irodaépület galériája és az épületben helyet kapó több fázisban bővített látványraktár funkciói újabb koncepcionális fordulatot tettek lehetővé.¹¹⁰ Az új épület összes hasznos alapterülete 3.862 nm volt, ami érdemi bővítésnek számított korábbi hely-

4. kép A Szabadtéri Néprajzi Múzeum központi épülete 2003. Szentendre

5. kép A Szabadtéri Néprajzi Múzeum új bejárati épülete 2009. Szentendre

110 Cseri 2003. 4-5.

zethez képest.¹¹¹ A gyűjteményfejlesztés, az állandó kiállításokra koncentráló korábbi kiállítási stratégia markánsan átalakultak és ezt követően érzékelhetően nagyobb teret kaptak az időszaki tárlatok, a tematikus évek az intézmény jellemző projektjei között.¹¹²

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum fejlődése, a látogatói szám növekedése miatt felmerült a bejárati épület korszerűsítésének igénye. A korábbi bejárati épület alkalmatlan volt a fejlesztésre, ezért szükségessé vált egy új fogadóépület létesítése, amely kielégítheti a látogatói igényeket. A 2009-ben megépült új bejárati épület adottságai – ahol szintén létrejött minimalista időszaki tárlatok helyszíne is – a közvetlenebb ismeretátadás és a múzeum látogatóbarát jellegének érdemi erősödését hozta magával. A mezőhegyesi vasútállomás épületének másolata, melyhez modern épületszárny csatlakozik számos, korábban nem képviselt funkciót tett működőképessé.¹¹³

A Néprajzi Múzeum épületei

Az iméntiekben vázlatosan felsorolt építészeti áramlatok, illetve a hatásukra megvalósuló objektumok gyakorlatilag felszámoltak egy sajátos állapotot. Azt a helyzetet, ami közel egy évszázadon keresztül jellemző volt; az ún. univerzális, nagy múzeumok virtuális egységet alkottak. Egyikük terméből szinte észrevétlenül átléphetett a látogató egy másik intézmény kiállításába a vizuális hatások azonosságai miatt. Ez az időnként óriási tényleges távolságot eltüntető szemléleti és építészeti azonosság/homogenitás és hasonulás felszámolódott.¹¹⁴ Mára a múzeumok – különösen a modern képzőművészeti múzeumokra igaz ez az állítás – már nem a szigorú nevelés tantermei¹¹⁵, – hanem a relativizmus, a vita eredményeként közösen létrehozott laboratóriumok, vagy talán méginkább obszervatóriumok, melyek láthatóvá teszik azt, amit a hétköznapok elfednek. A kortárs sikeres múzeum tehát olyan helyként funkcionál, amelynek használói és formálói (!) egyaránt tisztában vannak folyamatos átalakulásával, az újrarendezések logikájával, s ezt már épületével is sugallja.¹¹⁶

A fejezet további részében a Néprajzi Múzeum aktuális új épületeinek bemutatására építve jelzem az intézményi stratégia és múzeumi paradigmaváltás jelentőségét. Az intézmény közel 150 évre visszanyúló történetében gyakorlatilag a mai napig küzdött a saját múzeumépület megvalósításáért. Az egyes – akár ideiglenesnek, akár véglegesnek tervezett – költözések alkalmat kínáltak az intézmény aktuális vezetőinek a múzeumi stratégia és paradigma módosítására, formálására és korszerűsítésére. A néprajzi gyűjtemény zaklatott története során alapításától 1872-től 1892-ig a Magyar Nemzeti Múzeum épületében működött.¹¹⁷ 1892-ben átmeneti megoldásként a Várkert Bazárba költöztették. 1893-ban az alkalmatlan Várkert Bazárból a tárgyakat a Csillag utca 8. szám alá a Kálvin tér szomszédságába menekítették.¹¹⁸ A bérház lakásaiban működött egyre növekvő alapterületen és itt készült első állandó kiállítása is. Ekkor zajlott az intézmény történetének Jankó János által irányított alapvető jelentőségű folyamata, melynek eredményeként újradefiniálta magát, küldetését és koncepcióját a múzeum.¹¹⁹ Gyakorlatilag ez az időszak az intézményi paradigmaváltás és stratégia formálás kitüntetett időpontjaként értékelhető és egyértelműen kötődik a költözés aktusához.

111 Építészeti szempontú bemutatása: <http://epiteszforum.hu/a-szentendrei-skanzen-szabadtéri-néprajzi-múzeum-új-irodaépülete>. Utolsó letöltés: 2016. május 27.

112 További koncepcionális bővülést jelentettek a képzőművészeti időszaki kiállítások, melyek a Skanzen Galéria működéséhez szorosan kapcsolódtak.

113 Vö. Sári 2010. Építészeti értékelése: <http://epiteszforum.hu/ketarcu-haz-a-dombon> Utolsó letöltés: 2016. május 27.

114 Vö. György 2009. 44-45.

115 György 2009. 78.

116 A múzeumépítész, a tér és a küldetés kapcsolatát elemző kiváló összefoglalás olvasható Macdonald 2011. 219-318.

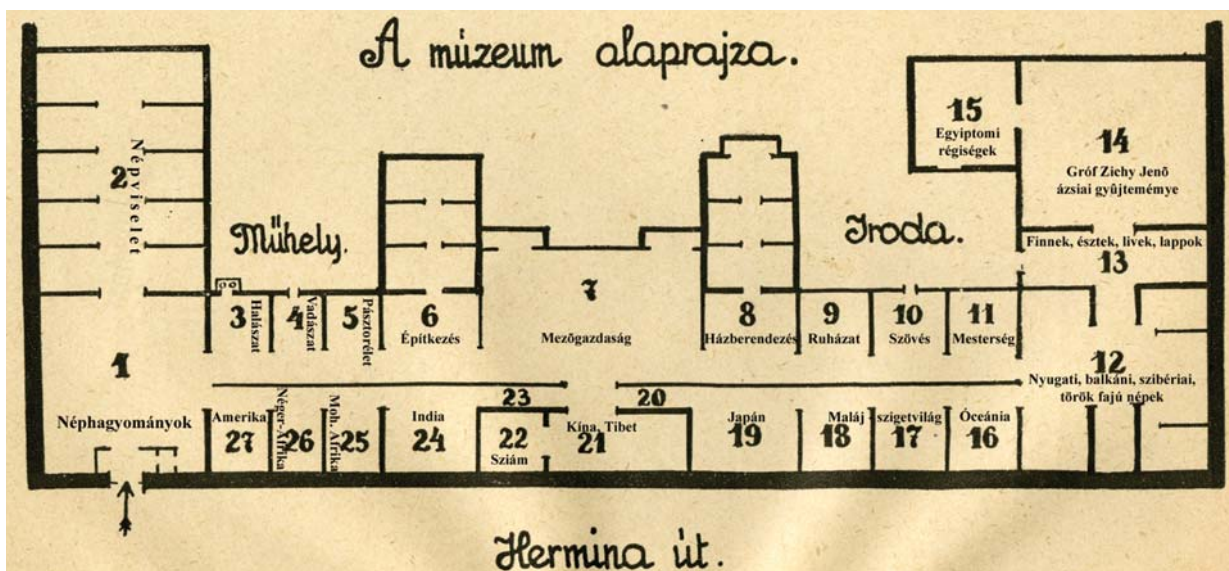
117 Kósa 1989. 130-131. Selmeczi Kovács 1989. 7-8. Legutóbbi vonatkozó írások: Granasztói 2016, Kemecsi 2016.

118 Paládi-Kovács 2011. 75.

119 Gyarmati 2013. 35.

6. kép A Csillag utcai épület

7. kép Az Iparcsarnoki múzeumépület alaprajza

1906-ban a Millenniumi Kiállításból megmaradt Városligeti Iparcsarnok üresen álló épületébe költöztették a korábbi szűkös helyről a Múzeumot. A folyamatot szervező Semayer Vilibáld igazgató a költözés egyik előnyeként jelezte, hogy a Városligetben lévő többi múzeumok látogatói számára is elérhető lesz az új helyen az intézmény, ezáltal látogatottsága jelentősen növekszik.¹²⁰ Semayer átfogó stratégiát készített a költözés apropóját felhasználva, melyben olyan korszerű elemek is szerepeltek, mint a napjainkban is célként megjelölt gyermekeknek szánt külön kiállítótér, filmvetítésre is alkalmas előadóterem, illetve bolt helyiség is.¹²¹ A Néprajzi Múzeum iparcsarnoki története idején számos terv született újabb ideiglenes és állandó épület megszerzésére, építésére, a régi bővítésére.¹²² Az épületet és a gyűjteményt ért viharok miatt 1924-ben költözött a múzeum a Tisztviselőtelepi Gimnázium üres épületébe.¹²³ A népligeti iskolaépületben (Könyves Kálmán körút 40.) 1929-től harminc teremben tárta a múzeum a látogatók elé rendkívül gazdag anyagát a magyar népi kultúráról és a világ népeiről.¹²⁴ Az új helyszínen a Néprajzi Múzeum egyértelműen a magyar néprajz vezető tudományos intézménye lett Bátky Zsigmond igazgatása idején, egy újabb meghatározó stratégiai irányváltást is megvalósítva.¹²⁵

8. kép A Könyves Kálmán körüli épület

A múzeum formális önállóságát 1947-ben nyerte el, amikor szervezetileg is kivált a Nemzeti Múzeum kötelékéből, és országos hatáskörű önálló intézmény lett. Hoffmann Tamás főigazgató aktív szerepvállalása eredményezte, hogy az intézmény 1975-ben beköltözött a Kúria volt épületébe a Kos-

120 Semayer1906. 84. Idézi Selmeczi Kovács 1989. 13. Hasonló érvek a jelenlegi költözés kapcsán is felmerülnek.

121 Gyarmati 2013. 37.

122 Gyarmati 2013. 37. Szemkeő 1997. 74.

123 Selmeczi Kovács 1989. 15.

124 Granasztói – Sedlmayer – Vámos-Lovay 2012.

125 Kósa 1989. 159. Paládi-Kovács 2011. 85.

suth téren.¹²⁶ A fiatal és agilis főigazgató már 1969-ben elhangzott iránymutató előadásában jelezte a megítélése szerint korszerűtlenné vált tudományos szemlélet átalakításának igényét és irányát is. Hoffmann Tamás azt a nézetet képviselte, hogy a néprajz az iparosodás előtti világ történettudománya. A Néprajzi Múzeumban a nagy történeti folyamatok dokumentálását és rekonstruálását tekintette kiemelt feladatnak.¹²⁷ A Kúria épületének alkalmas múzeumi téré formálása hosszú és kitartó munkát igényelt a munkatársaktól. A Néprajzi Múzeum az 1990-es évek végén és 2000-es évek elején Fejős Zoltán főigazgató irányításával átfogó tervek alapján lépésenként újra formálta az épület múzeumi funkciókat szolgáló használatát, miközben kiállítási stratégiája és tudományos paradigmája is érdemben korszerűsödött és változott.¹²⁸

9. kép A Kossuth téri épület

A fentiekben csak vázlatosan összefoglalt történet is jelzi, hogy a Néprajzi Múzeum, amely a magyar népi kultúra legnagyobb és legkomplexebb gyűjteményét őrzi, fennállása óta még soha nem működött múzeum számára tervezett saját épületben. Ennek ellenére gyűjteményei, tudományos tevékenysége és szerteágazó szakmai kapcsolatai révén mindmáig az európai szakintézmények élvonalába tartozik.¹²⁹

A jelenben a múzeum végleges és korszerű elhelyezését a budapesti Liget projekt részeként megépülő új épületekben szándékozza megoldani a magyar állam. A kormány 2012. július 4-i ülésén elfogadta a városligeti „múzeumi negyed” koncepcióját, és úgy döntött, hogy ott nyer elhelyezést a Néprajzi Múzeum. Az érvényes kormányhatározatnak megfelelően jelenleg (2020. októbere) is zajlik a Néprajzi Múzeum kivitelezése.

126 Selmeczi Kovács 1989. 23.

127 Hoffmann 1970. lásd Kemecsi 2009. 270-272.

128 Fejős 2012. 6.

129 Vö. Selmeczi Kovács 1989. 7.

A Néprajzi Múzeum elhelyezése időről időre napirendre kerülő kérdés volt. Az ellenzők szerint rendszerint nem a Múzeum nemzetközi rangú pótolhatatlan anyagát vette alapul. Sajnálatos módon nem a kincseinek nélkülözhetetlen művelődés- és nemzetpolitikai küldetését, pótolhatatlan értékeit mérlegelte, hanem egyszerű ingatlancserének vélte a Néprajzi Múzeum új helyre költöztetését.

A végső pozitív döntés előtt már több alkalommal megállapítást nyert, hogy a Néprajzi Múzeum elhelyezésére egy új, korszerű, múzeumi célra tervezett épület lenne a lehető legjobb, és a leginkább költséghatékony megoldás. Tudományos, művelődéspolitikai szempontból szintén ez lenne a népi, nemzeti kulturális örökség megőrzését és bemutatását méltó módon szolgáló elhelyezés. A városligeti új épület felel meg az 1999-ben Háromi József kulturális miniszter felkérésére, Kósa László akadémikus vezetésével felállt szakértői bizottság¹³⁰ által megfogalmazott kívánalmaknak. A Réthelyi Miklós miniszter felkérésére 2011-ben Andrásfalvy Bertalan vezetésével létrehozott újabb bizottság erre vonatkozó javaslatát Balog Zoltán miniszter úr is elfogadta, s ennek megfelelően került a Néprajzi Múzeum az új *Múzeumi Negyed* koncepció első helyen megvalósítandó intézményeként a vonatkozó kormányhatározatba.

A Múzeum elhelyezésének optimális megoldását rögzítő kormánydöntés ellenére időnként újból felmerültek még évekig, korábban évtizedes távlatban már javasolt, de érdemi szempontok alapján elvetett megoldási javaslatok. Ezek között már 1999-ben is szerepelt a volt Kilián laktanya, mint üres belvárosi ingatlan. Már az első bizottság is tárgyalta és elvetette, mint alkalmatlan megoldást a volt Kilián laktanyát, mint a Néprajzi Múzeum lehetséges helyszínét. A volt laktanyaépület tulajdoni viszonyai rendkívül bonyolultak – pl. szükséglakások – nem véletlen, hogy korábbi és jelenlegi tulajdonosai érdemi hasznosítását nem tudták megvalósítani. Az épület műszaki állapota már 1999-ben (!) is rendkívül rossz volt, s ez az eltelt két évtizedben lényegesen romlott. A korábbi döntésekkel kapcsolatban született dokumentumok szerint műszaki – statikai és alaprajzi problémák is akadályozták a múzeumi hasznosítást. Nemzetközi tapasztalatok is alátámasztják, hogy lényegesen olcsóbb egy új múzeumépület felépítése, mint egy rossz állapotú régi, és a korszerű intézmény funkcióinak ellátására alkalmatlan objektum átalakítása. A Kilián laktanya állapota már az ezredfordulón sem tette elképzelhetővé, hogy ott a Néprajzi Múzeum rendkívül értékes gyűjteményeit az állományvédelmi szempontoknak megfelelően elhelyezzék. A költségtényező mellett a megvalósítási idő is alapvető jelentőségű volt a döntésnél. A szükséges tervezés, átalakítás, kivitelezés hosszabb időt igényel a rossz állapotú épület esetében, mint a korszerű technikákat alkalmazó és modern anyagokat felhasználó új épület megvalósítása.

A fentieknek megfelelően a városligeti Múzeumi Negyedhez tartozó épület olcsóbb, gyorsabb és messzemenően jobb megoldás a Néprajzi Múzeum számára, mint a volt Kilián laktanya épülete. Ez a távlatos megoldás a múzeum látogatottságának, művelődés- és oktatáspolitikai, országimázs-építő turisztikai hasznosításának, a nemzeti identitást erősítő működésének szempontjából is. A Magyar Néprajzi Társaság által 2015. május 6-án szervezett rendezvényen elhangzottak is ezt az álláspontot támasztották alá. A Magyar Néprajzi Társaság, mint a hazai néprajztudomány művelőit összefogó társadalmi szervezet kezdeményezéseként szerveződött a kerekasztal beszélgetésen a Társaság elnöke dr. Bodó Sándor, a MTA Néprajztudományi Bizottság elnöke dr. Borsos Balázs, illetve a szaktudományt a Magyar Tudományos Akadémián képviselő két akadémikus Kósa László és Paládi – Kovács Attila vett részt a beszélgetésen dr. Kemecsi Lajossal a Néprajzi Múzeum főigazgatójával.

130 Bodó Sándor, Paládi – Kovács Attila tagokként segítették a szakmai munkát.

Az elhelyezési és építészeti tervpályázatok

A viták lezárultával sem vezetett azonban egyenes út a napjainkban gyakorlatilag már szerkezetkész épület megvalósításának elkezdéséig. Az alábbiakban a disszertáció a Néprajzi Múzeum építészeti tervpályázatainak tapasztalatait értékeli és vázlatosan jelzi a koncepció és az intézményi paradigmaváltás lehetséges irányait.¹³¹ Az elméleti alapok, illetve a koncepcionális elvárások rövid összefoglalásán túl szükséges intézménytörténeti szempontból is a folyamatban lévő projekt elemének dokumentálása. A több mint hároméves előkészítési fázist követő – s már a szélesebb közönség számára is nyilvános elhelyezési és építészeti pályázatok eredménye még abban az esetben is rögzítésre érdemes, ha nem az első pályázat alapján kirajzolódó feltételekkel valósul meg a Néprajzi Múzeum új épületének programja. Ennek megfelelően a program idősorrendjén túl a nemzetközi tervpályázatokon díjazott tervek vázlatos bemutatása is szükséges.

A pályázatok eredményessé érdekében intenzív háttér munka eredményeként az intézmény részéről a projekt kézikönyvnek megfelelően készültek el a szükséges háttér anyagok. 2013-14-ben elkészült az alapkonceptió, megtörtént a részletes állapotfelmérés, illetve a műszaki tervezéshez szükséges adatok pontosítása. Elkészült az előzetes kalkuláció és ütemezés a költözés költségeire vonatkoztatva. Megvalósult az elhelyezési, majd az első és a második nemzetközi építészeti tervpályázat is. Elkészültek a gyűjteményi raktárak, a tárgyak konzerválását, restaurálását, a kiállítások előkészítését végző műhelyek, műtermek elhelyezését szolgáló épületek kiviteli tervei a Szabolcs utcai kórház egykori területére.

10. kép *Az eredeti elhelyezési ötletpályázat győztes terve (2013.)*

131 A Néprajzi Múzeum korábbi tervpályázatairól a legutóbbi összefoglalások: Jelinek 2015, Gyarmati 2013, Kemecsi 2015a, 2015b, 2015c, 2016, Granasztói 2016.

Az új múzeumépület megvalósításának hosszú és kanyargós útján komoly és fontos állomás volt az, amikor a kormány 2013. július 2-án megjelent határozatával döntött az új nemzeti közgyűteményi épületegyüttesre vonatkozó koncepció második ütemeként a Városliget átfogó hasznosítási koncepciójáról. Ennek értelmében a kormány egyetértett azzal, hogy a Múzeum Negyed létrehozásával összhangban, azzal egyidejűleg, a 2014–2020 közötti időszakban megvalósuljon a Városliget egészének megújítása, családi kulturális-szabadidős élményparkká történő átfogó fejlesztése, önálló turisztikai és szabadidős arculatának, márkájának kialakítása és az ehhez szükséges fejlesztések végrehajtása. A kiírt ötletpályázat a kiindulási elképzelésekkel összhangban a Ligetben felépítendő múzeumi épületek (eredetileg az Új Nemzeti Galéria – együtt a Ludwig Múzeummal –, a Néprajzi Múzeum, a Magyar Zene Háza, a Magyar Fotográfiai Múzeum, valamint a Magyar Építészeti Múzeum) optimális elhelyezését célozta. A Szépművészeti Múzeum 2013. júliusában írta ki a nyílt ötletpályázatot a Városligetbe tervezett Múzeum Negyed épületeinek elhelyezésére és az ezzel összefüggő környezetalakítási feladatokra. Az ötletpályázat leadási határideje 2013. szeptember 9. volt.¹³² Összesen 12 tervet díjazott a Bíráló Bizottság a Múzeumi Negyed épületeinek elhelyezésére kiírt ötletpályázatra beérkezett 47 pályaműből. A bírálóbizottság három-három, rangsorolás nélküli első és második díjat adott ki, és még további hat terv megvételéről döntött. Az ún. mesterterven, a Néprajzi Múzeum a Dózsa György út – Ajtósi Dürer sor sarkán, a jelenleg lebetonozott autóparkoló helyén épülhet meg.

Az elhelyezési ötletpályázat eredményeképpen meghatározott helyszínekre – így a Néprajzi Múzeuméra – tervpályázatokat írt ki a Szépművészeti Múzeum és a projekt megvalósításáért felelős Városliget Zrt. A nyílt nemzetközi pályázatot 870.000 Euro összdíjazással 2014. február 27-én hirdették meg az interneten keresztül. A pályázatot az UIA szabályrendszerével összhangban, a szervezet folyamatos felügyeletével bonyolították le. Az építészeti tervpályázaton a pályázók név nélkül, egy regisztrációs számon nyújtották be pályázatukat. A szigorú nemzetközi szabályoknak megfelelő pályázati kiírásban rögzített eljárási rend szerint a zsűri az eljárás során csak a beadott terveket ismerhette meg, a díjazott tervezők kilétére csak a döntést követően került sor. Két fordulóban került sor a Néprajzi Múzeum új városligeti épületére érkezett pályázatok elbírálására. A több mint 80 érvényes pályázatból a második fordulóra a zsűri kiválasztott 7 pályázatot és ezek részletes elemzését követően hozta meg döntését 2014. december 19-én.

Az építészeti tervpályázat pályaműveit nemzetközi zsűri és a munkáját segítő 36 szakértő 5 szempontcsoport alapján értékelt. A külső szakértők között a Lordculture cég is képviseltette magát, mely nemzetközi téren a legnagyobb tapasztalattal bíró vállalkozásként világszerte elismert múzeum-épület fejlesztési programokat bonyolított le. A leendő múzeumok építészeti minősége és megoldásai mellett a bíráló bizottság vizsgálta a tervek jellemző technológiai és funkcionális elképzeléseket (a várható látogatói élményt és múzeumtechnológiai megoldásokat), a tervezett épület fenntarthatóságát (energiahatékonyság, ökológia), a környezettel kapcsolatos párbeszédet (többek között a városképi beágyazottságot, a Városligettel való kapcsolatot és az épület megközelíthetőségét) és a megvalósítás becsült költségeit is vizsgálta. Kiemelt szempont volt az is, hogy a tervekben szereplő épületek minél jobban kímélik a városligeti park zöldfelületét.

132 http://www.szepmuveszeti.hu/muzeumliget_hirek/eredmenyhirdetes-nyilt-otlepalyazat-a-muzeumi-negyed-epuleteinek-elhelyezesere-1124, <http://palyazatok.org/muzeumi-negyed-elhelyezesi-es-kornyezetalakitasi-otlepalyazat/>. Letöltés ideje: 2015. október 6.

A Városligetbe kerülő Néprajzi Múzeum épületére vonatkozó tervével a francia *Vallet de Martinis DIID Architectes* lett a nyertes ennek a pályázatnak. A nemzetközi zsűri¹³³ összefoglaló értékelése szerint a nyertes épület környezettel való kapcsolata jó, érzékenyen veszi figyelembe a Liget és a városi környezet főbb megközelítési irányait, átgondoltan képezi le a városépítészeti igényeket. Az épület funkcionalitását tekintve mind a látogatók, mind a múzeum felől támasztott komplex igényeket magas színvonalon elégíti ki. Különösen jól megoldott a kiállítási terek és a természetes megvilágítás kialakítása. Az épület tömegformálása és megjelenése semleges, geometrikus. Az épület a megismert számítások alapján gazdaságosan megépíthető. Ideális a terveken a gyermekmúzeum kapcsolódása a nagyon szép parkra néző kilátást biztosító nagyméretű terrasszal. A szakmai zsűri véleménye szerint átgondolandó a homlokzati formálás, illetve finomítandó az épület és a Dózsa György út – Ajtósi Dürer sor határának táj és kertépítészeti megfogalmazása.

11. kép A Néprajzi Múzeum első tervpályázatán győztes épület (2014.)

A Néprajzi Múzeum végső győztes tervpályázata

Változott viszont a 2014. decemberében bejelentett győztes városligeti épület terve.¹³⁴ A francia cég által készített tervek alapján a múzeumi funkcióknak megfelelő oszloprendes épület megvalósítását megakadályozta az a 2015. júliusi kormánydöntés, mely szerint másik telken és új pályázat eredményeként kell kiválasztani a minden szempontból megfelelő megoldást.

A 2015. nyári döntést követően decemberben került kiírásra az új tervpályázat. A múzeum munkatársai által már az előző pályázatra kidolgozott rendkívül alapos és részletes tervezési prog-

133 A nemzetközi bírálóbizottság 11 fős volt: elnöke Baán László, a Liget Budapest projekt miniszteri biztosa, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, társelnökei Wim Pijbes, az amszterdami Rijksmuseum főigazgatója és Martha Thorne építész, a Pritzker Építészeti Díj ügyvezető igazgatója, Tagjai: Paula Cadima építész, egyetemi tanár (AA London School of Architecture), Fekete György belsőépítész, a Magyar Művészeti Akadémia elnöke, Finta Sándor, Budapest főépítésze, Edwin Heathcote építész, a Financial Times építészeti kritikusa, Henri Loyrette, a francia Államtanács tagja, a Musée du Louvre korábbi igazgatója, Nagy Ervin országos főépítész, Sáros László György építész, a Magyar Építőművészek Szövetségének elnöke, póttagjai Bálint Imre, a Budapesti Építész Kamara elnöke, Cselovszki Zoltán építész, a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ volt elnöke, Fazakas György építész és Perényi Tamás építész, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építésmérnöki Karának tanszékvezető egyetemi docense. Az UIA (Építészek Nemzetközi Szövetsége) egy tagot, Juhani Katainen építész, a tamperei University of Technology volt dékánját és egy póttagot Roueida Ayache építész delegált a testületbe.

134 Vö. Jelinek 2015.

ram-koncepció alkotta az alapját az új pályázatnak is. Néhány kiegészítő elem, illetve az időközben az újabb nemzetközi tapasztalatokat is felhasználó pontosítás eredményeként az új kiírás még inkább megfelelt a szakmai szempontoknak és elvárásoknak. Az új épület elhelyezése jelentősen megváltozott. A korábbi sarok pozícióból átkerült az 56-os emlékmű környezetébe, az addig felszíni parkolóként hasznosított lebetonozott területre.

További változást jelentett az előző pályázathoz képest, hogy a Néprajzi Múzeum új épületével kapcsolatban a teljes Városligetet kiszolgáló elemként egy Látogatóközpont tervét is szerepeltetni kellett a pályázatban. A tervpályázat célja annak a tervezőnek a megtalálása volt, akinek pályaműve:

- funkcionálisan kielégíti a 21. századi múzeumi elvárásokat, flexibilis tereket biztosít a következő évtizedekre a beköltöző intézménynek és megfelelő körülményeket a látogatóbarát működéshez;
- a kortárs építészet legmagasabb színvonalán maradandó esztétikai élményt is nyújt a látogatóknak és hozzájárul Budapest épített örökségének gazdagításához;
- tisztelettel kezeli a Városliget történeti parkját és környezetét;
- egyedi, erőteljes építészeti gondolatot megfogalmazó épületet hoz létre, amely képes növelni Budapest és a magyar kultúra nemzetközi ismertségét;
- nyitott, átlátható, hívogató közösségi tereket biztosít Budapest lakóinak és a belföldi és külföldi látogatóknak egyaránt;
- a fenntartható építészet példaértékű, napjaink elvárásainak innovatív módon megfelelő épülete; – okos megoldásokon alapul, biztosítva az elvárt költséghatékonyságot;
- hosszú távon gazdaságosan üzemeltethető megoldást jelent a benne működő múzeumi intézmény számára.
- A látogatóközpont a Néprajzi Múzeum, a Magyar Zene Háza, a Nemzeti Galéria és a Közlekedési Múzeum által képzett új városligeti tengely kiindulópontját jelenti a ma zsúfolt parkolóként működő, és közösségi térként nem funkcionáló, de a parkkal jó kapcsolatban lévő Ötvenhatosok terén. Várhatóan nagyszámú látogató fogja innen indítani, itt kialakítani a Ligetbe tervezett programját. Az információs látogatóközpont funkció mellett nagy hangsúlyt kell fektetni arra, hogy magas szintű, ugyanakkor elérhető árfekvésű vendéglátás is megvalósuljon itt. Ez elősegíti és erősíti az új központi tér vonzerejét, közönségképző, közösségformáló hatását.¹³⁵

A tervpályázat rövid határidővel 2016. február és április közötti időszakot megjelölve szabályozta a pályaművek megvalósítását. A meghívásos pályázaton kiváló nemzetközi és magyar tervezőirodák szerepeltek.¹³⁶ A szakértők bevonásával zajlott zsűrizés eredményét kétnapos tanácskozást követően 2016. május 17-én hozta nyilvánosságra a Városliget Zrt.¹³⁷

135 Részlet a pályázati kiírásból.

136 A pályázaton részt vett irodák: Bánáti + Hartvig Építészt Iroda Kft, Bernard Tschumi Architects, BIG – Bjarke Ingels Group, Budapest University of Technology and Economics + Balázs Mihály, COOP HIMMELB(L)AU Wolf D. Prix & Partner ZT GmbH, Dominique Perrault Architecte, EAA Emre Arolat Architecture, Középülettervező Zrt., MVRDV, Napur Architect Kft, Office for Metropolitan Architecture (O.M.A.), Sauerbruch Hutton, Architecture-Studio, gmp International GmbH, Zaha Hadid Limited.

137 A nemzetközi zsűri tagjai: dr. Baán László, miniszteri biztos, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója (elnök), Edwin Heathcote, a Financial Times építészeti kritikusa építész (társelnök), dr. Szenczey Balázs, Főpolgármester-helyettes, Füleky Zsolt, építészeti és építésügyi helyettes államtitkár, Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia elnöke, Kemecsi Lajos, a Néprajzi Múzeum főigazgatója, Prof. Uwe R. Brückner, építész, kiállítás-tervező, Paula Cadima, tanszékvezető-helyettes, AA London School of Architecture, Juhani Katainen, Tempepere University of Technology építész karának volt dékánja, Sou Fujimoto, építész, a Magyar Zene Háza vezető tervezője, Bálint Imre, építész, Budapesti Építészakadémia elnöke, pótagként Jelinek Balázs, Városliget Zrt. megbízottja. Szarvas Zsuzsa a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese a múzeumi szakmai szempontokat értékelő szakértőként vett részt a bírálati folyamatban.

A Bírálóbizottság által egyhangúan nyertesnek választott pályaművet magyar tervező iroda készítette. A Napur Architect Kft. építésiroda által vezetett konzorcium (Ferencz Marcel DLA vezető tervező, Détári György DLA tervezőtárs, Ferencz István DLA, Bodonyi Csaba DLA, Rudolf Mihály DLA, Órfi József, Papp Dávid) tervezi a Néprajzi Múzeum új épületét.

12. kép A második győztes épület látványterve (2016)

13. kép A látványterv egy részlete (2016)

A zsűri értékelése alapján a tervezett épület tökéletesen illeszkedik a Városliget és a Dózsa György út közötti helyszínre. Rendkívül egyszerű, emblemikus építmény, amely nemzetközi szinten is jelképpé válhat. Íves fordított kapu-motívumával összeköti a városi szövetet a Liget zöld területeivel és az 1956-os emlékművel. Az épület tetőfelületén jól használható közösségi tér alakul ki, mely mind az intézmény mind a liget látogatói számára izgalmas lehetőségeket rejt. A pályamű első helyen végzett az intézményi értékelésben múzeum-működési szempontból, így messzemenően kielégíti a Néprajzi Múzeum technológiai és szakmai igényeit. Az épület a megfogalmazott igényeknél némileg nagyobb alapterületen, több mint 30.000 négyzetméteren oldotta meg a Néprajzi Múzeum ebben az objektumban tervezett funkcióinak elhelyezését. A tervben a közönségforgalmi és műtárgyforgalmi útvonalak és helyiségkapcsolatok ideálisak, a látogatói élmény méltó a funkcióhoz és a helyszínhez. Fontos szempont, hogy fenntarthatósági szempontból ez az egyik legmagasabbra értékelt pályamű, köszönhetően a jórészt térszín alatti elhelyezésből fakadó energiahatékonyságnak és a többhjú homlokzat által nyújtott árnyékolási lehetőségeknek.¹³⁸ Az épület föld feletti részein körbefutó fém rácsfal alkotta sávokon nyílik lehetőség a múzeum magyar és nemzetközi gyűjteményéből származó motívumok finoman megkomponált bemutatására. Ez a megoldás is érdemi választ kínál a korábbi győztes terv sokat támadott homlokzatának kérdésére.¹³⁹

Nemzetközi tapasztalatok – koncepcionális elemek

A fentiekben röviden ismertetett tervek óriási lehetőséget kínálnak a Néprajzi Múzeum számára. A győztes új terv alapján elkészülő épület olyan beszédmódot és formanyelvet választ, amelyben kiemelt szerepet kap a változó és mozgó világ, mégis képes biztos pontokat, a megértést segítő gondolkodásmódot nyújtani – egy erre kialakított, építészeti megformált térben. A Néprajzi Múzeum 19. századi princípiumok alapján létrehozott, hagyományaira büszkén tekintő, de a 21. század kihívásainak megfelelő, napjaink társadalmát tanulmányozó és megismertető intézmény. Tervezett új épülete szándékaink szerint nem archaizál: egyértelműen saját korának felel meg, és tükrözi az intézmény előremutató, progresszív gondolkodásmódját. A győztes terv alapján készülő épület külső megjelenése és belső kialakítása elvárásaink szerint egyaránt utal a múzeum gyűjtőkörére és vezérelveire, az ezekből fakadó következtetéseket napjaink nyelvén és eszközeivel, átgondolt, de közérthető módon megfogalmazva, a kortárs építészet nyelvezetét használva tükrözi.

Ismeretesebb nemzetközi jó gyakorlatok a megújuló múzeumok társadalmi és lokális pozicionálásának is, mely tapasztalatokat messzemenően indokolt a Néprajzi Múzeum előtt álló feladatok terén is hasznosítani.¹⁴⁰ A városligeti új múzeum épülettel szemben támasztott szakmai elvárások különös hangsúllyal jelennek meg az időszakos és az állandó kiállítási terekkel kapcsolatosan. A tervezést érdemben segítette a nemzetközi szinten már sikeresen megvalósult projektek jellemzőinek megismerése és kiértékelése. Az elmúlt években intenzív tanulmányutakat szerveztünk a Néprajzi Múzeum meglévő rendkívül kiterjedt külföldi intézményi hálózatára építve. Újraélesztettünk esetenként évtizede szunnyadó együttműködések és új szereplőket szólítottunk meg, illetve kerestünk föl a tanulási folyamat részeként. A Néprajzi Múzeum nemzetközi súlyát, gyűjteményeinek és szakmai tevékenységének elismertségét jólesően visszaigazolták ezek a tanulmányutak. Igyekeztünk az új vagy megújuló

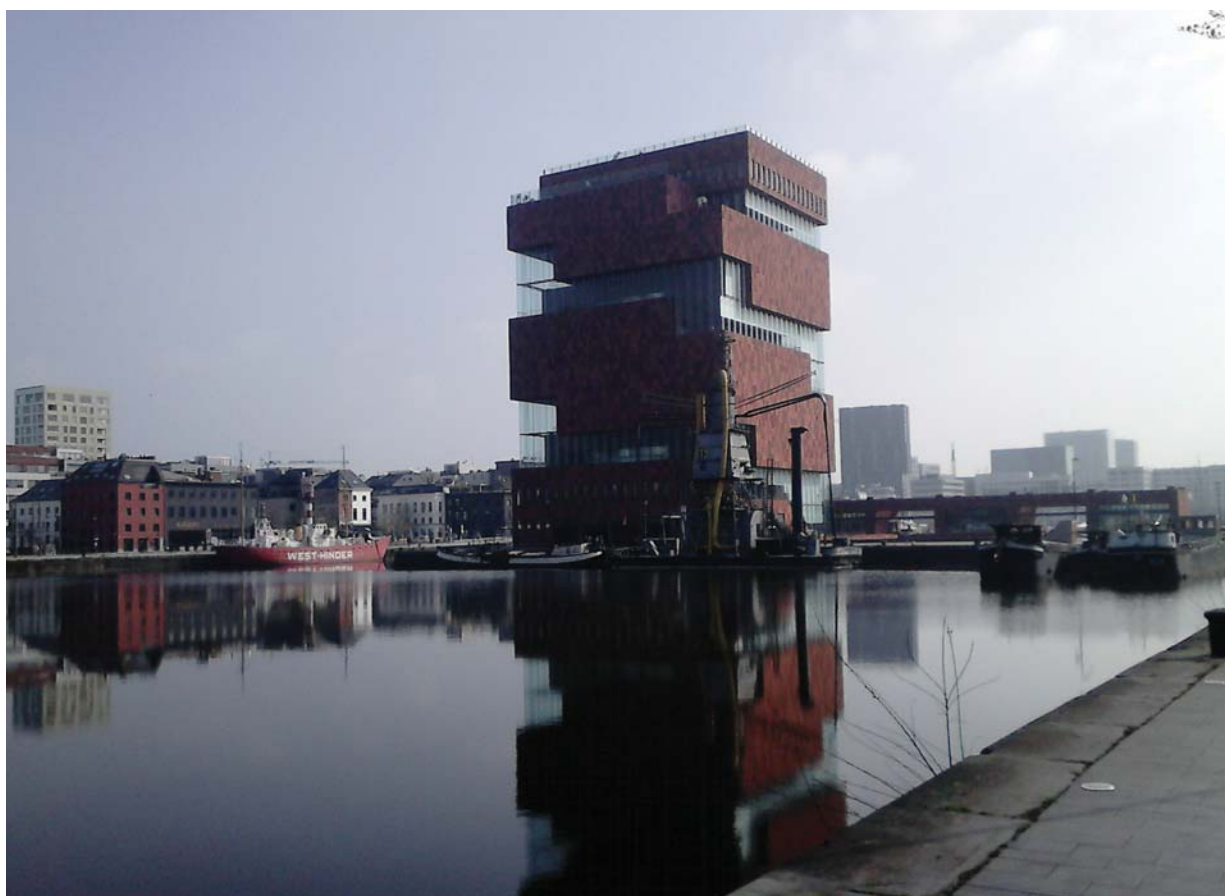
138 A reakciók elismerőek és pozitívak voltak az új tervvel kapcsolatban. Míg a korábbi francia tervet többségében elutasították a kritikussai. Pl. Kovács 2015. vagy http://index.hu/urbanista/2016/05/18/epulhetne_jobb_neprajzi_muzeum/ Utolsó letöltés: 2016. május 24.

139 <http://444.hu/2015/06/01/ra-sem-lehet-majd-ismerni-a-ligetre-ha-megepul-a-neprajzi-muzeum-uj-epulete/>, <http://valasz.hu/kultura/legyen-magyaros-minta-az-uj-neprajzi-muzeumon-113754>. Letöltések dátuma. 2015. szeptember 30.

140 Ilyen a hamburgi *Museum für Völkerkunde* pozicionálását segítő kötet. Schmelz 2013.

épületekkel bíró külföldi intézmények mellett olyanokat is felkeresni és tájékozódni a tapasztalataikról, melyek korszerű állandó kiállításokkal sikeres mintákat közvetíthetnek számunkra.

Az alábbiakban ennek a jelenben is zajló folyamatnak néhány résztvevőjét csak jelzésszerűen említem. A közvetlen tanulságok beépültek az építészeti koncepcióba, illetve a költözés módszertanába és a formálódó új állandó tárlat programjába. A részletesebb tapasztalatokat folyamatosan igyekszünk a szélesebb szakmai közönség felé is közvetíteni. Így választottuk már a 2015-ös székesfehérvári néprajzos muzeológus továbbképzés témájának is az állandó kiállítások kérdéskörét.¹⁴¹ 2020. novemberében pedig három napos konferenciát szerveztünk az új állandó kiállítás koncepcionális megismertetése és megvitatása céljával.¹⁴² Anélkül, hogy teljes körű összefoglalást végeznénk az új épületekkel párhuzamosan alakuló paradigmaváltások miatt érdemes néhány intézményre utalni a disszertáció ezen részében.

14. kép *Museum aan de Stroom (MAS) épülete (Antwerpen, 2018)*

Komplexitásában és méretében az új Néprajzi Múzeumhoz hasonló a 2011-ben megnyílt antwerpeni *Museum aan de Stroom (MAS)*. Ez az egyik, modern nemzetközi trendeket képviselő múzeum, melynek jellemzői a követendő működés szempontjából is tanulságosak. Ezért is keresték föl munkatársaink az elsők között tanulmányút keretében. A múzeum 470.000 műtárgya közül a

141 Külföldi múzeumokat illetve kiállításokat bemutató tanulmányok pl. a 2016-os Néprajzi Értesítőben. Wilhelm 2016, Frazon – Lackner 2016.

142 A pandémia helyzet miatt a konferencia online valósult meg.

központi épületben őriznek 180.000 darabot, míg a többit a város két különböző pontját tárolják vadonatúj raktárakban.¹⁴³ Érzékeny társadalmi és tudományos kérdésekre reflektálva, éles vitákkal kísérve nyílt meg és működik kiemelkedő látogatottsággal a párizsi *Musée du quai Branly*.¹⁴⁴ Szintén francia példa a *Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM)* Marseillesbe költözése, új épületének megépítése. A múzeumi üzenet és küldetés újradefiniálása, a korábbi válságba került múzeumok a *Musée de L'Homme* és a *Musée National des Arts et Traditions Populaires (MNATP)* gyűjteményeinek részleges összevonása adta a kiindulást a rendkívül látogatott épületű etnográfiai múzeum létrehozásához.¹⁴⁵ A történet teljességéhez tartozik viszont, hogy az összevonás megvalósításának hiányosságaira is utal az, hogy 2015-ben megnyílt a párizsi *Musée de L'Homme* új állandó tárlata. Ez az útkeresés is kényszerű paradigmaváltás eredménye, miként ezt a Néprajzi Múzeummal jelenleg is együttműködő intézmény munkatársai közvetlenül jelezték felénk.

15. kép Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM) épülete (Marseille, 2016)

A képzőművészet és az etnográfia közös múzeumi térbe illesztése, új városi térben való elhelyezése szempontjából inspiráló példát jelent a Néprajzi Múzeum számára a jelenben is formálódó berlini *Humboldtforum*. A múzeumi reformok kapcsán tágabb kulturális koncepció létrejöttét, és ennek köszönhetően erősebb társadalmi beágyazódást eredményező folyamatok szempontjából tanulságos

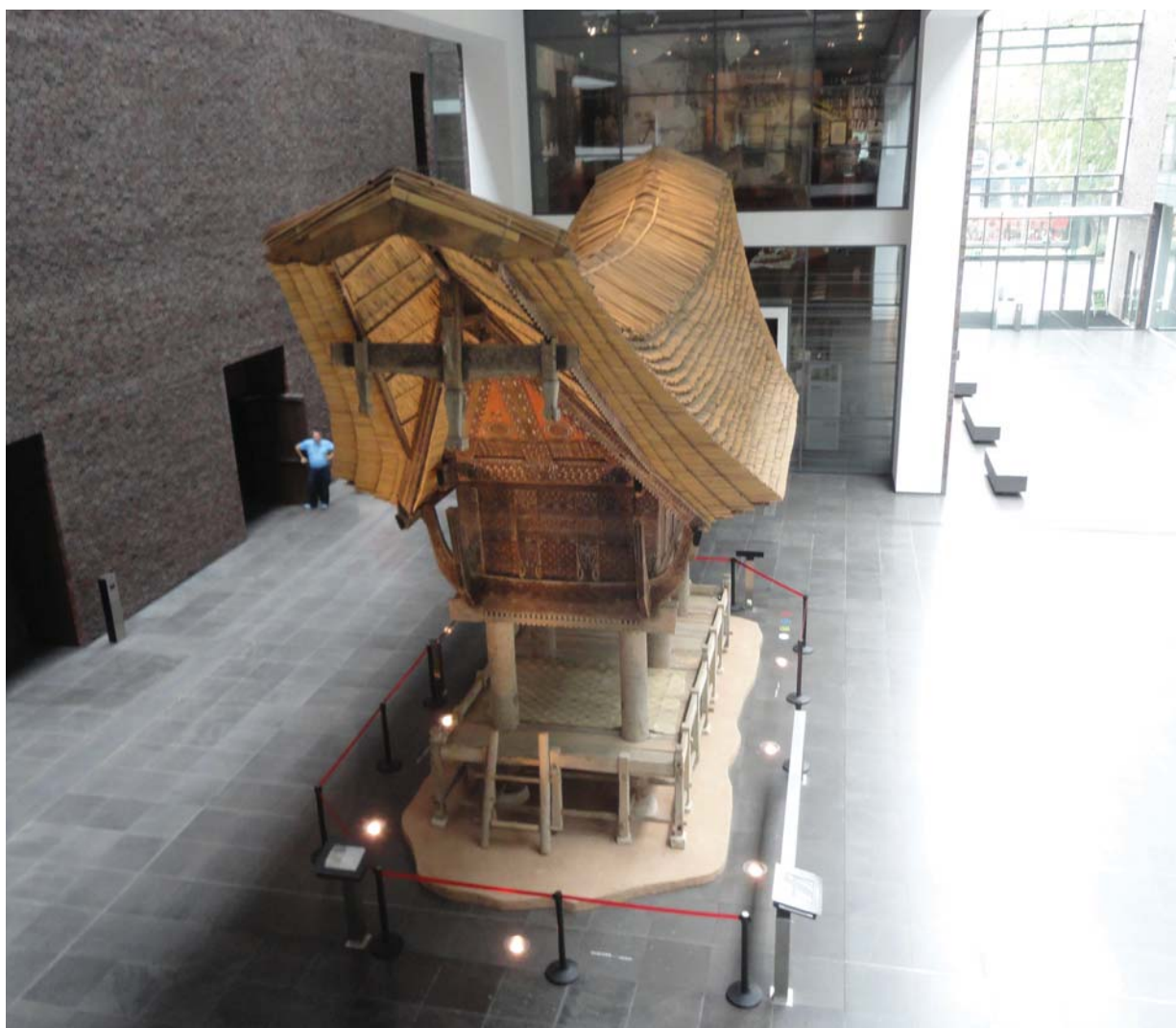
143 Vö. Steverlync 2011.

144 György 2008. 34. György 2013. 361-363.

145 Kemecsi 2010. 168-169. 2016. szeptember elején újabb célzott tanulmányúton vettek részt a Néprajzi Múzeum munkatársai különös figyelemmel a MuCEM raktári működésének és átalakuló állandó tárlatainak tapasztalataira.

szintén előkép a göteborgi *Világkultúra Múzeuma*, amely négy nemzetközi, főként tengerentúli anyaggal rendelkező múzeum ernyőszervezetbe tömörülésének eredményeként jött létre. Útkeresése, egy évtizedes működéséből levont koncepcionális módosítást eredményező átpozicionálása számos elgondolkodtató jelenségre fölhívja a figyelmet.¹⁴⁶ A Néprajzi Múzeuméhoz hasonló, komplex gyűjteményre építő, kiváló időszaki tárlatokat valósít meg a bázeli *Museum der Kulturen*.¹⁴⁷ S az utóbbi években hasonlóan komplex és modern szemléletet tükröznek a szintén svájci genfi múzeum (*MEG, Musée d'ethnographie de Genève*) látványos tárlatai is.¹⁴⁸

A modern németországi scenográfiai és muzeográfiai tapasztalatok alapos megismerése céljából tanulmányutat folytattunk 2015 júniusában. Ennek részeként az érintett intézmények munkatársainak és az új állandó tárlatokat tervező/megvalósító cégek¹⁴⁹ kollégáinak segítségével a szakmai háttérinformációkat is feltárva ismertük meg a müncheni *Jüdisches Museum*, illetve a *Museum Fünf Kontinente*

16. kép Rautenstrauch-Joest Museum állandó kiállítás részlete (Köln, 2015)

146 Ébli 2014. 221-223.

147 Kemecsi 2015b. 492.

148 A 2016. szeptemberében folytatott négy intézményt is érintő svájci múzeumi tanulmányút tapasztalatai közvetlenül beépülnek az új múzeum terveibe.

149 ATELIER BRÜCKNER 2016.

kiállításait és épületeit. A Néprajzi Múzeum rendkívül gazdag textil gyűjteményének raktározási és korszerű kiállítási megoldásai miatt különösen fontos volt az augsburgi *Staatliches Textil- und Industriemuseum* megismerése. A modern scenográfia szempontjából volt hasznos a frankfurti *Filmmuseum* új állandó tárlata, illetve a képzőművészeti és etnológiai gyűjtemények reflektív bemutatását példázta a szintén a frankfurti múzeumi negyedben működő *Museum der Weltkulturen*. A Néprajzi Múzeum nemzetközi néprajzi gyűjteményének modern bemutatási szempontjaihoz gyűjtöttünk információkat és tapasztalatokat a kölni *Rautenstrauch-Joest Museumban*.

A Néprajzi Múzeum különböző tevékenységi körökben (állományvédelem, gyűjteménykezelés, nyilvántartás, muzeológus) tevékenykedő szakemberei tanulmányutakat folytattak és folytatnak jelenleg is olasz, oroszországi, brit, finnországi, lengyelországi, szlovén¹⁵⁰, a spanyol és a Benelux államok partner intézményeiben is. A 2013-ban Év Európai Múzeum díjat nyert glasgowi *Riverside Museum* gyűjteményi struktúrája, Zaha Hadid által tervezett új épülete szintén több szempontból is tanulságos intézményünk számára. Az amszterdami *Tropenmuseum* kiállításai számos igen tanulságos megoldásra hívták fel a figyelmünket, míg *Rijksmuseum Depot* 250.000 műtárgyat és a *Collectiecentrum Amsterdam Museum* 80.000 műtárgyat őrző korszerű raktárai kiváló műszaki megoldásokat tettek megismerhetővé az odalátogató restaurátor kollégák számára. Hasonlóan tanulságos volt néhány kevésbé közismert intézmény meglátogatása. Így a hazai múzeumi látóhatáron kevésbé feltűnő spanyolországi szakmúzeumok állandó tárlatai is segítik a tervezési feladatainkat.¹⁵¹

Intézményünk munkatársai a Városliget Zrt. által szervezett célzott tanulmányutakon is részt vettek. Ezek az utazások a Szabolcs utcai raktárbázis és a városligeti új múzeumépület szakmai előkészítését egyaránt szolgálták. A leginkább tanulságos utak közül a *British Museum*ba szerveztet emelem ki. A londoni intézmény új raktárának előkészítése, megépítése és a gyűjtemények mozgatása számos tanulsággal szolgált számunkra. Így sikerült minden túlzás nélkül számos ponton a londoninál jobb és alkalmasabb megoldást tervezni új raktárbázisunkba!

Az európai kapcsolatokon túl lehetősége nyílt az intézménynek a rendkívül gyorsan és látványosan erősödő ázsiai múzeumi világ vonatkozó tapasztalatait is figyelembe venni. A korábban is működő japán (*National Museum of Ethnology, Japan*) és kínai¹⁵² szakmai kapcsolat mellett az érzékelhetően erősödő vietnami múzeum fejlesztések kínálnak lehetőséget közvetlen információ cserére. A világ leglátogatottabb múzeumai között már több dél-koreai intézmény is szerepel. Ezért is volt fontos, hogy az intézményi együttműködés elemeként a Néprajzi Múzeum munkatársát Gebauer Hangát meghívta a szöuli *National Folk Museum of Korea* 2016-ban fél évre tanulmányútra. A legkorszerűbb kiállítási és múzeumszervezési ismeretek mellett a modern interpretációs megoldások terén is óriási lehetőséget kínál ez a közvetlen kapcsolat.

Természetesen mit sem érne minden korszerű építészeti és muzeográfiai/scenográfiai ismeret, ha az átköltöző és megújuló intézmény struktúrája nem igazodna a megváltozott feladatokhoz és feltételekhez. A tervek alapján az új Néprajzi Múzeum kb. 30%-os létszám bővüléssel (s az ehhez kapcsolt költségvetési gyarapodással) végzi majd munkáját a modern épületekben. Ez a bővülés hangsúlyozottan nem a gyűjtemények és a muzeológusok számát gyarapítja, hanem az ismeretátadási szakemberek, a múzeumi informatikusok, állományvédelmi munkatársak és végül, de nem utolsósorban a kommunikációs és marketing tevékenységet folytató részlegeket erősíti majd.

150 Hajdú 2016.

151 Pl. a barcelonai *Museo Etnológico de Barcelona* állandó tárlatai elsősorban az elkerülhető zsákutcák felismerésében segíthetnek számunkra.

152 2018-ban Pekingben a kínai Néprajzi Múzeum munkatársaival ismertettük meg a budapesti Néprajzi Múzeum terveit és koncepcióját, melyet a saját új épületük előkészítéséhez kívántak felhasználni.

Az új múzeumépülettel óhatatlanul a figyelem fókuszába kerülő megújuló Néprajzi Múzeum számára fontos ennek a kitüntetett időszaknak a megfelelő felhasználása. Az intézményi feladatkörök átalakításával egy időben a társadalmi szerepvállalás erősödésével párhuzamos folyamatok és egészen új tevékenységi körök kell, hogy kibontakozzanak. Az intézmény természetes központi szerepének kiteljesedése az évszázados gyűjtemények tudásbázisára épülő modern szemlélettel összhangban, lehetővé teszi a népi kultúra magyar nyelvterületre kiterjedő múzeumi feladatainak a társintézményekkel összehangolt végzését. Az intézmény jelenlegi országos kompetencia feladatai az új infrastrukturális feltételek birtokában egészen új minőséget képviselve működnek majd. A szakirányú továbbképzés, a néprajzi tartalmak digitalizálása, vagy az országos állományvédelmi központ feladatvállalásai nagyságrendi fejlődés előtt állnak. A kortárs kultúra kutatását koordináló *MaDok* program is új lendületet nyer a modern körülmények és erőforrás átcsoportosítások, azaz a stratégiai- és paradigmaváltás jegyében. A programban nyilvánvalóan többről van szó, mint hogy a ma használatos tárgyakat jól dokumentáltan megőrizzük a jövőnek. A jelenre nyitás a tárgy, de még inkább a múzeum fogalmára is hatással van, és megváltoztatja a múzeum és a társadalom viszonyát.

A Múzeum tudományos központi szerepét az új könyvtár, továbbá infrastrukturálisan a kutatást, konferenciákat kiszolgáló helyiségek biztosítják. A Néprajzi Múzeum korszerű működésének szerves részét képezi a teljes körű, nyitott, közvetett hozzáférés is. Ez hangsúlyosan jellemző a múzeumi boltban elérhető kiadványok, műtárgymásolatok, termékek körére. A látogatói tevékenységek között kiemelt jelentőséggel szerepelnek a múzeumpedagógiai foglalkozások, oktatás, ismeretszerzés alkalmai. A látogatói tevékenység szempontjából a kényelmi és fogyasztási szolgáltatások alapvetők. Speciális látogatói kört képviselnek a Néprajzi Múzeumban a kutatók. A Néprajzi Múzeum a néprajztudomány központi intézménye, gyűjteményeit (műtárgy és dokumentum) és Könyvtárát a kutatók rendszeresen használják. Az Etnológiai Archívum a népi kultúra legnagyobb hazai archívuma, gyűjteményeit, különböző katalógusait kutatási engedéllyel bárki kutathatja. A kutatóhelyiségekben a gyűjtemények állományaihoz a hozzáférés közvetlen, gyors a könyvtári használathoz hasonlítható.

Az új múzeum korábban nem létezett részlegei, mint pl. a tervek szerint több mint ezer négyzetméteren megvalósuló korszerű *Ifjúsági kiállítás (IFIKI)* a stratégiai fontosságú múzeumpedagógiai tevékenység kibontakozását ígéri.¹⁵³ A Néprajzi Múzeum adottságai alapján kiválóan alkalmas a magyar kultúra nemzetközi reprezentáló tevékenységének főlvállalására. Az új állandó kiállítás nyilvánvalóan normatív jellege kézenfekvő. A vonzó és kiváló feltételekkel működő kiállítóhely alkalmassá teszi a Néprajzi Múzeumot jelentős nemzetközi kiállításcserék helyszínévé és szereplőjévé. Olyan együttműködésre kínál lehetőséget a tudatos gyűjteményfeltáró munka a Néprajzi Múzeumban, mint pl. a Torday-gyűjteményé melynek kapcsolódó elemeit a British Museumban őrzik. A Néprajzi Múzeum vonatkozó gyűjteményét főljáró 2015-ben megjelent kétnyelvű katalógus a brit kollégák érdeklődését is fölkelte és körvonalazódik egy közös tárlat lehetősége londoni és budapesti helyszínekkel.¹⁵⁴

Az együttműködések új minősége természetesen nem korlátozódik a kiállítások, illetve a múzeumok közötti közvetlen kapcsolatokra. A tudományos kutatásokban együttműködő hazai- és külföldi intézmények mellett kiemelt jelentőséggel bírnak az oktatási intézmények, tanszékek. Az új helyszínen és a közelben működő sikeres és megújuló intézmények nyilvánvalóan kínálják a szoros együttműködés lehetőségét. Ennek megfelelően pl. a Fővárosi Állat- és Növénykert intézménye szá-

153 A Magyarországon precedens nélküli intézmény belsőépítészetének és programjának megvalósításához inspiráló példákat jelentenek a helyszíni tanulmányutakon megismert sikeres intézmények: pl. a *Kindermuseum* (Bécs, Ausztria), a *Tropenmuseum junior* (Amszterdam, Hollandia), valamint a *Joods Historisch Kindermuseum* (Amszterdam, Hollandia), illetve az angliai gyermekmúzeumok.

154 Földessy 2015.

mos kapcsolódási esélyt jelent, rögtön a közös alapító Xantus János személyétől a múzeum gazdag nemzetközi gyűjteményének tudásbázisáig. A megújulási programot folytató Magyar Mezőgazdasági Múzeum és a Néprajzi Múzeum közös kutatási programok mellett közvetlenül összehangolt időszaki kiállítási stratégiával működhet a jövőben. A Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria és a Néprajzi Múzeum együttműködési és kapcsolódási lehetőségeit már a jelenben is sikeres programok igazolják. Egyértelműen így értékelhető a Picasso és a Modigliani kiállításokhoz szorosan kapcsolódó a Néprajzi Múzeum nemzetközi gyűjteményeire épülő 2016-os kamaratárlat sikere.¹⁵⁵ A Néprajzi Múzeumban az esztétikai megfontolás, ami a közgondolkodásban népművészetnek nevezett dolgokhoz fűződik, az intézmény közel másfél évszázados története során mindvégig fontos szerepet játszott. A magyar társadalom vonatkozó ismeretei alapvetően a múzeumnak az anyagából kristályosodtak ki. A népművészet kérdései azonban soha nem működtek önállóan, szorosan hozzá tartoztak az etnográfiai gondolkodáshoz, ami a közelmúltig a történetiség jegyében fogant. Az intézményi paradigma-váltás egyik elemeként művészi alkotások, valamint az alkotófolyamat társadalmi/etnográfiai kontextusának vizsgálata a művészetelmélet szempontjából is messzemenően releváns, azaz a képzőművészeti gyűjtemények és a Néprajzi Múzeum tevékenysége még számos pontos kiemelten eredményesnek ígérkezik. Miként kézenfekvő a Városligetben megvalósuló új intézménnyel, a Magyar Zeneházzal való szoros együttműködés lehetősége is. A Néprajzi Múzeum rendkívül gazdag hangszergyűjteménye, magyar és nemzetközi népzenei anyagai a hangtár féltve őrzött kincsei jelentik ennek az együttműködésnek az aranyalapját.¹⁵⁶

A Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központja

S miközben a múzeum közönség számára látványosabb – és egyébként nyilvánvaló okokból méretében és jellegében is meghatározó épületének megvalósítása körül a fentiekben röviden összefoglalt folyamatok zajlottak, ezekkel párhuzamosan sokkal egyenesebb úton haladt előre a másik múzeumi épületnek, a gyűjtemények nagy többségének helyet adó bázisnak a kivitelezése. Az európai összehasonlításban is a legjobbak közé¹⁵⁷ tartozó bázist a NARMER iroda tervezte, Vasáros Zsolt irányításával. A Szabolcs utcában a disszertáció írásakor már a beköltözés fázisánál tart a múzeum raktárainak és restaurátor műhelyeinek helyet biztosító korszerű Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központjának a használatba vétele.¹⁵⁸ A tervek szerint ennek a komplexumnak a befejezési határideje 2018. március volt, azonban számos építészeti, kivitelezési feladat komplexitása – különösen a Magyarországon egyedülálló műtárgykörnyezetet biztosító bonyolult gépészeti rendszerek összehangolása egészen 2020. nyaráig tartott.

A raktárbázissal kapcsolatban szükséges hangsúlyozni, hogy mindig célszerű szem előtt tartani, hogy egy múzeum gyűjteményeinek kialakulása történeti folyamat, melynek során változó szakmai felfogások játszottak meghatározó szerepet, párhuzamosan olyan objektív és szubjektív adottságokkal, mint a raktározási feltételek, a gyarapítási lehetőségek vagy az illetékes kutatók fölkészültsége, s nem utolsósorban az intézményvezetők elhivatottsága-alkalmassága. A múzeumi gyűjteményeket alakító formációs folyamatok elemzése, illetve a gyűjtemények értelmezésének metodikája az aktuális tudományos témák között az utóbbi években érzékelhetően új lendületet nyert.¹⁵⁹

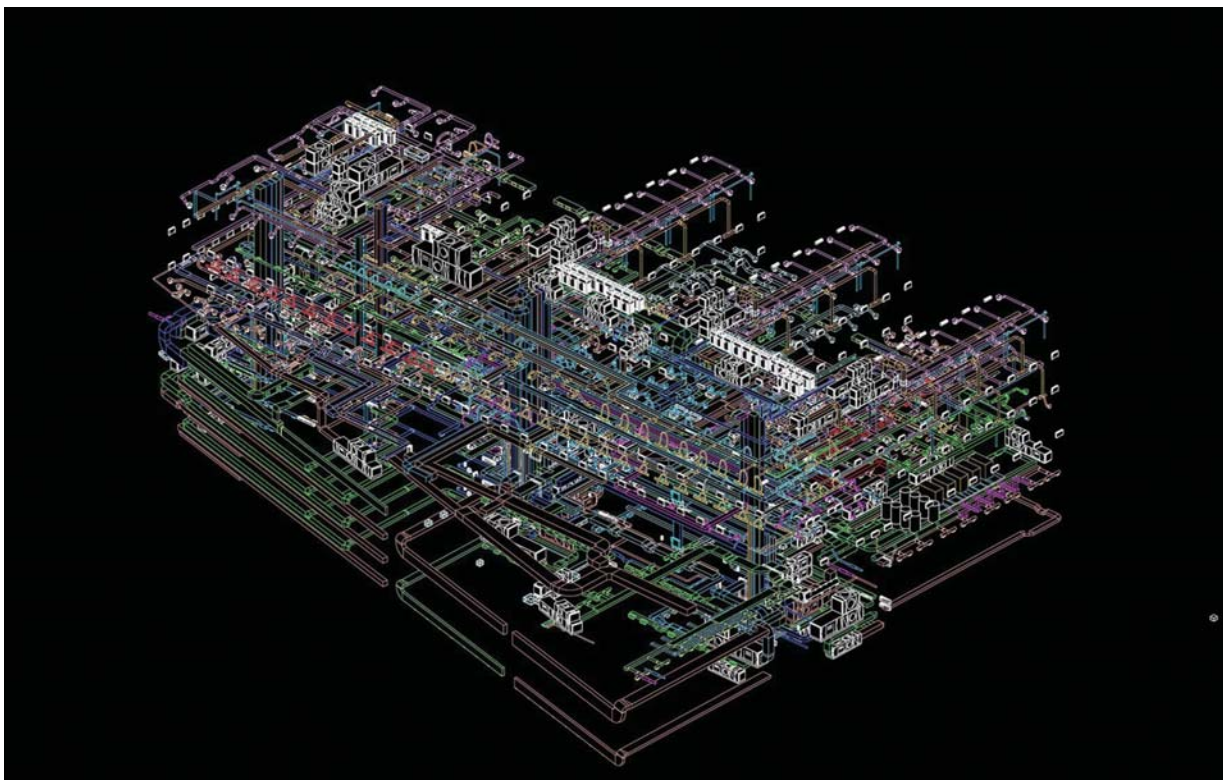
155 Frazon – Wilhelm 2016.

156 Hiánypótló feltárása a vonatkozó gyűjteménynek még számos kiváló lehetőséget kínál. A Bartók-émlékév alkalmából valósult meg az egyik korszerű fejlesztés az eredeti fonográfhangerek digitalizált közzétételével: <http://bartok.neprajz.hu/neprajz.start.php>. Utolsó letöltés: 2016. május 30.

157 A budapesti bázishoz hasonlóan modern, komplex és méretében is közelítő egyedül Szentpétervárott és Londonban működik!

158 Sasvári – Vasáros 2014.

159 Vö. pl. Seifert 2016.

17. kép A Szabolcs utcai bázis gépészetének komplex rendszere

A múzeum és a saját gyűjtemény közötti viszonyrendszert több külföldi szereplő is radikálisan vitatja, feltételezve akár gyűjtemény nélküli múzeumok létjogosultságát is. Elképzelhetővé válik olyan múzeum is – akár kiállítás nélkül jellegzetes épülettel – amelyben divatos étterem működik.¹⁶⁰ Részlegesen ez a sajátos helyzet érzékelhető például napjainkban Milánóban a *Museo delle Culture (MUDEC)* intézményében. A brit sztárepítész David Chipperfield által tervezett épületben a kiinduló koncepcióhoz képest radikális változást hozott a gazdasági válság hatása. Jelenleg csak az épület egy-negyedén működik a városi fönntartású múzeum és gazdasági vállalkozások üzemeltetik a terek többségét. Jellemző, hogy az épület legfelső emeletén két Michelin csillagos exkluzív étterem található, azonban a múzeum látogatók kizárólag a földszinti önkiszolgálót látogatják.¹⁶¹

Minden valódi múzeumi koncepció kidolgozásánál a biztos és hiteles háttérrel a gyűjtemények jelentik. Egyrészt a már meglévő gyűjtemények nyilvántartása, feldolgozottsága, másrészt az intézmény aktualizált és korszerű szempontokat is figyelembe vevő gyűjteményi stratégiája. S mindezen koncepcionális jelentőségű és nagyívű tervek alapját/háttérét elsősorban a műtárgyak biztonságos és korszerű raktározása teremti meg. Ismeretesek azok az esetenként igen komoly pénzügyi háttérrel rendelkező időszakos projektek a hazai és nemzetközi muzeológia praxisában, melyek céljai közül sajnálatos módon háttérbe szorul, vagy rosszabb esetben teljesen kimarad a prognosztizálható gyarapodást befogadó korszerű raktár megvalósításának projekteleme. Minden felelősen gondolkodó intézményvezető küzd azzal a kihívással, hogy míg jól hangzó új projektek, kiállítások, föltárások támogatására nyílik lehetőség és még akár a kellő politikai akarat is felismerhető, addig a raktárak, gyűjteménytárak, restaurátor műhelyek kevésbé csillogó célként ritkán generálnak komoly erőforrás összpontosítást a fejlesztésre áhítozó intézményeknél. Egyértelműen kedvezőnek ítélnél, hogy a

160 Kemecsi 2010. 169.

161 Vö. Orsini – Antonini 2015.

Néprajzi Múzeum korábban korántsem ideális raktározási helyzetén a költözés egyik elemeként egy világszínvonalat képviselő korszerű raktárbázis megvalósításával sikerül változtatni.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben napjainkban hozzávetőlegesen 250.000 db műtárgyat, 635.000 adattári tételt és 1.050 fm kézirati anyagot tárol. Ebből az anyagból terveink szerint 222.000 db műtárgy kerül a Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központ (NMGYK) épületébe tervezett raktárakba. Az elmúlt 15 évben a műtárgyak 27%-a (67.500 db) került jobb raktári körülmények közé raktározásra alkalmatlan múzeumi terek gépészeti, épületszerkezeti átalakításával, illetve a tárolási kapacitás bővítésével a Kossuth téri épület padlasterében kialakított új raktárakkal. A törökbálinti DEPO területén bérelt külső raktár ipari célokat szolgáló környezetben van, az épület vasbeton szerkezete, nagy belső légtere, elavult infrastruktúrája miatt a megfelelő műtárgykörnyezet biztosítása lehetetlen. Ez az állapot is messzemenően igazolja, hogy a korszerű és biztonságos gyűjteményi raktárbázis megteremtése alapvető jelentőségű az intézmény jövője szempontjából.

A Néprajzi Múzeum jelenlegi raktári struktúrája vegyes képet mutat. Egyes egységei az évszázados klasszifikáció, illetve formációs folyamatok hatására létrejött gyűjtemények szerinti, míg más elemeit már az állományvédelemnek jobban teret adó anyag szerinti raktározás jellemzi. Nyilvánvaló, hogy a létrejövő korszerű, 21. századi igényekhez igazodó intézmény célszerűen a különböző anyagok szerinti raktári rendszerrel működhet. A számítógépes nyilvántartás lehetőségei nem teszik elengedhetetlenné a különböző anyagú, de muzeológiai/lokális/tematikai/ összefüggés miatti közvetlen fizikai összetartozást, raktározást. Így tehát az állagvédelmi szempontból ideális körülmények között raktározott digitalizált műtárgyak muzeológiai feltárása biztonságosan kivitelezhető. A raktárak át-

18. kép Részlet a bázis látványtervéből

csoportosítása a tervek szerint a költözéssel párhuzamosan zajlik: a jelenlegi, a tárgyak gyűjtési helyét – földrajzi vonatkozását alapul vevő raktárfelosztás helyett indokolt a méret és anyagszerinti részleges átrendezés.

A világszínvonalú új tárolási rendszerek az ideális helykihasználást, a biztonsági előírásokat és a tárgyak állagvédelmi szempontjait maximálisan szem előtt tartva kerültek tervezésre és gyártásra. A Néprajzi Múzeum munkatársai hosszú, kitartó és elkötelezett munkával fölmérték a teljes gyűjteményt és ennek az így rendelkezésre álló tudásnak a birtokában lehetett a „testre szabott”, gyűjteményekhez, sőt tárgycsoportokhoz teljesen megfelelő raktári rendszereket előkészíteni. Meghatározó az intézmény jövőképe szempontjából a prognosztizált folyamatos gyűjteménygyarapodás figyelembevétele az új raktár tervezésénél, s az ennek megfelelően elengedhetetlen kb. 20%-os bővítési lehetőség.

A Néprajzi Múzeum raktárai a teljesen új építésű Központi épületbe kerülnek. A térszint alatti 4 szintes beépítés műtárgyraktárként funkcionál, a térszint fölötti földszint és emelet a restaurálási funkciót és a létesítmény kiszolgáló tereit foglalja magába. Az egyes raktári egységek zsiliprendszerrel, manipulációs terekkel egészülnek ki. A tisztán raktári funkciót – túlnyomó többségében hatékony helykihasználást biztosító korszerű elektromos motorral működtetett tömör tárolási rendszerekkel felszerelve 10.088 négyzetméteren alakítottuk ki.

A fenti funkcionális rendszer tervezését és a megfelelő megoldásokat, illetve alapterületi igényeket a saját tevékenység alapos kiértékelésén túl széleskörű hazai és nemzetközi tájékozódás is segítette.¹⁶² Célzott szakmai tanulmányutakon vettek részt a Néprajzi Múzeum szakemberei az utóbbi időszakban olyan külföldi intézményeket fölkeresve, ahol színvonalas és sikeres raktárfejlesztések valósultak meg. Ezeket az utakat az érintett intézmények szakembereivel egyeztetve készítettük elő a tervezési szempontokat messzemenően szem előtt tartva. Így a *British Museum* új raktárbázisát még az épülés fázisában több alkalommal tudták meglátogatni kollégák. Hasonlóan informatív volt a Helsinkiben megvalósult óriási raktárbázis megismerése. Az építészeti megoldásokon túl a legrészletesebb állományvédelmi megoldások, a tárgy tároló rendszerek¹⁶³, és a nyilvántartási eszközrendszer szempontjából különösen a franciaországi (*Musée des Civilisations d'Europe et Méditerranée MuCEM*, Marseille, illetve *Musée des Confluences*, Lyon) és a svájci intézmények megismerése volt hasznos. A 2016 őszén végiglátogatott genfi (*MEG: Musée d'ethnographie*), a baseli (*Museum der Kulturen*) és zürichi (*Swiss National Museum*) múzeumi raktárbázisok igazolták az általunk megfogalmazott szakmai szempontok jó irányát és további támogatást adtak a legmodernebb körülmények kialakításához. A nagy külföldi múzeumi gyűjtemények elhelyezésére az általunk kialakított megoldás számos esetben hasonlít. Miként a városligeti épülettől függetlenül más helyszínen működik a terveink szerint a Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központ (NMGYK), hasonló a példaként is értékelhető marseille-i és a zürichi óriási és modern bázisok megvalósult komplexuma is.

A Néprajzi Múzeum különlegesen összetett jellegű gyűjteményei, hasonlóan összetett és specializált állományvédelmi tevékenységet igényelnek. Az új helyszínen a NMGYK-ban (első emelet déli traktusa összesen 1.080 nm-es alapterületen) a különböző anyagok eltérő tulajdonságai indokolják a különálló, specializált restaurátor műhelyek kialakítását: fém restaurátor műhely, fa restaurátor műhelyt (255 nm) külön a poros munkák végzéséhez alkalmas térrel, illetve pormentes munkákhoz kialakított munkaszobával. A rendkívül gazdag gyűjteménnyel kapcsolatban működő külön kerámia

162 Így pl. a néprajzi gyűjtemény 2018-ban elkészült gottorfi új raktárát bemutató tanulmány tanulságaira is építettünk. Turkowski 2019. 85-93.

163 Ezek tervezésénél komoly segítséget kínáltak a legbiztonságosabb megoldásokat elemző japán publikációk, melyeknek tanulságait a gyakori földrengések is igazolták. Vö. sonoda 2019. 9. 14-25.

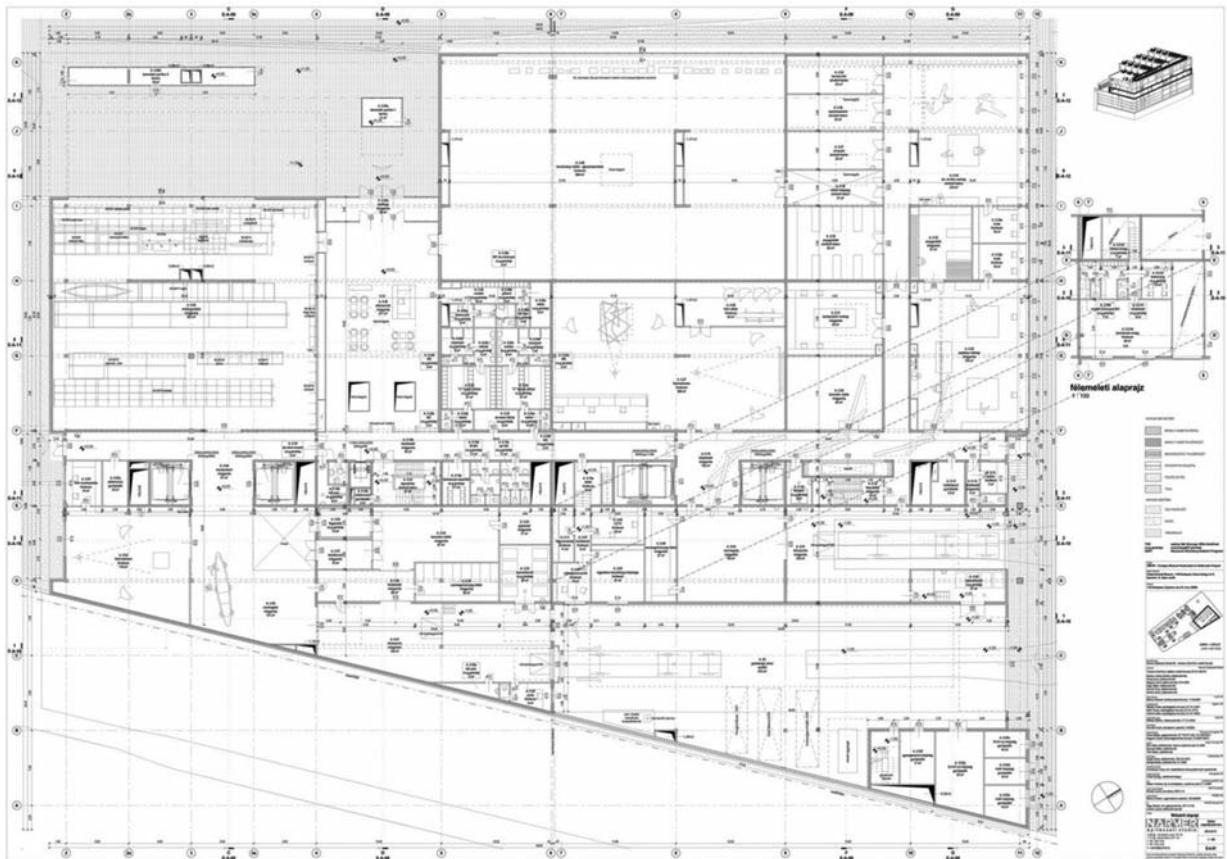

19. kép A Museum der Kulturen raktárának részlete (Basel, 2016)

restaurátor műhelyt (135 nm) terveztünk. Az épületben helyet kapott a speciális felszereltségű bőr restaurátor műhely, melyben biztosított a bőrfestés helye is. Az archívum hatalmas anyagát is kezelő papír restaurátor műhelyt (373 nm) több munkaállomással terveztük, ahol a nagyméretű ipari mosogató, az ioncserélő berendezés, az elszívó berendezés, a vágóasztal, illetve a prések, vágógép, szárító-állványok, segédanyag tároló polc egyaránt működik. Az európai összehasonlításban is kimagasló értékű és méretű textil gyűjteménnyel kapcsolatban a komplex feladatrendhez igazodva munkaszobák és festő helyiség, mosóhelyiség egyaránt szükséges. A formálódó modern gyűjteményi tevékenység eredményeként a Múzeumba kerülő kortárs tárgyak (pl. műanyag) kezelésére alkalmas műhely is szükségesé vált.¹⁶⁴ A funkcionális kapcsolatok terén a vonatkozó jogszabályok, ajánlások, nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével ideális elrendezést sikerült kialakítani.

A Szabolcs utcai raktár és restaurátorkomplexumban elengedhetetlen a korszerű múzeumi működés háttereként átmeneti raktárak működtetése a restaurátor műhelyekhez és a raktárakhoz kapcsolódóan. Elkészült az elengedhetetlen fertőtlenítő helyiség a preventív beavatkozásokat biztosító korszerű berendezés, vegyszerszekrény, tároló polcok, gázosító sátor felállításához elegendő tér is. A néprajzi gyűjtemények szerzeményezési körülményei miatt különösen indokolt volt a telítő kád kialakítása a nagyméretű fa tárgyak konzerválásához. Elengedhetetlenül szükséges az időszakos tárlatok, a vándorkiállítások, a kölcsönzések színvonalas kiszolgálása miatt külön csomagoló anyagraktár, valamint csomagoló tér (372 nm) biztosítása is, valamint a kiválóan felszerelt fotóműterem (144 nm).

164 Bajzik – Hőnich – Süveges – Vasáros 2016.

20. kép a Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központ földszinti alaprajza

21. kép A raktárbázis kivitelezése (2015)

Az új raktárkomplexumban a funkciók elkülönítése miatt a jelenlegi kiszolgáló terek érdemi növelésére nyílik lehetőség. Így épült meg a restaurálásra váró tárgyak tárolására alkalmas hely, az anyagvizsgálat végzésére, dokumentálásra alkalmas hely, a segédanyagok tárolására alkalmas tér és a vegyszer raktár, illetve a mosóhelyiség. Továbbá az un. manipulációs terek (215 nm) biztosítása a tárgyválogatás (pl. kiállításához, kölcsönzéshez) során előkészített tárgyak összegyűjtésére, elhelyezésére és egyéb gyűjteményezési feladatokkal összefüggésben épült meg.

22. Az épülő raktárbázis egy részlete (2018)

A Néprajzi Múzeum az új környezetben eredményesebben folytathatja megelőző műtárgyvédelmi munkáját. Az optimális műtárgykörnyezetű raktárakban a korszerű raktári tárolóegységekben szakszerűen elhelyezett műtárgyak romlási sebességének nagymértékű lassulása várható. A zsúfoltság megszűnésével, a költözéshez kifejlesztett QR kód bevezetésével, a pontos pozicionálással, a tárgyhelyezés áttekinthetőségével, a digitalizáltság mértékének növekedésével csökkenthető a felesleges tárgymozgatások száma, mely nagymértékben elősegíti a raktári rend megtartását, minimalizálja a tárgyak sérülésének kockázatát. A pormentes tiszta raktári körülmények fenntartása (váltó ruha, váltó cipő használata, zsiliprendszer, levegőtisztítás), a körültekintő tárgykezelés (pamut kesztyű használata, tárgymozgatás raklapon, tálcán) megfelelő létszámú szakalkalmazott foglalkoztatásával működik. A műtárgyromlás lassulása következtében csökkenthető az aktív restaurátori beavatkozások száma és mértéke, a károsodások következtében mentésre szoruló tárgyak száma. A hangsúly egyre inkább a megelőzésre tevődik át. A megszerzett tapasztalatok beépítése az intézmény által koordinált megelőző műtárgyvédelmi képzésbe, illetve a képzés specifikus átdolgozása révén a preventív műtárgyvédelem fontossága egyre több múzeumi területen dolgozó számára válik érthetőbbé.

A Néprajzi Múzeum országos kompetencia feladatként felvállalja az országban működő muzeális intézményekben őrzött 33 milliós műtárgyállomány megelőző műtárgyvédelmi kérdéseinek központi problémakezelését, a korszerű műtárgyvédelmi ismeretek közvetítését, műtárgykörnyezet kezelő eszközök és mérőműszerek kölcsönzését, a megelőző műtárgyvédelmi ismeretek oktatását,

tovább képzések tanulmányutak szervezését, kiadványok készítését, a témával foglalkozó honlap működtetését. Távolabbi célkitűzései elsősorban a hálózatosodás, társadalmi küldetésének erősítése, és országos hatókörének kibontása ezen a téren is. Az új központban ennek az országos feladatnak az infrastrukturális feltételei is megteremtődnek. A kutatószobák, előadók, kézikönyvtárak az állományvédelmi központi funkciót szolgálják majd elsőrendűen.

A fentiek alapján tehát a két legfontosabb és rendkívül összetett szakmai feladat, amelyre alkalmassá válik az új központ: a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek korszerű, biztonságos raktározása – az ehhez kapcsolódó gyűjteményezési, nyilvántartási feladatokkal -, illetve az egyedülállóan összetett műtárgyjellemzőkkel összhangban működő hatékony állományvédelmi tevékenység, közkeletű és általánosító megnevezésével a restaurálás.¹⁶⁵

A néprajzi gyűjtemények speciális raktározási és restaurálási jellemzőkkel bírnak. Az új központnak ezen szempontok maradéktalan figyelembevételére kell fokozottan ügyelnie, a Néprajzi Múzeummal kapcsolatban. Az új komplexum üzemeltetése, fenntarthatósága, az ökológiai, energetikai szempontok és az őrzésbiztonság maximális biztosítása egy 21. századi beruházás esetében alapvető jelentőségűek. A műtárgykörnyezeti feltételek is összhangba hozhatók a szükséges pára és hőmérsékleti szinteket biztosító építészeti megoldásokkal, s ez építészeti kihívásként is értékelhető.¹⁶⁶

A Néprajzi Múzeum a fejlesztés eredményeként bizonyos szempontból kivételes helyzetben lesz műtárgygyűjteményét illetően. A tervezett új helyszíneken akkora százalékban nyílik lehetősége – s egyben kötelezettsége is! – a tárgyai bemutatására, mint soha korábbi működési helyszínein. Az NMGYK-ban megvalósuló nagyméretű tárgyak (537 nm-es alapterületen) látogatható kollekcióján (épületelemek, járművek, gépek, szövöszékek, stb.) túl a városligeti főépületbe tervezett a kerámia gyűjteményre épülő Kerámia-tér és az állandó kiállítások óriási terei közösen biztosítják ezeket a feltételeket.

II.2.

Változó múzeum – új gyűjteményi stratégia

A múzeumi gyűjteményeket alakító formációs folyamatok elemzése, illetve a gyűjtemények értelmezésének metodikája az utóbbi két évtizedben új lendületet nyert.¹⁶⁷ Annak ellenére igaz ez, hogy felismerhető egy nemzetközi „trend”, amely a múzeum és a saját gyűjtemény közötti viszonyrendszert radikálisan vitatja, feltételezve akár gyűjtemény nélküli múzeumok létjogosultságát is. Felmerült már az a lehetséges megoldás is (még csak külföldön!), hogy napjainkban egy múzeum lemond az állandó és az időszakos kiállítások „hagyományos” alkalmazásáról, s ezek helyett megbíz egy sztárépítész egy épület megteremtésével. Egy olyan, akár kiállítás nélküli jellegzetes épületével, amelyben divatos étterem működik, tárlatok és gyűjtemények helyett.¹⁶⁸ Ez tehát egy olyan folyamat víziója, melynek során a műtárgyak őrzésére létrehozott épületektől eljutunk a műtárgyként értékelhető épületekig.

165 A disszertációban nem térek ki a múzeumi gyűjtemény költözésével összefüggő tanulságokra. Az előkészítés időszakát is magába foglaló nagyprojekt 2014-ben indult és várható befejezése csak 2023-ra prognosztizálható. A komplex tevékenység mégoly tömör összefoglalása is szétfeszítené a rendelkezésre álló kereteket. Meggyőződésem, hogy a Néprajzi Múzeum költözésének szakmai ismeretei önálló kötetet érdemelnek különösen annak fényében, hogy sem a hazai – sem a nemzetközi szakirodalomban nem készült átfogó vonatkozó elemzés. Vö. Schleicher 2019.

166 Bajzik – Hőnich – Süveges – Vasáros 2016.

167 Vö. Keene 2005.

168 Kemecsi 2010. 169.

A múzeumok története a gyűjtés intézményesülésének története. Évszázados folyamatként változott a gyűjtési rendszerhez való hozzáállás: a gyűjtemények használati értékének megítélésében, kapcsolódva az intézményi küldetéshez. A 21. században új múzeumi modell terjed. A korszerű folyamatok és eljárások kulcsszavai a részvétel és az együttalkotás.¹⁶⁹ A gyűjtemények alapvető jelentőségűek a múzeumok számára. Sir David Wilson, a British Múzeum egykori igazgatója így összegzi meghatározó véleményét: „*Az a múzeum, amelyik nem gyűjt, halott múzeum.*”¹⁷⁰ Szerencsés lenne, ha egyértelműen leszögezhető tételként fogadnánk el, hogy Wilson megfogalmazása összhangban áll a magyarországi múzeumok gyűjteménygyarapítási felfogásával. A múzeumi műtárgy egyszerre az emberi teremtő érték végtelen megőrzésének eszköze, így szimbolikus érték hordozója, ugyanakkor pedig anyagi értéket is akkumulál.

Ennél azonban összetettebb a helyzet. A hazai múzeumi gyűjteményi stratégiákkal kapcsolatban sajnálatos módon kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy Lakner Lajosnak még 2008-ban (!) súlyos kritikaként megfogalmazott gondolatai szinte változatlan módon alkalmazhatóak a jelenben is.¹⁷¹ Azaz a magyarországi intézmények nem rendelkeznek tényleges és valódi gyűjteményi stratégiával, koncepcióval. Annak ellenére igaz ez, hogy az érvényes múzeum vezetői képzésen a résztvevők számára számos tananyagban kiemelten hangsúlyosan szerepel a vonatkozó dokumentáció megvalósításának elengedhetetlen volta. S ezen túl számtalan szakmai fórumon, konferencián tárgyalták a különböző szakágak képviselői a gyűjteményi stratégiák szükségességét, a teljes szféra jövőképe szempontjából elengedhetetlen jellegét.¹⁷² Még az sem segítette érdemben a múzeumi stratégiák megfogalmazását, hogy a szinte egyetlenként elérhető központi gyűjteménygyarapítási támogatást biztosító Nemzeti Kulturális Alap által kiírt pályázat is évek óta kötelező mellékletként igényli a vonatkozó gyűjteményi koncepció csatolását a pályázathoz. Természetesen születtek és születnek olyan dokumentumok, melyek a címükben szerepeltetik a gyűjteményi stratégia illetve koncepció, vagy terv megjelölést, de valójában akár csak egyetlen tárgy- műhely- tárgytypus megszerzéséhez szolgálnak igazoló háttérként, illetve kipipálható feltételként gyarapítják az intézmény adminisztrációs eszköztárát. Csak éppen azt a célt nem töltik be, amelyre a gyűjteményi stratégiáknak eredendően irányulniuk kell.

Az érintett intézmény működését alapvető szinten formáló és hitelesítő eszközként tekintenek a nemzetközi szinten a gyűjteményi stratégiákra.¹⁷³ Az intézményi küldetésnyilatkozatok mellett a másik hasonlóan fundamentális jelentőségű és éppen ezért hasonlóan átgondolt és komplex dokumentumként, melynek rendszeres felülvizsgálata érdemi segítséget kínál a múzeum számára saját hiteles pozicionálásában.

A gyűjteményi stratégiák kidolgozása ellen a kapcsolatos források tervezhetőségének hiányát rendszeres érvként fogalmazzák meg az érintettek.¹⁷⁴ Valóban fontos eleme minden koncepcionális programnak a háttérét biztosítani képes finanszírozás. Azonban a viszonyrendszer megfordítható. Eredendően előnyösebb helyzetből indul az egyes gyűjteményfejlesztési projektek megvalósítása a rögtönzések helyett a gondosan és átgondoltan előkészített környezetben. A marketingszemponthú gyűjteményezési projektek hozadékaként rendszeresen kezelhetetlen raktározási, nyilvántartási és kü-

169 Meijer – van Mensch 2012. 97.

170 Keene 1999. 25.

171 Lakner 2009. 95.

172 Luger 2005. 46. A nemzetközi szcénában is hangsúlyos kérdés a gyűjteményezés. Ezt igazolja pl. a technikai és műszaki múzeumok gyűjteményezésének számos kérdését elemző Washingtonban 2017-ben kiadott tematikus tanulmánykötet is. Boyle – Hagmann 2017.

173 Felmerült intézményi szinten alkalmazandó mérhető értékelőrendszer működtetése, amely mértékegységek segítségével jelezne egy-egy gyarapítás indokoltságát, mellékletként kiegészítve a stratégiát. Horváth 2009.

174 Lakner 2009. 96.

lönösen súlyos állományvédelmi problémák generálódnak az intézményekben. A gyűjteményi stratégiák megfogalmazását bonyolítja és nehezíti az egyes intézmények gyűjteményeinek komplexitása.

Gyűjteményi stratégia kialakítására, szerencsésebb esetben korszerűsítésére, illetve aktualizálására számos alkalmat talál egy-egy múzeum. A nemzetközi tapasztalatok alátámasztják, hogy külső körülmények kényszere, illetve a belső folyamatok egyaránt eredményezhetik a vonatkozó komplex elemző és programalkotó munka elindítását. A budapesti Néprajzi Múzeum számára mindkét feltételrendszer jellemzőinek változása különösen indokoltá teszi a gyűjteményi stratégia rögzítését.¹⁷⁵

Az 1872-ben alapított budapesti Néprajzi Múzeum több mint 250 ezer műtárgyat gondoz, ennek egynegyedét teszi ki a nemzetközi anyag; működteti a szaktudomány legnagyobb archívumát, amely több millió oldal archivális anyagot, több mint 400 ezer képi dokumentumot tartalmaz, továbbá hangarchívumot, filmtárat. A Néprajzi Múzeum könyvtára európai rangú szakkönyvtár. A Múzeum nemzeti jellegű hagyományos néprajzi anyaga nemzetközileg kiemelkedő, kerámia-, valamint textil- és viseletgyűjteménye a kontinens legnagyobb ilyen jellegű kollektívái közé tartozik. S miközben mind ezen adatok által is érzékelhető az intézmény tevékenységének társadalmi és tudományos jelentősége, az is ismeretes, hogy soha nem működött olyan épületben melyet eredendően a szükséges funkciók figyelembevételével, sajátos igényeihez igazodva építettek volna. A kultúrpolitikai döntések eredményeként aktuálisan megindult költözési folyamat nyilvánvalóan lehetőséget kínál a Néprajzi Múzeum számára strukturális változásokra is. A gyűjteményekre messzemenően építő folyamatnak szerves részét kell, hogy képezze az intézmény gyűjteményi stratégiájának pontosítása és rögzítése.

A Múzeum legerősebb identitása történeti öröksége: a gyűjteménye; feladata pedig ennek az örökségnek a továbbvitele, ami már önmagában is lehetőséget teremt arra, hogy saját tárgyát – a kultúrát és a társadalmat, annak hétköznapi és populáris jelenségeit – átfogóan, nemzetközi kitekintésben tárgyalja. Ezt korszerű, jelenre nyitott, közérthető és kritikai módon képes közönsége számára láthatóvá, érthetővé, élvezhetővé és élményszerűvé tenni. A néprajz kialakulásának, intézményesen művelt tevékenységének alapfeltétele volt a tárgyi forrásbázis megteremtése.¹⁷⁶

Az intézményi gyűjteményi stratégia nyilvánvalóan nem előzmények, komoly előtanulmányok nélkül készül. Több évtizedes elemei is vannak a stratégiai tervezés előmunkálatainak a Néprajzi Múzeumban. Messzemenően ilyennek értékelhető Fejős Zoltán főigazgató tudatos és átgondolt gyűjteményfeltáró programja. A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei című kötetben az egyes részletesen elemzett és bemutatott gyűjteményi fejezeteknek a főszerkesztő szándékai szerint markáns külön egysége volt az érintett gyűjtemények jövőjének, fejlesztési irányainak a rögzítése. Természetesen az így született – és a 20. század végének állapotaira reagáló – rendkívül heterogén mélységű és terjedelmű fejezetrészek automatikus összeolvasztása korántsem lett volna/lenne alkalmas egy korszerű, az egész intézményre vonatkozó hiteles stratégia helyettesítésére vagy kiváltására. Anélkül, hogy az egyes gyűjteményekre vonatkozó anyagok részletes elemzésével alátámasztanám állításomat, leszögezhetem viszont, hogy mindenképpen fontos adalékként kell, hogy szerepeljenek a két évtizede megfogalmazottak, a formálódó új koncepció háttérében.¹⁷⁷ 2008-ban a Néprajzi Múzeum által szervezett országos néprajzos muzeológus konferencia tematikája is a gyűjteményi – gyűjteménygondozási stratégiákkal foglalkozott. Az elhangzott előadások válogatott tanulmányai megjelentek a Néprajzi Értesítőben.¹⁷⁸ 2012-ben is a gyűjteményfejlesztési stratégia lett a néprajzos muzeológus továbbképzés fő témája. Az akkor elhangzott előadások is megjelentek a Néprajzi Értesítőben jelezve a vonatkozó

175 Szarvas 2013. 9.

176 Fejős 2020a. 112.

177 Vö. Szarvas 2013. 10.

178 Néprajzi Értesítő 2008. XC. Budapest, 2009.

intézményi tevékenység fejlődési irányait.¹⁷⁹ Az intézményi szintű koncepció kialakításában a Szarvas Zsuzsanna által kezdeményezett és koordinált rendszeres szakmai fórumok és alkalmak szintén érdemi segítséget jelentettek. A tematikus program részeként megvalósuló szakmai műhelymunka során gyakorlatilag a hazai és nemzetközi tapasztalatok felhasználásával az intézmény tevékenységének gyakorlati tapasztalatait és az ebből adódó kérdéseket tárgyalták meg a résztvevők.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményi stratégiájának kialakításához további eredményes támaszt kínálnak az intézmény által 2017-ig rendszeresen megrendezett újszerzeményi időszaki tárlatok. Ennek a kiállítástípusnak a megítélése korszakonként és intézménytípusonként is erőteljesen változó. A kényeszerű pótcselekvési kategória, illetve közvetlen tájékoztató és pozitív visszacsatolást biztosító fórum időről időre megfogalmazódik a hazai múzeumok, illetve az érdeklődő és látogató közönség részéről egyaránt. További szempontként értékelhető egy országos múzeum megoldásaként esetenként egy egész szakág fejlődési szempontokat és irányokat generáló eszközeként értékelni az ilyen tematikájú vegyes anyagot összefogó tárlatokat. A Néprajzi Múzeumban – az utóbbi években rendszeresen a Múzeum Napjának (március 5.) programelemeként – megvalósított újszerzeményi kiállítások elemzése érdemi segítséget kínál a gyűjteménygyarapítási tendenciák, az esetlegességek és a koncepcionális távlati programok terén is.

Az intézmény napi működésének tapasztalatai szintén közvetlen segítséget kínálnak a valószerű és hiteles stratégiai tervezés számára. Ekként értékelem az intézményben működő Tárgyvásárlási Bizottság működését. Az átgondolt szabályzatnak megfelelően rendszeresen működő bizottság évtizedes hagyományokat is figyelembe véve dolgozik, viszont nem korlátozódik a tevékenysége a korábbi rutinok automatikus ismételtetésére. Szakmai vitákat, alapos és felkészült a gyűjteménybe kerülést alá támasztó véleményeket igényel a bizottsági döntések megalapozottsága.

A Tárgyvásárlási Bizottságnak természetes és indokolt okokból aktív tagja az intézmény Műtárgyvédelmi és Restaurátor főosztályának a vezetője. Az állományvédelmi szempontok érvényesülése nem merül ki az adminisztratív feladatok keretei között. A Néprajzi Múzeum különlegesen komplex jellegű gyűjteményei, hasonlóan összetett és specializált állományvédelmi tevékenységet igényelnek. A formálódó modern gyűjteményi tevékenység eredményeként a Múzeumba kerülő kortárs tárgyak (pl. műanyag) komoly kihívást jelentenek a szakemberek számára. A gyűjteményezés szempontjai között tovább erősítendő az állományvédelmi szempontok érvényesítése. A terepmunka, a gyűjtések, gyarapítási alkalmak során a restaurátor szakemberek és a muzeológusok közvetlen együttműködése messzemenően indokolt.

Az állományvédelem más szempontok szerint is befolyásoló tényezőként jelentkezik a gyűjteményezés terén. Speciális információs adatbázis az intézményi iratok között a restaurálási dokumentációké. Ezek korai vonatkozó részletei megtalálhatóak az archívumban, és a modern számítógépes adatbázis is intenzíven gyarapszik összefüggésben a műtárgyvédelmi tevékenység intézményi koordinálásával. A preventív állományvédelem országos kompetencia központjaként a Néprajzi Múzeum középtávú fejlesztési koncepció mentén formálja a széleskörű hálózatos együttműködést és központi koordináló, szakmai ellenőrző tevékenységét.

A Néprajzi Múzeum bizonyos szempontból kivételes helyzetben lesz műtárgygyűjteményét illetően. A tárgyak „szem előtti helyzete” számos további jellemzőre hívja fel a figyelmet. A gyűjtések során csak egyes különösen indokolt esetben célszerű rossz állapotú, töredékes, hiányos tárgyak gyűjtése. Természetesen ezek használata analógiaként messzemenően indokolt, de a műtárgyállomány ballasztjaként kell ezekkel számolnunk gyakorlatilag végtelen hosszú ideig, hiszen közvetlen bemu-

179 Szarvas 2013.

tathatóságuk kizárt. Az egészséges arány megítélése a muzeológus és a restaurátor közös felelőssége, s itt is szerepe van a Tárgyvásárlási Bizottság működésének.

A múzeumoknak megvan a maga egyedi, sajátos profilja: a történeti tárgyakkal való találkozás semmivel össze nem hasonlítható lehetősége. Ezt a „tárgy-kompetenciát” tudja kihasználni, hogy a mai ember történeti és kulturális tudásának gyarapításából kivegye a részét. Az elkövetkezendő időkben munkánk középpontjában a Néprajzi Múzeumban is ezen szakmai-tartalmi tudások közvetítése áll majd, a maguk sokrétűségében és összetettségében. S ennek a feladatnak elengedhetetlen feltétele a megbízható nyilvántartása a gyűjteményeknek.¹⁸⁰ A megújulás, új lendületű fejlesztés keretében az új kérdésfelvetések érvényesítéséhez a gyűjteményt, nemcsak összetételében, de az egyes darabok jelentéstartományaira is figyelve, felül kell vizsgálni, és ki kell egészíteni. Ez a tevékenység egyértelműen a működőképes nyilvántartásra épül.

A 2015 tavaszától már akkreditált formában működő Monari rendszer megbízható és korszerű bázist biztosít a gyűjtemények nyilvántartása és a feldolgozó – feltáró tevékenység számára is. Ezen túl olyan fejlesztési kompetenciákkal rendelkezik a Monari, melyek segítségével a költözés komplex informatikai menedzselése, kiállítási megoldások egyaránt megvalósíthatók. A gyűjteményi stratégia szempontjából tehát egyértelműen pozitív és innovatív elem a megbízható intézményi nyilvántartási rendszer. Ez a szintén évtizedes komoly intézményi koncepciót, erőforrás csoportosítást és tudatos fejlesztési programot igénylő jelenlegi állapot teszi lehetségessé a Néprajzi Múzeum számára a 2015-től további országos kompetencia feladatának kiteljesedését. A néprajzi tartalmi digitalizációs folyamatok, adatbázisok és online közzétételük az előttünk álló években az egyik kiemelt súlyú területeként értékelhetők a múzeumi szerepvállalásnak.

Természetes, hogy minden korszerű gyűjteményfeltáró tevékenységi program szorosan kapcsolódik a digitalizáláshoz. A gyűjteményeket feldolgozó és ezáltal közvetlenül hasznosító megoldások közül kiemelkedik a digitalizálási program folytatása. Az intézmény költözésével kapcsolatos előkészítő feladatrendnek a digitalizációs projekt az egyik sarokköve. A QR-kódos költözés menedzselési nyilvántartási rendszernek csak a digitalizációs munka intenzív fejlesztésével van létjogosultsága. Külön figyelmet szükséges fordítani a már digitalizált gyűjtemények közreadásának biztosítására, a gyűjteménygyarapodás kezelésére, valamint a szakmai revízió folytatására. A kizárólag digitális formában létező dokumentumok befogadására, archiválási módjára, gyűjteménybe osztására készül informatikusok bevonásával intézményi kezelési terv, amely kitér az alternatív adathordozók alkalmazásának kérdésére is. További feldolgozó, feltáró lehetőséget kínálnak a forráskiadványok, mind a szöveges, mind a képi információ hordozók terén. Az Archívum használhatósága döntően függ a róla szóló nyilvántartások, katalógusok minőségétől. A közgyűjteményi fotó gyűjtemények 21. századi gyarapodása várhatóan elsősorban a digitális technikával készült fotókkal működik. Intézményi tapasztalat, hogy a hagyományos negatív, dia és pozitív fotó gyarapodás esetleges.¹⁸¹ Prognosztizálható és ezáltal a stratégia szintjén is szükséges utalni arra, hogy a terepmunkák és a külföldi kiküldetéseken készített fotók száma a korszerű technikának köszönhetően ugrásszerűen növekedni fog.

Az Archívum feladatai az utóbbi években érezhetően módosultak, elsősorban a megnövekedett közönségszolgálati igények, a kiállítások kiszolgálása és a számítógépes adatbázis, a digitalizálás miatt.¹⁸² Várható, hogy az új múzeumba költözést követően ez az irány tovább erősödik. Az archívumi

180 Véleményem szerint ez indokolja, hogy a korábbi jegyzethez képest hangsúlyosabban szerepeljen a múzeumi vezetőképző tematikájában is ez a terület. Szintén messzire vezet a kapcsolatban van a téma a gyűjteményezési stratégia-koncepció intézményi szintű kialakításával is. Vö. Lakner 2008.

181 Gebauer 2013. 31.

182 Vö. Granasztói 2009.

gyűjteményeknek a városligeti főépületben tartása, a kutatószolgálat helyszíni tervezett színvonal emelése messzemenően támogatja ezt a folyamatot. A gyarapítás mellett a megőrzés és a megóvás feltételeinek biztosítása is kiemelt feladat az Archívummal kapcsolatban is. Az ilyen irányú igények, a korszerű műtárgyvédelmi megoldások figyelemmel kísérése továbbra is elengedhetetlen. Egyes intézményi forráscsoportok átvételében hangsúlyos szerepet kap, hogy a megőrzés feltételei kiemelten jók lesznek az új Néprajzi Múzeumban. A gyűjteményfejlesztési stratégia és a középtávú tervaktualizálásához rendszeresen teljes körű, valamennyi archívumi jellegű gyűjtemény-együttesre vonatkozó állapotfelmérést szükséges végezni. A felmérés tartalmazza a gyűjtemény legfontosabb számszerű adatait (tételszám, összmennyiség darab-, illetve lapszám, a gyarapítás intenzitása az éves statisztika alapján), a feldolgozottság mértékét és módját, a szakmai revízió (amelyik együttesben ez megtörtént a digitalizálás során) főbb tapasztalatait. A felmérés kitér az adott gyűjtemény elhelyezésének műtárgyvédelmi szempontoknak megfelelő körülményeire, a tárolási kapacitásra, digitális feldolgozottságának mértékére, állapotára, valamint a kutatás, nyilvánosság számára történő hozzáférhetőségére is.

Minden valódi stratégiai tervezés, koncepcionális elveket rögzítő dokumentum esetében alapkövetelmény a következetes alkalmazást és iránymutató jelleget biztosító elfogadottság. Azonban amennyiben egy stratégia nem képes aktuális kérdésekre releváns válaszokat adni, akkor elengedhetetlen a felülvizsgálata, akár a szabályozási kritériumok átalakításának árán is. Ennek megfelelően a Néprajzi Múzeum új gyűjteményi stratégiájának is képesnek kell lennie a felmerülő új, korábban előre nem látható kihívásokra reagálni.

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül, a gyűjteményi stratégiát formáló elemek közül néhányat kiválasztva, azokra a figyelmet ráirányítva kívánom jelezni a komplex feladatrendből adódó kihívások jellegét.

A jelenlegi gyarapítási adatokat erőteljesen befolyásolják a felhasználható források mellett a hiányzó raktári kapacitások, várhatóan ezen a téren érdemi javulás következik be és az intézmény szerzeményezése új lendületet kap. Az intézmény gyűjteményi stratégiáját, a kiemelkedő nagyobb tárgyezüttések megvásárlását jelenleg kizárólag az esetleges pályázati forrásokra lehet építeni. A gyarapodás utóbbi években domináns iránya és lehetősége lett az ajándékozás. Bár ezzel a megoldással csökken a gyarapodás tervezhetősége, mégis, különösen például a 20. század második felének viseletei, öltözetdarabjai ennek révén nagy számban kerülhetnek be a Múzeumba tárgyak. Ez a lehetőség fokozottan jelentkezik majd az új intézményben, hiszen a kortárs tárgyak gyűjteményezési szerepe nyilvánvalóan hangsúlyosabbá válik a jövőben. Az archivális gyűjtemények, különösen a kéziratgyűjtemény, szintén ajándékozásokkal (sok esetben hagyatékokkal) gyarapodnak jelenleg és minden bizonytalansággal a jövőben is. Terveink szerint a célirányos, terepen való tárggyűjtésre is nyílik érdemi lehetőség.

Az ilyen jellegű gyűjtemény gyarapítással kapcsolatban az országos kompetencia központi feladatrend egyik elemeként a Néprajzi Múzeum által kezdeményezett és mindvégig koordinált a kortárs kultúrát vizsgáló kutatások (MaDok) iránya egészen sajátos helyzetet eredményez.¹⁸³ A kortárs tárgykultúra múzeumi feldolgozása komplex tanulási folyamatként értékelhető. Amennyiben a gyűjtést támogató keretek kialakulnak/újra rendeződnek, illetve új tartalommal töltődnek fel, egyértelműen a tárgybőség jelenti ennek a helyzetnek a meghatározó elemét. Rendkívül következetes és szigorú gyűjtési elveket szükséges érvényesíteni a 21. századi terepmunkák során, tárgygyűjtések alkalmával. Például egy háztartás tárgyainak – hagyatékoknak – a megvásárlása speciális logisztikai, restaurálási és muzeológiai problémákat is vonz maga után. A MaDok hálózati együttműködésre épülő rendszere

az intézményközi feladatmegosztást is képes lenne érvényre juttatni. A korszerű hálózati tevékenységgel kapcsolatos tudományos kutatási tevékenységet segíti a *Mai tárgyak, mai emberek, társadalmi múzeumok. Út a részvételen és együttműködésen alapuló múzeumok felé* című, Frazon Zsófia által irányított OTKA finanszírozású kutatás. Az így kialakuló költséghatékony gyűjteményi megoldások a teljes múzeumi szféra számára releváns tapasztalatokat eredményeznek. A szerzeményezést alapvetően befolyásoló elemként kell tekintenünk arra a Lakner Lajos által már 2008-ban megfogalmazott jellemzőre, hogy a múzeumoknak a jövő szempontjából kell döntenükhöz, de csak a jelen érdekei alapján tudnak szelektálni. A jelenkori előítéletek, koncepciók alapján döntünk a gyarapításról, miközben a későbbi nemzedékek jövőbeni szempontjait természetesen nem ismerhetjük.¹⁸⁴

Természetesen a kortárs kultúra kutatásának új kihívásai nem szüntetik meg az intézmény történeti gyűjteményeivel kapcsolatos komplex gyűjteményezési kihívásokat. Ennek megfelelően például továbbra is törekednie kell a Néprajzi Múzeumnak a látókörébe került hagyományos kézműves műhelyek felszereléseinek, termékeinek és nyersanyagainak a gyűjtésére. Ezt indokolja, hogy az utóbbi évtizedben minden korábbi időszaknál gyorsabban váltak gazdátlaná az egykori kézműves műhelyek. Ez sajnos nem igaz a céhes tárgyak csoportjaira, de ezek gyűjtése továbbra is indokolt az intézmény számára. Koncentrálunk a még hiányzó műhelyek pótlására, illetve a meglévő tárgy együttesek kiegészítésére. Itt külön problémát jelentenek a kimondottan a 20. századi viszonyokat jellemző műhelyek, boltok, közösségi épületek, melyek tárgyi világa igen nagy mennyiségű s esetenként már ma is nehezen gyűjthető.

A Néprajzi Múzeumban a korábbi évtizedek gyűjtési koncepciójában háttérbe szorultak a különböző egyszerűbb-bonyolultabb gépek/gépezetek. A 19-20. századi valós és általános helyzethez képest is alulreprezentált, illetve túlzottan archaizáló anyagi kultúra került a gyűjtemények többségébe. Fontos a gépesítés fokozatainak hiteles feltárása és ennek megfelelően a szükséges motorok, meghajtások és gépek-eszközök beszerzése. Természetesen az elektrifikáció és a motorizáció hatása más tárgytípusoknál és berendezéseknél is meg kell, hogy jelenjen. Törekednünk kell a speciális tárolási-raktározási igényekkel bíró nagyméretű gépek alkalmas elhelyezésének kialakítására a Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központjába tervezett nagyméretű tárgyak új bemutatóhelyén.¹⁸⁵

A gyűjtemények számára szerencsés helyzet a korábban bekerült tárgyakra vonatkozó pótlólagos információgyűjtés lehetősége. A Néprajzi Múzeumnak korábban csak kivételesen, alkalmasszerűen nyílt arra lehetősége, hogy esetenként több évtizede bekerült tárgyakkal kapcsolatban folytassanak a munkatársak helyszíni utólagos gyűjtést – terepmunkát. A pótlólagos gyűjtés hatékonysága természetesen az időbeli távolság növekedésével fordítottan arányos.¹⁸⁶

A jelenleg már belső építési fázisban lévő új épület lehetőséget teremt a Néprajzi Múzeumnak arra, hogy a hagyományos osztályozási kategóriákon túllépve, átfogó állandó-féllállandó-időszaki kiállításokon mutassa be az emberiség kulturális sokszínűségét, egymás mellé állítsa a hagyományos társadalmak tárgyi kultúráját és napjaink szokásvilágát és tárgyi kontextusát. Az új állandó kiállítások koncepciója nyilvánvalóan befolyásolja az elkövetkező időszakban a gyűjteményezés folyamatát. Míként az utóbbi két évtizedben megvalósult jelentős időszakos tárlatok is esetenként kardinális jelentőségű gyarapításokat, illetve korábban akár teljesen ismeretlen gyűjteményi területeket eredményeztek. A célzott szerzeményezés az aktív gyűjtés arányát javíthatja az intézmény működésében.

184 Lakner 2009. 98.

185 Továbbra is lényeges az „etnografikumok”, „hungarikumok” gyűjteményezésének preferálása. A 20. századi paraszti újítások a munkát könnyítő gépezetek terén: *málévetőgép* Szatmárban, vagy a *csettegő* a Duna-Tisza közén, stb.

186 Kemecsi 2010b. 123.

Sajátos lehetőséget kínál az intézmény gyűjteményi stratégiájának alakító elemeként az új Ifjúsági állandó kiállítás koncepciójának megvalósítása. A Néprajzi Múzeum eltökélt szándéka, hogy a fiatalabb látogatók számára maradandó, kifejezetten az ő érdeklődési körüknek szóló programot biztosítson, a megfelelően inspiratív környezetben. Ennek kereteit a létesítendő Ifjúsági állandó kiállítás (IFIKI) biztosíthatja. A Magyarországon precedens nélküli intézmény belsőépítészeti és programjának megvalósításához inspiráló példákat jelentenek a nemzetközi párhuzamok.¹⁸⁷ Az IFIKI a szórakozás és a játék mellett az ismeretszerzés, tapasztalás, sőt a kreativitás, művészi önkifejezés változatos helyszíne is lesz majd. A fenti koncepcionális jellemzők alakítják a célzott szerzeményezést egyrészt a tervezett állandó kiállítások, másrészt az időszaki tárlatok megvalósításának részeként.

Terveink szerint erőteljes tematikai bővülés jellemzi az új helyszínre költöző intézmény időszaki kiállításait is. Évtizedes kísérletek mentén formálódik az új kiállítási stratégia nyilvánvaló figyelemmel a társadalmi múzeumi küldetésből adódó lehetőségekre és kihívásokra. Ennek megfelelően korábban soha nem gyűjtött, és figyelmet nem kapott anyagok múzeumba kerülése válik szükségessé. A múzeumi szerepvállalás módosulásának korszerű aspektusai kitüntetett figyelmet kölcsönöznek az ilyen tárgyú archívumi és műtárgy anyagoknak. A várható időszaki tárlatokhoz kötődő gyarapodás, a tematikus gyűjteményfejlesztés egyik meghatározó súlyú eleme lesz az elkövetkező években. Ezáltal egyes speciális gyűjteményi egységek is kialakulnak a múzeumban, melyek egy-egy időszaki kiállításához kötődnek elsősorban. Az így formálódó gyűjteményezés messzemenően igényli az állományvédelmi, nyilvántartási és raktározási szempontok összehangolását. Fontos elkerülni a gyűjteményi zárványok termelődésének veszélyét.¹⁸⁸

A komplex gyűjteményi tevékenység szoros kapcsolatban van az intézményi aktuális tudományos projektekkel. S bár a múzeumokban zajló tudományos kutatás megítélése átalakulóban van az utóbbi években, meggyőződésem, hogy a múzeumok számára alapvető és inspiráló jelentőségű kell, hogy maradjon ez a tevékenységi forma. A nemzetiségek tárgyi emlékeinek, kulturális gyűjtése egyértelműen speciálisan néprajzi múzeumi feladat. A hazai nemzetiségek bázismúzeumai (Békéscsaba, Mohács, Tata, Gyula) e tekintetben pótolhatatlan munkát végeznek. Ezek a nemzetiségek az anyanemzetekkel való jó kapcsolatot is szolgálják, éppúgy, mint a nemzetiségek néphagyományait bemutató sorozatok az Magyar Néprajzi Társaság kiadásában.

A jelenben zajló gyűjtések igazolják azt a nemzetközi példákön is alapuló igényt, hogy folytatni kell a tárgytípológiára épülő tárgytörténeti kutatásokat, a gyűjteményeket feltáró gyűjteményi katalógusok kiadását. A Néprajzi Múzeum élenjár a hazai intézmények között a gyűjteményfeltáró publikációk és projektek megvalósításában. A korszerű gyűjteményi stratégiának erre az intézményi feladatrendben markáns szerepet betöltő tevékenységre is figyelemmel érdemes lennie.

A muzeológiai kutatási tevékenység bővülésének és a magyar néprajztudományra jellemző paradigmaváltásnak részeként új hangsúlyokkal jelentkezik az archívumi történeti források gyűjteményének fejlesztése. A célzott kutatás, a társintézményekkel kötött kutatási megállapodások, az együttműködés lehetővé teszi a párhuzamosság elkerülését az archívumi gyűjteményfejlesztés terén is. Külön érdemes jelezni, hogy archívumi anyagok közvetlen feltárásában a forrásközlő kiadványok (nyomtatott, digitális, online) gyors és eredményes megoldást kínálnak az intézmény számára.

187 Ilyenek a Please Touch Museum (Philadelphia, USA), amely elnyerte a The Children's Museum Award díjat, azaz a legjobb gyermekmúzeumnak járó szakmai díjat, a Kindermuseum (Bécs, Ausztria), a Tropenmuseum junior (Amszterdam, Hollandia), valamint a Joods Historisch Kindermuseum (Amszterdam, Hollandia).

188 Gyűjteményi zárványként értékelhető gyakorlatilag a prekolumbián régészeti kollekcója az intézménynek, mely egy kormánydöntés miatt került az intézménybe. Szintén zárványszerűvé vált az utóbbi évtizedben a korábban pályázati forrásokból fejlesztett roma képzőművészeti kollekción belül. A gyűjteményi zárvány jelleggel összefüggésben született döntés és intézkedés a korábban önálló Átány gyűjtemény tárgyainak gyűjteményenkénti szétosztására 2008-ban.

A társadalmi múzeumi tevékenység részeként tovább erősödő kortárs jelenségekre is koncentrálnó tudományos kutatás egyértelmű hozadéka, hogy a forrásnak tekinthető információs bázis gyakorlatilag kezelhetetlenül kitágul.¹⁸⁹ Olyan médiumok is megjelennek a korszakra vonatkozó információkhoz kapcsolódva, melyek a korábbi évszázadokban természetesen ismeretlenek voltak. Az írásbeliség robbanásszerű bővülése, vagy a hang és képrögzítés többszörös forradalmainak eredményeire gondolunk, egyértelmű, hogy ezen produktumok gyűjteménybe integrálása komoly kihívást jelent az eredendően 19. század közepi struktúrára épülő múzeumoknak. A modernizáció hatásmechanizmusait egyedül a modern technikai eszközök következetes alkalmazása képes kezelni. A digitalizálás és a korszerű archiválási technikák teszik lehetővé az archívumi gyűjteményfejlesztést ezen a téren. Az ilyen irányú nemzetközi tapasztalatok alapján célszerű kialakítani és rendszeresen felülvizsgálni és kialakítani az intézményi középtávú terveket, szoros összhangban a MaDok országos kompetencia feladat középtávú koncepciójával. Egyértelmű a lehetősége és egyben a felelőssége is a Néprajzi Múzeumnak azon a téren, hogy mintát és megoldási lehetőségeket mutasson a hazai, illetve egyes területeken – így a kortárs tematikájú gyűjteményezés terén – kiemelten hangsúlyosan regionális szinten is. A városi közösségekre irányuló néprajzi érdeklődés (skandináv és további német illetve svájci példák alapján) a kulturális folyamatok és a városi tradíciók terén szintén gyakorlati előnyben vannak a néprajzi muzeológia kutatói a mindennapi élet városi jelenségvilágának rendszerezésében és értelmezésében.

Külön lehetséges kutatási és fejlesztési irány a magyar nyelvterületen kívüli – diaszpórában élő emigráns magyarok kultúrájának bemutatási igénye és az ehhez kapcsolódó gyűjteményezés. S nem csupán az európai, hanem pl. az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Izraelben élt/élő magyar közösségek történetének és életmódjának hiteles kutatása és lehetőségekhez igazított bemutatása.¹⁹⁰ Olyan kutatási téma ez, melyben érdemi korábbi elméleti kutatások segítik a Néprajzi Múzeum tevékenységét ugyan, viszont a szokatlan távolságból adódó feltételek különleges kihívást jelentenek a megvalósítás során.

Az intézményi gyűjteményi stratégiának reagálóképesnek kell lennie a folyamatosan alakuló intézményközi együttműködések, a meghatározó kultúrpolitikai irányok által megjelölt feladattrenddel kapcsolatban. S nyilvánvaló, hogy egészséges együttműködés alapján lehetséges olyan releváns tematikákra megfelelő válaszokat találnia az intézmények, mint pl. az új népművészet, népi iparművészet, vagy a roma képzőművészeti tárgyakhoz való viszonyrendszer.¹⁹¹

A kultúrstratégiai körbe tartozó intézmény országos és számos téren határokon is túlnyúló kompetencia szerepének, tudásközvetítő feladatainak kibővülése is szükségessé teszi a gyűjteménygyarapítási és – gondozási koncepció újragondolását. A szellemi kulturális örökség értékeinek felismerése világtendencia. Az ilyen jellegű gyűjtemények szerepe is mind hangsúlyosabb a közgyűjteményekben is. Kiemelt jelentőségű, hogy a látogatók megtartásához, sőt számuk növeléséhez új ismeretet, tudást, életérzést kell közvetítenünk, úgy, hogy a hagyományból származó javak megismerésének és megtartásának igényét teremtsük meg, vagy erősítsük látogatóinkban. S persze, nem elegendő ezt a gyakorlatban megvalósítanunk, hanem egyszerre, egyidőben kell mindezekhez alap- és kiegészítő történeti-néprajzi, néprajzi, antropológiai, módszertani kutatásokat végeznünk, adattárunkba, könyvtárunkba gyűjteni és feldolgozni az e feladatok ellátásához szükséges és alkalmas dokumentációkat. A

189 Vö. Frazon 2013.

190 Vö. Balogh – Cseri – Fülemile – Kemecci. 2012. Fejős 2020b.

191 Szintén szoros és összehangolt intézményközi együttműködés segíti az „energiatakarékony” gyűjteményezést a társ- és rokonintézményekkel. Így pl. a Szabadtéri Néprajzi Múzeummal, Iparművészeti Múzeummal, Magyar Mezőgazdasági Múzeummal vagy a Közlekedési Múzeummal.

gyűjteményfejlesztési stratégia természetes összhangban kell, hogy legyen az intézmény kidolgozott tudományos stratégiájával, illetve a közép- és hosszú távú kiállítási tervekkel is.

A stratégia szintjén nem megkerülhetőek olyan kérdéskörök, mint a gyűjteményezés – gyűjtési módszerek jellemzői, illetve a múzeumi gyarapodás új elemei – strukturális változások. Bármilyen tárgy akkor válhat forrássá, ha fennmarad, kutatható és értelmezhető. Ehhez különféle formációs folyamatokra van szükség, amelyek által a múlt információs adattá válnak. Ilyen formációs eljárás a gyűjtés is. Az eljárásban az egyik legfontosabb tényező, hogy mindez választás eredménye.¹⁹² A szelekciót minden intézményben más és más tényezők határozzák meg. „Muzeológiai kontextusban szelekción az összvalóság azon tárgyainak célzott kijelölését és kiválasztását értjük, amelyek a muzealitás potenciális hordozói lehetnek.”¹⁹³ A szelekció célja a leírás, megőrzés és az örökítés, ez a teremtő folyamat kötött értékrend mentén zajlik, de a muzeológus személyes döntése alapján. A muzeális objektumok társadalmi értékek bizonyítékai és képviselői.¹⁹⁴ S nyilván nem térhet ki a budapesti Néprajzi Múzeum sem, a nemzetközi téren már kiterjedt diskurzus elől, ami a műtárgygyűjtemények, illetve az ezekkel együtt, esetleg külön rögzített történeteknek, emlékeknek a viszonyával összefüggésben.¹⁹⁵

Az aktív és passzív szerzeményezés, mint a gyűjteményezést befolyásoló tényező egyértelműen meghatározó körülményként működik. A stratégiai tervezéshez elengedhetetlen a korábbi időszakok jellemzőinek feltárása és megismerése. Ebben komoly segítséget jelent a 2000-ben megjelent Fejős Zoltán főszerkesztésével készült összefoglalás az egyes gyűjteményeket illetően.¹⁹⁶ Hosszú ideig az esztétikum, a szépség és a ritkaság értékrendje befolyásolta az etnográfia tárgyfeldolgozását. Napjainkra egyre elfogadottabb az a nézet, hogy bonyolult és esetenként változó hosszúságú formációs folyamatok eredményeként születik meg egy-egy tárgy üzenete. Ennek megfelelően a múzeumba került/lő tárgyak életrajzi elemzése lényegesen növelheti azok muzeológiai értékét. A gyűjteményi stratégiákat érdemben befolyásoló tényezőként értékelte Gráfik Imre már az ezredfordulón megjelent tanulmányában a preventív állományvédelmi szemponjtok következetes érvényesítését. A zárt és nyitott gyűjtemények strukturális jellemzőit megítélése szerint „szétrobbanthatják” a preventív állományvédelmi kihívások.¹⁹⁷

Az ún. magas művészet termékeivel szemben a néprajzi tárgyakról elterjedt közfelfogás szerint azok aránylag kisebb értékű s viszonylag köznapinak számító tárgyak.¹⁹⁸ Ezeknek a Néprajzi Múzeumba kerülése igen változatos módon zajlott az utóbbi 150 évben. A néprajzi tárgyak iránti érdeklődés gyakorlatilag egyidejű a népművészet felfedezésével. Szorosan összefonódik a „nemzeti háziipar” eszméjének formálódásával. A gyűjtés igen sok esetben egy-egy időszak kiállítás kedvéért történt, miként nyilvánvalóan a jövőben is befolyásolja a szerzeményezést a kiállítási program. Az összegyűjtés módjaként a kiállításokon megjelenő anyagnak a saját terepbejárás és a vidéki vásárokon való vásárlás volt a legjellemzőbb, illetve az egyéni – családi gyűjtemények kölcsönzése.¹⁹⁹ Megállapítható hogy a korai gyarapításban a mű- és régiséggyűjteményből átvett tárgyak számottevő mennyiséget tesznek ki, bár szigorú túlzásnak ítélnélhető Györffy István 1939-ben a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiről megfogalmazott lesújtó értékelése: „az anyag kilenczede kereskedőktől való vétel”.²⁰⁰ A mű- és régiségkeres-

192 Fejős 2003a. 41-42. Frazon 2011. 73.

193 Waidacher 2011. 91.

194 Waidacher 2011. 91-92.

195 Kavanagh 2000. 99.

196 Fejős 2000.

197 Gráfik 2002d. 418.

198 Fejős 2006. 232.

199 Vö. Selmeczi Kovács 1997. 7-18.

200 Idézi Fejős 2006. 240.

kedők száma a második világháború után, az 1960-as évektől gyarapodik újra. Konfliktusok mellett kialakul egy sajátos részleges együttműködés is a muzeológusok és a kereskedők között. Kresz Mária, Csilléry Klára és mások szaktudását a kereskedelemből élők is felismerték és elismerték. Megismerik a muzeológusok a műkereskedői árképzési gyakorlatot, katalógusokat, illetve személyes jelenlétünkkel jelzik a műkereskedőknek érdeklődésüket. Az árverési katalógusok ismerete közvetlenül segítheti a Néprajzi Múzeum munkatársait a gyűjteményezési feladatok megvalósításában. Indokolt az intenzív digitalizálási program részeként egy olyan adatbázis kialakítása, melyben a fotókkal és adatokkal szereplő árverési tételként felbukkant kollektívák összegyűjtésre kerülnek.

A néprajzi tárgygyűjtés mai szükségletei, lehetőségei, követelményei és a néprajzi gyűjtemények jövője is igényli a tudományos elemző munkát. A Néprajzi Múzeum jelenlegi tárgyállományát hiba lenne rendszeres gyűjtőmunka eredményének tekinteni, nyilvánvaló, hogy gyarapodása nem volt független az ötletszerűségtől s más hiányosságoktól sem.²⁰¹ A műkereskedelemmel való viszony elemzése része szaktudományunk önreflexiójának, a tárgygyűjtést leíró kritikai elemzéseknek. A múzeumi eljárások megteremtették az értelmezés, a tudás bázisát, aminek jegyében saját tevékenységük zajlik.²⁰²

Más a helyzet viszont az esetenként a múzeumtól függetlenül, szélesebb kulturdiplomáciai összefüggésből származó gyarapodásokkal. Ezek olyan ajándékozásokként is értékelhetőek esetenként, melynél a szelekció érvényesítésére korlátozottan nyílik alkalmuk az intézménynek. Meggyőződésem, hogy a Néprajzi Múzeumban működő és szabályozott szerzeményezési folyamatok következetes alkalmazására ezen kollektívák esetében is törekednünk kell.²⁰³

Szorosan kapcsolódik a korábban említett gépek kérdésköréhez a működő és működtethető eszközök, használható tárgyak számának és arányának növelése. (Itt is jelentős a gyűjteménygyarapításban a hozzáértő restaurátor szerepe.) Ezen tárgyak jelentős részét nem elsősorban a műtárgyak, hanem a bemutatókon – múzeumi foglalkozásokon is alkalmazható demonstrációs eszközök közé kell gyűjteni. A demonstrációs gyűjteményfejlesztési stratégiával szoros összefügg a műtárgymásolatokhoz való viszonya a múzeumnak. A kiállítási múzeumtechnológia új irányainak és a nemzetközi tapasztalatoknak megfelelően a másolatok – rekonstrukciók arányát érdemes növelni a kiállításokban. Külön erősíti ezt a tematikai elemet a tervezett új múzeumban kialakításra kerülő Ifjúsági állandó kiállítás koncepciója. Mind a tervezett állandó tárlatok, mind az itt megvalósuló időszakos kiállítások elkészítésénél a demonstrációs/másolati objektumok aránya hangsúlyos lesz. A gyűjteményezés során a vonatkozó koncepció alapján felmerülő gyarapítási igények aktualizálása elengedhetetlen. Az illetékes szakemberek együttműködésével célzott gyarapítással és az ajándékozások megfelelő csatornázásával és szűrésével szükséges az ennél a feladtnál felmerülő stratégiai keretek kialakítása. A használati tárgyak mellett egyes bemutatói célok érdekében félkész tárgyakra, sőt még tárgymaradványokra, különböző alapanyagokra, kiegészítőkre is szükség van.

A tárgy gyűjtemények mellett az archívumi gyarapodás tervszerűsége is kiemelten fontos eleme a stratégiának. Granasztói Péter 2013-ban megjelent írásában felhívta a figyelmet a tárgygyűjtemények stratégiai tervezéséhez mérten megkésett jellemzőjére az archívumi területnek.²⁰⁴ Az aktív archívumi tervezett dokumentálás, mint a gyarapítás erőteljes iránya messzemenően indokolt a Néprajzi Múzeum újra formálódó feladatrendjének részeként. A hétköznapi működés tapasztalatai alapján a passzív gyarapodási tendenciák részeként további archívumi jellegű hagyatékok múzeumba kerülése várható

201 Fejős 2000. 18.

202 Fejős 2003. 22.

203 Jó példa a 2013-ban a múzeumban megrendezésre került vietnámi kerámia kiállítás kollektívája, melyből a szakmai szempontok érvényesítésével az Iparművészeti Múzeum számára átadott az intézmény számos darabot.

204 Granasztói 2013. 23.

és indokolt is egyben.²⁰⁵ Célszerű intézményünknek az ilyen jellegű állomány gyarapításra kiemelt figyelmet fordítania. A külön gyűjteményként kezelés viszont csak jellegénél, illetve méreténél egyaránt kimagasló hagyatékok esetében célszerű megoldás. A múzeum korábbi munkatársainak, a szaktudomány jelentős művelőinek az intézményhez kapcsolódó archívumi anyagai jelentős értéket képviselnek. Azonban ezen anyagok feldolgozásakor egyöntetű tapasztalat, hogy gyakori a duplum, másolati anyagok szerepeltetése. Az archívum fizikai raktározási adottságai ugyan várhatóan az új épületben legalább két évtizedes távlatra megnyugtatóan rendeződnek, de az erőforrásokkal való gazdálkodás miatt elengedhetetlen a feltáró szelekció következetes érvényesítése. Az intézménytörténeti adattári és fotóanyag gyarapodása várhatóan felgyorsul a nyugdíjasoktól származó anyagok gyarapodásával. Indokolt a múzeum nyugdíjba került munkatársaitól fokozatosan a felhasználható és az archívum, illetve az intézmény számára értékes dokumentumok összegyűjtése, illetve ugyanilyen fontos a már a gyűjteményben lévő anyagok esetében az elmúlt évtizedekben összegyűjtött személyes ismereteiknek felhasználása, pl. az azonosítások, a digitalizáláshoz is fontos hiánypótlások. A nyugdíjasok és az intézmény számára az egyik leginkább értékes együttműködési lehetőség az archívumi szakmai tevékenységben történő közreműködés.

Intézménytörténeti értéke miatt is, de az eredményes napi működést segítő jellege miatt is kiemelten fontos a múzeum szervezeti egységeinek működését dokumentáló irattár anyagának integrálása. A folyamatosan keletkező gyarapodás szakszerű feldolgozása elengedhetetlen. A létrejövő dokumentáció szakszerű csoportosításának elvei mellett szabályozni kell, hogy göngyöltett formában, tematikus rendben kerüljön át az archívuma a megelőző évek anyaga. Így biztosított, hogy a napi munkafolyamatokhoz szükséges előző évi információk az adott munkatárs számára közvetlenül és gyorsan elérhetőek maradjanak.

A Magyar Néprajzi Társaságnak a Néprajzi Múzeummal való nagy hagyományú kapcsolata és az ebből származó közvetlen gyűjteményezési tevékenység az elkövetkező időszakban is lényeges marad. A Társaság elhelyezése az új Néprajzi Múzeum épületében tervezett, miként a könyv és irattári anyagai is ide kerülnek. A múzeumi archívum és a társasági irattár együttműködésére évtizedes tapasztalatok vannak, melyek alapján kell és lehet tervezni a várható feladatrendet.

A 21. században az információ adatbázisok ellenőrzése/gyarapítása kulcskérdéssé válik. A megfelelő biztonsági garanciákkal a Néprajzi Múzeum számára az egyik potenciális értékmérő a speciális és megkerülhetetlen adatbázis lesz. Az átgondolt és a változásokra is reagálni képes gyűjteményfejlesztési stratégia egyik fontos eredménye a különböző gyűjtemények és kiállítások-feldolgozási megoldások közötti átjárhatóság és összekapcsolódási pontok megvalósíthatósága.

A Néprajzi Múzeum 19. századi princípiumok alapján létrehozott, hagyományaira büszkén tekintő, de a 21. század kihívásainak megfelelő, napjaink társadalmát tanulmányozó és megismertető intézmény. Megvalósuló új épületei egyedülálló lehetőséget kínálnak, hogy az intézmény újrafogalmazza teljes tevékenységét, azaz gyűjtőkörét és vezérelveit, s hangsúlyos módon gyűjteményi stratégiáját.

II.3. Műkereskedelem és néprajzi muzeológia

A gyűjteményi stratégiák hangsúlyos elemeként célszerű tárgyalni a műkereskedelem és a közgyűjtemények viszonyrendszerét. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felföldi mezőváros tájegység létrehozásakor (2003-2006), majd az észak-magyarországi falu tájegység munkálatai során (2007-2010) intenzív kapcsolat működött az intézmény és a hazai műkereskedelem között. Ez alatt az időszak alatt közel 20.000 műtárgyat gyűjtöttek a múzeum munkatásai.

A Néprajzi Múzeumban is komoly műkereskedői közreműködéssel valósultak meg az utóbbi években egyes gyűjteményezési projektek. Így történt ez, egy rendkívül értékes műkereskedői magyar népi kerámia magángyűjtemény megvásárlásakor is 2019-ben. A 30 M Ft-os gyarapítás az utóbbi évtizedek egyik legkomolyabb célzott gyarapítása volt az intézmény vonatkozó gyűjteményeinek. A disszertáció írásakor zajlott 2020 második felében egy további műkereskedői magángyűjtemény megvásárlásának komplex folyamata. Az egyik utolsó ún. lakásgalériában, egy budai villában élő idős magánggyűjtő rendkívüli gazdagságú népművészeti tematikába tartozó gyűjteményének megvásárlása a Néprajzi Múzeum számára. Igen összetett szerződési és biztosítéki rendszer előkészítésével párhuzamosan indult meg a különböző múzeumi gyűjtemények aktív, illetve már nyugdíjas munkatásaiából²⁰⁶ szervezett munkacsoport tevékenysége. A lakásba telepített fotós dokumentációs munkaállomás, a teljes enteriőr filmes – fotós dokumentálása, életút interjú készítése voltak a tevékenység első lépései. Az előzetes terepszemlék alapján 100 M Ft nagyságrendű a megvásárolandó gyűjteményi anyag értéke. A kerámia, textil, bútor és kiemelkedően gazdag szakrális tárgyi kollektívák (összesen közel 1.400 db műtárgy!) specialista muzeológusai a magánggyűjtői praxist jól ismerő múzeumi gyűjteménykezelővel együtt végzik munkájukat. Amennyiben a terveknek megfelelően valósul meg a szerzeményezés, úgy a Néprajzi Múzeum az utóbbi száz esztendő egyik legkomplexebb és értékesebb közép-európai népművészeti kollektívájával gyarapodik. Ez a gyűjtemény a múzeumok számára évtizedeken át megismerhetetlennek számított. A fentiekben röviden jelzettek is alátámasztják, hogy indokolt a műkereskedelmi viszonyok néprajzi muzeológiai jelentőségére fölhívni a figyelmet.

Az ún. magas művészet termékeivel szemben a néprajzi tárgyakról elterjedt közfelfogás szerint azok „*aránylag kisebb értékű s viszonylag köznapinak számító tárgyak*”.²⁰⁷ Ezeknek a múzeumokba kerülése igen változatos módon zajlott az utóbbi 150 évben. A néprajzi tárgyak iránti érdeklődés gyakorlatilag egyidejű a népművészet felfedezésével. Összefonódik a „nemzeti háziipar” eszméjének formálódásával. A gyűjtés igen sok esetben egy- egy kiállítás kedvéért történt. Az összegyűjtés módjaként a kiállításokon megjelenő anyagnak a saját terepbejárás és a vidéki vásárokon való vásárlás volt a legjellemzőbb, illetve az egyéni – családi gyűjtemények kölcsönzése.²⁰⁸ Az 1873-as bécsi világkiállításra szükséges tárgyakat Xántus Jánossal összegyűjtő Römer Flóris visszaemlékezései is érzékeltetik a műtárgykereskedelem szerepének formálódását. „*Korsót és tálat kaptam egy párt, de már erre minden nagyon drága! Jártak már erre is kutatók, azoknak nyomai után pedig rossz gescheftelés esik.*”²⁰⁹ Az általuk összegyűjtött közel 2500 darab tárgy közel 10 százaléka népi kerámia volt.

Alig egy évtizeddel később, 1885-ben már létezik a néprajzi tárgyakra is kiterjedő műkereskedelem. A Budapesten rendezett Országos általános kiállítás „Háziipar” csoportjában „15 élethű pa-

206 Bonyolította a helyzetet, hogy a múzeumi vonatkozó gyűjtemények aktív felelős muzeológusai számára a költözés felülírt minden más szakmai tevékenységet. Ezért is döntöttünk a nyugdíjas kollégák bevonásának megoldása mellett.

207 Fejős 2006. 232.

208 Vö. Selmeczi Kovács 1997.

209 Gráfik 1997. 21.

rasztszoba” került bemutatásra.²¹⁰ Az ebben az évben készült feljegyzései szerint Huszka József rendszeresen vásárolt pl. Kosner Sámuel brassói műárusnál.²¹¹ A sepsiszentgyörgyi rajztanárként dolgozó Huszka 1878-tól folytatta gyűjtőmunkáját. A műkereskedelem lehetőségeit a terepmunkán gyűjtött tárgyak mellett kihasználta Herman Ottó is. Egy írásában bemutatja a vásárlások egyik általános jellemzőjét: ezek szerint vett egy bokályt „*Budapesten köcsögös zsidómtól tehát ki tudja hányadik kézből szerezttem*”.²¹² A Herman idézet is jelzi a tulajdonosi ismeretek hiányának jelentőségét. Az a felvetés sem napjainkban fogalmazódott meg először, hogy a kereskedők felvásárolják a kutatók, muzeológusok előtt a néprajzi tárgyakat. Herman a tálak, bokályok, tányérok sok vidékről való eltűnését a zsidó kereskedők mohóságának rovására írja, akik kiszállították azokat külföldre. A néprajzi gyűjtéssel foglalkozók esetenként megfordították a folyamatot és ők adták el tárgyaikat műkereskedőknek, miként ezt Gyarmathy Zsigáné is tette, mikor 275 darab régi tárgyat adott el egy árusító iroda részére 1885-ben.²¹³ A múzeumokba kerülő tárgyak ilyen gyarapodására enged következtetni az a tény, hogy a Néprajzi Múzeum Kerámiagyűjteményének első leltárkönyvi bejegyzése szerint 1885-ben vettek 42 darab cserépedényt Hunyad megyéből, műkereskedőtől. S csak 1888-ból származik az első muzeológus által gyűjtött leltárkönyvi tétel.²¹⁴ Megállapítható, hogy a korai gyarapításban a mű- és régiséggyűjteményből átvett tárgyak számottevő mennyiséget tesznek ki. Bár szigorú túlzásnak ítélné Györffy 1939-ben a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiről megfogalmazott lesújtó értékelése: „*az anyag kilenczede kereskedőtől való vétel*”.²¹⁵

Hosszú ideig az esztétikum, a szépség és a ritkaság értékrendje befolyásolta az etnográfia tárgy-felfogását. Napjainkra egyre elfogadottabb az a nézet, hogy bonyolult és esetenként változó hosszúságú formációs folyamatok eredményeként születik meg egy-egy tárgy üzenete. Ennek megfelelően a múzeumba került/lő tárgyak életrajzi elemzése lényegesen növelheti azok muzeológiai értékét.

A mű- és régiségkereskedők száma a második világháború után, az 1960-as évektől gyarapodik újra. Konfliktusok mellett kialakul egy sajátos részleges együttműködés is a muzeológusok és a kereskedők között. Kresz Mária, Csilléry Klára és mások szaktudását a kereskedelemről élők is felismerték és elismerték.²¹⁶ Egyes esetekben kölcsönösen segítették egymás munkáját. Hasonló kapcsolat kialakult a szabadtéri múzeumi tájegységekhez történt tárgyvásárlások esetében is. A kereskedők felhívták a múzeum figyelmét egyes, az intézmény számára használható tárgyakra, illetve közvetítői szerepet is próbáltak betölteni. Természetesen a terepen történt gyűjtés során több alkalommal is sikerült a közvetítők kihagyásával felvenni a kapcsolatot a megfelelő tárgyak tulajdonosaival. Előfordult, hogy magángyűjteményből a múzeumok munkatársai válogathattak megfelelő tárgyakat, míg kereskedők számára elzárva maradtak. Hazánkban a 21. század első évtizedében rögzültek a műkereskedelmi érdekeltségű és területi szférák. A tematikus és lokális megosztás elveit a „szakmaibeli” jól ismerik és érdekeiknek megfelelően be is tartják. Megjelentek a nemzetközi porondon is ismeretes kereskedők és múzeumok ellátására szakosodott gyűjtők.²¹⁷ Esetenként bizony megteremtődik az a helyzet, melyben már nincs közvetlen kontaktus a tereppel, a tárgyat készítővel-használókkal.

210 Kresz 1977. 21.

211 Fejős 2006. 236.

212 Herman 1887. 34. 314.

213 Sebestyén 1998a. 48.

214 Kresz 1977. 22.

215 Fejős 2006. 240. Györffy értékítéletében osztozott Bátky Zsigmond is, aki szintén kritizálta Seemayer gyűjteménygyarapítási módszerét, a terepen történő tárgygyűjtés elhanyagolását.

216 Paládi-Kovács Attila hívta föl a figyelmet arra, hogy akadtak pozitív példák is: Holló Valéria hallgatott Györffýékre és Népművészeti boltja működött Budapesten az 1950-es évekig, az államosításig. Sok tárgyat vett át tőle a Néprajzi Múzeum és az egri Dobó István Múzeum is. Ő sok adatot följegyzett a tárgyakról.

217 Buschmann 1996. 185-210.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felföldi mezőváros tájegysége különböző körülmények miatt kényszerből minden korábbi kiállításnál rövidebb idő alatt készült el. Igaz ez az építkezés mellett a néprajzi – muzeológiai megvalósításra is. A korábbi tájegységfelelős Kecskés Péter által közel 30 éve elkezdett muzeológiai előkészítés 2004. őszén – nyugdíjba kerülése után – nyert új lendületet. Kiderült, hogy a szükséges több, mint ötezer műtárgynak csak töredéke került korábban a múzeumba s így a frissen elkészült berendezési tervek alapján egy minden korábbinál intenzívebb tárgygyűjtésre van szükség.

A hagyományos szabadtéri néprajzi múzeumos igények elsőrendűen a kiválasztott épület eredeti berendezésének megszerzését tekintik ideális helyzetnek. Természetesen számtalan oka lehet, hogy a kiválasztott bemutatási periódusra vonatkozatható tárgyak nem gyűjthetőek az eredeti épületből. Eben az esetben a család, a szomszédság, a hasonló társadalmi-gazdasági helyzetben élő településen belüli források szerepe felértékelődik. S ez a kör esetenként tovább tágulhat: szomszéd falvak, néprajzi táj stb. Egyes esetekben – napjainkban egyre növekvő arányban – a történeti források (pl. hagyatéki leltárak) alapján történt rekonstrukciók alapján keresik a muzeológusok a megfelelő tárgyakat.

A Felföldi mezőváros tájegység bortermelő monokultúrára épülő 19. századvégi életmódját hitelesen bemutató tárgyak összegyűjtése a falusi-paraszti tárgyakénál is nehezebb feladat volt. Az 1880-as években a Mátralját és Tokaj-Hegyalját is pusztító filoxéra vész alapvetően átalakította a korábbi gazdálkodási struktúrákat. Rövid idő alatt egyes korábban virágzó települések gyakorlatilag „visszapasztosodtak”. A korábbi egzisztenciát jelző lakásberendezések, konyhai felszerelések vagy munkaeszközök gyakorlatilag eltűntek a házakból. Az értékes egykori berendezési tárgyakat a gyorsan terjedő műkereskedelem és magángyűjtemények vásárolták fel. Ez indokolta elsősorban a műkeres-

23. kép Régiségkereskedő raktárának részlete (Nagyhalász, 2005)

kedelemből vásárolt tárgyak számának növekedését. Történeti források és néprajzi gyűjtések, könyvészeti, levéltári kutatások alapján elkészült berendezési tervekben összeállítottuk az enteriörökbe szükséges tárgyak listáit. Ezek alapján folytattuk a célzott terepmunkákat, jártuk a régiségvásárokat, piacokat, kutattunk a területen illetékes közgyűjtemények raktáraiban. Szintén a szükséges tárgyak ismeretében kerestük fel a műkereskedőket, magángyűjtőket is. Egyes esetekben a településeken élőkhöz fordultak a Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársai, mint Bíró Friderika tette, aki a gyöngyösi elektronikus és írott sajtóban is felhívta a figyelmet egyes hiányzó tárgyakra. Néhány speciális esetben a műtárgymásolatok készítésével sikerült csak a megfelelő szituációhoz szükséges berendezést megvalósítani.

Általános tapasztalata a skanzenekben dolgozó munkatársaknak, hogy amennyiben a bontás, kiválasztás idején nem sikerült a lakóktól, ott élőkől pontos adatokat és hiteles tárgyakat gyűjteni, ezt évtizedekkel később szinte már lehetetlen megoldani. A korai korszakok tárgyai közül különösen problematikus a ma már nehezen megszerezhető tárgyak összegyűjtése: így a jellegzetes bútoroké, kerámiáé, textíliáé. Sok esetben már csak közgyűjteményekben, magángyűjteményekben találunk megfelelő tárgyakat. Azonban a mezővárosi polgári tárgyi világ emlékeit gyakran hiába keressük a közgyűjteményekben, mert a gyűjtési koncepciók nem mindig foglalkoztak ezzel a kulturális szegmessel, gyűjtésüket annak idején elmulasztották.

Az összefüggő tárgyegyüttesek megvásárlása a szabadtéri néprajzi muzeológia szempontjából fontosabb, mint más közgyűjtemények esetében. Különösen értékesnek ítéltetőek a kiválasztott épületekben megőrződött berendezések múzeumunk számára. Igen ritka, hogy szinte teljes berendezéssel együtt sikerül megvenni, majd lebontani egy-egy házat. A mádi kapásház esetében ez sikerült. Így az

24. kép A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársai (Sári Zsolt, Gombás Ágnes, Cseri Miklós, Bíró Friderika) egy mádi magángyűjtő tárgyainak válogatásán 2005 februárjában

épület újjáépítési javaslatát és berendezési tervét is elkészítő Sabján Tibor a lakóktól származó tárgyakat pusztán néhány ponton kiegészítve rekonstruálta az egykori életvilágot.

A múzeumi berendezéseknél az optimális elképzelés szerint az egykor a házban élt család rekonstrukciója a kívánatos, egyes esetekben azonban az így bemutatásra kerülő családmodellek az átlagtól nagyon eltérő képet mutatnának. Épp a hitelesség egy másik dimenziója érdekében kell eltekintenuünk a konkrét viszonyoktól, és egy átlagosabb család összetételét alapul venni a berendezés tervezésénél. Sajátos volt a hejcei épületből származott tárgyak gyűjtése. A lakórész berendezése gyakorlatilag teljesen átalakult, viszont a munkaeszközök, a borászathoz szükséges tárgyak gyűjtésére lehetőség nyílt. Így a másolatban (eredeti elemekkel kiegészített) megépült ház múzeumi berendezésében több, az eredeti épületből és családtól származó tárgyat sikerült bemutatnunk.²¹⁸

Az összefogás és a sokirányú segítség eredményeképpen a 9 porta és a felépített pincék berendezéséhez két év alatt közel 9.000 tárgyat gyűjtöttünk össze. Sikerült rekonstruálnunk a hiteles berendezéseket. Közel 2.000 tárgyat vásárolt a múzeum különböző formában kereskedőktől, gyűjtőktől. Természetesen tisztában voltunk azzal, hogy az így múzeumba kerülő tárgyak többségéről az eladók semmilyen releváns információval nem rendelkeznek. Egyébként a néprajzi terepmunkák során is egyre gyakoribb tapasztalat, hogy az eladók nem rendelkeznek a családjuk birtokában esetleg évtizedek/századok óta lévő tárgyakról adatokkal.

25. kép Mádi magángyűjtő raktárának részlete (2005)

218 Vö. Berényi 2020. 260.

A hagyományos értelemben vett műkereskedelem érintett képviselőinek feltérképezése után igyekeztünk a boltokba kerülés előtti stádiumban megismerni a tárgyakat. A kereskedői raktárak hazánkban nem különböznek (sajnos) körülményeikben az „átlagos” múzeumi raktártól. Különösen emlékezetes volt az az alkalom, mikor a Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársai egy szervezett akció keretében kitelepültek egy „nagykereskedő” rakamazi raktáraihoz. Több napon keresztül az elkészült berendezési tervek alapján zajlott a tárgyak keresése. A muzeológusok munkáját segítették a nyilvántartás szakemberei és a restaurátorok is. Így a kiválasztott tárgyakról azonnal tárgy- és állapotleírás is készült, illetve digitális fényképek. A bútorokkal kapcsolatos szakmai munkát segítette Vadászi Erzsébet az Iparművészeti Múzeum szakértő munkatársa is. A közel 800 megvásárolt tárgy volt az első jelentős gyarapodás a tájegységi tárgyvásárlások sorában.²¹⁹ Ezt még több tucatnyi alkalom követte. A budapestieken kívül, a régióban működő kereskedőkkel is szoros munkakapcsolat alakult ki. Így rendszeresen jártuk a miskolci, egri, hajdúszoboszlói, nyíregyházi, rakamazi kereskedők boltjait és raktárait.

A specializáció elérte a műkereskedelem azon szegmenseit is, amelyekkel kapcsolatba kerültünk. Esetenként lenyűgöző mennyiségű textilgyűjtés gyűlt össze egy-egy kereskedő raktárában. A tárgyakat többségében megbízottak szállították számukra. Valamelyest hasonló módon, mint az idézett „zsidó”, Herman Ottónak. A textilanyagot „forgalmazó” kereskedők többségükben roma segítőkkel dolgoztak. Az országhatárok – tapasztalatunk szerint – nem jelentettek akadályt a lokálisan egymás érdekeit viszont minden esetben tiszteletben tartó konkurensok számára. A magyar nyelvterület közelebbi – távolabbi vidékeiről is szállítottak számukra rendszeresen „anyagot a beszállítók”. Az Európai Unió tagországain kívüli területről is szinte korlátlan mennyiségben jut be hazánkba és kerül innen tovább a műkereskedelem csatornáit felhasználva néprajzi tárgy.

Kiterjedt és komoly feltárói munkát igényelt a magángyűjteményekből származó tárgyak megvásárlása. Ezek felkutatásában a múzeumi szakemberek – így elsősorban Viga Gyula – segítségével mellett több esetben sikerült a kereskedők kapcsolatait felhasználva eredményesen működnünk. Esetenként komoly diplomáciai érzékkel lehetett csak az esetenként évtizedes konfliktusokat hordozó magángyűjtői kör tagjaitól közgyűjteménynek vásárolnunk. Az is előfordult viszont, hogy egy közel tíz esztendeje elhunyt komoly gyűjtő hagyatékában elsőként kutathatott múzeumunk szakember gárdája. A gyűjteményt a műkereskedelemtől továbbra is elzárta a tulajdonos család, viszont felismerve a Szabadtéri Néprajzi Múzeum érdeklődésének szakmai indokait, jelentősen segítettek tárgygyűjtő munkánkat.

A múzeum muzeológusai a rendszeresen megtartott ún. régiségvásárokon is részt vettek. A miskolci, egri, turai havonta megrendezésre kerülő vásárokon gyorsan megismerték a muzeológusokat az árusok. Természetesen itt is csak következetes és tervszerű vásárlásokkal – igen határozott alkuk után lehetett megszerezni a szükséges tárgyakat. Esetenként a vásárokon való vásárlás váratlan eredményeket hozott. Ilyennek ítélem a terepen általában már nehezen gyűjthető zsidó tárgyak megvételét a miskolci vásárban. Ezek a tárgyak meghatározó elemeivé lettek a mádi kereskedőház zsidó enteriőrjének hiteles berendezésének.

A néprajzi muzeológia már évtizedek óta – igaz, hogy változó intenzitással – vásárolt műkereskedői aukciókon. Az árverések figyelemmel kísérése az eseti vásárlások mellett két fontos eredménnyel is járt. Megismertük a műkereskedői árképzési gyakorlatot, katalógusokat, illetve személyes jelenlétünkkel jeleztük a kereskedőknek érdeklődésünket. Több esetben is kiderült, hogy azért tudtunk alacsonyabb áron megszerezni egy-egy tárgyat, mert a kereskedő tudta, hogy ismerjük a hasonló tár-

219 Kemecei 2004a. 40-47.

gyak jellemzőit. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum történetében először a Felföldi mezőváros tájegységhez sikerült internetes árverésen megfelelő tárgyakat vásárolnunk. A Néprajzi Múzeumban az utóbbi években sikerült megfelelő források biztosításával az aukciókon eredményesen föllépnünk.

Általános tapasztalatként megfogalmazható, hogy a kereskedőkkel folytatott eredményes munka egyik alapvető feltétele – biztos anyagi háttér mellett – a szakmai ismeretek alkalmazása. Ezt gyorsan felméri a kereskedők és respektálják. Hasonlóan fontos a kereskedő érdekeinek elismerése és a következetes alkuképesség. A Felföldi mezőváros tájegység megvalósításának különböző fázisaiban a széleskörű társadalmi összefogás részeként tartott helyszíni és szentendrei, budapesti sajtótájékoztatókra, munkánk bemutatására rendezett találkozókra szívesen eljöttek a meghívott műkereskedők. S a megnyitó előtt többük ajándékozott nyíltan és természetes gesztusként tárgyakat a múzeumnak.

Nem hallgathatunk azonban a negatív tapasztalatokról sem. A korrupció – vagy annak gyanúja – súllyal volt korábban is jelen a műkereskedelem és a múzeumok viszonyrendszerében. Sajnálatos tény, hogy az utóbbi évtizedekben szerzett tapasztalatok szerint továbbra is igen elterjedt a korrupció a kereskedelem ezen területén. Ezeknek a kísérleteknek egyértelmű visszautasítása után kedvezőbbé válnak az intézmény vásárlási pozíciói és nem utolsó sorban a muzeológus személyes elfogadottsága is.

Hasonlóan szomorú ismereteket szerezhattunk a műtárgyhamisítások, átalakítások terén. Különös figyelemmel vizsgáltuk a megvásárolni szánt bútorokat, egyéb tárgyakat. A muzeológust ebben igen komolyan segítették a munkába bevont restaurátorok. A raktárak, a vásárok tárgyainak részletes vizsgálata ellenére is került kiválasztásra olyan ügyesen átalakított tárgy amit, csak későn fedeztünk fel. Több esetben előfordult, hogy az eladni szánt tárgy sajátosságaira felhívtuk az eladó kereskedő figyelmét, aki ezt követően a későbbiekben egészen megváltozott árképzési és üzletpolitikai technikákat alkalmazott irányunkban. Megismerhettük néhány kereskedő háttér intézményeit. A komoly eszközparkkal működő asztalos és kovács- illetve fémmegmunkáló műhelyeket, a nyersanyag raktárakat. Ezekben a raktárakban a „hiteles” kiegészítések érdekében jól hasznosítható korabeli eredeti anyagokat, bútortöredékeket, templomi padokat is felfedezhettünk. A hazai és külföldi piacra egyaránt szállító kereskedelem véleményem szerint még belátható ideig virágozni fog. Esetenként sajátos ötletekkel is találkoztunk. Így például a hajón konténer számra Amerikába szállított magyar faeszköz szállítmány esetével, melyet külföldön a divatos francia borvidékek eredeti tárgyaiként árusítottak sikeresen.

A néprajzi tárgygyűjtés mai szükségletei, lehetőségei, követelményei és a néprajzi gyűjtemények jövője is igényli a tudományos elemző munkát. A múzeumok tárgyállományát hiba lenne rendszeres gyűjtőmunka eredményének tekinteni, nyilvánvaló, hogy gyarapodásuk nem független az ötletszerűségtől s más hiányosságoktól sem.²²⁰ A műkereskedelem egyértelmű hatással volt és van az etnográfia tárgykonceptiójára. A tárgyakkal kapcsolatos értéképítésben érvényesül a műtárgypiac léte, hatása. A műkereskedelemmel való viszony elemzése része szaktudományunk önreflexiójának, a tárgygyűjtést leíró kritikai elemzéseknek.

220 Fejős 2000b. 18.

II.4. Néprajzi Múzeum és állandó kiállítás

A korszerű múzeumok és a kiállítások a kritikai vizsgálat tárgyává és terepévé váltak az utóbbi évtizedben.²²¹ A múzeumi kiállítási kultúra, illetve a kapcsolódó kurátori tevékenység egyaránt társadalom- és kultúratudományi elemzések, elméleti és módszertani szakmai felvetések fókuszába kerültek.²²² Nemzetközi szinten a sikeres múzeumok a diszciplináris kötöttségektől mentesen kiállítási gyakorlatuk szerves részévé, formáló elemévé tették a módszertani változások eredményeit.²²³ A korszerű múzeum a kérdések és az alternatív olvasatok szubjektív tereként működik.²²⁴ A fenti folyamatokhoz igazodva a Néprajzi Múzeum magyar és nemzetközi gyűjteményeinek kritikai feltárásával összhangban készítettük elő az új állandó kiállítást.

A Néprajzi Múzeum új állandó kiállításának tematikája központi kérdéskörnek számít az intézményi praxison túl is. A városligeti épületben tervezett 3.500 négyzetméteres állandó kiállítási tér lehetőséget kínál egy korszerű szemléletű, nagyszabású, látogatóbarát tárlat létrehozására. Ez az alapterület a korábbi állandó tárlatnak a háromszorosa lesz. Az interaktív eszközökkel felszerelt kiállítás fővállalja a hétköznapi kultúra egyes kulcselemeinek bemutatását és értelmezését, reflektálva a látogató mai életvilágára, ismereteire is. A Néprajzi Múzeum új állandó kiállításában kiemelt jelentőségű lesz a látogató találkozása a műtárgyakkal. Az új épületre általánosan jellemző a teljes körű, nyitott, közvetlen hozzáférés. A láthatóvá válás és a hozzáférhetővé tétel a múzeum és a nyilvánosság találkozási pontján jön létre.²²⁵

Az állandó kiállítási program kialakításakor eredményesen támaszkodtunk a magyar és nemzetközi, korábban megkezdett és sikeresen folyó kutatások elméleti, módszertani eredményeire. Elengedhetetlen, hogy a nemzetközi szakirodalom²²⁶ és a konkrét intézmények, szereplők, ágensek, fogalmak ismeretében és következetes alkalmazásával fogalmazzuk meg a Néprajzi Múzeum új állandó kiállításaira vonatkozóan aktuális kérdéseinket, válaszainkat.²²⁷

Ismeretesek nemzetközi jó gyakorlatok a megújuló múzeumok társadalmi és lokális pozicionálásának is, amely tapasztalatokat messzemenően indokolt a Néprajzi Múzeumban is hasznosítani.²²⁸ A múzeumi épületeknek folyamatosan növekvő jelentőségét jelzi, hogy külföldi példák szerint a még üres épületek látogatottsága is kiugró!²²⁹ A városligeti új múzeum épülettel szemben támasztott szakmai elvárások különös hangsúllyal jelennek meg az időszaki és az állandó kiállítási terekkel kapcsolatosan. A tervezést érdemben segítette a nemzetközi szinten már sikeresen megvalósult projektek jellemzőinek megismerése. Az elmúlt években intenzív tanulmányutakat szerveztünk a Néprajzi Múzeum rendkívül kiterjedt külföldi intézményi hálózatára építve. Újraélesztettünk esetenként évtizede szunnyadó együttműködésekkel és új szereplőket szólítottunk meg, illetve kerestünk föl a tanulási folyamat részeként. Igyekezünk az új vagy megújuló épületekkel bíró külföldi intézmények mellett

221 Vö. Pl. Frazon 2018. Black 2012. A folyamatok elemzését kiválóan segítik az olyan összefoglaló igényű munkák, mint pl. a 20. századi előzményeket elemző washingtoni kötet a Smithsonian Institution kiadásában. Canadelli – Beretta – Ronzon 2019.

222 Ferracuti – Frasca – Lattanzi 2013.

223 Fejős 2003a. 154.

224 Fyfe 2011. 41–45.

225 Frazon 2011. 25.

226 A könyvtárnyi vonatkozó irodalomból a tanulmányban törekedtem a legfrissebbek közül is elsősorban a Néprajzi Múzeum szakkönyvtárában is elérhetőkre hivatkozni.

227 Ébli 2016. 176–184.

228 Ilyen a hamburgi *Museum Für Völkerkunde* pozicionálását segítő kötet. Schmelz 2013., vö. Kovács 2017.

229 A berlini múzeum még be nem rendezett, sztárépítészek által tervezett épületei önálló attrakcióként is működtek. György 2013. 59.

olyanokat is felkeresni és tájékozódni a tapasztalataikról, melyek korszerű állandó kiállításokkal sikeres mintákat közvetíthetnek számunkra.²³⁰

A lyoni *Musée des Confluences* korszerű és átgondolt négy önálló tematikus egységből álló állandó tárlatának megismerése érdemben formálta a saját tárlat koncepcióját. Ez a múzeum 2014-ben nyílt meg rendkívül attraktív és óriási új épületében. A kiállítások a tudományok és a társadalom közötti kapcsolatok bemutatását tűzték ki célul, hangsúlyozva az egyik pluralizmusát, illetve a másik sokféleségét. A *Musée des Confluences* abban látja szerepét, hogy értelmezze az egyént és környezetét, a természeti és a kulturális világot.²³¹ Az épületeket elemző részben már szereplő göteborgi *Világkultúra Múzeuma* is hangsúlyosan a kortárs társadalmi és politikai helyzetre reflektáló kiállításokat rendez.²³² S az utóbbi években hasonlóan komplex és modern szemléletet tükröznek a szintén már említett genfi múzeum (*MEG, Musée d'ethnographie de Genève*) látványos tárlatai is. A MEG gyűjteményi koncepciójáról az intézmény *totem* című periodikájának tematikus száma különösen hasznos. Szintén tanulságos az intézmény új stratégiáját bemutató írása az igazgatónak.²³³ Példaértékű kiállítási tevékenységet folytató modern szemléletű svájci intézmény a Neuchâtelben működő *Musée d'ethnographie*.²³⁴ Az intézmény az etnológia tudományágát próbálta továbbfejleszteni egy olyan újító muzeográfiával, amely keresztezi az etnológiát, a filozófiai esszét, a színházi megközelítést és a művészi installációt.²³⁵ A folyamatban lévő felújítás és bővítés után megnyíló új állandó kiállítás a gyűjteményeken keresztül célozza a változások és formációs folyamatok bemutatását.²³⁶

A modern németországi intézményi tapasztalatok szintén megjelennek a disszertáció korábbi fejezetében.²³⁷ A több szempontból is kiemelt partnerként értékelhető amszterdami *Tropenmuseum* 2013 és 2016 között ment át teljes körű rekonstrukción és készítette el új állandó tárlatát.²³⁸ A szintén teljes megújulási és rekonstrukciós folyamaton átment bécsi *Weltmuseum* 2017-ben megnyílt állandó kiállításának elemzését több alkalommal a helyszínen és a készítőikkel összehangoltan végezheték el a Néprajzi Múzeum szakemberei. Az intézményi névváltás, koncepcionális megújulás számos tanulságot kínál számunkra.²³⁹ 2018 nyarán szakmai tanulmányutat is szerveztünk közel 50 munkatárs részére. A gyűjteményi alapú 14 egységbe rendezett, összefoglaló cím nélküli tárlat számos, a saját állandó kiállítás előkészítésekor fölmerült kérdésre kínált választ, illetve hordozott megszívlelendő

230 Korábban tárgyalta a disszertáció vonatkozó része az antwerpeni *MAS* jellemzőit, a bázeli *Museum der Kulturen*, göteborgi *Világkultúra Múzeuma*, a párizsi *Musée du quai Branly*, a marseille-i *MuCeM* állandó tárlatait. Ez utóbbi esetében tanulságos, hogy a 2010-es nyitó kiállítás komoly kritikáját követően jelentős részben átalakították és megváltoztatták 2018-ra a tárlatot. Kemecsi 2010. 168–169. <http://www.mucem.org/programme/expositions-temps-forts-passes>. (Letöltés ideje: 2018. szeptember 3.) Az intézmény tudományos koncepciójának publikálásával tisztázódtak a politikai, illetve tudományos szempontok egymást befolyásoló összefüggései, de nem zárultak le az ezzel kapcsolatos viták. Suzzarelli 2013., Caertelli 2018. 19–24., 30–31. A korábbi fejezetben szintén szereplő példa, a berlini *Humboldtforum* részeként létrejövő *Etnologische Museum* koncepciójával kapcsolatos szakmai-tudományos és társadalmi-politikai viták és konfliktusok aktualitása nyilvánvaló tanulságokat kínál számunkra. A dahlemi múzeum bezárásának körülményeit elemző tanulmány ismerete segítette a Néprajzi Múzeum 2017. decemberi bezárásának, a látogatóktól történő „búcsúzásnak” a szakmai szempontok szerinti előkészítését. Högnér 2016., König 2017. 14–17., Von Bose 2017. 125–129.

231 Watremez 2018. 65–66.

232 Harris – O’Hanlon 2018. 15. Houbly-Nielsen 2013.

233 *Le magazine du Musée d'ethnographie de Genève* n. 79. 2019. Geneve. Wastiau 2019. A 2019. év decemberi tematikus szám a megújulási területeket veszi tömören górcső alá. Vö. *totem Le magazine du Musée d'ethnographie de Genève* n. 81. 2019. Geneve

234 Az 1981 és 2016 között megvalósult időszaki kiállítások archívuma: <https://www.men.ch/fr/expositions/anciennes-expositions/black-box-depuis-1981/> (Letöltés ideje: 2018. szeptember 10.)

235 Watremez 2018. 69–70.

236 Gonseth 2018., Knodel 2018.

237 A disszertáció írásakor, 2020. decemberében dőlt el, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum új állandó kiállításainak látványtervezője és kivitelezője szintén a stuttgarti székhelyű Atelier Brückner cég lett.

238 Addig *a világ utolsó gyarmati múzeuma* értékítéllettel működött Vö. Ceuppers 2018. 98.

239 Vonatkozó interjú az igazgatóval Christian Schicklgrubrerrel Schmidt-Lauber 2018.

tanulást.²⁴⁰ A Weltmuseum megújulásával kapcsolatban az osztrák szakmai közegben megfogalmazott kérdések aktualitását a budapesti projekttel összefüggésben igazolják tapasztalataink.²⁴¹

A múzeumok állandó kiállításai nem csak a különféle muzeológiai koncepciók szempontjából jelentenek izgalmas, alapos megvitatásra érdemes terepet, hanem a térszervezés, látványtervezés, grafikai tervezés formái, megoldásai és időtállósága is megkerülhetetlen komponensek a tervező munkában. Továbbá a gyűjteményi tárgyak műtárgyvédelemi, állagmegóvási és biztonságtechnikai szempontjai sem hagyhatók figyelmen kívül a munka során – sem gyakorlati, sem módszertani perspektívából.

A múzeumi kiállítások kiindulópontja a tárgygyűjtemény; ez az, amiben sajátos a múzeum helyzete más bemutató- vagy oktatási intézményekhez képest. A Néprajzi Múzeum új épületbe költözése kiváló lehetőséget teremt egy új állandó tárlat megvalósítására. Az értékes gyűjteményi anyag nagyobb mértékű láttatása fontos szempont az új épület koncepciójában, mely a kiállítási terek növelését tette kívánatosná. A jelenleg már magasépítési fázisban lévő új épület lehetőséget teremt a Múzeumnak arra, hogy a hagyományos osztályozási kategóriákon túllépve, átfogó tárlaton mutassa be az emberiség kulturális sokszínűségét, egymás mellé állítsa a hagyományos társadalmak tárgyi kultúráját és napjaink szokásvilágát és tárgyi kontextusát. A megismert nemzetközi tapasztalatok alapján fontos jellemző, hogy a különböző múzeumi kiállításokban a legkülönbözőbb szituációk és kontextusok jelennek meg szcenírozott formában.²⁴² Más-más didaktikai, pedagógiai vizuális és emocionális megközelítést igényel a térhez kötött történések és események, társadalmi struktúrák és történeti életvilágok múzeumi színrevitele.²⁴³ A Néprajzi Múzeum kiállítási területei a nemzetközi múzeum építészeti trendeknek megfelelően egyéni karakterrel bíró, de a különböző kiállítások és műtárgyak elhelyezéséhez adaptív, flexibilis helyszínt biztosító belső terek.²⁴⁴

A legnagyobb érdeklődés jelenleg az új állandó gyűjteményi kiállítás koncepcióját övezi. A tárlat műfaja hangsúlyozottan saját gyűjteményi tárgyakra épülő, a múzeum küldetésnyilatkozatával összehangolt üzeneteket megfogalmazó állandó kiállítás. Ehhez a megközelítéshez kiváló alapot kínál az intézmény gyűjteményeit bemutató összefoglalás.²⁴⁵ A kiállítás részletes tematikája és forgatókönyve kidolgozás alatt áll, különböző múzeumi munkacsoportok dolgoznak a koncepció fejlesztésén, az elfogadott alapelvek érvényesítésével.²⁴⁶ Hosszú távra készül – legalább egy évtizedre(!), ezért nem kíván aktuális szaktudományos és társadalmi paradigmákat megfogalmazni. Azt a történeti korpuszt törekszik korszerű prezentációs eszközökkel közkinccsé tenni, amely a kizárólagosan a Néprajzi Múzeumra jellemző történeti tudáshoz, de ezek időben változó reflexióihoz is hozzáférést enged. Az állandó kiállítás célja a múzeum legfontosabb célcsoportjait kiszolgáló turisztikai látványosság, oktatási-ismeretátadási helyszín, a nemzeti identitásépítést és a világ diverzitásának megértését egyaránt szolgáló helyszín megvalósítása.

Az állandó kiállítás a Néprajzi Múzeum – mint időben változó történeti konstrukció – megértésére törekszik, múzeumtudományi perspektívából vizsgálja a néprajzi tárgy, a kollekció, az intézmény és a társadalom komplex kapcsolatrendszerét. Olyan sűrűsödési pontokat keres és mutat be – történeti perspektívában, kritikai és önreflexív beszédmódban –, amelyek a múzeum sajátos néprajzi gyűjte-

240 Augustat – Blumauer 2017.

241 Schicklgruber – Schmidt – Lauber 2018. 131-133.

242 Schindlbeck 2016., Boyle – Hagmann 2017.

243 Frazon 2011. 70., Bedford 2014.

244 Monti– Keene 2013. 26.

245 Fejős 2000.

246 A tematikai elemek összefoglalásánál Frazon Zsófia, Granasztói Péter, Hajdu Ágnes, Lackner Mónika, Schleicher Vera, Szarvas Zsuzsanna, Szeljak György, Wilhelm Gábor javaslatainak részleteire támaszkodtam.

ményét, illetve a néprajztudomány/kulturális antropológia néhány meghatározó időszakát, ezek múzeumi vetületét tematizálják. Egyfajta tárgyalóterem tehát, amelyben a kortársiasság és az intézményi olvasat kiindulópontjából folytat(hat) dialógust a gyűjteményképzés valamennyi szereplője: a tárgyak, a készítőik, a használók, a múzeumcsinálók és a múzeumhasználók.

Az állandó kiállítás beszédmódját meghatározza a személyesség és a történetmesélés: tehát nemcsak a tárgyak, az idő és a tér közötti, hanem a tárgyak és az emberek közötti kapcsolatok és viszonyok is fontosak. Ha a múzeumi/kiállítási beszédmódot jellemzi – akárcsak részleteiben – a személyes hangvétel és a személyes történetmesélés, akkor ez a befogadói attitűdökre is hatással van: elményszerűbbé és intellektuálisabbá teszi a látogatást, ami épp a kívánt módon mozdítja el a csupán csodálatra és műélvezetre épülő bemutatást. A személyesség és a történetmesélés mellett a néprajztudomány és a néprajzi muzeológia fontos jellegzetessége a hétköznapiság, a mindennapi tapasztalatok megragadása és megmutatása – de más, a hétköznapin túlmutató, múzeumi perspektívából. A személyesség és a hétköznapiság olyan jellegzetességek, amelyek egyfelől erősen meghatározzák a múzeum gyűjteményét (ami a néprajztudomány esetében nem egyedülálló), másfelől, ha ezt az állandó kiállítás érzékletesen mutatja be, akkor ez a múzeum intézményi identitásának és karakterének kirajzolásában is segíti a látogatót, a múzeumhasználót. A gyűjteményből és a múzeum küldetésnyilatkozatából megfogalmazott kiindulópontok tehát egyszerre mutatják a múzeumot és ennek társadalmi környezetét – ami erősen jellemzi az állandó kiállítási vállalkozás egészét.

Az állandó kiállításban megfogalmazott tudományos és társadalmi összefüggések csak abban az esetben ülnek, ha nem csupán a néprajzi muzeológia és a néprajzi múzeum, mint egy múzeumtípus karakterét rajzolják ki, hanem a budapesti Néprajzi Múzeum egyedi történettel rendelkező intézményként is megjelenik: sőt, ez válik karakteressé és egyedivé. A Néprajzi Múzeum sokat hivatkozott jellegzetessége, hogy gyűjteményében a magyar és a nemzetközi anyag párhuzamosan fejlődött – és ez adja ma is a Múzeum talán legnagyobb lehetőségét és játékterét. Hiszen egy adott kérdésre és jelenségre nemcsak egy kulturális logika és dimenzió alapján keresheti a Múzeum a választ, hanem teljesen más kulturális közegekből, megoldási lehetőségekkel, egymástól eltérő tárgyi környezetből fogalmazhat meg észrevételeket. Ez egy olyan fontos örökség és gazdag jellegzetesség, amely az állandó kiállítás kutatási és rendezési szempontjait is meghatározza: a Múzeum nem készít külön magyar és nemzetközi állandót kiállítást, a kérdések és a válaszok megfogalmazásában nem tagolja a válaszokat földrajzilag, hanem él a gyűjteményi logika biztosította komplexitás lehetőségével.

Az állandó kiállítás szerkezetében egy másik fontos, tudatosan választott jellegzetesség, hogy minden egyes téma egy problémán/kérdésen, röviden összefoglalható felvetésen alapul (ennek tömör és érthető megfogalmazására minden téma esetében törekedtünk). Ezek között a problémák között találhatunk a kronológiára és az intézménytörténetre vonatkozó kérdéseket, értelmező fogalmakat és tematikus felvetéseket is. De minden megfogalmazott kérdés és probléma a gyűjtemény különböző szempontú megmutatását célozza. Az egyes tárgyak és egyes gyűjtemények megmutatását egészíti ki a tárgyak és az idő, a tárgyak és a tér, a tárgyak és az emberek közötti kapcsolatok részletgazdag kibontásával. Az állandó kiállításban a témák és a gondolatok hálózatszerűen is kapcsolódnak egymáshoz, és a kapcsolatrendszerek rengetegféleképpen elrendezhetők. Mindehhez elengedhetetlen a gyűjtemény egyedi, közép-európai, budapesti kontextusának és történetének megismerése. Ez teremti meg a lehetőségét annak, hogy a Néprajzi Múzeumban fellelhető speciális tárgyak, tudások és tapasztalatok a magyar és a nemzetközi látogatókkal is kapcsolatot létesíthessenek.

A Néprajzi Múzeum 150 éves, komplex gyűjteménye ma már nem látható át egy-egy ember számára, ezt gondolni teljes illúzió. Ezért a múzeum gyűjteményét a maga teljességében bemutatni is értelmetlen vállalkozás. Az állandó kiállítás kettős kiindulópontja (gyűjtemény, intézményi misszió)

lehetővé teszi, hogy a tárgyelmélet felől elmozduljon az identitáskérdések irányába: kik vagyunk mi? A válaszokban azonban a definíciók helyett példák szerepelnek: szereplőkkel, megszólalókkal, esetekkel, kérdésekkel. A hangsúly ugyan a Múzeum gyűjteményének történeti anyagán van, hiszen ez a gyűjtemény jellegzetessége, a kiállítás figyelmet szentel a történeti anyag és a kortárs anyag integrálásának.

A társadalmi múzeumok esetében – mint amilyen a Néprajzi Múzeum is – a tárgyak pusztá kiállítása (általában) nem elégséges a társadalmi és kulturális kontextus komplexitásának bemutatásához. A néprajztudományra jellemző, hogy alapvetően a mindennapi életvilágokat és hétköznapi tapasztalatokat kutatja – a néprajzi muzeológiában tárgyak és dokumentumok gyűjtésével és rendszerezésével. A hétköznapi tárgyhasználatból és mindennapi közegekből érkező tárgyak más helyet foglalnak el a műélvezetben, mint a művészeti múzeumok műalkotásai (még abban az esetben is, ha ezek esetlegesen utalnak ezekre a világokra). Az értelmező kontextus kialakítását az értelmező látványvilág, illetve a szövegszerű/szövegcentrikus megközelítések szolgálják.

Az állandó kiállítás az épület állandó kiállítási terében 9 témából áll. Ezt egészíti ki, ehhez kapcsolódik az épület átjáró tereiben megjelenő Kerámiatér, az épület 2. emeletén az Ifjúsági kiállítás, valamint a kiállítási szinten található interaktív fogadótér. Ezt a négy egységet nevezzük átfogóan a Néprajzi Múzeum állandó kiállításainak.

A központi állandó kiállítási térben rendezendő állandó kiállítás egy 9 témából álló tartalomjegyzékre bontható:

- Object Zoom
- Mi a múzeum?
- Múzeum születik
- Terepen
- Tárgyéletrajzok
- Őstörténetek
- Népművészet
- Esztétika és néprajz
- Örökség

ezt egészíti ki a:

- Kerámiatér
- Ifjúsági kiállítás
- Interaktív múzeumpedagógiai tér

A központi kiállítótérben látható 9 téma azonos/hasonló struktúrára épül: mindig egy ún. magtémából indul, és ebből bomlanak ki az egyes altémák. A magtéma tehát központi helyet foglal el a témák esetében, több alkalommal ez a központi szerep a térszervezésben is kifejeződik (erre az egyes témáknál található utalások). Ezt a magtéma/altémák szerkezetét nem szükséges egységes vizuális rendbe szervezni, de a látogatók számára minden alkalommal láthatóvá kell tenni ezt a szerkesztési módot, hiszen ez a kulcsa a megértésnek. Fontos jellemzője még a struktúrának, hogy az egyes témák – hálózatos összefüggéseik és kapcsolódásaik ellenére – moduláris szerkezetűek: tehát nem egy lineáris történetet mondanak el, hanem – ugyan belső utalások garmadájával –, de önálló egységként is felfoghatók. Ennek a szerkesztési módnak elsősorban hosszútávon lesznek előnyei: ahogy a kiállítás, mint mű él és változik, lehetőség lesz esetlegesen egyes modulok cseréjére, átszerkesztésére – amely a hosszú távra tervezett kiállítások esetében ma már elengedhetetlen körülmény.

A moduláris és önálló eseteknek is felfogható szerkezetben mégis vannak témák, amelyekkel fontos, hogy a látogató korábban találkozzon, mert bevezet más témákat, vagy olyanok, amelyek ese-

tében hasznos, ha egyikből át tudunk lépni a másikba, mert ezzel erősítik és elmélyítik egymást. A Zoom például egyértelműen felvezető (vagy levezető), hangoló témakör. Ezt a lépcső melletti külön térben képzeljük el. A Mi a múzeum? és a Múzeum születik egyértelmű bevezető karakterű témák: az első inkább általánosabban a gyűjteménybe, a tárgy fogalmába és a múzeumiságba vezet be a nézőt, míg a második inkább az állandó kiállításról mint műfajról (is) fogalmaz meg bevezető gondolatokat. A Tárgyéletrajzok és a Terepen témák egy-egy kutatómódszertani kérdést járnak körül, míg az Őstörténetek és a Népművészet olyan meghatározó kutatási és szemléleti irányokat is képvisel (az első egy rövid ideig élőt, a második egy mai napig meghatározót), amely a nem szakmai látogatók számára is könnyen azonosítható a néprajzzal, néprajztudománnyal. Az Esztétika és az Örökség témák pedig két olyan fogalomra épülő megközelítések, amelyek nem alkották feltétlenül és mindig jelenlévően a néprajzi tárgykutatások fogalomkészletét, de mint szemlélet jelen voltak, majd az elmúlt évtizedek során kiemelkedően meghatározók lettek. A két fogalom tehát alkalmas arra, hogy megvizsgáljuk: ha innen tekintünk vissza, milyen tanulságokat vonhatunk le a gyűjteményre, a múlt múzeumi örökségére.

Az új épület földalatti szintjén két önálló épületrészben megvalósított, összesen 3.500 négyzetméter alapterületű kiállítás, mintegy 10.000 műtárgy, többszáz archív fotó- filmrészlet és hangzóanyag felhasználásával jön létre. Az új állandó tárlat nem fogalmaz meg egyetlen kizárólagos narratívát. Struktúrája moduláris, ami lehetőséget ad a kronológiai, intézménytörténeti, társadalmi, tematikus és művészeti perspektívák egy kiállításon belüli váltására is.²⁴⁷ A sokféle, egymástól nagyon különböző célcsoport hasonló komplexitást követel meg a múzeum profilját és küldetését meghatározó három nagy tárgytípus – Kárpát-medencei paraszti tárgyak, nemzetközi anyag, kortárs tárgyak – együttes használatában. Egyes tematikus egységek lehetővé teszik, sőt megkívánják ezek együttes bemutatását (pl. tárgy- és múzeumelméleti megközelítések, múzeumi kutatások tárgybíografikus elemzések), más témák azonban egy kiállítási egységen belül homogén anyagra támaszkodnak (pl. őshazakutatás, népművészet stb.).

A közel négy éve zajló projektelőkészítő viták és műhelymunkák kirajzolták azt a „Mi a néprajzi múzeum?” illetve „Mi a néprajzi tárgy?” többszintű értelmezésén nyugvó gondolati mezőt, amely intellektuális értelemben megalapozza egyrészt a kiállítás témáit, másrészt prezentációs-interpretációs eszközeit.²⁴⁸ A múzeumi néprajzi és antropológiai tárggyűjtés túllép a helyszíni antropológiai, néprajzi kutatásokon azzal, hogy kiemeli e tárgyakat a múzeum előtti használatukból, és ennek fókuszban tartásával áthelyezi őket egy múzeumi, gyűjteményi használatba. A múzeumi és/vagy néprajzi tárgyról való gondolkodásban hasznos irány Bátky *Útmutatójának* kiállítási térbe írása, mint egy adott intézmény- és tudománytörténeti pillanatban megfogalmazott állásfoglalás és mint olyan tárgykörpusz, amelyre 1900 körül már néprajzi tárgyként lehetett tekinteni, s ma is a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben van.

Kiemelt szerepet kapnak a kiállításban a korszerű tárgyelméleti kutatások eredményei.²⁴⁹ Így a múzeum korábbi sikeres időszak kiállításain és a MaDok program projektjein kutatott hétköznapi tárgy/múzeumi tárgy/történeti tárgy/kortárs tárgy problémakör.²⁵⁰ Izgalmas bemutatási lehetőségeket kínál a múzeumi formációs folyamatok, a múzeumelméleti és intézménytörténeti jelenségek, problémák tematizálása a múzeum gyűjteményeiből vett tárgyak és tárgycsoportok és dokumentumok alapján. A gyűjtés-gyűjteményképzés általános és az intézményre jellemző elvei és gyakorlata számos

247 Vö. Timm 2016. 37–42., Frazon – Wilhelm 2016.

248 Vö. Keene 2013.

249 Bonnot 2014.

250 Fejős 2014. 319–321.

tárgycsoporton keresztül tárgyalható. Ennek megfelelően a koloniális diskurzus, a kulturális relativizmus, és a múzeum gyűjteményét megalapozó jelentősebb terepkutatások kritikai bemutatása tárgyak, fotók, élettörténetek felhasználásával. A tárgytörténetek, mint a múzeumi gyűjteményképzés és kiállítási programok dinamizmusát alapvetően formáló tényező már korábban fölismer jelentőséggel bír a szcénában.²⁵¹ A tárgybiográfiai megközelítést, a tárgyak és emberek kapcsolatának utóbbi évtizedben terjedő elemzési módszerét ideális esetben a terepen dolgozó antropológus tudja legjobban megvalósítani.²⁵² Ez kiválóan alkalmas arra, hogy a gyűjteményekből kiválasztott tárgyakon, egy-egy példán, az adott tárgyak helyzeteinek, identitásának változásán keresztül adjunk képet a tárgyak társadalmi-funkcionális, illetve ember és tárgy, változó kapcsolatáról.²⁵³

A nemzetközi területtel párhuzamosan a magyar néprajztudomány és a magyar néprajzi muzeológia alapkérdései közül a tervezett kiállítás kiemelten kezeli a népművészeti tematikát. A fogalom kritikai bemutatása, a Kárpát-medencei paraszti tárgykultúra számos díszített és díszítetlen tárgytípusán keresztül jut el a kiállítás a népművészetnek a művészetekre és a modern hétköznapi tárgykultúrára gyakorolt hatásainak vizsgálatáig. Számos korábbi sikeres időszak kiállítás tapasztalataira építve tárgyalja a tárlat az önellátás, a háziipar, a kézműipar és a kereskedelem összetett rendszerének hatásait a hagyományos tárgyi kultúrára.²⁵⁴ Az intézmény egyedülállóan gazdag vonatkozó gyűjteményeire építve, a kiállítás számos példán keresztül bemutatja a művészeti stílusok történeti rétegeit a paraszti környezetet átható díszítőművészetben, és a motívum, szimbólum, autenticitás és tárgykontextusváltás fogalmait. Az állandó kiállítás főlvállaltan célzott válogatás, amely néhány tájegységre és egyes tárgycsoportokra koncentrál. Minden egység történetekből épül fel, néhány kiválasztott személy bemutatásával. A kiválasztott személyek tulajdonképpen jellegzetes szereplők: a népművészet – folklór aktorai és fogyasztói. A válogatásban fontos szempont, hogy a bemutatott időszak (1870–2020) differenciált, a legfontosabb jelenségeit érintő bemutatására törekszik. Tudatosan felvállalt mozaikos kép, amely ezzel a bemutatással is sugallja, hogy nem egy egységes népi kultúráról beszélünk, a magyar népművészet nem egyetlen, összefüggő korpusz, hanem kiválasztott, kiemelt elemek halmaza. A tárlat célja, hogy a magyar népművészet tudományos, kutatáson alapuló hiteles eredményeit tárja a közönség elé: a társadalom egyes rétegeiben élő naiv, áltudományos elképzelések helyett valós történeti elbeszélés keretében mutassa be anyagát.²⁵⁵

A 21. század harmadik évtizedében (ami a kiállítás tervezett életideje) is aktuális tematikaként szerepel a tárlatban a regionalitás kérdésköre. A magyar népi kultúra Kelet és Nyugat közötti kapcsolatrendszerrel mellett az évszázados folyamatként elemezhető őshaza és rokonságkutatás is a tematika részét képezi. A turanizmus és a finnugor rokonságkutatás paradigmáinak tárgyi lenyomatai a múzeum egyedülállóan gazdag vonatkozó gyűjteményeiben szerepelnek.²⁵⁶ Hasonló intézménytörténeti és gyűjteményi formációs jellemzőkkel bírnak az ősfoglalkozási tárgyak történeti olvasatának kísérletei is.²⁵⁷ Az őshazakutatás, őstörténet mint korszakokon átívelő, tudományos probléma/kérdésfeltevés bemutatását a különböző elméletek előretörése – háttérbe szorulása állandó időbeli hullámzásának felvállalásával lehetséges hitelesen elemezni.

Az állandó kiállításban markáns szerepet játszik a terepmunka, mint az antropológia megkülönböztető jegye, a tudomány szak legfontosabb módszertani sajátossága. Jellemzője, hogy térhez,

251 Így pl. az *Imperial War Museum* tevékenységére különösen nagy hatást gyakorolt. Vö. Kavanagh 2000. 61.

252 Vö. Braun 2015.

253 Vö. Nicolescu 2016. Összefoglaló jelleggel, gazdag további irodalommal Braun 2015.

254 Fejős 2006., 2008.

255 Beier-De Haan, 2011. 189., 195.

256 Vö. Pl. Ablonczy 2016. 38–41., 57., 59., 74–75.

257 Fejős 2003b.

lokalitáshoz köti a vizsgált kulturális jelenséget, társadalmi problémát. A terepről bekerülő tárgyak egy etnográfiai múzeum számára alapvető fontosságúak, összekapcsolják a kutatást a tárgyi világgal, a lokalitást az interpretációval, amelynek ebben az összefüggésben az ideiglenességét is indokolt hangsúlyozni.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményének kialakulása és vele párhuzamosan a néprajzi tárgyak gyűjtése összefügg a kiegyezés korának Magyarországá majd a Monarchia felgyorsuló gazdaság, társadalom és politikatörténeti folyamataival és természetesen a korszak tudományos, múzeumalapító törekvéseivel.²⁵⁸ Ez a néprajzi múzeum első kiállításától az első állandó kiállításáig, egészen a trianoni döntésig tartó időszak alapjaiban határozta meg, mind mennyiségében mind összetételében a Néprajzi Múzeum gyűjteményeit és hatása óriási volt a későbbi korok törekvéseire, tudományos és gyűjteményezési szemléletére. Ennek a korai és a legjelentősebb gyűjtésekkel is járó korszaknak a bemutatása segít megérteni a néprajz, a néprajzi tárgy, a népi kultúra iránti érdeklődés kialakulását.²⁵⁹ A soknemzetiségű Magyarország felfogása rajzolódik ki a korabeli kiállításokon, létrejönnek és geográfiailag állandósulnak máig ható kulturális és szimbolikus forráshelyek. Ezek látványos kifejeződései a modernizálódó ország elképzelt közösségének, amely egység az etnikusan és kulturálisan elképzelt sokszínűség foglalatára. A nemzeti kultúra kidolgozása az európai beilleszkedés, a nemzetek Európája megteremtésének folyamata is.

Az új állandó kiállításban elengedhetetlenül fontos a kulturális örökség múzeumi értelmezésére hangsúlyosan építeni.²⁶⁰ Az örökség, mint nemzetközi kulturális és politikai jelenség, egyetemesnek, globális kategóriának szánt terminus viszonylag új a múzeum és a kultúra, kultúrapolitika területén.²⁶¹ Az örökség, mint jelenség a közös értékek megóvása mentén jelenik meg, hasonlóan a 19. század vége veszélyeztetettnek, mulandónak vélt tárgyainak múzeumi térben való megmentéséhez. A múzeum tekintetében az egyik fontos kérdés, hogyan illeszkedik bele az eddigi történetébe, milyen szálakon keresztül, milyen formában és milyen mértékben érinti a múzeumot, milyen szerepet játszik maga a múzeum a használatában, formálásában.²⁶²

A Néprajzi Múzeum egyedülálló emlékkollekciót őriz, közösségi identitások számára referenciát jelent.²⁶³ Az örökségközösség koncepciója magát az örökségtartalmat és az értéképzés jellegét is módosítja a múzeumi értelmezés keretei között.²⁶⁴ Az örökség a mai társadalom funkciója, a demokratikus társadalom sajátja, ami komplex hatással van a múlt emlékeit őrző múzeumokra. Ma a kulturális érték az örökség kategóriájában fejeződik ki, amit globális örökségpolitikai rendszerek határoznak meg és alakítanak.

Az állandó tárlatban messzemenően indokolt azt érinteni, hogyan hat vissza az örökség globális térhódítása a múzeum falain kívül magára a múzeumi gyűjteményre, illetve egy újfajta múzeum – nem múzeum kapcsolatra. A megőrzés esetében központi válik az örökség tartalma és hordozója: azaz mit és milyen formában őrzünk meg? A határtárgy jelleg – azaz sokféle csoport sokféleképpen viszonyul az adott örökséghez – felveti a problémás örökség kérdését is. Mi történik abban az esetben, ha a különböző csoportok ellentétesen értelmezik adott örökséget? Az identitásképzés, mint az örökséghez kapcsolódó tartós viszony fölveti a jogos kérdést: kié valójában az örökség?²⁶⁵ Az örök-

258 Apor 2015. 35–36., 39.

259 A tematika hangsúlyos szerepeltetését a gyűjteményi kiállítás koncepciójában alátámasztja brémai múzeum történetének önreflexív megközelítésű korszerű feldolgozása is. Ahrndt 2019.

260 Hoelscher 2011. 203–205., Fejős 2017. 124. Sonkoly 2009. 199.

261 Simon 2016. 643–644.

262 Onciul 2015.

263 Sonkoly 2009. 205.

264 Kaplan 2011. 153–168.

265 Harris – O’Hanlon 2018. 16.

ségképzés ugyanakkor óhatatlanul politikai aktus.²⁶⁶ A kérdés akkor válik izgalmassá, amikor a tárgyi örökség mellett a szellemi örökség jelensége is színre lép. A szellemi örökség esetében a létrehozás fenntartása válik központivá, vagyis a minta, modell megőrzése a fontos, és ennek folyamatos, egyedi, lokális létrehozása válik céllá. Ennek létrehozásában, fenntartásában, dokumentálásában és vizsgálatában fontos szerepet játszhat a múzeum. A szellemi örökség bemutatásánál fontos érzékeltetni azt a tényt is, hogy az örökségelemek nem statikusak, annak ellenére sem, hogy különféle listákon rögzítik őket, és az itt elvárt tartalmi követelményeknek meg kell, hogy feleljenek.

Külön altéma a problémás örökség a Néprajzi Múzeum készülő új gyűjteményi kiállításában. A dark heritage-ba tartozó társadalmi jelenségek az emlékezéssel szemben a felejtés, a megőrzéssel szemben az elhallgatás, a kontinuitás hangsúlyozásával szemben a múlt és jelen közötti törés kulturális gyakorlatait tartalmazzák.²⁶⁷ Az altéma bemutatása során olyan eseteket elemzünk, melyek adott csoport szempontjából egy-egy kultúra felejtésre ítélt elemeit érintik. Ezekben az esetekben az örökségelem több, identitásában érintett csoport határmezsgyéjére kerül, viszont ezek a csoportok konfliktusba kerülnek egymással az örökség megítélésében. A múzeum érintettsége ezekben az esetekben, az, hogy miként viszonyuljon ezen megítélésekhez. Az alapvető kérdés: kié valójában az örökség? Az ezzel összefüggő vita eleven a jelenben a múzeumok világában.²⁶⁸ A repatriáció alapvetően olyan múzeumi tárgyakat érint, melyekre a korábbi kontextusukban örökségként tekintenek, és ezért visszakérik azokat a múzeumoktól.²⁶⁹ A probléma lehetőséget teremt arra, hogy a komplex kérdéskör mentén érzékletesebb képet kapjunk: a múzeumi gyűjteményképzés, tárgy, hatalom, etika, tulajdon, kontroll, nyugati és nem nyugati, illetve központi és helyi viszonyairól. Néhány kérdéses tárgy kapcsán alapkérdéseket vitatunk meg, véleményekkel, álláspontokkal láttatva az ellentmondásokat és hasonlóságokat, az érintkező világokat. Hol vannak a közös pontok és hol vannak a föloldhatatlan ellentétek? A repatriáció egyszerre jelent konfliktust, egyeztetéseket és folyamatos kommunikációt is.

A Néprajzi Múzeum új főépületében lehetősége nyílik az intézménynek a látványraktári funkció továbbfejlesztésével a fentiekben ismertetett állandó tárlattól térben elkülönülő kiállítást is megvalósítani.²⁷⁰ A Kerámia térnek nevezett állandó kiállítás múzeumi látványtár, nyitott gyűjteményi tér. A hagyományos látványraktárakkal ellentétben nem a raktár fizikai terébe engedi be a látogatókat, hanem a műtárgyak és műhelytitkok szellemi erőterébe.²⁷¹ Napjaink nemzetközi múzeumi trendjéhez illeszkedően a látványraktár felől a látványinstalláció irányába mozdul el a programja.²⁷² Az épület kiállítási tereihez vezető kétoldalú hosszú lépcsők mellett valósul meg a raktári térnél komplexebb múzeumi tér, amelynek két önálló téreleme két különböző, önállóan is értelmezhető, de egymással összefüggő kaput nyit a múzeumra: egy gyűjteményi-múzeumtörténeti és egy tematikus olvasat formájában. Erős vizuális hatás révén a tér azok számára is közvetít egyfajta múzeumképet, aki sem a tárlatvezetés, sem az egyéni felfedezés lehetőségével nem él, csak átsétál a folyosókon a konferenciaterem vagy a kiállítások felé. A Kerámia tér megvalósításával elérendő célok: a múzeumi gyűjtemények mennyiségi és minőségi dimenzióinak térbeli megfogalmazása és közvetítése.

266 Vö. Muršič 2018. 40.

267 Tanulmányok a *Revista Valencianad'etnologia* 2017. évf. 9. sz-ban olvasható tanulmányok melyek az örökség tematikát elemzik számos aspektusból. Vö. Campos 2017. 7.

268 Grimme 2018. 99-110. A stuttgarti Linden-Museum vonatkozó kutatásának eredményeit foglalja össze. Széles nemzetközi körképet elemz Markus Schindlbeck a különböző szakrális tárgyak múzeumi – kiállítási problémáit vizsgáló összefoglaló írásában. A Néprajzi Múzeum új állandó kiállításában a csurungák átgondolt szerepeltetésével összefüggésben közvetlenül reflektál a tanulmányban szereplő felvetésekre. Vö. Schindlbeck 2016. 16-21.

269 Fischer 2019. 104-105.

270 A Kerámia tér koncepciójánál Schleicher Vera és Vida Gabriella szövegére támaszkodhattam.

271 A látványtárakkal, mint a múzeumi önreflexivitás kiindulópontjaival kapcsolatos tanulmányos elemzés olvasható a *Museum Anthropology* 2017-es 2. számában. Thiemeyer 2017.

272 Thiemeyer 2017. 150–153.

A Kerámia tér elhelyezése két egymástól az előcsarnok terével elválasztott, egyenként kb. 50 méter hosszú, 2,4 méter magas, az installáció révén kb. 2000 négyzetméter kiállítófelület, összesen kb. 4000(!) tárggyal. A két térrészt együttesen olvasva kapják a látogatók a kerámia-téma komplex múzeumi értelmezését: az állandó kiállításokra jellemző rendszerszerű, teljességre törekvő gondolkodást. A két térrész egyaránt a múzeumi Kerámiagyűjtemény (Kárpát-medencei kerámiák) és a Regionális nemzetközi gyűjtemények tárgyaival dolgozik, mégis eltérő olvasatot ad. Az eltérő olvasatot az összesen mintegy 30.000 tárgyon végigfuttatott két különböző kód eredményezi. A múzeumi kód a tárgyat a gyűjtemény-múzeum gondolati és intézményi terében pozicionálja, míg a társadalmi kód ugyanazt a tárgyat az anyag-ember alkotta mintázatban helyezi el. A tárgytípus-sorozatok a klasszikus múzeumi gyűjtés és rendszerezés meghatározó munkamódszerét írják ki a látogatói térbe. Az egy sorozatot alkotó tárgyak fontos üzenete ugyanakkor, hogy a kézműves termékek csak látszólag egyformák: minél nagyobb mennyiséget engedünk látni, annál inkább a tárgyak egyedisége, a különbözőségek fognak érvényesülni. A kiállítás kiemelt célja a nagyobb mennyiségű kerámiatárgyat őrző gyűjtemények, mint múzeumi egységek megjelenítése, az őrzött tárgymennyiség arányainak megfelelő nagyságú felületen. Az általános múzeum- és gyűjteménytörténeti információk mellett a kód a kerámiakutatás Néprajzi Múzeumhoz és tárgyaihoz szorosan kötődő két hangsúlyos területét rajzolja ki: a kerámiatipológiát és a regionális kerámiastílusokra épülő fazekasközpont-kutatást.

Az új épületben egy harmadik állandó kiállítás is megvalósításra kerül. Az Ifjúsági állandó kiállítás (IFIKI)²⁷³ a Néprajzi Múzeum társadalmi gyermek- és ifjúsági kiállítása közel 1.000 négyzetméteres térben készül. A tárlat a kulturális sokszínűsége fókuszál, gyermeknézőpontú és gyermekeket érintő néprajzi-kulturális antropológiai témákkal foglalkozik. A Kárpát-medence hagyományos és jelenkori társadalmát és kultúráját a világ népeinek mindenkorai kultúráival együtt, a kulturális kölcsönhatások és változások, hasonlóságok és különbözőségek kiemelésével mutatja be.²⁷⁴ A tervezett tárlatnak a múzeumi műfajban – a múzeum és kiállításjelleg hangsúlyosabb megjelenése miatt – kísérleti jellegű, saját intézményi és hazai előképe nincsen. Az állandó tárlat küldetése – együttes néprajzi-antropológiai, múzeumi, gyermekintézményi és pedagógiai jellegénél fogva – tartalmi szempontból, hogy megismertesse a különböző életmódokat és a múzeum nyelvét, formai szempontból pedig, hogy a sokszínű közönség számára változatos, akadálymentes, adaptív hozzáférést biztosítson. A 21. századi képességek, kompetenciák fejlesztését olyan kiállításban valósítja meg, amelyet a társadalom tagjaival együttműködésben hoz létre, előkészítése során saját célközönségét, a gyermekeket és a fiatalokat is bevonja a közös tervezésbe és döntéshozatalba. A kiállítás tere integrált interaktív múzeumi pedagógiai környezet, amely kreativitásra és innovativitásra nevel, segíti az önszabályozást és együttműködést. A társadalmi nevelés szempontjai, a muzeológiai szempontok és a gyűjteményi tudás együttesen határozzák meg a kiállítási tartalmakat, illetve a megismerés módszereit.²⁷⁵

A három új állandó kiállításban bemutatásra kerülő összesen több mint 10.000 (!) műtárgy a korábbi tárlaton látható tárgyak sokszorososa lesz. Ez is igazolja, hogy a Néprajzi Múzeum legerősebb identitása történeti öröksége: a gyűjteménye; feladata pedig ennek az örökségnek a továbbvitele, ami már önmagában is lehetőséget teremt arra, hogy saját tárgyát – a kultúrát és a társadalmat, annak hétköznapi és populáris jelenségeit – átfogóan, nemzetközi kitekintésben tárgyalja. Ezt korszerű, jelenre nyitott, közérthető és kritikai módon képes közönsége számára láthatóvá, érthetővé, élvezhetővé és

273 A Gyermekmúzeum – Ifjúsági kiállítás megnevezés csak munkacímként használatos, az állandó tárlat végleges elnevezése a disszertáció írásakor még nem rögzült.

274 Witcomb 2011. 359–360.

275 Vö. Kids in Museums manifesto 2011., Black 2012. 171.

élményszerűvé tenni. A Városligetben várhatóan 2022-ben már látogatható Néprajzi Múzeum két tartalmi és módszertani pillérre épül: az egyik a Múzeum gyűjteménye, a másik az intézmény tudományos és társadalmi küldetése.²⁷⁶

A Néprajzi Múzeum új időszaki kiállítási stratégiája

A Néprajzi Múzeum új állandó tárlatával tömören foglalkozó fejezet után indokolt és célszerű néhány gondolatot rögzíteni az intézmény időszaki kiállítási stratégiájával összefüggésben is.

A Néprajzi Múzeum középtávú kiállítási koncepciójának kialakítása a jelenleg már zajló alapvető jelentőségű, intézményi működést alakító koncepcionális feladatok egyik legfontosabb eleme. Egyértelmű, hogy nem lehet megfogalmazni függetlenül pl. az intézményi küldetésnyilatkozat, a tudományos–kutatási program, a gyűjteményi stratégia, a kiadványok programja vagy a kommunikációs stratégia elemeitől. Az alábbiakban összefoglaló jelleggel szándékozom tömören megfogalmazni az időszaki kiállítási koncepció jellemzőit a költözések lezárultát követő időszakra vonatkozóan. Ezen elképzelések megfogalmazásában a Múzeum munkatársai által korábban készített kiállítási javaslatok (időszaki- és állandó) érdemben segítettek, kijelölve irányokat és témákat is.

Az időszaki kiállítási stratégiát nyilvánvalóan elsősorban az intézményi küldetés, a gyűjteményi adottságok, illetve a kutatási tevékenység formálja. Nem térhetünk ki várhatóan az új helyszín adottságaira építő esetlegesen felmerülő fenntartói elvárások elől, egy-egy időszaki tárlat befogadását illetően. Nyilvánvaló érdeke az intézménynek, hogy csak olyan tárlatok befogadásában legyen partner, melyek nem idegenek az intézményi koncepciótól, küldetéstől. Ez is indokolja az átgondolt és koncepcionálisan megalapozott kiállítási stratégia időszerűségét.

A rendszeres és sorozatba illeszkedő időszaki kiállítások szakmai megvalósítása egyszerre jelent koncepcionális távlati és aktuális feladatokat. A Néprajzi Múzeum a hazai és nemzetközi társadalomtudományban tapasztalható paradigmaváltás igényeire a legérzékenyebben részben ezeken az időszaki kiállításokon keresztül képes korszerű választ adni. A múzeum tudományos tevékenységét komplex egységként kezelve kézenfekvő pl. konferencia sorozathoz is kapcsolni az időszaki kiállítások rendszerét. Az időszaki kiállítások párhuzamosan futó koncepcionális sorozatai egyaránt lehetőséget kínálnak a Múzeum gyűjteményeinek a hagyományostól eltérő hasznosítására és a külső kapcsolatok élővé tételére. A kiállítások időtartamát a látogatói vizsgálatok eredményeként célszerű meghatározni. Általános elvként szükséges rögzíteni a minimális bemutatási időszakot, melyet az intézmény elvként alkalmaz a későbbiekben. Erre több megoldás is ismeretes. A minimálisan 3 hónapos időszaki tárlatok megvalósítása mellett a költséghatékonyságon túl az erőforrásokkal való gazdálkodás optimalizálása is említendő.

Törekednie kell az intézménynek az időszaki kiállítások kivitelezését, külső profi látványtervező/szakemberek bevonásával megvalósítani az új épület adottságaihoz igazodva. Ez nem zárja ki, hogy az új intézményi struktúrában a kiállítási területet menedzselő állandó részleg irányító szerepe meghatározóvá legyen. Az előkészítés fázisát a megvalósítással egyenértékűként kezelve törekedni kell a szükséges ismeretek akadálytalan megszerzésére, illetve a hazai és nemzetközi tapasztalatok megismerésére. A látványosság nem elhanyagolható oldala a kiállítás rendezésnek, éppen a Múzeum egyéni karakterének megőrzése végett. Törekednünk kell, hogy az új épület kínálta lehetőségeket felhasználva a túlzottan didaktikus és merev útvonalakat tartalmazó kiállítások helyett a szabadabban bejárható, a segédanyagok nélkül is érthető kiállításokat rendezzünk. Ez a kiállításrendezési stílus

276 Castells 2012. 37–38. Az új koncepcióról lásd: Kemecsi 2015., 2016.

nem csupán tudományos képességeket, hanem szellemi rugalmasságot és kulturális tájékozottságot követel a szakemberektől.

A Néprajzi Múzeum állandó kiállításai 2022-ben várhatóan megvalósulnak. Ezek létrehozása olyan erőforrásokat köt le, mely helyzet feltételezi, hogy új, saját, nagyméretű időszakos tárlat megvalósítása legkorábban csak a megnyitást követő egy esztendő múltával működhet. A jelenben formálódó új állandó kiállítás/ok számos olyan javaslatot és ötletet eredményeztek/nek melyek kidolgozására a későbbi működés során megvalósuló időszakos tárlatok kínálnak lehetőséget. Ez szorosan összefügg az ún. félállandó tárlatok nemzetközi scénában ismert megoldásaival is. Az új állandó kiállítás előkészítéseként folytatott gyűjteményfeltáró tevékenység eredményeként is megvalósulhat időszakos tárlat. A múzeumi tudományos tevékenységhez szervesen kötődve, a kutatások ösztönzői is lennének a kiállítások.

A Néprajzi Múzeum számára a költözés lezárultával fenntartandó szakmai és látogatói érdeklődést érdemben formálhatják az intézmény által megvalósított vándorkiállítások. A fenntartói elvárás már a jelenben is érzékelhető módon ösztönzi a vándorkiállítások alkalmazását. A vándorkiállítások között indokolt a korábbi rendszerhez igazodva a magyarországi helyszínek mellett a magyar nyelvterület határokön kívüli településeire is tervezni kiállítási helyszíneket. Az intézmény gyűjteményeinek jellemzői elsősorban az erdélyi tematikájú tárlatok esetében közvetlen célterületként is felmerülnek. Nyilvánvaló, hogy a távolabbi nemzetközi együttműködések részeként is indokolt utaztatható kiállítások megvalósítása. Az utóbbi évek tapasztalatai alapján célszerű egy különböző méretű – jellegű „étlappal” készülnie a Néprajzi Múzeumnak a megnyitását követő időszakban. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy több korábbi sikeres vándoroltatható tárlat, felújítást követően továbbra is szerepelhessen ezen az „étlapon”.

Speciális időszakos kiállítási elemként szükséges szerepeltetni a stratégiában a részben külső gyűjteményekre épülő, de az intézmény saját szellemi termékeként megvalósuló impozáns, nemzetközi tematikájú tárlatokat. Ilyen elképzelés és projekt korábban is kialakult, mint pl. a mexikói anyagot feltáró „*A mítoszok begye*” című kiállítás. A hasonló együttműködések természetes módon vonzzák a viszonzásként megvalósuló külföldi tárlatok bemutatási igényét is. Az új épület adottságai várhatóan minden korszerű infrastrukturális és szakmai feltételnek megfelelően, vonzó helyszíneként jelennek meg a nemzetközi kiállítási versenyben. A Néprajzi Múzeum nemzetközi kapcsolati rendszerében az időszakos kiállítások hangsúlyosabb elemként jelenhetnek meg.

További időszakos kiállítási elemként kell számolnunk a számos külső megkeresés, partneri együttműködés részeként megvalósuló tárlat terén. A fővárosi és vidéki közgyűjteményi társintézményekkel szoros együttműködésben eredményes befogatói program alakítható ki. Intézményi együttműködésekkel összefüggésben létrejövő kamara tárlat sorozat várható a korábbi Operaházi bemutatókhoz hasonlóan. Felmerülhet akár a korábban évtizedekig a múzeumhoz kötődő WPP is, vagy a Hagyományok Háza tevékenységével összefüggésben az Élő Népművészet kiállítás sorozat folytatása is. 2023-ban – amennyiben folytatódik a jelenlegi koncepció – a szomszédságunkban, a Múcsarnokban a Népművészeti Szalon tárlata jön létre. Megítélésem szerint abban az évben már elkerülhetetlenné válik egy népművészeti tematikát célzottan föl vállaló tárlat az új időszakos tereinkben. Az új épületben rendszeres lehet egy-egy nemzetközi kiállítás befogadása is időszakos tárlatként. A befogadott tárlatokban célszerű lehet a kelet-közép európaiságot felvállalni az intézménynek. Tehát érdemes gondolkodni egy olyan sorozatban is, amelyben tudatosan szerepeltetjük a román, cseh, osztrák, szlovák, észt, lengyel, szlovén, horvát stb. kísérletező vagy klasszikus néprajzi tárlatokat.

Megítélésem hosszú távra tervezendő módon célszerű végig gondolni az egyes évfordulókra nagy kutatásokkal készülő időszakos tárlatok sorozatát. Ezeket akár 10 éves távlatban is ki lehet jelölni.

Nyilvánvalóan az intézménytörténeti jelentőségű évfordulók, kiemelkedő személyiségekre emlékező tárlatok is ide tartoznak. Szintén hosszú távon végig gondolhatóak olyan témák, amik lehorgonyozhatók marketing szempontból egy-egy „világnaphoz”. Érdemes figyelembe venni, hogy Budapest 2023-ban ünnepli alapításának 150. évfordulóját. A fővárosi közgyűjtemények, turisztikai attrakciók meghatározó eleme lesz az évforduló megünneplése.

Nem szerepeltetem önálló tárlatként a várhatóan az új épületben is működtetni kívánt ún. hónap műtárgya, hónap kortárs műtárgya elképzeléseit, amely azonban számos ponton reflektál a kiállítási tematikára, illetve alkalmas az aktualitásokra érzékeny múzeumi imázs erősítésére.

Felmerül, hogy lehetséges-e – figyelembe véve a rendelkezésre álló terek, kapacitás, stb. szempontjait meghatározni egy éves kiállítási mixet az intézmény számára?

- (A) két évente 1 időszaki tárlat a népművészeti/klasszikus néprajzi tematikáról
- (B) két évente az állandó kiállítás egyes egységeihez csatlakozó időszaki kiállítás
- (C) évente 2-3 kamara kiállítás (fotó, műtárgy). Lehetne bővíteni a palettát a research exhibitionnal. Koncentrált téma bemutatása nem kizárólagosan kamara méretben megvalósítva, ami bemutatja a múzeumi kutatás-gondolkodás mechanizmusát is.
- (D) két évente 1 tárlat nemzetközi tematikát képviselő saját gyűjteményi anyagra építve
- (E) két évente 1 tárlat a kísérletező, az új bővülő múzeumi küldetést erősítő tematikából (Felmerül az A, D és E sorozatok összevonása is. Ennek megfelelően klasszikus témák új megközelítésben és nem szigorúan elválasztott magyar és nemzetközi tematikák.)
- (F) két évente 1 kisebb vándorkiállítás saját gyűjteményi anyagra építve (esetenként egy-egy időszaki tárlat vagy kamarakiállítás utaztatható modulokként való felhasználásával)
- (G) évente 1 befogadóként (külföldi és hazai) szerepeltetett időszaki kiállítás – hangsúlyosan illeszkedve a kutatási tevékenységhez, a problémaérzékeny intézményi feladatvállaláshoz.
- (H) Évente 1-2 virtuális tárlat részben a saját gyűjteményi anyagra építve, részben a hálózati tevékenység eredményeinek bemutatására
- (I) Három – négy évente 1 külföldi bemutatást célzó nagyméretű vándorkiállítás

A fenti mix alapján lehetséges az elkövetkező években az alábbi időszaki tárlat projektek száma és eloszlása (**kurzív félkövér** jelöléssel a külső helyszínen megvalósuló projektek):

2023	2024	2025	2026	2027
A	B	A	B	A
C	C	C	C	C
C	C	C	C	C
G	D	G	D	G
	E	I	E	
	F		F	
	G		G	

Számos további tematikai elem szerepeltethető a mixben. Felmerülhet ötletként az újszerű tárlatok sorozatának folytatása is. Nyilvánvaló, hogy időben távolodva egyre nagyobb tematikai szabadságot, koncepcionális kísérletezési lehetőséget indokolt szerepeltetni a koncepcióban. Az együttműködések révén az intézménybe kerülő tárlatok tervezése is a későbbi években természetes módon flexibilisebb. Kérdéses és ezzel összefüggésben nehezen tervezhető a városligeti (vagy távolabbi helyszíneken működő budapesti) múzeumok közötti együttműködések kiállítási területen történő együttműködésének lehetősége.

Célszerűnek tűnik, a technikai eszközök alap csoportját összeállítani, felmérve a tapasztalatok alapján az igényeket. (Világítástechnikai eszközök, audiovizuális eszközök, számítástechnikai eszközök stb.) El kell fogadnunk, hogy az így összeállított technika csak véges ideig és a jelenlegi ismereteink szerint működőképes. További fejlesztése, aktuálisan magas színvonalon tartása folyamatos anyagi feladatot jelent, miként kezelése és alkalmazása személyi feltételeket is igényel.

A közeljövőben az internetes megjelenése a tárlatoknak hangsúlyosabbá kell, hogy váljon. Akár figyelemfelhívó jellegű „ízeltők”, akár virtuálisan bejárható kisebb elemek meg kell, hogy jelenjenek ezen a fórumon is. Nem tartok attól, hogy az internetes ismertetése a kiállításoknak csökkentené a látogatottságot. A nemzetközi tapasztalatok szerint ez nem helyettesíti a helyszíni élményszerzést. A néprajzi múzeumi kiállítások a bemutatott gyűjtemények sokszínűsége, kreatív megoldásaik, látványosságuk, esetleg szokatlanságuk miatt válhatnak vonzóvá. A néprajzi múzeum az emlékezés és a találkozás helyszíne, s mint ilyen intézmény még hosszú életre hivatott.

II.5.

Emlékezetpolitika és néprajzi múzeum

„A múzeumok kulcsfontosságú nyilvános terek, és üzeneteiknek az egész társadalomhoz kell szólniuk. Éppen ezért fontos szerepet játszhattak a társadalmi kapcsolatok és kobéző erősítésében, a polgári értékrend fejlesztésében, és közösségek önképének kialakításában. A múzeumoknak mindenki számára nyitva kell állniuk; fizikai és kulturális értelemben is mindenki részére elérhetőeknek kell lenniük, ideértve a hátrányos helyzetű csoportokat is. A múzeumok teret biztosíthatnak történelmi, társadalmi, kulturális és tudományos kérdések átgondolásához és megvitatásához. A múzeumoknak tisztelniük kell az emberi jogokat és a társadalmi nemek közötti egyenlőséget.”²⁷⁷ A fenti idézet az UNESCO által megfogalmazott, a világban működő múzeumi intézmények érvényes küldetéséről és helyzetéről készített Ajánlásból származik. Az Ajánlás értelmezése egybecseng azzal a megállapítással, hogy a múzeum a kollektív emlékezet és kánon fönntartására, a szimbolikus világrend bemutatására és a jelentések reprezentálására és folyamatos újradefiniálására szolgáló kiemelt jelentőségű intézmény.²⁷⁸ Ennek megfelelően a társadalmi múzeumként pozícionálható néprajzi múzeumok tevékenységének az emlékezetpolitikához való viszonya aktualitása és problémaérzékenysége miatt egyaránt érdemes az elemzésre. A múzeum (kiállítóhely és archívum) mint az emlékezetkultúra és emlékezetpolitika kitüntetett helye és tere rendkívül összetett és sajátos viszonyt alakít ki azzal a fizikai térrel, amelyben működik. Egyébként ez is erősíti aktualitását a témaválasztásnak, mikor a Néprajzi Múzeum új helyszínre költözése realizálódik.²⁷⁹

A történelem és a történelmi emlékezet vizsgálatának témája saját körében túllép a merev és megszokott tudományos kereteken és rendkívül aktuális témává vált, erről is tanúskodnak a nap mint nap körülöttünk zajló viták az újonnan létrehozott emlékhelyekről, az áldozatoknak állított emlékművekről, vagy pedig az egyes csoportoknak vagy történelmi eseményekkel kapcsolatban álló múzeumokról. Nem könnyíti meg a téma tárgyalását, hogy az emlékezet kutatása határdiszciplinának számít: a történettudomány, a kultúratudományok és a társadalomtudományok egyaránt kutatják a témát és használják az elért eredményeket. A múlt birtokbavétele, az időhöz és a környezethez való

277 Részlet *A múzeumok és gyűjtemények védelméről, fejlesztéséről, sokszínűségükről és a társadalomban betöltött szerepükről* Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) által Párizsban, 2015. november 20-án elfogadott Ajánlás 17. pontjából.

278 György 2003.11.

279 A költözéssel kapcsolatos angol nyelvű publikáció: Kemecsi 2016.

viszonyulás új formái véleményem szerint közvetlenül kapcsolódnak a múzeumokhoz, mint az emlékezetpolitika által kitüntetett jelentőségűnek ítélt intézményekhez. A kapcsolatot erősíti, hogy a közkeletű megállapítás szerint az etnográfia olyan közeg, amely az együvé tartozás élményét nyújtja.

Népszerűsítésére, bemutatására rituális keretek állandósultak, és a néprajz alászállt a művészet és a tudomány magaslatából, helyet kapott a mindennapi környezetben és a mindennapi életben. A 20. század vívmányainak rapid globális terjedése: a tv, a mobiltelefon, a háztartások gépesítése az utóbbi évtizedekben is óriási mértékben változtatott a mindennapi kultúrán, életmódon. Kihívást jelent a válogatás a muzeológusok számára, hogy milyen tárgyak muzealizálásával kövesse az utóbbi 50-60 év változásait? A tárgyak mérhetetlen elszaporodása, az áruházak 150-300.000 árucikke a „szellemi kultúra” gyengülésével ezáltal a kultúra nagy területeinek asszimetriája a múzeumokban dolgozók számára is elemzendő jelenségcsoport. Ez a helyzet a tárgyak, a gyűjtemények és a múzeumok felértékelődését eredményezte.²⁸⁰

A kétszáz éves hazai néprajztudományág hasonlva az európai irányokhoz folyton versenyben van a múltal. A hagyományos kultúra letéteményese eredendően – a közvélekedés szerint – a parasztság volt, Riehl és Naumann „nép” fogalmához illeszkedve.²⁸¹ A népi kultúra a kulturális tudás tárolására, hordozására műfajokat teremtett, melyek segítségével rendszerezte és értelmezte a múltból való tudást.²⁸² A történelmi emlékezet nem szorul ezen folklórműfajok kalodájába, hanem számos más hordozóját alkalmazza a néprajztudomány.²⁸³ A kortárs viszonyok értelmezése iránti fogékony-ságot az utóbbi években az antropológia diszciplináris igényű megjelenése is serkentette.²⁸⁴

Az etnicitás gyökerei és rítusai felől közelítve a mindennapok kulturális gyakorlatához és az emlékezetpolitika létezmódjához a mai európai kutatási paradigmák egyik legmarkánsabb elemét tárgyalja a néprajzi muzeológiai kutatás. A modern történelmi tudat egyszerre éltető forrása és szükség-szerű következménye a nemzeti identitásnak.²⁸⁵ A lokális, regionális, a felekezeti, a szociális identitás mind része az egyének, családok s tágabb közösségek önmeghatározásának, aktív ágense a változó emlékezetpolitikának. A nemzeti identitás és az európai identitás viszonya a kulturális szabadsághoz eltérő értékrendet képvisel. Az egy nemzethez való tartozás tudata, mint erőforrás szerepel az aktuális identitáskeretek megfogalmazásakor.²⁸⁶ S ekközben nyilvánvaló, hogy közösségeket összetartó, szim-bolizáló szokások ma is keletkeznek, egyes hagyományok újraélednek, s munkál a hagyományteremtés igénye is. A néprajzi múzeumok gyűjteményeikre építve aktívan foglalkoznak/hatnak az ünnepek és rítusok identitásbiztosító szerepének elemzésével is.²⁸⁷ Ezen folyamatoknak nem csupán dokumentálójaként, hanem tevőleges formálójaként is szerepe van a néprajzi múzeumoknak.

A fentiekben jelzett összefüggésrendszer igazolja, hogy az emlékezet és az identitásképzés szoros és szétválaszthatatlanul összekapcsolódik a múzeumi intézmények tevékenységében is. Az egyén azonosságtudatának mindkét összetevője, vagyis az individuális minőségét, egyszerűségét képviselő személyes identitás, illetve a társadalmi minőségét megjelenítő szociális identitás egyaránt történelmi jellegű. A kollektív emlékezet és az identitásfolyamatok komplex viszonya a vonatkozó kutatások fontos általános megállapítása.

280 Paládi-Kovács 2002. 9. Appadurai 1986. Fejős 1999. 241-242.

281 Paládi-Kovács 2005. 119.

282 Voigt 2008.17-19.

283 Kósa 1980. 10.

284 Vö. Macdonald 2016. Az etnográfiai és etnológiai múzeumokkal kapcsolatosan 10-12.

285 Gyáni 2010. 18.

286 L. Simon 2016. 41.

287 Assmann 1999. 58.

Nyilvánvaló, hogy az emlékezetpolitika nem csupán magyar, és nem csak 21. századi jelenség, sem nálunk, sem máshol nem marad meg a tudomány falai között.²⁸⁸ Mi több, sokkal inkább tekinthető politikai, semmint tudományos jelenségnek. A politikailag konstruált, politikai érdekeket szolgáló történelmi érvelés végig kísérte az emberiség történelmét. A vonatkozó nemzetközi szakirodalom szinte könyvtárnyi méretűvé duzzadt az utóbbi évtizedekben.²⁸⁹ A kutatási irányok közül a történettudomány önreflexív megközelítésmódját a múzeumok tevékenysége szempontjából különösen tanulmányosnak ítélem.²⁹⁰ Hiszen a magyar politikai gondolkodás történetében is erőteljesen kimutathatóak a politikai indíttatásból újrateremtett múltértelmezések, amelyek elsősorban a múltat nem feltárni, hanem politikai célokra közvetlenül felhasználni akarták. Érzékelhető, hogy az emlékezet és az identitásképzés kisebb-nagyobb zavarai az esetek többségében együtt járnak. A társadalmi-politikai környezet nyilvánvalóan befolyásolja a kulturális területen működő intézmények tevékenységét. Az emlékezetpolitikai irányokra komoly befolyással bír az emlékezés, amely egyben jól működő identitásteremtő mechanizmus is és a lokális – és regionális – társadalom mentalitását közvetlenül is formálja, alakítja. Ezért releváns és szükségszerű annak vizsgálata, hogy a múzeumi kiállítások és projektek milyen diskurzusok mentén szerveződnek, hogyan konstruálják az emlékezetet, és ezáltal milyen komplex kulturális viszonyt alakítanak ki, illetve milyen identitásmintákat kínálnak fel a környezetet alkotó társadalom számára. A kultúra töredékeken keresztül hozzáférhetősége és a reprezentáció részlegessége napjainkban a modern múzeumi diskurzus egyik alapfogalmává lett. A műltfeldolgozás, az emlékezet és emlékeztetés elméleti megközelítései és gyakorlati következményei alapvetően formálják a múzeumoknak, mint intézményeknek a szerepét és megítélését egyaránt.²⁹¹ A történelmi emlékezet múzeumi bemutatása, kiállítási prezentációja időben és térben egyaránt változó jelenség. A változás különösen erőteljesen jelentkezik a vizuális kultúra átalakulásának korszakában. A mindenkori politikai hatalom által fönntartott intézményekben az egészséges és hiteles működés érdekében különösen fontos a saját intézményi lét kritikus szemlélete, a nyilvános vitákban születő érvek és válaszok diskurzusa és a hangsúlyos önreflexivitás. Ezen pontokra támaszkodhat ezeknek az intézményeknek a hitelessége, tudományos megítélése és identitásképző szerepvállalásának mértéke.²⁹²

Az emlékezettel kapcsolatos tudományos érdeklődést érzékelteti, hogy mára a történettudományok külön aldiszciplinája a *memory studies* foglalkozik a területtal. Ennek a tudománynak a kutatói elemzik és értékelik azon intézményeket, melyek egyrészt előállítják, másrészt hatékonyan terjesztik az emlékezetet formáló reprezentációkat.²⁹³ Az emberi emlékezet valamilyen tárgynak az egyéni vagy közösségi emléke. A második esetben két formában rögződik: az annak megőrzésének és továbbadásának kötelezettségével megterhelt egyének emlékezetében, valamint tárgyakban és helyekben. A közösségi emlékezet letéteményesei rendszerint ún. *beavatás* során adják át ezeket a közösség többi tagjának, és az időszakos ünnepek alkalmával idézik újra meg újra fel azokat.

Az újkori társadalmakban a beavatás megfelelője a családi és iskolai nevelés, kiegészítve az önálló életre történő alkalmassá tétel egyéb formáival, időszakos ünnepeknek pedig elsősorban az állami és egyházi ünnepek, évfordulós megemlékezések felelnek meg. A közösségi emlékezet ráépül

288 Vö. Baur 2018.

289 Gazdag nemzetközi irodalmat is felsorakoztat Pócza Kálmán 2011-ben megjelent kötetében, amelyben a német történettudomány két évszázados történetének az emlékezetpolitika nézőpontjából végzett specifikus vizsgálatát végzi el. Pócza 2011.

290 Vö. Gyáni 2000. Andrásfalvy 2010.

291 Kiváló elemzések olvashatók a múzeumok szerepéről az identitás és örökség témájáról a Sharon Macdonald (2011. 111-219.) által szerkesztett tanulmánykötetben

292 Vö. Frazon 2011. 44.

az egyéni emlékezetre, és azokra visszaható befolyást gyakorol: közös keretekbe foglalja azokat, közös kritériumokat szab nekik, és bár csak korlátozott körben, de egyértelműen beléjük olt bizonyos közös tartalmakat. A közös emlékezet fennmaradásának elengedhetetlen feltétele az egyéni emlékezet léte. Amennyiben azt kitörölné egy kataklizmaszerű amnézia, vagy a közösség minden tagját járvány vinné el, utánuk csak néma tárgyak és üres helyek maradnának.²⁹⁴ Az egyetemes emlékezet az önmagukba zárt nemzeti múltak kölcsönös kritikájaként működik. A kizárólagos elbeszéléseknél lényegesen igényesebbnek tűnnek a traumatikus konfliktusok közös megoldására tett kísérletek. A kizárólagosságuk jogát élvező nemzeti történelmek és emlékezetek helyét egyre inkább fölváltja az emlékezetpolitikai paktumok, békekötések munkáján alapuló történelemszemlélet paradigmája.²⁹⁵

Egy közösség történelmi önképének átírása minden esetben érdekellentéteket vált ki, politikai térben zajlik esetenként a nacionalista narratívákkal operáló és az értékváltozásokra érzékeny szereplők közegében. A magyar történelem és emlékezetpolitika újraírása is komplex térben zajló folyamat.²⁹⁶ A nyilvános történelem, (*public history*) az identitáspolitikák következményeként válik egyre erőteljesebbé rendszeresen ütközve a nemzeti identitás kizárólagosságára épülő esszencialista történelemképpel.²⁹⁷ A néprajzi múzeumok tevékenységének meghatározó eleme lehet, hogy átjárást teremtsen a múltak között, hidat építsen a „sodródó hasadék” felett. A sodródó hasadék (*floating gap*) fogalmát először Jan Vansina használta az emlékezetnek arra az átmeneti periódusára, amikor a néhány generáció távlatában kommunikálható megélt múlt átvált a történelmi múlt minőségébe.²⁹⁸ Ez a hasadék az éppen emlékező generációktól mindig egyforma távolságban van, így fokozatosan halad előre az időben. Azoknak az eseményeknek az emlékezete, amelyek éppen a hasadékba esnek meglehetősen problematikus, olykor átmenetileg el is tűnik.

Megállapíthatjuk azt is, hogy a társadalmi, vagy a személyes emlékezés sem magányban fogant mentális folyamat, hanem spontán változatában is, de intézményes formáiban különösen közösségileg mintázott mű.²⁹⁹ A társadalomban zajló, a társadalmat szervező emlékezet és emlékezés az egyéni emlékezés spontenitásával szemben a szervezethez tartozó értékesítést, ebből következően helyszínei, tárgyai, aktorai vannak, jelentések eredőjében jön létre és változik, társadalmi, kulturális és politikai kontextusok teremtik és azokra hat vissza.³⁰⁰ Erre reflektál a mindenkori hatalom is, hiszen az elmúlt évszázadok során rendszeresen jelentkezett a szándék, hogy a múzeumok tevékenysége politikai célokat is szolgáló identifikációs eszközként működjön.

Az állami emlékezetpolitika nagy igényt támaszt a nemzeti közösség historizált önképére.³⁰¹ Harmonikus állapot akkor jöhet létre, ha az államilag irányított és formált emlékezetpolitika nem terjeszkedik túl a területén, ha nem szorítja ki a nyilvános térből a tényleges tudományt. Az emlékezetpolitika soha nem a múlttól, hanem a jelenről és a jövőt formáló hatalmi aspirációkról szól. Torzító hatása is lehet, ha a nemzeti történelem kisajátítására irányul, ha a felejtést, a sajátjának tekintett hagyomány megtisztítását célozza a rávetülő árnyéktól, vagy ha egy másik hagyomány pozitív teljesítményét akarja a feledés homályába kényszeríteni. A kiélezett közéleti rivalizáció kitüntetett fontosságú terepe a társadalmi és nemzeti közemlékezet birtoklásáért folyó küzdelem. S ennek a harcnak a frontján egyes múzeumok hirtelen a viták metszéspontjában, az ütközőzónában találhatják magukat.

293 Gyáni 2016. 12-16. Gazdag nemzetközi és magyar irodalommal.

294 Vö. Pomian 2011.

295 György 2013b. 428-429.

296 Vö. György 2013b. 381.

297 Gyáni 2010. 82.

298 Vansina 1985. 23.

299 Vö. Pataki 2010.

300 Jakab 2012. 17.

301 Gyáni 2016. 21.

A politikailag közvetlenül instrumentizált történelem egyedüli funkciója, hogy megteremtse és életben tartsa egy adott politikai szubkultúra belső egységét.³⁰² Soha nem véletlen, hogy egy politikai erő a történelem eseményei, személyei közül kiknek az emlékét ápolja, kiknek az emlékezetét kívánja megőrizni vagy feleleveníteni. Az emlékezet ebben az esetben természetesen nem önmagával egyenlő, nem önmagával és önmagából magyarázható, hanem mindig politika illetve, emlékezetpolitika. Az emlékezetpolitika célja az adott politikai tábor identitásának kinyilvánítása, esetenként új tartalommal való feltöltése. Az emlékezetpolitika a politikai identitás egyik kifejeződése és az identitáspolitika egyik vetülete. Az emlékezetpolitika történeti értelemben nemcsak az identitás kifejezését vagy/és erősítését szolgálhatja, lehet legitimációs forrás is.

Tanulságos és az aktuálpolitikai megközelítéseket messzemenően átértékeli, hogy az emlékezet képes sokkal ellenállóbb lenni a külső behatásokkal szemben, mint ahogy azt általában feltételezik. Épp ezért azok a „történelem-politikák”, amelyek olyan múltkép elfogadását igyekeznek kikényszeríteni, ami ellentétben áll azzal, amit a közösségi emlékezet megőrzött, általában előbb vagy utóbb teljes kudarccal zárulnak.³⁰³

Az emlékezetfordulat és prezentizmus a jellemző a jelenkori társadalomtudományi paradigmára. A történelem és a kultúra közötti eltérés a prezentizmus problémája elsősorban. A mély társadalmi identitásválság és a reprezentációs válság kiegészül a nagy intézményekkel szembeni társadalmi kritikával. Felismerhetőek az artikulálódó társadalmi aggodalmak, melyek között erőteljesen jelen van az amnéziától való félelem és az autentikusság kérdése is. A klasszikus értelmező keretrendszerek felbomlását követően, a korábbi nagy narratívák már nem adnak hiteles válaszokat.³⁰⁴

Újabb fogalmak bevonásával a diskurzusba más hangsúlyok is megjelenhetnek az emlékezetpolitika és a néprajzi múzeumok komplex viszonyában. A „*belyek és az emlékezés*” páros fogalmi Pierre Nora francia történész munkásságának alaptételeiként terjedtek el. Az emlékezés helye, a *lieu de mémoire* (emlékhely) megnevezést őt követve alkalmazzák a téma kutatói.³⁰⁵ Németország és más európai országok társadalomkutatói szélesebb perspektívából kezdték meg újra a saját történelmük és az európai történelem elemzésének folyamatát az utóbbi évtizedekben. Európa államai érzékelhetően felülvizsgálják a másoktól átvett történelemábrázolásokat, vitatkoznak a történelmi eseményekre vonatkozó saját nemzeti emlékeikről, egyidejűleg pedig közös viszonyítási alapot keresnek az egységes nemzetközi történelmi kultúrához. A „*Lieux de mémoire*” koncepciójának bevezetésével együtt számos tanulmány született Németországban, Olaszországban, Hollandiában és más államokban.³⁰⁶

Az új helyszínre költöző Néprajzi Múzeum megújulási folyamatának részeként az intézmény munkatársaival átgondolt projekt munka eredményeként 2013-ban elkészítettük az intézmény új küldetésnyilatkozatát. Ezt a közzétett, tömör üzenetet az új múzeum tervezésének és koncepcionális formálásának alapköveként kezeljük és benne a kulturális emlékezet, mint kulcsfogalom meghatározó elemként szerepel.³⁰⁷

A múzeumi küldetésnyilatkozatban megfogalmazott *társadalmi múzeum* Magyarországon ma még nem elterjedt intézményi kategória. A társadalmi múzeum kifejezés szó szerint a francia *musées de société*-ből származik, melynek meghatározása eredetileg az *écomusée* széles körére utal. Franciaországban a kifejezés arra a múzeumi tevékenységre vonatkozik, amely a különböző közösségekhez közel

302 Gyáni 2016. 126.

303 Vö. Pomian 2011.

304 Vö. Frazon 2011. 19-21. Gazdag nemzetközi irodalommal.

305 Vö. Nora 1999.

306 Vö. pl. Isnenghi 1996. Francois – Schulze 2001. Boer – Frijhoff 1993.

307 <http://www.neprajz.hu/tartalom.php?menu2=17> Letöltés dátuma: 2014. október 14.

áll, azokkal szoros együttműködésben zajlik.³⁰⁸ Ez a fölfogás az angolszász múzeumi környezetben sem ismeretlen, hiszen kiválóan rokonítható az ott elterjedt társadalomtörténeti múzeumok fogalmával. A nemzetközi téren messzemenően elismert francia gyakorlat, illetve a *socialhistory* múzeumok angolszász irányultsága rendkívül közel áll egymáshoz.

A társadalmi múzeumi jellegből fakad, hogy a múzeum is kultúrateremtő helyként kommunikál. Ez a típusú múzeum a jelenkori társadalmak sajátos közege, melyben szimbólumokat, élményformákat képvisel – az épületén keresztül is. A néprajzi múzeumokban/társadalmi múzeumokban (az egyszerűség érdekében most használjuk szinonimaként a két fogalmat) a tárgyak rendszeres gyűjteménnyé alakítása a világ megismerése s megismertetése érdekében történik.³⁰⁹ A 21. század második évtizedére markánsan megváltozott látogatói szokások, preferenciák igazolják, hogy a néprajzi gyűjteményeket feltáró társadalmi múzeumok képesek a látogatók tanulási és ismeretszerzési vágyának kielégítésére. Az egykori életvitelben megnyilvánuló és a jelenben is formálódó kulturális különbségek bemutatásával kapcsolatos kérdések megfogalmazására az ilyen múzeum kiválóan alkalmas.³¹⁰ A társadalmi múzeumok emlékezetpolitikai műhelyként történő szerepvállalása építhet arra a tényre, hogy a gyűjtemények formációs folyamataiban kimutatható a tudományos érdeklődés változása, azaz a gyarapodások körülményei és hangsúlyosan szerencsés esetben a környezetet jelentő társadalom közvetlenül kapcsolódó reakciói és értékítélete is.

A társadalmi hasznosság felismerése és felismertetése mára nemzetközi szinten már az intézmények fennmaradásának és fejlesztésének alapjaként értékelhető. A korszerű múzeumi praxisban lendületes ritmusban előtérbe lépnek a történetek és az emlékezések, valamint a képek és filmek melyek a hétköznapi életben is roppant módon fölértékelődtek.

Azonban a természetes és ösztönző megújulási készlet hatásmechanizmusa mellett egyéb tényezők is alakítják a múzeumok szerepvállalásainak perspektíváit. A múzeumok az ún. élményparkokkal a látogatói figyelem megszerzése és megtartása érdekében indított versenyben – nehézségük és esetenként tudományos és gyűjteményi „ballasztjuk” miatt eleve hátránnyal indulnak.

S mindez annak ismeretében alakul így, hogy nemzetközi szinten nyilvánvalóan hangsúlyos a múzeumok szerepe metaforikus értelemben is: pontos és konkrét helyet jelölnek ki a nemzetek emlékezetpolitikai térképén. Természetesen különböző intenzitással teszik ezt. Elsősorban az egyes intézményekre uralkodóan jellemző prezentációs stratégiák minőségének és korszerűségének függvényében. Az ismert társadalmi múzeumok többsége a múlttal való találkozás és szembenézés aktív helyszínékként is működik. Tevékenységükben más és más intenzitással kombinálják az objektív tudás és a szubjektív tapasztalat tartalmi és formai szegmenseit.³¹¹

Az utóbbi évtizedekben részben a globalizációs fejleményekből és a politikai szereplők rögtönzéseiből eredő – vadonatúj identitás-támpontok jelentek meg, melyekre számos esetben a múzeumok is reflektáltak. Az azonosságélmény múzeumi kifejezésének megerősödése érzékelhető napjainkban a múzeumi világban. A kultúra és az identitás kapcsolata terén nyilvánvaló, hogy egy-egy társadalmi, kulturális entitás jellemzése nem maradhat meg a múlt, a mára elveszett életforma emlékeinek megidézésének keretei között.³¹² A múzeumi feladatvállalás részeként formálódó jelenorientáció a metodikai szempontok, a társadalom dinamikája és működése megfigyelésének, értelmezésének általános tudományos szükséglete mellett egyértelműen emlékezés- és emlékeztetés-

308 Chaumier 2013. 8.

309 Fejős 2003. 46.

310 Fejős 2003. 15.

311 Vö. György 2016.

312 Vö. Fejős 2020a. 177.

politika is. Az emlékezetpolitikai aktualitás számos téren kínál (vagy szinte elvár) múzeumi szerepvállalást a néprajzi intézményektől: ilyen például a klasszikus népi kultúra képének múzeumi megszerkesztése mellett a hagyományos népi kultúra elemeinek különböző társadalmi-kulturális körben történő újrafogalmazása, vagy a nemzeti kultúra szerveződése, illetve a nemzetközi vagy globalizált kultúra helyi átértelmezése. A társadalmi múzeumok számára alapfeladatként jelentkezik a jelenkori kortárs konfliktusok problémái mellett, a mindennapi élet esztétikumáig, vagy a szimbólumok és a kommunikációs jelenségek komplex világáig számos érzékenynek ítélt tematika.

A kortárs kultúra múzeumi megőrzése számos olyan hétköznapi és társadalmi kulturális formára és megnyilvánulásra is kiterjed, ami korábban kívül rekedt a nagy történelem és a kultúra horizontján, összefüggésben a globális jelenségek meghatározható örökségmozgalom értékkepzési eljárásainak érezhető erősödésével. A múzeumok tevékenysége – s hangsúlyozottan nem csak a kiállításoké – érdemben közreműködhet az őszinteség és a realitásérzék helyreállításában, a nosztalgikus identitások kulturális normákra fordításában.³¹³

A kulturális emlékezet részben rutinszerű gyakorlatok, részben traumatikus pillanatok kettőssége által szabályozottan működik. Az ellenőrzés alól kiszabadult emlékezés fölszabadító pillanatának katarziszt segítik elő a múzeumok, melyek folyamatosan újradefiniálják az emlékezetközösség történeti konstrukcióinak változó szerkezetét. A következő, az új nemzedék a múzeum konstruálta kulturális térben eligazodva, a személytelen ismeretek által juthat el akár a személyes megrendültség állapotáig is.³¹⁴

Az kitüntetett jelentőségű, hogy a múzeum és a muzeológus, mint szakember nem állhat senki oldalára sem. A történelmet úgy kell kezelnie, mint a tudás egy ágát, és a kutatási tudományág egy területét. Pontosabban fogalmazva a múzeumnak minden esetben kötelessége teljes mértékben és maradéktalanul magáévá tennie az etikai és episztemológiai normákat, amelyek szabályozzák kapcsolatát saját szakmai és a szélesebb környezetével, és egyben irányítják kutatási módszereit. A múzeumi tevékenység eredményeinek ki kell állniuk a szakemberek kritikáit, és rajtuk kívül a szélesebb közönség számára is elfogadhatónak kell lenniük annak érdekében, hogy közfigyelemre és jelentőségre tegyenek szert. Ez feltételezi a múzeumok és szakmai környezetük megközelítési módjának teljes egyezését a magatartási elvek és az alkalmazott eljárások értékelési kritériumait, vagyis az ily módon nyert tudásanyag fontosságát illetően.³¹⁵

A fentiekben röviden vázolt folyamatok jelzésével és még korlátozott elemzési kísérlettel is kitűnik, hogy az emlékezés, az emlékezetpolitikai fordulat vagy félfordulat és az intézményesült muzealizáció nem különíthető el a társadalmi környezettől. S ennek részeként a közvetlen tudományos diskurzustól sem.³¹⁶ Olyan országban, ahol a múlt értelmezésének igénye természetes módon a közös kulturális örökség része, ott a jelentések komplexitása, illetve esetenként töredékessége és töredezettsége közvetlenül befolyásolja az érintett intézményrendszert is.

Az emlékezet nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és jövő tapasztalását is szervezi.³¹⁷ Hiszen nyilvánvaló, hogy az első pillantásra összeegyeztethetetlennek tűnő értékek – múlt és a jövő értékei, a megőrzés és az újítás értékei – képesek kiegészíteni egymást, sőt csak együttesen szolgálhatják a nemzeti közösség felemelkedését. A múlt különös jelenség: egyszerre tárgyyszerű és irreverzibilis, ám egyúttal képlékeny, értelmezhető és újraértelmezhető; az egyén személyes perspektívája révén szubjektív élménnyé tehető, és éppen ez az a jellemző tulajdonsága, melyet a múzeumok ké-

313 György 2013b. 441. Fejős 2020a.

314 György 2013a. 175.

315 Vö. Pomian 2011.

316 Vö. Frazon 2011. 146-147.

317 Assmann 1999. 42.

pesek megragadni. A fentiek fényében óriási a felelőssége a szférában tevékenykedőknek, mert a múzeum nyilvánvalóan jelentésteremtő tér, megkérdőjelezhetetlen klasszifikációkkal. Ezen szempontok alapján megállapítható, hogy a múzeum olyan örökségi intézmény, amely számára a nemzeti identitás – örökségkonstruálás problémaköre komoly feladatrendszer és egyben kihívást jelent.³¹⁸ A néprajzi múzeumok elvitathatatlan lehetősége és egyben kötelezettsége is véleményem szerint, hogy a nemzetközi, a nemzeti és a lokális, illetve egyéni emlékezettel összefüggésben működő diskurzus az intézményi reprezentációk talán legfontosabb elemeként érvényesüljön. A lokalitásba beköltöző emlékezet hitelesít és identitást formál.³¹⁹ S ennek megfelelően a néprajzi múzeumok – társadalmi múzeumként az egyéni élettörténeteket közvetlenül alkalmazva teljesíthetik ki küldetésüket ezen a roppant fontos területen.

A fentiekben esetenként tömören összefoglalt tárgyalása az emlékezetpolitikai problémakörnek véleményem szerint kiemelten fontos eleme a néprajzi múzeumi tudományos tevékenységnek és a működési praxisnak egyaránt. A valódi társadalmi múzeummá válás nem történik meg varázsütésre, és nem eredményezi automatizmusként olyan helyszínváltás sem természetesen, mint amelyet a jelenben folytat a Néprajzi Múzeum. Viszont ez a helyzet kitüntetett időszakot és ezáltal érdemi esélyt (s persze számos fenyegetettséget is) rejthet intézményünk számára. Ezért látom indokoltnak, hogy érdemi párbeszéd indulhasson el ebben a témában is.

318 Vö. Chastel 2004.

319 Vö. Gyáni 2010. 106.

Szabadtéri néprajzi muzeológia

III.1.

A tudományos kutatás a magyar szabadtéri néprajzi múzeumokban³²⁰

A szabadtéri néprajzi múzeumok Európa egyes régióiban különböző viták során, ellentétek és álláspontok ütközésében formálódtak. Erre a folyamatra a hazai elő- és korai történet is hasonlít. Általános megállapítható, hogy egyre kevesebb a szférában a köztámogatás és egyre magasabbak a látogatói igények. Ez új tevékenységekre sarkallja a múzeumokat; bevétel növelés, látogatói attrakciók növelése, fejlesztések és az egyediség kihangsúlyozása.³²¹ A múzeum szó a hitelesség és a komolyság garanciája is egyben az intézmények küldetésében, s ezt a tudományos kutatások rendszereinek szorosan kell, hogy segítsék.

A nagy kultúrtörténeti múzeumok a kezdetektől kutató intézmények voltak. Az egyetemi vonatkozó tudományágak születése idején természetes volt a szimbiózis a múzeumokkal. Később átkerült a hangsúly az egyetemekre. S a kutatás is megváltozott: háttérbe szorult az anyagi kultúra, a történetitől a kortárs, empirikus tudástól az elméletek felé mozdult a tudomány.³²²

A hazai szabadtéri néprajzi muzeológiában – más tudományterületekhez és szakokhoz hasonlóan – egyértelmű, hogy elsődrendű és meghatározó tudományos teljesítményként értékelhető a koncepciók kialakítása.³²³ Vitathatatlan – bár a korabeli dokumentumok szerint bizony számosan nem így vélekedtek -, hogy a magyarországi szabadtéri néprajzi múzeumok létrehozása a szaktudomány nagy vállalkozásai közé tartozik. Ennek tudományos előzményeit már többen elemezték a nagy kiállítások, a Millenniumi Falu és más fordulópontok mentén.³²⁴ Továbbra is meghatározó az egyéni teljesítmények szerepe a tudományos küldetés formálásában (Erdélyi Z. Mendele F. Vargha L. Tóth János, Erdész Sándor, Szentmihályi Imre, Bárdosi János, Juhász Antal, Bakó Ferenc és mások). Kutatástörténetünk nagy adósságai közé tartozik, hogy ezen szereplők hagyatékaik még ma is számos ismeretlen, publikálatlan szakmunkát őriznek. S most csak utalok a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattáraiban az ország többi szabadtéri gyűjteményének létrehozásával kapcsolatos, feltáratlan, igen gazdag anyagra. Ezen dokumentumok tudományos kategóriákat alkalmazó elemzése a közeljövő feladatai közé kell, hogy kerüljön.

Azt gondolom, hogy az „alapító atyák” munkásságának szerves folytatói, illetve szerteágazóan tovább alakítói a következő generáció tagjai. S mivel ma már többen közülük is nyugdíjban vannak, így megállapítható, hogy elsősorban a harmadik és a negyedik generáció tevékenykedik az intézményekben napjainkban. Néhány tucat kutató egyéni életművének összehatása alkotja tehát a magyar szabadtéri néprajzi múzeumok kutatás történetét, és a tudományos teljesítmények is elsősorban ezekhez a személyekhez kötődnek.³²⁵ A különböző lokális–regionális és tematikus kutatások és eredmények (vö. könyvek és katalógusok ill. állandó kiállítások), a *Ház és Ember* című évkönyv, konferenciakötetek, tanulmánykötetek ezen tevékenységek kilométerkövei, a tudományos teljesítményként még

320 A Néprajzi Múzeum tudományos tevékenységéről a disszertációnak az intézmény legutóbbi három évtizedes működését összefoglaló fejezetben szövegek részletesen.

321 Bloch 2008. 19.

322 Rentzhog 2007. 409.

323 Barabás – Szolnoky 1967.

324 Balassa M. 1972. 1989. K. Csilléry 1980. Hoffmann 1970a. Kecskés 1980. Vargha 1985.

325 Balassa – Bálint – Bardócz 1999. Berényi – Buzás – Gombás 1999. Bereczki 1999.

mindig nem kellően értékelt állandó és időszakos kiállítások, tárlatok mellett.³²⁶ Jelzésértékű a hazai szabadtéri néprajzi muzeológia státuszának alakulásában a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos kutatóhelyi minősítése 1981-ben.³²⁷ Az utóbbi évtizedek nemzetközi téren is elismerésre méltó eredményeinek megismerését egy szakkönyvtár összeállítása kiválóan szolgálná; s ezáltal a múlt eredményeinek megismerésén túl a jövő feladatainak színvonalas előkészítését is. Hiszen csak egy vázlatos tájékoztató is igazolja, hogy több ezerre tehető a vonatkozó szakkönyvek, tanulmányok száma.

A szabadtéri múzeumokban folytatott tudományos kutatások témáján elmélkedve felmerült, hogy felidéznek egy közel négy évtizeddel korábbit, mintegy apró módosítással kölcsönözve azt. „*A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei?*” címmel hangzott el Hoffmann Tamás előadása 1969. május 5-én a Néprajzi Múzeumban, főigazgatóvá történt beiktatása alkalmával.³²⁸ Az alábbiakban elvégezni kívánt összefoglalás felvetéseit jelentősen alakította az általa oly fontosnak ítélt és kiemelt alkalommal megfogalmazott problémaelemzés a múzeumi gyűjtemények és a tudományos kutatás viszonyrendszeréről.

A feltett kérdésre a századforduló táján a szakkörök magától értetődően igennel válaszoltak volna.³²⁹ Annak ellenére, hogy elfogadott tény, hogy a múzeumokban őrzött néprajzi gyűjtemények csak ritkán szolgálatják az anyagi kultúra fejlődésének tipikus példáit. A múzeumi gyűjteményeket alakító formációs folyamatok elemzése, illetve a gyűjtemények értelmezésének metodikája az utóbbi években nyert új lendületet. Igaz, hogy közel negyven esztendeje várt kutatási eredmények ezek!³³⁰

A régi falu napjainkra muzeális ritkasággá lett. Szemünk láttára mállik szét fenntartásának valamennyi eszköze, s még a megjavításukhoz szükséges ismeretek is feledésbe merülnek. „*Ilyen körülmények között egyetlen gyakorlati feladat bizonyul reálisan megoldhatónak; napjainkban szabadtéri múzeumokat szerveznek és rendeznek be Európa-szerte. Mindamellet ez a feladat túlságosan kicsiny és a vele kapcsolatos teendőik túlságosan prakticisták ahhoz, hogy a tudomány valóban tudomány legyen...*”³³¹ Így hangzott a merész és határozott, s nem utolsó sorban szándékoltan provokatív felvetés és következtetés Hoffmann Tamásnak 1969-ben.

Sajátos állapot, hogy a néprajzkutató nem a tudomány tárgyát tekinti a tudomány legsajátosabb alapjának, hanem azt a vizsgálati módszert, amellyel a tárgyat megközelíthetjük. A hagyományos módszerek napjainkban már kiegészülnek másokkal, s az így megismert eredményeket az életmód dokumentált változásaival kapcsolatban konfrontálni kell a többi társadalomtudomány eredményeivel. „*Több, mint valószínű, hogy a szabadtéri néprajzi múzeumok fejlesztésével kapcsolatban nyílik a legjobb alkalom a néprajzi ismeretek és a társadalomtudományok egyéb ágai elméleti – módszertani konfrontációjára. Ez az ága a néprajzi muzeológiának komplexitásával, azaz, hogy nagyon adekvát és sűrített képet kell adnia igen nehéz feladat. Az építkezés, a viselet és a lakáskultúra azok az ágai az anyagi kultúrának melyek a legszembeötlőbben reprezentálják a falu és város történetileg konkrét kapcsolatrendszerét, az urbanizálódást. Talán éppen ez az a területe a néprajzi muzeológiának melyen a nemzeti és európai történelem lényeges összefüggéseit a legjobban le lehet mérni. Veszélyes viszont belebonyolódni a táji formavariációk útvesztőjébe. A táji sajátosságok tipizálás nélküli ábrázolása szükségképpen provincializmushoz vezet. Ez a pozitívista örökség, zsákutca.*”³³² A szabadtéri néprajzi múzeumok egyedi kulturális intézmények, hiszen teljes skálán mutatják be a dolgokat, természet és kultúra, spirituális

326 Cseri 1992.

327 Cseri 2002. 115-119.

328 Hoffmann 1970.

329 Hoffmann 1970. 5.

330 Vö. Fejős 2000b.

331 Hoffmann 1970. 7.

332 Hoffmann 1970. 11.12.

és materiális, elmélet és gyakorlat együtt jelenik meg bennük, teljes élményt nyújtva, a látogató bevonásával.³³³ Az intézmények számára egyértelműen megfogalmazható tanulság az utóbbi évtized történései alapján, hogy szükséges a diverzifikálás, a változatosabb tétel. Minden intézménynek meg kell találnia a saját útját, viszont egyetlen múzeum sem próbálhat ki mindent. A közös kihívások a saját vízió és küldetés megtalálását is segíti.³³⁴

Kérdéses, hogy magunknak kell-e megteremtünk az összes elméleti és gyakorlati feltételét a tudományos munkának? Nem várhatunk más tudományágak kezdeményező segítségére vagy a tudomány- és művelődéspolitikai részletkérdésekben állásfoglalást könnyítő ösztönzéseire. Nagyon fontos, hogy a néprajzi szakmuzeológiában csak kollektív erőfeszítések révén lehet komoly és korszerű eredményeket elérni.

Ahhoz, hogy értékén kezeljük a hazai szabadtéri néprajzi muzeológia elmúlt évtizedeinek teljesítményeit, illetve reálisan értékeljük adottságait és lehetőségeit, tudnunk kell, hogy merre tart az európai néprajztudomány? Ezzel a címmel hangzott el Paládi-Kovács Attila előadása még 2002. április 22-én az MTA tagjaként tartott székfoglalójaként.³³⁵

A 200 éves hazai néprajztudományág hasonlva az európai irányokhoz folyton versenyben van a múltal szemben. A hagyományos kultúra letéteményese eredendően – a közvélekedés szerint – a parasztság volt, Riehl és Naumann „nép” fogalmához illeszkedve.³³⁶ Többen vélték úgy – hazai és külföldi kutatók -, hogy a társadalom átforgalmazása a néprajzi kutatások végét jelenti. (Vö. viták a néprajztudományról, illetve az antropológia vagy a szociológia – mikrotörténelem szerepéről az 1990-es évek közepén.)

Az nyilvánvaló, hogy minden szaktudomány számára időről időre szükséges a feladatok új meghatározása, a szemlélet és a módszerek megújítása.³³⁷ Amennyiben sorra vesszük a jellemző tudományos trendeket – lásd a szabadtéri néprajzi múzeumok kiadványai, vagy kurrens konferenciátémák megjelölései – leszögezhetjük: egész Európára jellemző, hogy az európai etnológia kutatásában a tárgyi világ, a Sachkultur kiemelt szerepet tölt be, s ennek fontos centrumai esetenként a szabadtéri néprajzi múzeumok.³³⁸ Ezt igazolja az utóbbi évtizedben megjelent külföldi szabadtéri néprajzi múzeumi kiadványok mégoly vázlatos áttekintése is. A különböző német, skandináv, szláv vagy brit, illetve Benelux kiadványok között markáns vonalat jelentenek a vonatkozó sorozatok. Ezek ismeretében is leszögezhetjük, hogy az európai néprajztudomány megőrzésre érdemes erénye kell, hogy maradjon a diakron szemlélet (a jelent is gyorsan múlttá váló időszaknak tekintő történelmi közelítés). Miközben szorgalmazzuk a módszeres jelenkutatás megerősítését, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az is része a történelmi folyamatnak, s rövid időn belül múlttá válik. Az elemzés, az értelmezés során meghatározó marad a diakron szemléletmód, a levéltárak hosszú évtizedekig még kimeríthetetlen forrásanyagot kínálnak az etnográfusnak.³³⁹ A történelmi néprajzi irány tehát eredményesen folytatható, s a forrásközléseket követő tanulmányok várhatóan átrajzolják a magyar népélet és közműveltség egész újkori történetét.³⁴⁰ Kiemelném a restaurálási tevékenységhez kapcsolódó tudományos kutatómunka súlyának jelentőségét. A tárgyismereti vizsgálódások esetében gyakorlatilag nélkülözhetetlen ez a szakterület, melyhez a legkorszerűbb vizsgálati módszerek alkalmazása is társul, újabb interdiszciplináris kapcsolatokat eredményezve.

333 Rentzhog 2008. 11.

334 Vö. Cseri 1999., 2002.

335 Paládi-Kovács 2002. 129-156.

336 Erixon 1944. 2-4.

337 Paládi-Kovács 2005. 1.

338 Paládi-Kovács 2005. 5.

339 Paládi-Kovács 1999. 205-210. Vö. Mohrmann 1984.

340 Klanciczay 1984.

A társadalomtudományi tudományos háttérbázisok között egyértelműen növekszik a szabadtéri néprajzi múzeumi gyűjtemények szerepe. Ez köszönhető annak is, hogy pl. a szentendrei tájegységépítési tevékenységhez kapcsolódóan a hazai szaktudományban korábban ismeretlen pénzügyi lehetőségek jellemezték/jellemzik a tárgygyűjtési tevékenységet. Miközben a vidéki múzeumi intézményekben esetleges s szinte elenyésző a vonatkozó tárgy-gyarázkodás, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum évente több ezer műtárggyal és közel ezer darab demonstrációs tárggyal gyarapította gyűjteményeit.

A kutatási feladatok szervezésekor és kivitelezésekor az eddiginél is szorosabb együttműködésre kell törekedni a régészet, a művészet- és a művelődéstörténet, a technikatörténet s a többi tárgytörténetben érintett szak tudományos műhelyeivel.³⁴¹ Természetesen a gyűjteményi katalógusok elemző – feltáró jellemzőinek meghatározásában a hazai szabadtéri múzeumok közös szempontjait is célszerű érvényesíteni. Csak utalnék a gyűjtemények digitalizálásával megnyíló távlati lehetőségekre; a különböző szintű adatok ilyen technikai segédlettel megvalósítható szintézisére, a kvantitatív elemzések gazdag tárházára. Szintén a nemzetközi tapasztalatok mondatják velem, hogy kiválóan kapcsolható a tárgytörténethez a néprajzi ikonográfia, a vizuális információkat kutató tevékenység is.

A külföldi példák hazai meghonosodásának, elterjedésének jellemzőit ismerve megállapítható, hogy a magyar polgári kultúra-modell felvázolásában a szabadtéri néprajzi muzeológiának kiemelt szerepe lehet (vö. svéd példa).³⁴² A 20. század második felének változásait célzó kutatás ezeket a nemzetközi elveket is eredményesen hasznosíthatja. A tradicionális mezővárosi paraszt-polgárság életviszonyainak feltárásával, bemutatásával kapcsolatban csupán jelzem a Felföldi mezőváros tájegység megvalósításával kapcsolatos kutatói szakmai tevékenység szerepét.³⁴³

Hasonló lehetőségek nyílnak az ipari munkásság kultúrájának történetiségen alapuló kutatásában walesi vagy német példák figyelembe vételével.³⁴⁴ A szabadtéri múzeumi kutatások elsősorban a 20. század második felének, a szocializmus évtizedeinek vidéki munkásságára vonatkozóan kecsegtetnek sikerrel.³⁴⁵ A városi közösségekre irányuló néprajzi érdeklődés (skandináv és további német illetve svájci példák alapján) a kulturális folyamatok és a városi tradíciók terén szintén gyakorlati előnyben vannak a szabadtéri muzeológia kutatói a mindennapi élet városi jelenségvilágának rendszerezésében és értelmezésében.³⁴⁶ A munkásnéprajz hazai kutatási eredményei is érzékelhetően gyarapodnak s érdemben segítik a vonatkozó múzeumi munkát.³⁴⁷ Véleményem szerint azt a lépéselőnyt, amit a hasonló metodológiai alapokra épülő életmód-kutatásokban a szabadtéri néprajzi múzeumok szakember gárda szerzett az utóbbi évtizedekben, a teljes hazai társadalomtudomány számára érdemes kihasználni.³⁴⁸

A világtrendhez igazodva hazánkban is megfigyelhető, hogy a kulturális ökológia is új fejlődési szakasz előtt áll több tudományok összefogásának köszönhetően.³⁴⁹ A szabadtéri néprajzi múzeumok komplex kutatási és képzési-oktatási szereppel gazdagodva válhatnak az ilyen jellegű tudományos kutatások vezető laboratóriumaivá, helyszíneivé. S ezáltal egyébként a közönségfogadás és a múzeumi attrakciók terén is további komoly lehetőségek előkészítése indulhat meg.³⁵⁰

341 Paládi-Kovács 2005. 21.

342 Löfgren 1982, 1985.

343 Paládi-Kovács 2005.13. Kemecsi 2008a. 2008b.

344 Pl. Heilfurth 1981., Fielhauer – Bockhorn 1982. Frykman – Tegner 1989.

345 Vö. Paládi-Kovács 2007.

346 Paládi-Kovács 2005. 15-16. Wiegelmann 1978. Mohrmann 1984.

347 Vö. Paládi-Kovács 2007. R. Nagy 2010. Bartha – Bezsenyi 2017.

348 Vö. Fejős – Niedermüller 1982.

349 Paládi-Kovács 2005. 21. Hoffmann 1998. 2001.

350 Vö. Putzko – Rätz 2000.

Hazánkban évtizedes folyamat eredményeként kristályosodott ki, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum az ún. alkalmazott kutatásoknak a színtereként működhet. Ennek megfelelően az intézményhez kötődő kutatások eredményeinek közvetlenül meg kell jelenniük a kiállításokban, az ismeretadási programokban, vagy a múzeumi rendezvényeken és kiadványokban.

2009-től megújult a Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve, a *Ház és Ember*. 1989-ben indultak az intézményi koncepcióban szereplő tájegységekhez kapcsolódó, ún. regionális népi építészeti kutatások, melyek két évente interdiszciplináris módszertannal körbejárták az adott régió népi építészeti kutatásának helyzetét, elvégezte annak értékelését és kijelölte az új kutatási irányokat. Az intézményi kiadványpolitika megújításával összhangban 2009-től elindult a *Skanzen Könyvek* sorozat és a *Skanzen Füzetek* című sorozat. A *Skanzen Könyvek* sorozat gyakorlatilag a Múzeumban végzett kutatások során felmerült egyedi vagy általános témák, monografikus témák feldolgozására törekszik, illetve ez foglalja magában különböző konferenciák és tanácskozások anyagának publikációját is. A *Skanzen Füzetek* a több évtizedet megélt (1979–2007) Téka című folyóirat helyettesítésére jött létre.

A Felső-Tiszavidék, a Kisalföld és a Nyugat-Dunántúl tájegységek megnyitását követően készültek el az első ún. tájegységi monográfiák, amelyek a megnyílt kiállítási épületekre és enteriőrökre építve, történetileg és néprajzilag jobban megalapozottan mutatták be az adott kis- vagy nagyobb táj hagyományos népi kultúrájának, népi építészetének és lakáskultúrájának fejlődését, alakulását. A korábban jelzett tematikus, illetve regionális népi építészeti tanácskozások anyagát megjelentető sorozat megújult formában folytatódott, hiszen egy-egy nagyobb OTKA, NKFP kutatáshoz vagy más külső források által finanszírozott kutatási projektek anyagai kerültek ezekben publikálásra.

A tudományos-szakmai tevékenység egyik hangsúlyos eleme volt a *Magyar néprajz IV. Életmód* kötetébe (1997) megírt szintézis, melyet Füzes Endre irányításával Balassa M. Iván, Biró Friderika, Cseri Miklós, Füzes Endre, H. Csukás Györgyi, Zentai Tünde készítettek el.

A rendszerváltozást követő új kutatás-finanszírozási politikának köszönhetően évtizedeken keresztül megbízható forrásként szolgáltak az OTKA és egyéb pályázati alapok, amelyek támogatták a Szabadtéri Néprajzi Múzeum projektjeinek megvalósítását. Célzott kutatási pályázat működött a *Paraszti társadalom modernizálódása* témában, illetve konzorcialis együttműködés keretein belül a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékével vagy a Magyar Néprajzi Társasággal. Számos hazai és nemzetközi pályázat támogatta a vonatkozó múzeumi tevékenységet az utóbbi évtizedekben.³⁵¹ A Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársai aktív szerepet játszottak az egyetemi oktatásban is.³⁵² Az 1990-es évek

351 Kutatói programok:

2008–2012: Erdély néprajzi képe a 19–20. században. OTKA 72428

2012–2016: Tradíció és modernizáció Erdély néprajzi képének változásában a 19–21. században. OTKA 105556

2012–2017: Diaszpóra kutatás (USA – Vintondale, Pennsylvania és Argentína – Chaco) NKA Ithaka pályázat

2006–2010: A falusi építészet, lakáskultúra és életmód átalakulása a 20. században. OTKA K62412

2010–2014: Rurális építészet, lakáskultúra és életmód a 20. században. OTKA K 82103

2016–2020: A nagy háború hatása és emlékezete a vidéki kultúrára (OTKA, NKFI program a Debreceni Egyetem Néprajzi tanszékével konzorciumban) OTKA 115886, OTKA 115873

2010–2014 Kultúra és természet. A juhtartás európai öröksége. EU CANEPAL projekt. Kultúra 2007–2013.

2006–2009 Promotion of a cultural area common to european communities. CULTRURAL. Kultúra 2000 keretprogram.

2020–2021: A „létező szocializmus” életvilágai. A vidéki miliók rendszerváltása. Kutatói program a Nemzeti Levéltárral. KKETTKK AJ-P-0008

2020–2022: Milling – the forgotten craft of our ancestors. Interreg V-A Slovakia-Hungary Cooperation Programme.

2020–2022 Capacity Building in partnership across borders for future museums. Konzorciumvezető: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

352 Debrecenben, Budapesten, Pécsen, Szegeden, Kolozsvárott, Székesfehérvárott. 2019-ben a Debreceni Egyetem megalapította a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba kihelyezett tanszékét. Az Alkalmazott muzeológiai tanulmányok tanszék célja és feladata, hogy a szakmai továbbképzés (SZTK) két féléves, majd az akkreditált MA képzés négy féléves időtartama alatt a gyakorlati muzeológiában jártasságot szerző hallgatókat képezzen.

vége óta együttműködési megállapodások alapján az egyetemi hallgatók rendszeresen végzik szakmai gyakorlatukat Szentendrén. A magyar múzeumi szakma az utóbbi évtizedben folyamatos átalakuláson megy keresztül, és jelentős, gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkező muzeológushiánnyal küzd.³⁵³

Az etnicitás gyökerei és rítusai felől közelítve a mindennapok kulturális gyakorlatához, az etnikus tudat létezmódjához a mai európai kutatási paradigmák egyik legmarkánsabb elemét tárgyalja a muzeológiai kutatás. Leszögezhetjük, hogy a néprajz (vagy etnográfia, vagy európai etnológia) sokak szemében identitástudomány. A lokális, regionális, a felekezeti, a szociális identitás mind része az egyének, családok s tágabb közösségek önmeghatározásának.³⁵⁴ Már az eddigi kutatások alapján is megállapítható, hogy a közösséget összetartó, szimbolizáló szokások ma is keletkeznek, a hagyományok újraélednek, s munkál a hagyományteremtés igénye is. Ezen folyamatoknak nem csupán dokumentálójaként, hanem tevőleges formálójaként is szerepe lehet a szabadtéri néprajzi múzeumoknak.³⁵⁵ A különböző szintű etnikai és anyanyelvi keretek közösségeinek kulturális örökségét feltáró dokumentálása és a nagyobb léptékű összehasonlító, áttekintő stúdiumok végzése igen komoly kihívás s egyben lehetőség is a szabadtéri néprajzi múzeumokban dolgozó, illetve azokhoz kötődő kutatók számára.³⁵⁶ (Itt elérkeztünk egy fontos további jellemzőhöz. A múzeumi szakemberek – valljuk meg szűk s esetenként még tovább szűkülő köre mellett egyre nagyobb lesz a szerepe az egyes projekteken keresztül csatlakozó közreműködő kutatóknak. Abban, hogy az ilyen jellegű munkakapcsolatban lévő hazai – ám várhatóan rövid időn belül egyre gyarapodó számban külföldi illetőségű – tudósok is a szabadtéri néprajzi muzeológia kipróbált és reményeim szerint frissen megújulni képes eszköz- s módszertanát alkalmazzák magas szinten, a ma ott tevékenykedőknek van és lesz várhatóan kiemelt felelőssége.) A tájházak jelentőségét a lokális identitásban, a turizmus generálásában el kell ismerni.³⁵⁷ A *Tájak, korok, múzeumok* sorozat vonatkozó tapasztalatait értékesíteni kell és aktualizálva a korábbi számokat is indokolt újra megjelentetni.

Az imént jelzésszerűen említett témák egyöntetűen utalnak arra a szándékra, hogy szaktudományunk, s azon belül a saját eszközkészlettel és mozgástérrel bíró szabadtéri néprajzi muzeológia egyre inkább problémaérzékenyen kell, hogy szervezze a tudományos programját.

Részen ehhez kapcsolódik az alábbi kérdés is. Az antropológiai nézőpont számos tudomány-szakra, így az etnográfiára és az európai etnológiára is hatással van az utóbbi évtizedekben. Véleményem szerint a tudományos kutatásokkal foglalkozó felvetésben érdemes tisztázni a szabadtéri néprajzi muzeológiával a kapcsolódási pontokat ezen a téren is. Az antropológia/kulturális antropológia tudatosan és kritikai alapra helyezkedve nem veszi át a többi tudomány-szak által felhalmozott ismereteket, gyűjteményeket. Ezek hasznosítása továbbra és egyre inkább az – európai etnológiát művelő – néprajzi muzeológus egyértelmű feladata és lehetősége. Ebben pillanatnyilag s középtávon a szabadtéri néprajzi muzeológia irányt adó szerepét látom formálódni. Az is felmérhető és leszögezhető viszont, hogy az antropológia szempontjai a közösségi, társadalmi, gazdasági és politikai intézmények kutatásakor számunkra is eredményesen hasznosíthatóak.³⁵⁸ A vázolt kutatási irányok mindegyikében haszonnal alkalmazható az ilyen irányú hazai és nemzetközi tapasztalat.

353 Ezzel szorosan összefügg, hogy a Debreci Egyetem Bölcsészettudományi Karával együttműködve a szentendrei múzeumban kihelyezett alkalmazott muzeológiai tanszékét hozták létre 2019-ben.

354 Bausinger 1983. 438.

355 Paládi-Kovács 2005.18.

356 Paládi-Kovács 2005. 6.

357 Ezzel összefüggően érdemes jelezni, hogy szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban néhány éve működik a Tájház Igazgatóság – a területtel kapcsolatos szakmai feladatok összehangolásának igényével.

358 Paládi-Kovács 2005. 19.

Ezt jelzi például egy Stockholmban rendezett konferencia³⁵⁹ egyik szekciója, amely a szabadtéri múzeumok modernizációjával foglalkozott. Előadások hangzottak el a kommercializálódás kérdésköre, a marketing, a munkatársak képzése témakörében. Külön kiemelt tematikus egységként a konferencia az élethosszig tartó tanulásban betölthető szerepekkel foglalkozott. Ez is jelzi, hogy az ilyen jellegű kutatások, a specializálódott látogatóvizsgálatok bázisára építve mennyire hangsúlyos szerepet játszanak.³⁶⁰

Jan Vaessen az arnheimi Nederlands Openluchtmuseum volt igazgatója pontos látteleként a magyarországi kutatók számára is hasznosítható máig érvényes kihívásokat fogalmazott meg a szabadtéri múzeumok számára: 1. minden szabadtéri múzeum örökségi intézmény: amely számára a nemzeti identitás – örökség konstruálás problémaköre komoly kihívást jelent. 2. a szabadtéri múzeumok közös jellemzője az egység a sokféleségben – a társadalmi sokféleség, a multikulturalitás kérdéskörei 3. meghatározó jelentőségű, hogy létezik egyedi szabadtéri muzeológia, amely nem csak az épületekről és a tárgyakról, hanem az emberekről szól. Ezzel összhangban alapkompenciája az ilyen típusú múzeumoknak nem az analízis, hanem a szintézis. S ennek bemutatásakor figyelembe kell venni, hogy nem a pusztán tények, hanem a történetek keltik fel és tartják ébren az érdeklődést. Így az intézményi tudományos kutatások is ebbe az irányba mutatnak.³⁶¹

Ma a high tech, a virtualitás és az erős vizuális hatások között élő látogatókat kell megszólítani a kiállításokkal.³⁶² Az egyediség és a különlegesség most a szabadtéri néprajzi múzeumok valódiságában van: valós természeti és épített környezet, valódi emberekkel való találkozás és együttlét, valódi beszélgetések biztonságos találkozási helye a múzeum. A szabadtéri néprajzi múzeumok kiválóan alkalmasak a hagyományis ismeretek terjesztésére. Az ifjúság, a gyermekek tanítása különböző tematikus programokon keresztül kiválóan megvalósítható a skanzenekben.³⁶³

A 4. súlypont Vaessen okfejtésében az oktatás változatos és minden korosztályt elérő formáit jelenti. Az 5. a piac és társadalom hatásairól szól: a látogatószám- és bevétel-növelés hatásmechanizmusa miatt fontos leszögezni, hogy elsődlegesen nem a piacot, hanem a társadalmat kell kiszolgálnia a múzeumoknak. A színvonalas oktatási tevékenységhez elengedhetetlen minden országban az állami támogatás.³⁶⁴

A folyamatos, hosszú távú tudásfejlesztés feltételeit az egyetemek és múzeumok közösen alakíthatják sikeresen. Az egyetemi kutatócsoportokkal közösen végzett munka sikeresen kiszűrheti az elméleti hiányokat. A szabadtéri múzeumok fontos forrásai lehetnek az egyetemi alapú kutatásnak, a tudományos eszközkészletnek (arzenálnak). A gyakorlati kísérletezés laboratóriumi helyszínei a múzeumok. Párhuzamok vonhatók a kísérleti régészettel, annak eredményeivel.³⁶⁵ Jay Anderson érzékletes hasonlatát idézve a szabadtéri néprajzi múzeumok a „*Kon Tiki földi változataként működhetnek*”.³⁶⁶ A múzeum az egyetemi kutatás eredményeinek szélesebb közönséggel való megismertetésének is kiemelt helyszíne. A múzeum képes feltárni a képzési-metodikai hiányokat, s azok megszüntetésében is élenjáró szerepet játszik. Az új kutatási igények más diszciplínák bevonását eredményezték (természettudományok, technológia). Az építészettörténet mellett egyéb kompetenciák is kötődnek napjainkban a szabadtéri néprajzi múzeumokhoz.³⁶⁷ A bemutatáshoz és tanításhoz is szükséges a korszerű

359 Jensen – Zipsane 2008.

360 Jensen – Zipsane 2008. 3.

361 Vaessen 2008. 22-31.

362 Vö. Balázs 2002.

363 Pl. munkaműveletek, ipari műemlékek, malmok, műhelyek bemutatásával.

364 Vaessen 2008. 30.

365 Rentzhog 2007.

366 Anderson 1985.

367 Rentzhog 2007. 409-410.

tudás. Ha az intézményben dolgozók tudják, hogyan használják saját intézményük kutatási/vizsgálati potenciálját, képesek világos és követhető utat mutatni a tudás korábban nem ismert területei felé.³⁶⁸ Itt rajzolódik ki az egyik hosszú távú megoldás a szabadtéri néprajzi múzeumok élenjáró tudományos kutatómunkája számára.

A szabadtéri néprajzi múzeumok működését elemző kézikönyv készítője Sten Rentzhog kötetében megfogalmazottak, illetve számos konferencián előadott előadásai is egyaránt hangsúlyozzák, hogy a múzeumi küldetést folyamatosan szükséges a társadalmi, gazdasági és tudásbeli keretekhez igazítani, érzékenyen figyelve annak jelzéseire.³⁶⁹ Nyilvánvaló, hogy erős és sikeres múzeummá azok lettek, melyek sokirányú társadalmi kapcsolattal rendelkeztek, ismerték saját környezetüket és nem bezárkóztak, hanem együttműködtek. Az intézményeken belüli státusza a kutatómunkának várhatóan abba az irányba mutat, amit egy Thomas Bloch Ravntól származó idézettel érzékeltethetünk: „*a dániai szabadtéri néprajzi múzeumban a kutatás hasonlóan működik, mint a Nokianál, ahol egy külön részleg műveli a fejlesztést*”.³⁷⁰

A szabadtéri néprajzi muzeológia kutatási tevékenységében szerves fejlődésre, átgondolt építkezésre van szükség. Egészséges egyensúlyra az új kutatási paradigmák és a már bevált módszerek, az időtálló tudományos tételek között.³⁷¹ Tudományszakunknak – s benne a szorosán vett szabadtéri néprajzi muzeológiának – továbbra is elsősorban a hazai társadalmi, művelődési folyamatokat kell szem előtt tartania, s ilyen irányú tevékenységét a saját kutatási hagyományait folytatva érdemes folytatnia.

III.2.

Életmódtörténet és hagyatéki leltárak, árszabások

Az előző fejezetben hangsúlyozott kutatási hagyományok közé tartozóként értékelhető, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum legkorábbi tudományos koncepciójában még elsősorban a 18. századi, lehetőleg datált emlékek gyűjtését szorgalmazta. Ez a koncepció az 1880 után épült lakóházakat már nem tekintette a gyűjteményben bemutathatónak.³⁷² A későbbiekben módosult koncepció eredményeképpen, mára már a 20. század első harmadát képviselő épületek is láthatóak a tájegységekben.³⁷³ A több mint egytizede elindult a 20. századi magyar falut és életmódját bemutató kiállítási egység koncepciójának kidolgozása is.

Az épületek korának felső határának módosulásával párhuzamosan zajlott, egy más irányú folyamat is. A múzeum építésének első időszakát követően egyre inkább érzékelhetővé vált az analógiák, a hiteles rekonstrukciók hangsúlyának szükségszerű növekedése. Külön kérdéskört jelentenek a tradicionális nyersanyagok, technikák, napjainkban lehetséges alkalmazása, illetve ezek kényszerű kiváltása, egyidőben a specialisták eltűnésével. A hasznos információkat nyújtó hagyományos épületállomány rohamosan pusztul, így mára elsősorban a romépületek nyújtanak a terepen kutató néprajzos számára ismereteket. Egyre nehezebb a megfelelő tárgyak gyűjtése is, különösen az erősödő idegenforgalom hatásait élvező területeken.³⁷⁴

368 Vö. Rentzhog 2007. 412.

369 Rentzhog 2007. ill. 2008.

370 Bloch 2002. 47., 2008a. 9-16. illetve a zalaegerszegi konferencián előadott előadása „A szabadtéri múzeumok egy új kor hajnalán” címmel

371 Paládi-Kovács 2005. 20.

372 Barabás – Szolnoky 1967. 29-31.

373 Cseri 2002. 8.

374 H. Csukás 2001a. 24-25.

A múzeumi bemutatást nehezítő folyamatokkal párhuzamosan, a kutatók igyekeztek újabb módszereket, szempontokat alkalmazni, a negatív jelenségek kivédése érdekében. Miután a Szabadtéri Néprajzi Múzeum a népi építészet bemutatása mellett egyenrangúan fontos feladatként fogalmazza meg az életmód, a településmód bemutatását, ezeken a területeken is számonkérhetőek a hitelesség szempontjai.³⁷⁵ Az életmód hiteles megjelenítése elsősorban a berendezéssel történik. A hitelesség fokmérője pedig a megelőző terepkutatások, bontási megfigyelések és dokumentációk mellett a néprajzi, levéltári kutatások.

A rekonstrukciók hitelességének kérdése általánosan alapvető jelentőségű a szabadtéri néprajzi múzeumok számára. Különösen az volt a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felföldi mezőváros tájegységének megvalósításában (2003-2006 között). Ez a tájegység jellegéből, illetve a telepítési koncepcióból fakadóan, a korábbiakhoz mérten több rekonstrukciót és analógiát felhasználva épült fel.

Az anyagi kultúra történetének kutatásával összefüggésben a történeti néprajzi vizsgálatokat folytató kutatók régebben is ismeretes forráscsoportok újszerű megközelítésével kísérleteztek. Számos olyan fontos forrásanyag vált ismeretessé, amely az emlékezet alapján rekonstruálható berendezések, tárgyak körét az időben jelentékenyen kiszélesíti. Ezentúl hitelesebb alapokat, analógiákat nyújt a hű rekonstrukciókhoz. Ezek a történeti források részben publikáltak, másrészt a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adatárában, illetve területileg illetékes közgyűjteményekben, a Magyar Országos Levéltárban és a Néprajzi Múzeum inventárium gyűjteményében találhatóak.

Az utóbbi évtizedekben nagy számban készül helytörténeti munkák és forrásközlések is – ugyan változó minőségben – gazdag levéltári forrásanyagot tárnak fel. Ezek az adatok elsősorban a múzeumi célkitűzések között egyre hangsúlyosabban formálódó életmódtörténeti elemzésekhez, a vagyoni helyzet vizsgálatához, a családszerkezethez, illetve a gazdálkodás kutatásához használhatóak. A mindennapok története iránt érdeklődő kutató, elsősorban az elmúlt korokban élt emberek által hátrahagyott nyomokból tud következtetni viselkedésükre, életmódjukra. Ennek a területnek a kutatásához valószínűleg a hagyatéki leltárak őrizték meg a legpontosabb adatokat számunkra.

Az inventáriumok és vagyoni összeírások olyan részletes jegyzékek, amelyek egy-egy személy, háztartás ingóságait és ingatlanait, pénzügyi aktíváit és passzíváit egyaránt tételesen számba veszik. Az elmúlt években újra megélnéköző hazai kutatás több évtizeddel korábbi vizsgálatok eredményeire építhetett a hagyatéki leltárak terén. A társadalomtudományok elméleti fejlődése mellett, a számítógépes kutatás lehetőségeinek bővülése is támogatta ezt a változást.

A hazai kutatók által kitűzött célok, a megközelítés és az alkalmazott módszerek kialakításában napjainkig ható szerepe volt a német néprajzosok és történészek kutatásainak.³⁷⁶ Az általuk kidolgozott, elsősorban kvantitatív módszerekkel végzett elemzések tapasztalatait sikeresen hasznosították a magyar kutatók.³⁷⁷ A leggyakrabban hivatkozott német tanulmányokban a kisvárosi lakáskultúra, a városi életmód elemzése szerepel. Az 1979-ben rendezett wageningeni konferencia fordulópontként értékelhető az inventáriumkutatásban.³⁷⁸ A német példa alapján több országban, így Magyarországon is megindult a számítógépes adatbázisok kialakítása. 1974-es előzmények után az 1980-as években gyorsult fel a Néprajzi Múzeum inventáriumgyűjteményének kialakítása.³⁷⁹ Ez a folyamat a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum megszervezéséhez kötődik. A tudományos előkészítés időszakában

375 Füzes 1998.

376 Így pl. Mohrmann 1984. Wiegelmann 1973., 1978. Meiners 1985. illetve Mohrmann 1984., 1990. vagy Roth 1980.

377 Pl. Granasztói 1998.

378 Árva – Granasztói 2000, 698. illetve a kutatástörténeti előzményekhez: Benda 1992.

379 tudománytörténeti előzményekről: Árva – Granasztói 2000.

Hoffmann Tamás kezdeményezte a különböző levéltári források gyűjtését. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum önállósulása után a Néprajzi Múzeum folytatta a munkát.³⁸⁰ A Néprajzi Múzeumban létrehozott gyűjteményben az ország különböző levéltáraiban szétszórta megtalálható és ezáltal időnként nehezen hozzáférhető iratok másolatának gyűjőhelyeként szerveződött. A gyűjteményben őrzött források feldolgozása további lendületet nyert a 20. század utolsó és a 21. század első évtizedében.³⁸¹ A kutatás tudománytörténeti előzményei a néprajztudományban bekövetkezett szemléletváltozással hozhatók kapcsolatba. Előtérbe került az emberek mindennapi életének történeti irányú tanulmányozása. Az új – kvantitatív – módszerek kibővítették a térbeli és időbeli összehasonlítások lehetőségeit, kitérítették a felhasználható források körét.

A néprajz mellett a művészettörténet kutatói már évtizedekkel korábban felismerték a hagyatéki leltárak értékeit. Megelégedtek azonban rendszerint egy-egy leltár ismertetésével, rövid elemzésével. Az egyik első közlés, Hofer Tamás 1957-ben végzett kutatásának eredményeként a keszthelyi Festetics uradalomból származó jobbágyi leltárak közül publikált többet. Tárkány–Szűcs Ernő alapvető jogtörténeti kutatásaihoz kapcsolódva közölt vásárhelyi testamentumokat, külön kötetbe rendezve.³⁸²

A hagyatéki leltárakat felhasználó néprajzkutatók a nemzetközi tapasztalatokat hasznosítva túl léptek azon a kezdeti állapoton, mikor azt vizsgálták csupán, hogy pontosan hány tárgya lehetett valakinek a 18. században, és a hangsúlyt a különbségek révén feltárható társadalmi-kulturális összefüggésekre helyezték. A módszertani és forráskritikai problémákra is már korán felhívták a kutatók a figyelmet. A számítógépes elemzésekhez szükséges 10 pozíciós strukturált kódrendszer kidolgozása után ennek segítségével zajlottak a vizsgálatok.³⁸³ A mindennapok keretétől szolgáló tárgyak kvantitatív elemzésével jól kutathatónak bizonyultak a társadalmi-rétegződések egyes közösségekben.³⁸⁴ Hasonlóan hasznosak voltak Hofer Tamásnak, illetve Hans-Erich Bödekernek a tárgyi világ kutatástörténetét és az új kutatási irányokat összefoglaló munkái.³⁸⁵

Az inventáriumok gyűjtésének felélékülése után a nagytömegű forráscsoport adottságai miatt előtérbe kerültek az intenzív lokális vizsgálatok. Kiemelkedik a mezővárosi irat együttesek közül a Festetics család keszthelyi uradalmának feldolgozottsága.³⁸⁶ A két kötetbe rendezett hagyatéki irat-együttes példaértékű közlése iránymutatóként értékelhető. Az 1711 és 1849 között keletkezett leltárak a dunántúli nagybirtok egykori lakóinak életmódját elemző vizsgálatok gazdagon kiaknázható forrása. Benda Gyula kutatásai módszertani iránymutatást nyújtottak a további elemzések végzőinek is. Így készültek el Kocsis Gyula ceglédi és Rác István debreceni feldolgozásai.³⁸⁷

Az inventáriumok felhasználását egy újabb tudománytörténeti iránymódosulás segítette. Előtérbe kerültek a mezővárosi műveltségnek a város és vidéke problémakörben betöltött közvetítő szerephez tartozó jelenségek vizsgálata. A város és falu viszonyát elemző német tanulmányok szemléletének hatása érződött ezeken a kutatásokon. Az 1988-tól meginduló Kisváros és vidéke OTKA által támogatott kutatási program segítette a kisvároskutatás felgyorsulását, az inventáriumok feltárását.³⁸⁸

380 vö. Rassy 1984. 221-222.

381 Vö. pl. Benda 2006. Granasztói 2010. Márkusné Vörös szerk. 2012.

382 pl. Hofer 1957, 1959.; Tárkány–Szűcs 1960.

383 Benda – Horváth D.1987.

384 Granasztói 1998, 26.

385 Hofer 1983. Bödeker 1994.

386 Benda 1988, 1995. 2006.

387 Kocsis 1988., 1993., 1997.; Rác 1989. A tatai irategyüttes kutatásával korábban Árva Judit foglalkozott, 2000-től Kemecci Lajos kutatja az irategyüttest.

388 Árva – Granasztói 2000. 700-701.

Ekkor indult meg a hegyaljai mezővárosok levéltári iratanyagának kigyűjtése és feldolgozása is Bencsik János vezetésével. Ennek a munkának az eredményeként készült el a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felépült Felföldi mezőváros tájegység körüli kutatásokban legközvetlenebbül hasznosítható mű – Tokaj társadalmá a tárgyak tükrében. Bencsik János 1993-ban megjelentetett munkájában a rendkívül alapos bevezető elemző tanulmányt követően 70 darab tokaji hagyatéki leltárt közöl, amelyek rendkívül gazdag forrásként értékelhetők a kutatások számára.³⁸⁹

A lokális monografikus feldolgozások sorozatán³⁹⁰ kívül sorra készültek az egy-egy társadalmi réteg tárgyi ellátottságát elemző munkák is.³⁹¹ A különböző iparosoknak egyes mezővárosok társadalmában betöltött szerepét vizsgálták ezek a művek elsősorban. A korszerű társadalomtudományi kutatások irányába tartozik a társadalom rétegződésének a női inventáriumok alapján történő vizsgálata.³⁹²

A hagyatéki leltárak ígéretes lehetőségeket kínálnak a paraszti gazdaság és háztartás elemzésére is.³⁹³ A háztartások eszközellátottságát elemző munkák a területi különbségek és jellegzetességek felismerését is segítik. A különböző mesterséget gyakorló iparosok gazdasági és társadalmi helyzetének elemzése mellett az ország távoli területein élő azonos ipart űzők inventáriumai is szolgálnak esetenként tanulságokkal.³⁹⁴ Az inventáriumok kutatása olyan nagy múltú tudományos kérdés újszerű vizsgálatát is lehetővé tette, mint a tanyáké.³⁹⁵

A parasztságra vonatkozó hagyatéki leltárak tömeges megjelenése – a városlakókkal ellentétben – csak az 1850-es évek második felétől mutatható ki. Az osztrák polgári törvények magyarországi bevezetése után (1852) vált kötelezővé a hagyatéki leltárak készítése. Számuk növekedésével fordítottan arányos azonban a bennük található információk mennyisége. A tömeges készítés hatására a leltárak homogenizálódtak.³⁹⁶

A tematikus elemzések elsősorban a lakáskultúra területére vonatkozó kutatásokat tartalmazzák.³⁹⁷ A társadalmi csoportokhoz köthető lakásberendezés típusoknak a vizsgálata is kutatható az inventáriumok segítségével. Bíró Friderikának a Vas megye népművészetét bemutató kötetben olvasható tanulmányai az épített környezet és az otthon népművészete témájában is támaszkodnak a hagyatéki leltárak adataira.³⁹⁸ Hasonlóan értékes forrásként szerepelteti a Göcsej néprajzát feldolgozó könyvében is az inventáriumokat.³⁹⁹ Kiemelkedő eredmények születtek az inventáriumkutatásban a forráskiadás területén. A Néprajzi Múzeum inventáriumgyűjteményére építve több kötet jelent meg az 1980-as 90-es években.⁴⁰⁰ A gazdag jegyzetapparátussal kiegészülő kötetek rendkívül fontos forrásként inspirálják a további kutatásokat.

1990 után az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék megalakításával létrejött a hazai inventáriumkutatás egyetemi műhelye is. Az egyetemen elsősorban a városi polgárság vagyonát és tárgyi kultúráját elemző tanulmányok készültek.⁴⁰¹ Az elmúlt két évtizedben az inventáriumkutatás irányai részben módosultak. A hagyatéki leltárak értékeire felfigyelt az elmúlt években egyre inkább

389 Bencsik 1993.

390 Juhász 1985., 1989.; Körösi 1984.; Tóth 1989. 1997.; Szent 1989.

391 Szűcs 1995a., 1998.;

392 Szűcs 1995b.

393 Szabó 1997, 305.

394 pl. Szűcs 1998. 630.

395 Szent 1989, 549.

396 Benda 1989a. 241., 248-249. illetve 1992. 384.

397 pl. Benda 1989.; Szilágyi 1987.; D. Askercz 1976.

398 Bíró 1996. 29-99.

399 Bíró 2003a.

400 Benda 1988., 1995.; Kocsis 1988., 1997.

401 Granasztói 1998, 1999.

felélenkülő mikrotörténeti irányzat is. Több ilyen jellegű vizsgálat egyetlen hagyaték iratanyagának feldolgozására épül. Az így született tanulmányok megkísérlik rekonstruálni egy-egy személy környezetét, mindennapjainak világát.⁴⁰² Az inventáriumok adatainak szemiotikai szempontú vizsgálata is megindult a hazai kutatásokban.⁴⁰³ Készültek olyan vizsgálatok is, amelyben 18-19. századi tárgyi világ struktúrájának kutatói ún. tárgyféleségek csoportjait elemezték.⁴⁰⁴ Granasztói Péter illetve Benda Gyula vizsgálataik során a grafikai ábrázolások mellett a faktorelemzés módszerét is alkalmazták. A nemzetközi szakirodalom eredményeinek hazai megismerésével tovább erősödhetnek a változatos egyéni szituációkkal megragadott valóságot feltáró elemzések.⁴⁰⁵ Német szakirodalmi előképek alapján érdekes kérdés, a város – falu kapcsolatát kutatók számára az ún. városi jellegű tárgyak, innovációs tárgyak arányának vizsgálata.

Az inventáriumok kutatása szoros kapcsolatban áll a múzeumi gyűjteményeket feltáró kutatásokkal, Segítségükkel a raktárakban őrzött néma tárgyak vizsgálata eredményesebbé válhat. A múlt kézzelfogható tárgyi emlékei önmagukban nagyon csekély mértékben alkalmasak arra, hogy információkkal szolgáljanak az egykori mindennapi élet történeti folyamatairól. A hagyatéki leltárak és a múzeumi raktárakban – kiállításokon őrzött tárgyak egymásra vetítésével közelebb juthatunk, ezen folyamatok megértéséhez.⁴⁰⁶ Mindazonáltal a legérdekesebb levéltári forrásokon alapuló vizsgálat sem lehet alkalmas a jelenkutatáshoz hasonló pontossággal a valóság visszaadására. Azonban a hagyatéki leltárakat használó kutatók számára is rendkívül értékesek és iránymutatóak a Fél Edit, Hofer Tamás vagy Juhász Antal és más kutatók által végzett és publikált jelenkutatások.⁴⁰⁷ A közösségi ízlés, népművészet kutatásának újszerű megközelítéséhez használta az inventáriumokat Gráfik Imre. A leltárak segítségével a múzeumokban felhalmozott reprezentatív műtárgygyűjtemények alapján kidolgozott stílusvizsgálatok pontosabb képet mutathatnak.⁴⁰⁸

A hagyatéki leltárak kutatói sajnálatos módon – a Néprajzi Múzeum inventáriumgyűjteményének jellegéhez igazodva – szinte kivétel nélkül a mai Magyarország területére vonatkozó kutatásokat végeztek. A szlovákiai Vajkáról készített gyűjtését 1997-ben publikálta Kocsis Aranka.⁴⁰⁹ Bár már 1957-ben megjelent Jakó Zsigmond munkája, aki társadalomtörténeti szempontokat figyelembe véve elemzett kolozsvári inventáriumokat.⁴¹⁰ A további vizsgálatok szervezésében ezt a hiányosságot is figyelembe kell venniük a kutatóknak.

A hagyatéki leltárakat felhasználó kutatók minden esetben utalnak a leltárak megbízhatóságának kérdésére.⁴¹¹ A hagyatéki és vagyonleltárak soha nem teljesek. A hiányzó tárgyak vagy tárgycsoportok nagy mennyiségű leltáron végzett kvantitatív elemzéssel kimutathatóak és megfelelő módszerek alkalmazásával az így jelentkező bizonytalanságok kiküszöbölhetőek. A régebbi, 18. századi leltárakból szegényesebb tárgyi ellátottság állapítható meg, azonban a korszak elején készült leltárakra országosan jellemző, hogy az összeírás sokkal esetlegesebb volt a későbbi időszakhoz viszonyítva. Az egyes esetekben hiányosnak tűnő leltárak között akadnak olyanok, amelyek egy-egy özvegy, idős, szegény

402 Benda 1984. Horváth D. 1987, 1989, 1993. Szűcs 1998.

403 Gráfik 1992b.

404 Ilyen csoportosítás az alapja pl. Granasztói kiskunhalasi kutatásainak is: bútor, ruhanemű, ágynemű, konyhai-háztartási eszközök, szerszámok, gazdálkodási eszközök, egyéb tárgyak. (Granasztói 2010.) a legelterjedtebb csoportosítás a néprajzi múzeum inventárium gyűjteményében Benda Gyula által kidolgozott felosztás.

405 pl. Gribaudi-Blum 1990, Revel 1996.

406 vö. Hoffmann 1988. 15-16. vagy Árva – Granasztói 2000. 705. ilyen jellegű kutatások eredményei: pl. Gráfik 1992a, 1992b.

407 Fél 1941, Fél – Hofer 1964.

408 Gráfik 1992a.

409 A szlovákiai Vajkáról készített gyűjtés a kivétel: Kocsis 1997.

410 Jakó 1957.

411 Benda 1989a. 1992. Granasztói 1998.

ember furcsa összetételű és különösen kevés darabból álló tárgyi környezetét rögzítették. A hiányos leltárak eredetét magyarázhatja, hogy a női viselet és az ágynemű például az asszony ősi vagyonának számított, amelyet lányai örököltek, ezért a férfiak leltáraiból rendszerint hiányoztak. Az élelmiszerkészleteket is általában a halotti toron elfogyasztották, így ezekről is csak elvéve olvashatunk az inventáriumokban.⁴¹² Az egyes leltárak általánosíthatóságának kérdése az öröklési rend ismeretében, illetve a kiegészítő források felhasználásával válaszolható meg hitelesen. Az inventáriumok értékeléséhez a családrekonstrukciós vizsgálatok is komoly segítséget nyújtanak a kutatók számára.⁴¹³

A 18-19. századra vonatkozó leltárak segítségével kimutatható, hogy a háztartásokban megtalálható tárgyak száma között óriási különbségek vannak.⁴¹⁴ Szerepel olyan leltár is a Néprajzi Múzeum inventárium gyűjteményében, amelyben több mint félezer tárgy van felsorolva, míg 20-30 tárgy is alkothatott teljes hagyatéket. A rövid, hiányos leltárak a kvantitatív vizsgálat céljainak kevésbé felelnek meg, ezzel szemben további levéltári források segítségével rendkívül értékesek lehetnek a kvalitatív elemzések számára. Nagyobb problémát jelenthetnek a kutatóknak azok a források, amelyek nem reprezentálják jól a vizsgált közösség kor- vagyoni- etnikai- vagy társadalmi összetételét.

A hagyatéki leltárak segítségével a mezővárosi polgárok műveltségi szintjéről is információkat nyerhetünk. A leltárakban szereplő könyvek között a leggyakoribbak a vallásos kiadványok. Ezek mellett kalendárium és ún. ponyvairodalom is szerepel kisebb számban. A hagyatékokban feltüntetett könyveket összehasonlítva, a kereskedők és az iparosok is olvasták a fenti munkákat.⁴¹⁵

A magyarországi mezővárosokban az 1740-es évektől egyre több kereskedő telepedett le. A zsidóságot a leltárak között képviselő kereskedők hagyatékában a leltárak szerint csak kevés munkeszközt találhatunk, ellenben a bútorok száma és konyhai-háztartási eszközök kiemelkedően magas aránya tanúskodik, „városias” életmódjukról.⁴¹⁶ Egyes eltérő stílusú jellegzetes díszítőtárgy, mint a lámpás, zsidó kép élesen megkülönböztethetővé teszi a zsidók hagyatékait. Természetesen a leltárakban felsorolt tárgyak alapján nem lehetséges teljes képet nyerni a korabeli kereskedők helyzetéről, de értékes kiegészítést nyújt a pontosabb rekonstrukcióhoz. A hagyatéki becsük között szerepelnek egy-egy kereskedő teljes árukészletét felsoroló leltárak is. Ezek alapján kutathatóvá válik, hogy a vizsgált korszakban milyen tárgyakat szerzett be a népesség vásárlás útján. Az már a későbbi kutatások feladata, hogy megállapítsa hogyan hatott az egyes manufaktúrális termékek megjelenése az ízlésvilágra, a nép művészetére?

Minden, hosszabb időszakban készült hagyatéki leltárakat felhasználó elemzés eredményeinek figyelembevételénél ügyelni kell a leltárak készítésének időszakában lezajlott változásokra az anyagi kultúra terén. A hagyatéki leltárak kutatásának folyamán gyorsan megállapítható volt, hogy egyes tárgytypusok kiszorultak, míg mások éppen ellenkezőleg terjedtek az 1770-1850 közötti évtizedekben. Az *almárium*, a modernebb *bátaspad* fokozatosan kiszorította a korábbi bútorok egyes típusait a használatból. Ezek a modernizációs kulturális folyamatok több hagyatéki leltárakat elemző vizsgálatban összecsengő eredménnyel kimutathatóak.⁴¹⁷ Ezen folyamatok kutatásában fontos, hogy a leltárakban a tárgyak felsorolását a ház helyiségeinek jelölésével végzik-e. A leltárak között több ilyen alapos is

412 vö. Kocsis 1993, 34.

413 vö. Szilágyi 1995c. 286.

414 Granasztói 1998. 27.

415 Kemecsi 2001.

416 Az általam részletesen kutatott tatai hagyatéki leltárak nyelve többségében magyar, de több német nyelvű összeírás található közöttük. Ezek elsősorban a mezővárosokban élt zsidó kereskedők hagyatékát rögzítették. A korábban megjelent ceglédi, keszthelyi leltárak között nem találhatunk német nyelvűeket. A kiválasztott település etnikai képét azonban pontosabbá teszik az idegen nyelvű inventáriumok. Kemecsi 2002. 213.

417 Benda 1989a.

található, a kutató szerencséjére. Ezáltal nem kell pusztán a tételek sorrendjéből fakadó következtésekre hagyatkoznunk, hogy egyes tárgyak éppen hol kerültek leltárba.

A mezővárosi lakosság vagyoni megoszlásának vizsgálatához a források többségét jelentő összeírásokban szereplő földnagyság és állatszám adatok nyújtanak segítséget. A mezővárosi társadalomban a vagyonosság hiteles mutatói az esetek többségében a mezőgazdasági értékek. Ettől csak az egyedül iparukból élő kézművesek, illetve a jellegzetes jogállásúak térnek el (nemesek, zsidók).⁴¹⁸

A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban végzett kutatások jellegéhez igazodva megállapítható, hogy a 18-19. századi időszak mezővárosi népi építészetéhez is kitűnő források a hagyatéki leltárak.⁴¹⁹ Az inventáriumok alapján rekonstruálható – elsősorban a különböző használatú épületek értéke. Tanulságos adatok találhatóak az épületanyagokról és az épületszerkezeti részletekről, méretekről is. A kézművesekénél kisebb méretű és értéktelenebb lakóház alapján zsellér gazdaság rekonstruálható. Ezen esetekben a ló, sertés és a juh tartására alkalmas, igen szerény épületek pontosan körülhatárolják az ilyen társadalmi helyzetűek gazdálkodását. A jó minőségű faanyag a vizsgált korszakban általánosan elterjedt a mezővárosi építészetben, a nyersanyag beszerzésében és megmunkálásában a helyi iparosok mellett a kiterjedt árucserének is szerepe volt.

A hagyatéki leltárak kutatói a különböző társadalmi csoportok, rétegek életmódjának kutatásában a kezdetektől támaszkodhattak a hagyatéki leltárak adataira. A paraszti – jobbágyi leltárak mellett a közelmúltban újra megélnékült a nemesi jogállásúak életmódját elemző vizsgálatok. A 18. századi nemesi – kismemesi életmódhoz, építészetéhez használható források között kiemelkedően értékes szerepe van a különböző hagyatéki iratoknak. Dominkovits Péter 18. századi Sopron megyei kis- és törbehirtokos nemesi lakóházak, gazdasági épületek leírását közlő tanulmányában hívta fel az inventáriumok adatgazdagságára.⁴²⁰ Szabó Sarolta a Ház és Ember 14. kötetében megjelentetett tanulmányában Szabolcs megyei testimoniális iratok segítségével vizsgálta a nemesi kúrialeírásokat.⁴²¹ Kósa László a nemesség alsó rétegének életmódját és mentalitását elemző könyvében is jól kiaknázta az inventáriumok lehetőségeit.⁴²² Különösen érzékletes Für Lajosnak a *Berceli zenebona* című könyvében a hagyatéki leltárak szerepeltetése. A szinte kriminalisztikai pontossággal végzett történeti rekonstrukció fontos támpontokat nyert általuk.⁴²³ Több elméleti tanulmány is született a hagyatéki leltárak kutatási problémáiról Ezek egy része azonban csak kéziratban lelhető fel, pedig eredményeik szélesebb körű megismerése komoly segítséget nyújthatna a kutatók számára.⁴²⁴ Komoly feladatot jelent a múzeumi tárgygyűjtemények alaposabb összekapcsolása az összegyűjtött írásos forrásokkal.

A hagyatéki leltárakban szereplő értékek, illetve a termékstruktúra regionális elemzésének teljes rekonstrukciójához az inventáriumokat célszerű kiegészítő forrásokkal együtt vizsgálni.

A törvényhatóságok – legtöbb esetben a vármegyék – rendszeresen készítettek árszabásokat. Ezekben a céhes mesterségek termékei mellett rendszerint szabályozták a munkavállalók bérét is. A limitációk készítésének legfőbb oka az volt, hogy így kívánták megakadályozni az igazságtalan árak és bérek terjedését, illetve a szolgáltatásokat igénybe vevők megkárosítását. Az árszabások a helyi iparosok érdekeit is védték.

Az árszabások forrásértékére a hagyatéki leltáraknál korábban felfigyelt a tudomány. Már 1835-ben közöltek a Tudományos Gyűjteményben egy árszabást, elsősorban „a régi műszavak” megőrzé-

418 Granasztói 1998. 48.

419 Ilyen vizsgálatra kitűnő példa Szilágyi 1987.

420 Dominkovits 1994.

421 Szabó 2001.

422 Kósa 2001. 104-108.

423 Für 2000. 191-195.

424 Benda 1982, 1992, Benda – Horváth D. 1987. Szilágyi Miklós 1995c.

sének céljával.⁴²⁵ Ipartörténeti forrásként elsőként Szádeczky Lajos alkalmazta a céhek történetét bemutató két kötetes munkájában.⁴²⁶ A néprajzi szakkutatásban Györffy István a cifraszúrról 1930-ban megjelent monográfiájában próbálta kiaknázni az árszabások által megőrzött viselettörténeti adatokat.⁴²⁷ Egyébként napjainkban az egyik legjobban kutatott részterület – ahol az árszabásokat feltárták – a viseletkészítő céhmesterek vizsgálata. Több más kézműves mesterség kutatásánál is megélenkült a limitációk használata.⁴²⁸ Az árszabásokat elsősorban azonban a szabadtéri néprajzi múzeum számára leginkább jól hasznosítható területen, az egykori életkörülmények vizsgálatához használhatják a kutatók. Az árszabások segítségével jól kutatható a kínálat és kereslet rendszere, illetve az értékviszonyok rekonstrukciója is.⁴²⁹ Nagy segítséget jelent a kutatók számára az 1986-ban megjelent Árszabáskataszter.⁴³⁰ Az árszabások, mint forráscsoport jelentőségére a Veszprémben 1980-ban és 1992-ben rendezett Kézművesipartörténeti Szimpóziumokon elhangzott előadások is felhívták a figyelmet.⁴³¹ A Néprajzi Kutatóintézet által kiadott „*Az Mester Emberek Míveinek árazása*” című tematikus – foglalkozások szerint csoportosított – sorozata könnyen hozzáférhetővé teszi az értékes forráscsoport egy részét. A sorozat alapját képező gyűjtemény alapjait Domonkos Ottó alapozta meg és Flórián Mária teljesítette ki 1987-től.⁴³²

A különböző kézműveskészítmények piaci helyzetére, választékuk táji különbségei szerinti bemutatására elsőrendűen alkalmasak a limitációk. Természetesen figyelembe kell venni, hogy az egyes megyék egymás között kölcsönözték az árszabásaikat. Az 1812-13-ban készült limitációk elkészítésénél általánosan a Pest-Pilis-Solt vármegyei 1812. évi nyomtatott árszabást követték példaként.⁴³³ Az esetek többségében a megyék csupán az árakat részben változtatva lemásolták a Pest megyei árszabást. Az árszabások vizsgálatával a temékek struktúrájának változásait és a táji jellegzetességek feltárását is megkönnyíthetjük. Az ár- és bérvizonyok illetve a különböző munkaszervezeti formák kutatásához különösen értékes forrást jelentenek a limitációk. Így például az építőiparban dolgozók munkatársulási formái, bérezése tájanként és koronként különböző. Az árszabások monetáris hátterének vizsgálata különösen a devalvációk időszakában érdemel kitüntetett figyelmet.⁴³⁴

A kutatástörténeti összefoglalás – bármennyire is vázlatos – nem térhet ki a továbblépés irányainak felvetése elől. A hagyatéki leltárak kutatásának kibontakozásával, a korábbi példákhoz hasonlóan (Cegléd, Keszthely, Tokaj, Kiskunhalas, Tata-Tóváros stb.) a helytörténetírás mellett természetesen további tudományterületek is hasznosíthatják az eredményeket. A tudománytörténeti előzményekhez hasonlóan a kutatás további fázisaiban a számítógépes adatbázis létrehozása mellett a forráskiadások felgyorsítása is elengedhetetlen a továbblépés szempontjából.

Több mint két évtizede divatos kutatási terület a 18-19. századi fogyasztás kérdése. A falusi – mezővárosi fogyasztás kutatásának elemzéséhez talán a leginkább kihasználható adatok az inventáriumokban lelhetőek fel. Az egyéni életút, a családtörténet, a mikrotörténet kutatásához nem szük-

425 Gyurikovits 1835. 81-101.

426 Szádeczky 1913.

427 Györffy 1930.

428 Így mások mellett Flórián (1994, 1995) viselettörténeti tanulmányaiban, illetve a fazekasok esetében Knézy (1995), vagy a paraszti járműkultúra területén Paládi-Kovács (1998) illetve Kemecsi (1998) munkáiban is.

429 Kemecsi 1999a.

430 Domonkos – Kiss – Nagybakay 1986.

431 IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém 1980. december 1-2. illetve VIII. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1992. november 9-11.

432 Flórián 1995, H. Csukás 1996.

433 Bárth 1987.

434 Kemecsi 1999a. 511.

séges az óriási háttérmunkát igénylő adatbázisok kialakítása. Az inventáriumok kiegészülve más forrásokkal erre is rendkívül alkalmasak.⁴³⁵

A hagyatéki leltárak egyre alaposabb használata a szabadtéri néprajzi kiállítások építésekor elengedhetetlen, különösen a történeti hitelesség biztosítása érdekében. A Felföldi mezőváros tájegység épületeinek berendezési terveit, sőt már az újjáépítési javaslatokat is az elérhető limitációk felhasználásával volt lehetséges hitelesen elkészíteni. A rekonstrukciókhoz szükséges bontási dokumentációkat szervesen kiegészítették a történeti források és a helyi analógiák hiányát is részben pótolhatták. Például a 18. századi inventáriumok tanúsága szerint a korán polgárosult régióban a gyári karton terítők és a függönyök már elterjedtek, múzeumi gyűjtemények viszont csak a legutóbbi időben terjedtek erre a tárgytípusra. A feltárt levéltári forrásanyag gyarapodása lehetőséget nyújt korábbi korszakok lakáskultúrájának rekonstruálásához is. A hagyatéki leltárak kiegészülve az árszabásokkal lehetővé tennék a korai építészeti rekonstrukció mellett a berendezés megvalósítását is.⁴³⁶

III.3.

A mezővárosi életmód és kultúra bemutatása szabadtéri néprajzi múzeumi kiállításokban

A fentiekben vázlatosan érzékeltetett történeti forrásokra épülő kutatás közvetlen hasznosulásaként értékelhetjük a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájegységi állandó kiállításában megvalósított mezővárosi életmódot és kultúrát bemutató tárlatokat. Sajátos lehetőségei vannak a szabadtéri néprajzi múzeumi állandó kiállításoknak a mezővárosi életmód bemutatására. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Alföldi mezőváros tájegységének megvalósult épületei, illetve a Felföldi mezőváros tájegység tapasztalatai különösen érdekesek a téma szempontjából. A modern muzeológiai interpretációs gyakorlat alkalmazásának lehetőségei mellett, az interaktív kiállítások is teret nyernek a szabadtéri néprajzi múzeumokban.⁴³⁷ A mezővárosi intézmények bemutatásának igénye és a városias – polgárosult életvilágok, civilizációs folyamatok érzékeltetése is fontos cél ezen kiállítások esetében. Azonban az eddig megvalósult kiállítások – elsősorban a hagyományos kiállítási metódusok „enteriőrben gondolkodó” feltételrendszerei miatt – nem tették érdemben lehetővé ezen intézmények múzeumi bemutatását.

Az 1967-ben alapított, majd 1972-ben önálló nemzeti közgyűjteménnyé és országos múzeummá vált a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Magyarország központi népi építészeti és életmód gyűjteménye, a magyar néprajzi muzeológia második legnagyobb intézménye. Megalapítása óta a múzeum alapfeladata a népi építészet és lakáskultúra, életmód és gazdálkodás kutatása, tárgyi és szellemi emlékeinek összegyűjtése. A hagyományos kultúra tárgyi emlékeit a múzeum az eredeti helyükön lebontott és a múzeum területére áttelepített épületekben állandó és időszakos kiállítások (döntő többségükben enteriőr) formájában mutatja be. A megvalósuló koncepció szerint Magyarország jellemző építészeti zónái a múzeum kilenc tájegységében, települési egységekbe rendezve lesznek megismerhetőek. Elkészült és látogatható a Felső-Tiszavidék (megnyílt 1974-ben), a Kisalföld (1987), a Nyugat-Dunántúl (1993), a Bakony, Balaton-felvidék (2000) tájegység, és részlegesen az Alföldi mezőváros (1986–) épületegyüttese.⁴³⁸ 2005-ben megnyílt a Dél-Dunántúl tájegység, 2006-ban a Felföldi mező-

435 Vö. Árva – Granasztói 2000. 702-704.

436 H. Csukás 2001a. 28-29.

437 Ennek a folyamatnak eredményeiről tájékoztat pl. Ravn 2008., Hooper – Greenhill 1994, Hein 2004., Rentzhog 2007. illetve Puczkó – Rátz 2000.

438 Cseri – Füzes 2002. 240. és még: Kurucz – Balassa M. – Kecskés 1987.

város és 2010-ben a legutóbb elkészült Észak-magyarországi falu is. Jelenleg zajlanak a következő, az erdélyi épületegyüttes munkálatai. Ennek első fázisának befejezése a tervek szerint 2022-re várható.

A múzeum alapításától eltelt több mint 50 év alatt kialakult a tudományos kutatások módszertana, létrejöttek a rajzos, felmérési és szóbeli gyűjtéseken alapuló archívumok, elismertek lettek itthon és külföldön a múzeum tudományos kiadványai és szakmai tanácskozásai, nőtt hazai és külföldi elismertsége.

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési koncepciójának kidolgozása hosszú és fordulatokban bővelkedő folyamat volt. A korai elképzelésekben szereplő tematikai és lokális keretek több alkalommal is jelentősen módosultak.⁴³⁹ A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos kutatási és telepítési terve már 1970-től kezdve tartalmazta a középhegységi felföldi mezővárosi kultúra bemutatásának igényét. Az ekkor módosított Barabás Jenő – Szolnoky Lajos-féle első telepítési koncepció, a Hoffmann Tamás nevével fémjelzett tájegységi lista is kiemelt, karakteres, feltétlen bemutatandó épületegységként kezelte a Felföldi mezővárost, s nem változtattak ezen a Balassa M. Iván és Kecskés Péter által összeállított 1978-as épületjegyzék és annak folyamatos módosításai sem.⁴⁴⁰ A tájegység ötletének kidolgozása Hofmann Tamás nevéhez köthető, a fennmaradt múzeumi feljegyzések szerint. Az, hogy a korábbi tervnek nem volt része a mezővárosi kultúrának ez a hangsúlyos és jellemző eleme, nem lett volna elegendő a koncepcióba kerüléshez. Ezt egyaránt elősegítette a múzeum alapfeladatai közül ekkor erősödő történeti – életmód bemutatás igénye és az intézményi személyi feltételek és adottságok is. Kecskés Péter személyében, egy, a régióhoz személyes szálakkal és kutatói érdeklődéssel is szorosan kötődő elkötelezett muzeológus kapta meg a tájegység telepítési tervének kidolgozását hosszú távú feladatul. Mind a történeti kutatás, mind a tárgyi kultúra megőrzése szempontjából kevésbé ismert, illetve méltatott ez a kultúra, mely nemzeti örökségünk fontos része. A régió átfogó kultúrtörténeti és történeti néprajzi szemléletű kutatására, egyben bemutatására elsőként a Szabadtéri Néprajzi Múzeum vállalkozott. Az épületcsoport felépítését szolgálták a korábbi évtizedekben történt célzott néprajzi gyűjtések és történeti levéltári kutatások, műszaki felmérések és épületbontások.

A felföldi mezővárosi épületek múzeumi megjelenítéséhez telepítési tervként olyan település-szerkezeti egységet választott az intézmény, amelyre nyolc szalagtelkes porta elhelyezhető. Ez a város-szerkezeti egység a háromszögletű térre bővülő villás útelágazás, amire a telkek merőlegesen fekszenek. Ez a tér és utcakép a fejlett kőépítkezés kiegészítő elemeivel gazdagodik: térburkolatok, támfalak, kerítések, kutak, pincék, szobrok, és uradalmi épületek megépítésével. Az épületek közül kivezető út felett, kőből épített teraszrendszer kialakításával a filoxéravész előtti művelési módokat és szőlőfajtákat mutatja be.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos kutatási és állandókiállítás-rendező tervének tehát részévé lett a középhegységi felföldi mezővárosi kultúra. A mind a történeti kutatás, mind a tárgyi kultúra megőrzése szempontjából kevésbé ismert, illetve méltatott anyag nemzeti örökségünk fontos része. Az építészetileg körülhatárolható vidék egyben sajátos gazdálkodási móddal rendelkező ökológiai zónát is jelent, melyet a kiválasztott és bemutatott építményeknek és berendezéseiknek tükrözniük kell. A Felföld Magyarország északi hegyvidéki területeinek történeti tájneve. A középkor végén Magyarország északi felét, a korabeli igazgatási központoktól északra eső országrészt hívták így. Az Ipoly és a Bodrog közötti középhegységi területen kialakult mezővárosok a nagytáj jellegzetes települései voltak. Ez a középhegységi terület a minőségi szőlőművelés északi határát is jelentette. Felszínét tekintve folyóvölgyekkel, medencékkel és szigethegységekkel erősen tagolt hegy- és dombvidék.

439 Vö. Katonáné 2004. 28-40.

440 Kecskés 1980b. Barabás – Szolnoky 1967. Hoffmann 1970a. Kecskés 1978.

Eredetileg összefüggő erdőségek borították, melyek azonban a 19. századra már meglehetősen megritkultak. A domborzat és növénytakaró együttesen oka annak, hogy a felföldi tájak kevésbé kedveznek a mezőgazdasági művelésnek.

A mezővárosi kultúra közvetítő szerepet töltött be a falusi-paraszti és a szabad királyi városi nemesi vagy polgári életmód és műveltség között. Ennek megfelelő sajátos település-, gazdaság-, társadalom-, és építészettörténeti arculattal rendelkezik. A mezővárosok keletkezése a 14. századra tehető, működésük a 15. században már jól dokumentálható. Hódoltság kori alakulásuk, változásaik után újraszerveződésük a 17. század végétől adatható. Valódi kifejlődésük és virágkoruk a 18. században és a 19. század első felében volt megfigyelhető. A felföldi mezővárosok (oppidumok) világi és egyházi földesuraiktól kiváltságokat szereztek, saját jól körvonalazható piackörzettel rendelkeztek. Feudális szolgáltatásaikat rendszerint pénzzel megváltották. A városi települések céhes iparukkal és mezőgazdaságukkal egyaránt specializálódtak. A felföldi mezővárosok lélekszáma nem volt magas (1000 – 5000), viszont több, mint 20%-a a lakosságnak dolgozott céhes iparosként. Vásártartási, bíróválasztási, szabadmenetelési, szabadabb öröklési jogokkal bírtak, ez élesen megkülönböztette a szomszédos jobbágyfalvaktól őket. Jogaik védelmére „közös statutumokat” hoztak létre, mint Tokaj-Hegyalja (Submontanum) 12 mezővárosa a 17-19. században, vagy mint a Gyöngyös környékiek a 18. században. Mezővárosi jogi keretek között működtek a szőlőművelő vagy kapás céhek is, melyek a művelésmódok egységességét is befolyásolták. A mezővárosi „érdekközösség” hatásmechanizmusai ezen területen kézzelfogható jelenségként működtek.⁴⁴¹ A szőlőhegyek birtoklásának joga függetlenedett a birtokos társadalmi helyzetétől, vagyis a feudális kötelezettségek alól bizonyos mentességet jelentettek. A felföldi mezővárosokban a szőlőterület aránya elérte a határ 30-35%-át.⁴⁴²

A pusztító szőlővésszel párhuzamosan a borfogyasztási szokások markáns változása is befolyásolta a mezővárosokban élők gazdasági helyzetét. A nehéz, minőségi fehérborokról áttért a fogyasztás az olcsóbb, könnyebb és nagyobb mennyiségű fehér- illetve vörösborokra. A hagyományos céhes kisipar intézményes válsága is a 19. század végére időzíthető.

A telepítési tervben szereplő eredeti, illetve másolatban megépülő tokaji, mádi, tállyai, hejcei, gyöngyösi és erdőbényei épületeket úgy választottuk ki, hogy a 18-19. századi kőépítkezés fontosabb alaprajzi és funkcionális változatait képviseljék. Ezek a lakóházak szűk beltelkekre épültek borházzal, pincével esetleg műhellyel. A mezővárosi lakóházak egyik típusa a felső szinten szoba – konyha beosztású (középkemencés konyhai tüzelővel és táblás kályhás szobával), alatta udvarról vagy utcáról nyíló gerendamennyezetes műhellyel és raktárral. Ilyen a tájegységben felépített tállyai és tokaji épület. Tokaj-Hegyalján és Mátralján is gyakoriak az olyan hosszú házzá formálódott porták, melyek magja utcai oldalról alápincézett lakórész. Ilyen az eredeti helyén, Erdőbényén álló épület, melyhez az 1770 körül épült alapegységhez az 1800-as évek elején kétszintes szárnyat toldottak: az alsó szinten kocsmá, műhely, vagy bolt szerepű helyiséget, fölé kamrát. 1850 körül tovább bővült a ház, istállóval, borházzal és színnel.⁴⁴³ A mezővárosi szalagtelkek teljes hosszában történő beépítését példázza a mádi kereskedőház bontott épületének újraépítése a múzeumban. Az udvari oldali alápincézéssel a 18. század második felében épület első traktus (csehsüvegboltozatos szoba, és konyha/pitvar, gerendamennyezetes hátsó szoba) 1850 körül egészült ki utcai bejáratú szatócsbolttal és a hátsó traktussal. A másik épülettípus felső szintjén szoba – konyha – kamra – szín található. Az alsó boltozott borház az utcáról nyílik, de van belső, lépcsős lejárata a konyhából is. A borházból pincetorkon keresztül lehet lejutni a vajt pincébe. Ezt a helyi elnevezésben tévesen „huszita háznak” emlegetett típust a hejcei épület

441 Szilágyi 1995e. 387-389.

442 Vö. pl. Orosz 1985., 1995. 3-15.

443 Kecskés 1989. 245.

képviseli a tájegységben. A harmadik típusba a szoba – konyha – kamra beosztású, az udvarról a kamra alól nyíló bejárattal alápincézett épületek tartoznak melyek közül a gyöngyösi házakat építettük fel. Az iparosház U-alaprajzú épülete két közre nyílt, a telek átjárható volt, így építettük fel a tájegységben is. Ez a fő alaprajzi változat alakult egyes esetekben két, három lakóegységes L, vagy U-alaprajzú épületekké.⁴⁴⁴ Ennek egyik lehetősége volt a telek utcai homlokzatának beépítése, kamra építésével, melyet a kapualjból pincéztek alá. A gyöngyösi polgárház ebbe a típusba tartozik, és a múzeumban a 18. századi formát 1860 körül kiegészítő három lakóegységgé bővülő épületté alakult.⁴⁴⁵ Végül külön típust alkotnak az udvari, külső pincés lakóházak. Ez a változat elsősorban a zselléreknél volt általános, akik nem tudták egyszerre megépíteni pincés házukat, s csak utólag készíthettek kisebb boltozott lyukpincét a telekre. Ilyen a tájegységben újra felépített eredetileg a 19. század elején épült Mádon bontott kapásház, melynek szoba – konyha – szoba – kamra beosztású lakóépületének udvarán csak 1870 után létesült pince.⁴⁴⁶

Az objektumok berendezéseiben a tulajdonos családok gazdasági és ipari tevékenységét hangsúlyozzuk. A múzeumi állandó kiállításban az építészet-, gazdaság-, társadalom- és ipartörténeti emlékeket a különböző életmódok és életformák együttesében őrizzük meg és mutatjuk be. A jellegzetes épületekben berendezendő állandó kiállítások igazolják a régió településein élők polgári öntudatát és igényességét, valamint a falusítól eltérő tárgyi felszereltségét. Így a jellegzetes mezővárosi céhes iparként értékelhető csizmadia mesterség emlékműve a tállyai ház berendezésében mutatkozik meg, illetve a mádi zsidó boltos üzlete mellett,⁴⁴⁷ az országban elsőként készült el zsidó lakáskultúrát bemutató állandó kiállítás. A tájegység tervezésekor a különböző a régióra jellemző építészeti típusokat kellett meghatározni. A kiválasztott házaknak a megjeleníteni tervezett települések lakosságának jellemző vagyoni, felekezeti, társadalmi és etnikai összetételét is hitelesen kell reprezentálniuk. Az országos szabadterti néprajzi múzeumban a többi tájegységben megvalósuló építményt is figyelembe kell venni a megfelelő műhelyek, szakrális és közösségi építmények meghatározásakor, hiszen ezeket értelmetlen ismétlődve szerepeltetni.

Így az eredeti telepítési tervhez képest tájegység összevonásokkal kialakult Alföldi mezőváros állandó kiállítás elemeit is figyelembe kellett venni előzetesen. A múzeum legnagyobb tájegysége az Alföld két vidékét, a Duna-Tisza közét és a Tiszántúl déli részét foglalja magába. Az újkori alföldi mezőváros fogalmán nem szűken vett jogtörténeti és demográfiai meghatározottságú várost ért a koncepció, hanem földrajzi, történeti, társadalmi gazdasági, kulturális és szociológiai értelemben egyaránt sajátosan alakuló településeket.⁴⁴⁸ E jellegzetesen középkelet-európai városfejlődés meghatározója a specializálódott mezőgazdasági áruterelés, általános jellemzője a viszonylagos túlnépesedés. Ezek együttesen hozták létre a települések külterjes formációit. Jellemzői továbbá a közigazgatási, kereskedelmi, élelmiszeripari, művelődési és szociális funkciók ellátása.

A török utáni lakatlan területek benépesülésével újjáéledő gazdasági és társadalmi folyamatokat bizonyos fokig korlátozták a feudális keretek, de a nagybirtok-rendszer nem tudott olyan meghatározóvá válni, mint az ország más vidékein. A mezővárosokban lazább volt a földesúri függés, de a vidék egyes területei is (Jászság, Kis- és Nagykunság, Hajdúság stb.) kedvező birtokhasználati feltételeket harcoltak ki maguknak. A mezővárosok népessége ugrásszerű fejlődésnek indult és jelentős paraszt-polgár réteg alakult ki. A múlt századi folyószabályozásokkal és mocsárlecsapolásokkal jelen-

444 Kecskés 1988. 26-27.

445 Kecskés 1989. 205.

446 Kecskés 1989. 260.

447 Vö. Eperjessy 1967. 33.

448 Gráfik 1989. 25.

tős termőterületeket vontak be a mezőgazdasági művelésbe, ami csak fokozta a gazdálkodás áruteremelő jellegét. A 19. század közepén meginduló folyószabályozások gyökeresen átalakították az Alföld természeti képét. A búza és a kukorica iránti kereslet ugrásszerűen megnőtt, a legelők feltörésével hatalmas szántóterületeket alakítottak ki, a gabona a kereskedelem legfontosabb áruja lett. A mezővárosi gazdák házaikat a városok központjában építették fel, életvitelükben és ruházkozásukban is egyre inkább polgári mintákat követtek.⁴⁴⁹ Ahol a lehetőségek megengedték, ott a parasztság belterjes növénykultúrák kialakításával próbált meg kedvező életfeltételeket teremteni magának (Szeged, Kálcsa – paprika, Makó – hagyma stb.). A jobbágyfelszabadítás és az ezt követő kapitalista fejlődés még erősebb különbségeket hozott létre a parasztságon belül és az Alföld egyes vidékein jelentős agrárszegénység alakult ki. Közülük kerültek ki a kubikusok, akik a folyószabályozások földmunkáit végezték. A hódoltság utáni újjáéledésben bontakozott ki a mezővárosi határok tanyás fejlődése. A tanya a mezőváros tartozéktelepülése, amely lakóépületből és gazdasági rendeltetésű építményekből áll. A tanyák szétszórtan helyezkednek el a mezővárosok határában, rendszerint a paraszti földbirtok közép-pontjában. Kezdetben csak a cselédek és a gazdafiak tartózkodtak időszakosan vagy állandóan a tanyán, a család többi része a városi házban lakott. A múlt században egyre gyakoribbá vált, hogy az egész család kiköltözött a tanyára és feladta mezővárosi otthonát.⁴⁵⁰

Az alföldi mezővárosok településképe érdekes tagolódást mutatott. A város központjában emeletes épületek, rangos parasztpolgári házak álltak. Itt telepedett meg annak az iparos rétegnek nagy része is, amely a lakosság szükségletét elégítette ki. A városi magot széles, falusias övezet vette körül, rendezett vagy szabálytalan utcákkal. A település harmadik övezetét a határban szétszórt tanyák világa alkotta. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felépülő Alföld tájegységben ilyen mezővárosi településrészletet kívánunk bemutatni. A tájegység három különböző szerkezetű városrészből tevődik össze. Központját szabályos tér alkotja, melyet városias épületek szegélyeznek. A téralkotó épületek között különböző iparosok lakóházai és műhelyei, valamint egy kocsmá is helyet kap. A tér mellett egy zugos, tört utcás településrész lesz, melynek szegényes házaiban szegényparasztok és zsellérek éltek. A mezőváros harmadik részét szabályos utcákkal alkotja, melynek épületei módosabb paraszti életformát mutatnak be. Megtalálhatók itt iparosok lakóházai és műhelyei is. A város határában a temető után távolabb egy tanya együttes, két szélmalom és egy szőlőskert épül fel. A múzeum építésének jelenlegi szakaszában az utcásort és a határbeli létesítményeket valósította meg.⁴⁵¹

Az alföldi lakosság építkezésmódját nagyban befolyásolták a földrajzi adottságok. A középkorban még erdős-ligetes síkság a 18. századra fátlan pusztává változott, ezért az építkezésben előtérbe kerültek a földfalak. Itt alakult ki Közép-Európa legnagyobb összefüggő földépítkezési zónája. Természetesen a faanyagot teljesen nem lehetett mellőzni, az ajtókat, ablakokat, födémekeket és tetőket fából kellett készíteni. Az ehhez szükséges fa nem volt meg az Alföldön, ezért a környező hegyvidékeken nagy mennyiségű fenyőörnköt termeltek ki és a nagyobb folyókon úsztatták le a fűrésztelepekkel felszerelt alföldi kikötőkbe. Lényegét tekintve az Alföld népi építészete egységes, egyetlen típusba, a közép magyar háztípusba sorolják néprajzkutatóink. Ennek alaprajza szoba–konyha–szoba vagy szoba–konyha–kamra lakórészből áll, amely mögött különállóan vagy egybeépítve helyezkednek el a fontosabb gazdasági épületek. A szobák fűtésére kemencéket alkalmaznak, melyek szájnnyílása a konyhai tüzelőpadkákra néz. A konyha két részre tagolódik: az előtér rendeltetésű pitvarra és a nagyméretű szabadkémény alatti kéményaljára. A kémény alatt kétoldalt vannak a már említett tüzelőpad-

449 Berezki 2007. 67-68.

450 Sabján 2002c. 58.

451 Sabján 2002c. 59., Gráfik 1989. 28.

kák, némely vidéken a konyha közepén egy asztalszerű középpadka is van. Az alföldi parasztházban nincs konyhai kemence, a sütés-főzés és a fűtés is a szobai kemencében történik.⁴⁵²

Az eredeti tervek szerinti halmazos települési egység részeként fog velkészülni a dunapataji lakóház, melyben a 19. század második felében élt zsellérek életmódját kívánja bemutatni. Ennek megfelelően a helyi készítésű festett bútor a legjellemzőbb eleme a tapasztott sövényfalú lakóháznak. Ennek a település résznek elemeként épül majd fel várhatóan a dél-tiszántúli szegvári lakóház. Ez is a szegényparaszti életnívót tükröző berendezéssel lesz látható. A legszegényebb summás és cseléd réteg bemutatásának helyszíne lesz a tervezett konyári épület. Középparaszti szintet mutat majd be a homokméggyi döngölt föld falú ház. A jászárokszállási lakóházban a tállyaihoz hasonlóan csizmadia mesterséget tervezett eredetileg a múzeum bemutatni, de várhatóan a megváltozott kiállítási koncepciókhoz igazodva, ehelyett egy interaktív tárlat készül el a vályogfalú, nyeregtetős rekonstrukcióban megépülő épületben. Az archaikus építési gyakorlatot mutatja be majd a dömsödi lakóház egy Duna melléki, szőlőterülettel rendelkező középparaszti gazdaság életmódját és anyagi kultúráját bemutatva.⁴⁵³ Az utcás településrészen az alföldi szlovákság képviselőjében egy mezőberényi házat építenek fel, amely a Békés megyei kőműves hagyományok szép példájaként értékelhető.⁴⁵⁴ A ház méreteiben is egy módos paraszti gazdaságot mutat be.

A megépült objektumok közül a kalocsai Sárköz népi építészetét és tárgyi kultúráját tárja elénk a Sükösdről áttelepített barokkos oromzatú lakóház. A maga 40 holdas gazdaságával a középparaszti szintnek felel meg. A lakóház berendezése ezt a viszonylagos jólétet tükrözi a helyi asztalosok által készített bútoraival. Szintén a már megépült épületek közé tartozik a hajdúbagosi lakóház az utcás részen. A kismemesi eredetű, de már paraszti életformát folytató családok állattartást és földművelést egyensúlyban tartó gazdálkodását érzékelteti a berendezés. A 20. század első évtizedeiben a középparaszti szinten gazdálkodó család életkörülményeit hátrányosan befolyásolta, hogy a bihari síkság többi településéhez hasonlóan a trianoni békeszerződés őket is elvágta a táj korábbi központjától, Nagyváradtól. A lakóház berendezése is csak nyomokban emlékeztet a család hajdú kiváltságokat élvező kismemesi múltjára.⁴⁵⁵

A nagy kisugárzású hódmezővásárhelyi tálás mesterséget mutatja majd be a kiválasztott L-alakú épület, Kiss Bálint műhelye és lakóháza. A múzeumban ez lesz az első fazekasmesterséget bemutató kiállítás, melynek sokirányú múzeumi hasznosítása gazdag lehetőségeket kínál. A még szintén nem felépült fülöpszállási zárt beépítésű telek és építményei a gazdálkodás súlypontját a tanyára helyező család városi házat képviseli a tájegységben.⁴⁵⁶ A mezővárosi téren álló épületek közül a gabonakonjunktúra idején meggazdagodott mezővárosi polgár életmódját mutathatja majd be az eklektikus stílusú bajai lakóház. Mellette áll majd a tervek szerint a szentesi kalaposmesternek otthont és műhelyt-üzletet és raktárt is nyújtó épület. A Csuray kalapos dinasztia műhelyének bemutatásával egy jellemző mezővárosi ipar virágkorát ismerhetik meg a látogatók. Az alföldi mezővárosi építkezés egy széles körben elterjedt típusát képviseli majd a teret szegélyező épületek között a makói lakóház. A paraszt-polgár réteg életmódváltását, a helyi stílust kialakító lakáskultúra bemutatása teszi lehetővé.⁴⁵⁷

A mezővárosi ipar bemutatásának másik objektuma a bajai tímárműhely. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum a hazai bőrművességnek állít emléket, amikor bemutatja egy hajdanvolt bajai „vöröstímár”

452 Sabján 2002c. 60.

453 Gráfik 1989. 33-34.

454 Vö. Szilágyi 1987.

455 Bereczki 2007. 72.

456 Orosz 1986. 275-280.

457 Gráfik 1989. 35-36.

műhelyét. Ez a műhely még a hazai „bőrorszakban” épült, amikor a nyersbőrt még természetes cserzőanyagokkal és kézműves módszerekkel dolgozták meg. Olyan korszakban, amikor az itt dolgozó mesterek, legények még büszkén vallották magukat a bajai tímárcéh tagjának, de otthon érezhették magukat Közép-Európa bármelyik tímárműhelyében. A tímárműhelyt építtető mester, Horváth Márton Baján, a Szent Antal utca 56. számú házban lakott. A műhely ennek a lakóháznak a telkén 1856-57-ben épülhetett, erről tanúskodnak az épület 1856-os datálású téglái. A tímárság Baján egy lakótelek belsejében volt. Ennek teljes bemutatása méreténél fogva lehetetlen, ezért arra törekedtünk, hogy a bajai együttesből kiragadott épületet egy, a 19. század közepén elképzelhető környezetben építsük újjá, úgy, ahogy annak idején is állhatott volna. A tímárműhely és tartozékai az Alföldet bemutató tájegységben, az utcásor végén kaptak helyet, mivel a mesterséggel járó kellemetlen szagok miatt ezeket a műhelyeket a település szélén építették fel.⁴⁵⁸

A múzeum alföldi mezőváros épületcsoportjának tudományos tervében más kézműipari létesítmények (tímár, pék, fazekas stb.) mellett egy kékfestőműhely megvalósítása is szerepelt. A 19. századi paraszti textilhasználatban, főként női viseletben jelentős szerepet játszó festett alapanyag készítése a mezővárosokhoz és azok piacörzeteihez köthető. Az Alföldön különösen az egyszínű indigókék, valamint a kék-fehér és kétszerkék mintás anyagokat kedvelték. Ilyen mintázott, többször keményített és mángorolt terméket előállító, vásároló kékfestőműhelyt telepítettek át Nagykörösről, az Encsi u. 30 sz. telekről. A műhelyt 1995-ben bontották le, rekonstrukciós munkálatai pedig 1996-1998 között folytak. Ez időben került sor a kézműves technológiát visszaállító tevékenységre és a műhely berendezésére is. A kékfestő műhely valamikor a Vladár család tulajdonában volt, akik 3 generáción át üzemeltették. Az utcafronttól kissé beljebb álló, L-alaprajzú műhelyet a 20. század fordulóján a padlástérben kialakított *tarkázó szobával* egészítették ki. Akkoriban a műhely a katlanokkal felszerelt *fekete konyhából*, hat *küipát* (festőkádat) tartalmazó *küipaszobából*, egy kisebb raktárból és a *mángorlóból* állt.⁴⁵⁹

Az egykori szálláskertek tüzelősóljainak emlékét őrzi az a nagykunsági tanyaegyüttes, melyet rekonstrukcióban építettek fel az alföldi település határában. A rekonstrukcióhoz Vargha László néprajzkutató helyszíni felmérései szolgáltak alapul. Az együttes legrégebbi tagja egy pitarólas tanya-épület, melyet ököristállóval bővítettek. Az ilyen típusú építmények a 18-19. századi nagykunsági tanyákat jellemezték. A múzeumi rekonstrukció is egy ilyen, az 1920-as évekre jellemző állapotot mutat be. A 19. században a tanya főként a férfiak birodalma volt, egész évben ők lakták, gondozták az állatokat, és csak a vasárnapot töltötték a család többi tagjával a városi házban. A 20. század elején aztán egyre több család költözött ki véglegesen a városból a tanyára, és épített állandó kintlakásra is alkalmas házat magának. A múzeumi tanya udvarának északi oldalán áll egy ilyen, 1906-ban emelt, vályogfalú, nádtetős, „újabb” ház, végében disznóóllal. A házzal szemben áll a vályogfalú, kontyolt tetejű, náddal fedett, kétrekeszes istálló. A tanyaudvaron a baromfi tartására szolgáló vályogból épített *kerek ól* és gémeskút áll. A Nagykunságban sok helyütt a tanyai lóistálló és a konyha egy fedél alá épült, az ilyen épületet nevezték *pitarólnak*. Bal oldalon a hídlás és a jászol az állatok helyét jelzi, jobb oldalon pedig a nyitott aljú kéményt, a tüzelőpadkát, a takaréktűzhelyet látjuk, ez a pitaról konyhája.⁴⁶⁰

Ezekben az épületekben a magyar állattartás hagyományos fajtáit mutatják be a látogatóknak. Megtekinthető a szürkemarha, a racka juh és a cigája, a mangalica sertés, valamint a többi ide sorolható háziállat a parlagi tyúktól a hagyományos kutyafajtáinkig.⁴⁶¹

458 Sabján 2002c. 78-79.

459 Sabján 2002c. 74-77.

460 Bereczki 2007. 87-88.

461 Sabján 2002c. 78-79.

Az alföldi közlekedést, árucserét jellemezték a települések szélén működő csárdák-postakocsi állomások. Ilyen volt a jászárokszállási fogadó is mely a 18. század elején épült, barokk stílusú épülete 1828-tól postakocsi- és lóváltó állomás volt, akkoriban „Csárdás ház és postakocsi állomás” néven emlegették. A Pest-Hatvan-Debrecen posta-útvonalon itt lovat válthattak, a fáradt utasok megvacso- rázhattak, sőt meg is szállhattak éjszakára.⁴⁶²

Szintén a tájegység szélén, a tűzveszély miatt szabályozott helyen áll a nyeregtető, cseréppel fedett, utcai homlokzatán deszkaoromzatos pékség épület rekonstrukció. Az első részben kapott helyet a bolt, amelynek berendezését Vasvári László csongrádi asztalosmester 1947-ben készítette. A hátsó rész a pék műhelye. A pékséget az Izsákon az 1940-es évek elejétől 1998-ig működő, helyben pusztulásra ítélt Máté Ernő-féle pékség áttelepítésével alakítottuk ki.

32 évvel bontása után, 2000-ben adhatták át a látogató közönségnek az Alföldi mezőváros részként megépült dusnoki szélmalmot. A hagyományos malomszerkezetek közül utolsóként honosodott meg Magyarországon a szélmalom a 18. század végétől, és lassanként már szorosan hozzátartoztak az alföldi mezővárosok, falvak látványához. Sok helyen a szélmalomok a kis teljesítményű lójárgányos szárazmalomokat váltották fel.⁴⁶³ A szélmalomok elterjedése összefüggött a kibontakozó gabonakon- junktúrával és a különböző szélirányokat is felhasználni képes elfordítható vitorlázatu típusok megjelenése. A szélmalom berendezésekor a malom aktív periódusát kívánták bemutatni, berendezése az 1940-es évek állapotait tükrözi.⁴⁶⁴

Az építkezés mellett a berendezések tervezése és kialakítása is hosszas tudományos kutató- munkával valósul meg. Természetes, hogy a szabadtéri múzeum a népi építészet bemutatása mellett egyenrangúan fontos feladatának határozza meg az életmód bemutatását.⁴⁶⁵ Ebben kiemelten nagy segítséget nyújtanak a muzeológusoknak a régióból ismert hagyatéki leltárak. A tájegységek régióiból már több kötetnyi inventáriumot publikáltak, s a múzeumban őrzött leltárakon túl, a Néprajzi Mú- zeum inventárium gyűjteményében is őriz jól hasznosítható forrásokat.⁴⁶⁶ Hasonlóan nagy segítséget nyújtanak a területre vonatkozó árszabások, helytörténeti munkák, forrásközlések is.⁴⁶⁷

A gyűjtések tapasztalataira építve néhány épület esetében módosítani kellett az eredeti telepítési koncepcióban megcélzott korai berendezési időpontokat. Részint a rekonstrukciókhoz kellő bontási dokumentációk esetenként elégtelenek voltak, illetve a felhasználható analógiák hiánya miatt, részint a berendezés megvalósításának nehézségei miatt. Általános tapasztalata a szabadtéri néprajzi múzeu- mokban dolgozó munkatársaknak, hogy amennyiben a bontás, kiválasztás idején nem sikerült a la- kóktól, ott élőkől pontos adatokat és hiteles tárgyakat gyűjteni, ezt évtizedekkel később szinte már lehetetlen megoldani. A korai korszakok tárgyai közül különösen problematikus a ma már nehezen megszerezhető tárgyak összegyűjtése: így a jellegzetes bútoroké, kerámiáé, textíliáé. Sok esetben már csak közgyűjteményekben, magángyűjteményekben találunk megfelelő tárgyakat. Azonban a mezővárosi polgári tárgyi világ emlékeit gyakran hiába keressük a közgyűjteményekben, mert a gyűj- tési koncepciók nem mindig foglalkoztak ezzel a kulturális szegmessel, gyűjtésüket annak idején el- mulasztották. Amennyiben sikerült a tárgyakat megtalálni, megvásárolni, azok használati módját is fel kellett tárnunk.

462 Berezki 2007. 68.

463 Vö. Szilágyi 1995d.

464 Sabján 2002c. 82.

465 Vö. Kecskés 1980c, Füzes 1998. Benda 2006. 379-385. Szilágyi 1995c.

466 Vö. Kemecsi 2003a. itt is köszönöm Granasztói Péter segítségét az inventárium gyűjtemény Felföldre vonatkozó anyagainak felkutatásában. Vö. Bencsik 1993.

467 Pl. Flórián 1995. 1997. Illetve pl. Tállya (Frisnyák 1994), Mád (Vinnai 2001) falumonográfiái.

A mezővárosi életmód és építkezés két egymástól jól elkülönülő, mégis egyes elemeiben természetesen hasonlóságot mutató régióját állandó kiállításokban – tájegységekbe szervezve mutatja be a Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Már a röviden megfogalmazott koncepcionális jellemzők, s különösen a kiállítások megvalósítása során tapasztaltak igazolják, hogy az „óriásira duzzadt falu-e a mezőváros” megfogalmazású kérdésre, nem a válasz.⁴⁶⁸ Viszont a sajátos „skanzenes” kiállítási lehetőségek sem alkalmasak a mezővárosi lét minden jellemzőjének elemző bemutatására, így a falusítól megkülönböztető elemek kihangsúlyozása sem célja minden esetben ezeknek a kiállításoknak – enteriőröknek. A hagyományos enteriőrökben, és esetenként a mikrotörténeti elemzések mélységéig hatoló rekonstrukciókkal nem lehet minden érdekes probléma felvetésre választ találni. Pedig ez egy korszerű néprajzi közgyűjtemény egyik jellemzője, a probléma érzékenység és a hiteles válaszok megadásának igénye a kiállításokban. Ezért próbálta az intézmény a korábbi gyakorlattól eltérő elemekkel kiegészíteni a Felföldi mezőváros kiállításait és ezért készültek a 2010-ben megnyílt észak-magyarországi faluban egy nemzetközi viszonylatban és újszerű kiállítási üzenet megfogalmazására alkalmas egységek a hiteles enteriőrök mellett. S ez utóbbi kiállítás tapasztalatai érdemben fogják befolyásolni az Alföldi mezőváros tájegység jövőbeni tovább építésének irányait. A termes kiállítások eszközkészletének, s a legkorszerűbb kiállítástechnikai ismereteknek értő adaptálása tovább segítheti a mezővárosi kultúra múzeumi bemutatásának esélyeit. Nem volt célja az elemzésnek a termes múzeumokban megvalósuló vonatkozó állandó kiállítások értelmezése. Azonban az a részletesebb elemzés nélkül is megállapítható, hogy a vidéki múzeumokban megvalósított tárlatokon alkalmazott eszközkészlet, az enteriőrök alkalmazásának tanulságai mellett, a céhes anyag szerepeltetése általánosan tekinthető. Kihasztnalannak tűnnek viszont az interdiszciplináris együttműködésből fakadó lehetőségek. Így a régészet és a helytörténeti kutatás eredményei ritkán egészülnek ki szervesen a néprajzi kiállítási elemekkel.

III.4.

Kihívások és válaszok a szabadtéri néprajzi muzeológiában

Az összefoglaló jellegű és éppen ezért kényszerűen vázlatos alfejezetben a szabadtéri néprajzi múzeumok átalakuló, modernizálódó jellemzőit kívánom hangsúlyozni. Igyekszem néhány általánosan megfogalmazott kérdésre megadni a feleletet és felhívni a figyelmet a megújuló múzeumi terület szakágai között is egyre fontosabb skanzenek útkereséseire. Azt, hogy létezik-e ún. „skanzenológia”, a muzeológián belül, egyre kevesebben vitatják itthon és külföldön egyaránt. Napjainkban is bizonytalan azonban még a hazai gyakorlatban a muzeológiai teljesítmények tudományos megítélése – értékelése. Ezzel összefüggésben nem érdektelen az egyik múzeumi szakág hazai tevékenységének egy részletére felhívni a figyelmet. „*A tudományos kutatás része és az eredmények legteljesebb, komplex bemutatási formája a kiállítás, mellyel a szakma képviselői és látogató közönség előtt a múzeum megjelenik (állandó és időszakos).*”⁴⁶⁹ Jelzésértékű a hazai szabadtéri néprajzi muzeológia státuszának alakulásában a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos kutatóhelyi minősítése 1981-ben.⁴⁷⁰

Ismert az első intézményi jelleggel megvalósult, s az intézménytípusnak nevet is adó szabadtéri néprajzi múzeum, a Skansen 1891-ben Stockholmban történt alapítása. Az Európában szinte „futó-

468 Szilágyi Miklós munkáiban rendszeresen és több szempont következetes alkalmazásával tárgyalja ezt az Erdei Ferenc által is vizsgált kérdéskört.

469 Segédlet a működési engedéllyel rendelkező muzeális intézményeket fenntartó helyi önkormányzatok szakmai támogatási kérelmének benyújtásához

470 Cseri 2002. 115-119.

tűzszerűen” terjedő a skanzen mintaként utánzó múzeumok között igen korán megjelent egy hazai intézmény is. A magyar szabadtéri múzeumi előtörténet elemeként kell emlékeznünk a Millennium idején 1896-ban Jankó János tervezte az ún. Millenniumi falura a Városligetben.⁴⁷¹ A sajnos csak ideiglenesnek szánt falu berendezéseinek egy része megőrződött, s ma a Néprajzi Múzeumban található. Az ígéretesen gyorsan a nemzetközi „trendekhez” igazodó hazai skanzen alapítás azonban több évtizedes kényszerpályára került, s csak 1967-ben a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum alapításával valósult meg. Az országos gyűjteménnyel párhuzamosan esetenként szintén több évtizedes vajúdat követően kialakultak a magyarországi regionális szabadtéri múzeumok is (Szenna, Szombathely, Zalaegerszeg, Nyíregyháza–Sóstó, Ópusztaszer) és a falusi tájházak jelenleg is gyarapodó hálózata, melyet helyi elnevezésként gyakran említnek skanzenként.

Aktuális—e ez a típusú múzeum, amikor a világ – különösen a gazdasági válság előtt – valódi múzeumi sikertörténetet, boomot élt át? Kevésbé ismert tény, hogy a Föld építményeinek ma is több, mint 80%-a és a magyarországi lakóépületek több, mint 50%-a hagyományos ún. népi építészeti produktum (fa, föld, kő, bőr, stb...). Ez a tény önmagában is jelzi, hogy a tradicionális építmények nem csak gyorsan eltűnő emlékművekkel vannak jelen modern világunkban. További fontos visszajelzés az intézménytípus kedveltségére, hogy a nemzetközi látogató vizsgálatok eredményei szerint a leglátogatottabb múzeumok Európában a szabadtéri múzeumok!⁴⁷²

Ez annak ellenére így van, hogy ismertek lesajnáló és alulértékelő vélemények is. (Megjegyzem esetenként múzeumi szakmai körökben is!) Ezeket hosszasan nem elemezve csak jelzésszerűen utalok például az anya intézményt értékelő elejtett megjegyzésre a Nils Holgerssonról szóló történetben: „...*a Skanzen unalmas, sok ember és öreg házak vannak csak benne*”. Hasonlóan elgondolkodtató az az általam is több esetben hallott jellemzés, hogy az ismeretlen látogató egyetlen véleménye, miszerint: „*Jó a lángos...*”. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum első vezetője, Hoffmann Tamás a Néprajzi Múzeum főigazgatójaként foglalkozott a skanzenek küldetésének elemzésével. Erőteljes kritikát fogalmazott meg a modern ipari civilizáció előtti pillanatok utolsó mohikánjainak életkörülményeit bemutatni szándékozó kiállításokról, melyek Európa skanzenjeiben általánosan megvalósultak. Hangsúlyozta a már meghaladott történelmi hétköznapi állapotrajza helyett a történelmi folyamatok bemutatásának kihívását és jelentőségét.⁴⁷³

Talán az egyik, ha nem a leggyakoribb elhangzó kérdés a szabadtéri múzeumokban: „*Hogyan kerülnek a skanzenba az épületek?*” Erre igen változatos válaszok születtek az utóbbi évtizedekben. Természetesen meg kell különböztetni az áttelepített, illetve a másolatként vagy rekonstrukcióban megépülő objektumokat. Ismeretesek a különböző nemzetközi gyakorlatok, melynek során igen bonyolult szerkezet vizsgálatokat követően a rögzített és speciális megoldásokkal megerősített építményeket (illetve nagyobb darabjaikat) gyakorlatilag egyben áttelepítik. Ez az áttelepítés történhet vízen (pl. Wales), közúton és vasúton is. Különösen a németországi skanzenekben kedvelt ez a gyakorlat. A hitetlenséget biztosító megoldás viszont nem minden típusú építménynél jelent megoldást. A földfalú, kőfalú, téglá, illetve különböző fa szerkezetű épületek mind – mind egyéni megoldásokat igényelnek.

Magyarországon a legalaposabban kimunkált megoldás az épületbontás. A kiválasztott és felmért épületet rendkívül alapos kutatómunka (gyakorlatilag régészeti technikákat is alkalmazó fal, padló, tető, tüzelőkutatások) után szétbontják, és a dokumentált (sorszámozott!) épületelemeket, anyagokat elszállítják a helyszínről. A hosszabb – rövidebb raktározás után a biztonságosan felhasználható épületelemeket felhasználva, a hiányzókat pedig az eredeti anyagból és technológiával elké-

471 Balassa M. 1972.

472 Cseri 2009a. 9.

473 Hoffmann 2004. 192.

szítve újra megépítik az objektumokat. Az észak-magyarországi falu tájegységben egymás mellett állnak több évtizede raktárban őrzött épületek (pl. a novaji lakóház), rekonstrukcióban megépült házak (pl. perkupai műemlék lakóház) és rögtön a bontás után megépült objektumok (pl. nemesradnóti lakóház). Az építéskor az eredeti épület biztonságosan visszaépíthető elemeit felhasználva, míg a hiányzó elemeket eredeti anyagból és technikával megmunkálva készítjük el az objektumokat.

Szintén visszatérő kérdés az érdeklődők részéről, „*hogyan rendezik be az épületeket?*” azok az állandó kiállítások, melyek a felépült tájegységi épületekben megvalósulnak, esetenként több évtizedes előkészítéssel jönnek létre. A kiterjedt levéltári és könyvészeti kutatást elsősorban a néprajzi terepmunka teljesíti ki. A tárgy gyűjtés is komplex megoldásokat igényelve zajlik már az utóbbi években. A „klasszikusnak” ítélt terepmunkán, „padláson” gyűjtött tárgyak köre kiegészül az átalakuló feltételekhez igazodva. Növekszik az aránya – az egyébként minden korszakban működő – műkereskedelmi beszerzéseknek. A megoldások is igen változatosak, hiszen ma már nem szokatlan az internetes tárgyvásárlás, illetve műtárgyárveréseken való részvétel sem a közgyűjtemények részéről.⁴⁷⁴

Már a tárgyak gyűjtése is a kidolgozott és tudományos tanácson megvitatott berendezési terv alapján zajlik. Célzottan és ennek következtében költségkímélőbbben is. Természetesen gyakorta gyűjtenek a múzeum munkatársai olyan tárgyakat is, melyek nem kerülnek a kiállításba, viszont analógiaként vagy egy tárgyegyüttes elemeként elengedhetetlenül fontos a megszerzése.

Hasonlóan jelentős átalakulás zajlik a múzeumi tudás átadásának eszközei, az interpretálás megoldásainak terén is.⁴⁷⁵ A nemzetközi tapasztalatokat is felhasználva készültek el a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 2010-ben megnyílt tájegységének az Észak-magyarországi falunak állandó kiállításai is.⁴⁷⁶ A kiemelt Európai Unió pályázat támogatásával megvalósult Skanzen Örökség Program fejlesztései között szereplő tájegység projektfelelőseként e sorok szerzője irányította a munkát.⁴⁷⁷ Elkészült több mint 40 objektum a 11 lakóegységben. Köztük barlanglakások, melyek nemzetközi téren is újszerűek szabadtéri néprajzi múzeumban. A berendezésekben közel 7.000 db műtárgy és 900 db ún. demonstrációs tárgy található. Ez utóbbiakat a látogatók kézbe is vehetik, kipróbálhatják, ezáltal sokkal intenzívebb a kiállítási üzenet megismerése. Része a kiállításnak a szlovákiai magyarok történetét bemutató tematikus kiállítás, jelezve a múzeumi probléma érzékenység jelentőségét. A múzeum a nyilvánosságot kiszolgáló funkciója szempontjából a társadalom tudásának élő forrása, ezért a kortárs jelenségekre is nyitottan kell reagálnia.⁴⁷⁸ Önreflexív jellegű kiállítás mutatja be egy üvegfallal megépített parasztházban a skanzenekben zajló szakmai tevékenység különböző jellemzőit. Egyre fontosabb eleme a mai múzeumi vonatkozó kutatásoknak az önreflexió eleme – a metodológiai individualizmus szempontjainak figyelembevételével.⁴⁷⁹ Az állandó kiállítás a berendezések többségében egy bizonyos szituációt bemutató eredeti tárgyakkal kialakított hiteles enteriőrként jelenik meg (pl. lakodalom, fonó, perecsütés, disznótor, kosárfonás, stb.). Az enteriőrökben számos helyen a legmodernebb multimédiás eszközök és audiovizuális elemek jelennek meg, filmvetítések, fotó adatbázisok.⁴⁸⁰ Fontos szerepe van a használható ismeretek közvetítésében a kiállításon több helyszínen megtalálható elvihető információknak (restaurálási tippek, ételreceptek, stb.) Természetesen a leg-

474 Kemecsi 2007e.

475 Összefoglaló jelleggel, gazdag további irodalommal és Sári Zsolt által szerkesztett kötet (2010.) tanulmányaiban számos nemzetközi példával.

476 Jensen – Zipsane 2008.

477 A tájegységfelelős muzeológus Nagyné Batári Zsuzsanna volt.

478 Kemecsi 2009c. 278.

479 Vö. György 2003. 138. o.

480 Balázs 2002.

modernebb eszközök sem helyettesíthetik a jól felkészült interpretátort, illetve a múzeumpedagógiai foglalkozáson működő szakembereket a kiállítások üzeneteinek közvetítésében.⁴⁸¹

26. kép Önreflexív kiállítás az ívegfalú épületben (2010)

A 21. századi szabadtéri néprajzi múzeumok számára is egyértelműen a legfontosabb feladat az értékmentés és a tudás közvetítés. A múzeumi kiállítás ma már több mint tudományos hitelű információközlés.⁴⁸² A kiállítás a múzeum és a közönség legerősebb kapcsolata.⁴⁸³ Más kulturális és oktatási intézményekkel szemben a múzeumnak megvan a maga egyedi, sajátos profilja: a történeti tárgyakkal való találkozás semmivel össze nem hasonlítható lehetősége.

Az Európai Szabadtéri Múzeumok Szövetsége⁴⁸⁴ két évente rendez meg rendszeres tanácskozásait. Ezek a tanácskozások kiváló alkalmat kínálnak a múzeumi szakág nemzetközi modernizációs folyamatainak megismerésére. A rendkívül intenzív szakmai programoknak hangsúlyos részét képezték a korábbi évtizedekhez képest igen erőteljesen kiteljesedő látogató barát szemlélet, a múzeumi marketing és kommunikáció kérdéskörei az utóbbi tanácskozásokon. A modern látogatói igényekre adható szabadtéri múzeumi válaszokról meghatározó és egyre erőteljesebben befolyás gyakorló folyamatként célszerű gondolkodnunk. Az elmúlt években egyre több kérdés fogalmazódik meg a múzeumok finanszírozása, illetve költségeik és bevételi lehetőségeik kérdésköréről. A racionális takarékos

481 Batári 2009. 8.

482 Vásárhelyi 2009. 46.

483 Vö. Korek 1976. 166, illetve 1988. 200.

484 Az ICOM tagszervezete az AEOM.

27. kép Multimédiás eszköz a kiállításban (2010)

28. kép Lakodalmi asztal a percupai lakóbázisban (2010)

29. kép Kalács sütés kiállítás a novaji kamrában (2010)

30. kép Archív képek kiállítása az imolai istállóban (2010)

működés feltételrendszereinek kidolgozása párhuzamosan felmerülő igény a látogatottság – s ezáltal a bevételek – radikális és folyamatos növelésével. Ez a kétirányú folyamat esetenként elfedi a múzeumi kutatások jelentőségét az intézmények megújulási stratégiáiban. A bevétel és kiadás közötti különbség arra kényszeríti a múzeumokat, hogy két stratégiát fogadjanak el; pénzt kell spórolni, vissza kell venni a kiadásokból, és takarékoskodni kell, illetve gyarapítani kell a bevételt főként a látogatói létszám növelésével. Ez a két eljárás sokszor azt a benyomást kelti a munkavállalókban, hogy a kutatás a legkevésbé fontos tevékenység a közönség-orientált feladatok sokasága, az adminisztrációs tennivalók és más nem tudományos foglalatosságok között. A közönség-orientált feladatok, párosulva a különböző adminisztrációs tennivalókkal elijesztik az ambiciózus fiatal szakembereket a szférától. A belső erőforrások nem megfelelő felhasználása tovább rontja az intézmények esélyeit abban a versenyben, melyet a látogatókért vívnak. Versenytársként jelenik meg a múzeumok számára az egzotikus turisztikai célpontok sokasága, az élményparkok, az ökoturizmus is. Már nem arról van szó, hogy a televízió, vagy az internet konkurenciájával kell csupán szembenéznie a múzeumoknak. Az online élményekkel (pl. számítógépes játékokkal) való összehasonlításban kell érvényes válaszokat kell adniuk az intézményeknek. A múzeum napjainkra olyan kulturális szórakoztató helyszínné alakult, a fogyasztás helyszínévé, ahová elsősorban az esemény/attrakció miatt jön a látogató.

A piaci szemlélet megköveteli, hogy rendszeresen megfogalmazzon minden érintett szereplő bizonyos kérdéseket, s igyekezzen aktuális válaszokat találni ezekre. A szabadtéri múzeumoknak is tisztázniuk érdemes, hogy milyen specialitással rendelkeznek? Miben jobbak, mint mások? Mi olyannal rendelkeznek, amit másnak nehéz lenne utánozni, ellopni vagy jobban csinálni? Hiszen ezek a területek azok, ahol valódi, s nem csupán pillanatnyi sikerek érhetők el az intézmények számára.

A szabadtéri múzeumok számára kiaknázható versenyképes előnyök között erőteljes a sajátos s egyedi tudás jelentősége, melyet az intézmények esetenként több évtizedes – évszázados – előtörténetük során felhalmoztak. S amennyiben ezt az érdekes és hangsúlyozottan a mai ember számára is alkalmazható hasznos tudást képesek közvetíteni korszerű eszközökkel, akkor az említett versenyben komoly esélyekkel vesznek részt. Ennek a tudásnak a korszerű interpretációs technikái fejleszthetők a szabadtéri múzeumokban. A jelen tendenciák azonban arra mutatnak, hogy olyan pályán kívánnak a szabadtéri múzeumok versenyezni, amelyen ellenfeleik vannak otthon. Az élményparkok, ökoparkok adottságaival értelmetlen összevetni a skanzenek feltételrendszerét. A szabadtéri néprajzi múzeumok fejlesztésével kapcsolatban nyílik az egyik legjobb alkalom a néprajzi ismeretek és a társadalomtudományok egyéb ágai elméleti – módszertani konfrontációjára. Ez az ága a néprajzi muzeológiának komplexitásával azzal, hogy nagyon adekvát és sűrített képet kell adnia igen nehéz feladat.

Téves az a számos régióban és intézményben felismerhető elképzelés, hogy a kultúrtörténeti múzeumoknak a gyerekekre kell koncentrálnia. A gyermek- iskoláskorú látogatók megnyerése céljából is a felnőtt látogatókat kell megszólítani az intézményeknek – illetve a pedagógusokat. A skandináv országokban a múzeumok hagyományosan a gyerekeket/iskolásokat tekintik az elsődleges célközönségnek. Ez azonban a terjedő digitális és számítógépes oktatási módszerekkel nem fér össze, s ezt már a napi tapasztalat is igazolja. Az oktatás átalakulása, metodikájának átformálódása elevenen érintette a múzeumlátogatási/használati gyakorlatot. A fogyasztói szerep alapvető részévé vált a modern európai oktatásnak, ennek hatásai mára nyilvánvaló váltak. S napjainkban amikor a disszertáció készül, a pandémia helyzetből adódó korlátozások a múzeumok és látogatóik fizikai találkozási lehetőségeit alapvetően korlátozzák. A digitális ismeretátadás és jelenlét létkérdéssé válik a néprajzi múzeumok számára is.

Hasonlóan értékelendők a tanulatlan, alulképzett emberek látogatóvá tételével kapcsolatos elvárások. A központi támogatással szervezett és irányított projektek eredményessége is megkérdője-

lezhető ezen a téren. A leginkább elterjedt értékelés alapján az igazi múzeumlátogató a művelt középkorú felnőtt, akinek szabadideje, pénze és igénye is van a tartalmas tudást nyújtó múzeumlátogatásra. A komoly, valódi és alkalmazható tudás kell, hogy az intézmények elsőrendű védjegye legyen. A friss nemzetközi látogató vizsgálatok – s köztük az internetes tartalmakat használókra kiterjedők is – igazolják az igények változásait. Az, hogy ezen tendencia Európa más részein mikor és milyen intenzitással jelentkezik, a releváns ismereteket nyújtó elemzések alapján felmérhető.

Szintén vitára sarkalló felvetés a különböző hosszabb – rövidebb írásos tájékoztató anyagok, kiadványok alkalmazhatósága. Miközben már a hazai kiállítási gyakorlat is számol, és figyelembe veszi a valós látogatói igényeket a többszintű információhordozó kommunikációs elemekkel kapcsolatban, a tárlatokban szereplő hosszú feliratok sikeressége megkérdőjelezhető. A múzeumok többnyire a számítógépes, digitális technikát választották arra, hogy az érdeklődő látogatók részére elérhetővé tegyék tudásuk egy részét. Sajnálatos, hogy ez a korszerű és dicséretes elképzelés sokszor visszafelé sül el; a számítógépes technológia kialakítása a múzeum anyagi erőforrásait erősen lekötí, arra már nem nagyon marad lehetőség, hogy a rendszert naprakészen tartsák, s így a fejlesztés eredménye sokszor a számítógépes játékok vagy weboldalak rossz paródiájához hasonlít csupán. További problémakör – de egyben esetleges megoldási lehetőség is, a szóbeli közlés fokozottabb alkalmazása. A személyesség erejét is alkalmazó tárlatvezetések egy-egy adott témában. S ezek a témák akár bonyolultabb, mélyebb összefüggéseket is tárgyalhatnak, hiszen a felnőttek képesek megérteni bonyolultabb üzeneteket is, és nem feltétlenül várják, hogy a válaszokat azonnal készen kapják. Abban bízhatunk, hogy a modern látogatók szeretik a kérdéseket és a gondolkodást, a korábbi eredmények újraértékelését – amit (reményeink szerint) az igényes múzeumi kutatók szintén fontosnak érznek.

A szabadtéri múzeumok közös jellemzője az egység a sokféleségben, és meghatározó jelentőségű, hogy létezik egyedi szabadtéri muzeológia, amely nem csak az épületekről és a tárgyakról, hanem az emberekről szól. Az ilyen típusú múzeumoknak ezzel összhangban alapkompenciájája az analízis helyett, a szintézis. S ennek bemutatásakor figyelembe kell venni, hogy nem a pusztán tények, hanem a történetek keltik fel és tartják ébren az érdeklődést. Így az intézményi tudományos kutatások is ebbe az irányba kell, hogy mutassanak.

A szabadtéri múzeumoknak az utóbbi két évtizedben kibontakozó – s a gazdasági válság, illetve a pandémia által remélhetőleg csak átmenetileg elakadó – sikertörténete, a turizmus ipar egyik markáns szereplőjévé formálta az intézménytípust. Ezt a jelenséget természetesen nem övezte egyöntetű pozitív elfogadottság, ám látványos hatásai alól senki sem képes kivonni magát. A gyűjtés és megőrzés érzékelhetően háttérbe szorulásával egyidőben a feldolgozás és bemutatás területei kerülnek előtérbe. Alapprobléma, hogy nehéz megteremteni a gondolati terek hagyományának és a modern kommunikációs áramlatban való helykeresésnek az egyensúlyát a múzeumokban, mint intézményekben.

Hiba lenne azt érzékeltetni, hogy a nemzetközi területen egységes az elfogadottsága és támogatottsága a modern múzeumi marketing és kommunikáció alkalmazásának. A nemzetközi tanácskozásokon elhangzottak alapján viszont egyértelműen felmérhető a nagy hagyományokkal rendelkező német szabadtéri néprajzi múzeumi irányvonal és a kísérletezőbb skandináv, angol szakemberek probléma felvetéseiben, illetve megoldási javasolataiban is érzékelhető különbség. A szabadtéri néprajzi múzeumok Európa egyes régióiban különböző viták során, ellentétek és álláspontok ütközésében formálódtak, s ezek az eltérések napjainkig kitapinthatóak. Szintén érzékelhető volt a vonatkozó magyarországi tapasztalatok és eredmények elfogadottsága, és a kelet-európai, volt szocialista országban működő intézmények gyakorlatától markánsan különböző volta.

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi tapasztalatok, példák szolgálai másolása nem vezet érdemi eredményekre. A nemzetközi tanácskozások résztvevői is egybehangozóan megfogalmazták, hogy minden

intézménynek a saját adottságaihoz és környezetéhez igazodva kell formálnia üzeneteit. Azonban ezen üzenetek és a küldetések pontos artikulálásában komoly segítséget nyújthatnak a hasonló ismereteket nyújtó találkozások. Meggyőződésem, hogy a nemzetközi szinten kibontakozó múzeumi boom egyik eredménye lehet világszerte – más léptékben és megkésve ugyan – hazánkban is, hogy az utóbbi évtizedekben az egyetemek javára eltolódott kutatási súlypontot a múzeumok visszairányíthatják maguk felé. Ehhez kapcsolódik, hogy a probléma érzékenységet, mint a múzeumok egyre fontosabb jellemzőjét többen is hangsúlyozták hozzászólásaikban. Akár az integráció, akár a szegregáció problémaköreinek aktualizált felvetésekor előtérbe kerül a múzeum, mint helyszín. Az igazi múzeum egy olyan kontaktzóna, ahol a többségi (múzeumot fenntartó) kultúra érintkezhet az ott reprezentált (kisebbségi, idegen) világgal – s ez a mai európai múzeumügy egyik legfontosabb érve. Szintén fontos része a mai múzeumi vonatkozó kutatásoknak az önreflexió eleme – a metodológiai individualizmus szempontjainak figyelembevételével.

Napjainkban egyre elfogadottabbá válik az a megítélés, hogy az intézmény nyilvánosságot kiszolgáló funkciója szempontjából, a társadalom tudásának élő forrása, ezért a kortárs jelenségekre is nyitottan kell reagálnia. Ehhez a jellemzőhöz kapcsolódik a probléma érzékenység, melynek a múzeumok tevékenységet alapvetően befolyásolóvá kell válnia. Evidenciaként hangsúlyozzák szakmai fórumokon, hogy a múzeumi küldetést folyamatosan szükséges a társadalmi, gazdasági és tudásbeli keretekhez igazítani, érzékenyen figyelve annak jelzéseire.⁴⁸⁵ A múzeum szó a hitelesség és a komolyság garanciája is az intézmények küldetésében. Napjainkra az is egyértelművé vált külföldön és hazánkban egyaránt, hogy a múzeumi kiállítás több mint tudományos hitelű információközlés. Gyakorlatilag felszámolódott a „múzeum azonos a kiállítással” vezérlő eszme a közgyűjtemények megítélésében. Egyre elfogadottabb a nézet, hogy a tudásrendszerek permanens újrarendeződésének és társadalmi-politikai világképekbe történő beágyazódásának alapvető eszközei a múzeumi kiállítások. A múzeumok, mint intézmények terén nyilvánvaló a megfelelni vágyás a fenntartó- és a lokális elvárásokhoz.

Az elemzésben a komplex múzeumi tevékenység közül hangsúlyosan a kiállítások tematikájára térek ki, magyarországi, a Szabadtéri Néprajzi Múzeumból származó példák segítségével. Meggyőződésem, hogy a szabadtéri és a termes múzeumi kiállítási megoldások időszakonként változó hangsúllyal, de folyamatosan jelen vannak mindkét intézménytípusban egyszerre.⁴⁸⁶ A termes múzeumok soha nem mondtak le az enteriőrök adta bemutatási lehetőségekről, és a szabadtéri intézményekben is egyre erőteljesebb a termes múzeumi megoldások alkalmazása. S ez nem korlátozódik egy-egy tematikus időszaki kiállításra alkalmas tér megteremtésére, hanem egyre hangsúlyosabban szerepet kap az állandó kiállításoknak helyet adó hagyományos épületek között is. A szabadtéri múzeumok kiállításainak megújításának több eszköze ismeretes: így például az élővé tétel (emberek segítségével), a szituációk rekonstrukciója, illetve a kiállítások időbeli és tematikai bővítése vagy az attrakciós múzeum felé való elmozdulás. Ide tartozik a hagyományosnak tekinthető enteriőr kiállítások korszerű interpretációs eszközökkel (a hagyományos zárt terű kiállítások eszközkészletével) való kiegészítése. A kiállítások tervezésekor meghatározó jelentőségű a Szabadtéri Néprajzi Múzeum már megvalósult tájegységi állandó kiállításainak, illetve a kimunkált koncepcióban szereplő elemeknek az összehangolása.

A szabadtéri néprajzi muzeológia, azáltal, hogy különösen adekvát és tömörített képet kíván közvetíteni, komplex tevékenység. A skanzenekben az egész világon – már ahol elterjedt ez a múzeumi

485 Vö. pl. Rentzhog 2007. 2008. 9-16.

486 Cseri 2002. 115-119.

műfaj – természet és kultúra, spirituális és materiális, elmélet és gyakorlat együtt jelenik meg, teljes élményt nyújtva, szerencsés esetben a látogató bevonásával. Nemzetközi téren mára egyértelműen elfogadottá vált, hogy létezik egyedi szabadtéri muzeológia, amely nem csak az épületekről és a tárgyakról, hanem az emberekről szól. A múzeumi kiállítások – akár szabadtéri akár termes intézmény esetében – tervezésekor és megvalósításakor minden esetben célszerű figyelembe venni, hogy a 21. században nem a pusztá tények, hanem a történetek keltik fel és tartják ébren a látogatói érdeklődést. Ezek a jellemzők alakítják napjaink szabadtéri múzeumának feladatát és lehetőségeit, hacsak nem kíván olyan posztmodern geg, „*Theme Park*” lenni, amelynek poénok iránti érzékenysége jóval nagyobb, mint a hitelesség iránti elkötelezettsége, s amelyben az eredetiség mindössze egy üres kifejezés, semmi több.

További szabadtéri múzeumi jellemző, hogy a szabadtéri néprajzi múzeumok és a tájházak kiállításai az esetek túlnyomó többségében tényszerűen a változatlan, valóban „állandó” tárlatokként működnek. Az állandó kiállítás termes múzeumi szakági értelmezése legalább 5-10 éves időszakot feltételez, összhangban a nemzetközi múzeumi trendekkel. Ismeretes az ún. „félállandó” kiállítás terminológiai megnevezés, ennek az életideje 3-5 év általában. A magyarországi múzeumi viszonyok ismerői természetesen tisztában vannak az akár 20-30 éves múzeumi állandó kiállítások létezésével is.⁴⁸⁷ De még az ilyen „kiállítás matuzsálemek” esetében is számolnak az átalakítás természetes jellegével. Viszont a szabadtéri néprajzi múzeumok épületeinek állandó kiállításait eredendően ténylegesen állandó jelleggel tervezték és valósították meg, s nem csak Magyarországon. Az épületek akár áttelepített, akár másolati vagy rekonstrukcióban megvalósított objektumok, de a szabadtéri muzeológia általánosan elfogadott elveivel összhangban egy bizonyos pontosan megjelölt időszak, év állapotát a lehető legpontosabban képviselik. Az épületek történetének minociózus pontosságú előzetes feltárása, a bontások tapasztalatai, a régészeti módszereket is alkalmazó padló- fal- tüzelő- stb. kutatások eredményei alapján a kiválasztott épület történetének minden fázisa ismeretes. Az átépítések, bontások, modernizálások, vagy katasztrófák utáni újjáépítések jellemzőinek ismeretében, egy kiválasztott állapot lehető leghitelesebb megvalósítására törekszenek a szabadtéri múzeumok. Ez viszont azzal jár, hogy a pl. eredetileg 1880 körüli állapotot képviselő házban pusztán a berendezés cseréjével nem lehetséges hitelesen bemutatni az 1920-as, vagy 20. század végi időszakot. Természetesen nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy egy korábbi építészeti állapot hiteles átalakításával – elektrifikáció, fűtés korszerűsítés, nyílászáró cserék, stb. – a kiállítás „kereteit” alkotó épület is megváltoztatható. Erre véleményem szerint kicsi az esély. Viszont az épület jellemzőinek hiteles képviseletében is lehetséges ún. „alternatív” berendezések kialakításával az állandó kiállítást még a visszatérő látogató számára is érdekessé tenni.

Ilyen jellegű törekvések a szentendrei múzeumban évtizedes előzményekre támaszkodnak. A hitelesen felépített épületek adottságainak figyelembevétele a szabadtéri néprajzi múzeumok munkatársai számára visszatérő kihívás és lehetőség is egyszerre. Míg a kiállítási hitelességet erősítik a tradicionális terek, a hagyományos kiállítási bemutatás esélyeit egyértelműen csorbítják. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban a Felföldi mezőváros tájegység volt az első, amelyben a hagyományos enteriőrök mellett, tematikus kiállítási elemek is megjelentek, illetve azokban az épületekben, ahol ez érdemben segíti a látogatók számára az értelmezését a tárlatnak, műanyagból készült védőfalakat is alkalmaztunk. Nyilvánvaló kihívást jelent minden szabadtéri múzeumi kiállítás esetében, az enteriőr üzenetének látogatói értelmezése. Talán ez az a területe a szabadtéri muzeológiának, amely

487 Különösen erőteljes példa a Náprajzi Múzeumban 1991-ben megvalósított állandó tárlat, mely kisebb felújítások és kiegészítések mellett gyakorlatilag változatlanul működött a múzeum költözés miatti bezárásáig, azaz 2017. decemberéig.

az utóbbi évtizedben a legnagyobb fejlődést mutatta. Nemzetközi tapasztalatok is igazolják, hogy informatív élethelyzetet bemutató berendezés hiteles értelmezéséhez elengedhetetlen a jól képzett interpretátor, mediátor (Szentendrén kiállítósor, illetve hagyományőr) alkalmazása. A termes kiállítások általánosan alkalmazott terjedelmes magyarázó szövegei, a részletes tárgyfeliratok elhelyezése a hiteles enteriőrben értelmetlen lenne. A különböző nemzetközi példák – pl. audio guide alkalmazása, külön tájékoztató írásos anyag mellékelése, kiállítás vezető katalógus egyike sem ér el olyan határfokot, mint egy felkészült kiállítósor, aki a látogató felmerülő kérdéseit közvetlenül képes megválaszolni a megtanult bemutató szövegen túl. Az természetes, hogy a megfelelő képzéssel és tájékoztatással a kiállítósor munkájának elsőrendű segítője és formálója a kiállítást rendező néprajzkutató muzeológus. A multimédiás elemek alkalmazásával, a korszerű múzeumi vizuális gépezet eszközkészletével kapcsolatban mindvégig ügyelni szükséges arra, hogy elkerülje a kiállítás a napjainkban Magyarországon is tapasztalható vizuális túlhajszoltságot, a fölösleges retorikai túlzásokat. Ezek a legtöbb esetben a tiszta és érthető elbeszélés hiányát hivatottak elfedni üres látványosságokkal.

Az évadokban gondolkodó színházi megoldásokhoz hasonlóan Szentendrén is kísérleteztünk az éveken áthúzódó tematikus komplex programok megvalósításával. Ennek jegyében készült a „*Város és falu határán*” című időszaki kiállítás 2010–2011-ben. Az intézmény sajátos és egyedülálló lehetőségeit felhasználva kombinálta a tárlat az ún. termes és a szabadtéri múzeumi kiállítások lehetőségeit, a legkorszerűbb nemzetközi tapasztalatokra építve.

A kiállítás fel kívánta hívni a figyelmet a 19. századi kultúra és mai élet több kapcsolódási pontjára, összefüggéseire. Egyes jelenségek kulturális hátterét, egyes folyamatok mára ismeretlen eredőjét sikerült az időszaki kiállítás eszközeit felhasználva megvilágítani. A korábbi klasszikus skanzenre jellemző kiállításoktól különböző megoldás volt a legmodernebb technikai eszközök, a digitális technika feltételrendszereinek széleskörű alkalmazása. A hétköznapi életet hitelesen bemutató tárgyak, tárgyegyüttesek, enteriőrök üzenetét korszerű kiállítás technikai megoldásokkal sikerült kiegészíteni, fel erősíteni és értelmezni.

A Múzeum irodaépületében működő Skanzen Galériában valósult meg az időszaki kiállítás nyitó egysége. A dokumentatív archív fekete-fehér felvételek, képeslapok mellett, a jelenben készült színes fényképek voltak láthatóak a kiállításon. A múzeumi fotókiállítás erőteljesen reagált a magyarországi településfejlődés s különösen a régióra jellemző urbanizációs folyamatokra, azokat érzékeltetve. A tárlaton számos olyan fénykép volt látható, amely ugyanazt a településrészt, épületet ábrázolta, esetenként több évtizedes időkülönbséggel. Számítógép segítségével a teljes vonatkozó fotóanyagot kereshetővé tettük a látogatók számára.

A következő kiállítási egységek az újonnan épült uradalmi Magtárban készültek el. Az épület földszintjén a 19. századi mezővárosok egyik legfontosabb jellemzőjét, az anyagi és kulturális javak közvetítésében betöltött szerepüket mutattuk be. A vásárok ún. hagyományos etnokulturális szerepkörének modern megfelelőinek bemutatása közvetlenül kapcsolódott a kiállítás további egységeihez. Így a „*lengyel piac*”, a „*kínai piac*” is, hiszen ezek aktív részesei sokban átmenetinek tekinthető mai gazdasági-kulturális és társadalmi életünknek is. A kiállítás is reflektált ezekre a folyamatokra, hiszen a hagyományos árukészletet bemutató kádár, kalapos és fazekas mellett, a modernizálódó vásári mézeskalács kínálat jellemzőit is megismerhetik a látogatók. Az utolsó vásári egység egy fém csőszerkezettű sátor volt, melyben szintén egy mai vidéki kereskedő készruha készletét helyeztük el.

A modern otthonok mellett induló lépcsőn jutott fel a látogató az emeletre, ahol a Néprajzi Múzeum rendkívül gazdag viseletgyűjteményéből volt látható válogatás. Az egyes városokra jellemző farsangi felvonulások jellegzetes szereplői a szokást ért politikai és idegenforgalmi befolyás ellenére a helyi közösségeknek saját, és szőlőműveléshez fűződő múltjának fontos kifejezője maradtak. A ki-

31. kép Város és falu határán időszaki kiállítás részlete a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (2011)

32. kép Részlet a Város és Falu határán vásári kiállítási egységből (2011)

állítás ezt a folyamatot is bemutatja archív fotók és filmek, illetve a 2010-es tokaji borfesztiválon készült film felhasználásával.

33. kép Részlet a Város és Falu határán gyöngyösi viseletet bemutató részéből (2011)

Szintén sikeres intézményi együttműködés eredményeként valósult meg az időszaki tárlat következő egysége. Miként a Néprajzi Múzeum a viseleti anyagot, úgy a miskolci Herman Ottó Múzeum és az egri Dobó István Vármúzeum értékes céhtörténeti tárgyait adta kölcsön a kiállításra. A Felföldi mezőváros tájegység gyöngyösi iparosházának műhelyében a mezővárosi kézművesek egykori szervezeteinek, a céheknek állított emléket az időszaki kiállítás. A kiállítási egységgel a napjainkban egyre erősödő kézműves termékek iránti igény, a lokális termelési rendszerekben fontos szerepet játszó helyi adottságokat felhasználó magas szinten művelt termelő tevékenység jelentőségére kívántuk felhívni a figyelmet. Az ún. kézműves életmodell olyan aktuális értékeket jelent, mint az Európai Unió által is támogatott élethosszig való tanulás, a fenntartható fejlődés és az alkalmazkodó képesség/versenyképesség. A céhek által fémjelzett régi-új munkakultúra értékei tehát a hétköznapjainkban is valós igénnyel jelentkeznek, akár a minőségbiztosítási rendszerek történeti előzményei.

A kultúra táji tagolódásának okai, törvényszerűségei a mezővárosokra vonatkoztatva is érvényesek és az indítékok között fontos a szerepe a különféle intézményeknek, amelyek tevékenységi körükön belül ugyan az integrálódást segítik elő, de az e körön kívüli környezethez képest differenciálólólag hatnak. Az időszaki kiállításban a helyi közösségek működését szabályozó feltételrendszert egy gyöngyösi példán keresztül mutattuk be. A Múzeum jellegzetes adottságait felhasználva a Felföldi mezőváros tájegység enteriőrjeinek kiegészítésével sikerült a korábban a látogatók számára megismerhetetlen tartalmakat is kibontani. A gyöngyösi polgárházban látható kiállítás egy 20. század eleji gyöngyösi módos, szőlő- és bortermeléssel foglalkozó polgárcsalád lakáskultúráját és korabeli életvilágát rekonstruálja. Célzott terepmunka eredményeként sikerült a néma tárgyakat és berendezést meg-

34. kép Részlet a Város és Falu határán cébtörténeti kiállításából (2011)

szólaltatni egy film és feliratok segítségével. A kiállítás következő egysége a mádi kereskedőház példájára építve az életmód enteriørszerű közvetlen bemutatásával tárgyalta a reformkortól kibontakozó magyarországi asszimilációs folyamatok egyik jellemző témáját, a zsidó-keresztény együttélést. A zsidó család lakrészében található konyha berendezésében a *keóser* étkezés és főzési szabályok alakították a rendet. Az időszaki kiállítás csatlakozó elemeként elkészült egy, a zsidó táplálkozáskultúrát bemutató kiadvány, melyből a látogatók megismerhetik a jellemző ételeket, előírásokat és még recepteket is találnak. Az időszaki tárlat a régió etnikai sokszínűségét bemutató informatív panelek segítségével tájékoztatja a látogatót az asszimilációs folyamatok jellegéről. A konyhában elhelyezett speciális multimédiás eszköz segítségével film segíti a kiállítás üzenetének értelmezését, míg a boltban található hangpanel segítségével több tárgy „személyes” történetét is megismerhetik a látogatók. A ház pincéjében a mezővárosi életmód egyik változó intenzitással, de napjainkig működő intézményének, a kocsmának, a történetét mutattuk be egy kiállítás segítségével. Nyilvánvaló, hogy a múzeumi feldolgozás egyszerre hordozza magában a tömörítés és egyszerűsítés ismérveit, illetve a – különösen a szabadtéri múzeumi adottságokra építve – az egykori személyes életvilágok jellemzőit is. A komplex ismeretátadási folyamatként megvalósuló tárlat választ kívánt adni jelenkori kérdésekre és hétköznapjainkban közvetlenül használható tudáselemeket nyújtott a látogatók számára.

Az aktualitásokra érdemben reagálni képes intézményként a Szabadtéri Néprajzi Múzeum is felismerte, hogy a migráció különböző típusainak jelentősége megkerülhetetlen a magyar történelemben a 19-20. században, különös tekintettel a napjainkban zajló folyamatok értelmezésére. Sajátos a viszony és összefüggés a határokon túli magyar kisebbség tematikájával, melynek szabadtéri múzeumi feldolgozását szintén kiemelt területként kezeli a szentendrei skanzen.

A bevándorlók letelepedéséhez, beilleszkedéséhez, asszimilálódásuk folyamatához és konfliktusaikhoz kapcsolódó tudományos kutatások jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A globali-

35. kép Magyar burdosház Vintondale-ben az Amerikai Egyesült Államokban (2012)

zációs folyamatok, a civilizációs és kulturális törésvonalak jelentősége napjaink egyik legfontosabb témájává lesz. A szentendrei Múzeum tudományos kutatási és állandó kiállítás rendező tervének részét képezi a jelenlegi határokon kívül élő magyar közösségek kultúrájának, életmódjának kutatása és bemutatása. Ez a program mára már nem csupán a Kárpát-medencében élő magyarságra terjed

ki, hanem a távoli országokban szórványban élő magyar emigráció életmódja is szerves részét képezi. Ennek a programnak kiemelt fontosságú elemeként nyílt lehetőség 2012-ben egy kivételesen érintetlenül maradt amerikai magyar emigráns közösség életmódját hitelesen dokumentáló lakóház (hagyaték) berendezésének megvásárlására az Amerikai Egyesült Államokban. A megtalált és kutatók hagyaték jellemzői alapján alkalmas a 20. század első harmadának időszakában az Egyesült Államokban élő magyar közösségek egykori életmódjának hiteles bemutatására. A 2012. tavaszán folytatott terepmunka komplex feladatrendjében az épület rekonstrukciójához elengedhetetlen műszaki felmérés hangsúlyos szerepet játszott. Az építészeti jellegű kutatással párhuzamosan család- és életmódtörténeti kutatások is folytak. A terepmunkán felmért és család- illetve életmódtörténeti kutatás kiemelt helyszíneként szereplő egykori hús- és hentesáru, illetve vegyeskereskedés üzlet 1921-ben nyílt meg Vintondale főutcáján. Az üzlet rövid ideig tartott nyitva, az 1920-as évek végi világgazdasági válság idején bezárták, és már soha többet nem nyitott ki. Az öröklő rokonok nem modernizáltak – változtattak gyakorlatilag semmit, ezáltal a bolt teljes berendezése és a lakóterek bútorzata is jórészt az eredeti állapotában maradt meg, hitelesen jelenítve meg az 1920-as évek nyugat-pennsylvania-i magyar bányász-közösségeinek életmódját, lakáskultúráját. Az amerikai magyarság történelme nehéz fizikai munkával, verejtéssel, könnyekkel és tragikus módon, gyakran vérrel íródott. Ennek a traumatikus jellemzőket is magában hordozó összetett migrációs kultúrának korábban nem vállalt szempontokat is érvényesítő múzeumi feldolgozása a vállalt küldetés. Az interkontinentális terepmunka és a speciális „skanzenes” feladat komplex program megvalósítását igényelte, amely rengeteg tanulságot eredményezett.⁴⁸⁸

A fentiekben röviden jelzett tematikákhoz viszonyítva egy hagyományosabb témát feldolgozó tárlat nyílt meg Szentendrén 2013 áprilisában. Általában a szabadtéri múzeumokban a hagyományos járműkultúra eszközeit nem csak az egyes életvilágok részeként, hanem tematikus tárlatba rendezve is megismerhetik a látogatók. A múzeumban évtizedes előkészítés után nyílt lehetőség egy, a járműveket bemutató kiállítási egység megvalósítására, melyben egy korábban a szentendrei Múzeumban még nem használt kiállítás technikai eszköz is megjelent. Igazodva a jelenben zajló információs és elektronikai folyamatokhoz a QR kód adta lehetőségek kihasználása indokolt.⁴⁸⁹

Az időszaki kiállítás a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban a Kisalföld tájegység rábcakapi telkén álló 19. században épült pajtában kerül megrendezésre. Az intézmény sajátos és egyedülálló lehetőségeit felhasználva kombinálja a tárlat az un. termes és a szabadtéri múzeumi kiállítások lehetőségeit. A kiállítás a hagyományos járműveknek a bemutatására épül. A korábban rendkívül rossz állapotú járművek konzerválási és rekonstrukciós program⁴⁹⁰ után alkalmasak lettek egyes táji változatok hiteles bemutatására. Az egyes járművek műtárgyvédelmi szempontokat is figyelembe véve külön-külön egy-egy akácfából készült falapon elhelyezve, körbejárhatóan jelennek meg a pajtában. A jármű egyébként nehezen megfigyelhető szerkezeti elemeit is bemutatja a meghökkentés szándékával a pajta magas terében az erre alkalmas szerkezeti elemekhez erősített/felfüggesztett „lebegő kocsi”. A járművek folklóre vonatkozásait jelzi a kiállítás látványos figyelemfelkeltő eleme is, a pajta tetejére kívülre elhelyezett demonstrációs kocsi. A számos néprajzi gyűjtéssel adatolható tréfás szokás megjelenítése alkalmas arra, hogy az időszaki tárlat helyszínére felhívja a múzeumi tájegység látogatóinak figyelmét.

488 Vö. Balogh – Cseri – Fülemile – Kemecsi 2012. A tematika kutatásának speciális elemét tárgyalja egy friss publikáció, mely érzékelteti az anyagi kultúra vizsgálatának szerteágazó jellegét. Vö. Westmond 2020.

489 A QR-kód (mobilkód) egy kétdimenziós vonalkód, melyet a japán Denso Wave cég fejlesztett ki 1994-ben. Jelentése Quick Response, azaz gyors válasz. A QR-kód hibátűrő képessége és széles adatformátum támogatottsága miatt vált hamar népszerűvé. <http://qr-kod.hu/mi-az-a-qr-kod>. (Leöltés időpontja: 2012. február 21.)

490 5 évig tartó NKA pályázattal támogatott komplex állományvédelmi program eredményeként.

36. kép A hagyományos járművek állandó kiállítás részlete a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (2013)

A kiállításban a hagyományos ún. látványtári elemeket ötvöztük a modern multimédia és az interaktivitás eszközkészleteivel. Az állományvédelmi szempontból megfelelően installált szekerek és kocsik mellett és között érintőképernyős kiállítási egységek segítségével ismerhetik meg a látogatók a hagyományos közlekedés kulturális jellemzőit. A korszerű multimédiás eszközök ötvöződnak a klasszikus kiállítási elemekkel a kocsikészítést bemutató film vetítésének megoldásával is. Nyilvánvaló okokból hosszas magyarázó feliratok elhelyezésére nem nyílik lehetőség. Ennél közvetlenebb és hatásosabb üzenethordozói csatornát tesz lehetővé a korszerű QR kód. A szekerek közelében elhelyezve a kód nem zavarja a tárgyak hiteles állapotát. A látogató a jelenleg „okos telefonnak” nevezett saját eszközeivel azonnal képes az internetes felületen elhelyezett ismeretek leolvasására/letöltésére, azaz a kommunikációhoz köthető interaktív elemek alkalmazására. A kiállításban nagy hangsúlyt fektetünk az interaktivitás lehetőségeinek kialakítására. A nagyméretű pajtában érintőképernyős monitorok segítségével egy interaktív – több korosztályi szintet is tartalmazó, tehát eltérő nehézségi fokon készült – feleletválasztós kvízzjáték segítségével közvetítjük a hagyományos járműkultúra jellemző ismereteit. Az interaktivitást szem előtt tartva az „életnagyságú szekér puzzle játék” részeként a könnyű típusba tartozó jármű szét- illetve összeszerelését bemutató fotók segítségével a látogatók számára is kipróbálhatóvá tesszük az összeállítást.

A korábbi egyértékű igazság múzeuma helyett a gyűjtemények sokszólamúsága, az alternatívák és probléma felvetések fóruma a korszerű szabadtéri múzeum. A kortárs kulturális kontextus és a találkozási hely jelleg az egyik legfőbb üzenete a jelenlegi európai múzeumügynek. A szabadtéri néprajzi múzeumok egyedi kulturális intézmények, hiszen teljes skálán mutatják be a dolgokat, természet és kultúra, spirituális és materiális, elmélet és gyakorlat együtt jelenik meg bennük, teljes élményt nyújtva, a látogató bevonásával. A látogatószám- és bevétel-növelés hatásmechanizmusa miatt fontos leszögezni, hogy elsődlegesen nem a piacot, hanem a társadalmat kell kiszolgálnia a múzeumoknak. A hazai vonatkozó múzeumi kutatások, helyzetelemzések szempontjából feltehetően nem érdektelen a fenti kérdések és válaszok megismerése.

Tudományos kutatásra épülő esettanulmányok múzeumi környezetben

A néprajzi múzeumi kutatások komplex jellegével szorosan összefügg, hogy akár a gyűjteményi revíziók, akár az egyes időszak- vagy állandó tárlatok előkészítése, akár a célzott intézményi kutatási programok eredményeként konkrét tárgytörténeti elemzésekre nyílik lehetőség. A tárgytörténetek jelentősége az utóbbi évtizedben egyértelműen fölértékelődik a múzeumi közegben. Erre a jelenségre is reflektál szándékaink szerint a Néprajzi Múzeum készülő⁴⁹¹ új állandó gyűjteményi kiállítása, melyen önálló egységként szerepelnek a tárgybiográfiai kutatások eredményei. Az előző fejezetben bemutatott példák segítségével kívántam jelezni azokat a megoldási kísérleteket, melyekkel a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum igyekezett a változó kihívásokra, és felmerülő kérdésekre hiteles válaszokat adni. A múzeumok számára rendkívül fontos a szembesülés a társadalmi igényekkel. Az egyes tárlatok megvalósítói számára éppen ezért elsőrendű érdekké kell, hogy váljanak az egyes kiállításokról készített önreflexív indíttatású elemzések. Így a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum látványos és népszerű állandó kiállításának, a Felföldi mezőváros tájegységnek a muzeológiai programként történő megvalósítása is számos általános tapasztalattal szolgál – s természetesen nem csupán a skanzenek működésével kapcsolatban. A múzeumi tudományos kutatások szerteágazó jellegének érzékeltetése céljával kerül a fejezet további részeibe egy-egy állandó kiállítási egységhez kötődő (a szabadtéri gyakorlatban egy-egy telek) elemzése is. Szintén a fejezet részeként szerepel a Szentendrén folyamatban lévő intézmény- és tudománytörténeti jelentőségű erdélyi épületegyüttes egyik egységével kapcsolatos elemzés is. A hétfalusi telekkel foglalkozó alfejezet egy komplex terepmunkára, múzeumi adatgyűjtésre és levéltári – könyvészeti kutatásra épülő projektként valósult meg. Olyan elemzések ezek, melyek messzemenően igazolják azt a közkeletű tételt, hogy a múzeum a tudományos kutatások laboratóiumaként működhet, meghaladva a pusztán szórakoztató attrakciókat felvonultató intézményi vállalat – így töltve be korszerű küldetését.

IV.1.

A Felföldi mezőváros tájegység megvalósítása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési koncepciójának kidolgozása hosszú és fordulatokban bővelkedő folyamat volt. A korai elképzelésekben szereplő tematikai és lokális keretek több alkalommal is jelentősen módosultak. A jellegzetes felföldi kőépítkezései kultúra a 17–19. században elsősorban a borelőállítás, borkereskedelem és céhes kisipar tevékenységeivel jellemezhető. A hungarikumnak számító tokaji fehérbor, illetve a gyöngyösi jellegzetes borkultúra produktumai nem csupán hazai viszonylatban, hanem a távolsági kereskedelem révén Európa távoli országaiban is közkedveltek voltak évszázadokon keresztül. Ez az árutermelő tevékenység határozta meg az itt élő lakosság életét a múzeumi bemutatásra kiválasztott 19-20. századi időszakaszban is.⁴⁹²

491 A tervek szerint 2022 márciusában megnyílik.

492 Lásd például: Bácskai 1988. Bencsik 1988. Hofer – Kisbán – Kaposvári (szerk.) 1974. Fügedi 1979. Orosz 1960. 1984. 520–540. 1985. Szakály 1984. Szilágyi 1980.

A felföldi mezővárosokra általánosan jellemző, hogy határuk szűkössége és természeti adottságaik miatt háttérbe szorult a szántóföldi gazdálkodás és az állattartás. A céhes keretek között előállított termékek (hordós borkereskedelemhez dongás faedények, kerámiák, bőr-, gyapjú és textilruházati termékek, stb.) a megélhetés fontos forrásai voltak. Gyöngyös virágzó kézműipara, a szűr- szabó és szűcsipar a 19. század végéig meghatározó maradt, miként kerámia központ jellege is. A pusztító szőlővésszel párhuzamosan a borfogyasztási szokások markáns változása is befolyásolta a mezővárosokban élők gazdasági helyzetét. A nehéz, minőségi fehérborokról áttért a fogyasztás az olcsóbb, könnyebb és nagyobb mennyiségű fehér- illetve vörösborokra. A hagyományos céhes kisipar intézményes válsága is a 19. század végén tetőzött.

A telepítési tervben szereplő eredeti, illetve másolatban megépülő tokaji, mádi, tállyai, hejcei, gyöngyösi és erdőbényei épületeket úgy választottuk ki, hogy a 18-19. századi kőépítkezés fontosabb alaprajzi és funkcionális változatait képviseljék. Az objektumok berendezéseiben a tulajdonos családok gazdasági és ipari tevékenységét hangsúlyozzuk. A múzeumi állandó kiállításban az építészet-, gazdaság-, társadalom- és ipartörténeti emlékeket a különböző életmódok és életformák együttesében őriz- zük meg és mutatjuk be. A jellegzetes épületekben berendezendő állandó kiállítások igazolják a régió településein élők polgári öntudatát és igényességét, valamint a falusitól eltérő tárgyi felszereltségét. A táj- egység tervezésekor a különböző a régióra jellemző építészeti típusokat kellett meghatározni. A kivá- lasztott házaknak a megjeleníteni tervezett települések lakosságának jellemző vagyoni, felekezeti, társadalmi és etnikai összetételét is hitelesen kell reprezentálniuk. Az országos szabadtéri néprajzi múzeumban a többi tájegységben megvalósuló építményt is figyelembe kell venni a megfelelő műhelyek, szakrális és közösségi építmények meghatározásakor, hiszen ezeket értelmetlen ismétlődve szerepeltetni.

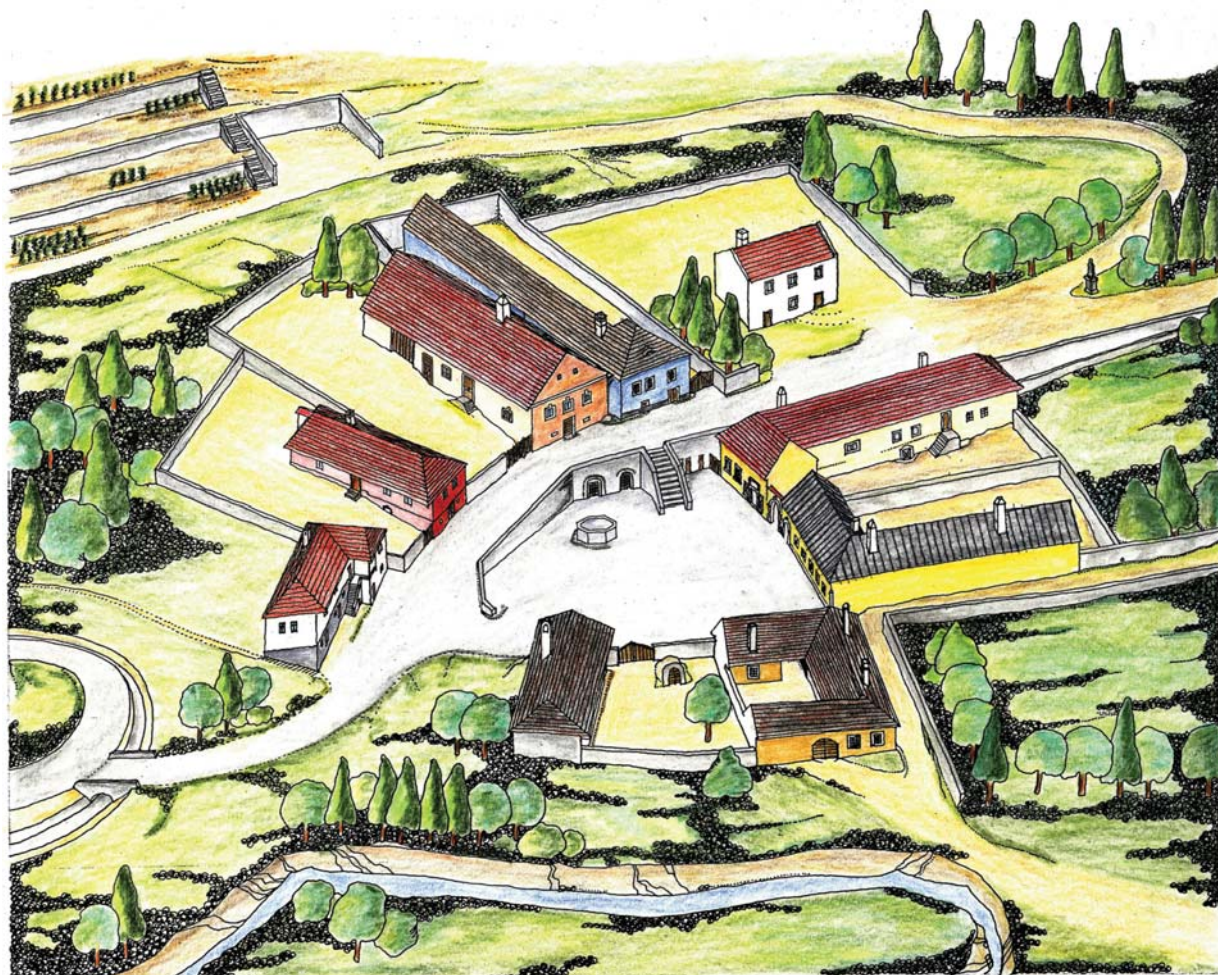
A tájegység megvalósítása 2003 őszéig a távolabbi jövőben tűnt reálisnak. A Felvidéki mező- város tájegység megálmodója, s az előkészítő munkálatok leghosszabb ideig tartó gondozója Kecskés Péter volt. Kiválasztotta az épületek többségét, néhányat le is bontott, analógiákat keresett, elkészítette és publikálta a tájegység telepítési koncepcióját, tárgyakat gyűjtött, levéltári és történeti kutatásokat végzett. Jelentős tudományos közleményekben és tanulmányokban ismertette a monokultúrás szőlő- és bortermelésre alapozódott mezővárosi építészet kialakulását, jellemző ismérveit, alaptípusait, tár- sadalmi-gazdasági hátterét, anyag- és eszközkészletét.⁴⁹³ Sajnálatos módon a Szabadtéri Néprajzi Mú- zeum építési ütemének majd két évtizedes lelassulása és stagnálása – oly sok munkatársához hasonlóan –, neki sem adta meg azt az örömet, hogy közel 30 éves munkásságának gyümölcse beérjen, s a tájegység felépítése kézzelfoghatóvá váljon. Egészségi állapota és nyugdíjaztatása következtében csak alapku- tatásaiban, felhasznált eredményeiben tud az építési munkálatokban jelen lenni. Természetesen hang- súlyoznunk kell, hogy a néprajzi újraépítési javaslatok végső megformálásánál nem kevés pótlólagos gyűjtésre, kisebb-nagyobb módosításra is szükség volt, melyet az említett kollégák legjobb tudásuk alapján végre is hajtottak.

A múzeum vezetése a szoros megvalósítási határidő miatt – Kecskés Péter nyugdíjba vonulása után – alapos helyzetfelmérés eredményeként úgy döntött, hogy a korábbi hagyományos tájegységé- pítési rendszer helyett egy hatékonyabb megoldással él. A tájegység épületeit a muzeológiai osztály munkatársai között épületfelelősi megbízással szétosztva, a muzeológiai megvalósítás koordinálását az osztály vezetőjének és a főigazgatónak a hatáskörébe utalta. Ennek a részben kényszer szülte meg- oldásnak az előnyei gyorsan nyilvánvalóak lettek.⁴⁹⁴ Egy-egy muzeológus lényegesen intenzívebb ku-

493 Kecskés 1987., 1989.

494 Ennek megfelelően Cseri Miklós főigazgató és Kemecsi Lajos tájegységfelelős, muzeológiai osztályvezető (Hejce) irányításával Balassa M. Iván (Tokaj, Tállya), Batári Zsuzsa (csizmadia műhely), Bíró Friderika (Gyöngyös 2 épület), Sabján Tibor (Mád 2 épület), Sári Zsolt (Erdőbénye, mádi dézsmaház) néprajzos muzeológus kollégák vették át az egyes építmények, illetve a koncepció megvalósításának a feladatát.

tatómunkát tudott végezni a feladatául megkapott épületekkel kapcsolatban. A főigazgató és a muzeológiai osztály vezetője irányította a komplex munkát, megszabva a súlypontokat, a döntési mechanizmust hatékonyabbá téve. A tájegység épületeinek megépítésén túl, a kiállítások megvalósításával összefüggő szerteágazó feladatokat is szücséges volt központilag irányítani. A korábbi tájegységek építésének idejéhez viszonyítottan rendkívül szoros határidők, elengedhetetlenné tették a muzeológia minden eddiginél szorosabb együttműködését a Műszaki Igazgatóság, a Restaurátor Osztály és a Nyilvántartási Csoport munkatársaival.

37. kép A Felsővidéki mezőváros tájegység rajza

A korábbi tárgygyűjtések hagyományos metodikája helyett – pontosabban azt kiegészítve, mellette – szokatlanul nagy mennyiségű hiteles műtárgy összegyűjtése és megvásárlása vált szükségessé rendkívül rövid idő alatt.⁴⁹⁵

A Felsővidéki mezőváros tájegység – múzeumi belső kódjaként II. tájegység – felépítésére először 1972–74 között gondoltak, amikor a VÁTI által el is készültek az első kiviteli tervek, sőt egyfajta durva, nagyolt tereprendezés is megtörtént. Sajnos a pénzügyi feltételek végül is nem tették megvalósíthatóvá ezt a tervet. 2003 novemberében, fenntartói kezdeményezésre és ösztönzésre megindulhatott az előkészítő munka. A megváltozott, fentebb ismertetett személyi okok miatt az egyes épületek

495 Ennek az intenzív munkának egyik fontos állomása volt a rakamazi gyűjtés, ahol közel 900 darab tárgyat vásárolt a múzeum. Vö. Kemecsi 2004a. 40-47.

38. kép A Felföldi mezőváros tájegység a múzeumban télen

kutatási-adattári anyagait átvették az arra kijelölt muzeológusok, s egy rendkívül intenzív tanulási, pótlólagos kutatási tevékenység után elkészítették a néprajzi újraépítési terveket. 2004 januárra a múzeum Tudományos Tanácsa megvitatta a betervezett újraépítési javaslatokat. Egy jelentős változás lett a Kecskés Péter által jegyzett eredeti koncepcióhoz képest: a tokaji II/1 lakóház a tér bejáratánál, bal oldalon a II/2-es pozícióba került, kiszorítva az eredetileg II/2-es jelölésű másik tokaji házat.

39. kép A tállyai ház építése (2005)

Helyére II/1-es jelzéssel, a tér bejáratához egy tállyai, kétszintes lakóház került. Maga az épület nem volt ismeretlen Kecskés Péter előtt sem, csak más szempontok által vezérelve, korábban nem szerepeltette ezt az igen impozáns méretű építményt a tájegység épületeinek sorában.⁴⁹⁶ A koncepció kidolgozása óta eltelt évtizedek alatt nem csupán a kiválasztott objektumokban történtek változások, de a megvalósítás lehetőségeiben is. Mindezt fokozottan tapasztalhattuk a Felföldi mezőváros tájegység megvalósítása során, az így nyert tapasztalatok a múzeum további tájegységépítési gyakorlatában okvetlenül hasznosítandóak.

A Felföldi mezőváros tájegység kiválasztott és lebontott épületeinél a korábbi bontásokhoz igazodva nem törekedtek nagy mennyiségű kőanyag múzeumba szállítására. Ezt elsősorban a szállítási költségek nem tették lehetővé. A 2003-ban megindult megvalósításnak az egyik kiemelt jelentőségű feladata volt, az újjáépítési javaslatokban következetesen megjelölt hiteles településre jellemző kőanyag beszerzésének előkészítése. A múzeum néprajzosai és a tervezést végző mérnökei felkutatták a még működő kőbányákat, szakértői véleményeket készítettek a kőminőségekről. A gyöngyösi épületek hiteles megépítéséhez az időközben bezárt farkasmályi kőbánya részleges megnyitásán túl a településen folytatott kutatások után bontásra ítélt korabeli épületek kőanyagát is sikerült megszerezni. A közel 1000 tonna kő Szentendrére szállítása és a beépítéshez szükséges helyi megmunkálása komoly kihívást jelentett a kivitelezőnek. A múzeum mindvégig szigorúan ellenőrizte a megadott paraméterek teljesítését, folyamatosan koordinálta a kőanyag minőségének ellenőrzését. Miként ez a megvalósult tájegységben is feltűnik, hogy az épületek látható felületein a tér egy pontjáról akár 4-5 különböző színű, jellegű helyi kő is felfedezhető. Természetesen a vakolt, tapasztott felületek alatt is a hiteles kő található.⁴⁹⁷ A helyi hiteles kőanyag felhasználását a hiteles rekonstrukcióban megvalósuló épületek esetében javította a felmérések, analógiák, padló- és falkutatások alapján történő megvalósítást. Szerencsés megoldás volt, hogy a hejcei épület építésekor az eredeti ház egykori leégett istállójának kőanyagát sikerült megszerezni és a múzeumba szállítani. Az istálló a múzeumi bemutatásra kiválasztott időpont után épült és néhány évtized után elpusztult. Így az eredeti kőanyag egy részét a hátsó oromfal látható falfelületeként láthatja a látogató. A hejcei épületben ezen túl több eredeti elem is erősíti a hiteles bemutatást: Az eredeti ház istállójának berendezését sikerült lebontani és beépíteni a múzeumi épületbe, szintén az eredeti helyről emeltük ki a borházba az utcáról vezető fa lépcsőt.

A közel húsz éve bontott épületek eredeti faanyagának is csak kisebb része volt felhasználható az újjáépítésnél. A kiválasztott, gyakran évek óta lakatlanul álló épületek többsége már bontáskor olyan állapotban volt, hogy faanyagát helyben selejtezni kellett. Érthető ez a szigetelés nélkül épült, sárba rakott kőfalazatoknál, a közvetlenül a kőfalra támaszkodó földemgerendáknál. A depóban töltött hosszú évek után a födémelek, tetőszerkezetek faanyaga, az ajtók, ablakok egy része csak mintaként volt felhasználható.⁴⁹⁸ Ezért volt különös jelentősége a pontos másolatok készíttetésének.

A gyűjtési tapasztalatok azt mutatják, hogy a terepen is rohamosan fogy azoknak az épületeknek a száma, melyekben eredeti épületszerkezetek, tüzelőberendezések, nyílászárók kutathatóak. A műemlékileg nem védett, de a múzeumi kutatás számára fontos, értékes információkat, adatokat nyújtó épületállomány részben elpusztult napjainkra, részben átalakították nyaralónak vagy lakóépületnek. Ez a folyamat a Mátraalján és Tokaj-Hegyalján is felgyorsult az utóbbi évtizedben. A kutatópontokon egyre inkább a romépületek kutatása során lehet értékelhető ismereteket szerezni.⁴⁹⁹ Rendkívül ke-

496 Cseri – Kemecsi 2004. 625.

497 Jellemző, hogy ezt a követelményt nehezen „értette meg” a kivitelező cég. Hosszas és több alkalommal folytatott egyeztetéssel sikerült elfogadtatni a múzeumi hitelesség szempontjait ezen a téren is.

498 Hasonló tapasztalatokról számolt be a Bakony-Balatonfelvidék tájegység megvalósításáról H. Csukás Györgyi. H. Csukás 2001a.

499 Amellett, hogy az analógiákon túl esetenként romépületek bontott anyagát is sikerült felhasználni a tájegység házainak építésekor.

vesen élnek és működnek a hagyományos építési technikákat ismerő és alkalmazó iparosok közül. A sárba rakott kőfalak, dongaboltozatok készítését a gyakorlatból ismerő kőművesek, specialisták felkutatása komoly kihívást jelentett. Hasonlóan hosszas keresés után sikerült a megfelelő minőséget produkálni tudó vasalatokat készítő kovácsokat megtalálni.⁵⁰⁰ Szintén több próbálkozás után tudtunk a komoly kihívást jelentő hagyományos bárdolás technikáját alkalmazni tudó, munkaképes ácsokat alkalmazni az építkezésen. További problémát jelentett a tájegység építésénél a kőfalazás helyi módja: a követ rendszerint sárba rakták.⁵⁰¹ Először a főfalakat építették meg és ezekbe kötötték be közfalakat. Különösen kimunkált volt a különböző boltozatok építésének hagyományos metodikája. Egyes múzeumba kiválasztott épületek kutatása igazolta, hogy előfordult, hogy szakaszosan épültek eredetileg. A múzeumi megvalósításkor viszont a megjelölt építési periódusnak megfelelő teljes építkezést kellett különösen rövid idő alatt megvalósítanunk. A ház építéstörténetének folyamatát újjáépítéskor megismételjük, még ha az feleslegesnek tűnik is: megépítjük, majd elfalazzuk a megszüntetett ajtónyílásokat, jelezzük a falelválásokat.⁵⁰² A kőanyaghoz hasonlóan településenként változott a kötőanyagként használt sár, a vakoláshoz alkalmazott kőpor, kőzúzalék színe, jellege, ami a homlokzatok megjelenését alapvetően befolyásolta.

Mіндеzen változások konzekvenciáit levontuk, mikor a tájegység épületeinek újjáépítési javaslatait, berendezési terveit a gyors megvalósítás és a rövid határidők szorításában elkészítettük. A múzeumi álláspont szerint a tartósság és a biztonság alapvető szempont kell, hogy legyen. Egyes építészeti megoldások esetében ez alakította tevékenységünket. Ezért készülnek a múzeumi épületek beton alapozással és szigeteléssel. Illetve ezért és a téli nyitvatartás, meg a berendezésekben lévő tárgyak védelmében épültek meg – a Dél-Dunántúl tájegység tapasztalatait is felhasználva – a tájegység épületei temperálást biztosító elektromos falfűtéssel. A lakóterek helyiségeinek falában futó elektromos fűtés nemzetközi példa alapján került alkalmazásra múzeumunkban, határfoka természetesen más és más a föld illetve a kőfalú házak esetében.⁵⁰³ Hasonló szemléletet tükröz a tájegységben kialakított pincék megvalósításának programja. A tokaji vajt pincék kialakításának közzetani feltételei a múzeumnak helyet adó szentendrei területen nem adóttak. Ennek ellenére sikerült a helyi ún. duzzadó agyagba vájni a pincék egy részét. Viszont a látogatók biztonsága érdekében utólagos beavatkozással tettük kiállításra alkalmassá a hejcei hosszú pincét, fontosnak ítélve a borvidékre jellemző építmények bejárhatóságának szükségességét.

Az építkezés mellett a berendezések tervezése és kialakítása is hosszas tudományos kutatómunkával valósult meg. Természetes, hogy múzeumunk a népi építészet bemutatása mellett egyenrangúan fontos feladatának határozza meg az életmód bemutatását.⁵⁰⁴ Ebben kiemelten nagy segítséget nyújtottak a muzeológusoknak a régióból ismert hagyatéki leltárak. Hasonlóan nagy segítséget nyújtottak a területre vonatkozó árszabások, helytörténeti munkák, forrásközlések is.⁵⁰⁵

A régióban az egykori polgári életmódot bemutató műtárgyak gyűjtése igen nehéz feladat volt. A filoxérvészelt követő évtizedekben az egykori jólétet biztosító bor monokultúra megszűnt, és sok esetben az életmód visszaparasztosodott. Az értékes egykori berendezési tárgyakat pedig a gyorsan terjedő műkereskedelem és magángyűjtemények vásárolták fel. Ez indokolta elsősorban a műkeres-

500 Vö. Bálint 2005.

501 A helyi kötőanyagok elemzését elvégeztette a múzeum, hogy a megfelelő megoldást alkalmazhassuk Szentendrén. Megállapították, hogy a helyi kötőanyag egy jellegzetes nyirok.

502 Ezt tettük például a hejcei épületnél, mikor a korai építési állapotban használt belső átjárókat elfalazva építettük meg a konyhát és a pajtát is.

503 A németországi, detmoldi szabadtéri múzeumban alkalmazták először a múzeumi épületekben az elektromos fűtést.

504 Vö. Kecskés 1980, Füzes 1998.

505 Pl. Flórián 1995. 1997. Illetve pl. Tállya (Frisnyák 1994), Mád (Vinnai 2001) falumonográfiái.

kedelemből vásárolt tárgyak számának növekedését. Természetesen a hagyományos terepmunkára épülő tárgygyűjtést is végeztük a kiválasztott településeken. Ennek koordinálásakor szem előtt tartottuk a szabadtéri múzeumokban általánosan elfogadott szempontokat: igyekeztünk a kiválasztott házból, családból származó tárgyakat, – amennyiben ez megoldhatatlan – a településről, illetve a régióból származókat gyűjteni. Esetenként éltünk azzal a lehetőséggel, hogy a forrásokból ismert jellegzetes tárgyak paramétereit a településeken ismertettük és kértük az ott élők segítségét megtalálásukhoz.⁵⁰⁶ Néhány speciális esetben a műtárgymásolatok készítésével sikerült csak a megfelelő szituációhoz szükséges berendezést megvalósítani. Így készült el a gyöngyösi polgárházban látható helyi Szent Kereszt Társulat korsójának, keresztjének hiteles másolata. Egyes helyeken a másolatok készítése a látogatók számára átélhetőbb kiállítás érdekében történt: pl. az erdőbényei második szobában a látogató is leülhet a másolati textíliával vetett ágyra. Sajátos és a berendezések hitelességét másolati jellege mellett is erősítő vállalkozás volt a mádi kapásház bontásakor feltárt kerámia töredékek restaurálása és több példányos elkészítése. Ezáltal a 19. század első feléből származó konyhai edények változatos típusait tudtuk a megfelelő konyhák felszerelésébe illeszteni, miközben a korból már ilyen jellegű edények előkerülése igen esetleges. A berendezések hitelességét számunkra az adott körülmények között a levéltári kutatás, a szóbeli gyűjtés és a tárgyi anyag ismerete biztosította elsősorban. A tájegység kiállításai 4.560 darab műtárgy kerültek. Ennek körülbelül kétszeresét gyűjtötték a múzeum munkatársai és az analógiákat is felhasználva készültek a berendezések.⁵⁰⁷ Az egyes berendezésekben megjelenő tárgyak száma az épületek méretéhez, illetve az életmód színvonalához igazodik. Ez magyarázza a legkisebb épületben élő mádi zsellér 280 darabos tárgyszámát és a gyöngyösi polgárház 1.043! darabos berendezése közötti különbséget. A tájegység berendezéseire 2004 előtt gyűjtött felhasznált tárgyak aránya 20% körüli. Ez jelzi a rendkívül gyors és intenzív tárgyvásárlások, gyűjtések súlyát és az ezt végző muzeológusok, nyilvántartási és restaurátor munkatársak feladatainak nehézségét.

A gyűjtések tapasztalataira építve néhány épület esetében módosítani kellett az eredeti telepítési koncepcióban megcélzott korai berendezési időpontokat. Részint a rekonstrukciókhoz kellő bontási dokumentációk esetenként elégtelenek voltak, illetve a felhasználható analógiák hiánya miatt, részint a berendezés megvalósításának nehézségei miatt. Általános tapasztalata a skanzenekben dolgozó munkatársaknak, hogy amennyiben a bontás, kiválasztás idején nem sikerült a lakóktól, ott élőktől pontos adatokat és hiteles tárgyakat gyűjteni, ezt évtizedekkel később szinte már lehetetlen megoldani. A korai korszakok tárgyai közül különösen problematikus a ma már nehezen megszerezhető tárgyak összegyűjtése: így a jellegzetes bútoroké, kerámiáé, textíliáé. Sok esetben már csak közgyűjteményekben, magángyűjteményekben találunk megfelelő tárgyakat. Azonban a mezővárosi polgári tárgyi világ emlékeit gyakran hiába keressük a közgyűjteményekben, mert a gyűjtési koncepciók nem mindig foglalkoztak ezzel a kulturális szegmensekkel, gyűjtésüket annak idején elmulasztották. Így pl. a gyári karton ágyterítők – melyek a korán polgárosult régióban már a 18. század végétől szerepelnek a hagyatéki leltárakban – gyűjtésében igen nagy mértékben kényszerültünk műkereskedők segítségét igénybe venni. Amennyiben sikerült a tárgyakat megtalálni, megvásárolni, azok használati módját is

506 Így pl. Bíró Friderika fényképekkel, rajzokkal és részletes tárgyleírásokkal ellátott tájékoztatókat juttatott el a gyöngyösi sajtóhoz, a helyi televízióban szerepelve is jelezte a tárgygyűjtésben szükséges múzeumi igényeket. A települési és megyei önkormányzatokkal az együttműködés messzemenően eredményes volt. Kiemelkedett ezek közül is a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Önkormányzat, Gyöngyös városa, Hejce, Tállya, Erdőbénye és Mád önkormányzatainak együttműködési készsége.

507 Pl. a rossz állapotú, Erdőbényén gyűjtött kamrai szekrény restaurálása rendkívül munkaigényes volt a miatt az analógiát ismerve sikerült megtalálni a berendezésbe kerülő darabot. (Vö. Sári 2006. 34-35.) Az egyes épületek berendezéseiben szereplő műtárgyak: Tállya: 563 db, Tokaj: 322 db, Hejce: 511 db, Erdőbénye: 452 db, Mádi kereskedőház: 954 db, Mádi zsellérház: 280 db, Gyöngyösi iparsház: 435 db, Gyöngyösi kapásház: 1043 db.

fel kellett tárni. Az ágyterítők példájánál maradva, a településekre a 19. században jellemző ágyvetési stílus felkutatásában az inventáriumok adtak számunkra segítséget.

Az összefüggő tárgyegyüttesek megvásárlása a szabadtéri néprajzi muzeológia szempontjából fontosabb, mint más közgyűjtemények esetében. Különösen értékesnek ítéltethetőek a kiválasztott épületekben megőrződött berendezések múzeumunk számára. Igen ritka, hogy szinte teljes berendezéssel együtt sikerül megvenni, majd lebontani egy-egy házat. A múzeumi berendezéseknél az optimális elképzelés szerint az egykor a házban élt család rekonstrukciója a kívánatos, egyes esetekben azonban az így bemutatásra kerülő családmodellek az átlagtól nagyon eltérő képet mutatnának. Épp a hitelesség egy másik dimenziója érdekében kell eltekintenünk a konkrét viszonyoktól, és egy átlagosabb család összetételét alapul venni a berendezés tervezésénél. Sajátos volt a hejcei épületből származott tárgyak gyűjtése. A lakórész berendezése gyakorlatilag teljesen átalakult, viszont a munkaeszközök, a borászathoz szükséges tárgyak gyűjtésére lehetőség nyílt. Így a másolatban (eredeti elemekkel kiegészített) megépült ház múzeumi berendezésében több, az eredeti épületből és családtól származó tárgyat sikerül bemutatni.

A rövid határidő miatt volt elsősorban jelentősége a berendezések szimulációjának.⁵⁰⁸ Elkészítettük a helyiségek kulissza falait, melyek között szigorú ütemterv szerint raktári körülmények között készítették el az egyes épületek felelősei az enteriőröket. A múzeumi Tudományos Tanács által a helyszínen megvitatott elrendezést a digitális fotózást követően a nyilvántartás munkatársai már a szállításra előkészítve csomagolták el. Részben ennek az előkészítő fázisnak is köszönhető, hogy a tájegység épületeinek berendezése rendkívül gyorsan, 4 hét alatt megvalósult.⁵⁰⁹

40. kép A hejcei lakóbázis szobájának berendezési szimulációja (2005)

508 Az eljárást Cseri Miklós főigazgató javaslatát követve dolgozta ki a múzeum.

509 Természetesen a megvalósításban meghatározó volt a múzeum nyilvántartási munkatársainak a szerepe. Busai Imréné osztályvezető irányításával mintaszerűen kezelték a gyűjtött több, mint 7.000 műtárgy múzeumba szállításának, illetve az intézményen belüli mozgatásának, digitalizálásának komplex feladatát. Minden tárgy leltározását követően digitális fotózásra is került.

A tájegység épületeinek berendezésében kiemelt súllyal jelennek meg értelemszerűen a borkultúrához, a szőlőműveléshez kapcsolódó tárgyak. A bemutatási időszak óta történt többszörös eszközváltás ellenére a muzeológusoknak sikerült rekonstruálni az egykori borházak, prэшháza és pincék eszközkészletét. Olyan ritka tárgyak is bekerültek a kiállításokba, mint az aszúválogató asztal, vagy az 1840-es évekből származó bálványos prések, illetve a későbbi színvonalas borkezelést igazoló borpumpák, borszűrők. A dongás edények különböző típusainak bemutatásakor az eredeti tárgyak mellett alkalmanként éltünk a műtárgyrekonstrukció lehetőségeivel is.⁵¹⁰ Ezáltal a későbbi múzeumpedagógiai programokhoz is sikerült hitelesen alkalmazható tárgyakat beszerezni. A filoxéravész elleni védekezés eszközeiként kerültek be a tállyai és gyöngyösi berendezésekbe a szénkénegezők. Szintén kiemelt szerepük van a házak berendezéseiben a zempléni és bükki üveghuták termékeinek. A minőségi üvegtárgyak gyűjtése, megszerzése komoly kihívást jelentett. A különböző jellegzetes pohár és üveg típusok, borkínáló üvegek sorozatait mutatja be az enteriőrök mellett az erdőbényei kocsmatörténeti kiállítás. A jellegzetes tokaji boros pincetok palackok szállítására szolgáló pincetok ládát is sikerült gyűjtenünk. A ritka és értékes tárgy a hejcei borkereskedő tárgyai közé került.⁵¹¹ Hasonlóan ritka tárgyra bukkant egy tárgyvásárláskor Cseri Miklós és Kemecsi Lajos, mikor egy csizmadia céhtáblát vásároltak egy magángyűjtőtől. A jellegzetes céhemlék azonosításakor sikerült feltárni, hogy a debreceni csizmadiák által 1862-ben készített hat tábla egyike került múzeumunkba, miközben a többi ötöt a Déri Múzeumban őrzik 1917-óta.⁵¹² A Felföldi mezőváros tájegységben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum teszi az első kísérletet vidéki zsidó életmód hiteles bemutatására, állandó kiállításban. A mádi kereskedőház első traktusát bérlő, vegyesboltot működtető zsidó család lakáskultúráját, életvilágát bemutató enteriőrök megvalósítása a témához értő szakemberek bevonásával zajlott.⁵¹³ Külön figyelmet követelt a konyhai edénykészlet összeállítása. A berendezési szituáció a szombati ünnepi étkezést mutatja be. Sajnálatos módon Mádon már gyakorlatilag lehetetlen volt a szükséges tárgyak terepmunkán történő összegyűjtése.⁵¹⁴

A gyűjtött, vásárolt műtárgyak állagvédelmi feladatai igen komoly kihívást jelentettek a múzeum restaurátorai számára. Gombás Ágnes osztályvezető tervszerűen koordinálta a szakmai tevékenységet. A nagy mennyiségű, speciális tudást és tevékenységet is igénylő restaurálásba bevontunk több külső restaurátort is. Az az igyekezetünk, hogy a területileg illetékes megyei múzeumi szervezetek esetleges restaurátorkapacitását is kihasználhassuk – természetesen megfelelő anyagi feltételek biztosításával – sajnos nem valósult meg. Az általános restaurálási elveken túl a szabadtéri néprajzi kiállításokba kerülő tárgyak felé különleges elvárások is megfogalmazódnak. A hagyományos épületekben kialakított kiállítások, a látogatók, a klíma igénybevétele rendszerint sokszorosa egy általános termes kiállításba kerülő műtárgyéhoz viszonyítva. Ezért volt különös jelentősége múzeumunk restaurátorainak évtizedes tapasztalatainak. Esetenként a bemutatás jellege azt igényelte, hogy ne törekedjen a restaurátor újszerű állapotba hozni a tárgyat, ez szoros együttműködést igényelt a muzeológusok és a restaurátor szakemberek között.

Speciális problémát jelentettek a töredékes, rossz állapotú polcokat díszítő papírcsíkok, melyek használatát a gyűjtések igazolták, ám állapotuk a bemutatást nem tette lehetővé. Sabján Tibor kidol-

510 Az erdőbényei kádármester a muzeológusok által megadott paraméterek alapján készítette el hagyományos technikával a dongás edényeket.

511 Vö. Kemecsi 2006c. 30-33.

512 A tábla a tállyai csizmadia ház berendezésének részeként látható a kiállításban. Vö. Kemecsi 2005. 48-53.

513 A tárgyak összegyűjtésében és a berendezési terv véglegesítésében segítségünkre voltak Raj Tamás főrabbi, Szarvas Zsuzsa a MTA Néprajzi Kutatóintézet és Gábor Anna a Zsidó Múzeum munkatársai.

514 Vö. Gyura 2005.

gozta a digitális technikára épülő „restaurálás” technikáját, és ezt alkalmazva először tudtunk ilyen látványos elemekkel gazdagon ellátni az enteriőröket.⁵¹⁵

A preventív konzerválás múzeumi programjába illeszkedett a tájegységben felállított Szent Donát szoborral kapcsolatos szakmai tevékenység is. A szobor a szőlőhegyre vezető út mellé került. Az objektum eredetije több átmeneti helyszín után jelenleg a gyöngyösi Szent Bertalan plébánia udvarán áll. Sikerült az illetékes egyházi körök segítségével a szobor hiteles másolatát elkészíteni, és az eredeti darabot is restaurálni.⁵¹⁶

A Felföldi mezőváros megvalósításában a korábbi állandó kiállítási egységekhez viszonyítva lényegesen intenzívebb és sokoldalúbb sajtókapcsolat alakult ki. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szakemberei az országos, regionális, megyei és települési médiával egyaránt felvették a kapcsolatot, és sokoldalú együttműködés jött létre. Különösen eredményes volt a MTV 2 csatornával kialakult szakmai együttműködés. A tájegység megvalósításának utolsó fél évében több típusú műsorral is szerepeltünk a televízióban. A hagyományos, beszámolószerű, kulturális híradókban történő szereplésen túl, hetente jelentkező műtárgycentrikus kultúrtörténeti, interaktív műsort készítettek a múzeum munkatársai, ezzel párhuzamosan a berendezés négy hetéről négy részes sorozat számolt be a csatorna kulturális adásában. Végül elkészült egy, a tájegység megvalósításának teljes folyamatát dokumentáló film is.⁵¹⁷ Az intenzívebb médijelenlét a helyi települési, illetve a regionális és országos sajtóban közvetlen segítséget nyújtott több esetben is. Tárgyakat- vagy építési anyagot felajánlók, közreműködő szakemberek egyaránt a sajtónyilvánosságnak köszönhetően kerültek kapcsolatba a múzeummal. A közvetlen segítséget nyújtók között is kitüntetett szerepük volt a múzeumoknak. A Herman Ottó Múzeum munkatársai, különösen Viga Gyula nyújtották a tájegység megvalósítása idején a legfontosabb segítséget, de a Tokaji Múzeum, a Néprajzi Múzeum, a Heves megyei Múzeumi Szervezet és a szerencsi Zempléni Múzeum szakemberei is nélkülözhetetlen támogatást adtak munkánkhoz.

A néprajzi gyűjtéssel, tárgyvásárlással párhuzamosan haladt a tájegység etnobotanikai tervének kidolgozása, megvalósítása. Jakab Lászlóné kertészmérnök, a múzeum gondnokságának vezetőjeként egy személyben végezte a terepen az információ gyűjtést, koordinálta a szükséges növények beszerzését, készítette el az egyes telkek etnobotanikai programját.⁵¹⁸ Elsősorban az ő munkájának eredményeként sikerült a tájegység részeként kialakítani a szőlőhegyet, ahol a kőteraszos Tokaj-Hegyaljai művelési mód mellett, a mátralaji szőlőművelés területét is bemutatjuk.⁵¹⁹ A régióban működő szőlészeti kutatóintézetek, borászatok, gyümölcsnemesítő gazdák együttes támogatásával vált lehetségessé a filoxéravész előtti szőlőfajták, a hagyományos gyümölcsösök szentendrei telepítése. A portákon, a téren és a szőlőhegyen összesen 218 féle növényt telepítettek a múzeum kertészei. A gyümölcsösök, szőlők, veteményesek és virágos kertek egyaránt a régióra, az egyes településre jellemző növényekből állnak.⁵²⁰

A korábbi tájegységépítések tapasztalatainak felhasználása mellett több esetben is kísérletet tettünk a Felföldi mezőváros tájegység megvalósításakor korszerű kiállítási elemek alkalmazására. Ennek megfelelően – figyelembe véve, hogy az alaprajzi sajátosságok miatt egyes helyiségek csak így vállnak a látogató számára megtekinthetővé – több épületben is építettünk biztonsági üvegből készült terelő

515 Vö. Sabján 2006. 43-45.

516 A színvonalas szobor restaurátori munkát Konkoly György végezte, aki a múzeum Kisalföld tájegységében álló Nepomuki Szent János szobor másolatát is elkészítette.

517 Természetesen készült a korábbi tájegységépítésekhez hasonlóan dokumentatív film is a Felföldi mezőváros tájegységről is. A filmet Tari János készítette.

518 Vö. Jakab 2006/b. 60-66, 2006/c. 24-29.

519 Jakab 2006/a. 8-14.

520 Pl. a megnyitóra a tokaji ház kertjében és udvarán 48 különböző növényt telepítettek a „Lószemű” szilvától a borsikafűig. Vö. Jakab 2006d.

falakat. Ezek egy részt a műtárgyak védelmét is szolgálták, másrészt a pusztán az ajtókból, ablakokból nyíló látványnál sokkal jobban érzékelhetőbbet tettek lehetővé. A tállyai ház szobáin keresztül vezető, vagy a hejcei nagyméretű lakószoba közepéig beengedő üvegfalak, akárcsak a gyöngyösi ünnepi terítékes szobán vagy az erdőbényei második szobán átvezetők a látogatók által elfogadott és sikeres megoldások, melyeknek nemzetközi tapasztalatok nyújtották az előképeit.

Hasonlóan először a II. tájegységben nyílt lehetőségünk tematikus kiállítások kialakítására. A tállyai ház csizmadia műhelyében a hiteles műhelyrekonstrukció mellett, interaktív kiállítás szól a mesterség munkafolyamatáról. Hasonló állandó kiállítás készült az erdőbényei pincében, ahol kocsmatörténeti bemutatót készítettünk. A mádi dézsmaház földszintjén pedig az épületek bontásakor előkerült kerámia és üvegtárgyak feltárását, restaurálását és rekonstrukciós munkálatait bemutató tárlat látható. Mindhárom kiállításban DVD vetítéssel egészítettük ki a hagyományos bemutatási módokat.⁵²¹

A tokaji épületben berendezett kádárműhely berendezéséhez a Tállyán jelenleg is működő mesterektől kaptunk segítséget. Balassa M. Iván ötletét megvalósítva, a múzeum megállapodott egy helyi kádármesterrel, aki a hordódongáit a tokaji ház udvarán felállított több, mint 10 méter magas látványos dongatornyokban szárította. Mivel a dongákat évente több alkalommal átrakta, hoztak és vittek belőle, így állandóan formálódott, alakult a telek képe. Szintén helyi kézműves segítségével alakítottuk ki az erdőbényei kőfaragó műhelyt. A tájegység épületeihez szükséges kőfaragásokat készítő tállyai kőfaragó – aki a hagyományos technikát alkalmazva hiteles munkát végzett – nem csak eszközöket, hanem nyersanyagot és félkész termékeket is adott a kiállításba. A megnyitás után is rendszeresen szállított egyes kőelemeket, így formálva a műhelyt és környékét.⁵²²

A Felföldi mezőváros tájegység tervezésekor a közönségszolgálati, közművelődési feladatok kiemelt jelentőséggel jelentek meg. Ennek megfelelően épült meg a tér támfalából nyíló mádi pince kváderkövekből, kötőanyag nélkül készült nyeregtetőt formázó timpanonos kőlezárással készült bejáratát másoló vinotéka, és egy tállyai pince másolataként a tér alatt húzódó oldalágas pince. Ebben a több mint 40 méteres pincében nyílik lehetőség borkóstolásra, illetve a múzeumi szőlők termésének tárolására is.⁵²³ A pince szellőzését biztosító eredeti léleklyukak meghatározó elemei a térnek. A mádi kereskedőház pincéjében borozó-étterem működik, melyet az eredeti épület hitelességét megőrzendő, egy a föld alá rejtett modern kiszolgáló rész lát el. Ezekén túl foglalkoztató és kiállítási tereket alakítottunk ki a mádi dézsmaházban, a mádi udvari pincében, a gyöngyösi iparosházban, illetve raktárakat a tállyai és mádi épületekben.

A megvalósított kiállításokkal nem zárult le a muzeológiai tevékenység. Az etnobotanikai program folyamatos formálása segíti a tájegység élővé tételét, az alternatív berendezések pedig az egykor a portákon élők életvilágainak több aspektusát is bemutatathatják. Természetesen ez további néprajzi gyűjtést, tárgyvásárlást, levéltári kutatást tesz szükségessé. Csak így érheti el a múzeum azt a célt, hogy minél teljesebben bontakozzon ki az egykor a házakat építő, lakó generációk élete, az évszázadok során végbement változások folyamata.

521 A csizmadia kiállítást Batári Zsuzsanna, az erdőbényeit Sári Zsolt, a mádit Sabján Tibor készítették.

522 Szintén a kőfaragó színvonalas munkáját dicsérik az ablak- és ajtó kereteken túl a tájegységbe készített kőpadok, és a kút, melyből rendezvényeken bor is folyik a víz mellett.

523 A pincébe szükséges gönci hordókat Hegyaljai pincészetekből és a Tarcali Kutatóintézetből szereztük be.

IV.2. Gyöngyösi hagyatéki leltárak elemzésének tapasztalatai

Az interdiszciplináris megközelítések, a recens kutatások, illetve a különböző archivális források alkalmazásai egyaránt megjelennek a hazai muzeológiai tanulmányokban.⁵²⁴ Az inventáriumok és vagyoni összeírások olyan részletes jegyzékek, amelyek egy-egy személy, háztartás ingóságait és ingatlanait, pénzügyi aktíváit és passzíváit egyaránt tételesen számba veszik. Az esettanulmányban ennek a forrástípusnak az alkalmazási lehetőségei közül kívánok néhányat felvázolni gyöngyösi forrásokat alkalmazva. Az inventáriumok kutatása szoros kapcsolatban áll a múzeumi gyűjteményeket feltáró kutatásokkal és közvetlenül hasznosíthatóak a belőlük származó ismeretek az időszakos és az állandó kiállítások esetében is. Segítségükkel a raktárakban őrzött néma tárgyak vizsgálata is eredményesebbé válhat. Ezen szempontok is közrejátszottak a Szabadtéri Néprajzi Múzeum 2006-ban megnyílt Felföldi mezőváros tájegységének tudományos előkészítésekor és megvalósításakor.

Gyöngyös mezőváros jellemzői

A Felföldi mezőváros tájegységben két gyöngyösi épület is szerepel. Mindkét ház bontott épület, amelyet a klasszikus szabadtéri múzeumi módszerrel építettünk újjá. Az épületek az építési idejüknél évtizedekkel későbbi berendezéssel szerepelnek a kiállításban. Az egyik épület – a gyöngyösi iparosház berendezése egyértelműen kötődik az egykori mezővárosi iparosok életmódját dokumentáló helyi inventáriumok forrásaihoz. Annak ellenére így van ez, hogy a kiállítási időpontnál korábbiak az általunk jelenleg ismert gyöngyösi hagyatéki leltárak. Azonban ismerve az egyes háztartások tárgyi világának módosulási sebességét, illetve irányait, számos esetben a meglévő kronológiai eltérés ellenére is hiteles forrásként alkalmazhatóak a vonatkozó levéltári források.⁵²⁵

A Mátraalji bortermelő mezővárosok népességét formáló külső és belső tényezők jól követhetők Gyöngyös esetében is. A török kiűzésekor a lélekszám a pusztító háborúk után (1696-ban) 2800-3000 fő volt. Az első országos népszámlálás, melyet II. József uralkodása idején tartottak, már 9837 főt regisztrált a városban. Nyilvánvaló, hogy a növekvő természetes szaporodás mellett az intenzív bevándorlás is jelentős volt. Annak ellenére történt ez a gyors gyarapodás, hogy Gyöngyösön nem zajlott szervezett telepítési akció. A betelepülők a sűrűn lakott Felföldi vármegyéből érkeztek. A szlovákok olvadnak be és asszimilálódnak leggyorsabban a magyar többségbe. Az 1640-es években a Felvidékről nagyobb számban telepedtek be protestáns vallású, szláv nyelvű csoportok, közkeletű nevükön tótok. Gyöngyös város elöljárósága a kapun kívüli, a hosszú évszázadokig gabonraktárnak használt, majd helyreállított Szent Erzsébet templomot adta nekik, ahol ferences barátok prédikáltak számukra, visszatérítve őket a katolikus hitre. Ez a népcsoport az évszázadok folyamán lassan beolvadt a magyar lakosságba, átvéve annak nem csak nyelvét, de szokásait, életmódját is. A tótok a templom környékén telepedtek meg, így itt egy új városrész a *Kishóstyá* alakult ki. A német iparosok asszimilációja lényegesen lassabb volt. A cigányok városokba költözését, kóborlását a határban rendszabályokkal akadályozták. Így például Gyöngyösön 1733-ban a város szélén élő cigány, ha a városban érték 50 pálcaütést kapott. A kereskedési lehetőség – az egyébként más jövedelemtől, gazdálkodási lehetőségtől megfosztott – zsidóság számára is vonzó célként jelölte meg a települést. Gyöngyösre a

524 Vö. Szulovszky 2007. a hagyatéki leltárak szabadtéri múzeumi alkalmazásának elvi kérdéseire lásd a disszertáció III.2. fejeztében megfogalmazottakat.

525 A gyöngyösi hagyatéki leltárak alkalmazhatóságáról lásd Kemecsi 2009d. Itt egy teljes helyi leltár is szerepel, érzékeltetendő a forrástípus jellemzőit. Az elemzés alapját a Heves Megyei Levéltárban őrzött 22 darab leltár, illetve a Néprajzi Múzeum Inventárium gyűjteményéből származó 11 darab gyöngyösi leltár nyújtotta.

reformkorban telepszik be sok zsidó kereskedő, lélekszámuk eléri 1835 után az 500 főt is. Ez az az időszak Gyöngyösön, mikor a kontinuos (folyamatosan ott élő) magyar többség mellett görög, szlovák és összefoglaló néven görögnek nevezett, ám valójában szerb, cincár és macedón lakosok is megjelennek a városban. A gyöngyösi görög kereskedők már 1711-től saját kereskedő társulatot hoztak létre „*Arnót Compania*” néven. Ennek a csak ún. *török áruval* kereskedő társulatnak 1750-ben már közel 300 tagja volt. 1809-ben az ortodox görögök templomot emeltek a városban. Azonban a görög kereskedőket az egyre gyarapodó zsidó konkurencia kiszorította a piacról. Ezt igazolja, hogy 1848-ban Gyöngyösön már csak négy család élt az összeírás szerint. A 19. század végére a görögök teljesen kiszorulnak a kereskedelem és hiteléletből, gazdasági pozícióikat a zsidók foglalják el.⁵²⁶ A zsidó házaló kereskedők a 18. század második felétől bukkannak fel a mezővárosban. A gyöngyösi előjáróság látva „*a zsidóság naponként való elszaporodását*” 1797-ben úgy rendelkezett, hogy írják össze és élükre egy előjárót nevezzenek ki. Az egyre gyarapodó számú „*jövevény zsidók*” ellen a „*kebelbéli*” már a városban élő zsidók is felléptek. Úgy védekeztek „*az alattomos utakon betsúsók*” ellen, hogy a letelepedni kívánóktól 5 ezüst forint taksát követeltek. A zsidók aránya a lakosság között az 1825-ös 2,5 %-ról (308 fő) 1855-re elérte a 7 %-ot (1085 főt jelent). A gyöngyösi zsidók 70% kereskedő és 10 %-a iparos volt. A zsidók a városi vásárokon nem fizettek helypénzt, de ideiglenes deszkabódéikat lebontatta a tanács. A zsidók Gyöngyösön 1724-ben építették az első zsinagógát és 1839-ben elemi iskolát is nyitottak a városban.

A népesség természetes gyarapodását elősegítették a helyi házassági szokások, hiszen már korán férjhez mentek a lányok, mint erről Bél Mátyás korabeli (1730-35 között készült) leírása is megemlékezik. „*Szép hajadon leányt tizenöt éven felül ritkán látni, amelyik leány szeretnivaló már tizenkét éves korában is elviszik. Amelyik lány tizenhat éves koráig nem megy férjhez, azt legényhez nem való vénlánynak tartják.*”⁵²⁷ A lakosság gyarapodása még erősebben folytatódott az 1800-as években. Míg 1806-ban 9856 fő, addig 1855-ben már 16235 (!) lakos szerepel az összeírásokban. Igaz, hogy ebben már szerepel az Esterházy Mór herceg által szervezett telepítés is, de az elsődleges ebben a korszakban a természetes szaporulat – az anyakönyvek adatait elemezve.⁵²⁸ Az iparosok lélekszámát az 1828-as összeírásból ismerjük, mely szerint 538 fő volt kézműves, a számuk 1857-re már jelentősen megnőtt: 821 mester, 352 segéd, 250 inas mellett 151 kontár foglalkozott Gyöngyösön iparral.⁵²⁹

A falvak, mezővárosok társadalmával foglalkozó irodalomra jellemző, hogy a források által használt csoportokat egy az egyben modern társadalomtörténeti vagy szociológiai fogalomként értelmezi.⁵³⁰ Gyöngyös lakóinak helyzete igen összetett volt. Egy makroszintű szerkezetben Gyöngyös lakói úrbéres jobbágyok, parasztok és zsellérek ám helyi szinten számos besorolhatatlan élethelyzettel találkozunk. A nemesi vármegye felé zsellér, a településen belül polgár, földesurai felé jobbágy vagy paraszt volt. A településen belül a jobbágyok és zsellérek gazdasági súlya volt a meghatározó. A mezőváros társadalmának piramisán legalul a zsellér jogállásúak álltak, akik közé tartoztak a kapások, a bérlő vagy a birtokos zsellérek, de a céhes iparosok egy része is, a fuvarosok többsége és a túlnépesedés miatt szántófölddel nem rendelkező jobbágyok. Sajátos volt Gyöngyös mezőváros helyzete, melynek a 18. századi összeírások szerint nem volt egyetlen hold szántóföldje sem, a kiterjedt szőlők mellett. A Mária Terézia uralkodása idején zajlott úrbérrendezés (1767), melynek során egységesítették a települések szolgáltatásait, összeírták és rendezték a tulajdon- és jogviszonyokat azt eredményezte,

526 Kemecsi 2009d. 99-100.

527 Kemecsi 2009d. 101-103.

528 Kemecsi 2009d. 68.

529 Löffler 1984. 307.

530 Vö. Benda 2008. 48.

hogy kiderült létezik 600 holdnyi szántó, amit azonban a város közössége nem oszt fel, hanem földközösségként éves újraosztással használják.⁵³¹ Így a gyöngyösiek nem jutottak jobbágytelekhez, zsellérek maradtak mindannyian. De ez nem akadályozta megélhetésüket, hiszen a város saját szőlői – és a környéken bérelt szőlők – haszna jobb megélhetést biztosított egy gyöngyösi házaspár (saját házzal rendelkező) zsellérnek, mint egy, az alföldi megyékben élő és dolgozó egész telkes (24 hold szántó, legelő) jobbágy. A „zselléresedés” ezen formája nem jelentett elszegényedést, csupán jogi kategóriaként működött. A saját szőlővel nem rendelkezők is megéltek a földesúri, majorsági szőlők bér-munkájából, vagy részes műveléséből. A szakértelmet igénylő szőlőmunka a kapálás napszáma Gyöngyösön az országos érték kétszerese volt már 1830 körül is, és ez még növekedett a szőlőművelés kiterjedésével.⁵³² A hozzáértő kapásokra olyan nagy szüksége volt a szőlőbirtokosoknak, hogy szigorú rendelkezések tiltották, hogy a szőlősgazdák ne csábítsák a munkaerőt magukhoz. Elítélték, s mégis korán gyakorlattá vált, hogy maga a mezőváros is a napszámosoknak a munka végeztével egy-egy icce bort adtak a béren felül. Ilyen kedvezmény elképzelhetetlen volt a szigorúbb feltételekkel foglalkoztatott alföldi, vagy dunántúli uradalomban a napszámosok számára.⁵³³

Gyöngyös városa országosan is a legnagyobb nemesi közösségek közé tartozott a közel 20%-ot elérő nemességgel. 1841-ben 2152 nemes élt a mátraalji mezővárosban. Tokajban 1689-ben arányuk 15,7% volt, Bodrogheresztúron pedig 71,4% (!). Közülük a legtehetősebbek a birtokos nemesek voltak. Náluk szegényebbek voltak a *kurialistának* vagy *prédialistának* nevezettek, akik saját szabad telkükön gazdálkodtak. Azok a nemesek, akik paraszt telkeken gazdálkodtak kénytelenek voltak járadékokat is fizetni. A nemesi tulajdon gyorsan aprózódott az örökösödés miatt. Az elszegényedett nemesek között voltak, akik napszámosként dolgoztak. Ismeretes olyan gyöngyösi levéltári adat a 19. század elejéről, amelyben Deli József és öregebb böjtös József nemesek létére koldultak is a városban!⁵³⁴ A kurialisták mellett feltétlenül meg kell említeni azokat az *armalista* nemeseket, akik jobbágytelken éltek, annak használatáért taxát fizettek (pénzben vagy borban) és ezért többnyire *taxás*, *taksás* nemeseknek neveztek őket. Az általános városképet is befolyásolták a tehető nemesek, mint ezt a kor tudós statisztikusa Fényes Elek is leírta 1851-ben: „Ezen várost nagyon ékesítik az itt lakó, nagy birtokos, számos uraságok csinos lakóházai.”⁵³⁵ A városban több főleg arisztokrata család volt birtokos. Rákócziak, Koháryak, Forgácsok és Nyáriak a birtokosok a 18. század elején. Később Grassalkovits, illetve a herceg Esterházy család, az Orczy, Haller és Brudern családok szereztek birtokokat.⁵³⁶

Gyöngyösre jellemző, hogy határa szűkössége és természeti adottságai miatt háttérbe szorult a szántóföldi gazdálkodás és az állattartás. A gyöngyösiek a kevés szántót kertszerűen művelték, az állattartást a kocsis- fuvaros réteg lótenyésztése jelentette a gyakorlatban. A szántóművelés alkalm-szerű, kiegészítő jellegű tevékenység volt. Az egyes földesurak saját kezelésű földjeit vállalkozók vették bérbe, a vállalkozók társulását nevezték „*Cimboráknak*” az 1800-as években Gyöngyösön. A vetésterület nagyságát nem holdakkal, hanem a belé vethető gabonamennyiség *pozsonyi mérőben* megadott számával határozták meg. A mezőváros gazdasági fejlődését nagyban elősegítette jó földrajzi fekvése.⁵³⁷ Mivel a város az Alföld felől Bécs felé irányuló átmenő forgalom egyik útvonalába esik, valamint a sík- és hegyvidék közötti árucserében is jelentős szerepe volt, már Mátyás királytól vásárprivilegiumot kapott. Vásárprivilegiumait a török idők alatt is megőrizte. Ezeket 1715-ben III. Ká-

531 Kecskés 1984b. 401.

532 Vö. Kecskés 1984b. 403.

533 Kemecsi 2009d. 71-72.

534 Kemecsi 2009d. 69.

535 Idézi Kemecsi 2009d. 69.

536 Kemecsi 2009d. 69.

537 Báryné 1988. 10.

roly megerősítette. Még az 1923-as vásárjegyzék szerint is az egykor szokásos időkben tartották a négy országos vásárt, mégpedig február 2-3, május 25-26, augusztus 24-25 és november 19-20-án. Ezek közül az augusztusi vásár volt a kézművesek számára a legjelentősebb, mely a Szent Bertalan templom búcsújához is kapcsolódott.⁵³⁸ Gyöngyös azok a felföldi mezővárosok közé tartozott, melyeknek ruházati, asztalos és kerámia ipara színes – esetenként paraszti – áruival távolabbi alföldi körzeteket is ellátott. A gyöngyösi fazekasok a közeli pásztói fazekas központéhoz nagyon hasonló edényeket készítettek. A kerámia stílusa az Alföld, a Közép – Tiszántúl felé mutat történeti kapcsolatot. Gyöngyös virágzó kézműipara, a szűrszabó és szűcsipar⁵³⁹ a 19. század végéig meghatározó maradt, miként kerámia központ jellege is. Gyöngyös az 1820-as években országos szinten a céhes ipar egyik legsokoldalúbban fejlett központja volt. Nem sokkal a céhek hivatalos megszűnte előtt, 1863-ban Gyöngyösön 18 engedélyezett céh működött.⁵⁴⁰ Ez az árutermelő tevékenység határozta meg az itt élő lakosság életét a múzeumi bemutatásra kiválasztott időszakaszban is, egészen a 19. század végi filoxéravészig.

Az iparosok leltárjai

A gyöngyösi iparosok a mesterségükből befolyó bevételt bér munkával, esetleg önálló gazdálkodással egészítették ki, mint ezt a hagyatékukban fennmaradt számos gazdálkodási eszköz is alátámasztja.⁵⁴¹ A szőlőből származó jövedelem arányainak érzékeltetésére igen jó adat 1847-ből 152 Ft értékben Bátor Mihályné hagyatékában szereplő *Oroszi hegyen a Csillagban egy szőlő 2 csatornából és 166 tőke hosszúból álló Almásy József dézsmája alá tartozik, illetve Ugyanezen szőlőnek termése 8 akó bor, melyet a háznál eladtak akója 8 Ft. 15 kr összesen 66 Ft értékben.*⁵⁴² A gyöngyösi iparosok többsége csak időszakosan végezte a mesterségét, viszont mindegyike művelte átlagosan fél hold saját szőlőjét. A szőlőművelés tárgyi emlékei a saját tulajdonú szőlővel rendelkezők esetében komoly hordó állományt és kiegészítő eszközöket is jelenthettek, míg a másoknál bér munkát végzők esetében csupán kapa, ásó vagy metszőkés utal mellékjövödelmük eredetére. A szőlőművelés és a borkezelés korabeli technikájának változásához kínálnak segítséget a fa, illetve a vasabroncsos hordók, kádak arányának változásai a 19. század első évtizedeiben. Az 1847-ben készült leltárában Bágyi Mihály pincéjében a 22 darab hordóból 4 volt vasabroncsos.⁵⁴³ Szuha János 1850-ben készült inventáriumára szerint a pincében összesen 12 db fa abroncsos hordó – összesen 103 akó és 13 db vas abroncsos hordó – összesen 96 akó volt. A 25 hordóból 22 volt boros és 3 pálinkás hordó.⁵⁴⁴ A szőlőművelés és a borkezelés korabeli technikájának változásához adnak nyújtanak érdemi támpontot a fa, illetve a vasabroncsos hordók, kádak arányának változásai a 19. század első évtizedeiben. A szőlőművelés tárgyi emlékei a saját tulajdonú szőlővel rendelkezők esetében komoly hordó állományt és kiegészítő eszközöket⁵⁴⁵ is jelenthettek, míg a másoknál bér munkát végzők esetében csupán kapa, ásó vagy metszőkés utal mellékjövödelmük eredetére. A két legfontosabb gyöngyösi szőlőművelő eszköz a metszőkés és a szőlő-

538 Flórián 1984. 386-387.

539 1863-ban Gyöngyösön 56 szűcsmester 11 segéddel és 4 inással dolgozott, illetve 42 szűrszabó mester 16 segéddel és 5 inással. Horner 1863. 48.

540 Flórián 1984. 379.

541 Kiválóan hasznosítható forrás pl. Jancsovics Ferenc csizmadiamester ingóságainak 1850-ben készült listája (V-101/b/17 XXVI/44), vagy Kiss József csizmadia hagyatékának összeírása 1835-ből (V-101/b/144 CLIX/78), illetve (V-101/b/144 CLIX/77) Makkai János vagyonáról lajstroma 1831-ből. Szegényes az egyéb ingóságok tekintetében, de a szerszámkészlet gyakorlatilag teljes Medveczky Pál hagyatékának jegyzékében (V-101/b/136 CLV/31- 1850.).

542 V-101/b/144 CLIX/69 Bátor Mihályné vagyonáról lajstrom, 1847

543 V-101/b/144 CLIX/70.

544 V-101/b/127 CXLI/84 – Szuha János hagyatékának összeírása, 1850.

545 *Így abroncsbűző, fenékűző, lébó, csapok, hordómosó láncz, gyékényező vas, kalapács* is szerepel leltárban. V-101/b/127 CXLI/86 – Beni Jánosné hagyatékának felosztása, 1861.

kapa. A balta nélküli ún. *varga késsel* metszettek a gyöngyösiek a 17. századtól egészen a 19. század végéig. A háromszög alakú fejű, rövid, hajlított nyelű híres *gyöngyösi kapákat* a felföldi hámorokban, később a vasgyárakban készítették.

Az inventáriumok tanulsága szerint a helyi születésű lakosok, tősgyökeres iparosok házat, szőlőt esetenként földet is örökölték szüleiktől. Gyakori, hogy több darabban lévő földjeik egy részét örökölték, a többit vásárolták. A földek többsége *veteményes kert*, esetleg *csigás kert* megnevezéssel került a hagyatéki leltárakba. *Krumpli föld* is szerepel egy csizmadia mester 1831-es inventáriumában.⁵⁴⁶ A szántó és veteményesföldek művelésére kevés adatot találunk a szűkszavú leltárakban. Ilyen például *1 lánc kukorica földnek ára szántással együtt, mely szintén a gazdaságba avatott* 16 Ft értékben 1847-ből.⁵⁴⁷

A gyöngyösiek állattartásához is nyújtanak adatokat a hagyatéki leltárak. Hidas ól a telkek összeírásaiban szerepel.⁵⁴⁸ A húsételek alapjául elsősorban a sertések szolgáltak.⁵⁴⁹ Szarvasmarhát már ritkábban tartottak az inventáriumok szerint a gyöngyösiek. Lovat is ritkán találunk a mezővárosokban élt iparosok inventáriumában. Az állattartásra vonatkozó adatként értékelhetjük a *kaszálórét a Nyúl máli völgyoldalban* feljegyzést 1847-ből.⁵⁵⁰ A feljegyzett ló és szarvasmarha nevek összevetése a néprajzi gyűjtések által rögzítettekkel, azt bizonyítja, hogy a 20. század végén ismeretes elnevezések a 19. században is már használatosak voltak. A baromfitartás építményei ugyan hiányoznak a leltárakból, de ez az országos képhez igazodik. Tartásukra egyéb tárgyak alapján következtetünk, mint pl. *1 darab tyúkeborító kosár az udvaron*.⁵⁵¹ A leltárak alapján részletes képet nyerünk a korszakban elterjedt különböző gyümölcsfák és kerti vetemények jellegéről és értékéről egyaránt. A mezővárosi polgárok földműveléséről is értékes adatokat közölnek az összeírások.

Az oppidum egykori lakóinak kölcsön- és pénzügyletei is kutathatóak a hagyatéki leltárak segítségével. Ez elsősorban a hagyatéki szerkezetéből adódik, a leltárak passzívum része az adósságokat, míg aktívum része az örökösök másnak nyújtott kölcsöneit tartalmazza. Kézpénz ritkán szerepel a gyöngyösi polgárok hagyatéki leltáraiban.⁵⁵² Szintén ritkán szerepel a 19. századi gyöngyösi hagyatéki leltárakban ékszer.⁵⁵³ Kölcsönt adtak, de az összvagyon összegéhez képest elenyésző mértékben.⁵⁵⁴ A leltárak többségében jegyeztek fel tartozást. Így pl. Goda Ferenc 1847-ben összeírt jegyzékében szerepel az 1430 Ft-os vagyon mellett *Összes adósságuk: 153 Ft; ebből A Szent lélek céhből a ház nagybbitására kértek 25 Ft*.⁵⁵⁵ A helyi kézműves mesterek tartozásainak többsége a mesterség gyakorlásához szükséges, időszaki hitelek közé tartozik. A különböző nyersanyagok a fuvarok, a késztermék raktározásának költségei teszik ki a túlnyomó részt a passzívumok között. Egyes esetekben a hitelezők egészen távoli településeken éltek.⁵⁵⁶ A gazdasági kapcsolatok hálózatának megrajzolásához is értékes

546 V-101/b/144 CLIX/77 Makkai János vagyonáról lajstrom, 1831

547 V-101/b/144 CLIX/69 Bátor Mihályné vagyonáról lajstrom, 1847

548 Pl. V-101/b/127 CXLI/86 – Benei Jánosné hagyatékának felosztása, 1861. 1 Ft értékkel *hidas ól rossz* V-101/b/127 CXLI/84 – Szuha János hagyatékának összeírása, 1850. S itt szerepel *2 sertés 50 Ft és 1 ló 90 Ft* értékkel, illetve „*lábbon álló sertés ól avitt tetővel*”. Hidas szerepel Jurik Jánosné inventáriumában is (V-101/b/144 CLIX/71 1846-1847).

549 Klasánszky János hagyatékának felosztásakor 1832. január 9-én írt inventáriumában a padláson részletesen szerepeltetik az ott tárolt húsneműeket: *4 oldal szalonna, orja, oldalas 2, köröm 8, feje 2, kereszt tsonija 4, lapotzka 4, láb 6 darab*, illetve a pincében *egy köcsög és egy vendel zsir*. (V-101/b/126 CXLI/8 -) 1832. január 9.

550 V-101/b/144 CLIX/72 Goda Ferenc vagyonáról lajstrom, 1847.

551 V-101/b/127 CXLI/86 – Benei Jánosné hagyatékának felosztása, 1861.

552 Pl. 106 Ft az 1847-ben összeírt Bátor Mihályné vagyonáról lajstrom. V-101/b/144 CLIX/69

553 *Arany lánc kis tokban, ezüst fésű, arany lánc kereszttel, aranyozott fésű, arany gyűrű kővel, nyakéba való arany ékeség, ezüst csat cipőre, gyöngysor fehér jőféle, arany bajtű*. V-101//144 CLIX/75 Mandl János szappanos és neje vagyonáról lajstrom, 1846. Ezen ékszerek felsorolása is igazolja, hogy helytálló a kapásház kiállításában keresztelői ajándékként arany fülbevalót bemutatni.

554 Vö. Szabó 1993. 64-65.

555 V-101/b/144 CLIX/72 Goda Ferenc vagyonáról lajstrom, 1847

556 Az is előfordult viszont, hogy igencsak általános adatokkal szerepelnek a hitelezők az inventáriumokban. Feltehetőleg az örökösök hiányos ismeretei miatt nem lehetett nevesíteni, illetve lokalizálni őket. Pl. *egy zsidónak tartozik 20 Ft, egy nőnek tartozik 50 Ft*. (V-101/b/144 CLIX/76 – Rutska József vagyonáról lajstrom, 1846.)

segítséget nyújthatnak a gyöngyösi iparos leltárak. A munkamegosztás rendszeréről is kapunk adatokat a leltárakban rögzített tartozások alapján.

A gyöngyösi iparosok között találhatóak olyanok, akiknek összeírásaiban szegényes, kisszámú tárgyi világ szerepel. Ilyen például a feleségestől és gyermekestől elhalt (feltehetőleg a kolera járvány áldozataként) Makkai János csizmadia mester 1831-es inventárium, melynek összesen 86 darabos teljes leltárából a legnagyobb részt a mesterség szerszámai tesznek ki (50 db), s azok között is a legtöbb a kaptafa 36 darab!⁵⁵⁷ Hasonlóan szegényes az egyik legkorábbi (1815-ben készült) inventárium által rögzített tárgyi világ. A Klasánszky István csapó mester hagyatékát jelentő 270 Ft-nyi teljes vagyon csupa *avitt, rossz* bútort és eszközt foglal magába.⁵⁵⁸ Ezeknek a leltáraknak közös jellemzője, hogy a vagyon legértékesebb részét a lakóépület mellett a mesterségekhez szükséges szerszámok, esetleg nyersanyagok jelentették. Az esetenként hiányzó, ritkábban szükséges szerszámokat az iparosok alkalmanként kölcsön is kérhették egymástól.⁵⁵⁹ A mesterek özvegyeinek hagyatéki összeírásaiban is rendszeresen szerepelnek a megmaradt szerszámok, mesterséghez szükséges eszközök. A hagyaték értékét a megmaradt nyersanyagok adják, a ház mellett.

A szűkszavú, szegényes tárgyi világot megőrző leltárakkal ellentétben fennmaradtak olyanok is, amelyek különösen gazdagok és részletesek. Ilyen például a Mandl János szappanos mesternek és feleségének vagyonáról készült lajstrom 1846-ból, amely 365 tételben közel 3.000 darabos hagyatékot foglal össze.⁵⁶⁰ Egyes esetekben a fennmaradt gyöngyösi inventáriumok az életmód kutatása mellett a technikatörténetnek is értékes forrásai. Ilyennek értékelhetjük Láng Mihály fésűs mester leltárát, hiszen a felsorolt és aprólékosan rögzített eszközök alapján az egykori munkafolyamatot is rekonstruálhatjuk. A kezdetleges, néha saját maga által készített szerszámokkal készítette a csont nyersanyagot feldolgozva a mester a fésűket.⁵⁶¹

Az elemzett gyöngyösi iparos leltárak egy része a korszak meghatározó iparágát művelő csapók és posztósok közül maradt fenn. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy az ugyanezt a mesterséget az ország más tájain űző iparosok hagyatéki leltáraival összevegyük a gyöngyösieket. Egyértelműen megállapítható, hogy gyakorlatilag nincs különbség pl. a dunántúli csapómesterek által és a gyöngyösi azonos ipart űzők által használt szerszámok között.⁵⁶² A leltárak alapján a 19. század első harmadában egy használt „szívő szék” értéke 7 Ft körül volt. A legfontosabb szerszámok ezen kívül a *kerekek, kért székek, ifák (8 Ft)* és a *csapó székek (1,50 Ft)* voltak. A posztós és a csapó hagyatéki leltárakban fennmaradt eszközkészlet alapján is el lehet különíteni a két mesterség gyöngyösi képviselőit.⁵⁶³ A posztósok „*mesterséghez való szerszámai*” között soha nem szerepel az ífa vagy a csapószék, míg a csapóknál lényegesen kevesebb a fonáshoz szükséges eszköz, a csévélő.⁵⁶⁴

Készáru a mesterek hagyatéki irataiban rendszerint szerepel.⁵⁶⁵ Rendszerint szűrnek feldolgozott állapotban raktározták a műhelyben vagy a padláson. Értéke az összvagyonhoz mérten nem túl

557 V-101/b/144 CLIX/77 Makkai János vagyonáról lajstrom, 1831. Szívszorító az megürült *avitt, hitvány bölcső* és a *rongyos gyermek szoknya* szereplése a listában.

558 Pl. *karja nélkül való rossz fa karszék, rossz bosszú láda, avitt hársfa asztal*. V-101/b/138 CLVI/26 – Klasánszky István féle hagyatéki ügy, 1814

559 Szilágyi 1995b. 192-193.

560 V-101//144 CLIX/75 Mandl János szappanos és neje vagyonáról lajstrom, 1846. Kiválóan használható a forrás a szappanos és a gyertyamártó iparok korabeli tevékenységének rekonstruálásához, hiszen mindkét műhely teljes eszköz és nyersanyag készletét felsorolja a leltár.

561 Vö. Báryné 1988. 62.

562 Vö. Kemecsi 2001., 2007b.

563 Vö. V-101/b/144 CLIX/71 Jurik Jánosné vagyonáról lajstrom, 1846-1847.

564 Vö. V-101/b/141 CLVIII/37 – Gergely István özvegye hagyatékának összeírása, 1831-1832.

565 Vö. V-101/b/126 CXLI/13 – Klasánszky András hagyatékának árverezése, 1833.

jelentős.⁵⁶⁶ Az összeírásokban a műhely általában alacsony becsértéken szerepel és a benne található szerszámok értéke mindig magasabb volt.

Az inventáriumok szerint változatos volt a mesterek házánál, műhelyében raktározott nyersanyagok köre. *Mosott gyapjú, sziürke gyapjú, mellék és fonott bél* egyaránt szerepel. Ezen kívül további szinteket jelezve a nyersanyag megmunkálásában található még *szálas gyapjú, vágott gyapjú, fehér gyapjú* is a jegyzékekben. Posztosok leltáraiban rendszeresen említenek *fonalat, kéártolt és festett gyapjút*.⁵⁶⁷

Kevés olyan adatot találtunk, hogy a gyöngyösi kézművesek maguk árusították volna a vásárokra termékeiket. Vagyonosabb kézművesek esetében csak a leltárakban megmaradt *kocsi láda, vasas láda, lóra való hám, kiséfa*, illetve a *parasztkocsi, bricska* vagy *avitt száánkó* alacsony értékűre becsült tételei utalnak a lehetséges faluzó kereskedésre.⁵⁶⁸ Az emberi teherhordás eszközkészletéhez tartozónak ítéltük a több leltárban felbukkanó alacsony értékű és az udvaron tárolt (feljegyzett) taligákat.⁵⁶⁹

Inventárium és az életvilágok keretei

A korszak mezővárosi népi építészetéhez is kitűnő források a hagyatéki leltárak.⁵⁷⁰ Az elemzett gyöngyösi inventáriumok alapján rekonstruálható – elsősorban a különböző használatú épületek értéke. Tanulságos adatok találhatóak az épületanyagokról és az épületszerkezeti részletekről, méretekről is. Ilyen adatok olvashatók pl. Petes Mátyás és nejének 1850-ben készült árverési listájában: „*Petes Mátyás háza. Ház hossza: 8 öl 3 ..k szélessége: 3 öl 2 ..k Találtatik benne keresztgerendák is és ugyanannyipár szarufák. Ócska zsindehelyezés. Van a fal között 6 ablak 6 ajtó fák ajtóstul vasalással; egy ócska rossz fészker rossz állal; Egy újonnan elkészült fészker a kukli végén kuklistól. Úgy szintén a pincében 5 ajtók rostéllyal elkészítve – borívó hely; A fal között egy ablak pince grádicsok; a pincetorok felett egy kis kamra az egyik épületnek mind az háznak mind pedig a kis kamrának a felső része fenyődeszkákkal lepadolva. Summa: 280 ft. 30 ker Petes Mátyás háza a Vármegye háza mellett. A porta 20 öl hosszú 3 öl 3 ..k széles; 70 quadratöl. Az épület rajta 8 öl hosszú és 3 öl 3 ..k széles 2 ..k hozzá egyesítve magas falai. Az épület több része fonás és válok kővel vegyítve, van benne három lakható szoba egy konyha és egy kamra és még az épület jó állapotban van, kemény téglából. Alatta pince 7 öl 2 ..k hosszú és 2 öl széles; egy része fával takart, másik része kővel boltolt. A kőműves munka és anyagiak 918.28 ft.ker „.*⁵⁷¹

Gyöngyös esetében különös jelentősége van a tűzbiztos fedés, a bádogtető elterjedésének. Mint az egyik legtöbbször tűzvészt elszenvedett magyar település Gyöngyös korán igyekezett kötelezni a lakosokat a biztonságosabb fedések alkalmazására.⁵⁷² Nem túl sok sikerrel, hiszen talán a legnagyobb pusztítást majd a vizsgált – és bemutatott – korszakon túli 1917-es tűzvész okozza a városban.⁵⁷³ A jó minőségű faanyag a vizsgált korszakban általánosan elterjedt a mezővárosi építészetben, a nyersanyag beszerzésében és megmunkálásában a helyi iparosok mellett a kiterjedt árucserének is szerepe volt. A nyílászárók kialakításához alkalmazott anyagok és technikák megismeréséhez jól használható forrás a már idézett 1850-ben készült inventárium Szuha Jánosnak. A házára vonatkozó leírás szerint:

566 pl. V-101/b/144 CLIX/71 Jurik Jánosné vagyonáról lajstrom, 1846-1847. *öt vég kallatlan szür darabja 21 f.*

567 Vö. V-101/b/126 CXLI/13 – Klasánszky András hagyatékának árverezése, 1833.

568 Pl. a V-101//144 CLIX/75 Mandl János és neje vagyonáról lajstrom, 1846. *vasas kocsi 3 hosszú láncsal és új kassal* V-101/b/127 CXLI/84 – Szuha János hagyatékának összeírása, 1850.

569 Pl. V-101/b/144 CLIX/74 Rézműves István vagyonáról lajstrom, 1846

570 Ilyen vizsgálatra kitűnő példa Szilágyi 1987.

571 (V-101/b/136 CLV/26)

572 Kósa 2009. 240.

573 *Bádog, ház végére való.* V-101/b/17 XXVI/44 Jancsovics Ferenc ingóságai, 1850. Gyöngyösön az 1917-es tűzvészt követő kárfelmérés során összeírták az elpusztult ingó és ingatlan vagyont. Ebből lehetséges következtetni a mezőváros lakóinak anyagi helyzetére is. Az összeírás nem olyan részletességgel zajlott, mint az inventáriumoké, így konkrét kiállítás rendezési célból nem volt közvetlenül alkalmazható. Vö. Báryné 1988. 46-49.

„A ház hossza: 14 öl 3 ..k; szélessége 3 öl 4 ..k; 33 gerenda és ugyanannyi pár szarufa van benne; különösen a gerendák közt van 2 fenyőgerenda ocska zsindelek és lécek; felső padolások; 2 ajtó mély béllése, 5 pedig szimpla egész vasalással, jó kapu vasalással 5 ablakok üvegezéssel vasalással 50 tábla kerítés rövid deszkákkal és oszlopokkal jó kút rovós Summa: 750 ft. 45 kr”⁵⁷⁴ A házak nagyságát és berendezését a kézműves mester anyagi helyzete alapvetően meghatározta.⁵⁷⁵ A ház értéke méretétől és állapotától egyaránt függött. A szerényebb épületek közé tartozhatott *Ház kisserű állapotban Taby Gáspár földes úri telkén Bátor Mihályné* 275 Ft-ra értékelt háza, míg 700 Ft-ra értékelt épülete ismert 1861-ből Benei Jánosnénak.⁵⁷⁶ A gyöngyösi lakóházak alaprajzi tagolódása hasonló a parasztházakéhoz. A legtöbb esetben négyhelyiséges házat írtak össze: elülső ház (szoba), konyha, hátsó ház (szoba), kamra. A hátsó szoba berendezése mindenütt szerényebb volt. Elsősorban alvásra, ruhák, illetve ágynemű elhelyezésére rendezték be, esetenként kamraként funkcionált. A mesterség gyakorlásához szükséges műhelyt legtöbb esetben szintén a második szobában esetleg a kamrában rendezték be. Előfordult a ház helyiségeinek felsorolásakor a cselédszoba említése is. Ezekben az esetekben itt találjuk a mesterséghez szükséges szerszámokat is. Felbukkan a gyöngyösi leltárakban az udvaron álló fészker is, melyben búzatároló szuszékot, illetve iparosok esetében a mesterséghez szükséges nyersanyagot tárolták.⁵⁷⁷

Divatkövetés – divatmutatás a lakáskultúrában

Szintén elemezhető az, hogy a lakáskultúrában megfigyelhető innovációk milyen ütemben és milyen intenzitással tűnnek fel a mezővárosi közösségek különböző foglalkozást űző közösségeinél? Az iparosok és különösen a kereskedők működésükből fakadóan a helyi véleményformáló, információ cserélő szereppel is rendelkeztek.⁵⁷⁸ S a távolabbi vidékről érkező hírek közvetlen befogadóiként is működtek. Tanulságos tehát a divatkövetés – formálás szempontjából elemezni a leltáraikat.

A mezővárosi kulturális különbségek a tárgyi világban is érzékelhetőek. Miként a különböző szőlőkapák, borűrmértékek, puttonyformák, kád- és hordótípusok egyaránt jellemzői a településnek, úgy a bútorok, a kerámia és üvegedények gazdag és értékes változatai, illetve a textíliák (függönyök, szőnyegek, asztal-, és ágyneműk stb.) egyaránt jelzik a környező falvaktól eltérő mezővárosi életmódot. Különösen érzékletes a gyöngyösi házak bútorain a műbútorasztalosság korai hatása. A miskolci és sátoraljaújhelyi festett asztalosbútorok mellett a berendezésekben kassai gyárak termékei is megjelentek már a 19. század első felében. A gyöngyösi iparosház első lakóegységében a szabadkéményes konyha pitvarában egy a 19. század első feléből való polcos, alsó részén ajtóval zárható tálaló látható, melynek korabeli helyi elterjedését igazolják a helyi leltárak is. A vörös-fekete márványozású bútor a Miskolc-Mezőkövesd-Eger környéki bútorkészítő mesterek korai, 19. század első feléből való jellegzetes munkája. A gyöngyösi mezővárosi iparosok zöme hagyatéki leltárai tanúsága szerint a paraszti lakáskultúrájú, vagyosabb polgárok közé tartozik. A 19. századi inventáriumokban esetükben már viszonylag értékesebb bútorok (pl. ruhásszekrény) is megtalálhatóak.⁵⁷⁹ Az inventáriumok egy részé-

574 V-101/b/127 CXLI/84 – Szuha János hagyatékának összeírása, 1850.

575 A csődbe ment módos Petes Mátyás árverési jegyzékében szerepel *vaskályha csóvel 6 Ft 12 krajcár* értékkel. A tüzelőberendezésekre kevés adat utal a leltárakban. Az építészeti kutatások dokumentációi alapján általános volt a kívülfűtős szobai kályha és a konyhai középemence. Kecskés 1989. 19-22. (V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak árverezése, 1850). A módos csapómester Klasánszky János Tó utcai háza „*fonásból készült, sindel alatt és 2 szobából, 1 konyhából, 2 kamrából, egy fapincéből és egy fészkerből áll*”. Az értéke 712 Ft volt. (V-101/b/126 CXLI/8 1832.)

576 V-101/b/144 CLIX/69 Bátor Mihályné vagyonáról lajstrom, 1847, illetve V-101/b/127 CXLI/86 – Benei Jánosné hagyatékának felosztása, 1861.

577 Vö. Szabó 2003. 9. A gyöngyösi polgárház telkén is megépült egy – az eredeti helyén a bontáskor már nem dokumentált – fészker, amelyben Bíró Friderika a szőlőművelés és feldolgozás eszközkészletét állította ki.

578 Az iparosok és a helyi társadalom viszonyáról lásd pl. Paládi-Kovács 2000. 310-362. illetve Juhász 2003. 39-58.

579 Bár ismert olyan leltár is, ahol még 1847-ben sem szerepel szekrény, helyette *rubatartó láda* van. V-101/b/144 CLIX/72 Goda Ferenc vagyonáról lajstrom, 1847. Szekrény szerepel Klasánszky András inventáriumában 1833-ban. (V-101/b/126 CXLI/13)

ben a helyiségenkénti összeírási technikát alkalmazták. Ezen iratok esetében elképzelhető az összeírási sorrend elemzésével az egykori berendezés rekonstrukciója.⁵⁸⁰ A bútortípusok változatosak, szoros kapcsolatban a helyi társadalomban tapasztalható különbségekkel. Az egyszerű közönséges *nyoszolya* (ágy) mellett ismeretes volt a *fedeles – koronás* és a modernnek számító *srófós* változat is.

41. kép A gyöngyösi iparosház a tájegységben (2006)

Ezt a változatosságot idézi az iparosház berendezése is a múzeumban: az első szobában a bal oldali ágy alacsony, keskeny. Fejrésze ívelten faragott mintákkal díszített. A polgári lakások egyszerű bútora a 1800-as évek eleji copfstílus jegyeit viseli. A másik ágy fejrésze ívelt faragású, 18. század végi rokokó stílusban készült. Mindkettő különleges, ritka, keményfából készült bútor. A két ablak között egy tölgyfából való, nagyon egyszerű kanapé áll. Faragott karfája és a háttámlára vésett füzérmotívumok szintén a copfstílus jellemző mintáit sejtetik. Ezek közé tartozik egy vésett-faragott előlapú, tölgyfából készült láda és két, másik intarziás berakásokkal díszített láda is. Az ajtó mellett háromfiókos kaszli (sublót) áll, rajta faragott lábakon álló kétszárnyú üveges ajtóval zárható pohárszék magasodik.⁵⁸¹

A hagyatéki leltárak alapján a Gyöngyösön helyben működő asztalos műhelyeiben készített bútorok változatos színűek voltak (kék, fehér, sárga, barna, ezüst).⁵⁸² Gyakori, hogy egy szobán belül

580 Végül is ez az egyik legközvetlenebb forrásértékű alkalmazási kívánalom az enteriőröket bemutató kiállítások esetében. Ilyen kísérlet olvasható Szabó Anita gyöngyösi leltárakat elemző szakdolgozatában, melyet hasznosított Bíró Friderika is a kiállítás megvalósításakor. Szabó 2003. Természetesen figyelembe kell venni a leltározás esetlegességeit és ezáltal a tökéletes rekonstrukció illúzió.

581 Éppen úgy kialakítva, ahogy Saller Jánosné hagyatékában szerepelnek 1848-ban: *Háromfiókos fényezett kaszli és azon egy üvegezett almárium.* (V-101/b/17 XXV/50)

582 Szerepel *ezüst színűre festett fenyőfa nyoszolya* is. V-101/b/127 CXLI/86 – Benei Jánosné hagyatékának felosztása, 1861., illetve *ezüst színűre festett fenyő láda* nemes Németh József 1835-ben kelt leltárában. (V-101/b/144 CLIX/79), vagy *ezüst színű háromfiókos kaszli* (V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak árverezése, 1850).

42. kép Részlet a gyöngyösi kapáscsalád lakásából (2006)

is egymástól élénken eltérő színű bútor látható.⁵⁸³ Az iparosok házaiban is igényes ágyneműt használtak. Szalmával töltötték az ágy alját, melyre lepedőt terítettek és tollal töltött dunyhával takaróztak.⁵⁸⁴ Nappal a vetett ágyat ágytakaróval⁵⁸⁵ fedték le. A gyöngyösiek házaiban korán megjelentek a polgáriusulást jelző bútorok közül az *almárium* (*pohárszék*)⁵⁸⁶, a fiókos *komót* vagy *kaszli*⁵⁸⁷ és a szekrények is. Ezek a tároló bútorok szorították ki a falvakban még száz évvel később is gyakran használatos különböző ládákat.⁵⁸⁸ Gyorsan elterjedtek a kanapék és a gyári székek is.⁵⁸⁹ Változatos formájú asztalok⁵⁹⁰ voltak a lakószobákban, konyhákban. Ezek között is meglepően gyorsan megjelentek az

583 A Mandl János szappanos és neje vagyonáról készült 1846-os lajstromban *körtefa asztal, 4 fiókos kaszli, polírozott nyoszolya, süttét vörös asztal, bőrös kanapé is szerepel.* (V-101//144 CLIX/75)

584 V-101/b/17 XXVI/44 Jancsovics Ferenc ingóságai, 1850. Több gyöngyösi leltár alapján rekonstruálható, hogy ágyanként 1 dunna, 1 derékalj, 4 vánkós és 1 ágyterítő volt használatos. Vö. Szabó 2003. 6. Tanulságos adat szerepel Klasánszky András inventáriumában, ahol a leány hozományaként szerepeltetik az egyik ágy felszerelését: *1 dunna, 8 vánkós, 2 derékalj, 1 ágyterítő, 6 lepedő, 1 derékaljhaj.* (V-101/b/126 CXLI/13.1833)

585 Ez lehetett élénk színű, például vörös, mint ahogy Rézműves István 1847-es inventáriumában olvasható. (V-101/b/144 CLIX/74)

586 V-101/b/144 CLIX/78 Kiss József hagyatékának összeírása, 1835, vagy V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak árverezése, 1850. *pohárszék 7 Ft 6 krajcár értékkel. Kétfelé nyíló barnára festett almárium* (V-101/b/17 XXV/50 1848)

587 Szerepel *kaszli forma láda* is gyöngyösi inventáriumban. V-101/b/144 CLIX/74 Rézműves István vagyonáról lajstrom, 1846. Feltűnik *három fiókos furnérozott kaszli* is. V-101/b/139 CLVI/3 – Melicher János és neje hagyatékának összeírása, 1837.

588 Klasánszky János pohárszékén az összeírás az alábbi tárgyakat rögzítette: *vas mozsár, 2 réz gyertyatartó, egy bádóg gyertyatartó koppantóval, 3 ivó és 2 pálinkás pohár, 2 kés mázas csésze, 2 leveles szülke, 8-8 darab kés, villa és cin evőkanál, 1 leveses cin kanál, 1 ittzés és egy mészeljes butellia, és egy harapófogó.* (V-101/b/126 CXLI/8 1832.) Gyakorlatilag a részletes felsorolás alkalmas arra, hogy segítségével a muzeológus a szükséges tárgyak összegyűjtését elvégezze, majd a berendezést megvalósítsa.

589 A vagyonos Mandl János bútorai között *bőrös székek, lágyfa székek, szalmás székek* is szerepeltek. (V-101//144 CLIX/75), hasonlóan Gergely István leltárában is megtalálhatóak a *bőrkanapék* és a *bőrszékek*. Szalai János csapómester 1835-36-ban készült inventáriumában is szerepel már a *bőrös kanapé, a tölgyfa és a festett karosszékek* mellett. Vö. Báryné 1988. 57.

590 Pl. *kibúzás fenyőfa asztal* szerepel V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak árverezésének listájában, 1850

esztergált lábú típusok. Az új lakberendezési darabok mellett rendszerint megtartották a jó állapotú régi használható darabokat is.

A ruha teszi a gyöngyösi polgárt?

Az életmód további meghatározó szegmense az öltözködés jellemzőinek feltárása. A mezővárosok, s így Gyöngyös öltözködésének elemzése nem csak etnográfiai feladat: a tagolt társadalom felső rétege, a helyi tisztségviselők, értelmiségiek és hivatalnokok, a gyakran nem magyar nemzetiségű kereskedők és a nagy vásárkörzetet kiszolgáló nagy számú iparos egy része a 19. század második felében már az európai divat helyi megfelelőit viseli. A divatot helyi iparosok és specialisták szolgálják ki.⁵⁹¹ Gyakori, hogy a felhasznált alapanyagok nem helyben készülnek – ez a divat már a gyáripar anyagainak és kiegészítőinek a fogyasztója. Gyöngyös köznépi öltözködését az 1850 után alapvető kettősség határozza meg. A nők ruházatkódása fokozatosan az európai divat felé fordul, az ingváll – pruszlik összeállítását felváltják a gyári alapanyagokból készült blúzszerű ujjasok, melyek már szabásukban is követik az európai divat változásait.⁵⁹² A szoknya szűkebbé és hosszabbá vált, ünnepi változatához már nem tartozott kötény. Ezek a ruhadarabok jelennek meg a gyöngyösi családi fényképeken is.⁵⁹³

43. kép Gyöngyösi fiatal nő 1897.
(archív fotó, magántulajdon)

44. kép kép A Szent Kereszt Társulat tagjai ünnepi viseletben
(archív fotó, magántulajdon)

591 Helyi varróasszony tevékenységét jelzi a gyöngyösi polgárház második szobájának berendezése a varrógéppel, próbababával.

592 Egy példa arra, hogy férjes középkorú asszony (az elhunyt második felesége Melusko Erzsébet) ruhatárában hányféle kendő szerepelt: 1 zöld pántlikás új fejkötő 1 beszövött kendő 1 azúrkász/cirkász nagy kendő 1 kék selem nagy kendő 2 bársony kötény 1 zöld és egy kék kötény 4 bársony kendő 1 másik fél selem kék kendő 2 cipkés kendő 1 fehér rózsás kendő (N-101/b/144 CLIX/76 – Rutkska József vagyonáról lajstrom, 1846.)

593 Lackner 2010. 16.

A mezővárosi köznépi férfiak öltözködését az európai divat kevésbé befolyásolta. Ruházkodásuk magyar mintát követ, a helybeli magyar szabók készítenek finom posztóból a zsinórozott ruhákat.⁵⁹⁴ Ez az alapvetően nemesi eredetű rendi öltözködésre visszautaló viselet a 19. század végére úgy alakul, hogy a korábbi mente helyett mándli, míg a dolmány helyett a mellény terjed el. Ilyen nagy fémgombokkal díszített posztó öltözet volt a gyöngyösi Szent Kereszt Társulat férfi tagjainak a díszruhája is.⁵⁹⁵ A gyöngyösi polgárok egy részének öltözködését már a 19. század első felében is a németes divat szabályozza.⁵⁹⁶ Fennmaradt egy 1835-ben keletkezett lista, amelyben egy gyöngyösi nemesember után maradt ingóságok szerepelnek. Érdekessége a leltárnak, hogy gyakorlatilag az elhunyt ruhadarabjain kívül szinte csak különböző könyveket tartalmaz.⁵⁹⁷ Ebben a listában is szerepel az ünnepi viselet darabok közé sorolható *frakk*, illetve a *kaput*, több *lajbli*, *selyem kalap* és *posztó sapka*, *nyakkendő*, *kasmír* és *posztó nadrágok*.

Az öltözködés, a viselet és a divatkövetés területéhez tartozik a gyöngyösi szűrszabó és szűcs-mesterek tevékenységének elemzése. A 19. század közepétől a mesterek már nem saját városuk lakosságát szolgálták ki, hanem a tágabb és szűkebb környezet falvai számára dolgoztak.⁵⁹⁸ A gyöngyösi szűcsök által készített barna, hímzett ködmönök többféle kivitelben készültek, többféle lokális ízlésnek megfelelően. Gyöngyösi ködmönt viseltek Nagyréde, Parád, Feldebrő, Markaz és Karácsond falvaiban a nők, de lejutottak a termékek Nógrád megyei falvakba is. A ruhadarabok terjedésében közre játszott a gyöngyösi vásárok árucserében működő kiemelt szerepe is.⁵⁹⁹ A korabeli hagyatéki leltárakban az évente készített több ezernyi hagyományos, falusias ízlést kiszolgáló ruhadarab saját használatban csak elvétve bukkan fel. Elsősorban a késztermékek raktározott tételei között találhatóak meg.⁶⁰⁰

A leggazdagabb iparosok vékony rétege a kereskedők polgári kultúrájához állt közelebb. Az ő háztartásaikban a leltárak szerint nem csak a modern viseleti darabok, hanem a reprezentatívabb bútorok (pl. kárpitozott bútorok) illetve polgáris kiegészítő tárgyak is megtalálhatók. Így például a korszakban terjedő divatos kávézás eszközkészlete.⁶⁰¹

Mentalitás – kultúra, a leltárak alapján kibomló kép

A felföldi mezővárosokra vallási szempontból általában a sokszínűség a jellemző, viszont Gyöngyös kivétel ebből a szempontból, nagy többségében katolikus lakosságával. Az összeírások alapján kimutatható, hogy pl. 1855-ben Gyöngyösön 14050 katolikus, 371 református, 81 evangélikus, 23 pravoszláv és 1085 izraelita élt. Ennek a katolikus többségnek fennmaradását lényegesen segítette a mezővárosban működő szerzetesrendek aktivitása. A 18. században Gyöngyösön működött az ország legnagyobb ferences zárdája és papnevelője. Ezen adatok fényében természetes, hogy gyakori tárgy a katolikus vallású mesterek hagyatéki leltáraiban a szenteltvíztartó és a kereszt.⁶⁰² Szintén gyakorta

594 *Nadrág világos kék magyar*. V-101/b/144 CLIX/78 Kiss József hagyatékának összeírása, 1835

595 A jellegzetes fém gombok nem csak a polgárház berendezésében látható fényképeken, illetve az enteriört értelmező vetített filmen látható, hanem az első szoba tálalójának kihúzott fiókjában is van kiállítottunk többet. Klasánszky András inventáriumában is szerepelnek a *mentére való ezüst gombok*. (V-101/b/126 CXLI/13. 1833)

596 *Atilla, roké, bekecs, magyar posztónadrág, szőrtarisznya, vászontarisznya, férfing – gyolcs*, szerepel Jancsovics Ferenc szerencsétlenül járt csizmadia ingóságai között 1850-ből. V-101/b/17 XXVI/44. *Kaput, nyakkendő, nyári sárga nadrág, lajblí, frakk (!) és köpönyeg*. (V-101//144 CLIX/75 Mandl János szappanos és neje vagyonáról lajstrom, 1846.)

597 V-101/b/144 CLIX/79 Nemzetes és vitéz Németh József hagyatékának összeírása, 1835. A leltárt lásd a mellékletben.

598 Vö. Flórián 1984. 387-399.

599 Lackner 2010. 18.

600 *Febér szűr 5, szürke szűr 8 darab*. V-101/b/141 CLVIII/37 – Gergely István özvegye hagyatékának összeírása, 1831-1832.

601 Vö. Benda-Király 1989. 37. A kávézáshoz használatos készlet részeként szerepel a *cukortartó pikészis és az aranyozott rész findzsa is* (V-101//144 CLIX/75 Mandl János szappanos és neje vagyonáról lajstrom, 1846). Hasonlóan értékelhető egy 1850-ből származó inventáriumban szereplő ún. „*Chocolade sprudlizó*” (V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak átvétele)

602 A gyöngyösi vallásos közösségi élet dokumentálásának kiváló megoldása a Szent Kereszt Társulat működését bemutató kiállítás. A kereszték, a feszület, a társulati korsó, a szent képek egyaránt jelzik a személyes és a közösségi vallásosság tárgyiakban megjelenő világát.

szereplő tárgytypus az inventáriumokban az asztali vagy a falióra.⁶⁰³ A 19. század első felében az óra még igen értékes tárgynak számított. Szintén a polgárius berendezési tárgyak közé sorolható a *kalitka* is, amelyben a korszakban kedvelt énekesmadarat tartották, háziállatként.⁶⁰⁴ Kivételként értékelhető a polgáriusult életmód jellemző tárgyaként, egy gyöngyösi szappanfőző és gyertyamártó mester háztartásában szereplő *hegedű vonóval* 1846-ban.⁶⁰⁵ Más jellegű szenvedélynek hódolt árverési jegyzéke szerint Petes Mátyás, kinek háztartásában a dohányzás – pipázás teljes felszerelését megtalálhatjuk. *A pipatartó 7 pipával 8 szárral, a pipafogas, a pipatisztító masina, a dohányvágó masina és a köpőláda* egyaránt szerepel a részletes 1850-ben készült listán, s néhány sorral lejjebb a *szilvóriumos üveg* is megtalálható.⁶⁰⁶

A hagyatéki leltárak segítségével az egykori gyöngyösi polgárok műveltségi szintjéről is információkat nyerhetünk, illetve a mentalitás, a kulturális környezet rekonstrukciós kísérleteihez is. Előfordul az inventáriumok részeként az elhunyt temetési költségeinek részletes felsorolása is. Különösen akkor rögzítették akkurátus pontossággal, ha az örökösök osztoztak a költségeken. Egy ilyen forrás kiválóan érzékelteti a vallásos gyöngyösi kézműves polgárok temetésének ünnepélyességét: „*A temetéshez a céhbeli mesteremberek kis fáklyáival szolgáltak – 2 forintot kaptak Két unokának gyászkendő, ill. nadrág Sírásoknak és strázsáknak napi díj, ill. pálinka Requiem alkalmával fáklyásokra költség – 9 f. 4 kr. Harangozóknak áldomás – .12 kr. Szent Mihály lovát a temetőből hazá hozók -.12 kr. Lobogó vivők -. 9 kr. Tor 8 f.*”⁶⁰⁷

A leltárakban esetlegesen szerepeltetett könyvek címeinek összevetése, vagy a szobákban talált képek tematikájának megismerése komoly segítséget ad a kutatók számára. A már említett nemesi leltárban a jogi szakkönyvek mellett, „*A magyarok eredete*” és „*A világ története*” című munka, „*Historia naturalis*” címmel egy könyv és két tucatnyi egyéb, címmel nem is jelölt kiadvány szerepelt. A szinte teljesen katolikus lakosságú Gyöngyös esetében nem meglepő, hogy a leltárakban szereplő könyvek között a leggyakoribbak a vallásos kiadványok.⁶⁰⁸ Ezek mellett kalendárium és ún. ponyvairodalom is szerepel kisebb számban.⁶⁰⁹ A hagyatékokban feltüntetett könyveket összehasonlítva, a kereskedők, szőlőbirtokos polgárok és az iparosok egyaránt olvasták a fenti munkákat. Gyöngyös lakói között az országos átlagot meghaladta az írni – olvasni tudók aránya.⁶¹⁰ A szinte kis könyvtárral bíró nemes Németh József hagyatékában *cserép és bádóg kalamárisok tentatartóval* szerepelnek, illetve *tinta likőrös butelliában*.⁶¹¹ Az írás és olvasás terjedését elősegítette a kereskedelmi – üzleti kapcsolatok jellege és az eleven kapcsolati háló, amely más műveltségi szinten élőkkel is összekötötte a mátraalji szülőtermeleket, iparosokat. A településen működő katolikus iskolák és a nyomdák szintén segítették az olvasáskultúra fejlődését.

Az egyéni vallásosság és az ezt jelző tárgyi környezet meghatározó darabjai a szenteltvíztartók, melyeknek anyaga változatos. Általános volt a fa és kerámia, illetve a réz bádóg, de előfordul porcelán-

603 Szerepel leltárban az ún. *Tompak óra* is, melynek azonosítása a kiállítás rendezőjének Bíró Friderikának is kihívást jelentett. Végül kisméretű dobozos szerkezetű órát sikerült az iparosház első szobájában az almáriumon bemutatni. Vö. V-101/b/136 CLV/31- Medveczky Pál hagyatékának jegyzéke, 1850. Úgyszintén szerepel *porcellán órátartó Tompak órával* Gergely István inventáriumában (V-101/b/141 CLVIII/37. 1831-1832)

604 V-101/b/17 XXVI/44 Jancsovics Ferenc ingóságai, 1850 vagy V-101//144 CLIX/75 Mandl János szappanos és neje vagyonáról lajstrom, 1846

605 V-101//144 CLIX/75 Mandl János szappanos és neje vagyonáról lajstrom, 1846

606 V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak árverezése, 1850.

607 V-101/b/126 CXLI/8 – Klasánszky János hagyatékának felosztása, 1832.

608 Vö. a gyöngyösi felekezeti jellemzőket pl. Kemecsi 2009d. 106., 2010a. A helyi közösségek egyik meghatározó jellemzőjeként értékelhető vallásos társulatok bemutatása időszaki kiállítás részeként is szerepelt. Kemecsi 2010b.

609 Pl. *kalendárium 4 darab könyv 1 darab* az értékük összesen volt 2 krajcár, míg a *Csikszűrő* értéke 10 krajcárral szerepel (V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak árverezése, 1850)

610 „*Ábécés könyvecske*” szerepel Petes Mátyás és neje javainak árverezésénél készült listán is, 1850ben. (V-101/b/136 CLV/26)

611 V-101/b/144 CLIX/79 Nemzetes és vitézlő Németh József hagyatékának összeírása, 1835

ból is.⁶¹² Ritkábban fordul elő a fa térdeplő és a feszület a hagyatékokban.⁶¹³ A leltárakban, inventáriumokban összeírt legtöbb ábrázolás is vallási témájú volt. Külön értékelték az ún. *képek üveg alatt*, és a *vászonny képeket*. Ritkán nevezték meg pontosan az ábrázolást. Ilyenkor általában Szűz Mária, Jézus, Szent József képeit írták össze. A képek száma gyakran több mint egy tucat volt.⁶¹⁴ A különböző keretek állapotát is gondosan feljegyezték. A *keményfa keretet*, az *arany rámat*, a *polírozott rámat* értékelték a legtöbbre az összeírások tanúsága szerint. A képek egykori alkalmazását hűen mutatják be az iparosház berendezésének darabjai. Az ágyak fölött lógó színes, keretezett olajnyomatok az 1880-as évek legelején jöttek divatba, s terjedtek el országosan mind a falusi, mind a városi lakásokban. A két egymásra rakott láda fölött üvegeképek lógnak a falon. Szent Lénárdot és Fájdalmas Szűz Máriát ábrázolják. A pohárszék mellett lévő metszeten a gyöngyösi Barátok templomában lévő csodatévő Szűz Mária 19. századi ábrázolását látjuk üveg alatt, bekeretezve.

Az egykori táplálkozáskultúra emlékei a leltárakban

Az életmód egyik elfogadottan jellemző szegmense a táplálkozáskultúra és az ennek részeként jellemezhető konyhai edények, felszerelések. Az inventáriumok alapján megállapítható, hogy a gyöngyösi mezővárosi háztartásokban használt edények között a hagyományos fazekas termékek mellett fokozatosan egyre nagyobb számban jelennek meg a keménycerép, porcelánedények, illetve a fő-

45. kép Részlet a gyöngyösi polgárbáza konyhájából (2006)

612 Lásd Gergely István inventáriumában *cserép szentelt víztartó*, (V-101/b/141 CLVIII/37, 1831-1832) illetve Klasánszky Andráséban a *bádog*. (V-101/b/126 CXLI/13. 1833)

613 Szerepelnek különböző anyagú olvasók is pl. *granát ezüst keresszettel* V-101//144 CLIX/75 Mandl János szappanos és neje vagyonáról lajstrom, 1846. Feszület szerepel V-101/b/136 CLV/26 Petes Mátyás és neje javainak árverezése, 1850.

614 Pl. a Bágyi Mihály és neje vagyonáról 1847-ben készült lajstromban is csak így szerepel: *10 darab kép* lajstrom, V-101/b/144 CLIX/70. vagy *21 orosz kép* V-101/b/127 CXLI/86 – Benei Jánosné hagyatékának felosztása, 1861.

zésnél használt öntöttvas lábasok, serpenyők.⁶¹⁵ 1861-es összeírásban *réz fazekak, pléb tepsi, vas serpenyő* szerepel a konyhában.⁶¹⁶ A leltárakban a legnagyobb számú tárgyat rendszerint a konyhában írták össze. Ott tartották a mindennapi főzéshez szükséges edényeket, eszközöket.

A gyöngyösi háztartásokban használt edények között a hagyományos fazekas termékek mellett fokozatosan egyre nagyobb számban jelennek meg a keménycserép, porcelánedények, illetve a főzésnél használt öntöttvas lábasok, serpenyők.⁶¹⁷ A konyhák összeírt tárgyai minden esetben nyílt tűzhely használatára is utalnak – *tűzfőgő, vasláb, serpenyők, nyársak*.⁶¹⁸ Konyhai vas eszközként szinte kivétel nélkül mindegyik leltár rögzített fazekat, lábas, serpenyőt és nyársat is. Vagyonosabb mestereknél cin evőeszközök is felbukkannak.⁶¹⁹ Természetesen a legnagyobb számban fazekas termékeket találunk a hagyatéki leltárakban. A gyöngyösi fazekasság jellegzetességeit is kimutathatjuk az edénytípusok elemzésekor. A Gyöngyösön dolgozó tálasok és korsósok a rendelkezésükre álló nyersanyagból nem tudtak tűzálló főző edényeket gyártani. Elsősorban tároló és evő edényeket készítettek. Piackörzetük éppen a vizsgált időszakban a 18. század második és a 19. század első felében alakult ki. A tűzálló edényeket Gömörből szereztek be elsősorban. A szűkszavú leírások alapján azonban nem minden esetben megállapítható, hogy egy-egy edénytípust a helyi vagy távolabbi fazekasoktól szereztek-e be a mesterek?

A gyöngyösi polgárok háztartásaiban általában 10-30 tányér és több mint egy tucat különböző méretű fazék került összeírásra. Nem csak fazekasok termékeit, hanem a jobb minőségű, drágább, manufaktúrákban készített porcelánokat is megtalálhatjuk a gyöngyösiek leltáraiban. Erre támaszkodva készült az iparosház szobai berendezésének az a része, ahol a fehérmáz, apró kék virágokkal díszített, áttört peremű, keménycserép edények jellegzetes darabjai láthatóak; a miskolci, kassai, körömbányai, iglói, s a városlódi manufaktúrák jellemző termékei. A tányérok mellett látunk itt díszként kiállított óntálat is, festett üvegpoharakat, vékonyfalú, öblös likőrösüvegeket. A berendezés egyik darabja egy parádi készítésű, feltehetően a 18. század végén készült, pincetokba való palack is, amely a stelázi egyik polcán áll.

A felföldi mezővárosok lakói számára pl. tokaji kereskedők bécsi, bécsújhelyi és Stájerországban vásárolt vas konyhaedényeket szállítottak már az 1780-as években. Ezüst és cin evőeszközök is gyakran felbukkantak a mezővárosok lakóinak hagyatékaiban. Ezek használati tárgyak mellett a vagyonok fontos részét is képezték. Az üvegből készült tároló edények és dísz tárgyak egyaránt kedveltek voltak. Egyes esetekben a mezővárosi polgárok pusztá jelenléte is kiválthatott példakövetési kényszert, felerősítve az öntudatot, a parasztoktól való önmegkülönböztetés igényét.⁶²⁰

Különösen érzékletes példáját nyújtja ennek a jelenségnek a gyöngyösi iparosházban bérlőként élő helybeli kapáscsalád tárgyainak vizsgálata. Az ő konyhájuknak felszerelésében éppen a hagyatéki leltárak által rögzített tárgy típusok szerepelnek reprezentatív arányban, miközben a háztulajdonosék légvonalban alig néhány méterre elhelyezkedő konyhájában évtizedekkel későbbi konyhakultúra tárgyasult bemutatására nyílt lehetőség.

615 Vö. Szabó 1993. 68. A gyöngyös – pástói fazekasközpont jellegzetes piros – barna díszítésű edényei még az évtizedekkel későbbi 1914-es polgáriassultabb berendezésben is megtalálhatóak a tájegységi kiállítás másik gyöngyösi épületében. Tanulmányosak a konyhai fémedények terjedésének Kiss Kitti által végzett elemzése is, melyet éppen a tájegység megvalósításakor felmerült kérdések indítottak el. Vö. Kiss 2010.

616 V-101/b/127 CXLI/86 – Benei Jánosné hagyatékának felosztása, 1861.

617 Vö. Szabó 1993. 68. illetve Kemecsi 2001.

618 Szabó 2003. 14.

619 *6 kanál, 7 tányér és 2 tál*. V-101/b/17 XXVI/44 Jancsovics Ferenc ingóságai, 1850

620 Vö. Szilágyi 2009a. 146.

A másik gyöngyösi épület ugyan építésének időpontja alapján alkalmas lenne az ismert inventáriumok kronológiai határai közötti kiállítás bemutatására, de igazodva a tájegység komplex kiállítási üzenetéhez egy 1914-es berendezést mutat be igen részletesen. A kiállítás egy módos, szőlő- és bortermeléssel foglalkozó polgárcsalád lakáskultúráját és korabeli életvilágát rekonstruálja. Kiegészítő jövedelemként időszakosan albérlőt – a kiállítás időpontjában egy színésznő – is tartanak. A házban egy hattagú család lakik. Középkorú házaspár két gyermekkel és az idős szülők élnek együtt. A konyhával szoros kapcsolatban álltak az élelmiszer tárolásra használatos helyiségek. Nem minden lakóházban található ilyen helyiség, s ahol szerepel ott is a mérete általában nem volt nagy, mert a rendszeres heti piacokon, illetve a vásárokon a szükséges élelmiszert a mezővárosi polgárok könnyen be tudták szerezni. A kamrában kaptak helyet a búzászsákok, itt tartották a sót, a hájat, a hüvelyeseket (babot, lencsét, borsót), a köleskását, illetve a hagymát.⁶²¹

A hagyatéki leltárak múzeumi hasznosíthatóságának tanulságait a gyöngyösi polgárok példáján keresztül vázlatosan bemutatva nem egy korábban ismeretlen forrástípusra kívántam felhívni a figyelmet, pusztán az alkalmazhatósági lehetőségek gazdagságára irányítani. S, hogy a pontos alkalmazhatóság mennyire fontos idézem Benda Gyulát a hazai inventárium kutatások meghatározó személyiségét: „*az inventáriumok... feldolgozása... nem csodaszjer és nem diadalút*”.⁶²²

IV.3.

A filoxéravész és a Felföldi mezőváros tájegység

A gyöngyösi bortermelő háztartások életmódját bemutató múzeumi kiállításon nyilvánvaló okokból hangsúlyosan ki kellett emelni az életvilágokat alapvetően formáló jelenségek, folyamatok hatásait. A szentendrei szabadtéri múzeumi kiállítások részben a pusztító filoxéra és annak gazdasági – társadalmi átalakító hatásai előtti időszak emlékét és életmódját mutatják be. Több olyan településen is felidézve az „aranykort”, amely soha nem talált aztán magára a filoxéra elmúltával sem, s elveszítve egykori mezővárosi színvonalát gyakorlatilag vissza parasztosodott, elveszítve az esélyt a gyarapodásra, fejlődésre.⁶²³

A hungaricumnak számító tokaji fehérbor, illetve a gyöngyösi jellegzetes borkultúra produktumai nem csupán hazai viszonylatban, hanem a távolsági kereskedelem révén Európa távoli országaiban is közkedveltek voltak, évszázadokon keresztül. Ez az árutermelő tevékenység határozta meg az itt élő lakosság életét a múzeumi bemutatásra kiválasztott 19-20. századi időszakaszban is. A virágkor a pusztító filoxéra járvány előtti évtizedekre tehető.

A filoxéravész a 19. század végének egyik legjelentősebb agrártörténeti eseménye volt, amely egész Európát érintette, és alapvető hatást gyakorolt a magyar szőlő és borgazdaságra, ezáltal a társadalmi folyamatokra is.⁶²⁴ A pusztító vész kutatásával kapcsolatban készült már összefoglaló igényű munka is és egyre több borvidék, kisebb régió filoxératörténete is megismerhetővé lesz.⁶²⁵

A felföldi szőlők hagyományos kártevői és betegségei ellen minden korban a tapasztalatokat felhasználva védekeztek a szőlőművesek, birtokosok. Érdemes megemlíteni a jégeső elleni védekezés eszközeként a viharágyút. Elterjedése előtt a felföldi gazdák is a más vidéken ismeretes néphiten ala-

621 Vö. Szabó 2003. 8. pl. V-101/b/126 CXLI/13 – Klasánszky András hagyatékának árverezése, 1833.

622 Benda 2006. 387.

623 Takács é.n. 93.

624 Beck 2004. 134.

625 Összefoglalás: Beck 2005. Regionális eredmények: Balassa 1975. Csoma 1985a, 1985b. Zsolnay 1995. Egyed 2009. Endrődi – Érdy 2010, Muskovics 2012.

46. kép Az erdőbényei ház pincéjének részlete a múzeumban (2006)

kezdett elterjedni. A védekezést nehezítette, hogy a parasztok nem hittek a filoxérában s csak egy újabb úri praktikát, esetleg extra adónem bevezetésének előkészítését feltételezték, mikor a szőlőket vizsgálták.⁶²⁶ A szőlőgyökértetű Európa más országaihoz hasonlóan 20 év alatt a szőlőterületek kétharmadát pusztította el hazánkban. Pusztítása katasztrofális hatással volt a zömében szőlőtermeléssel foglalkozó lakosokra. A vész országos terjedését látva 1882-ben Csomor Kálmán gyöngyösi polgármester megszervezte a helyi *Phylloxera Bizottságot*, amely az ismert eljárásokat alkalmazva próbált védekezni. Azonban a szénkénegezés, a karbolsav nem állította meg a pusztulást. Gyöngyösön 1885-ben már nem rendezték meg a szüreti mulatságot – „nem lévén sem szőlő, sem mulatozni vágyó ember”. Olyan mérvű volt a pusztítás, mintha *az ördög hempergett volna meg a szőlőhegyeken*.⁶²⁹

Tokaj-Hegyalján csak 1885-ben kezdődött el a járvány – sokáig tartotta magát az elképzelés, hogy a tokaji bor különös védelmet élvez -, de aztán tíz év alatt már mindenhol kipusztult a tőkék zöme. A védekezésre való felkészülés elmulasztását igazolja Grosse András Tállya „város és környéke *phylloxera biztosának*” 1882. október 14-én írt jelentése is: „azon szomorú tapasztalatot tettem, hogy a legfőbb hatóság az egész *phylloxera* ügyet üres rémképnek tekintvén, a biztosokat semminemű támogatásban nem részesíti”.⁶³⁰ A filoxéra támadását Kassa felől várták a Hegyalján. A védekezés igen változatos módon zajlott, de

puló módon védekeztek, azaz vas-tárgyakat hajigáltak a jégesőbe, illetve harangoztak! 1900 körül kezdett terjedni a *viharágyú* alkalmazása központi kezdeményezésre. A parasztok között erős volt az ellenállás, mondván „*az istentelen urak ágyúval lövöldöznek az Istenre*”.⁶²⁶

A filoxérát 1854-ben fedezték fel Amerikában. Európában Franciaországban bukkant fel először 1865-ben szőlőkben, ahol teljesen védtelenül érte a telepítvényeket.⁶²⁷ A francia állam óriási pénzjutalmat tűzött ki a megfelelő védekezési eljárás felfedezőjének, ám hiába pályáztak sok százan senki nem tudott biztos megoldást. Egyes síkvidéki szőlőkben a hetekig tartó vízzel való elárasztással kísérleteztek, de ez a megoldás szőlőhegyek esetében természetesen elképzelhetetlen. Elsősorban a kötött talajú – tehát nem homokra telepített – szőlőkben pusztított a kártevő. Magyarországon 1875-től

626 Kemecsi 2009d. 50.

627 Majdán 2008. 35.

628 Vö. Muskovics 2012. 184.

629 Kemecsi 2009d. 51.

630 Idézi Takács é.n. 94.

gyakorlatilag sikertelen volt. Próbálkoztak különféle vegyszerek alkalmazásával, mint a naftalin, vagy a petróleum.⁶³¹ Egy gyógyszerész „*filoxéra gyilkoló*” gyógyszert kevert arzénből és kénből, de ez sem vált be. Volt, aki a friss, kiforratlan törkölyt terítette a tőkék alá. A fertőzött mezővárosok határait teljes zár alá vették, ez azt jelentette, hogy semmilyen szőlő növényt nem lehetett onnan kihozni. A fertőzött részeket kiirtották, védekezésül tüzeket raktak a szőlősorok között. Az egyedüli eljárás – melyet Franciaországból importáltak – amely némi védelmet nyújtott, a *szénkénegezés* volt. Mérgező szénkénegező gázt juttattak minden egyes szőlőtőke gyökeréhez, ami elpusztította a kártevőket.⁶³² A pontatlan adagolás azonban gyakran magát a szőlőt is kiirtotta. Ennek veszélye megnőtt azokban a szőlőkben melyekben a döntéssel történő felújítás terjedt el, amit sekélyen – alacsonyan végeztek el, s így a fecskendővel megsérthették a gyökereket.⁶³³ Hatalmas költséget jelentett ez az eljárás, hiszen kézi munkával, sokszor meg kellett ismételni. A réz- vagy üvegtartályos szénkénegező készülékek a felföldi mezővárosok szőlőműveseinél elterjedtek. A filoxéra pusztítása egészen a századfordulói eltartott, s lényegében a teljes régi állományt megsemmisítette.⁶³⁴ A szénkénegezés eszközkészlete megjelenik a múzeumi mezőváros egyes épületeiben is. Így a tállyai csizmadiamester (Merczi Árpád) – aki a helyi iparosok többségéhez hasonlóan szőlőt is művelt – borházában tárolt eszközök között is, vagy a gyöngyösi polgárház pincéjében. A pusztító járvány hatásaként bekövetkezett borhiány pótlására is rendkívül változatos módszereket alkalmazva reagáltak a bortermelők, pontosabban a borhamisítók. Ezek között szerepeltek a természetes és mesterséges színezékek és a szintetikus alkohol előállításának megoldásai is.⁶³⁵

A Felföldi mezőváros tájegység múzeumi megvalósításakor kiemelt szempont volt a hiteles épületek és berendezések magvalósítása mellett a jellemző etnobotanikai körülmények rekonstruálása is. Ennek részeként a múzeumi tájegységből kivezető fölső út felett kőből rakott teraszrendszer segítségével a különböző művelési módokat és szőlőfajtákat mutatja be a tájegység. Ezért mikroteraszokat építettek egy méter magasságban, két méter padkaszélességgel. Helyi bányakőből, kitermelt görgeteg kőből, patakőből összeillesztve építették meg a teraszokat hagyományos módon kötőanyag nélkül. A szőlőhegyre út vezet fel a mádi dézsmaháztól. A szekérút északi, támfalas oldalán szőlő taposóhely és szekérbeálló szereppel lekövezett felületet alakítottak ki. A kőteraszos szőlőhegy jelentős építménye a „*grádics*”, a kb. egy méter széles kőlépcsők terepszinthez alkalmazkodó sora. Nagy szerepük van a teraszok, kőgátak és lépcsők menti iszap- és vízfelfogó létesítményeknek, a kővel kirakott *sankögdrök*nek vagy *liktorvermek*nek is, melyekből hármat alakítottak ki a szőlőhegy aljában.⁶³⁶

A szőlőhegyen a Mátraalji borvidékre jellemző, fehér és vörösbort is adó gyöngyösi szőlőkhöz hasonlóan telepítettek *kadarka*, *juh fark*, *leányka* és étkezési csemege szőlőket. A tokaj-hegyaljai szőlőhegyet bemutató teraszokon a legismertebb, aszúnak is alapul szolgáló *furmint* és *hárslevelű* fajtákon kívül *sárgamuskotály*, *kövér*- és *zéta* szőlőt is ültettek. A legfelső teraszon a legrégebbi, még a filoxéravész előtti piros *bakator*, *bogdányi dinka*, *piros otridi* és *balafánt* szőlők növekednek. A régióban működő szőlészeti kutatóintézetek, borászatok, gyümölcsnemesítő gazdák együttes támogatásával vált lehetségessé a filoxéravész előtti szőlőfajták, a hagyományos gyümölcsösök szentendrei múzeumi telepítése.⁶³⁷ A filoxéra hatása megnyilvánult a szőlőtermő területek átalakulásában – a hegyekről az alacsonyabb fekvésű részekre csúszásban. A szőlőpusztulást követő újra telepítések eredményeként vált szinte

631 Balassa 1975. 308. 317.

632 Majdán 2008. 35.

633 Muskovics 2012.

634 Kemecci 2009d. 52.

635 Beck 2005. 113-115.

636 Cseri – Kemecci 2004. 639-641.

637 Jakab 2006a. 8-14.

47. kép Szőlőhegy részlete a Felföldi mezővárosi tájegységben (2006)

egyeduralkodóvá Tokaj-Hegyalján a *furmint*, a *bárslevelű* és mellettük a *sárgamuskotály*. A rekonstrukció alakította a szőlőhegyek rendjét és a művelési módokat is. Ennek megfelelő tehát a múzeumi szőlőhegy kialakítása is.

A filoxérát fekvésük szerint különbözőképpen élték át a mezővárosok. Azok sínylették meg legjobban, amelyek közvetlenül a hegyek alatt épültek, a szőlőterület középpontjában és szántó meg rét hiányában elsősorban a boreladásból éltek (pl. Tokaj, Tolcsva, Tállya, Mád, Erdőbénye). Amelyek azonban nagyobb határt birtokoltak, mint Sárospatak, Olaszliszka, Tarcál, könnyebben viselték el a válságot. A pusztító szőlővésszel párhuzamosan a borfogyasztási szokások markáns változása is befolyásolta a mezővárosokban élők gazdasági helyzetét. A nehéz, minőségi fehérborokról áttért a fogyasztás az olcsóbb, könnyebb és nagyobb mennyiségű fehér- illetve vörösborokra. A hagyományos céhes kisipar intézményes válsága is a 19. század végére időzíthető. A filoxéra olyan virágzó iparágakat szüntetett meg, mint a bodnárság és a szeszfőzés (törkölyből) és átalakította a szőlőbirtokos társadalom összetételét is. A nagybirtok súlya változatlanul megmaradt, de a régi mezővárosi birtokosok helyébe idegen tőkésék, borkereskedők léptek.

A pusztítás közvetlenül érintette a legszegényebbeket, kiknek egyetlen megélhetési lehetősége szűnt meg. Az addig befogadó, kedvelt és vágyott letelepedési és munkacél területekről szinte menekültek az egykori kapások, napszámosok. Az elrendelt községi zárlatok a legszegényebb kapások munkavállalását gátolták leginkább.⁶³⁸ A századfordulón tömegessé váló kivándorlás Amerikába ezért érintette különösen a felföldi régió településeit, s nem csupán a kis falvakat, hanem az addig olyan szépen gyarapodó mezővárosokat is. A tönkrement réteget csak a tokaji borvidéken kb. 7.000 főre becsülték, így csak ezen a borvidéken a családtagokkal együtt több tízezer ember megélhetése került végveszélybe.⁶³⁹ A Felföldi mezővárosi tájegységben a mádi kapás vagy zsellérház, illetve a gyöngyösi

638 Balassa 1975. 311.

639 Vö. Beck 2005. 122.

48. kép A mádi kapásház a Felföldi mezőváros tájegységben (2006)

kapás otthonát bemutató házrész berendezése közvetlenül utal erre a jelenségre. A mádi berendezés hitelességét hangsúlyozza, hogy a bontott és a múzeumban újra felépített épületbe az eredeti berendezés tárgyai kerültek vissza, gyakorlatilag 85%-a a berendezésnek az eredeti tárgyakkól áll.⁶⁴⁰

A tájegységi épületek berendezései mellett az egyik önálló objektum is közvetlenül kapcsolódik a szőlőt pusztító filoxérahhoz. A szőlőhegyre vezető út mentén álló kőszobor eredeti helyén Gyöngyöstől északkeletre, a folyamatosan művelt Sárhegyen, az abasári bekötő út mellett állt. A szobor a vihar és jégeső elhárításáért könyörgő Szent Donátot ábrázolja. A római katolikusok számára a szobor kultuszhely volt. Az időjárási viszontagságok és szőlőbetegségek elkerülése, megelőzése érdekében itt imádkoztak. A helyi hagyomány szerint, ha „*elvitte a fagy a szőlőt, venyigekévéét kötöttek Dónát hátára és meggyíjtották*”.⁶⁴¹ A szőlőhegyi védőszent az egyéb kártételek mellett a filoxéra pusztítása ellen is védelmet kellett volna, hogy nyújtson.⁶⁴²

A felföldi mezővárosok számára a túlélés alapját az adta, hogy a homoktalajokon a szőlőgyökértetű nem tudott elszaporodni és a direktermő fajták ellenállóak voltak. A magyar kormány 100.000 vesszőt hozatott Amerikából, és megalapították az első hazai oltványtelepeket, ahol az új alanyokra átvitték a régi fajtákat. Hosszas borbírálatokkal sikerült igazolni, hogy sikerült a régebbi borok ízét, zamatát átmenteni. 1900 után elsőként a nagybirtokosok, utánuk a kisebb gazdák is beültették a birtokaikat, már az új fajtákkal. Komoly segítséget jelentett a Vincellérképző Intézet igazgatójának Kosinczky Vikornak kiváló szervező tehetsége, aki irányította a sátoraljaújhelyi, sárospataki, lizskai, mádi mintaszőlőtelepeket. A filoxéravész leküzdésében kiemelkedő fontosságú munkát végzett az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás.⁶⁴³ 1910-re a Mátraalji borvidékek is kiheverték a filoxéra puszt-

640 Kemecsi 2008a. 71.

641 Kemecsi 2009a. 116-117.

642 Tanulságos az esztergomi Orbán kultusz változásait összevetni a gyöngyösi Donát kultusszal. Muskovics 2012. 193-194.

643 Beck 2005. 49.

títását. Gyöngyösön a bor újra „*megtöltötte a farkasmályi pincék minden bordóját, s pénzzel rakta tele a gazdák tárcáját*”.⁶⁴⁴ Elengedhetetlen jelezni, hogy a szőlőfajta átalakulása mellett megváltozott a filoxéra hatására a művelési mód is. Általánosabb lett a forgásos telepítés és az őszi takarás. A többszöri kapálás és a trágyázás mellett állandósult a peronoszpóra és a lisztharmat elleni védekezés, a permetezés is. Az új telepítések költsége miatt megindult a művelés gépesítése.⁶⁴⁵ A filoxéra súlyos társadalmi és gazdasági következményein kívül a hagyományos tájhasználat átrendezését is előidézte. Az új telepítés általában a korábinál kb. 100 méterrel alacsonyabb lejtőszakaszon történt ezáltal kiterjedt parlagsáv jött létre a korábbi termőhelyeken.⁶⁴⁶

A történeti és néprajzi kutatások értékelése szerint a filoxéra valójában csak brutálisan betetőzött egy már korábban megindult hanyatlási folyamatot Tokaj-Hegyalján, amelyet a hagyományos

49. kép kép A gyöngyösi polgárház pincéjének részlete (2006)

644 Kemecsi 2009d. 52.

645 Beck 2004. 143.

646 Frisnyák – Gál 2010. 169.

lengyel és orosz piacok elvesztése indított el és a gyáripar terjedése, illetve a szőlőbirtokos rétegnek az elszegényedése teljesített ki. Mivel a felföldi mezővárosok történeti képződmények, s csak több tudományág módszerének együttes alkalmazásával kutathatók, csak az interdiszciplinaritás következetes alkalmazásával mutatható be hitelesen egy ennyire komplex tematika szabadtéri múzeumi környezetben.

Milyen korszerű megoldások alkalmazásával lehetséges szabadtéri néprajzi múzeumi környezetben a filoxéra és társadalmi hatásának bemutatását megkísérelni? Az élőbeszéd, a közvetlen kapcsolat erejére építve elsősorban fontos a kiállítási épületekben dolgozó interpretátorok – teremőrök tudásközvetítésére építeni. Ehhez természetesen elengedhetetlen az érintett frontszemélyzet megfelelő felkészítése. További lehetőség nyílik a tematikus tárlatvezetések indításával. A tájegységi kiállítás enteriőrjeinek célzott szempontok szerinti bemutatása kiválóan alkalmas a filoxéravész tárgyi emlékeinek és hatásmechanizmusainak érzékeltetésére. Kézenfekvő, akár a tematikus tárlatok segédanyagaként is egy célzott írásos tájékoztató anyag kidolgozása. Ezen túl természetesen a több nyelven is megjelenő múzeumi kiállításvezető, illetve részletes tájegységi monográfia is kitér a jelenség bemutatására és értelmezésére.⁶⁴⁷ Speciális szempontok érvényesítését és egyes jelenségek mélyebb kifejtését is lehetővé teszi egy tematikus időszaki tárlat megvalósítása, amely kimondottan a filoxéra komplex tematikáját dolgozza fel a múzeumban. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum nemzetközi példákat követve a hagyományos enteriőrökre épülő kiállításait fokozatosan kiegészíti korszerű interaktív elemekkel, melyek között a számítógépes, audiovizuális elemek is szerepet kapnak. Így ezek segítségével lehetségessé válik nagy mennyiségű vonatkozó háttérinformáció közvetítése a látogatók felé. További lehetőséget kínál az észak-magyarországi falu tájegység kiállításaihoz történő csatlakozás, hiszen az ott megvalósult állandó kiállítás is épít a régióra jellemző szőlőművelés összefüggéseire, illetve a filoxéravész közvetlen hatásai közé sorolható amerikai kivándorlás bemutatására is.⁶⁴⁸

A fenti rövid alfejezetbe foglalt elemzés is jelzi, hogy a korszerű múzeumi felfogás szerint az ismeretátadás több szinten folyik. Túlnő azon az állapoton, mikor a látogató pusztán az adott enteriőr és szituáció tárgyi világát ismeri meg. Az így megismertethető többletinformáció pedig segítheti a „társadalmi hasznosság” elvének megvalósítását múzeumi környezetben. S ez közös érdeke a különböző szaktudományokat művelő kutatóknak és tudósoknak.

IV.4.

Szakralitás a múzeumi enteriőrben

Az alábbiakban egy esettanulmány segítségével kívánom a vonatkozó folklór – társadalom néprajzi téma egy elemének múzeumi bemutatási tanulságait összefoglalni.⁶⁴⁹ Előljáróban csupán utalni kívánok arra az évtizedes problematikára, amely az ún. alkalmazott néprajzkutatás/tudomány, illetve a múzeumi bemutatási lehetőségek összefüggéseit jellemzi.

A Felföldi mezőváros tájegység állandó kiállításában a központi teret szegélyező házak között találhatóak a Gyöngyösről származó épületek. Jellegzetes típusba tartoznak a szoba–konyha–kamra beosztású, az udvarról a kamra alól nyíló bejárattal alapincézett házak. Az iparosház U-alaprajzú épülete két közre nyílt, a telek átjárható volt, így építettük fel a tájegységben is. Ez a fő alaprajzi változat

647 Kemecsi 2010c. 178.

648 Batári 2009. 8.

649 A témához közvetlenül kapcsolódik pl. Barna 1990, 1992.

alakult egyes esetekben két, három lakóegységű L, vagy U-alaprajzú épületekké.⁶⁵⁰ Ennek egyik változata volt a telek utcai homlokzatának beépítése, kamra építésével, melyet a kapualjából pincéztek alá. A bemutatandó gyöngyösi polgárház ebbe a típusba tartozik, és a múzeumban a 18. századi formát 1860 körül kiegészítő három lakóegységgé bővülő épületté alakult.⁶⁵¹ A teljes szélességében és hosszában beépített szalagtelken L alaprajzzal épült meg az 1981-ben lebontott eredeti gyöngyösi épület.⁶⁵² A földszintes ház utcai része alapincézett. A pince bejárata az íves kőkeretes, záróköves kapu alól nyílik. A helyi kőből a 18. század végén épült ház hátsó udvari szárnyát csak 1850 körül toldották hozzá. Az ablakok és ajtók kőkeretezésűek, az udvari homlokzaton szoborfülke található. A három lakóhelyiségű épületben kívülfűtős kemencék vannak, az utcai szárny szobáit kívülről fűtött táblás cserépkályhákkal fűtötték. A deszkafödemes, szarufás-torokgerendás lakóház nyeregtetejét bádoggal fedték.⁶⁵³ Ezt a fedési módot a település belső szabályzata tette szükségessé. Az 1890-ben kiadott „Gyöngyös városépítési szabályrendelet tervezete” megpróbált modern városképet kialakítani, s a gyakori pusztító tűzvészek miatt előírta, hogy „...csak szilárd anyagból – kő és téglából szabad építeni, s a tetőzetbe csakis tűzmentes anyagok: ércz, cserép, palakő alkalmazhatók ...”.⁶⁵⁴ A telket keresztben egy nyitott fészker zárja le, amelyben a szőlőművelés eszközeit tárolták. A múzeumban újra felépített bontott épület kapujának ívelt kőkerete, az ajtó- és ablaknyílások faragott kőkeretei bontáskor készült rajzok, fényképek után készült másolatok. Hatalmas kétszárnyú kapuja eredeti. Az ablak és az ajtószárnyak is az eredeti lakóházból kerültek a múzeumba. A házban két különálló lakás van. Mindkettő konyhája eredetileg szabadkéményes volt. Az első lakás konyháját a 20. század elején átalakították. A szabadkéményt lezárták, a kívülfűtős szobai kályhák füstjét épített füstjáratokon vezették el. A hátsó konyha szabadkéményes, a kémény alá padkás középkemence épült. A szobákban a 19-20. század fordulóján használt cserép- és öntöttvas, kívülről és belülről fűthető kályhák állnak.⁶⁵⁵

A ház első név szerint ismert tulajdonosa Kapitány Sándor szőlőbirtokos és ügyvéd, akit a regnicoláris összeírás regisztrált (1828). A szóhagyomány szerint a helyi huszárezred „kapitányaként” szolgált. Az 1835. évi telekkönyv szerint a házban Ragáli Lajos lakik, akit 1848-ban honvédként számba vesznek. Az összeírás szerint Ragáli ekkor 47 éves családfő, s valamelyik földbirtokos – a tulajdonlasi viszonyok ismeretében –, valószínűleg az Eszterházyak uradalmi tisztviselője. 1854-55-ben még mindig ő lakik itt családjával. Családi tulajdonban ment tovább a ház, amit 1872-ben Kovácsóczy Antal szőlőbirtokos és hivatalnok nevére írtak, s 1899-ig a két család bírta. Ekkor vette meg árverésen Szebestianovich Alajos 2650 koronáért (hrsz: 1055, telek 196, kert 138 bécsi öl). 1912-ben Kis Sándor (1870–1948) szőlősgazda, kőbányabérlő és fuvaros és felesége Palócz Etel vették meg az épületet. Egyik fia, Kiss Ferenc (1906–1986) segítségével ismerhettük meg a telekkel kapcsolatos 20. századi változásokat, berendezéseket. 1949-ben, 8/16 részben, szintén öröklés révén egyenlő arányban osztódott a Kis testvérek között. 10 évvel később 1957-ben a telekkönyv tanúsága szerint Kis Irén és férje Csomós József a tulajdonos, miután kifizették a testvéreket. A házat az örökösök – két bérlővel – lakták 1979-ig. Utolsó bejegyzett tulajdonosa a Kiss családból való, Csomós József gazdász volt.⁶⁵⁶

650 Kecskés 1988. 26-27.

651 Kecskés 1989. 250.

652 A Felföldi mezőváros épületszoportba a telek és ház 1973-ban került elfogadásra. A korábban műemlék jellegű besorolású épület állaga rohamosan romlott, a helyi tanács életveszélyessé nyilvánította. A műemlék jellegű védettség megszűnését követően vált lehetővé a Kecskés Péter által irányított helyi kutatás és a bontás. Az épületre vonatkozó adattári anyagok: Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adat és Fotótára E/174. F: 13940-18950, 13656-13665, 68970-69072. Vö. Bíró 2003. 1.

653 Cseri – Kemecsi 2004. 633-636.

654 HML V-101/b – 282.dob. Nr. 112. hivatkozva B. Gál 2005. 22.

655 Bíró 2006. 1.

656 Vö. Bíró 2005. 2. illetve B. Gál 2005. 21.

Az épület múzeumi bemutatásakor a Bíró Friderika által készített előzetes berendezési terv szerint egy helyi vallásos társulat ünnepi rendezvényét mutatja be, illetve a második lakóegységben az azt bérlő vándor színésznő tárgyival berendezett enteriört.⁶⁵⁷

A lokális kultúrák vizsgálatának fontos része a helyi társadalom, és az egyházak történeti összefüggéseinek elemzése. A kutatások eredményesen feltárhatják a közösségeket eltető belső mechanizmusú társadalmi együttműködések és érdekütközéseket. Ilyennek értékelhetőek a laikus vallásos társulatok, melyeket a 14–20. századi források *confraternitas*, *coetus*, *sodalitas*, *congregatio*, *céba* és leggyakrabban *társulat* névvel illették.⁶⁵⁸ Az elsősorban mezővárosokban önkéntesen szerveződött, világi társadalmi szervezetek alapvetően ájtatos, kegyeleti és közhasznú céllal jöttek létre, elsősorban a római katolikus egyházak, illetve a szerzetesrendek segítségével. A vallásos társulatok befelé demokratikus, kifelé zárt életét nehéz megismerni, mert a nyomtatott történeti források erről keveset szólnak, továbbá a kéziratok anyagok és tárgyak nehezen hozzáférhetőek. A gyöngyösi vallásos társulatokról már készültek értékes és hasznos publikációk, ezeket is felhasználva célzott néprajzi gyűjtéssel sikerült a kiállítás megvalósításához szükséges kutatást elvégezni.⁶⁵⁹

Gyöngyösön a főként szőlőművesekből álló vallásos céhek száma a 15–20. században 5–16 között mozgott. Az egyik legkorábbi, középkori patrocíniumú és plébániai alapítású a Szent Kereszt Társulat.⁶⁶⁰ A Szent Kereszt Társulat először a 14-15. században alakult, majd 1701-ben újra alapították. Működése a felsővárosi plébániához kapcsolódott a Szent Tamás, a Szűz Mária, a Rózsafüzér és Szeplőtelen Fogantatás társulatával egyetemben.⁶⁶¹ A társulatok nagyon gyakran rokon családokat fogtak össze, vagy olyan embereket, akik a civil életben szintén közel álltak egymáshoz. Általános volt, hogy a tagság családon belül apáról-fiúra öröklődött. Az évszázados múlta visszatekintő nagy társulatoknál néhány nagy család részvétele is dominált. Ennek megfelelően a Szent Kereszt Társulatot a „*Bogdányok*” és a „*Csépányok*” társulatának is nevezték.⁶⁶² Egy-egy tag esetenként több Társulatnak is tagja volt. A Társulat működésében, az archaizmusnak ítélt elemek megőrzésében, alapvető jelentőségű volt a több évtizedes befelé fordulás. A társulathoz való tartozás legfőbb feltétele a vallási előírásoknak megfelelő életvitel volt. Feladatuk napjainkban is elsősorban a templomi oltárok fenntartása, ápolása, az egyházi szertartásokon, temetéseken való részvétel és közreműködés. Segítik a szegényeket, betegeket.⁶⁶³

A működésre jellemző befelé fordulással ellentétes volt viszont a társulat tagjainak részéről tapasztalt nyitottság és segítő készség, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum, s elsősorban Bíró Friderika muzeológus irányába. A múzeum munkatársai számos alkalommal folytattak néprajzi gyűjtést Gyöngyösön, s a Társulat tagjai rendkívül komoly segítséget nyújtottak ehhez. Különösen komoly segítséget jelentettek a résztvevő megfigyelés során szerzett információk, mikor a társulat ünnepein, rendezvényein vettek részt a múzeum kutatói.⁶⁶⁴

Az épület berendezéséből a vallásos Társulat rendezvényének helyet adó helyiséget mutatom be vázlatosan. A kiállítás egy 20. század eleji gyöngyösi módos, szőlő- és bortermeléssel foglalkozó

657 Bíró 2005. A gyöngyösi színjátszásra vonatkozó adatokhoz lásd B. Gál 2005. 14-15.

658 Kecskés 1995. 145. Lénárt 1974. illetve uő. 1975.

659 Így pl. Kecskés 1995, Várallyayné Hatala 1995.

660 A Társulat történetével kapcsolatban Kecskés Péter tévesen állapította meg, hogy tevékenységét 1993-ban megszüntette és kéziratok, illetve tárgyi anyagait a Szent Bertalan templomnak adományozta. (Kecskés 1995. 153.) Ezzel szemben a Bíró Friderika által irányított kutatás a – ugyan egyre gyengülő intenzitással – működő társulat tevékenységét dokumentálta sikeresen.

661 B. Gál 2007. 139-

662 Ezt igazolják a Társulat fennmaradt jegyzőkönyvei, iratai.

663 Bíró 2007. 43.

664 Vö. Bíró 2007. 45-46.

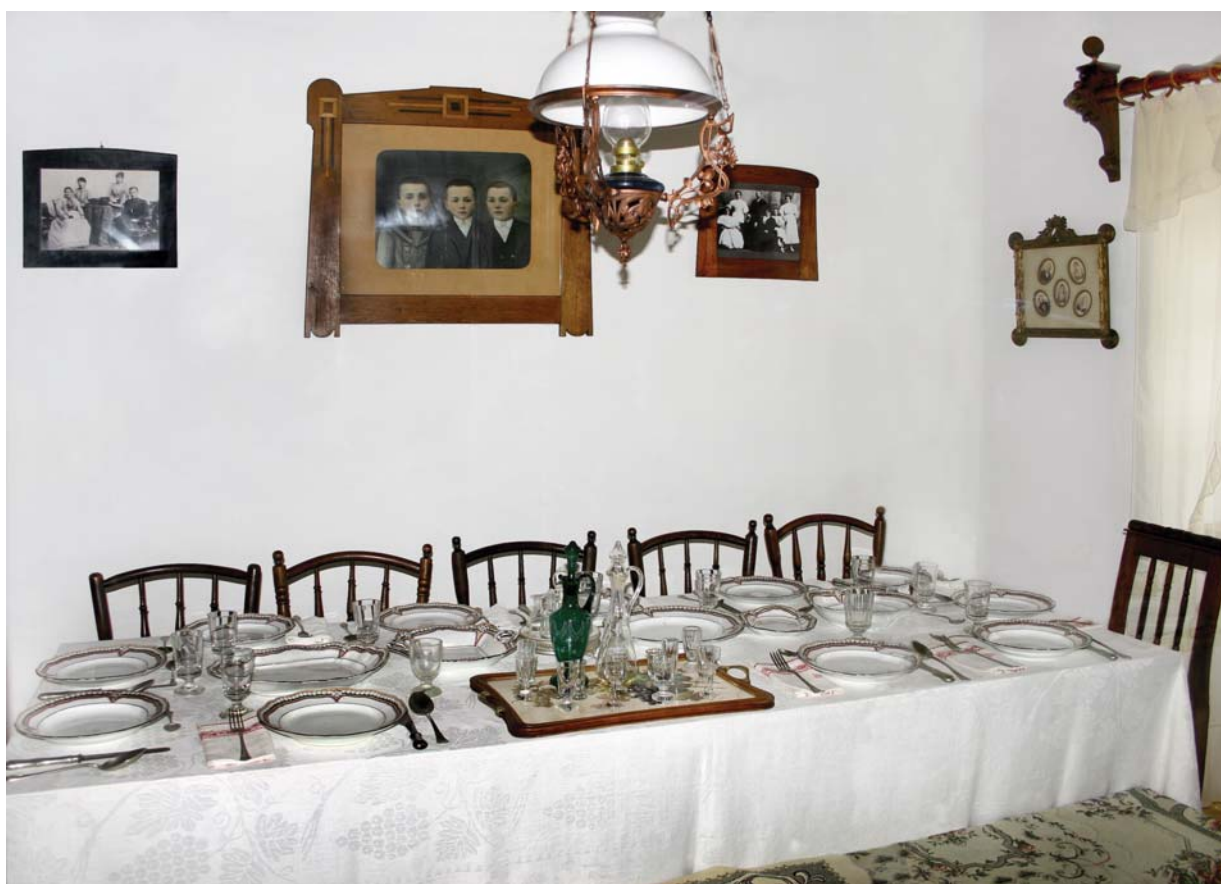

50. kép Gyöngyösi polgárház szoba berendezés részlet (2006)

polgárcsalád lakáskultúráját és korabeli életvilágát rekonstruálja. Az 1910-es évek elejére a család kiheverte a filoxeravész súlyos következményeit, erőre kapott. A jólétet a boreladásból, főként a festőbor készítéséből és étkezési csemegeszlő árusításából származó bevétel biztosítja. Kiegészítő jövedelemként időszakosan albérlőt – a kiállítás időpontjában egy színésznő – is tartanak. A házban egy hattagú család lakik. Középkorú házaspár két gyermekkel és az idős szülők élnek együtt. A lakóház második szobája a Társulati találkozó helyszíne.

A bemutatásra kerülő szituáció szerint a Szent Kereszt Társulat vezetőségi tagjait várják reggelire, 1914. január 6.-a van, Vízkereszt napja, reggel 8 óra. A Szent Kereszt Társulat vezetőségét, a „fődékányt” és a „dékányt” minden év decemberében újra választották. Az ún. „szolgadékányokat” félévenként cserélték. A megválasztott és egy évig hivatalban lévő „fődékány” házában helyezték el a társulat iratait, pénzbeli vagyonát, a kegytárgyakat, bútorokat, edényeket. Itt tartották a társulat borát is. Az átköltözés január 1-je, az ún. *Kereszt kíséréssel* végződött, ami azt jelentette, hogy az előző fődékány házából a társulati tagok fáklyás menetben átvitték a körmeneti-, és a szertartásokon használt rézből, ezüstből készült keresztek. A fődékány házához érkező beköszöntő éneket énekeltek: „*Dicsértessék mindörökké Jézus szentséges neve / Szent áldásod mindenüvé terjedjen / Nyújts kegyelmet / Éltünk útján légy vezérünk / Tarts meg szeretettedben / Végző órán már légy velünk / Végy fel dicsőségedbe*”. A szakrális tárgyakat az előre elkészített oltáron helyezték el. A fődékány eskümiséjét január 6.-án, reggel 6 órakor tartották a Szent Bertalan templomban. Mise után a fődékány és felesége reggelire invitálta a Társulat vezetőségét: a dékányt, a szolgadékányt és a fáklyásokat.⁶⁶⁵

665 Bíró 2007. 43-44. illetve Bíró 2006.

51. kép A megterített asztal a gyöngyösi polgárházban (2006)

A társulati rendezvénynek helyet adó szobában több szakrális elem is megjelenik a berendezésben. Az ablak melletti sarokban magas állványon kis oltár áll, Szent Teréz szoborral. Noha a házi oltárt „Máriácskának” hívják, most, ilyenkor télen más szentek szobrait állítják az oltárra. A Szűz Mária szobrát általában májusban teszik a magas állványra. Az ajtóval szemben, a szoba jobb sarkában áll az oltár. A kerek asztal régi oltárterítővel van letakarva. Rajta a Szent Kereszt Társulat hímmzett monogramja látható. Az oltáron álló társulati kereszt 1836-ban készült. A rézből öntött álló feszület mívesen megmunkált korpusszal, alatta, a sok simítgatástól megkopott Mária szoborral, elején, hátoldalán rátétes szobrocskákkal díszített. Talpán a felirat: „NÓTARIUS.KOVATS.FERENTZ.CSILLAG.ANDRAS.KÖLTSÉGIN:1836.ÖREG.DÉKAN.HOMOLYA.MATYAS.KISS.DEKAN.JUH ASZ.IMRE:”. A közel 60 cm magas kereszt a működő Társulat legféltettebb tárgya, nyilvánvaló volt, hogy csak másolatként kerülhetett a múzeumi kiállításba.

A fénykorában népes és tehetős Társulat tárgyai közül kiemelkedik az a nagy boros kancsó, amit a gyöngyösi fazekas a kiöntő fedelén karcolva datált: „1823. november A zöld ólomházas kerámia felirata: „SZENT KERESZT CÉHI-BE LESZ EZ A PINTES ANNO 1824”. A pintes további rátétes díszítései: két kereszt, ismétlődő rozmaring-motívum, forgórózsák és kétfejű sas átfűrészelt nyakkal.⁶⁶⁶ Az eredeti tárgy a Mátra Múzeum gyűjteményének féltve őrzött darabja, viszont az intézmény engedélyével másolatot készítettünk az enteriőr kitüntetett jelentőségű tárgyáról.

A kancsó előtt egy hosszúkás nyitott könyv fekszik: a Szent Kereszt Társulat főjegyzőkönyve, amiben 1878-tól a legfontosabb eseményeket jegyezték föl. A könyv ott van kinyitva, ahol 1913 dec-

666 Ez az adatközlők szerint az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése után történetett.

emberében feljegyezték a következő évre választott társulati vezetők neveit. Erről a jegyzőkönyvről szintén nemes másolat készült.⁶⁶⁷

A két ablak között áll a Társulat eredeti, 1873-ban készült ládája. Ebben tartották az iratokat, a titkos fiókban az összegyűlt pénzbeli vagyont. Itt látható két pecsétnyomó, és két, kovácsoltvasból készült nyeles billog. Mindegyiken a Társulat monogramja olvasható. A billogokkal a Társulat tulajdonában lévő bútorokat, a hordókat, ládákat jelölték meg.⁶⁶⁸

A szobában a megterített asztal a reggelire érkező vendégeket várja. Az edények a hagyományos menühöz igazodtak: a reggeli gyakran hús volt kenyérral és savanyúsággal, vagy pörkölt galuskával. Bort ittak utána, és pogácsát ettek. A porcelán étkezészet, az evőeszközök, poharak eredetileg Társulati tulajdonban voltak, használat után az erre rendszeresített ládában tárolták azokat.⁶⁶⁹

A szobán kívül a lakóház második lakóegységének hátsó szobájában is látható egy, a vallásos Társulat működését dokumentáló jellegzetes tárgy, a gyöngyösi Szent István Társulattól származó eredeti fáklyatartó állvány, 1906-7-ben készített feliratos, datált sárgaréz fáklyatartókkal.⁶⁷⁰

Az eredeti épület adottságainak figyelembevétele a szabadtéri néprajzi múzeumok munkatársai számára visszatérő kihívás és lehetőség is egyszerre. Míg a kiállítási hitelességet erősítik a tradicionális terek, a „klasszikus” kiállítási bemutatás esélyeit egyértelműen csorbítják. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban a Felföldi mezőváros tájegység az első, amelyben a hagyományos enteriőrök mellett, tematikus kiállítási elemek is megjelennek, illetve azokban az épületekben, ahol ez érdemben segíti a látogatók számára az értelmezését a tárlatnak, műanyagból készült védőfalakat is alkalmazunk. A megoldás kialakításakor figyelembe vettük a sikeres (vagy épp sikertelen) nemzetközi példákat is.⁶⁷¹ Az ún. „üvegfalak” lehetőséget biztosítanak arra, hogy a látogató beléphessen az egyébként csak a távoli ajtó vagy ablaknyíláson keresztül részlegesen látható terekbe, esetenként áthaladjon azokon, így jutva a belső helyiségekig. A gyöngyösi polgárház kiállításának esetében is célszerű volt használni ezt a megoldást. Különösen komoly kihívást jelentett, hogy a zsúfoltnak ható berendezés, az ünnepi étkezés helyszínévé alakított második szobán keresztül kellett az első szoba ajtajáig kialakítani a látogatható részt. Természetesen az „üveg fal” kialakításakor minden esetben célkitűzés volt a szükséges őrzés védelmi szempontok megvalósítása is. Ennek különös jelentőséget ad a kimunkált jellemző szentendrei kiállítás megvalósítási gyakorlat – amely szemben pl. az elterjedt németországi módszerrel – a legapróbb tárgyak hiteles elhelyezését is bemutatja.

A berendezés kialakításakor, annak felelőse Bíró Friderika kiemelten támaszkodott adatközlőinek információira, ezeket mintegy kiegészítendő alkalmazta a gyűjtött levéltári forrásokat (hangsúlyosan inventáriumokat), illetve a gyöngyösi múzeum munkatársának B. Gál Editnek a kutatásait⁶⁷². Az épület a tájegység legtöbb tárgyát bemutató kiállításával rendelkezik. A gyűjtési nehézségeket és a kiállítás rendezőjének koncepcióját érzékelteti az a tény, hogy hány településről származnak a berendezésben látható tárgyak.⁶⁷³ Az eredeti tárgyak kiállítási bemutatása mellett ebben az enteriőrben

667 A rendkívül informatív társulati teljes iratanyag másolatának digitális verziója a Szabadtéri Néprajzi Múzeum adattárába került.

668 Bíró 2006. 3.

669 Kemecsi 2007d. 40-41.

670 A Gyöngyösön gyűjtött állvány, ugyan egy másik helyi Társulat tárgyi emléke, de az egyes confraternitások közötti átjárhatóság és együttműködés igazolhatja bemutatását ebben a kiállításban. Komolyabb probléma, hogy a megújítást dokumentáló datálás szerint a bemutatásra kerülő szituációnál évtizedekkel későbbi, 1936-os.

671 A dániai, németországi, illetve holland és belga szabadtéri múzeumok gyakorlatát megismerve alakítottuk ki a szentendrei megoldást.

672 Különösen hasznosak voltak a Mátra Múzeum által az 1990-es évek elején végzett kérdőíves kutatás vonatkozó anyagai. Vö. B. Gál 2007.

673 Tárgyak száma 1043 db, míg a tájegység többi épületének átlaga 500 db körüli. A nagyszámú tárgy 69 különböző származási helyről került a berendezésbe. A legtöbb tárgy Gyöngyösről (314 db), 185 darab származik Budapestről, ezt követi a tokaji (113 db) és a mádi származású tárgyak száma (83 db), az ötödik leggyakoribb származási hely, a berendezést összeállító muzeológus lakóhelye, Nagymaros (29 db).

is megjelennek a demonstrációs céllal – látogatói használatra kézbe is adható tárgyak, illetve a műtárgy másolatok. Műtárgymásolatot kettős céllal készített a Szabadtéri Néprajzi Múzeum a kiállításai számára. Elsőrendűen az eredetiként meg nem szerezhető, viszont a berendezés számára elhagyhatatlan jelentőségű tárgyakat, vagy a látogatók számára kipróbálhatóakat.

További kihívást jelent minden szabadtéri múzeumi kiállítás esetében, az enteriőr üzenetének látogatói értelmezése. Egy olyan informatív, sajátos élethelyzetet bemutató berendezés, mint a gyöngyösi polgárházban megjelenített Társulati rendezvény értelmezéséhez elengedhetetlen a jól képzett interpretátor, mediátor alkalmazása. A termes kiállítások terjedelmes magyarázó szövegei, a részletes

52. kép A Szent Kereszt társulat tagjai (archív fotó, magántulajdon) (2006)

tárgyfeliratok elhelyezése a hiteles enteriőrben értelmetlen lenne. Az ismert egyéb nemzetközi példák – pl. audio guide alkalmazása, külön tájékoztató írásos anyag mellékelése, kiállítás vezető katalógus egyike sem ér el olyan hatásfokot, mint egy felkészült interpretátor, aki a látogató felmerülő kérdéseit is képes megválaszolni a megtanult bemutató szövegen túl. Természetesen a megfelelő képesséssel és tájékoztatással az interpretátor munkájának elsőrendű segítője a muzeológus. További fejlesztési lehetőség az elvégzett gyűjtések felhasználása mellett egy célzott hang, illetve film dokumentáció készítése, amelyre egy korszerű audio vizuális eszközöket is felhasználó bemutató is építhet a kiállításban.

A rövid esettanulmányi alfejezetben megkíséreltem vázlatosan bemutatni egy komplex társadalom néprajzi jelenség tárgyiasult élethelyzetének szabadtéri múzeumi bemutatási gyakorlatát. Érdemes felhívni a figyelmet a népi vallásosság jelenségeinek sajátos és komoly felkészültséget igénylő bemutatási feladataira. A szabadtéri néprajzi múzeumok állandó kiállításaiiban, az egyes tájházak – falumúzeumok berendezéseiben is szép számmal megjelennek a tematikához kapcsolódó szituációk az enteriőrökben. Igényes, korszerű és talán legfőképpen hiteles megvalósításuk az egyik legnehezebb feladata a szakembereknek.

Az etnicitás gyökerei és rítusai felől közelítve a mindennapok kulturális gyakorlatához, az etnikus tudat létezés módjához a mai európai kutatási paradigmák egyik legmarkánsabb elemét tárgyalja a muzeológiai kutatás. Kecskés Péter találóan fogalmazta meg összefoglaló jellegű tanulmányában: „Gyöngyös laikus vallásos társulatainak nagy száma, a feltárt sokoldalú történeti anyag nagymérvű gazdasági, kulturális, vallásos és szokásjogi erőről, a mindenkori hatalmi körülményekhez alkalmazkodó közösségi készségről tanúskodik.”⁶⁷⁴ A lokális, regionális, a felekezeti, a szociális identitás mind része az egyének, családok s

674 Kecskés 1995. 158.

53. kép A polgárház épülete archív fotón (magántulajdon) (2006)

tágabb közösségek önmeghatározásának. A múzeumi kutatások felelősségével összefüggésben indokolt rögzíteni, hogy gyűjtéseink, a kiállítás megvalósításával kapcsolatos érdeklődésünk, ösztönzőleg hatott a gyöngyösi Társulat működésére, felélénkítette a belső kapcsolatokat, újra intenzívebbé vált a működés.

IV.5.

Felföldi borkereskedő háza a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

Az alábbi esettanulmányi alfejezet segítségével megkísérlem a felföldi kereskedelem és az életmód egy jellemző elemének múzeumi bemutatási tanulságait összefoglalni. A borkereskedelem, az anyagi javak cseréjének összetett kérdéskörének kutatása szorosan kapcsolódott a múzeumi tájegység szakmai előkészítési programjához. Erdély és Kelet-Magyarország felől a Tiszán Tokajnál volt a legfontosabb átkelőhely. Szintén Tokajnál vezetett az északi országút is Kassa és Bártfa irányába, egészen Lengyelországig. Ezen az úton feküdt Tállya, Abaújszántó, Gönc és a tájegységben szereplő borkereskedő ház eredeti helyszíne, Hejce is.

A bor az egyik legfontosabb és jól értékesíthető árucikk volt már a középkorban is.⁶⁷⁵ A közvetítő szerep a létformák jellegét adta, egyszersmind a kultúra állapotának egyik meghatározójaként is működött. A kérdéskör szorosan összefügg a paraszti polgárosodás, a modernizáció folyamataival.

675 Kemecci 2009b 7-8, Vö. Viga 1999. 185, 2007. 178-183.

Az állandó kiállítás alkalmat kínált annak a kevésbé ismert szempontnak az érvényesítésére, hogy megmutathatóvá válik az útonjáró-kereskedő ember otthona. A hejcei enteriőr lényegi elemei azok, amelyek a kereskedő életforma eszközeiként értékelhetőek, de talán még informatívabb a kereskedő életvilágában az utazások lehetőségeként megfigyelhető innovációk és ízlésformáló jellemzők érzékelte. A borkereskedő lakóházának a közeli és távolabbi környezetre vonatkozóan is nyilvánvaló divat közvetítő szerepe volt. A kiállítás igazolja, hogy a hagyományos közösségeknek évszázadokkal korábban is volt információja a távolabbi környezetről, eljutottak hozzájuk a világ távolabbi részéről is új eszközök, eszmék.⁶⁷⁶ A mezővárosi intézmények bemutatásának igénye és a városias – polgárosult életvilágok, civilizációs folyamatok érzékelte is fontos cél ezen kiállítás esetében.⁶⁷⁷

A felföldi mezővárosok egykori virágzását elemezve, kultúrájuk egyes jellemzőit megismerve megállapíthatjuk, hogy azok a települések voltak és maradtak életképesek, amelyekben a városfejlesztő erők közül több is működött párhuzamosan. A felföldi mezővárosok történeti képződmények, s csak több tudományág módszerének együttes alkalmazásával kutathatók, s csak az interdiszciplinaritás következetes alkalmazásával mutatható be egy ilyen komplex tematika szabadtéri múzeumi környezetben.

A szentendrei múzeumban a teraszos művelés bemutató szőlőhegyre vezető utcason áll a hejcei borkereskedő lakóháza. A Felföldi mezőváros épületcsoport 3. pozíciószámán került elfogadásra a hejcei telek és a lakóház, amit az 1973-ban a múzeumi tájegységi telepítési tervbe iktattak.⁶⁷⁸ A tervezéshez elengedhetetlen alapkutatásokat, néprajzi és levéltári gyűjtéseket 1971-74 között végeztek el a múzeum munkatársai Kecskés Péter tájegységfelelős irányításával.⁶⁷⁹ A telek és a lakóház felmérését a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet munkatársai 1973-ban készítették el. A megvalósítási terv a hiteles másolat és rekonstrukció elveinek együttes alkalmazásával számolt. Az elmúlt évtizedek során részlegesen megvalósult az alapozás-, padlózat- és falszerkezetkutatás, illetve a családtörténeti adatok kiegészítése. A tervezés alapjául szolgáló újraépítési javaslatot Kemecsi Lajos készítette el 2003 novemberében, kiegészítve, módosítva a korábbi tervet. A terveket Karádi Zoltán és Buzás Miklós építészek készítették el 2004 februárjában.⁶⁸⁰

Ház- és családtörténeti vázlat

Hejce a történeti Abaúj megye Hernád völgyi mezővárosainak legkisebbike, a rk. kassai szeminárium és püspökség oppiduma a 17-18. században. A római katolikus magyar település száz házat a 18. század végén közel ezer telkes jobbágy ill. házas zsellér lakta. Jó földrajzi fekvése /Pest – Kassa kereskedelmi és borútja/ mellett kiváló földtani adottságai révén határa szőlő- rét- és erdőgazdálkodásra alkalmas. Az utak szerepe elsőrendűen fontos. Egyrészt általános a szinte járhatatlan utak és az ebből fakadó nehézségek jellemzője, másrészt mindezen akadályok ellenére zajlott a fuvarozás.⁶⁸¹ Szőlőtermelés szempontjából környezete előnyösebb helyzetet élvezett. Ezt igazolja Fényes Elek 1851-es leírása is: „*Nagy kiterjedésű szőlőhegye kemény fehér bort terem, melly esztendőök után érik meg tökéletesen, de akkor állandó asztali bornak legtöbbré becsülik a megyében*”.⁶⁸²

A kelet – nyugat irányban folyó Szerencs patak két oldalára, szalagtelkekre épült helység a 18. század második felében jelentős fejlődésen ment keresztül. Egyrészt a püspökség nyaraló kastélyt

676 Viga 2007. 7.

677 Kemecsi 2009b. 157. Olyan kulturális jelenségek néprajzi kutatása is árnyalja a mezővárosi mentalitásról kialakult képet, mint a boszorkányság, a néphit gazdag emlékanyaga. Vö. pl. Kemecsi 2007f.

678 A múzeumi felépítés alapidokumentuma az újjáépítési javaslat Kemecsi 2003c.

679 Kecskés 1988.

680 A telek és ház egyesített dokumentációs száma: SZNM MNEA-E/219.

681 Vö. Viga 2007. 77. további vonatkozó irodalommal.

682 Fényes 1851. 98.

épít, továbbá plébániaház, dézsmaház, granárium készül és a 15. századi erődfalas templomot copf stílusban építik át. Másrészt a mezővárosban 1772-ben házhelyeket osztanak ki a patak északi oldalán, ahová telkes vagy töredékkelkes jobbágyok alappincézett kőházakat építenek. Ezen épületek a „Nagysoron” vagy „Fősoron” részben datáltak, (1780, 1786, 1792, 1798, 1819, 1820). A házsorból a 61. számmal jelzett telek illetve épület rekonstrukciója valósult meg a múzeumban. A zsellérek kőházai kisebb méretűek (*Csehország, Kakasdomb*) és kevésbé igényes kivitelezésűek.

A két társadalmi csoport közti különbségnek gazdasági indoka az volt, hogy a gazdák szőlőtermesztéssel, átmenő- és borkereskedéssel, helyi igényű iparral és állattartással foglalkoztak, míg később a zsellérek, illetve zsellérutódok földműveléssel kombinált állattartást, gyümölcstermesztést /ismert volt a hejcei cseresznye és kajsziparack, mint tájfajta/⁶⁸³ erdőművelést részesíthették előnyben. Elsősorban a keskeny szalagtelkeket lezáró csűrös porták voltak a zselléreké, míg az „egy haj alá” épített, „mélypincés házakat” a „boros”-, „szekeres”, „kocsmás” gazdák „tulajdonolták”.⁶⁸⁴ A ház, illetve a telek az első katonai felmérés 1785-ös térképén /patak, híd viszonylatában is/ beazonosítható. Az utcasoron /mai számozás szerint/ az 58. ház 1776-os, a 70. ház 1780-as és a 108. ház 1792-es datálású. A 96. számú épület – bár homlokzatán évszámot nem találtunk – építési idejét 1780-as évekre tehetjük.⁶⁸⁵

A porta első ismert tulajdonosa Petránszki György volt /1809/, negyed telkes jobbágyként nyolc magyar holdas szántóját és tíz darabban lévő rétyét, valamint két részes szőlőjét művelte. Az 1813-as „*Conscriptio Individualis*” szerint „*második klassisú*” házzal rendelkezett, szántóföldje nyolc köbös, szőlője öt és fél kapás volt. Állatállománya az összeírás idején: fejős tehén, három esztendő tinó és „*öreg disznó*” volt. A ház 1859-ben a református vallású M. Kovács István „*szekeres gazda*”, jogállása szerint zsellér tulajdonába került, a 610 négyszögöles beltelekkel együtt. E család „*korcsmáltatással*” is foglalkozott, a házat 1912-ig bírta. Az 1857-ben készült fölvételi ív szerint a 61. számú házat Stefan Kovács M. lakja. Az M feloldásaként zárójelben „*mészáros*” megnevezés szerepel. A családban ekkor a Mária nevű feleségen kívül a házaspár két fia (Stefan (3 éves) és Mihály (újszülött) illetve lányuk Julianna (5 éves) él egy fedél alatt a gazda özvegy édesanyjával Kovács Erzsébettel (1780-ban született). Az özvegynek a helység 1846/47-ik évre készült Individuális Conscriptio alapján 1 meddő tehene, őszi, illetve tavaszi szántója és szőlője volt. Az éves adója 4 Ft 31 Xr.⁶⁸⁶ Ennek a családnak a tulajdonlása alatti időszak bemutatása a kiállításra kiválasztott periódus. A fuvarozáshoz köthető a megépített istálló kihasználása, illetve a takarmánytárolás.

A porta további története során 1912-ben a László-család tulajdonába került, akik közül a legidősebb, János foglalkozott szőlőműveléssel, három testvére „*miskolci iparos*” volt. A házon 1950-51-ben „*újítottak*”: a szobát három részre osztották és „*kidobták a nagy kemencét*”. 1969-1970-ben az utcai oldali három, kőkeretes ablakot cserélték nagyobbra és „*bádoggal*” fedték a tetőt. Ekkor kapott új „*deszkaajtót*” a présház és cementhabarcsos lábazatot illetve homlokzatot az utcai és udvari oldal.⁶⁸⁷

A ház alaprajza és építési korszakai

A lakóház alaprajzi kiosztásában a mélypincés présházazs észak-magyarországi mezővárosi kőházak alaptípusát képviseli. Az abaúji Gönc és Hejce, Abaújszántó, Tállya stb. kőházaira vonatkozóan a helyi folklorizáció a „*cseh*” vagy elterjedtebb változatként a „*buszita ház*” megnevezést ismeri. Ez

683 Vö. Viga 1999. 170.

684 Kemecsi 2004c. 5.

685 Kemecsi 2003c. 4.

686 Kemecsi 2003c. 7.

687 Kemecsi 2004c. 12.

az elnevezés kifejezi az építménytípus falusi környezettől elütő „középkori”, „német” és „városi” jellegét. Az épülettípus jellemzője, hogy a lakótérből (szoba, konyha, kamra) belső, lépcsős lejárattal visz a préházba (raktár, műhely, ivó), s az innen nyíló vájt folyosó (gádor, torok) a bor, illetve terménytároló lyukpincébe vezet.

A lakóház helyi bánya- illetve patakfőből épült, illetve eredeti helyén tufakőbe vájt három szintes építmény. A Felföldi mezővárosok építészetére a kőépítkezés a jellemző.⁶⁸⁸ A komolyabb szaktudást és eszközkészletet igénylő kőépítészet feltételei szerencsésen megvoltak a régió szőlőtermelő, borkereskedő mezővárosi polgárai számára. A múzeum néprajzosai és a tervezést végző mérnökei felkutatták a még működő kőbányákat, szakértői véleményeket készítették a kőminőségekről. A kőtechnika produktumai Hejcen az egész településképet befolyásolták. A lakóházak, pincék, gazdasági épületek mind kőből készültek, éppúgy a vízlevezető árkok fedőlapjai, ereszcatornák csendesítői, a kapuoszlopok, és még számos tárgy, objektum. A jellegzetes kőanyag kínálta formák, méretek, színek és arányok sajátos módon járultak hozzá az egykori mezőváros arculatának megformálásához.⁶⁸⁹

A múzeumban rekonstrukcióban megépített hejcei épület lakószint utcára kiépített első két helyisége: nagyméretű szoba és a boltozott szabadkéményes konyha/pitvar az innen nyíló kamra és a belső lépcsőlejárattal. Az épületnek ez a része és az alatta lévő préház – borospince első szakasza 1780 körül épült. A későbbi hozzáépítést elsősorban építészeti érvek igazolják: a vastagabb és egységesebb, a tetőgerincig felmenő zárófal és a préház boltozástechnikái.⁶⁹⁰

A múzeumi megvalósításkor a kiállítási időpontként megjelölt építési periódusnak megfelelő teljes építkezést kellett különösen rövid idő alatt megvalósítanunk. A ház építéstörténetének folyamatát újjáépítéskor megismételtük, még ha az feleslegesnek tűnik is: megépítettük, majd elfalaztuk a megszüntetett korábban belső átjárást biztosító ajtónyílásokat a konyhában és az istállóban egyaránt, jeleztük a falelválásokat.⁶⁹¹

A 19. század elején épült, hozzáépített közös fedélszék alatt a négyfunkciós toldalék /istálló, kocsiszin, csűr, szénatároló/ található. Már családi hagyományból tudjuk csak, hogy 1880 körül építették további toldalékként a „nagy istállót” /marhatartás/, aminek kutatás során csak a romjait találtuk. Ezt a melléképületet nem építette meg a múzeum, hiszen a kiválasztott perióduson túl volt már csak használatban. Viszont kőanyagát sikerült a rekonstrukcióban épülő házban felhasználni.⁶⁹² A homokos tufába vágott/vájt három szakaszos borospince az 1860-as évek előtt készült. A pince megépült, a ház alatt húzódó két szakasz teljes hosszában; építéskor korszerű megoldást alkalmaztunk a helyi szentendrei talaj kedvezőtlen jellemzőinek kivédésére a látogathatóság érdekében: speciális merevítő borítást kapott a veszélyeztetett pinceszakasz – az eredetihez igencsak hasonlító módon kivitelezve. A telek az eredetihez hasonló méretű és elrendezésű, az ültetett gyümölcsfák a településre a 19. század végén jellemző barack, cseresznye és dió fajták, a virágoskertben és a veteményesben is az egykor Hejcen termesztett növények jelennek meg. A ház hátsó falánál a vájt pince szellőzését biztosító léleklyuk áll.⁶⁹³

A múzeumi bemutatás, berendezési elvek:

A hejcei ház berendezésében a múzeum gyűjteményeiben gyakorlatilag minimális mennyiségű tárgy volt felhasználható. Ezért további intenzív gyűjtések, vásárlások tehetőek megvalósíthatóvá a

688 Ezzel a témával kapcsolatban is komoly segítséget adtak Viga Gyula kutatásai. Pl. Viga 2009. 71-78.

689 Viga 1985b.

690 Kemecsi 2003c. 9.

691 Kemecsi 2008a. 67.

692 Vö. Kemecsi 2008a. 66.

693 Jakab 2006a, 2006b.

berendezést. A régióban az egykori polgári életmódot bemutató műtárgyak gyűjtése igen nehéz feladat volt. A filoxéravészt követő évtizedekben az egykori jólétet biztosító bor monokultúra megszűnt, és sok esetben az életmód visszaparaszttosodott. Ez a folyamat Hejccén is erőteljesen érzékelhető volt. Az értékes egykori berendezési tárgyakat pedig a gyorsan terjedő műkereskedelem és magángyűjtemények vásárolták fel. Komoly előrelépést jelentett a Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársai által 2004 júniusában Rakamazon folytatott tárgyválogatás, illetve vásárlás.⁶⁹⁴ Az eredeti hejcei házból bútorok nem voltak használhatók a helyszíni gyűjtések alapján és gazdasági eszközök is csak korlátozott számban. A berendezési alapelvekhez korábban csak utalásszerű megjegyzések születtek, ezért elsősorban könyvészeti és levéltári források alapján, analógiák figyelembevételével volt elkészíthető a berendezési terv.⁶⁹⁵ Ebben kiemelten nagy segítséget nyújtottak a muzeológusoknak a régióból ismert hagyatéki leltárak.

A lakáshasználó és tárgyi világ a kiállításban

A mezővárosi kulturális különbségek a tárgyi világban is érzékelhetőek. A különböző szőlőkapák, borűrmértékek, puttonyformák, kád- és hordótípusok jellemzői egy-egy településnek. A bútorok, a kerámia és üvegedények gazdag és értékes változatai, illetve a textíliák (függönyök, szőnyegek, asztal-, és ágyneműk, stb.) egyaránt jelzik a környező falvaktól eltérő életmódot. Különösen érzékletes a mezővárosi házak bútorain a műbútorasztalosság korai hatása.⁶⁹⁶ A mezővárosi borkereskedők élet-színvonala – különösen a szőlőművelés extra jövedelme, mint esetenként jövedelmező mellék- vagy főfoglalkozás – tükröződött lakásaik berendezésén, lakáskultúráján is. A módos mezővárosi polgárok házaiban korán megjelentek a polgáriasulást jelző bútorok közül az *almárium* (*pobárszék*), a fiókos *komót* vagy *kaszli* és a szekrények is. Ezek a tároló bútorok szorították ki a falvakban még száz évvel később is gyakran használatos különböző ládákat. Gyorsan elterjedtek a kanapék és a gyári székek is. Változatos formájú asztalok voltak a lakószobákban, konyhákban. Ezek között is meglepően gyorsan megjelentek az esztergált lábú típusok. A bútortípusok változatosak, szoros kapcsolatban a helyi társadalomban tapasztalható különbségekkel. A korszak divatos bútorarabjai általában elsőként a gazdag borkereskedők otthonaiban jelentek meg, árulkodva a mezővárosi polgárok mintakövető és a falvak irányába mintaadó életszínvonaláról is. Pénzüik, ismereteik és igényük is volt a korszak divatos termékeinek megvásárlására, lakásaik modernizálására. Esetenként a nemesi házak, vagy a tehetőszabad királyi városok gazdag polgárainak életszínvonalát is és tárgyi környezetét szinte azonos időben követték a felföldi kis mezővárosokban élők. Ezekben a háztartásokban jelentek meg elsőként a drága órák, a nagy tükrök, a külföldi fém, vagy porcelán edények, díszes függönyök, divatos lámpák.

A hejcei lakóház a Felföldi mezőváros tájegység muzeológiai koncepciójának és telepítési tervének megfelelően borkiméréssel, borkereskedelemmel, fuvarozással foglalkozó mezővárosi gazda házaként szerepel. A háznak 5 képzeletbeli lakója van: a gazda és felesége (58 és 56 éves), a háznál maradt kisebbik fiuk, annak a felesége (29 és 25 éves), és az ő csecsemő korú gyermekük. A bemutatásra kiválasztott időszak: 1875. tavasza. Az enteriőr szerint a gazda fia borszállítmánnyal indul fuvarba. A házban az indulás előtti készülődés látszik, a jellegzetes gönci hordókkal felszerelt hosszú kocsis indulásra készen áll a pajtában.⁶⁹⁷

694 Kemecsi 2004a.

695 Ezen tájékoztató kutatómunkában is aktívan segített Viga Gyula, amit ezúton is köszönök.

696 Kemecsi 2009d. 73.

697 A hejcei épület berendezésében összesen 511 darab műtárgy látható.

54. kép A hejcei lakóház szobájának megvalósult berendezési részlete (2006)

A lakószoba berendezése:

A lakószinten a nagyméretű (közel 70 négyzetméteres!) szoba berendezésével kapcsolatban a levéltári források és a vonatkozó történeti szakirodalom alapján megállapítható, hogy a párhuzamos, soros szobaberendezési elv volt az általános a kiválasztott periódusban. Az egész család a nagyméretű szoba lakója volt. Az idősebb házaspár a kályha mögötti sarokban álló ágyon alszik, a fiatalasszony az udvar oldali fal távolabbi sarkánál álló ágyban alszik, amely mellett áll a szépen faragott állványos bölcső. Az öregasszony az ágyuk mellett a falnál tartja a guzsalyát (évszamos, 1868-ban készült), hogy ne legyen útban. A flóderos, hajlított lábú barna ágy az ő kelengyebútora volt. A harmadik ágy a vendégágy, amely a fiatalember ágyaként van használatban és a távolabbi sarokban áll.⁶⁹⁸

A szoba padlózata széles fenyődeszka, hajópadló, melyet rongyszőnyegek takarnak. A mennyezet kazettás kialakítású, amit mestergerenda tart. A födém négy vékonyabb, a mestergerendával párhuzamos gyalult gerenda is tartja. A padló és a födém együttesen régies hatást kelt, amely némi ellentétben van a polgárosodó berendezéssel. A szoba bútoranyagában egymás mellett találhatóak a hagyományosnak vagy parasztinak ítéltető, illetve a polgárisult ízlést kiszolgáló darabok. A szobában a ruhatároló ládákat már felváltották a komódok.⁶⁹⁹ Hejcen a három fiókos egyszínű (barna) keményfa és fenyőfa változatok terjedtek el.

A helyiség berendezése hűen tükrözi a lakószoba sokoldalú használatát. Az egyszobás házban a minimális ideál a szoba ünnepi és vendéglátó feladatra rendelt részének, az asztal és környékének

698 A három egyforma ágy Gebauer Károly miskolci gyárában készült. A jellegzetes 1830-40 között készült biedermeier stílusú ágyak fejrésze ívelt zárású, fent két esztergályozott gombbal. Lábrésze a fejtámlához hasonló kialakítású két téglalap formájú bemélyülő betétmezővel kosárvíves zárással. Az ágy oldaldeszkaí flóderozottak.

699 Kivéteklént értékelhető az idősebb asszony ládája, amely a kályha mögötti eldugott részen áll, az ágyuk mellett. A festett menyasszonyi láda flóderos, hullámos talpparkánnyal, zárórészsel, két szélén félbevágott oszloppal díszített.

a lehetőségekhez képest reprezentatív kiképzése volt. A lakásképet az jellemzi, hogy az újabb berendezési tárgyak közelében, gazdasági kényszerből, ott maradtak a régebbiről örökölték is. A bejáratnál balra az ajtó mellett, egyszerű akasztósoros kovácsoltvas ruhaakasztó fogas van a falon. Az ajtó mögött, az udvarra néző ablak előtt három fiókos komód áll. Ez a bútor 1860 körül készült, fenyőfa alapon, diófa borítással, rézverettel négy esztergályozott lába újabb kiegészítésű. Lényeges darabjai a berendezésnek a szekrények, melyek egymással szemben a szoba két hosszabb falának közepén állnak. Ezekben a bútorokban helyezik el a család ruháit, textíliáit. A szintén 1860 körül készült kétajtós szekrények lapított pogácsalábakon állnak. A bútorok mellső élei lesarkáltak, vájatoltak. A szekrények zárópárkánya ívelt vonalú, felül virágos faragással díszített. A bútor anyaga fenyőfa alapon dió-diógyökér borítású, faragott részletekkel. Az utca felőli főfalhoz állított, illő terítővel letakart három fiókos komódon a különböző üvegedények mellett egy pár üvegből készült gyertyatartó is áll. Ez a drágább komód szintén barna, de keményfából készült a 19. század második felében. A komód festett, flóderozott, a fiókok homloklapjain festett szalagintarziát imitáló festett keretezés, szecessziós veretekkel. A nagyméretű fali tükör egyszerű fakerettel, barnára mázolván, tárcsás díszítéssel a komód fölött függ megdöntve. A fali óra az utcára néző ablakok közötti falon függ. A szobában álló kályhával szemben, négy székkal áll az asztal. Az asztal készítése deje a 19. sz. második fele, barokk stílusban, diófa anyagú. A szerkezete alapján káva erősítésű, széthúzható lapú, lefelé keskenyedő négyzetes hasáb alakú lábú típusba tartozik. Az asztal az ablakok közé és elé, illetve az almárium elé, kissé középre került. A házi szóttessel letakart asztalon az utazáshoz és a vásárláshoz szükséges pénz és papírok láthatók, amelyet az idős gazdasszony számolt meg az imént. Az indulás előtti helyzethez igazodva került az asztalra a jellegzetes gönci készítésű kerámia pálinkás edény, a pálinkás poharakkal. Szintén az asztalon áll, a berendezés meghatározó darabja, a rekeszekre osztott pincetok láda a jellegzetes hasáb alakú boros palackokkal. A pincetok a bele illeszkedő jellegzetes formájú borral töltött palackok tárolóhelyeül és védelméül is szolgált. Az igényes asztalosmunkaként készült láda nemes fából készült, kovácsolt vasalással és belsejében bársonnyal bélelt. Nemcsak a láda, hanem az abba illő palackok is mesterremeknek ítélni lehetők. Díszükre válik az üveg tisztasága, áttetszősége és az arányos forma egyaránt.⁷⁰⁰ Az asztal körül álló négy darab, illetve a falak előtt álló két szék egyforma. A thonet típusú hajlított támlájú székek ülőlapja kör alakú. Kassán készültek Eissler Jósiás és fiai műhelyében. Az asztal mellett a szoba közepén áll az utazóláda. A gönci készítésű zöld színű, felfelé szélesedő a szekér oldalához illeszkedő formájú ládában az útnak induló kereskedő úti holmija van: bor próbáló lopó, lat, ruhadarabok.

A konyha boltozatos szabadkéményébe nyílik a szoba barna tábláskályhájának füstje. Ez a kívül fűtős kályha analógiák, kályhafelmérések alapján volt tervezhető. A kályhát rekonstrukcióként, működőképes állapotban építettük meg. Az eredeti valószínűleg Sárospatakon készült.⁷⁰¹ A faldíszítés a szoba megkímélt részét hangsúlyozza. A vetett ágyak fölött a korszakban a református családoknál általánosan elterjedt keretezett üveges nagyméretű nyomatok függnek. A „Rákóczi búcsúja”, az „Aradi vértanúk” ábrázolásai mellett, az udvarra nyíló ablaknál egy kisméretű három nézetű kép is látható. Az ábrázolás szemből szintén a kivégzett honvédtábornokokat ábrázolja, de balról Batthyány Lajost, míg jobbról Kossuth Lajost és két fiát ismerhetik fel a látogatók.

700 Vö. Veres 2006. Kemecsi 2006c.

701 A kályhára vonatkozó tudományos kutatást, illetve a rekonstrukciós tervek készítését és a csempék- illetve a kályhák gyártásának ellenőrzését egyaránt a tájegység többi tüzelőberendezését is tervező Sabján Tibor végezte. Sabján 2004a.

A szabadkéményes konyha és a pitvar berendezése:

A felföldi mezővárosok konyháinak felszerelése kiválóan példázza az ott élők kultúrájának, így a táplálkozás kultúrájának és az ahhoz kapcsolódó eszközkészletnek is közvetítő – vegyes jellegét. Egy- más mellett találhatóak a divatos, korszerű fémedények, a fazekasok által készített népi kerámiák és a gyári keménycserep, fajansz, sőt porcelán tányérok, tálak. S mindezek mellett a legegyszerűbb fából készült tálak, teknők is használatban vannak. A felföldi mezővárosok lakói számára pl. tokaji kereskedők bécsi, bécsújhelyi és Stájerországban vásárolt vas konyhaedényeket szállítottak már az 1780-as években. Ezüst és cin evőeszközök is gyakran felbukkantak a mezővárosok lakóinak hagyatékaiban. Ezek használati tárgyak mellett a vagyonok fontos részét is képezték. Az üvegből készült tároló edények és dísztárgyak egyaránt kedveltek voltak. A táplálkozáskultúrában zajló modernizáció, a különböző ételek/italok divatjainak változása – éppúgy, mint napjainkban – a 19. században is folyamatos volt. Így terjedtek el – a falvakhoz képest lényegesen korábban – a mezővárosi otthonokban a feketekávézás szokásához tartozó edények – eszközök. Tokajban már a század elején kávéház is működött, de a háztartásokban is gyakori volt a kávédaráló és a *kávés findzsa*.⁷⁰² Az ételkészítésben hangsúlyosan érvényesül a gazdálkodás és a fogyasztás regionális jellege.⁷⁰³ A hegyaljai mezővárosi táplálkozás számos eltérő vonást mutat a környező tájakétól és a falvakétól, aminek okát a termelési táj gazdálkodásának jellegében, illetve a sajátos mezővárosi fejlődésben kell keresnünk.

A pitvart díszíti is az ott helyet kapó edény, ezért ennek elrendezésére is ügyeltek. Az elülső falszakaszra akasztották fel a mángorlót is. A pusztán használati konyhai tárgyak többségét hátrébb, a kemence közelében raktározzák el, illetve a kamrában. Az ajtó melletti sarokban balra, vödörtartó

55. kép A hejcei lakóház konyhájának berendezési szimulációja (2006)

702 Kemecsi 2009d. 89.

703 Viga 2004. 6.

56. kép A hejcei lakóház konyhai kemencéjére kerülő tárgyak berendezési szimulációja (2006)

vizespad áll. Az ajtó melletti bal oldali falon lévő akasztósoros vasfogason lóg az indulásra összekészített élelmes tarisznya. A konyhában lapos téglakemence van, a tűznyílás előtt szabad tűzhelyű padkával. A kemencén kerámia és vaslábasok, parázsfogó látható. A szobába nyíló ajtóval szemben, a falbeugróban áll az edénytartó, felül üveges polcos alul fiókos almárium (álló tálas). Ennek a bútor darabnak a megjelenése a mezővárosi konyhában egyedül az újításokra nyitott és remek anyagi lehetőségekkel bíró kereskedőnél lehetséges az adott időszakban. Mellette lóg a falon a faragott kanáltartó a kanalakkal. Az ajtótól jobbra egy régi fenyőfa asztal áll, két egyszerű szerkezetű konyhai székkal. A kiállítás bemutatja, hogy a polgárosodás miként alakította át az ételkészítés és –fogyasztás eszközanyagát.⁷⁰⁴

A konyhából nyíló kamra berendezése:

Az intenzív szőlőműveléssel, illetve bor kereskedelemmel foglalkozó mezővárosi polgárok rendelkeztek elegendő pénzzel ahhoz, hogy megvegyék az élelmet maguknak, s egyáltalán nem önellátásra termeltek. Ezt igazolja egyébként az élelmiszer raktározására szolgáló helyiségek, melléképületek jellege, általában kisebb mérete is. A mezővárosi udvarokon ezért nem találunk sem baromfi, sem disznóólat, s az istálló is elsősorban a fuvarozás igényei miatt épült a hejcei ház esetében. Az itt élők a rendszeres heti piacokon szerezték be a környékbeli falvak parasztjaitól a friss élelmiszereket, míg az iparcikkeket vagy a helyben dolgozó kézműves mesterektől, vagy vásároló iparosoktól, esetleg közvetítő kereskedőktől vásárolták.⁷⁰⁵

704 A kiállításban is látható konyhai eszközökre vonatkozóan további gazdag irodalommal Viga 2004. 48-52.

705 Vö. Viga 2004. 37.

A döngölt földpadlós hejcei kamrában két falmélyedés is alkalmas polcokon történő tárolóhelyként raktározásra. A konyhából nyíló bejárattól balra lévő falon az épület korábbi építési korszakát idéző egykori ajtó nyílása képez falmélyedést, amelyet három polccal tettek alkalmassá a tárolásra. Itt üvegek, cserépedények állnak. Az ajtóval szemben lévő fal magasan nyíló kisméretű ablaka alatt is falmélyedés található, amelyet hasonló módon tettek alkalmassá a raktározásra. Mellette a falon a mosás eszközei lógnak, míg a szemben lévő falon a kenyérsütés kellékei láthatóak. A kamrában nyertek elhelyezést a szövés – fonás eszközei is. A kamra ajtajával szemben a két fal között zsáktartó rúd van.

A melléképületek berendezése:

A borkereskedelemnek is kulcskérdése a szállítás. Elsősorban a távolsági fuvarát is biztosító lovas fogattal bírók kapcsolódhattak be az értékesítés folyamatába.⁷⁰⁶ Az istálló belső építményei az eredeti házból kerültek áttelepítésre.⁷⁰⁷ Az ajtóval szembeni falnak a lakás felőli oldalán a marhajászol (1 fejőstehén, 1 tinó), mellette a lovak (2) fajászlá. Az ajtó melletti szögeken tartották a lószerszámokat és a fogatoláshoz használatos láncokat. A falon felakasztva tárolták a lóra való csengőt és az ökörszájkosarat. A csűr és szénatároló tele volt szénával. A falon, faszögeken tartották a köteleket és a gereblyéket, favillákat, illetve az eredeti épületből származó szétszedett szövőszéket. A kocsiszínbén a helyben készített erős vasalt, hosszú fatengelyes kocsit és a hozzá tartozó alkatrészeket (lánc, saroglyák, vendégoldalak, 2 darab tartalék kerék, ekhó) tárolták.⁷⁰⁸ A vasút előtti távolsági borkereske-

57. kép A hejcei istálló megvalósult berendezésének részlete (2006)

706 Vö. Viga 1999. 189. 2007. 71, 94-95.

707 Vö. Kemecsi 2009d. 66.

708 A megfelelő jármű rekonstrukció megvalósításában is közreműködött tanácsaival Viga Gyula.

58. kép *A hejcei lakóház pajtája a borszállító kocsival (2006)*

delem legfontosabb eszközei a lovaskocsik voltak. A kereskedelmi kapcsolatoknak befolyásoló és alakító szerepe volt a felföldi szállítóeszközök fejlődésében.⁷⁰⁹ Ilyen borszállítmánnal felszerelt fatengelyes kocsi rekonstrukcióját láthatják a látogatók a hejcei lakóház hatalmas méretű pajtájában. A pajta és az istálló egyébként ritka volt a Felföldi mezővárosokban, hiszen az állattartás nem volt jelentős. Egyes esetekben éppen a borkereskedelem tette szükségessé állatok tartását a telken. A rendszerint két lóval vont fatengelyes járműveket a helyben élő bognárok, kerékgyártók készítették. Mikor borszállítmánnal indultak útnak, akkor az első és hátsó tengelyt összekötő ún. nyújtót a leghosszabbra állítva megnyújtották a jármű rakodó részét. Az oldalakat és a fenékdeszkákat leszedték és párhuzamosan a nyújtóval két erős rudat fektettek hosszában a kocsira. Ezekre a rudakra fektették a borszállítmány hordóit, mérettől függően 4-8 darabot akár. Erős láncokkal szorították össze és rögzítették a hordókat. A borszállító járműveknek nem volt saroglyája, azaz sem hátul sem elöl nem volt a rakteret lezáró rácsos alkatrésze. Szintén jellemzője az ilyen járműveknek, hogy nincsenek löcsei, hanem a rakoncának nevezett rövid rudak tartják a rakományt oldalról az első és hátsó tengely fölötti párnafákba állítva. Az 1880-as évekig a lovaskocsik többsége még hagyományos fatengelyes jármű volt, bár már nem számítottak ún. fakó szekérnek, hiszen egy-egy alkatrészen megjelentek a vasalások, nem teljesen fából készültek. A fatengely rugalmasabb volt, viszont teherbírása kisebb, mint a lényegesen vékonyabb kovácsoltvas gyári tengelyeknek, melyeknek az elterjedése aztán fokozatosan egységesítette például a dűlőutak keréknyomainak távolságát is a szőlőhegyeken.⁷¹⁰ A kiállításban látható jármű igazolja, hogy a hegyaljai bort szállító szekerek esetében a felszerelés együttfejlődött a bor szállítására és tárolására alkalmas mértékként használatos dongás tárolóedényekkel.⁷¹¹

709 Vö. Paládi-Kovács 1984. 161-162.

710 Kemecsi 2009d. 44.

711 Viga 1999. 192.

A vasalatlan talpú szánt, a kocsiemelő hévért, a faragószéket a fal mellett tárolták. A berendezésben az indulásra felkészített borszállító kocsi a csűrben áll a kétszárnyú kapu mögött. Rajta láncokkal erősítve a jellegzetes méretű boroshordók.

Az utcáról⁷¹² és a belső lépcsőről egyaránt megközelíthető borház berendezésében a leghangyulósabb darab a bálványos típusba tartozó szőlőprés.⁷¹³ Az eredeti prést korábban eladta a tulajdonos család, így egy méretében és korában megfelelő prés beszerzése volt szükséges.⁷¹⁴ A prés mellett tölgyfa taposó kád, puttonyok és dongás faedények, léhó, kármentő, kétágú kapák, hordók és egy borszivattyú is a berendezés része. A falmélyedésben bádogtölcsér, réz borszűrő eszköz, rézedények láthatóak. A múzeumi hasznosítás szempontjaihoz igazodva – esetenkénti borkóstolók, múzeumpedagógiai foglalkozások alkalmas helyszínékként – a borház közepén két, rekonstrukcióban készített egyszerű kecskelábú asztal áll, két-két paddal. A megépült borospincében 12 darab gönci hordó található, ászokfákon az egyik fal mellett. A hordók mellett töklöpő, üvegek, facsap, tölcsér és musttöltőgető abroncsos finak és hordóemelő teszi teljessé az enteriört.⁷¹⁵

A hejcei épület kiállításába gyűjtött, vásárolt műtárgyak állagvédelmi feladatai igen komoly kihívást jelentettek a múzeum restaurátorai számára. A nagy mennyiségű, speciális tudást és tevékenységet is igénylő restaurálásba bevontunk több külső restaurátort is. Az általános restaurálási elveken túl a szabadtéri néprajzi kiállításokba kerülő tárgyak felé különleges elvárások is megfogalmazódnak. Ezért volt különös jelentősége múzeumunk restaurátorainak évtizedes tapasztalatainak. Esetenként a bemutatás jellege azt igényelte, hogy ne törekedjen a restaurátor újszerű állapotba hozni a tárgyat, ez szoros együttműködést igényelt a muzeológus és a restaurátor szakemberek között.⁷¹⁶

A hitelesen felépített épületek adottságainak figyelembevétele a szabadtéri néprajzi múzeumok munkatársai számára visszatérő kihívás és lehetőség is egyszerre. Míg a kiállítási hitelességet erősítik a tradicionális terek, a hagyományos kiállítási bemutatás esélyeit egyértelműen csorbítják. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban a Felföldi mezőváros tájegység volt az első, ahol műanyagból készült védőfal segíti a látogatók számára az értelmezését a tárlatnak, belépést engedve az értékes műtárgyakkal berendezett enteriőrbe. A hejcei borkereskedő kiállításának esetében is célszerű volt használni ezt a megoldást. Nyilvánvaló volt, hogy a hagyományos, csak a szoba ajtaján keresztül látható bemutatás rendkívül csorbítja a látogatói élményt. Ezért a korábbi gyakorlatban elképzelhetetlen megoldást alkalmazva, egy plexi folyosót kialakítva a látogató a hatalmas szoba közepéig sétálhat, s így az asztalon, vagy a távolabbi sarkokban elhelyezett berendezési/kiállítási tárgyakat is megfigyelheti. Ráadásul részesül a nagyméretű szoba, az igen látványos fődém nyújtotta térélményből is. Természetesen az „üvegfal” kialakításakor célkitűzés volt a szükséges őrzésvédelmi szempontok megvalósítása is. Ennek különös jelentőséget ad a kimunkált jellemző szentendrei kiállítás megvalósítási gyakorlat – amely szemben pl. az elterjedt németországi módszerrel – a legapróbb tárgyak hiteles elhelyezését is bemutatja.

Sajátos muzeológiai problémaként értékelhető, hogy bármennyire is törekszünk interaktív elemek alkalmazására, az interpretáció kiteljesítésére és hitelessé tételére állandó enteriőr kiállítással képzelenség bemutatni a tárgyi univerzum változásának életszerű folyamatát egy állókép által. A fentiekben esetenként talán önkényesnek tűnő szempontok és résztemák segítségével, a hejcei – sajátos vállalkozói típust képviselő – borkereskedő lakóházában látható kiállítást, mint példatárat alkal-

712 Az utcára vezető lépcső az eredeti épületből került a múzeumi házba, erősítve a rekonstrukció hitelességét.

713 Vö. Paládi-Kovács 1967.

714 Egy datált (1844-es) méretében csaknem az eredetivel megegyező prést sikerült Tokajban vásárolni a múzeumnak.

715 A múzeumi bemutatás szándéka nyilvánvalóvá tette, hogy elektromos világítással kell ellátni, az egyébként eredetileg sötét pincét. Így kerültek a hordók mögé a biztonságos, de nem hangsúlyos fényt biztosító alacsonyra szerelt lámpák.

716 Vö. Kemecsi 2009d. 73.

mazva kívántuk érzékeltetni a felföldi mezővárosok izgalmas, gazdag kultúrájának összetettségét, s a tájegység településeinek jellegzetes és talán legfontosabb jellemzőjét, a közvetítő jelleget. A rövid esettanulmány megkísérelte vázlatosan bemutatni egy komplex néprajzi jelenség tárgyiasult élethelyzetének szabadtéri múzeumi bemutatási gyakorlatát. Érdeemes felhívni a figyelmet a kereskedelem jelenségeinek sajátos és komoly felkészültséget igénylő bemutatási feladataira. A szabadtéri néprajzi múzeumok állandó kiállításában, az egyes tájházak – falumúzeumok berendezéseiben is szép számmal megjelennek a tematikához kapcsolódó szituációk és tárgyegyüttesek az enteriőrökben. Korszerű és hangsúlyozottan hiteles megvalósításuk az egyik legnehezebb feladata a szakembereknek.

IV.6.

A tokaji ház a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban

Az alábbiakban egy esettanulmányi alfejezetben egy klasszikusnak ítélt néprajzi téma – a Tokaj mezővárosi kereskedelem és az életmód – egy elemének szabadtéri múzeumi bemutatási tanulságai szerepelnek. A korábbi esettanulmányokhoz hasonlóan a komplex tematika múzeumi bemutatásának kérdései természetes módon összefüggnek az ún. termes múzeumi tárlatok ismeretátadási kihívásaival is.

A tokaji épület jellemzői:

A felvidéki mezővárosi épületek szentendrei múzeumi megjelenítésének hangsúlyos elemeként a Tokaj-Hegyaljára jellemző teraszos művelést bemutató szőlőhegyre vezető utcason áll az elemzésre kiválasztott tokaji kádármester lakóháza.⁷¹⁷ A tokaji épület a felső szinten szoba – konyha beosztású (középkemencés konyhai tüzelővel és táblás kályhás szobával), alatta udvarról vagy utcáról nyíló gerendamennyezetes műhellyel és raktárral.⁷¹⁸

A tokaji iparosház a Felföldi mezőváros épületcsoportjához 1972-ben került elfogadásra. Az eredetileg II/1. pozíciószámú telek illetve lakóház (Dózsa György út 18. korábbi hrsz. 517, új hrsz. 116.) részletes építészeti felmérése (KÖZTI) és néprajzi kutatása után a múzeumi tervtanács elfogadta a Kecskés Péter akkori tájegységfelelős muzeológus által készített néprajzi újraépítési javaslatot (1974.).⁷¹⁹ A 2003. májusában aktualizált és elfogadott újjáépítési javaslatot figyelembe véve készültek el a szükséges műszaki tervek és dokumentációk. Az épületre vonatkozó múzeumi adattári dokumentáció az E/234. összesített tételeken található.

A kiválasztott lakóház településszerkezetileg Tokaj azon utcason helyezkedik el (a főutcától a Kópasz hegy felé a harmadik utcason), mely 19. század eleji beépítésű, a régi Pap utcán. A szalagtelkes utcason iparosok, kereskedők, papok, és extránus szőlőbirtokosok alapincézett kőházai álltak. Az első katonai felmérés térképe /1785/ és az ezt előkészítő előzetes térképvázlat /1780/ is igazolja, hogy a terület ekkor még beépítetlen. A vonatkozó tokaji gazdag levéltári anyagra építve sikerült feltárni a lakóház és telek birtoklás- és családtörténetét. Az egykori tagosítási iratok, adó- és házadó lajstromok, valamint az Urbaria et Conscriptioes vonatkozásai szerint hitelesen lehet rekonstruálni a lakóház életét. Tokajban a házsámozást már a 18. század végén bevezették, és az 1859-es tagosítási és telekkönyvi munkálatok során a számozási szisztémát megőrizték, mód volt feltárni a tulajdonosok és házsámok szerint a lakóházakra vonatkozó adatokat. 1849-ben az 55. számú ház tulajdonosa Lehoczki György bognármester, házas zsellér. Az 1852/53. évi házadó összeírásban szin-

717 Vö. Kecskés 1988: 27-30.

718 Kecskés 1989: 244.

719 Kecskés 1974., 2003.

tén Lehoczki György és Vámos Károly napszámos a zsellérház tulajdonosa. Az 1869. évi népszámlálás és összeírás részletes felvilágosítást ad a Pap u. 55. sz. házról. Ezek szerint Vámos Károly tulajdonos csizmadia mester⁷²⁰ családja két szobát és egy konyhát használt. A pince/műhely részt két bérlő /Jakab János és Bertóti Bertalan/ lakta időszakosan. A 93 négyszögöles telken állatállomány és kút nem került összeírásra, csak egy rossz állapotú üres istálló. 1879-től már igazolhatóan Sziklai János bodnár-mesteré⁷²¹ lett a ház, aminek harmadik helyisége „inasszoba-kamra” funkciót kapott. 1901-ben ismét tulajdonost váltott a ház, Trenkó Józsefné vásárolta meg, akinek családja asztalosággal és koporsó készítéssel foglalkozott. Ebben az időszakban átalakították a konyhát, megszűnt a szabadkémény, és magát a helyiséget is keskenyebbre építették át. 1918-ban Engel Salamon zsidó kiskereskedő vette meg a házat, de 1922-ben már Heineck Károly és felesége Rencs Erzsébet lakik benne. A házat 1924-ben Ladinszki András hajókormányos vette meg. 1930-ban lánya Ladinszki Mária ajándékozás révén jutott a házhoz, aki férjével, Niederreiter /Tiszai/ József kiskereskedővel 1987-ig lakta.⁷²² A házon a néprajzi kutatás szerint 1930-ban és 1966-ban végeztek érdemi állagmegóvó és átalakító munkákat.⁷²³ Az épületet az 1990-es évek elején lebontották, helyére azonos alaprajzi méretű új házat építettek.

A történeti adatok bizonyítják, hogy az épület szoba + konyha + kamra, illetve inas szoba kiosztású volt eredetileg. Az összeírások a harmadik helyiséget hol szobának, hol kamrának írták. A 19. századi összeírásokban az alapincézett lakóházak földszintes épületnek számítottak. A kisméretű

59. kép A tokaji lakóház a Felföldi mezővárosban (2006)

720 Vámos Károly ellen 1855-ben a helyi csizmadiák panaszt tettek a főszolgabírónál csizmáinak rossz minősége, kontármunka vádjával. Védekezésében a csizmadia a nyersanyagok rossz minőségével és megromlott látásával védekezik. Mindezek ellenére már az 1863-as adóösszeírás szerint az egyik legmagasabb adót fizette a városban. Hógye 2002: 201-202.

721 Hegyalján elsősorban a bodnár, ritkábban a kádár, illetve a hordókötő, borkötő elnevezés volt használatos. Rémiás 2006: 65.

722 Balassa M. 2004. 2.

723 Kecskés 1974. Bencsik 1993. 15-16.

konyha és kamra helyiségek, valamint nagyméretű szobák tokaji, 18-19. századi meglétét a korabeli házfelmérések, analógiák és történeti források is bizonyítják.⁷²⁴ Az épület eredeti helyén 1836-1849 között készült, zsellér státuszú mezővárosi céhes iparos házaként. Első ismert, s valószínűleg építtető tulajdonosa Lehoczki György bognármester volt. A lakóház kisméretű szalagtelken /nem egészen száz négyszögöl területen/ áll, soros beépítéssel.⁷²⁵

A múzeumi telepítési terv úgy határozta meg a II/2. telek helyét, hogy figyelembe vette az eredeti telekméreteket, a lakóház utcára „kiépülő” beépítettségét és a telek lejtésének mikroadottságait.⁷²⁶ Ez azt jelenti, hogy a tokaji iparos ház a felföldi mezőváros településszerkezeti térkompozíciójába, a villás útelágazás felső, szőlőhegyre vezető útjának második telkére került.⁷²⁷

A falkutatások alapján megállapítható volt, hogy a ház alapvetően bodrogkeresztúri bányakőből épült, néhány helyen patakő berakással („guruckő”) kiegészítve. Az utólagos javítások során kiesett köveket vályogtégelakkal pótolták. A bodrogkeresztúri, szürkés fehér piroxénandezit kő fagyálló, jól faragható, kiváló építőkö. A kőfal építésének technikája az eredeti épületen agyagos sárba rakott volt. A jól kötő barna agyagot (Bodrog parti iszapos agyag/ homokkal Kópasz hegyi lösz) keverve használták fel. A 30- nagyságú köveket egy/két oldalán megfaragva építették be kiékelten, nagyméretű átkötő köveket is felhasználva. A kötőanyag hidraulikus adalékanyagot, traszt is tartalmaz. Az alapozás kutatás szerint a ház 70- mélységben „fehér kő” alapon állt.⁷²⁸ Hegyalja építészete színvonalában, az alkalmazott építőanyagokban és építéstechnikában egyaránt megelőzte közvetlen környezetét.⁷²⁹

A kőtechnika produktumai Tokajban az egész településképet befolyásolták. A lakóházak, pincék, gazdasági épületek mind kőből készültek, és még számos tárgy, objektum. A múzeumi megvalósításkor a kiállítási időpontként megjelölt építési periódusnak megfelelő teljes építkezést kellett különösen rövid idő alatt megvalósítanunk.

A tokaji házban a földszinti helyiségek födeme független volt a tetőszerkezettől. A nagyszoba felett hét keresztgerendán nyugvó, takart deszkázatú pórfödém volt. A födémrészeket tokaji gyakorlat szerint eredetileg fapáccal kezelték és méhviasszal itatták át. A földszinti műhely tölgyfából készült gerendafödémes, amit két hosszirányú födémgerenda tartott. Az épület utcai homlokzata öt tengelyes. Felső szinten két ablakkal, alsó szinten műhelybejárattal, két oldalán kis ablakkal. Az eredeti konyha falmaradványok és tetőszerkezeti nyomok alapján 240 x 450 cm méretű volt. A szabadkéménynek a teljes visszabontás miatt kevés nyoma maradt. Analógiák alapján sikerült rekonstruálni a dongaboltozatos, mindkét szobába kívülfűtős tüzelő lehetőségét biztosító pitar/konyhát. A boltozat és a kémény is égetett téglából készült.

724 A szabadtéri muzeológiai kutatómunka egyik legfontosabb része a különböző analógiák felkutatása és dokumentálása. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum adatairaiban öt évtized alatt összegyűjtött egy-egy régióra, építészeti zónára jellemző több száz épületfelmérés biztosítja azt a háttérbázist, amely közvetlen gyakorlati alapot nyújt a muzeológusok-mérnökök kiállítás tervező tevékenységéhez.

725 Kecskés 2003.

726 Ezzel kapcsolatos a tokaji ház múzeumi működtetését leginkább befolyásoló jellemző. A Szentendrén megépített épület környezetét nyilvánvalóan csak bizonyos határig lehetett az eredetihez igazítani. Így a külső csapadékvíz épületre gyakorolt hatása sokszorosa az eredeti tokaji helyzetnek. S hiába igyekeztek a kivitelezés során a műszaki szakemberek az aktív és passzív vízvédelem megoldásainak kombinált alkalmazásával megvédeni a tokaji házat, sajnos rendszeresen súlyos beázások, vizesedések veszélyeztetik az épületet. A műhely földszinti helyiségét ki kellett üríteni, s az emeleti kamra is csak hosszas műszaki beavatkozást követően vált újra alkalmassá kiállítás befogadására.

727 Az épület 1974-ben, sőt 2003-ban is a tájegységi tér első telkére helyezve szerepelt. Viszont a főigazgató által kezdeményezett célzott kutatómunka során Balassa M. Iván épületfelelős, főépítész és tájegységfelelős kiválasztották az első telekre kerülő tállyai épületet és így a tokaji ház a második telekre került át. Vö. Kemecsi 2008a. 64.

728 Kecskés 1974.

729 Balassa M. 2010. 131-138.

730 A kályhára vonatkozó tudományos kutatást, illetve a rekonstrukciós tervek készítését és a csempék- illetve a kályhák gyártásának ellenőrzését Sabján Tibor végezte.

731 Kecskés 2003.

A szobai „zöld cserépkályhát” szintén analógiák alapján volt lehetséges rekonstruálni.⁷³⁰ A rekonstruált kályha eredetije a sárospataki „téglaégetőben” készült a 19. század harmadik harmadában. A ház tetőformája mindkét végén lekontyolt nyeregtető, hátsó rövid oldalán létrás padlásfeljáróval. A padlástér a faanyagok szárítására és a késztermékek tárolására szolgált. A tetőszerkezetet a helyszíni kutatások tapasztalata alapján nem érte a pusztító tokaji tűzvész /1878/, így a tetőforma és tetőszerkezet egységessége megmaradt. A ház tetőszerkezete szarufás-torokgerendás fedélszék, ami független sárgerendákon, illetve fiókerendákon nyugszik.⁷³¹ Az épület felmérésekor cserépfedésű volt, de az analógiák alapján Kecskés Péter az újjáépítési javaslatában kétrétegű fenyőfzszindely fedést javasolt.⁷³² A megvalósítási terv a hiteles másolat és rekonstrukció elveinek együttes alkalmazásával számolt. Az elmúlt évtizedek során megvalósult az alapozás-, padlózat- és falszerkezetkutatás, illetve a családtörténeti adatok kiegészítése. A műszaki terveket Bálint János építész készítette el 2004. februárjában.

A múzeumi bemutatás, berendezési elvek

A 2003-ban indult megvalósítás fázisában már nem az időközben nyugdíjba vonult Kecskés Péter, hanem a feladatmegosztáson alapuló team munka egyik szereplőjeként Balassa M. Iván muzeológus készítette el a tokaji épület berendezési tervét.⁷³³ A tokaji ház berendezésében a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben őrzött évtizedekkel korábban gyűjtött tárgyak egy része is felhasználható volt.⁷³⁴ További intenzív gyűjtések, vásárlások tették megvalósíthatóvá a berendezést. Balassa M. Iván felelős muzeológus a kidolgozott előzetes berendezési terv alapján sikerrel válogatta céltudatosan és tudatosan a szükséges tárgyakat a tokaji kiállításba. Minden korábbi tájegység megvalósítási folyamathoz viszonyítva igazolódott, hogy költséghatékonyan sikerült az előkészítő munkára építve a tárgyak gyűjtését végezni. Az eredeti tokaji házból tárgyak nem voltak használhatóak. A berendezési alapelvekhez korábban csak utalásszerű megjegyzések születtek, ezért elsősorban könyvészeti és levéltári források alapján, analógiák figyelembevételével volt elkészíthető a berendezési terv.⁷³⁵

A lakásbhasználát és tárgyi világ a kiállításban

Az épület berendezésének időpontját Toka-Hegyalja nagy tragédiájához, a filoxéra-vész elterjedéséhez igazítottuk. A kiválasztott időszakban 1885 tavaszán a Hegyalja életét alapvetően megváltoztató filoxéra-vész a várost még nem érte el, de a nyugatabbra lévő települések szőlőhegyein a pusztulás már megkezdődött. Tokajban a vész 1886-ban ütött be, tehát 1885 az utolsó „békeév”, amikor még volt szüret és szükség volt a hordókra, a bodnárok munkájára.⁷³⁶ A családtörténeti levéltári kutatások alapján Balassa M. Iván rekonstruálta a tokaji lakóházi szituációt. Ezek szerint 1885 tavaszán az idős Sziklai János bodnár mester lakott a házban a feleségével. Ő maga már kora miatt nem nagyon dolgozott, hallgatólagosan a segédje vezette a műhelyt. A segéd is házas, családos ember volt, aki sajátjában lakott valahol a városban, csak a nagyobb munkák idején fordult elő, hogy nem ment haza, hanem a kamrában lévő ágyra dőlt le rövid éjszakai pihenőre. A mester és felesége házasságkötése a 19. század első felére eshetett, a berendezés egyes darabjai még ebből a korból származnak, az idősödő házaspár már nem tudta, vagy nem akarta lecserélni régi bútorait.

732 Végül műszaki szempontok figyelembevétele miatt cserépfedéssel valósult meg az épület.

733 Az 1974-es tervben eredetileg a tokaji épület berendezése az egy generációs faiparos család inas szobás életkörülményeit mutatta volna be az 1870-80 körüli időszakra vonatkozóan, a ház alatti műhelyben pedig kádár/kerékgyártó vagy asztalos/koporsó készítő eszköz együttesek szerepeltek volna. Kecskés 1974.

734 A tokaji épület teljes kiállításában 322 db tárgy szerepel. Kemecsi 2008a. 70.

735 Vö. Bencsik – Viga 1988. Balassa M. 2004.

736 Balassa 1991. 341.

A lakószoba berendezése:

A mezővárosi kulturális különbségek a tokaji szoba tárgyi világában is érzékelhetőek. A bútorok, a kerámia és üvegedények⁷³⁷ gazdag és értékes változatai, illetve a textíliák (függönyök, szőnyegek, asztal-, és ágyneműk, stb.) egyaránt jelzik a környező falvaktól eltérő életmódot.

60. kép A tokaji lakóház szobájának berendezése (2006)

A tokaji épület szobájában látható két ágy, az üveges felsőrésű almárium, a két oldalt fiókos szekrény akár családi örökség is lehetett, mindenesetre mind a 19. század első feléből származik és a mezővárosi-polgári bútorok kvalitásait igazolja. Az ágyak a szomszéd felé eső fal előtt, egymás végében vannak, elől a férj hálóhelye. A faragással, intarziával díszített bútorok városi-mezővárosi céhes mester keze alól kerülhettek ki. Az enteriőr hiteles megvalósítása érdekében az ágyneműk jellege is megfelel a korabeli forrásokból ismertnek. A nyoszolyát eredetileg ugyan szalmával töltötték meg, de ezt a múzeumi állományvédelmi elvek nem teszik lehetővé, helyette speciális műanyag granulátumot használunk. A lepedő, derékalj, dunna és párnák elhelyezése, mérete és száma az eredeti állapotnak megfelelő.⁷³⁸

A szoba közepén álló asztal lapja szintén berakással díszített. Az üveges almárium mellett kiemelkedő darabja a berendezésnek a tölgyfából készített, faragott díszítésű, kétajtós, az ajtók mellett öt-öt fiókos szekrény. Szintén kvalitásos darab az udvari ablak és a szobaajtó között álló 1850 körül készített, egy ajtós biedermeier diógyökér borításos szekrény. A szobát egy rekonstruált kályha melegíti.⁷³⁹ A helyiség berendezése hűen tükrözi a lakószoba sokoldalú használatát. Az egyszobás házban a minimális ideál a szoba ünnepi és vendéglátó feladatra rendelt részének, az asztal és környékének

737 Vö. Vida 2010: 59-70.

738 Vö. Bencsik 1993. 31.

739 Vö. Balassa M. berendezési terve

a lehetőségekhez képest reprezentatív kiképzése volt. A lakásképet az jellemzi, hogy az újabb berendezési tárgyak közelében, gazdasági kényszerből, ott maradtak a régebbiről örököltök is.

A módos mezővárosi polgárok házaiban korán (19. század elején) megjelentek a polgáriasulást jelző bútorok közül az *almárium* (pohárszék), a fiókos *komót* vagy *kaszli* és a szekrények is. Ezek a tároló bútorok szorították ki a falvakban még száz évvel később is gyakran használatos különböző ládákat. Gyorsan elterjedtek a kanapék és a gyári székek is. Változatos formájú asztalok voltak a lakószobákban, konyhákban.⁷⁴⁰ Ezek között is meglepően gyorsan megjelentek az esztergált lábú típusok. A 19. századi tokaji hagyatéki leltárak feltárásakor igazolódott, hogy a kézműves-polgári háztartások mindennapi, megszokott tárgyaivá váltak az üvegek. Ez magyarázza a tokaji lakóház válogatottan szép változatos használati és díszüvegtárgyainak jellemzőit is. A szobai almárium felső üveges ajtós tároló részén a régióra jellemző ún. hólyagos kancsók sorakoznak kvalitásos boros poharak és kínáló edények között.

A konyha és a pitvar berendezése:

A tokaji ház kisméretű konyhájában egymás mellett találhatóak a divatos, korszerű zománcos fémedények, a fazekasok által készített népi kerámiák és a gyári keménycserep, fajansz, sőt porcelán tányérok, tálak a fenyőfából készült stelázsín. S mindezek mellett a legegyszerűbb fából készült tálak, teknők is használatban vannak. A mezőváros lakói számára helyi kereskedők bécsi, bécsújhelyi és Stájerországban vásárolt vas konyhaedényeket szállítottak már az 1780-as években.⁷⁴¹ Ezüst és cin evőeszközök is gyakran felbukkantak a mezővárosok lakóinak hagyatékaiban. Ezek használati tárgyak mellett a vagyonok fontos részét is képezték.

A tokaji ház konyhája az idős házaspár szerényebb életvitelének felel meg. Fő helyet foglal el a pusztakaláni (az erdélyi Hunyad m.) vasöntödében készült asztaltűzhely. A bejárati ajtó két oldalán figyelemreméltó bútorok vannak, a konyhai almárium felső részén a környék keménycserep gyáraiban, bélapátfalvi és hollóházi színes keménycserep edények láthatók. A pitvart díszíti is az ott helyet kapó edény, ezért ennek elrendezésére különösen ügyeltek, így a szobába nyíló ajtó fölött is elhelyeztek öt dísztányért.⁷⁴² A mezővárosok otthonaiban – így a múzeumban berendezett tokaji házban is az üvegből készült tároló edények és dísz tárgyak egyaránt kedveltek voltak. A táplálkozástudományban zajló modernizáció, a különböző ételek/italok divatjainak változása – éppúgy, mint napjainkban – a 19. században is folyamatos volt. Így terjedtek el – a falvakhoz képest lényegesen korábban – a mezővárosi otthonokban a feketekávészás szokásához tartozó edények – eszközök. Tokajban már a század elején kávéház is működött, de a háztartásokban is gyakori volt a kávédaráló és a kávé findza.⁷⁴³

A kamra berendezése:

Az intenzív szőlőműveléssel, illetve bor kereskedelemmel foglalkozó mezővárosi polgárok rendelkeztek elegendő pénzzel ahhoz, hogy megvegyék az élelmet maguknak, s egyáltalán nem önellátásra termeltek. Ezt igazolja egyébként az élelmiszer raktározására szolgáló helyiségek, melléképületek jellege, általában kisebb mérete is. A tokaji ház kamrájában áll a segéd ágya, egy nagyméretű liszttartó láda, a polcokon és a stelázsín, illetve előttük üvegek, a házi fogyasztásra szánt bort tartalmazó demizonok, cserepedények helyezkednek el. A falra akasztva nagyméretű sziták és egy rézüst függ. Jellemző darabja a berendezésnek a nagyméretű tönkölyös hordó.⁷⁴⁴

740 Vö. Szabadfalvi 1997: 236.

741 Bencsik 1993. 35.

742 Balassa M. 2004. 8.

743 Bencsik 1993. 56.

744 Balassa M. 2004. 5-6.

A bodnárműhely berendezése:

A szőlőművelésre épülő mezővárosokban a különböző iparosok között is kiemelt szerepük volt a borhoz kapcsolódóknak.⁷⁴⁵ A bodnárok munkájára a Hegyalján különösen nagymértékben szükség volt, mert a tokaji bort hordóstól adták el, s így minden évben új hordókra volt szüksége a gazdáknak.⁷⁴⁶ A bortárolásra szolgáló hordókból tehát nem csak a pincékben előregedettek folyamatos pótlására volt szükség, hanem a kereskedelem útjain a közelebbi vagy messzi távolba, például a lengyelországi Gdansk-ba, vagy az orosz cári udvarba szállított nedű hordói nem kerültek vissza. Emellett a szőlőfeldolgozás, borkészítés szinte minden folyamatában bodnárok készítette dongás faedényt használtak.⁷⁴⁷ A múzeumi bemutatásra kiválasztott időszakban ugyan már nem kellett a bodnároknak a hordókat évente kétszer mogyoró-, nyír-, vagy fűzfavesszővel újra kötni, de a vasabroncsos hordók gyártása, javítása is rengeteg munkát adott számukra. Természetesen a szőlő feldolgozására, a bor tárolására szolgáló edényeken kívül sokféle, dongákkal készített terméke volt a bodnároknak. Így káposztás-, uborkáshordók, a vödörök, sörfőző eszközök, köpülők, fejősajtárok, mosogató-, sózódézsák, különböző mérő edények stb.

61. kép Díszes gyalu a tokaji házban berendezett kádárműhely felszereléséből (2005)

745 Balassa 1991. 532-537.

746 Természetesen a hordós szállítás és eladás nem volt kizárólagos. Az üveg palackos hegyaljai borkereskedelemre lásd pl. Dobrossy 2010.

747 Kemecsi 2009d. 77.

A tokaji épület alsó szintjén lévő, az épület története során változatos használatú helyiség a kiállítás időpontjának kiválasztott időszakban bodnärműhely volt. A források alapján ismert Sziklai János mester és segédje dolgozott a műhelyben. Az utcáról és az udvarról egyaránt megközelíthető műhely gazdag eszköztára is a mesterség fontosságáról vall. A teljes eszközkészlet⁷⁴⁸ bemutatása mellett, a nyersanyagok, a félkész termékek⁷⁴⁹ is megjelennek a műhelyben, illetve az épület udvarán. Így a műhely berendezéséhez tartozik, illetve a mesterség eszköz- és anyagszükségletének hiteles bemutatását erősíti az épület udvarán a telek végében felállított három dongatorony is mindegyikében száz darab 136 literes úgynevezett gönci hordóra elegendő anyag.

62. kép A tokaji telken a dongatorony építése (2006)

A bodnárok által használt kézi szerszámok jellege évszázadokon keresztül nem változott, csak számuk nőtt. Az első igazi változást az 1700-as években elterjedő gyaluk alkalmazása jelentette, ami német hatásra történt. Ezt a hatást a bodnárlegények tanuló ideje alatti kötelező vándorlás is elősegítette. A műhelyben bemutatott szerszámkészletet a kiállítást rendező Balassa M. Iván egy asztalos hagyatéki leltárt felhasználva állította össze.⁷⁵⁰

Szabadtéri kiállítási sajátosságok:

A dongatornyok említése is jelzi a szabadtéri kiállítások egyik speciális jellemzőjét, bizonyos szempontból előnyét. A berendezések, illetve az azoknak keretet adó épület fizikai határain kívül az

748 A berendezés része 3 db faragószék, 5 db eresztő gyalu, 22 db különböző méretű gyalu, 16 db különböző vonókés, körzők, módlák, csínjelölő, bárd, 9 db fenékhúzó vas, kalapácsok, 6 db abronchúzó, 8 db hordócsiga. Balassa M. 2004. 11-13.

749 9 db boroshordó. Balassa M. 2004. 13.

750 Balassa M. 2004. 11.

udvar, a telek és azok melléképületei, építményei egyaránt erősítik a szabadtéri múzeumi bemutatás komplexitását. Szabadtéri néprajzi múzeumi sajátosság, hogy az állandó kiállítási épületek telkeihez elkészülnek az etnobotanikai kutatásokra építő kertek, gyümölcsösök is. A tokaji épület kertében és udvarán 48 különböző növényt telepítettek a „*lőszemű*” szilvától a borsikafűig a Múzeum kertészei.⁷⁵¹

A tokaji kádármester házában kialakított kiállítás esetében célszerű volt használni azt a megoldást, hogy átlátszó műanyagfallal védve láthatóvá tenni az enteriőr részleteit. Interpretációs fejlesztési megoldásnak kínálkozik a terepmunkákra épülő gyűjtések felhasználása mellett egy célzott hang, illetve film dokumentáció készítése, amelyre korszerű audiovizuális eszközöket is felhasználó bemutató is építhet a tokaji házban, különös hangsúllyal a hordókészítés látványos munkafolyamatára. További lehetőséget jelent a kiállítás számára a turisztikai látványosságként újra élesztett erdőbényei bodnártánc alkalmankénti bemutatása a tájegységben.

IV.7.

A hétfalusi telek az Erdélyi épületegyüttesben

A magyar néprajztudomány kiemelt jelentőségű feladataként érdemes értékelni a jelenleg is zajló megvalósítását a Szabadtéri Néprajzi Múzeum erdélyi épületegyüttesének. A korszakos jelentőségű vállalkozás tudományos előkészítése évtizedes előzményként működött a tényleges kivitelezés megindulása előtt. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum fejlesztési programjának részeként tervezett erdélyi épületegyüttesrel kapcsolatos⁷⁵² az OTKA által is támogatott kutatás⁷⁵³ koncepciójának a kezdetektől része volt egy hétfalusi csángó telek. Az átalakuló szekeres életmódot az 1900-as évek első harmadában bemutatni kívánó kiállítás előkészítéseként az épületek kiválasztása, illetve hitelen berendezése érdekében több alkalommal folytattak a Múzeum munkatársai terepmunkát a helyszínen.⁷⁵⁴ Az alábbi esettanulmányi alfejezet a 21. század első évtizedében végzett terepmunkára építő komplex szabadtéri kiállítási projekt jellemzőit kívánja összefoglalni.

Hétfalu településtörténete, néprajzi jellege

A Brassótól keletre fekvő Hétfalu⁷⁵⁵ magyar lakosságát a szomszédos székelyek nevezik sajátos nyelvjárásuk és szokásaik miatt csángóknak.⁷⁵⁶ Így hívják a többi barcasági magyar falu (Barcaújfalu, Krizba, Apáca), valamint a távolabbi Halmágy és Székelyzsombor lakóit is összefoglalóan. A háromszéki székelyek különbözőségük hangsúlyozásával csúfolták a hétfalusiakat: „*Hiétfaluba miég az iég is*

751 Jakab 2006/a., 2006/b.

752 A koncepciók részleteit megfogalmazó írások: pl. Balassa M. 2007. illetve Vass-Buzás 2007a. és 2007b. Balassa M. Iván is szerepelteti az erdélyi tematikájú bemutatási lehetőséget összefoglaló tanulmányában a hétfalusi csángókat az árufuvarozásból élő, kisebb kereskedelmi vállalkozásba is belefogó „szekeres portával”. Balassa M. 2007. 102.

753 *Tradíció és modernizáció Erdély néprajzi képének változásában a 19-21. században. Alap kutatás folytatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyütteséhez* című OTKA kutatás (K 105556 sz.). Az előzményekhez lásd: Vass 2006. Kemecsi 2006.

754 Vass – Buzás 2007b. 255-256. Vass 2009. 11-12. a 2008 szeptemberében zajlott célzott terepmunkán folytattam kutatást Hétfaluban. Vö. Kemecsi 2010d. Az eredményes helyszíni kutatásokban kiemelkedő segítséget jelentett Veres Emese Gyöngyvér, kinek vonatkozó publikációi is fontosak a hétfalusi kutatások szempontjából. Veres 2002. 2005. 2007. 2008.

755 A hét egykori különálló település közül négy (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu) egyesült és gyorsan városiasodott Sácele (Szecsele) néven. Tatrang, Zajzon és Pürkeréc a hagyományörzőbbnek tekintett „Háromfalu”.

756 A csángó megnevezés identitás szempontú elemzése nem célja tanulmányomnak, de jelzem, hogy a tájegységi koncepcióban okvetlenül indokolt értelmező bemutatása. Egyes feltételezések szerint a mozgékony hétfalusi székelyek szekeresek voltak miatt kapták a „csángó” elnevezést. Vö. Magyar 2011. 285. Más csángónak nevezett népcsoporttal szemben a hétfalusiak nem szegyeillik, nem tagadják le, szemükben nem lekicsinylő a csángó megjelölés. Halász 1993. 25. Az önreprezentáció és a vonatkozó sztereotípiák elemzése Könczei 2009. 45-60.

keiek”.⁷⁵⁷ A hétfalusi csángók nagy valószínűséggel a 11. századi, a Barcaságban gyepűt és a hágókat (pl. Tömösi-hágó) őrző magyarok és besenyők leszármazottai.⁷⁵⁸ Az eredeti népesség a kora Árpád-korban a Dél-Erdélyben lakó magyarokból (székelyekből) gyarapodott, és alaprétege a székelyek végső megtelepedését megelőzően vagy azzal egy időben alakult ki (13. század első fele).⁷⁵⁹ Hétfalu eredetileg királyi birtok volt. A 14–15. században kezdték bizonyos részeit adományozni, majd II. Ulászló Brassó városának elzálogosította. A mohácsi csatavesztést követő központi királyi hatalom összeomlás után nem történt meg a visszaváltás, és Brassó az ellenkezés ellenére a 16. századra már jobbágy-sorba süllyesztette az egykor szabadalmas jogállású, határőrző Hétfalu lakosságát.⁷⁶⁰ A szász polgárság földesurasága társadalmi, gazdasági és egyházi elnyomást is jelentett, és a hétfalusi csángók kultúrájában jellegzetes nyomokat hagyott (pl. az evangélikus vallás követését). A termő területek nagy része a szászok kezére került, de az erdőket is fokozatos birtokba vette a szász előljáróság, így a települések kezén csak minimális földterület maradt, ami szűkös megélhetést biztosított lakóinak.⁷⁶¹ A hétfalusi csángóknak kevés földjük lévén, a szomszédos szász községekben vállaltak munkát (feles bérleteket), és fakitermeléssel (Brassói-havasok és a Csukás erdősegei), valamint fuvarozással is foglalkoztak.⁷⁶²

A Hétfalusiak szekeres útvonalai behálózták egész Erdélyt, és áruszállító útjaikon rendszeresen jártak át a Kárpátokon Bukarestig, Moldváig, Konstantinápolyig.⁷⁶³ Árusításra szánt szekereket szétzedve is vittek magukkal. A közeli Brassó már a középkortól fogva Erdély, sőt szerteágazó kapcsolatai révén Erdélynél sokkal nagyobb terület legiparosultabb, legnagyobb kereskedővárosa volt. Az itt előállított termékeket egészen a levantei kereskedelemhez kapcsolódó távolságokba is részben a közeli hétfalusi szekeresek szállították.⁷⁶⁴ A Hétfalusiak 1848-ban sikertelenül próbáltak csatlakozni Háromszékhez.⁷⁶⁵ A hétfalusi magyarok alapfoglalkozása a 20. századig a földművelés volt. Ezzel összefüggésben a legnagyobb problémát a földhiány jelentette. Fontos kiegészítő megélhetést jelentett az erdőterületek kitermelése és ezzel összefüggésben a fakereskedés. A kiegészítő foglalkozások – iparos mesterségek, mészégetés – közül kiemelkedik jelentőségét tekintve a fuvarozás.⁷⁶⁶ A szekeresek szerepe a magyar/székely – szász – román etnokulturális kapcsolatok formálásában alapvető jelentőségű.⁷⁶⁷ A 19. század második felében – különösen a vasutak megépülése után az 1870-80-as évektől – Hétfalu magyar és román lakossága nagy arányban vándorolt ki Ó-Romániába, a belső, autochton migráció súlyos kényszerének engedve. A hétfalusi csángók különösen Bukarestben alkottak erős diaszpórát, ahol a városi személyfuvarozást (bérkocsi, később taxi) az 1930-as évekig nagyrészt ők látták el, illetve cselédként vállaltak munkát.⁷⁶⁸ A hétfalusiak Budapest és Bukarest építkezéseiben is számosan működtek. A megismert városi építészeti megoldásokat, illetve díszítő motívumokat az otthoni hétfalusi építkezéseiken is használták.⁷⁶⁹ A múzeumi kiállítás éppen a hétfalusiaknak a vasútvonal megépülésével és a brassói tradicionális kézművesipar átalakulásával bekövetkezett életformaváltását választja kiemelt témájának.

757 Halász 1993. 23. Kovács 2005.

758 Halász 1993. 23.

759 A hétfalusiak többre tartják magukat a közelben élő székelyeknél, akik pedig előszeretettel emlegetik, hogy „székely szarta a magyart”. A hétfalusiak azonban a székelyeket is lebecsülik egy kicsit. Halász 1993. 24-25.

760 Az ezzel kapcsolatos elméletekhez lásd Könczei 2009. 34-37.

761 Buzás 2010. A hétfalusiak földművelésének korábban a kutatás tendenciózusan kevés figyelmet szentelt. Ezt a helyzetet érdemben módosíthatják a múzeumi épületegyüttessel kapcsolatos kutatások így pl. Kiss 2011.

762 A pürkereciek mészégetéssel és az égetett mész értékesítésével is foglalkoztak. Halász 1993. 25.

763 Gráfik 1983. 1-35.

764 Dankó 1991. 363.

765 Mohay 2011. 834.

766 Könczei 2009. 41.

767 Dunāre 1978. 76.

768 Kósa 1979. 532-533. Jakab 2003. 80-81.

769 Seres 1976. 103. Dankó 2011.

63. kép Gumis szekér (Türkös, 2008.)

A kulturális kisrégió jellegzetes kultúráját a néprajzi–történeti irodalom egyöntetűen megkülönböztethetőnek és jellemzőnek tekinti.⁷⁷⁰ Az egész Kárpát-medence egyik legjelentősebb szekeres központjaként tekint a szaktudomány a hétfalusiakra. A múzeumi telepítési koncepció elméleti megalapozásában kiemelt jelentőségűnek számított, hogy a hétfalusi kultúrát a román és az erőteljes szász hatások évszázadokon keresztül érték. Hétfalu nyelvsziget jellegét hangsúlyozzák a vonatkozó kutatások.⁷⁷¹ Különösen fontos az évszázadok során ért befolyásoló hatások ellenére megmaradó hétfalusi csángó identitás jellemzőinek feltárása.⁷⁷² A szász evangélikus szervezetbe tartozás szász egyházi szokásokat és liturgiát, illetve a 19. század közepéig német nyelvű istentiszteletet, és nem utolsósorban a szász társadalmi intézmények – így pl. az olvasóegyletek – hétfalusi meghonosodását is jelentette. Brassó közelsége a gazdálkodás racionális megszervezésének a mintáit is megismerhetővé tette a hétfalusiak számára. A termékek és szolgáltatások piacaként kiemelt jelentőségű gazdasági háttérrel is jelentett egyben.⁷⁷³ A hétfalusiakat hagyományos foglalkozásaik nyitottá tették a kulturális hatások és divatok elsajátítására. Gyorsan polgárosuló kultúrájával kapcsolatban a kutatók már korán hangsúlyozták, hogy egész Erdélyben a magyarok között itt volt a legmagasabb az írni-olvasni tudók aránya 1873-ban (80-90%).⁷⁷⁴ A pozitív és negatív hatások felmérése, illetve a közösség számára a lehetőségek szerinti optimális kihasználása példaértékűnek ítéltető.

770 Vö. Mohay 2011. Borsos 2011. Magyar 2011. 284-286.

771 Borsos 2011. 482.

772 „A csángó takarékos, munkás, a munkában még a szásznál is kitartóbb.” Kolumbán 1903. 23.

773 Magyar 2011. 284-285.

774 Kósa 1991. 361. idézi Orbán Balázs leírását.

Hétfalu településének és építészetének általános jellemzői

A kéziratos térképek régóta becses forrásai a településtörténeti, népi építészeti kutatásoknak. Az I. katonai felmérés anyagát Eperjessy Kálmán szegedi főiskolai tanár 1928-as publikációjától napjainkig előszeretettel alkalmazzák a kutatók.⁷⁷⁵ A hétfalusi településkép történeti változásához az első katonai felmérés vonatkozó 1769 és 1773 között készült térképeit célszerű használni. A térképen Tarang, Pürkerec és Zajzon jellegzetes halmazos beépítési formát mutat, a szabálytalan telkeken belül általában szabadon állóan elhelyezett lakóépületek mellett kisebb különálló gazdasági épületeket is megkülönböztethetők. Mindhárom település egy-egy patak völgyében húzódik és az erdőszűlés határán létrejövő völgy szélesedést kihasználva terjeszkedik. A magasabb hegyek lábánál futó út mentén települt Négyfalu (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu) eredetileg halmazos jellegű volt. Fejlődése során a forgalmas országút mentén soros, utcás beépítésűvé változott. Az első katonai felmérés térképén ábrázolt telkeken az utcára merőlegesen több lakóépület is előkert nélküli beépítéssel szerepel. Minden faluban áll egy (evangélikus) templom. A lakótelkeken túl a térkép jelentős méretű gyümölcsösöket jelöl a községek síkság felőli részein.⁷⁷⁶

Orbán Balázs⁷⁷⁷ szerint az 1848-as forradalom és szabadságharc éles határvonalat jelentett a falvak építészetében. A változást a pusztítással és az azt követő helyreállításokkal indokolta, ugyanakkor elfelejtkezett a jobbágyfelszabadítás hatásáról. Leírása szerint a szabadságharcot megelőző idők jobbágyházai jellemzően boronafalások voltak, két, ritkábban három helyiséggel. Az utcára gyakran egy ablakkal nyíló lakószoba mögött helyezkedett el az eresz, amit főzésre is használtak, a harmadik helyiség pedig a kamra volt. Az épületet két végét kontyolt tetővel fedték. Ezek az épületek a sokban hasonlítottak a szomszédos háromszéki falvak szegényeinek lakóházaihoz. A múzeum munkatársai terepmunkáik során azt tapasztalták, hogy ebből az épülettípusból már csak kivételesen lehetett találni egyet-egyet. Miután a koncepció kerülni kívánta az archaizálás esetenként a skanzenekre általában jellemző hibáját, szándékoltan ennél a legkorábbi épülettípusnál modernebb kiválasztását célozta meg.⁷⁷⁸

Az 1869-73. között készült második katonai felmérés térképei szerint Négyfaluban a korábbi gyümölcsösök helyén új utcákat nyitottak. A településekre jellemző beépítési forma elsődlegesen a fő utat követi. A települések a déli völgyek irányába is bővültek. Az átalakulás Háromfalura kevésbé volt jellemző, itt az utcavonalra építés terjedt el a 19. század végére. Ezeket az építészeti változásokat kiválóan érzékeltették a millenniumi falu hétfalusi telkének jellemzői, illetve Malonyay Dezső építészeti adatai.⁷⁷⁹

A 19. század végére a háromhelyiséges lakórész vált általánossá a településeken. Az épület eresze megtartotta a konyha funkciót, viszont az ételtárolásra szolgáló kamra mérete a szoba nagyságához hasonlóra nőtt. A források alapján ismert épületekben az ereszben elhelyezett, régebben általános kemence mellett már több esetben takaréktűzhely működik.

Ebben a periódusban vált gyakorivá a lakórész mögött a negyedik helyiség, a „színalj”, az udvar felől nyitott tároló helyiség. A terepmunkán végzett kutatások alapján főutcák mentén a 20. század elejére a kőépítkezés vált uralkodóvá. Ezzel párhuzamosan az épületek tetőformája is átalakult: a

775 Juhász 2011. 345.

776 Buzás 2010. 268.

777 Orbán 1871. 139.

778 Buzás 2010. 268.

779 A hétfalusi ház kiválasztását nem Jankó János, hanem a „kiállítási igazgatóság közege önállóan” a „brassói m. kir. Államépítészeti hivatal” végezte. Jankó 1897. 8, 69. a telkek és az épület, illetve a berendezés jellemzői. Jankó 1897. 68-71. Malonyay 1909. 119,120, 134, 137, 221 ábra.

csonkakontyos nyeregvető lett általános.⁷⁸⁰ Szintén dokumentálható az utcai homlokzatok és oromzatok vakolat díszítésének gyarapodása és közkedvelté válása. Az 1900-as évek elején egyeduralkodóvá vált Hétfaluban a kétablakos homlokzat kialakítás. Brassó kvalitásos városi építészetének befolyásoló hatásaként a kevésbé tehetősebb családok fából készült, kisebb kéthelyiséges lakóházainál is a szász mintát követő csonkakontyos tető és deszkaoromzat vált általánossá.⁷⁸¹

A négyfalusi csángó kapu alapvetően különbözik más erdélyi vidékek faragott kapuitól.⁷⁸² Az ún. galambdúcos székely kapuval szemben a csángó kis kapu külön áll a nagy kaputól, s a nagy kapu kettényílik.⁷⁸³ A kiskapuknak ez a típusa – melyet egyébként a tervezett hétfalusi háznál be kívánunk mutatni – egészen a 20. század közepéig kedvelt volt.⁷⁸⁴

Hétfalu szekeres központ jellege szükségessé tette a speciális funkciókhoz igazodó melléképületek építését – használatát. A szekerezéshez szükséges vonójószágok, illetve a takarmány elhelyezését a portákon a nagyméretű csűrők, és a beltelkek kis mérete miatt a jellemző kétszintes tároló épületek révén vált megoldhatóvá.⁷⁸⁵

Az 1900-as években több olyan boronafalú épület is készült, melynek utcai oromzatát már vakolva, a kőházak mintájára készítik. Ezeknél az épületeknél a hagyományos keresztfejes borona falat a fecskefarkas lapolás, később a vázas szerkezetek váltják fel. A századfordulót követően ebben a térségben is megjelent a tornác, megszelesítve ezzel az utcai homlokzatot. A szintkülönbségek miatt ez gyakran a harmadik utcai ablak megjelenésével is társult. Több esetben elsősorban Négyfaluban a telek szélessége azt is lehetővé tette, hogy az 1910-20-as évektől a két utcai szobás alaprajzú házak épülhessenek.⁷⁸⁶ A polgárosodás folyamata olyan a hagyományos településképet és építkezést, életmódot formáló változásokban is tetten érhető, mint a 20. század legelején a sétatér kialakítása, vagy a vízvezetékek terjedése.⁷⁸⁷

A 20. század első harmadában a települések etnikai változása a települési struktúrában és az épületek jellegében is követhetővé vált. A korábban csak a települések egyes elkülönülő részeire települt román lakosság, részben átvette a helyi építészeti hagyományokat, egyes részleteiben a saját hagyományaihoz igazítva. Így terjednek el az oromzatokon és a tető csúcsokon a kereszttek. Az épületeken (pl. vakolatdíszek) elsődlegesen egészen a 20. század közepéig a szász minta és hatás maradt az irányadó. A szabadtéri múzeumi bemutatásra alkalmas épületek kutatásakor figyeltünk fel a hétfalusi épületek azon jellemző vakolatdíszzeire, melyek közül a koncentrikus köröket párban formázóról az adatközlők azt vélték, hogy az egykori fuvarosok portáit jelölték, a kerekre emlékeztetve. Egy helyszínen a fuvaros családból származó Papp Dezső istállójának egyértelműen kocsikereket formázó szellőzőit is sikerült dokumentálni.⁷⁸⁸

Újabb jól dokumentálható építészeti fázis csak a helyi és a Brassói ipar fejlődésével meginduló életforma váltással alakult ki. Az új épületeket általában a régiek lebontását követően azok helyére, hanem a korábban be nem épített településszéli területre építik, a gyarapodó üzemek szomszédságába. Az utóbbi két évtized egyre gyorsuló architektúrális kultúraváltást eredményezett. A hagyományosnak

780 Buzás 2010. 269.

781 Seres 1976. 103.

782 Vö. Balassa M. 2011.

783 Seres 1992. 99.

784 A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban gyakorolt hiteles rekonstrukció megvalósításához elengedhetetlen ismereteket és a készítés munkafolyamatához, a szükséges szerszámok összefoglalásához lásd Seres 1992. 100.

785 Buzás 2010. 269.

786 Buzás 2010. 270.

787 Kósa 1991. 363.

788 Az adatközlő édesapja rendelte meg a kerékforma építményt, az egyébként a brassói és távolabbi építkezéseken is elismert vakolatdísz készítő helybeli kőművestől. („gipszestől”) Kemecsi 2010d.

64. kép Szekér kereket formázó szellőző Papp Dezső istállóján (Türkös, 2008.)

tekinthető építészeti kép rendkívül gyorsan felszámolódik. Ez elsősorban a gyorsan modernizálódó várossá alakult egykori Négyfalura jellemző. Háromfalu építészetében is érzékelhetőek a változások, de ezek intenzitása kevésbé dinamikus. Különösen gyorsan alakuló építészeti elemnek tekinthető a lakótelkek kapuinak modernizálódása. A hagyományos faragott kapuk helyett az utóbbi két évtizedben egyre növekvő számban jelennek meg a szériára készülő vaskapuk.⁷⁸⁹

Az épületegyüttes előkészítésekor hangsúlyos a szerepe az etnobotanikai kutatásoknak, melyek az egykori telkek rekonstrukciójában alapvetőek. A hétfalusi házaknál megjelent ugyan a zöldségeskert, de nem mint különálló egység, hanem leggyakrabban a gyümölcsös egyik részében kialakítva. Ezért mérete ritkán haladta meg az 50 négyzetmétert. Erre a vidékre csak a háztáji zöldségtermesztés volt a jellemző, de bizonyos növényeket a mezőre is elvetettek. A hétfalusi csángóknál viszont nem létezett olyan ház, amihez ne tartozott volna gyümölcsöskert. Ennek helye általában csűr mögötti kertben helyezkedett el, de ha a telek elég széles volt, akkor az udvar azon oldalára is ültettek fákat, amely a szomszéd tűzfalával volt határos. Virágoskert is minden háznál volt, de csak nagyon kis területen. Leggyakoribb helye az udvaron a ház és az utcára néző kerítés között, vagy az udvar szélein.⁷⁹⁰

789 Seres 1992. 99.

790 Vö. Magdó 2008.

*A bétfalusi telek építményeinek jellemzői*⁷⁹¹

A múzeum munkatársai által folytatott terepbejárások, illetve kutató/felmérő táborok gazdag építészeti adatbázist eredményeztek. A helyi építészeti jellemzők alapján kiválasztásra került a tervezett telek épületállománya. A múzeumban bemutatandó portán a lakó és kétszintes gazdasági épület-csűr megépítése által válik hitelesen bemutatathatóvá a szekeres életforma kifutása, utolsó hulláma.

A lakóépület a Hosszúfalu 40. számú lakóház.⁷⁹² Az épület jellegzetes megoldású oromfali datálása szerint 1881-ben épült. Alapozása kőalap. Az első utcai szoba alápincézett. A pincelejáró az épület második helyiségéből, az ereszből nyílik. A 25 négyzetméteres pince falaiban 4 keskeny falfülke van kialakítva. Fölötte háromosztatú alaprajzon (kb. 60 négyzetméter alapterületű) keresztfejes boronafalás épület. A négyszögletesre bárdolt gerendákat ferde lécekkel sűrűn teleszegelték, hogy a tapasztást jól tartsa.⁷⁹³ Az első nagyobb szoba födémgerendái jellegzetes vésetes díszítésűek. A gerendák között igényes megoldású kazettás deszkadíszítés található. A mestergerendán vésett díszítés megőrökíti az építetőket: „E HÁZAT ÉPÍTETTE PÁTER ISTVÁN PÁRJÁVAL MIK(LÓS) ANAVAL AZ ÚR SEGEDELMÉVEL”. Az első szobának 2-2 ablaka van az utcára, illetve az udvarra is. A hátsó, kisebb szoba (15 négyzetméter) egyetlen udvarra néző ablakkal rendelkezett. Az épület tetőszerkezete állószeles, ferde dúccokkal gyámoltott. Fedése a felmérés időpontjában – és a múzeumi megvalósítás időszakában is – kettős hódfarkú cserép. Az udvari oldalhomlokzaton ablakkörüli vakolatdíszítések maradtak fenn. Az épületnek a felméréskor sárga vakolt felületképzése volt, az ablakok körül fehér festett keretezés nyomai láthatók. A vakolatdíszek az utcai homlokzaton lepusztultak, csak a homlokzaton maradtak meg nyomai. A két padlásablak között keretben töredékesen az építetők nevét külsején is megőrizte az épület. Pallótokos rendszerűek a hagyományos nyílászárók.

A telken felépíteni szándékozott gazdasági épület Bácsfaluban a Lajos utca 15. szám alatt áll.⁷⁹⁴ Csűrrel egybeépített kétszintes raktárépület (szintenként 85 négyzetméter alapterülettel). A csűr fehérre vakolt téglafalazatos építmény. A körítő falak téglából vakoltak. A középső osztást egy fa vázszerkezet oldja meg, melyre a tetőszerkezetet tartó állószeles szerkezet is terhel. Ez a fa keretszerkezet biztosítja az épület szilárdságát. Ezért minden irányban erősen merevített. Sajátos jellemzője az épületnek a talpgerenda és az oszlopok között következetesen alkalmazott kettős merevítő megoldás. A 168 négyzetméter alapterületű csűr rész eredetileg hódfarkú kettős fedéssel megoldott. A tető végein pótlásként betoncserép kiegészítést kapott, de ezt a múzeumi megvalósításkor nem mutatjuk be. A datált 1888-ban épült csűr érdekessége, hogy 15 cm vastag oromfalain két helyen jellegzetes téglaszellőzőket alakítottak ki, igazolva a fejlett kőműves technikát.

A csűrre merőlegesen álló kétszintes gazdasági épület alsó szintje szintén téglából falazott. Eredetileg egy istállóból, nyitott színből és a színből nyíló harmadik, kamra funkciójú helyiségből állt. Az épület második szintje favázás rendszerű, de külső körítő falai 15 cm vastagra rakott téglára falazottak. Erre a vázszerkezetre kerül az asszimmetrikusan elhelyezkedő kétszékállásos tetőszerkezet, mely kettőshódfarkú cseréppel fedett. A második szint két helyiségre osztott, és két külön ajtón át megközelíthető. Az istálló feletti részen két darab szénaledobó nyílás is található a födémbe. A falazaton alkalmazott téglák nagyméretűek. Jellemző a gazdasági épület datálása (1900) mely téglaszínűre festett vakolatdíszítés.

A telek kerítésére és kapujára szintén alapos helyszíni kutatások alapján sikerült rábukkanni. A Hosszúfalu 334. számú házhoz tartozó kapu hagyományos fedett kiskapuból és mellette elhelyezett

791 A műleírásokhoz nyújtott segítségét itt is köszönöm Buzás Miklós múzeumi főépítésznek.

792 SZNM-MNÉA-6158.

793 Vö. Sabján 2003. 23.

794 SZNM-MNÉA- 6153.

fedetlen nagykapuból álló együttes.⁷⁹⁵ Különös értéke, hogy hagyományos tetőszerkezete is teljesen megmaradt. Szerkezetét jellemzi, hogy vasszegek helyett rejtett ácsmunka, betétes szerkesztésű kapu illetve ajtólapot alkalmaztak készítői. Ez az egyik utolsó megmaradt példánya a helybeli kapuknak.⁷⁹⁶

A tervezett kiállítás jellemzői – a lakóépület berendezése

A hétfalusi kiállítás szándékoltan koncepció orientáltak tekinthető. A felépítendő épület berendezésének kiválasztott időpontját sajátos módon az elsősorban alternatív bemutatási lehetőségként felmerülő, helyben gyakorolt borica szokás hiteles időpontjához igazítjuk. A vonatkozó alapos kutatás szerint román hatósági betiltása előtt utoljára 1933-ban gyakorolhatták a hétfalusi magyarok a szokást.⁷⁹⁷ Ennek az utolsó boricának a közvetlen előzménye, tehát 1933. év karácsonyának második napja a bemutatás kiválasztott időpontja. Az enteriőr a gazdag téli ünnepkör kitüntetett időpontját mutatja be. A szoba berendezésében a borica tánc jellegzetes kellékei is megjelennek a bútorok, használati és dísz tárgyak között.

Egy korábban a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban még ritkán használt kiállítás technikai eszköz alkalmazását terveztük a hétfalusi kiállításban. Alkalmazkodva a jelenben zajló – és várhatóan a későbbiekben sem lankadó intenzitású – információs és elektronikai folyamatokhoz a QR kód adta lehetőségek kihasználása indokolt. A kiállítási enteriőrök egyik évtizedes – ha nem évszázados! – problémáját jelenti, hogy a múzeum látogató az elkészült berendezés statikus állapotával szembesülve semmilyen érdemi háttér információra nem tesz szert és valójában jó esetben is csak egy hangulat – benyomás váltódik ki csupán a gondosan megtervezett kiállítás láttán. Ennél közvetlenebb és hatásosabb üzenethordozói csatornát tesz lehetővé a korszerű QR kód, melynek múzeumi alkalmazási kereteit a nemzetközi trendek is jelenleg keresik. Akár az enteriőr tárgyain, akár egy alaprajzi vázlaton elhelyezve a kód nem zavarja az enteriőr hiteles állapotát. A látogató a jelenleg „okos telefonnak” nevezett saját eszközeivel⁷⁹⁸ azonnal képes az internetes felületen elhelyezett ismeretek leolvasására/letöltésére, azaz a kommunikációhoz köthető interaktív elemek alkalmazására.⁷⁹⁹

Amennyiben a pusztai szöveges információ közlésnél komplexebb formát választunk a kódokkal elérhető tartalom akár a berendezésben forgatott filmrészletek segítségével a készülék képernyőjén keresztül megelevenedő enteriőrt vetíti a látogató szeméi elé.⁸⁰⁰ Ezen eszköz segítségével a living history-nak (megelevenített történelem) virtuális változata „csempészhető” a kiállításba. A kapcsolódó internetes tartalmak nyilvánvalóan alkalmasak a többnyelvű tartalmak közvetítésére is, alkalmazkodva a külföldi látogatók elvárásaihoz. Előnye a korszerű technikai megoldásnak, hogy az intézmény megtakarítja a drága, érzékeny és rendszeres karbantartást – felügyeletet igénylő lejátszó eszközök költségeitől⁸⁰¹, illetve a monitoroknak a hiteles enteriőrt zavaró látványától. Az interpretáció ezen dinamikus eszközének alkalmazása számos továbbfejleszhető – akár ma még fel sem mért gazdagságú kapcsolatot szolgáltat.

795 SZNM-MNÉA-6162.

796 Használható analógiaként számolunk még a Hosszúfalu 2. számú ház kapujával, amely hagyományos fedett kiskapuból és mellette elhelyezett fedetlen nagykapuból álló együttes. A kiskapu fölötti eredeti fedése hiányos. Gazdagon és erősen vasalt szerkezet. Kovácsoltvas szögek alkalmazásával készítették. A ház előtt található alacsonyabb kerítésszakasz fűrészelt deszkamotívumot tartalmaz. SZNM-MNÉA-6155.

797 A tiltás egyébként a borica korai történetét is jellemezte az 1867 előtti időszakban. A román hatóságok tiltásairól a 20. század közepén lásd Kőnczei 2009. 91-92.

798 Az audio guide kölcsönözhető eszközöként alkalmas telefonok bérlése megoldható a látogatók számára.

799 Bárd – Batári 2004. 43. Pl. egy videofilm megtekintésére a borica táncról.

800 Példa a hasonló filmek múzeumi alkalmazására: <http://www.youtube.com/watch?v=jZ6sXMVz4IM&feature=email> (Letöltés időpontja: 2012.február 21.)

801 A multimédiás elemek költségesek, és a legjobb minőségű rendszerek alkalmazásakor is legfeljebb öt évig garantálható a használatuk, az eszközök cseréje a fenntartási költségeket terheli jelentősen.

Az etnikai és kulturális kölcsönhatás mechanizmusok érzékeltetésére kiváló lehetőséget nyújt a hétfalusi épület 1933-as viszonyokat bemutató berendezése. A bemutatásra kiválasztott időszakban – különösen Háromfaluban – a nemzetség intézményének eleven voltát igazolják a források. A borica, mint rituális összejövetel, egyik legfontosabb társadalmi szerepe éppen a nemzetség/nagy család intézményének megerősítése lehetett.⁸⁰² A közel két évtizedes román állami fennhatóságra utaló tárgyak és dokumentumok (pl. naptár, újságok) a magyar-román-német nyelvismeret és használat összetettségét igazolják.

Az átalakuló életmód olyan szegmenseiben ismerhető fel a komplex kultúraformálódás, mint a hétfalusi viselet. Az állandó kiállítás enteriőrjében megjelenik a már a 20. századra általánossá lett szász parasztpolgári viselet. A székelyek által „oláhosnak” minősített 19. századi hétfalusi férfiviselet elhagyása kiválóan dokumentálható. A számos néprajzi szerző által is leírt festői hétfalusi női viselet szintén a barcasági szász paraszti öltözködéssel áll kapcsolatban.⁸⁰³ A viselet számos darabja közös más erdélyi magyar öltözetekkel, azonban olyan elemei is vannak, melyeket ebben a formában más magyar viseletekben nem találunk meg. A férfiak általában nagy karimájú nemezkalapot hordtak, hidegben fekete vagy fehér prémkucsmát. Az álló gallérú hagyományos ing hosszú, kivette viselték, alja szinte térdig ért, *tüszij* nevű bőrvö, a *tüsző* vagy *bogláros öv* szorította a testhez derékban. A széles övben pénzt és iratokat tartottak, és erre volt erősítve a késtok és a tűzszerszámot tartó erszény is. Az ing fölött ujjatlan, elöl csukódó *melles bundát* viseltek, föléje hűvös időben fehér vagy fekete, vitézkötéses posztó zekét terítettek a vállukra. Lábukon kordován csizmát viseltek, de ismerték a székely *cepőköt* és a bocskort is.⁸⁰⁴ Ezek a viseleti darabok a borica készülődés alkalmából kerülnek ki a szekrényekből és válnak láthatóvá a látogatók számára.

A hétfalusi csángó lányok hajukat két fonatban leeresztve viselték meggyszín vagy veres hajkötővel lekötve. A lányos hajkötő helyébe a fiatalasszony arannyal hímzett *menyecskepántlikát* kötött, melyet két éven át hordott, azután meggyszín szalagra cserélte. Ezzel együtt az asszonyok a *csepesz* nevű főkötőt hordták, melynek kontytartó része tarka, hímzett, s fehér fátyolkendőt borítottak rá. Az új asszony – aki a szokásokat betartva még állt a templomban – bogláros tűkkel tűzte meg fátylát, amint néhány hónap múlva beült a padba, nem használt tűket többé. Ingük hosszú volt, köznapon vékony lenvászon, ünnepeken csipkeujjakkal, melyek hosszúak és bőven ráncoltak. Ráncba szedett *rokolyát* viseltek az ing fölött, előtte cifra kötényt. Lányok és fiatalasszonyok ünnepi viselete volt a *hámos rokolya*, a lányoké fehér, az asszonyoké feketére festett házi vászon. Bogláros övükre bőrszerszényt függesztettek. A gazdagabb lányok és fiatalasszonyok *kösöntyűt*, mellboglárt viseltek. Téli-nyári felsőruhaként viselték az elöl csukódó ujjatlan *mellesbundát*, mely bársony borítással is készült. A férfiakéhoz hasonlóan a nők is viselték a sujtással kihányt fehér *zekét* vállra vetve. A 20. század elejétől papucsban és kordován csizmában jártak, de ismerték a sarut és a féltérdig érő s ráncosan legyűrt könnyű szattyán csizmát is.⁸⁰⁵

A női viselet darabok bemutatása lehetőséget kínál arra, hogy a kiállításban megjelenjen a hétfalusiak 20. század első felében meghatározó átmeneti bérmunkaformájának, a nagyvárosi cselédkedésnek az emlékanyaga is. Egy, a nagyvárosi szolgálatból ideiglenesen karácsonyra hatéro fiatal leány csomagjai, Bukarestből hozott tárgyai (ajándékok!) a közvetlen nagyvárosi kapcsolat tárgyi megjelenítését teszik lehetővé.⁸⁰⁶ Így a kicsomagolás közbeni “rendetlen” állapot azt is lehetővé teszi,

802 Könczei 2009. 40.

803 Vö. pl. a különböző kösöntyűk, boglárók és övek jellemzőit. Felmerült a hétfalusi asszonyok hámos rokolyájának a torockói női viselethez kötődése is. Magyar 2011. 285-286.

804 Fél – Hofer 1979.

805 Fél – Hofer 1979. 533-534.

806 Vö. Dankó 2011. 198-199.

hogy szinte keveredve jelenjenek meg az enteriőrben a modern városias ruhadarabok és a hagyományos ünnepi viselet darabjai. Ezáltal a helyi tradicionális népviselet gazdag téli – ünnepi darabjai is szerepelnek az enteriőrben, s mellettük a hétköznapokban viselt modernizálódó és román-szász hatásokat egyaránt magán viselő ruházat egyes darabjai is. A személyes történetmesélés⁸⁰⁷ (akár tárgy történeti aspektusokat is felhasználva) múzeumi interpretációs „csodafegyverként” alkalmazott megoldása a hétfalusi lakóház kiállításában maradéktalanul érvényesülhet – építve a korszerű eszközök lehetőségeire.

A lakóépület berendezését alkotó bútorok is a fentiekben jelzett kettősséggel jellemezhetőek. A 19. századi hétfalusi népművészet elsősorban a bútorokat és az edényeket illetően értékelhető magas művészi színvonalúnak.⁸⁰⁸ A hétfalusi településeken a 19. században fejlett deszkametszőipar működött. Az elsősorban Pürkerecen és Türkösön gyártott és színesen virágozott asztalosbútorok egyéb elnevezései is ismeretesek a kiterjedt vásárcsörgőben. Így a *barcasági csángó bútor*, *brassói csángó bútor*, *csángó bútor*. Kibontakozására elsősorban a közeli brassói szász, részben a háromszéki székely bútor volt hatással.

A hétfalusi csángó bútornál az asztalos munkája csupán a bútor kialakítása volt, a virágozást hozzáértő asszonyokra bízta. A hétfalusi csángó bútor kedvelt alapszíne volt az élénkkék, továbbá a sötétbarna, a vörös és a sötétzöld. A tömött virágcsokrok, füzérek piros, kék, sárga színűek voltak, a 19. század második felétől gyakori volt a narancsszín. A bútorok majd mindegyikét ellátták évszámmal. A csángó bútor festői önálló mesterek voltak, akik a házakhoz jártak, hogy a helybeli asztalosok által készített bútorokat megfessék.⁸⁰⁹ A hétfalusi csángó bútorra jellemzőek a nagy, festői foltok, felületkitöltőnek az élénk színű terülminták és a dús virágkompozíciók mellett a díszítmény középpontjában elhelyezett magános vagy páros madár motívumai.⁸¹⁰

Fontos, hogy a hétfalusi csángó bútor jellemzőinek kialakításában nagy szerepe volt a készítőik és megrendelőik egymásra hatásának. Ez az a terület, ahol újra kiemelt a jelentősége a hétfalusiak távoli vidékek, kultúrák megismerését lehetővé tevő szekerező életmódjának. A 18. század második felétől ismert színesen virágzó hétfalusi asztalosbútor készítése csak a 20. század első felében szűnt meg végleg.⁸¹¹ A bútor eljutott a Barcaság és Háromszék távolabbi településeire is. A szekeresek távoli vidékekre – „*brassói láda*” néven – eljuttatták a termékeket, egészen Bulgáriáig. A 19. század közepétől a tehető hétfalusi parasztcsaládok a díszes berendezésű szoba számára teljes falborítást, ún. „*kideszkázás*” készítették. A szoba bútorait (ágyak, padládákat, tékákat, tálasfogásokat és kendőszegeket) egységes színekben és mintákkal festve összeépítették a fal borításával.⁸¹² A bútorokhoz hasonló festést kapott még a kanáltartó, sőtartó, az ajtó és az ablakra való zsalugáter is.⁸¹³ A hétfalusi hagyományos festett bútor gyártásának leghosszabb ideig aktív központja Pürkerecen működött.⁸¹⁴

Az 1900-as évektől a férjhez menő csángó leány már festett bútor helyett, az új divatú fényezett bútort vitte a háztartásba.⁸¹⁵ A vaskályhával fűtött szobában már a modernnek számító fényezett

807 Ezen szempontok figyelembevételével különösen értékesek a Vass Erika által folytatott tematikus gyűjtések, interjúk a múzeum adattárában. Pl. Vass 2010.

808 Borsos 2011. 482.

809 Seres 1976. 103. a bútorfestés éltetéséhez lásd Veres 2009. 16.

810 Csilléry 1979. 532.

811 A hétfalusi bútor festésének technikai megoldásaihoz lásd Seres 1976. 105-107. Az ilyen vonatkozású ismeretek elsősorban a múzeumi hasznosításhoz kapcsolódó hiteles műtárgymásolatok készítése érdekében elengedhetetlenek.

812 Egy hétfalusi magyar leány hozományába az alábbi bútorok tartoztak 1910 körül: menyecske-láda (pürkereci 170 cm, négyfalusi 380 cm), ládáspad, gyermekágy, nagyágy, emeletes ágy (a felvetett ágy alatt aludtak a gyerekek), 300-400 cm hosszú kendőszege, saroktélka, almárium, sőtartó, kalántartó, asztal, magyar bajuszos székek. Seres 1976. 104.

813 Mohay 2011. 835. Csilléry 1979. 530-532.

814 Seres András kiváló tanulmányában a bútorfestő generációkat – mestereket pontosan beazonosította, egészen a 20. század 40-es éveikig. Seres 1976. 104.

815 Négyfaluban (Szecselevárosban) az 1970-es években a helyben működő bútorgyár termékei váltak kedvelté.

szekrényekben tárolták a ruháikat. A padlót hagyományos rongyszőnyeg borította az 1940-es évek végéig. Miközben a fennálló bútorokat fokozatosan modernizálták és kicserélték, a díszszobák kideszkázott falai egészen az 1980-as évekig megmaradtak. A lakóházakban a ritkán használt első szobában őrződtek meg ezek a bútorok.⁸¹⁶

A lakóépület konyhájának és kamrájának berendezése szintén alkalmas tér a polgárosuló, a nagyvárosi konyhakultúrát megismerő és azt otthonába közvetítő jelleg érzékeltetésére. Különösen az ünnepi étrendhez szükséges sütés-főzés eszközkészlete válik bemutatathatóvá. Mivel a bemutatási időszakban a hétfalusi nők nem csak cselédként, hanem szakácsnőkként is működtek Bukarestben, így nyilvánvaló, hogy a korabeli városi polgári konyhakultúra is közvetítésükkel került otthonaikba.⁸¹⁷ A kamra mérete lehetővé tette, hogy két-három nagy gabonás-lisztes láda elfért benne, és egy nagyméretű asztal is, illetve tároló polcok.⁸¹⁸

A tervezett tematikus tárlat tematikája – a közlekedéskultúra

A hétfalusi telek kiemelt jelentőségű bemutatandó tematikája a jellemző hagyományos közlekedés és járműkultúra, illetve ennek társadalmi hatásai. Egyértelmű célja a néprajzi terepmunkára, könyvészeti és levéltári források bevonására épülő kutatásnak a történeti jellemzők hiteles bemutatása mellett, a modernizációs folyamatok megismerése és érzékeltetése is.⁸¹⁹ A 21. században a mobilitás, a közlekedés az egyes társadalmak közvetlen jellemzésén túl globális jelentéseket is közvetít. Az egyik leggyorsabban formálódó kulturális szegmens és ezért is hangsúlyos jelentőségű a mában zajló folyamatok valós értékeléséhez a történetiségben megismerhető tanulságok múzeumi feldolgozása és közzététele is.

65. kép *Az utolsó türkösi fuvaros (2008.)*

816 Vass 2010. 2.

817 Dankó 2011. 195.

818 Vass 2010. 3.

819 Kemecsi 2010d.

Az állandó kiállítás tervezésekor meghatározó jelentőségű a Szabadtéri Néprajzi Múzeum már megvalósult tájegységi állandó kiállításainak, illetve a kimunkált koncepcióban szereplő elemeknek az összehangolása. Ennek megfelelően az erdélyi épületegyüttes fizikailag elkülönülő állandó kiállításait is indokolt a Múzeum, akár évtizedekkel korábban megvalósított tárlataival összehangolni. A bemutatható tematikai változatosság és gazdagság nyilvánvaló lehetőséget nyújt a kényszerű ismétlések esélyének minimalizálására. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájegységekbe rendezett kiállításain a közlekedés, szállítás tematika eredetileg nem jelenik meg jelentőségéhez mért súllyal. A telkek, gazdasági udvarok bemutatási lehetőségei korántsem hasznosultak eléggé. S bár az intézmény a hazai közgyűjtemények közül mennyiségét tekintve imponáló kollekcióval rendelkezik a paraszti fogatolt jármű kollekcióval, ezek többsége a látogatók számára jelenleg nem látható. Ez is alátámasztja az erdélyi épületegyüttes koncepciójában a hétfalusi szekeresközpont jellemzőinek bemutatására épülő komplex tematikus tárlat létjogosultságát.

A Felföldi mezőváros és az Észak-magyarországi falu tájegységekben alkalmazott megoldásokhoz igazodva az ún. „termes múzeumi” tematikus tárlatok és az enteriőrök vegyes szerepeltetése valósul meg a hétfalusi telken is. A nagyméretű csűrben érintőképernyős monitorok segítségével egy interaktív – több korosztályi szintet is tartalmazó, tehát eltérő nehézségi fokon készült – feleletválasztós kvízzjáték segítségével tervezzük a hétfalusi szekereskultúra jellemző ismereteinek közvetítését.

A hagyományos járműkultúra bemutatásának részeként indokolt a jellegzetes hétfalusi általánosan használt szekér alkatrészeinek bemutatása. A téma mintaszerű feldolgozását elkészítő Kós Károly alapján a hétfalusi jármű: „...a nagy- vagy szekeres szekér 4 méter hosszú. Részai: tengely a kerekekkel (kerékagy, 10 vagy 12 fentő és kerékfal), a tengelyen rögzítve a párna és ezen a derékszeg körül forogható fergettyű, melynek végére a lajtorjátat helyezik. A lajtorját elöl rendes lócs támasztja, hátul pedig a fergettyűbe vésett rókínca. A szekerélőbőz a hátsó tengelyt az ágassal odarögzített 3 méter hosszú nyújtó kapcsolja a derékszeggel. Az egész szekeret az első tengelyhez rögzített s ugyancsak ágassal végződő lórúd vontatja. A rúd ágására keresztben felbécet tesznek, melynek végeit a vas felbécpálca kapcsolja a tengelyvégekhez. A felbéchez kapcsolódik elöl a két hámfá is. E szekérré 2000 kiló terít raknak fel.”⁸²⁰ Az utóbbi évtizedekben folytatott terepmunkán alapuló kutatások segítségével még pontosabban és hitelesen bemutathatóvá vált a híres hétfalusi szekeresek egykori jellemző járműve.⁸²¹ A Kós által leírt járműtípus egy-egy példánya még a közelmúltban is fellelhető volt Hétfaluban. Igaz, hogy már nem használják, de egyes gazdák még őrzik a használaton kívüli szekeret. Így pontosítható volt az egyes alkatrészek mérete is.⁸²²

A hétfalusiak fuvarozásra épülő életmódja szabályozta, hogy a szállítmányok jellegéhez igazodtak a járművek oldalai („lajtorja”) is. Szintén a rakomány határozta meg szekéroldal lezárásának megoldásait. Általánosan elterjedt az enyhén ívelt formájú, láncsal szabályozott dőlésű saroglya. Fontos kitérni a szekéroldal időszakos magasztásának megoldásaira, melyeket szalastakarmány szállításánál

820 Kós 1976. 87.

821 pl. Idu 1972. Albert 1991. Suba 1994. Nagy 1995. Fábán 1996. Berkes 2005. Kemecsi 2010d.

822 A szekér 10 fentős (küllő) 5 talpból álló első kerekei 74 cm, a 12 fentős 6 talpas hátsók 92 cm átmérőjűek. A talp szélessége 6 cm-es. A talpak vastagsága 6,5 cm. Az általam megismert könnyű szekerek „farbécé” 160 cm hosszú. A farhécen három akasztó kampó szolgál a kettes- illetve az egyes lófogatok hámfáinak csatlakoztatására. Az oldala 4 méter hosszú és 52 cm magas. A „rókínca” hossza 78 cm és a 71 cm-es hosszúságú ívelt forma erősen vasalt lócs kapcsolódik hozzá. Az első lócs hossza 102 cm. A „fürgető” hossza 98 cm. Elöl négy- hátul hat „augpánt” fogja össze a szekér elejét, illetve hátsó részeit. A hátsó ágas és a nyújtó csatlakozása is erősen vasalt. Az első- hátsó saroglyák („sorokja”) enyhén ívelt formájúak. Egy- illetve két keresztfával, három, illetve a hátsó nagyobb saroglya esetében öt záppal készültek. Alsó-felső fái vaslemezzel erősítettek és két vaspálca is erősítette a szerkezetüket. Szélesebb felső fája az első saroglyának 86 cm hosszú, az alsó 80 cm, az összekötő oldalfa 49 cm hosszú. A hámfá („kesefá”) vastagsága 8 cm, míg hossza 72 cm. A járművek fenékdesszkái kb. 5 cm vastag 60 cm széles fenyő deszkák voltak. A pürkereci Csiki J. és Székely L. járműveinek adatai alapján.

alkalmazták.⁸²³ A szénahordó járművek között maradt meg legtovább a fatengely használata. A hétfalusiakra jellemző járművek fontos kiegészítője volt a szekérkas. Az elterjedt, nyírfa vesszőből font, kádhoz hasonló formájú, fenék résszel is rendelkező típus mellett, ismert volt a szekéroltal sűrű fonása is.⁸²⁴ Szintén jellegzetes kiegészítője volt a fuvaros járműveknek a bükkfa abroncsos, gyertyán vagy mogyoró vesszőből készített *kóber* (ekhó vagy fedél).⁸²⁵ A használat, a funkció befolyásolta a hétfalusi járművek kiegészítőit is. Így pl. a „*piacra járó*” szekéren volt kényelmes rugós „*bőriülés*”, míg a „*hordó szekéren*” csak keresztben „*abogy az Isten adta*”, egy deszka szolgált ülésre. A piacos járművek rendszeres tartozéka volt a visszaemlékezők szerint az ülés mögé „*beépített szekér láda, a fedelén erre is ülhetett két-három személy*”. Igen jelentős volt a különbség a nehéz fuvaros járművek teherbírása (akár 1500 kg) és a könnyebb, piacra járó szekér (300 kg) között.⁸²⁶

A hétfalusi csángók távolsági szekerezésének visszaszorulását már a kortársak is a vasút megjelenésével (1870-80-as évek) magyarázták. A helyi fuvarosok a 20. század első évtizedeitől kezdve a rövidebb távú, homok, fa, sóder szállítmányok szállításával foglalkoztak. A tervezett állandó kiállítás ennek az időszaknak a hiteles bemutatását célozza meg. Nyilvánvaló, hogy a szállítandó áru és a fuvarok jellege befolyásolta az általuk használt járművek jellemzőit is. A második világháborút követően már csak kivételképpen emlegették az egykori „*Regátba*” járást, mint a távolsági fuvarok egyikét.⁸²⁷ A 20. század utolsó három évtizedétől lezajlott motorizáció, a tehergépkocsik terjedése gyakorlatilag a rövidebb távú fuvarozást is felszámolta napjainkra.

Nem vizsgálták részletesen korábban a kutatók a járművek, fogatok használatánál felismerhető megkülönböztető pl. etnikai különbségeket mutató jeleket. Ezek a magyarországi különböző járműkörzeteknél megfigyelhetőek, esetenként egy-egy település járműveinek jellemzőiként is emlékeznek rá az adatközlők, források. Hétfalusi csángó adatközlő emlékezett úgy, hogy „*a románok zöldre festették szekereiket*”.⁸²⁸ Mivel az etnikai és identitás jelző kulturális elemek hiteles bemutatása kiemelt jelentőségű a tervezett tájegységi állandó kiállításban, így az ilyen irányú adatok nyilvánvalóan fontossággal bírnak.

A kerekes járművek mellett indokolt kitérni a csúszójárművek jellemzőire is. A téli közlekedés meghatározó járműveiként, illetve az erdei munkákhoz használták még Hétfaluban is az utóbbi évtizedekig a különböző szánokat.⁸²⁹ A téli munkák mellett a legények által kezdeményezett szánkózás vidám alkalmait is idézték az adatközlők.

823 A hordó oldalakon „*lajtorjájában*” 25 cm-enként voltak fogak, hiszen számított az alkatrész súlya is. A szalastakarmány rögzítését nyomórúddal és csigával oldották meg Erdély más vidékeihez hasonlóan, a jármű tengelyéhez rögzítve a kötelet. Vö. MNA III. 203-205.

824 A „*piacra járó kocsiszekér*” felszereléséhez tartozott a cigányok által fonott kas. Ismert volt az oldalak (lajtorja) fonását kiegészítő külön fonott első- és hátsó saroglya alkalmazása is. Kemecsi 2010d. A kasok elterjedésére vonatkozóan: MNA III. 200. illetve Berkes 2005. 127., Nagy 1995. 33.

825 Leggyakrabban a „*katlang*”, a mézskemence termékeit szállítók szerelték fel ilyen *kóborral*, „*rogoszinának*” nevezett gyékénnyel borítva. Fehér S. Tanulságos a modern anyagok megjelenése, amelyre Nagy Balázs is felhívja a figyelmet. A gyékényt helyettesítették nylonnal és tartó szerkezetet készíthetett műanyagból (!) is. Nagy 1995. 45. Kemecsi 2010d. A Brassó környéki *kortos* szekér megnevezést Paládi-Kovács Attila is említi. Paládi-Kovács 1973. 52-53.

826 Kemecsi 2010d.

827 Papp D.

828 Csíki Gy.

829 A juharfából készült 3 méter hosszú, vasalt talpú szánok mellett gyakran használták a két részből álló (első 2 méteres, hátsó rövidebb, 1 méteres) rönkszállító szánokat. Az első szán lehetett rövidebb (1 méteres csúszó résszel és 60 cm-es íves felhajló elejével), a lábak magassága 33 cm. Az eplények 97 cm hosszúak és az előre nyúló „*orvok*” hossza 85 cm. Az erdei munkáknál hátsó szán elnevezése, a „*bakontá*” volt, így nevezték a kb. 2 méteres csúszófákat. A rakomány rögzítésére a talpakba erősített „*rókincák*” szolgáltak. Előszán („*bakszán*” és a hozzákapcsolt 3 méter hosszú csúszórúd pár a szénahordás eszközeként volt ismeretes. A hétfalusiak által személyszállításra használt „*kocsiszán*” festése rendszerint zöld volt. A vasalt talp hossza 2 méter volt. Paládi-Kovács 2003b. 206., Nagy 1995. 7. Kemecsi 2010d.

A szállítás és közlekedés témájú hazai kutatás egyik legnagyobb hiányosságának a változásvizsgálattal összekapcsolt jelenkutatást tarthatjuk.⁸³⁰ A szekerek használatát talán leginkább módosító találmány, a forgózsámolyos lovas kocsik elterjedését és használatát kutató tanulmány nem készült az erdélyi területre vonatkozóan sem. A gépesítés terjedésének és a korszerű közlekedési eszközöknek a hagyományos munkarendet megváltoztató hatását sem vizsgálták megnyugtató mélységben napjainkig a kutatók.⁸³¹ S miközben éppen Kós Károly munkáiból ismeretes a történeti változás, a járműkultúra periodizációja a korábbi időszakokban, az utóbbi évtizedekben a szinte a néprajzkutatók orra előtt történt változások dokumentálása/elemezése elmaradt. Részben ennek pótlását is segítheti a „modernizált gumikerekű” és a fergettyűt („*fürgető*”) felváltó forgózsámolyos szerkezetű lovas fogatolású hétfalusi járművek adatainak ismertetése és a járműkultúrát jellemző tárgyak bemutatása a tematikus tárlat részeként.

Az útviszonyok változása egyértelműen befolyásolta a fuvarozás jellemzőit.⁸³² A távolsági fuvarok időtartama és a fogatok mérete is elsőrendűen függött az utak minőségétől. Ezzel magyarázták a kutatók 19. századi legendás hétfalusi 10-12 lovas fogatokat is. Az úthálózat legutóbbi modernizálása, az un. „*köves út*” kiépítése 1955-ben történt, ezt követően gyorsan megjelentek a gyorsabb és könnyebb gumikerekes járművek Hétfaluban is.⁸³³ A gumiabroncsos kerekek ARO terepjárók használt kerekei vagy traktorok első kerekei voltak eredetileg. A gumis kerék megjelenése önmagában nem módosította a szekér méreteit, viszont alapvetően befolyásolta a kerekes mesterséget.

A csűrben tervezett tematikus kiállításban messzemenően indokolt a megváltozott járműkultúra jellemző tárgyi emlékét bemutatni. Ennek hitelességét segíti az „*utolsó türkösi fuvaros*” Partin András által használt gumikerekes jármű főbb adatainak a megismerése.⁸³⁴

A közlekedéssel, járművekkel foglalkozó kiállítás nem mellőzheti a járműveket készítő iparosok – a „*kerekese*”, kovácsok – munkájának kutatását és részleges bemutatását sem. A hétfalusi iparosok és a vevőkörzetükben élő parasztság közösen alakították ki a jellegzetes járműtípusokat. A hétfalusi adatközlők is fontosnak tartották megjegyezni egy-egy jármű készítőjének a nevét, mintegy a kézjegyeinek jelzéseként utalva egy-egy alkatrész megoldására. A helyi fuvarosok ismereteit, igényeit és a kézművesek tudását is formálták a hétfalusiak nagyvárosi közlekedési tapasztalatai is. A bérkocsisként dolgozók („*birzsár*”) – s nem csak a bukaresti, hanem a budapestiek (!) is – közvetítettek technikai újításokat a hazatérésüket követően Hétfaluba.⁸³⁵ Az utóbbi évtizedekben felgyorsult az időállóbb

830 Az egyes településeken végbemenő gyors átalakulásra – vastengelyes, gumikerekű járművek használata moldvai falvakban – hívja fel a figyelmet 2001-es adatokat említve Berkes 2005. 129. Háromszék falvaiban lezajlott változáshoz lásd Nagy 1995.

831 Vö. Szilágyi 2009. 28-29.

832 Imreh 1980. 75-76.

833 Az úthálózat változásánál is komolyabb befolyása volt a „kollektív” megalakulásának 1960-ban. Pl. Bálint Sára visszaemlékezése szerint az addig: „2 lóval, 2 ökörrrel, 6 fejős tebénnel és borjakkal, 40 báránnyal és 3-5 disznóval, tyúkokkal, kacsákkal és pulykákkal, 13 bektár földön gazdálkodó apjának 2 szekerét, rostáját, vejével közös cséplőgépét, kapáló ekéjét, és vetőgépét is be kellett adnia”. A kollektivizálás szekerességre való hatásához Suba 1994. 125. vagy Nagy 1995. 6.

834 Az egyenes deszka oldalak hossza 405 cm, magassága 67 cm. Az első kerék 69 cm átmérőjű, míg a hátsó 80 cm. Az oldalakat tartó erősen vasalt rakoncák hossza elől-hátul egyformán 74 cm. A ferhéc hossza 162 cm, míg a hámfá hossza 73 cm. A nyújtó 4 méteres. Ez a jármű 3 tonna teherbírású, első sorban a gyári tengelyeknek és a gumikereknek köszönhetően. A nagyobb, akár 5 tonnát (!) is bíró forgózsámolyos jármű egyenes oldalainak hossza 494 cm, magassága 58 cm. Az oldalakat két egyenes deszkából állnak. Az első kerekek 89 cm-es, míg a hátsók 95 cm átmérőjűek. A hosszú oldalakat nem csak elől, hátul is tartják merevítő rakoncák, hanem a raktér közepén is állnak az aljdeszkához rögzített vasfülekbe állított egyenes 165-174 cm hosszú fa rudak. A jármű első sorban homok és sóder szállítására alkalmas, a rakomány üritése a kocsiszekrény zárásának meghatározója. A rakteret elől lezáró első sűbert alkotó deszkákból összeállított lap egyben a háttámlája az ülésnek. Egy felnyitható tetejű kocsiláda az ülés. A láda hossza 106 cm, szélessége 48 cm, mélysége pedig 52 cm. Kemecsi 2010d.

835 Bálint S. A gyári technikai megoldások helyi megismerésének eszközei voltak a közösség által beszerzett tűzoltó kocsik. Pürkeréken sikerült megtalálni az 1892-ben Budapesten készült tűzoltó kocsit. A gyári terméként készült – s nemzetközi szinten is értékelt – magyarországi kocsigyárak (pl. Kölber) járművei közvetlenül mutatták a vidéki járműkészítők és fuvarosok számára a legmodernebb technikai megoldásokat. Ezek hatása fontos területe a járműkultúrát elemző kutatásoknak, miként a különböző kocsigyárak termékeinek elterjedését is érdemes figyelembe vennie a kutatóknak. Vö. Bíró 1992.

fém alkatrészek alkalmazása a járműveken. A gyári tengely és a gumikerekek után a többi alkatrész pótlása is egyszerűbb a hagyományos kézműves technikát igénylő hagyományos anyagú alkatrészek helyett a különböző fémből készült elemekkel. Ezáltal esztergályosok, lakatosok, autószerelők egyaránt közreműködnek a járművek javításában.

Szintén jellemzői a hétfalusi járműveknek az alkatrészek nyersanyagául szolgáló fafajta. Ezek bemutatása a látogatók számára hasznos információként interaktív elemek alkalmazásával válik lehetővé, hasonlóan a Múzeum Felföldi mezőváros tájegységében látható tállyai csizmadiaműhely megoldásához.⁸³⁶

A különböző járművek vontatásának kutatása, a fogatolás kiterjedt s önmagában is könyvtárnyi irodalmához kötődik. A nemzetközi szakirodalom is általában a járművekkel közösen tárgyalja a fogatolás kérdését, miként Kós Károly is alapvető tanulmányában részletesen ismerteti a hétfalusi jellemzőket.⁸³⁷ A Szabadtéri Néprajzi Múzeum jelenlegi állandó kiállításában ugyan szerepelnek a fogatolás eszközkészletébe tartozó tárgyak az enteriőrök részeként, de alkalmazásuk, használatuk jellemzői nem kerülnek bemutatásra és a látogatók ismeretei már nem kapcsolódnak a tárgyakhoz. Nem számíthatunk az évtizedekkel korábban még működő ún. AHA reakció⁸³⁸ kiváltódására a fogatolás eszközeivel kapcsolatosan. Az igásló állomány gyors csökkenése adathozható Hétfaluban⁸³⁹ éppúgy, mint más erdélyi, moldvai településeken, illetve Magyarországon.⁸⁴⁰ A fogatolás témaköréhez tartozik a vonójóság patkolásának ismeretanyaga is. A hétfalusi fuvarosok által használt téli patkók, patkósarkok is jellemzőek, éppúgy, mint a fogat hajtásánál használt ostor jellege. A tárgyi emlékek gyors eltűnése is indokolja a tervezett tematikus kiállításon történő értékes bemutatását a látogatók számára.⁸⁴¹ Az egykori hétköznapi tudás elemei közül a lóirányító szavak, a jellemző állatnevek, a betanítás fogásai mára gyakorlatilag eltűntek. A tematikus kiállítás – hangsúlyozva a nyelvi és etnikai környezet jellemzőit – szintén alkalmas ennek a tudásanyagnak a korszerű közvetítésére.

A csűrben bemutatásra kerülő műtárgyak mellett kiemelt szerepe lesz a hiteles műtárgymásolatként készülő tárgyaknak is. Ezek az interaktivitást szem előtt tartva az „életnagyságú szekér puzzle” részeként a könnyű típusba tartozó jármű szét- illetve összeszerelését bemutató fotók/leírás, esetleg film segítségével a látogatók számára is kipróbálhatóvá teszik az összeállítást.⁸⁴²

Alternatív bemutatói lehetőség – a borica

A múzeumi hasznosítás szempontjából elengedhetetlen a közvetlenül bemutatásra kerülő tematikán kívüli kulturális jegyek feltárása és ismerete. A hétfalusiak gazdag népköltészeti hagyomá-

836 Batári Zsuzsanna muzeológus rendezte a műhely kiállítását ötvözve az enteriőr és az interaktív elemeket tartalmazó tematikus tárlatot. Kemecsi 2008a. 75.

837 Kós 1976. 85-86.

838 Bereczki 2010a. 6., illetve 2010b. 378.

839 Egyöntetű volt a vélemény 2008-ban, hogy egyetlen magyar lovas fuvaros működik Hétfaluban, a türkösi Partin András, és megfelelő lova is csak neki van. A koporsó készítő, temetkezési vállalkozó Fabich Aranka őriz egy hagyományos lovas gyászkoszt, melyet egyre többen rendelnek meg a temetési szertartás díszének emelésére. A kocsit 1930 körül hozták Bécstől! (A jármű megmaradásának története is tanulságos.) A szükséges karbantartás, az elengedhetetlen javítások a helyi kovácsok és kerékgyártók feladata volt, s ezt igen jó minőségben végezték el. Fabich A.

840 Pl. Benedek 1997. 217. vagy Halász 1994.

841 A napjainkban használt fuvaros lószerszám részei az adatközlők szerint az alábbiak: „*fejfék zabolával, kantár, előbám: mellyszíjú, nyakszíjú, hátszíjú. Nyújtó szíjúk a farhámbor tartozik. Tartószíjú, húzó. A lónc rája a testit a lónak, de erősebb, mint a bőr.*” Az ismertebb lovas fogatok mellett, ki kell térnünk a szarvasmarha fogatolásának bemutatására is. A tatrangiak előszeretettel tartottak ökröket, a rövidebb, erdei fuvarok céljára. 50 éve még gyakori látvány volt 5-6 ökrösszekér lassú vonulása egymás mögött a tatrangi határban. A hétfalusi kettes járom jellemző méretei az alábbiak: a „*járomfej*” 137 cm hosszú, *aljfa* 124 cm, a *járompálca* 68 cm, *bélfa* 66 cm hosszú. A tehénre is használt egyes járom 143 cm aljfa, és 136 cm a járomfej. A bélfa hossza 52 cm. Kemecsi 2010a.

842 Hasonló projektet valósított meg a Néprajzi Múzeum a Művészetek Völgye programsorozat részeként 2010-ben Kapolcson. <http://old.magyardmuzeumok.hu/latogato/index.php?IDNW=831>

66. kép Febér Sándor piürkereci gazda, viasznyelű ostorával (2008.)

nyaira a szaktudomány már korán figyelmet fordított.⁸⁴³ A kiállítással kapcsolatos múzeumi bemutatók, alternatív programok, múzeumpedagógiai témák szintén gazdag előismeretekre építhetnek.⁸⁴⁴ A hétfalusi csángók nyelvjárása, mesevilága, gyermekjátékaik és dalkincsük értékes sajátosságokat hordoz, s viszonylagos elzártsága miatt a magyar népi műveltség régies elemeit őrizték meg. Népszokásaikról, mint a Gergely-járás, a zöldfaállítás, a búzakoszorú vivés részletes leírásokat ismerünk.⁸⁴⁵

A rendkívül gazdag hétfalusi szokáshagyomány legismertebb és jellegzetes eleme a borica. Ez a táncos szokás csak Hétfaluból ismeretes. „*Boriczának nevezték azon körtáncot mely régi eredeténél és ritkaságánál fogva a nép mulatságának fénypontját képezte és annak különös jellemző színt kölcsönzött.*”⁸⁴⁶ Négyfaluban a szokás a 19. század közepén kiment a gyakorlatból és csak a Brassótól távolabb fekvő Háromfaluban maradt meg.⁸⁴⁷ A téli napforduló ünnepkörébe tartozó termékenységvarázsló rítust régebben egész farsangban, 1870-es évektől már csak karácsony másnapján vagy aprószentek napján járták. A szokásban csak férfiak vehettek részt. A borica és a településeken működő legénytársaságok az életkori csoportkohézióval, a helyi társadalom jellemzőivel közvetlen viszonyrendszerben álltak.⁸⁴⁸

A szalagokkal, csörgőkkel, csörgős sarkantyúkkal felszerelt borica táncosok felszereléséhez tartozott a fából készült „*lapocka*”. A négy álarcos „*kuka*” kelléke volt a derekukra erősített kolomp

843 Vö. Herrmann 1901. Kolumbán 1903. Horger 1908. különösen gazdag és kiválóan használható anyagot gyűjtött Seres 1984.

844 Így pl. az esztendő ünnepi szokásairól, a felnőtté válásról önálló köteteket publikált Veres 2002. 2005. 2007.

845 Seres 1984. 355-481.

846 Orbán 1871. 148.

847 Kőnczei 2009. 84.

848 Kőnczei 2009. 78-79.

és fakard, illetve egy korbács. A boricasok vonulásakor az élen haladó „tebetartó” vitte a „tebél”, amely egy aranyozott gyümölcsökben végződő fenyőfa volt, utánuk következtek a cigányzenészek. A menetet a borica táncosok zárták. Házzól, házzra járva az udvarokon mutatták be jellegzetes négy részre tagolódó kötött körtáncukat. A kukák tréfáik közben igyekeztek elemelni valamit a háziaktól, amit a gazda pénzzel vagy étellel válthatott vissza. A borica járás végeztével a résztvevők mulatságot tartottak.⁸⁴⁹ A szokást a román hatóságok betiltották és újraélesztésére csak több lépcsőben végleg az 1980-as években nyílt lehetőség.⁸⁵⁰ Az enteriőr értelmezését segítő korszerű QR kód az alternatív berendezésben is lényegi szerepet kaphat. Az ismert archív felvételek felhasználásával a látogatók akár az épület udvarán virtuálisan megelevenedő borica járást is megismerhetik, miként a szokáscselekményre vonatkozó olyan háttér információkat is, melyek a közösségi identitás őrzésében betöltött szerepét igazolják. Mintaértékű esettanulmányként tekinthetünk a hétfalusi borica járásra, mint a magyar szellemi örökség megőrzésének sajátos és esetenként konkrét politikai tartalmakat és tanulságokat is magába foglaló komplex jelenségre.⁸⁵¹ A nonverbális médiumként értékelhető rituális kommunikáció – a borica – bonyolult és összetett jelenségcsoport.⁸⁵² Így múzeumi bemutatása érdemi kihívást jelent a számunkra. Nyilvánvaló, hogy az interpretációs megoldások komplex alkalmazására lesz szükség.⁸⁵³

Összegzés

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum erdélyi épületegyüttesének részeként tervezett hétfalusi állandó tárlat megvalósításához intenzív és komplex célzott muzeológiai-néprajzkutatói tevékenység szükséges az elkövetkező időszakban.⁸⁵⁴ Ennek a kutatásnak a szervezési feladatait az Erdélyben érzékelhető rendkívül gyors kulturális átalakulás alapvetően befolyásolja.

Elengedhetetlen, hogy a kiállításon bemutatott kulturális jelenségekhez hozzáférést kell a látogatók számára biztosítani, s ezzel párhuzamosan a múzeumban őrzött és bemutatott gyűjteményekhez az értelmezésen keresztül kell a hozzáférést megadni számára. A hétfalusi kutatás nyilvánvaló tárgyát képezik az egykori életvilágok, hiszen komplexitásukban hitelesen vallanak azokról az elemekről, melyek látogatóinkat érdeklik. A tervezett kiállítás nem a statikus tudás-átadás helyszíne és eszköze, hanem dinamikus, a vonatkozó ismeretekre vonatkozó diskurzus lehetőségét teremti meg.

A közlekedés tematika mentén a hétfalusi kultúra bemutatása alkalmas arra, hogy olyan aktuális kérdésekre is hiteles válaszokat adjon a Múzeum, mint a multietnikus környezetben őrződő identitás, vagy a diaszpórában⁸⁵⁵ is fennmaradó saját kulturális jegyek, jelenünkben esetenként súlyos konfliktusokat⁸⁵⁶ is hordozó jellemzői. A hétfalusi borica, mint társadalmi reprezentáció és mint nonverbális médium további érdemi üzeneteket is hordoz.⁸⁵⁷ Különös jelentőséget eredményez Hétfalu jellemző

849 Magyar 2011. 286.

850 Könczei 2009. 92-94.

851 A Múzeum Szellemi Örökség Igazgatósága az UNESCO listával kapcsolatos szakmai feladatok koordinálójaként közvetlenül kapcsolódik a hasonló magyar szellemi örökségvédelmi feladatokhoz. Ennek az áldozatos és nemzetpolitikai szempontból is kiemelten fontos identitásőrző tevékenységnek a kapcsolódási pontjait is alkalmas a hétfalusi kiállítás jelezni.

852 Utalunk a borica tánc egyes elemeinek nyilvánvaló erotikus, szexuális üzeneteire (pl. veregetés lapickával – bikacsökkel). Könczei 2009. 98-100.

853 Ebben kiemelt szerepe lesz a borica rituális eszközeinek értelmezésének.

854 Csak felsorolás szerűen sorrendiséget nem jelezve: épület kiválasztások, bontások, újjáépítési javaslatok elkészítése, helyi néprajzi gyűjtemények, közgyűjtemények anyagainak megismerése, levéltári-könyvészeti kutatás, berendezési tervek készítése, kiállítási tématervek majd forgatókönyvek kidolgozása, interpretációs tervek készítése, műtárgymásolatok készíttetése, restaurálási tevékenység, etnobotanikai kutató és tervezőmunka.

855 Ennek tekintve a tömeges bukaresti munkavállalást.

856 Vö. Veres 2008. Kemecsi 2010e.

857 Könczei 2009.

földrajzi és társadalmi helyzete. A kutatott települések ugyanis nem egyszerűen különböző etnikumok és ezek kultúrájának határán fekszenek, hanem lényegesen mélyebb törésvonalon. Gyakorlatilag a nyugati civilizáció és kereszténység, illetve az ortodoxia közötti határvonal egy kitüntetett pontjaként értékelhető Hétfalu helyzete.⁸⁵⁸ Ez a kulturális kisérték Európa és a Nyugat hataraként is működött évszázadokon keresztül és a politikai döntések eredményeként kialakított új európai közösségi formációs folyamatok sem teszik érdektelenné a tradicionális kereteket.⁸⁵⁹ A civilizációk s ezáltal a kulturális entitások közötti törésvonalak mentén jellemző konfliktusok tanulságainak jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A hétfalusi magyarok évszázadok alatt adott válaszai a környezetükhöz való viszonyra vonatkozó kérdésekre, tehát tágabb, európai összefüggésekben is relevánsnak és adekvátan értékelhetőek.

IV.8.

Probléma érzékenység és aktualitás múzeumi környezetben

Napjainkban a szűken vett szakmai körökön kívül is zajlik az eszmecsere a múzeumok – s köztük a néprajzi gyűjtemények – változó szerepvállalásáról. Megállapítható, hogy ma még többnyire előítéletek és nem egyértelmű logikai kép él a közvélekedésben a múzeumokról. A 21. század harmadik évtizedére a megújulásra vállalkozó múzeumokban a kérdésekre adott összetett válaszok a többszólamúságot, a prezentáció nyitottságát, a rugalmasságot, relativitást képviselik.⁸⁶⁰ Ezekhez a jellemzőkhöz kapcsolódik a problémaérzékenység, melynek a múzeumok tevékenységet alapvetően befolyásolóvá kell válnia.

Ezzel összefüggésben van az a gyakori reakció/kritika egy-egy aktuális, a közérdeklődést is felkeltő tárlat esetén, hogy hiányzik az alapos előkészítettség, a tudományos megalapozottság a koncepcióból. Természetesen a múzeumban tevékenykedő gyakorló szakemberek számára nyilvánvaló, hogy steril körülmények szerinti működés egy-egy kiállítás tudományos előkészítettségét illetően, illuzórikus elvárás. Az ismeretes pozitív példák szerint – melyek többsége rendszerint nemzetközi tapasztalatokból származik – a sikeres kiállítások egyik általános jellemzője az alapos előkészítettség. Egy-egy nagy kiállítás előkészítése nagy német, holland múzeumokban minimálisan 4-5 esztendő. S nem elégszenek meg a nemzetközi térfélen jelenlévő meghatározó súlyú intézmények a projektek megvalósításával és példászerű kommunikációjával. Egy-egy kutatási program, állandó kiállítás, éves vagy évadra tervezett komplex múzeumi tevékenység megvalósítását közvetlenül követi az önreflexív értékelés és elemzés.⁸⁶¹ Erre törekednie kell a hazai múzeumoknak is, mégpedig következetes és teljesíthető(!) középtávú tervezéssel, gyűjteményi- és kiállítási koncepciókkal. De ez nem lehet egyenlő a társadalmi környezettől való elzárkózással, és a reagáló képesség teljes feladásával.

A történelem és a kultúra közötti eltérés a prezentizmus problémája elsősorban. A mély társadalmi identitás válság és a reprezentációs válság kiegészül a nagy intézményekkel szembeni társadalmi

858 A szekerező hétfalusiak közvetlen és eredményes évszázados kapcsolatokat működtettek az iszlám civilizációhoz kapcsolódó területekkel is.

859 Vö. Huntington 2008. 257-262.

860 Vö. Scholze 2004.

861 Így pl. a németországi szabadtéri néprajzi múzeumok „zászlóshajója” a detmoldi múzeum rendszeresen közzéteszi témaéveinek komplex értékelését. Vö. Kleinitz 2019. Jelzésértékű, hogy a detmoldi intézmény hivatalos névváltozását, mely igazodik a küldetésük alakításához grafikai megoldással a múzeumi kiadványok címlapján is jelzi: Az eredeti Westfälisches Landesmuseum für Volkskunde névből a néprajzra utalót áthúzva szerepelteti és mögé írja helyette Alltagskultur. 2001-ben G. Korff a SIEF 7. budapesti konferenciáján még úgy nyilatkozott, hogy szükségtelen az intézmény cégtábláját átfesteni, kicserélni. Korff 2003. 150.

kritikával. Felismerhetőek az artikulálódó társadalmi aggodalmak, melyek között erőteljesen jelen van az amnéziától való félelem és az autentikusság kérdése is. A klasszikus értelmező keretrendszerek felbomlását követően, a korábbi nagy narratívák már nem adnak hiteles válaszokat.⁸⁶² Rendkívül fontos a szembesülés a társadalmi igényekkel. Az egyes tárlatok megvalósítói számára éppen ezért elsőrendű érdeké kell, hogy váljanak az egyes kiállításokról készített önreflexív indíttatású elemzések.⁸⁶³ Az általános muzeológiai problémakörökön túl ma már része ezeknek az elemzéseknek a kiállítás kommunikációjának, társadalmasításának, múzeumpedagógiai tevékenységének az értékelése is. Szintén egyre általánosabb, hogy a múzeumi vendégkönyvek adatait is felhasználják a kutatások során.⁸⁶⁴ Jelen, esettanulmány egy tematikus időszaki tárlathoz kapcsolódó vendégkönyvi bejegyzéseket felhasználva kíván állást foglalni a problémaérzékeny múzeumi kiállítások kérdéskörében.

Tematikus időszaki kiállítás az enteriörök között

A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Észak-magyarországi falu tájegysége 2010. június 25-én nyílt meg. Az észak-magyarországi falu tájegység számos újszerű állandó kiállítási megoldása mellett egy, a múzeum korábbi tájegységeiből hiányzó fontos üzenetet is közvetít. Ez az első állandó kiállítás a skanzenben, ahol a mai országhatárokon túli területről származó lakóház épült fel. A nemesradnóti gömöri lakóház a kismemesi kúriaépítészet példaszerű objektuma. Az áttelepített és hitelesen berendezett ház enteriorszerű kiállításait kiegészíti, egy szintén újszerű tematikájú időszaki tárlat is.

A ház nagyméretű kamrájában „*Magunkra maradtunk. Magyarok kisebbségben Csehszlovákiában I. 1919-1930*” című időszaki kiállítás nyílt.⁸⁶⁵ A tárlat elsőrendű szándéka a napjainkban is igen aktuális tematika történeti előzményeinek felvázolása a tárgyközpontú enteriörök között. Ennek megfelelően elsőrendűen fogalmak és tények tisztázása vált szükségessé. Az első részben a Felvidék, Felföld, Szlovénzko fogalmak értelmezését vállalja fel a kiállítás.⁸⁶⁶ A történelmi Magyar Királyság északi megyéit alkotó területek, amelyet ma Szlovákia név alatt ismerünk, az első világháborút lezáró trianoni béke előtt sohasem alkottak különálló közigazgatási egységet, sem politikai, sem gazdasági, sem földrajzi, sem pedig etnikai szempontból nem különültek el Magyarország többi részétől. Ennek a természeti értékekben bővelkedő régióknak a gazdag kulturális örökségét az itt évszázadokon át egymás mellett élő szlovák, magyar és német lakosság teremtette meg. E három népet azonban nem csak a mindennapok gazdasági kényszere kötötte össze, de a Magyar Királyság olyan közös történeti öröksége is, mint a reformáció, a Rákóczi-szabadságharc, vagy az 1848/49-es szabadságharcok, melyben a magyarok oldalán a szlovákok is nagy számban vettek részt. A dualizmus korában azonban – nem kis mértékben a korabeli magyar kormányok intoleráns nemzetiségi politikája miatt – a szlovák politika szembekerült a magyar állameszmével. Így amikor az első világháború végén a nagyhatalmi érdekek és a cseh expanzív törekvések erre lehetőséget teremtettek, a szlovák elit a Magyarországtól való elszakadás és a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozás mellett döntött.

862 vö. Frazon 2011. 19-21.

863 Igen izgalmas és tanulságos az egyes kiállítások utólagos tudományos elemzéseiként készített tanulmánykötet, amely a 2006-ban indult MaDok „kiállítási dominó” 12 kortárs témájú kiállítás sorozatra vonatkozik. Fejős – Frazon 2007.

864 pl. Rékai 2003, Türk 2006, B. Czeller 2010, D. Haszmann 2009. Batári 2009. Frauhammer 2011a, 2011b.

865 A kiállítás az eredeti tervek szerint egy sorozat első elemeként valósult meg. A kronológiai időrendben később következő események – jelenségek a további tárlatokon kerülnek bemutatásra. Az erre való igényt jelzik a látogatói bejegyzések is: pl. „*Nagyon fontos ez a kiállítás, jó hogy a kisebbségi sorsot is bemutatják. Kérdőjeletlenül. Kár, hogy az I. bécsi döntésről, és annak gyönyörű örömeiről nincs dokumentum! Sebaj hátba egyszer lesz...!? Ha meg merik mutatni! 2011.júl.26.*” Az eredeti koncepció úgy módosult, hogy 10 évvel a megnyitását követően is még az első nyitó tárlatként létrehozott projekt látogatható és nem folytatódott a későbbi évtizedek elemzését célzó tudományos kutatási program.

866 Szarka 2008. 18.

A kiállítás második „*Akik feje fölött elmozdult a határ*” című részében kerülnek bemutatásra a csehek és a szlovákság önrendelkezési jogát is érvényesítő trianoni béke vonatkozó jellemzői. A csehszlovák–magyar államhatárt a békekonferencia az etnikai elveket teljesen figyelmen kívül hagyva, csupán stratégiai, gazdasági, közlekedési szempontokat figyelembe véve állapította meg. Ennek következtében Csehszlovákiához jelentős tisztán magyar, vagy magyar többségű területek (a Csallóköz, az Ipoly mente, Nógrád, Bars és Gömör megyék, a Bodroghöz stb.) is kerültek.⁸⁶⁷ A mai Szlovákia területén több mint 800.000 magyar maradt, akiknek a száma a húszas években gyors fogyásnak indult, s 1930-ban már csupán 570.000-en vallották magukat magyarnak. A csökkenésben nagy szerepet játszott, hogy a Csehszlovák Köztársaság megalakulását követően mintegy 120.000 fő (többségük állami alkalmazott: postás, vasutas, hivatalnok, tanító) települt át önként vagy a csehszlovák hatóságok nyomására a trianoni ország területére.⁸⁶⁸ Jelentősen csökkentette a magyar lakosság létszámát az is, hogy a szlovenszói városok többnyelvű és változó identitású rétegei (több tízezer család), az új állam iránti lojalitását kimutatva, már csehszlováknak vallotta magát. Az asszimiláció azonban inkább csak a nyelvhatár fölött és a nagyobb városokban volt észlelhető, s Dél-Szlovákia lakossága meg tudta őrizni magyarságát. A kiállításban a személyes visszaemlékezések szervesen egészítik ki a köztörténeti adatokat.

A harmadik kiállítási egység a csehszlovákiai un. „*emberarcú nacionalizmust*” és a magyarok sérelmeit mutatja be, újra csak építve a számos egyéni visszaemlékezés üzeneteire a hivatalos dokumentumok mellett. Az első Csehszlovák Köztársaság (1918–1938) ugyan parlamentáris demokrácia volt, ahol minden polgár – így a magyar nemzetiségűek számára is, biztosítottak voltak az alapvető demokratikus jogok, ám a prágai kormányok sohasem mondtak le arról, hogy a soknemzetiségű államot csehszlovák nemzetállammá alakítsák át.⁸⁶⁹ Ennek a törekvésnek estek áldozatul a magyar múltira emlékeztető szobrok és emlékművek, s emiatt volt felemás az egyébként méltányos nyelvtörvény (a 20%-tól nagyobb magyar lakossággal bíró járásokban magyar nyelvet is lehetett a hivatali ügyintézésben használni) végrehajtása is. Több tízezerre rúgott azon magyarok száma, akik nem kaptak állampolgárságot; tilos volt a magyar nemzeti szimbólumok használata; hiányos volt a magyar nyelvű iskolahálózat, amelyre csehszlovák szellemiséget igyekeztek erőltetni; a magyar lakosságot eleve megbízhatatlannak tekintették és kiszorították a közigazgatásból.⁸⁷⁰ A húszas években lebonyolított földreform azt a célt szolgálta, hogy a termőföldet az államhoz hű cseh és szlovák lakosság kezére juttassák. A földreform során Dél-Szlovákia magyar etnikai jellegét csehszlovák telepes falvak sorával igyekeztek megbontani.

Az időszaki tárlat negyedik egységében a szlovákiai magyarság politikai önszerveződéséről közlünk információkat. Mivel a felvidéki területek önálló politikai hagyományokkal nem rendelkeztek, a szlovákiai magyarok politikai érdekképviselője megkésve, csupán az 1920-as parlamenti választások előestéjén formálódott ki. A magyar lakosság többsége a csehszlovák kormányzatokkal élesen szemben álló, a magyarság sérelmeit annak szemére hányó ellenzéki magyar pártokat, a katolikus irányultságú Országos Keresztényszocialista Pártot és a protestáns jellegű Magyar Nemzeti Pártot támogatta. A szlovákiai magyarok között nagy népszerűségnek örvendett Csehszlovákia Kommunista Pártja. Abban, hogy a kommunista párt szlovákiai bázisának mintegy harmadát magyarok alkották, nagy szerepe volt, hogy a felkarolta a földreform során kisemmizett magyar szegényparasztságot, s az országos pártok közül egyedül síkra szállt a csehszlovákiai nemzetiségek önrendelkezési joga mellett. Harmadik alternatívaként a kormánytámogató un. *aktivista* magyar pártok léteztek, ezek azonban

867 Simon 2008. 21.

868 Popély 1995. 45-60.

869 Maléter 1933. 14-15.

870 Simon 2008. 20.

csak csekély eredményeket tudtak felmutatni.⁸⁷¹ A csehszlovák demokrácia lehetőségeit kihasználva a szlovenszkói magyarok 1920-tól kezdve mindig rendelkeztek parlamenti képvisellel, és sérelmeikkel a nemzetközi fórumokon is megjelentek, ám a nemzeti koalíciót alkotó csehszlovák többség mellett érdekérvényesítő erejük és eredményeik minimálisak voltak.⁸⁷²

A tervek szerint négy részes sorozat első elemeként megvalósult időszakos tárlat előkészítésében a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet, a Tatabányai Múzeum, és a Szerencsi Múzeum nyújtott komoly segítséget a tárlat kurátorának. A kiállítás látványát a Narmer Építészeti Stúdió készítette, s az ő tevékenységük eredményeként készült el a szokatlanul tünő, felvállaltan sok olvasható szöveget alkalmazó kiállítás, amelyben csak jelzésszerűen jelennek meg eredeti tárgyak (fegyverek, könyvek, pénzek), viszont a legmodernebb számítógépes technika segítségével működnek a filmeket, fotókat bemutató képernyők. A tárgyak a falra szerelhető üveg dobozokba kerültek. Közvetlen háttérüket a falburkolat adja. Nem volt szükség külön tartószerkezetre, mert az üveg dobozokat közvetlenül a falakra lehetett erősíteni. A kisméretű vitrinek ezzel a megoldással átláthatókká, egyszerűvé váltak, s így is biztosították a tárgyak védelméhez a szükséges biztonságot. A kiállítás fizikai felületei, a terem falai úgy veszik körbe a látogatókat, akár csak egy óriási könyv lapjai. A könyv olvasásához mérten egészen más interakcióra van lehetősége a kiállítás értelmezésekor a látogatóknak.⁸⁷³

A tematikáját tekintve rendkívül aktuális, és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum korábbi kiállításaitól eredendően és felvállaltan különböző tárlat megvalósításakor a szabadtéri és a termes múzeumi megoldások közötti kölcsönhatásokat kívántuk felhasználni.⁸⁷⁴ Miközben a kiállítás szűkebb keretét adó nemesradnóti épületben közel 600 tárgyat tartalmazó hitelesen berendezett enteriőr látható, és a teljes állandó kiállítási egységben közel 7.000 darab tárgy szerepel, a tárlat tudatosan a vizuális és szöveges információ közvetítést alkalmazza.

Visszajelzés és értékelés – a vendégkönyvi bejegyzések

A koncepció kialakításakor, a kisebbségi helyzetben élő magyarokra vonatkozó tematika megjelölésekor is nyilvánvaló volt, hogy élénk látogatói visszajelzésekre, reakciókra számíthatunk. Az épületben dolgozó teremőr felkészítésekor is hangsúlyosan kezeltük ezt a területet. A házban látható enteriőr kiállításnak és a tematikus tárlatnak külön – külön vendégkönyvet rendeltünk.⁸⁷⁵

Egy adott kiállítás közvetlen (személyesen vagy a teremőrökön keresztül), illetve közvetett (vendégkönyv vagy multimédiás tartalom formájában) kommunikációt folytat a látogatókkal. Ha azt kérdezik, miért van erre szükség, vagy szükség van-e egyáltalán, egyszerű a válasz: ugyanis egy kiállítás sem ér véget a megnyitóval, adódhatnak olyan kérdések, problémák, amelyek azonnali, gyors megoldást igényelnek (például megsérül egy felirati cédula, elfogyott a családi füzet, nem működik valamelyik elektronikus szerkezet). A látogatókkal való folyamatos kapcsolattartás azt a célt szolgálja, hogy ne csak beszéljünk, hanem tegyünk is az intézmény szakmai színvonaláért, nem utolsósorban a látogatóbarátságért. Es mindamelllett, hogy ez egy divatos, ám tartalommal megtölthető szlogen, a múzeumnak többek között azért is kell hangsúlyozottan figyelni a látogatóira, mert a jövő múzeumlátogatói szokásait alakítja, alapozza meg azáltal is, hogy igényes szolgáltatást nyújt.⁸⁷⁶ A bejegyzések mégoly

871 Vö. Angyal 2002.

872 Simon 2008. 21.

873 Vö. Frazon 2011: 119-120. Szintén Frazon hívja fel a figyelmet arra, hogy a szövegszerű struktúrára épített kiállításokkal kapcsolatos módszertani kérdések megválaszolása mennyire fontos. Pl. „*Nem lehetséges-e, hogy nem az olvasással, hanem a leírt szövegekkel van a probléma?*” Frazon 2011. 155.

874 Batári 2009, Balázs 2003.

875 A múzeumi vendégkönyv olyan fórum, ahol a bejegyzők elmondhatják véleményüket, gondolataikat, üzenhetnek; így vizsgálatuk elsősorban a kiállítások rendezőinek adhat válaszokat. Frauhammer 2004. 115.

876 Türk 2006. 49.

vázlatos elemzése is alátámasztja mind a téma választás – s ami talán kérdésesebb volt – a feldolgozás/bemutató eredményességét is. A visszajelzések szerint a tájegységi állandó kiállítás komplex interpretációs megoldásai között kifejezetten sikeresnek ítélik a látogatók a szöveges, forráscentrikus megközelítést az időszaki tematikus tárlat választott prezentációs paradigmájaként. A bejegyzések az emlékhagyás gesztusának, mint ritualizált cselekvésnek a motivációit őrzik.⁸⁷⁷ Mindkét vendégkönyvben összesen több, mint 540 látogatói bejegyzés született az ünnepélyes megnyitó (2010. június 25.) és a vonatkozó kutatás időpontjának befejezése (2012. június 25.) közötti két éves időszakban.

A múzeumi vendégkönyveket elemző tanulmányok bőségesen kínálnak különböző szempontokat, értelmezési kódokat.⁸⁷⁸ A visszatérő látogatás sajátos módja, illetve formája a szervezett iskolai csoportok mind kiterjedtebb és változatosabb múzeumpedagógiai programjaihoz kapcsolódik.⁸⁷⁹ Nem célom a bejegyzések szemiotikai elemzése, vagy az ábrák-rajzok részletes feldolgozása sem. Nem folytatok sem életkori, sem nemi megoszlást feltáró kutatást. Eltekintek az egyébként elenyésző kisebbséget jelentő idegen nyelvű bejegyzések tárgyalásától is.⁸⁸⁰ A pusztán a jelenléte megörökítő név bejegyzéseket sem elemzem – bár a származási/lakóhely jelölése informatív több szempontból is. Az egyértelműen felmérhető, hogy mai Szlovákiához tartozó településekről érkezett látogatók többségben vannak a lokalitást is rögzítő bejegyzők között. Bejegyzéseik egyöntetűen elismerőek és a köszönet különböző formáit foglalják magukba⁸⁸¹: „*Nagyon tetszett a tárlat Szlovákiai Magyarok Nagykérről*” „*Köszönjük, hogy láthattuk a múltat. Örök emlék és tanulság!*” *köszönettel Pocsai család a Szlovákiai Gúttárol. 2010.07.20.* „*Köszönjük szépen, nagyon tetszik itt minden, örülünk neki, hogy mi is magyarok vagyunk. Innét a szomszédból, Szlovákiából, Sebő – család Nyárasd.*” „*Mai napig fájó seb Trianon, mellyel küzdünk mai napig. Jó, ha fiataljaink is megismerik a miérteket. Köszönjük ezt az élményt. Egy Trianoni határon kívüli és családja 2011.06.25.*”

A lakóházi állandó kiállítás vendégkönyvében csak elvétve található utalás a kisebbségi helyzetre. Elsősorban a kismemesi életmód tárgyiasult emlékei által keltett elismerés visszajelzésére alkalmazott közvetítő csatorna a ház vendégkönyve.

Ezzel szemben a tematikus kiállítás beírásainak jelentős része közvetlenül reflektál a tárlatra.⁸⁸² A bejegyzések egy része a témaválasztást értékelte, s örömmel fogadta a múzeum döntését, hogy a tematika feldolgozását felvállalta: „*Külön gratulálunk a kiállítóknak, akik vették a fáradságot, hogy az ifjúság ismerje meg ezt a kort s emlékezzék. Köszönettel az Öreg Pataki Diákok 2011.06.18.*” „*Ugy örülök ennek a kis kiállításnak is, bölcs és okos volt megszervezni.*” „*Döbbenetes, kötelezővé kellene tenni az általános iskolában a gyűjtemény megnézését. 2011.08.17.*”

Az időszaki tárlat tematikájára közvetlenül reagáló bejegyzések között erőteljes az egyébként a tárlat korabeli dokumentumain is felidézhető különböző politikai jelszavak rögzítése. Így például: „*Igazságot Magyarországnak! 2010. 6. 27*” „*Justice for Hungary*” vagy „*Itt voltunk, itt vagyunk, itt leszünk!! 2010.07.17.*”, „*Ósi országunkat együtt vesszük vissza!*” „*Magyar az akinek fáj Trianon. A többi országlakó.*” „*Nem, nem soha!!! Hiszek egy Istenben, hiszek egy Hazában, Hiszek egy isteni örök igazságban, Hiszek Magyarország feltámadásában!*” „*Elment tatár, török... Trianon sem örök!*” „*Adjon az Isten SZEBB JÖVŐT!*” „*Csonka Magyarország nem ország, Egész Magyarország Mennország! 2010.08.21. K. Árpád*” „*Ha Isten velünk ki lehet ellenünk? 2011. június 29.*”

877 Barna 2000. 29-30. 2003. 43-50. illetve Frauhammer 1999.

878 Pl. Barna 2000, 2002, Frauhammer 2004, 2011a, Türk 2006, B. Czeller 2010, D. Haszmann 2009, további irodalommal. A nyelvészeti, etnoszemiotikai elemzésekre is nyílik lehetőség. Az általam hivatkozott bejegyzések között is felbukkan rovásírásos bejegyzés. Vö. D. Haszmann 2009. 65.

879 Bárd 2008. 53.

880 Ezek többsége angol nyelvű üdvözlések, többé-kevésbé helyesen rögzített változatai.

881 Minden idézett bejegyzést az eredeti helyesírással és szöveghűen közlök.

Az intertextualitás jelenléte általános ismérve a vendégkönyvi bejegyzéseknek. A jelszavak szereplése sajátos hatást váltott ki a vendégkönyvet használó látogatók egy részéből. Többen gyakorlatilag válaszoltak, közvetlenül reagáltak a korábbi bejegyzések tartalmára. Némileg emlékeztet a reakciók jellege az internetes kommunikációs gyakorlatra, az állandó kiállítás más egységeinél szokásos vendégkönyvi bejegyzések között viszont gyakorlatilag ismeretlen. Feltehetőleg a téma és az általa kiváltott reakciók együttesen eredményezték a tradicionális „vendégkönyv stílus” megbomlását. Példák a reagálásokra: „*Vesszen Trianon!*” „*Jó lenne ha miénk lenne nagy Magyarország!!! KE*” „*Egyetértetek!* 2010.08.11. *Dorina*”, vagy a következő négy különböző kéz által írt „pengeváltás”: „*Gyűlölöm a magyarságot semmi-bevevő, megalázó, meggyalázó, megosztó politikát és azokat képviselő politikusokat, ország szűgyene „államférfiakat”, EU-s tisztviselőket és bábkormányokat. Éljen Magyarország, éljen a Haza Zsidók Haza Israelbe*” „*Beteg vagy! Orvos látott?*” „*Legyünk büszkéek arra, hogy MAGYAROK vagyunk!*”⁸⁸³ „*Nebéz büszkének lenni, ha az ember a fentebb olvasható, névtelen beírást olvassa. Wéberné*”. Sajátos reakciót jelez egy névtelen – egyébként a példák is jelzik, hogy a politikai jelszavakat rögzítők anonimitásban maradnak többnyire – „hozzászóló” rövid bejegyzése: „*Vesszen!*”.

Több olyan vendégkönyvi bejegyzés is olvasható, amelyben a személyes érintettség is szerepet kap, illetve a távlatos értékelés, vélemény artikulálására is történik rövid kísérlet.⁸⁸⁴ A vendégkönyvi bejegyzések megszokott terjedelmi jellemzői ellenére olvasható egy-egy tömörségében is megragadó látogatói reakció:⁸⁸⁵ „*Jó, hogy egyre többen megismerhetik nemzetünk történelmét. Nem szabad elfelejteni. 2010.7.24.*” „*Számomra örök tragédia Trianon. Nagyszerű és felemelő megemlékezés rá ez a kiállítás. Varay Istvánné és férje Budapestről*” „*Családomat vesztettem el Trianonnal. Alig maradt valaki itt Magyarországon. A többiek nem tudom merre. Igazságot Magyarországnak a magyar embernek! Vizsgálják felül trianont.*”⁸⁸⁶ „*Magyar vagyok! Szép itt! Biliczky Zsuzsa*” „*Éljen a Haza! Tetszik a kiállítás! Barháék Szegedről*” „*Nemzeti sérelmeinken nem tudunk túljutni: ezek elfogadását meg kellene értetnünk azokkal, akik okozták azokat. Ószintén, nyíltan kell beszélni az elszakított területek és magyar népük problémáiról nemcsak a magyar közösség felé, hanem a nagyvilág és a szomszédos nemzetek felé is. S.GY. 2010. október 31.*” „*Nagymamám kitelepítéskor jött el a mai Szlovákia területéről, és még 1977-ben is volt olyan közösség ahol nem volt jó ómen magyarul beszélni. Köszönöm, hogy láthattam! Jó egészséget!* 2011.06.11.” „*A mi családunknak mint kitelepítetteknek nagyon szomorú emlék*” „*Nem vagytok kisebbségben. Veletek vagyunk. Tartsatok ki. 2011.09.04.*”

A vendégkönyvek bejegyzéseinek elemzői már korábban felhívták a figyelmet a bejegyzések által kimutatott, kiadott feszültségek jelentőségére.⁸⁸⁷ Ez egyértelműen megjelenik a nemesradnóti lakóház kamrájában látható kiállítás vendégkönyvi bejegyzéseiben is. Az aktuálpolitikai elemek is felbukkannak a látogatói bejegyzések között: pl. „*Döbbenetes a számomra, hogy a csebek is így bántak a magyarokkal! A kettős mérce nem újkeletű dolog. Nincs mit csodálkozni, hogy még mindig alkalmazzák. Azon viszont van mit csodálkozni, hogy a magyarok vezetői nem védik jobban az elszakadt területek magyarjait (sem)* 2012.jún.3. *Bogzine?*”

882 Csupán jelzem, hogy természetesen a bejegyzések többsége ebben a könyvben is pusztán regisztrálására szolgál a látogatásnak, vagy általános intézmény értékelés.

883 Vö. Frauhammer 2011a. 45.

884 Vö. Rékai látogatói bejegyzések csoportosítására tett javaslatai. 2003. 183-184.

885 Található olyan is, amely elismerését sajátos humorosnak szánt megjegyzés kíséretében rögzíti: „*Nagyon eredeti, szép, igényes. Bár Teleki hajával nem vagyunk megelégedve, de különben minden olyan gyönyörű. Üdv. Dóri?*”

886 A bejegyzés időpontja informatív. Az ünnepi programként a Szabadtéri Néprajzi Múzeumot választó látogatói körhöz tartozó bejegyző fontosnak érezte a dátum hangsúlyos rögzítését, ami egyébként eléggé esetleges. Hasonló, az ünnepekhez kapcsolódó szempontokra hívja fel a figyelmet D. Haszmann tanulmányában az erdélyi, csernátóni múzeum vendégkönyveit elemezve. (D. Haszmann 2009. 70.)

887 Pl. Frauhammer 2004. 119.

A látogatók jelzései esetenként a megvalósult tárlat koncepciójának általános értékelésén túl, a technikai megoldásokra is utalnak.⁸⁸⁸ Annak ellenére, hogy szlovák és angol nyelvű összefoglaló szöveg is olvasható a tárlaton, az idegen nyelvű közvetítés fontosságára többen is felhívták a figyelmet⁸⁸⁹: „Nagyon különleges, kivételes és érdekes kiállítás! Köszönöm, hogy ilyen érdekes dolgokat válogattak össze! Keresztény Csenge”, „Öröm látni, hogy végre szó esik az elszakított területeken élő magyar testvéreinkről!!! Tisztelettel Bórus Éva, Kaposvár 2010.szept.12.” „Sokat tanultunk ezekről az évekről is. Köszönjük az élményeket!” „Az idézetek nagyon találóak” „Nagyon tetszenek a felvételek, de kár, hogy nem érintőképernyősek a monitorok. Itt és Klára” „Jó a kiállítás, de kár, hogy nincs idegen nyelven is – és kár, hogy nem használták Márai Sándor – idézetet. 2010.10.10. Buzinkay Géza” „Nagyszerű rendezés, megrázó multimédia, köszönet érte! Kárpáti Andrea 2010.okt27.” „Itt jártunk, sok a szöveg, nem ez a megfelelő tapéta de tágítja a szobát. Tetszenek a képek de hang is kéne a TV-re. Összességében egy kemény 3! Tetszik a hely összkömfortos, a további viszont látásra! Köszönettel!” Ezen bejegyzések alapján is körvonalazható a látogatók elvárás horizontja, megmutatkoznak igényeik és szokásaik.⁸⁹⁰ A múzeumi display diszkurzív jellegét megfelelően érzékelték a látogatók.

A fentiekben röviden idézett látogatói bejegyzések egy hangsúlyozottan és tudatosan aktuális tematikájú tárlathoz kötődnek. Nyilvánvalóan a Szabadtéri Néprajzi Múzeumról, mint közgyűjteményről kialakult társadalmi kép és elvárás rendszer befolyásolja a látogatói kör kialakulását is. A 20. század traumáit bemutató kiállítási gyakorlat számos kihívással küzd Magyarországon. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban megvalósult kiállítás épít arra, hogy a múzeum kiemelt helye az emlékezetnek. Itt aktivizálódik az egyénben rejtőző egyéni tudás a múlttól és felértékelődik szerepe. Az intézményben őrzött és bemutatott tárgyak, dokumentumok a múlt sűrítvényeiként, az egyéni és közösségi identitás alapját jelentik.⁸⁹¹ A múlt századi magyar történelem traumái nyilvánvalóan az emlékezet és a történelem összetett és komplex viszonyrendszerébe tartoznak. Ez is indokolja, hogy az ezeket tematikákat bemutató intézmények által megfogalmazott kérdések és válaszok hangsúlyosan a nyitottságon és a kritikus szemléleten kell, hogy alapuljanak.

A Szlovákiában, kisebbségben élő magyarok történetével foglalkozó kiállítás közvetlen visszajelzései megerősítették az intézményi döntés helyességét, mikor a tájegységi klasszikus enteriőrökre épülő bemutatások helyett, a komplex kiállítási jelleg mellett foglalt állást. A fentiekben is elemzett múzeumi vendégkönyvek lehetnek eszközei és forrásai egy új típusú múzeumi munkának, különös tekintettel a kiállítási szolgáltatásokra, illetve a kiállításokkal kapcsolatos múzeumlátogatói igényekre, véleményekre.⁸⁹² A tematika múzeumi bemutatása a történelem és emlékezet metszéspontjában elhelyezkedő rendkívül összetett kérdéskörnek reprezentációjaként többféle elemzési szempont egymásra vonatkoztatását tette szükségessé. Az időszaki kiállítás megvalósításának tapasztalatai és a visszajelzések egyaránt megerősítettek abban a meggyőződésben, hogy a múzeumok 21. századi tevékenységének legfontosabb mérföldkövei: a magas színvonalú szakmai alapokra épülő hitelesség és autentikusság, valamint kérdésfelvetéseink aktualitása.

888 Ilyen szempontú önreflexív vizsgálatot is végzett Batári Zsuzsanna az általa rendezett tállyai csizmadia műhely kiállításával kapcsolatban. Batári 2009. 15. A vendégkönyvben 2011-ben pontosabb dátum nélkül szerepel egy javaslat: „Ne legyenek üvegek az ajtón, több tévét szeretnénk, több mozit?”.

889 A multimédiás elemek hang nélkül működnek, így ott nem merült fel a fordítások igénye.

890 Rékai 2003. 182.

891 Assman 1999. 53-54.

892 Gráfik 2011.

Tudomány- és kutatástörténeti elemzések

Az előzmények, az esetenként akár kiforratlan kezdetek megismerése, a múzeumi múltból vett információk minden esetben tanulságul szolgálnak a jelenben kitűzött célok megfogalmazásában. Esetenként érvényre jutnak, mint belső – nem ritkán visszahúzó automatizmusok, intézményi korlátok. A következő fejezet a tudománytörténet, a múzeumelmélet és a gyakorlati muzeológia közös halmozaként tárgyalja a Néprajzi Múzeum és egyes esetekben a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum történetének több időszakát, illetve egyes meghatározó szereplők működésének vonatkozó jellemzőit. A kutatómunka során korábban nem elemzett forrásokat is sikerült feltárni s ezáltal már ismertnek vélt események, összefüggések, kontextusok váltak más megvilágításban értelmezhetővé.

A tudománytörténet egyre inkább minden szaktudomány egyik meghatározó területévé válik. A tudománytörténet elmúlt évtizedeit új kérdésfeltevések, egyre kiforrottabb módszerek jellemzik. A hangsúly leginkább azokra a folyamatokra, módozatokra és szereplőkre került, amelyek/akik létrehozták, megteremtették az egyes tudományszakokat.⁸⁹³ Az intézményesülési folyamat éppúgy tanulságos a jelenben, mint akár a kultúrpolitikai befolyás hatásmechanizmusainak elemzése az utóbbi évszázad intézményi működése során. Akár a korai kezdetek elemzése, akár a későbbi korszakok vizsgálata igazolja, hogy a Néprajzi Múzeum bonyolult formációs folyamat termékének tekinthető. Az intézmény nem lett befejezett entitás, hiszen mindig az aktuális gyakorlat nyomán öltött testet változó hangsúlyokkal és súlyponti kérdésekkel. Az egyes szakaszok, kísérletek bizonyos mértékben egymásra épültek, de nyilvánvaló módon nem alkotnak töretlen egyenes vonalú fejlődési sort. Az orientációs pontok, a kapcsolódások pl. más szakterületekkel többször megváltoztak, rendszeresen megfigyelhető, hogy korábban domináns tudományos kérdések visszaszorultak, múzeumi gyűjteménycsoportok jelentőségüket veszítették, mások iránt ismételtelen megnőtt az érdeklődés. A múzeumi múlt különféle tényeinek megismerésén túl a tudománytörténeti vizsgálódás olyan fölismerésekhez vezet, melyek a szakmai kontinuitás fenntartását és tudatos építését is szolgálják.

Az alfejezetek egy része a szorosabban vett múzeumi gyakorlat és a módszertan kérdéseit tárgyalja. Egy-egy múzeumi szakember, vezető munkásságán belül a kutatás és a múzeumi eljárások központi kérdéseit mutatja be kitérve a mindenkori intézményvezetői felelősség és lehetőségek elemzésére is. A kutatás elsősorban a feltárt részleteket illetően kínál újabb fogódzókat a magyar néprajzi muzeológia jelenségeivel összefüggésben. Nem célja az alfejezetnek összefüggő intézménytörténet megfogalmazása. Viszont egy-egy szereplő múzeumi szakembernek a kitüntetett időszakokban megvalósuló komplex múzeumi és tudományos munkássága napjainkig alakította/ja az érintett intézmények tevékenységét. Az utóbbi három évtizedre vonatkozó megállapítások a működést dokumentáló elsődleges forrásokra, dokumentumokra építenek elsősorban. Ennek az időszaknak az összefoglaló jellegű elemzését korábban nem végezték még el – az itt olvasható kísérlet az első próbálkozás.

V.1.

A Magyar Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum kapcsolata az alapítás és intézményesülés időszakában

Az 1889-ben alapított Magyar Néprajzi Társaság hiteles történetének megismeréséhez rendkívül szorosan kapcsolódik az 1872-ben alapított Néprajzi Múzeum története. Ezen kézenfekvő megállapítás ellenére elgondolkodtató, hogy az utóbbi több, mint 130 évben nem készült az együttműködést részleteiben elemző mű.⁸⁹⁴ A múzeumi intézménytörténeti összefoglalások, vagy a Társaság menetrendszerű jubileumaihoz kapcsolódó megemlékezések egyaránt megegyeznek abban, hogy csak jelzésszerűen utalnak a természetesen ítélt kapcsolat egyes kitüntetett elemeire, de nem tárgyalják azokat részletekbe menően.

A Társaság és a Múzeum alapítása ugyan nem esik egybe, hiszen a kettő között csaknem két évtized van, de a Társaság előtörténetének formációs folyamataiban is megjelenik a Múzeum korabeli működésének hatása.⁸⁹⁵ Az előtörténetek egymásba fonódó, gyakran az azonos szerepvállalókon keresztül bonyolódó történetet formálnak. A Magyarországi Néprajzi Társaságot⁸⁹⁶ Kósa László értékelése szerint több éves előkészítés eredményeként, több alkalomra (értekezletre, tanácskozásra) széthúzódnak 1889-ben alakították meg a Magyar Tudományos Akadémián.⁸⁹⁷ A Magyar Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának⁸⁹⁸ alapító napjaként emlékezünk meg 1872. március 5-ről Xántus János kinevezésének időpontjáról.

A társasági alapítás egy sajátos jellemzőjére utal a 40 éves évfordulón, 1929-ben január 30-án lezajlott rendkívüli megemlékező közgyűlés egyik előadása. A korabeli optimista hangulatot érzékelteti a Magyarországi Néprajzi Társaság kedvező előjelek között szerveződő közgyűlésével kapcsolatban feljegyzett meteorológiai tény is, hogy „*a főváros fölött aznapon szokatlanul enyhe, tavaszi légáramlatok lebegtek...*, amit Madarassy László a négy évtizeddel korábbi alkalomra emlékezve felidézett.⁸⁹⁹

A Magyar Néprajzi Társaságnak gyakorlatilag alapítása óta rendkívül szoros kapcsolata volt a hazai múzeumüggyel. Erre utalt Sebestyén Gyula a Társaság 25. éves alapításával kapcsolatosan az Ethnographiában megjelent előadásában: „*A csodálatos lelki készséget tanúsító fiatal testület már a kezdet kezdetén felismerte, hogy a néprajz tárgyi részének letéteményes intézményre is szüksége van. Ezért vette fel programjába egy néprajzi múzeum létesítését.*”⁹⁰⁰

Korábbi jubileumi megemlékezéseken kölcsönösen idézett tény, hogy már alakuló közgyűlésén testületet választott a Társaság „*A hazai ethnographiai múzeum ügyében kiküldött bizottság*” megnevezéssel. A bizottság elnökévé a Múzeum igazgatóját Xántus Jánost⁹⁰¹, tagjaivá Herman Ottót, Herrmann Antalt, Pápai Károlyt, Szendrey Jánost és Török Aurélt választották meg.⁹⁰² Herrmann Antal a Társaság titkáráként elmondott hozzászólásában hangsúlyozta, hogy „*társaságunk egyik feladatául a népelet használati tárgyainak természetbeni összegyűjtését, továbbá hazai ethnographiai múzeum alapítását és fenntartását tűzi ki*”.⁹⁰³ Erre a célra külön szakosztály is létesült. Ez a kezdeti elszántság nem előzmény nélküli, hiszen

894 A 125 éves évforduló alkalmából tartott előadás csak érzékeltette a kapcsolódási pontok jelentőségét. Kemecci 2014.

895 Vö. Kósa 1989a, 1989b. 130. Balassa 1989. Selmeczi Kovács 1989. Fejős 2012. 2020.

896 1896-ban változott a név Magyar Néprajzi Társaságra, bár már 1892-ben kezdeményezték ezt. Vö. Voigt 1980. 443. Balassa 1989. 4. Fejős Zoltán frissen megjelent művében a változást 1893-ra datálja. Fejős 2020a. 33.

897 A folyamatról legutóbb részletesen a 125. éves ünnepi konferencián szolt Kósa László. Kósa 2014. 32.

898 A Néprajzi Múzeum névváltozatainak pontos összeállítását lásd Fejős 2000. 931.

899 Madarassy 1929. 14.

900 Sebestyén 1914. 260.

901 Gyarmati 2020. 216.

902 *Ethnographia*, 1890. 1. évf. 1. sz. 60. o.

903 Idézi Kodolányi 1984. 142.

az 1880-as években rendszeresen felbukkan. Ennek az egyik kitüntetett eleme volt az ismert vita Herman Ottó és Xántus János között 1885-ben.⁹⁰⁴ Kettejük között a néprajzi múzeum lényegét illetően egyáltalán nem volt összhang.

Herrmann Antal már a Társaság első ülésén előadást tartott: „*Hazai néprajzi múzeum alapításáról*” címmel.⁹⁰⁵ A mai olvasót is megragadja érzékletes fogalmazása: „*Ily roppant gazdag anyag mellett nekünk kellene bírnunk a világ legérdekesebb, legértékesebb ethnographiai muzeumával. Vajjon hol van ez? ...ládák molytegyészdeiben reprezentálja magát láthatatlanul a hazai ethnographia*”.⁹⁰⁶ Előadásában az önálló és független „*belyiség*” kialakítását-megszerzését nevezte a Múzeum számára kulcskérdésnek. „*Ha van belyiség, van múzeum*”.⁹⁰⁷ A jelenben működő főigazgatóként messzemenően egyetérttek az intézmény önállóságát és biztonságos működését tekintve a megfelelő „*belyiség*”, azaz múzeumépület kiemelt jelentőségét illetően.

A Herrmann által 130 évvel ezelőtt megfogalmazott javaslat szerint a Múzeum szervezése feltétlenül szükséges és elodázhatatlan. Megint csak a kézenfekvő aktualizálás miatt idézek lendületes szövegéből, a mostani állami főntartók felé is korszerű üzenetet: „*a kormány léptesse igazi aktivitásba a múzeum ethnographiai osztályát, és személyzetrel, gyűjteményekkel és budgettel együtt helyezze át az új múzeumba, ... végre pedig pártolja az ügyet egész erkölcsi súlyával*”.⁹⁰⁸

A Magyar Néprajzi Társaság által a Múzeum ügyében kiküldött bizottság működését már többen értékelték, felhívva a figyelmet működésének előremutató és értékes támogató szerepére.⁹⁰⁹ Herman Ottó fogalmazta meg a társasági bizottság memorandumát, amit személyesen nyújtott át Hunfalvy Pál elnökkel közösen gróf Csáky Albin kultuszminiszternek.⁹¹⁰ Ebben azt javasolták, hogy a meglévő néprajzi gyűjteményeket a Török Aurél alapította szintén mostoha sorsú antropológiai múzeummal egyesítsék, és így jöjjön létre a „*magyarországi ethnographiai múzeum*”.⁹¹¹

Sajátos tényként érdemes tisztáznunk ennek a bizottságnak a működésével kapcsolatban egy fontos momentumot. A Társaság képviselői úgy nyilatkoztak, mintha nem létezne múzeum vizsgálatuk idején. Kósa László a Magyar Néprajzi Társaság 100 éves történetét összefoglaló munkájában jelzi, hogy megítélése szerint kettős oka lehetett ennek: egyrészt taktikai, hogy a kulturális kormányzatot segítségre serkentsék, másrészt a gyűjtemény áldatlan helyzetét értékelve.⁹¹² A Magyar Néprajzi Társaság felismerve a múzeumügy jelentőségét aktivizálta magát annak érdekében. Nem rajta múlt, hogy akkor nem/akkor sem oldódott meg a múzeum helyzete.

A Néprajzi Osztály fejlődésére ügyelő Magyar Néprajzi Társaság vezetősége természetesen fölfigyelt az Iparművészeti Múzeumnak az etnográfiai gyűjteményhez mérten lényegesen sikeresebb és eredményesebb pozíciójára. Ezzel összefüggésben a Múzeum ügyében mindvégig igen aktív Herrmann Antal az osztálynak az Iparművészeti Múzeum új épületébe történő költöztetéséről úgy vélekedett, hogy a „*...hajléktalan néprajz legalább zselléres otthont...*” találna abban az intézményben, ami „*...eddig inkább késleltetője volt a hazai ethnographia fejlődésének...*”.⁹¹³ Érdemesnek ítélem említeni, hogy a jelenben is párhuzamosan formálódik a néprajzi és az iparművészeti múzeumok elhelyezésének ügye, hiszen zajlik az Üllői úti palota teljes rekonstrukciója is.

904 Fejős 2012. Fejős 2018. 27-29. Fejős 2020a. 97-109.

905 Herrmann 1890.

906 Herrmann 1890. 22.

907 Herrmann 1890. 23.

908 Herrmann 1890. 23-24.

909 Pl. Kodolányi 1984., Sebestyén 1914., Balassa 1989., Kósa 1989a. Fejős 2020a. 47.

910 Vö. Bodó 2014. 72-73.

911 *Ethnographia* 1890. 97. idézi Fejős 2018. 30.

912 Kósa 1989a. 23.

913 Herrmann 1891. 22. idézi Gyarmati 2016. 237-238.

A néprajzi múzeumi intézményesülés kiteljesedését Jankó János igazgató őrre való 1894-es ki-nevezésével jelölhetjük. Az általa végzett sokirányú intenzív munka eredményeként az ethnographiai tár kibővült és valódi múzeummá szerveződött. A Társaság érdeme elvitathatatlan a Múzeum ügyének ébren tartásában és képviselőletében ezekben az években is.⁹¹⁴ Jankó a Magyar Néprajzi Társaságnak is aktív, vezetőségi feladatokat is vállaló tagjaként működött. 1892. május 9-én megválasztották a Társaság könyvtárosának, és a szervezet első komoly szervezeti válságának megoldásában is szerepet vállalt.⁹¹⁵ A Társaság folyóiratának az Ethnographiának Herrmann Antallal és Munkácsi Bernáttal volt hármásban a szerkesztője.⁹¹⁶ A Magyar Néprajzi Társaság és a múzeum korabeli kapcsolatát kiválóan érzékelteti, hogy dr. Sebestyén Gyula főtitkár kezdeményezésére a Társaság számára eljuttatott néprajzi tárgyakat rendszeresen Jankó Jánosnak a múzeumba *szolgáltatták át örök letétemény gyanánt*.⁹¹⁷

Kezdeményező szerepet tulajdoníthatunk a Néprajzi Társaságnak a millennium megünneplésével kapcsolatos néprajzi aktivitás terén is. A millennium idején a néprajzkutatók még nem voltak sokan, bár az őket is tömörítő Magyar Néprajzi Társaság körülbelül ötszáz főt számlált.⁹¹⁸ Szintén Herrmann Antal volt az, aki „*Millennium és néprajzi kiállítás*” címmel előadásában javasolta a később nagy sikerrel megvalósult tárlatot, melynek a Néprajzi Múzeum magyar vonatkozású gyűjteményeire gyakorolt közvetlen hatása közismert.⁹¹⁹ A Néprajzi Falu a magyar néprajzi muzeológia első nagy erőpróbája és egyben első nagy, nyilvános bemutatkozása volt a Városligetben.⁹²⁰

A Társaság gyorsan, már 1890-ben megindította folyóiratát, az Ethnographiát, melynek első szerkesztője Réthy László történész, numizmatikus volt, majd Herrmann Antal és Katona Lajos szerkesztik a folyóiratot. 1892 második felétől lett szerkesztő Jankó János, s ekkortól az Ethnographia nemcsak a Társaság, hanem a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának is a közlönye.⁹²¹ Az összefonódást jelzik a múzeum költségvetéséből a társaság céljaira rendszeresen átutalt összegek is.⁹²² A Néprajzi Értesítő megindulását követően a tárgyi vonatkozású cikkek ezután a múzeumi kiadványba kerültek és az Ethnographia hosszú időn keresztül anyagi kultúrát érintő tanulmányokat nem, vagy csak elvétve közölt. Az első évfolyamban 12⁹²³, majd a harmadikban már 15 ív terjedelemben megjelenő Néprajzi Értesítő fontos tényezőt jelentett a múzeum tudományos műhellyé válásában, összefogva és az intézményhez kapcsolva a tárgyi érdeklődésű kutatók szakmai tevékenységét.⁹²⁴

Sebestyén Gyula idézett 1914-es előadásában, az alapítástól eltelt rövid negyedszázadra visszatekintve, így értékelte ennek a ténynek a jelentőségét a Társaság szempontjából: „...*repeső örömmel utalunk arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályával összekötő kapocsnak a pompás múzeumi Értesítő lett az eredménye*.”⁹²⁵ Az Értesítő negyedévente megjelenő számaival „*kizárólag a tárgyi néprajz és a néprajzi osztály érdekeit szolgálta*”.⁹²⁶

A múzeumi évkönyv a Néprajzi Értesítő megjelenését a Társaság közvetlenül, anyagilag is segítette. A támogatás fejében 1900-tól az Értesítőt is illetményként, automatizmusként kapták a tagok.

914 Kemecsi 2014. 51.

915 Kósa 1989a. 31.

916 Kósa 1989a. 137.

917 NMI 97/1900. *1 db meritő edény, 1 db löporszarv* Balassagyarmatról, vagy *faragott gyufatartó* NMI 7/1901.

918 Fejős 2020a. 181.

919 Vö. Kósa 1989a. 24.

920 Kósa 2001. 108.

921 Kemecsi 2014. 51.

922 Kósa 1989a. 42. NMI 44/1900. Fönmaradt az *Ethnographia Értesítőjének 1900-1901. évi elszámolása*, az akkor természetesen működő szerzői honoráriumokkal. NMI 27/1902.

923 Jankó a hivatalos jelentésében 13 ívet szerepeltetett terjedelmeként NMI 37/1901.

924 Selmeczi Kovács 1989. 11. Paládi-Kovács 2011. 77.

925 Sebestyén 1914. 261.

926 Selmeczi Kovács 1989. 11.

A Néprajzi Értesítő 1916-ig az Ethnographia mellékleteként jelent meg, elsősorban az ún. „tárgyi”, míg az utóbbi az ún. „szellemi néprajz” tanulmányait közreadva.⁹²⁷ Személyi ellentétek, tudomány-politikai különbségek rendszeresen beárnyékolták a Magyar Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum viszonyát.

Szalay Imre társasági elnöknek (1899-1917 között), a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának (1894-1915 között) a személye hosszú ideig integrálni volt képes a széttartó folyamatokat is. Közvetlen kapcsolatban állt a magyar néprajz művelőivel. A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteménye iránt tanúsított jóindulata nyilvánvaló volt.⁹²⁸ Elnökként közelről ismerete a pozícióit megszilárdítani igyekvő szakma igényeit, céljait. Az ő elnöki periódusában a főtárgyi beszámolókat rendre hangsúlyozták a Társaság és a Múzeum közötti termékeny együttműködést.⁹²⁹ Szalay Imre fő érdeme a szakmai közeg szerint a múzeumi néprajzi múzeumi gyűjtemény fejlesztése volt. Működését általánosan jellemezte a társasági elődök megbecsülése és a néprajzi gyűjtésnek tulajdonított fontosság.⁹³⁰

Azokban a periódusokban mikor a Múzeum pénzügyi okokból kénytelen volt szüneteltetni évkönyvének megjelenését, az Ethnographia a Társaság vezetőinek döntésének megfelelően, az aktuális szerkesztőknek köszönhetően igyekezett betölteni a múzeumi periodika küldetését is. Így külön Néprajzi Muzeológia rovat is működött az Értesítő kényszerű szünetelésének végéig.⁹³¹ A két világháború közötti időszakban a néprajztudomány szervezete és intézményei más minőségben tevékenykedtek, mint az imént földidézett korai évtizedekben.⁹³²

Fontosnak érzem leszögezni, hogy a Magyar Néprajzi Társaság társadalmi egyesületként soha nem tartozott és nem tartozik egyetlen intézményhez sem alárendeltként, munkája eredményessége érdekében mindig együttműködésre törekedett és törekszik. Ez az egészséges viszony jellemezte a Néprajzi Múzeummal a múltban és a jelenben is a kapcsolatát, s ennek fenntartása indokolt a jövőben is. Meggyőződésem, hogy az imént röviden vázolt, a korai történetre koncentrált elemeket idéző rövid értékelés is igazolta, hogy akkor volt eredményes és sikeres a Társaság, illetve a Múzeum működése, mikor összehangoltan, egymást segítve működtek. Ezen tapasztalatok ismeretében a Néprajzi Múzeum előtt álló, rendkívüli kihívást és egyben lehetőséget jelentő feladatok megvalósításában is messzemenően indokolt a Magyar Néprajzi Társaság és a Múzeum kapcsolatát kölcsönösségen alapuló együttműködésre építeni. Nyilvánvaló, hogy a 21. század harmadik évtizedében a Magyar Néprajzi Társaság aktuális és hiteles céljainak közvetítésében a közfigyelem és társadalmi érdeklődés felkeltésében az új múzeum épületek létrejötte komoly esélyeket hordoz. A Társaság és a Múzeum számára tehát elemi érdekszövetség erősíti meg a 130 évvel ezelőtt kötött kapcsolatot és fűzheti a korábbi időszakoknál is szorosabbá azt. Ezt jelképezi a múzeum épülő városligeti épületébe tervezett irodai és raktári elhelyezése is a Magyar Néprajzi Társaságnak. A városligeti parkra néző földszinti irodák reményeink szerint a várható beköltözés idején 133 éves Magyar Néprajzi Társaság számára is minden korábbinál biztosabb és megfelelőbb elhelyezést garantálnak.

927 Balassa 1989. 3.

928 Fejős 2020a. 232-233.

929 Kósa 1989a. 42.

930 Fejős 2020a. 232-234.

931 Egy mégoly rövid elemzésen belül is elengedhetetlen annak jelzése, hogy milyen fontos szerepet játszott a Magyar Néprajzi Társaság könyvtára a Néprajzi Múzeum vonatkozó gyűjteményének formálásában. Vö. Kenyéri 2005. Kemecsi 2014. 55.

932 Vö. kósa 2014. 37.

V.2.

Jankó János és a Néprajzi Múzeum kapcsolata

A Néprajzi Múzeum történetének, működési jellemzőinek változásainak értékelésére az intézmény változatos múltja számos alkalmat kínál. Ilyennek tekinthetőek a legkorábbi néprajzi gyűjtés múzeumba kerülése (1847)⁹³³, vagy a felelős múzeumőr Xantus János kinevezése⁹³⁴ (1872), az első hazai érdemi megmutatkozás kiállításon (1896), az első állandó kiállítás (1898), a jogi önállósodás (1947-1949) időpontjai.⁹³⁵ További összegzésre, korszakértékelésre nyílik lehetőség a kényszerű vándorlás, a különböző épületekben töltött periódusok számba vételével is. Miközben a Néprajzi Múzeum jelenleg reményeink szerinti utolsó költözését végzi, hogy elfoglalja a számára megvalósuló épületet, kínálja a lehetőséget az 1872-es általánosan elfogadott „alapítási” dátum 150 éves jubileuma is intézménytörténeti elemzésre. S hasonló a múzeum múltjában meghatározó szerepet betöltő személyekhez kapcsolódó elemzések lehetősége is. A Néprajzi Múzeum működésével kapcsolatban felmerülő szereplők közül kiemelkedik Jankó János. A nagy néprajztudós, a Múzeum kiemelkedő egykori igazgatójának és a Néprajzi Értesítő megalapítójának mély tisztelettel adózik a Néprajzi Múzeum! Ez a tisztelet a Néprajzi Múzeumot valódi tudományos értelemben is korszerű és működő intézménnyé formáló Jankó Jánosnak egyértelműen a legmagasabb szinten jár. Fejős Zoltán megfogalmazása szerint a Néprajzi Múzeum 1894-től válik igazán a hazai néprajz központi bázisává, amikor Jankó János kap múzeumőri kinevezést a gyűjtemény élére.⁹³⁶ Jankó János munkásságának egyik értő kutatója, a Néprajzi Múzeum korábbi főigazgató-helyettese, Kodolányi János a Jankó oroszországi leveleit közreadó kötet Előszavában így fogalmazott: „*A magyar néprajz az 1900-as évek eleje óta sokszor hivatkozott Jankó Jánosra, gyakran idézett egy-egy munkájából, s mégis azt kell mondanunk, hogy adósa, hiszen tartozik életművének teljes föltárásával és közreadásával*”.⁹³⁷

Igazat kell adnunk ennek az állításnak, annak ellenére, hogy Jankó munkásságát visszatérően tárgyalták több szempontból is, megítélésem szerint azonban további és komplex szemléletű értékelése továbbra is várat magára. Az utóbbi évtizedekben reprintben sorra kiadták a műveit és levelezését és rajzait, feltárták gyűjtőútjait, értékelték első néprajzi írását és monográfiáit, méltatták fotografusi érdemeit, elemezték Herman Ottóval kapcsolatos viszonyát, ismertették nézeteit a „*magyar stílus*”-ról, illetve a néphagyomány felhasználásáról a nemzeti kultúra megújításában.⁹³⁸ Paládi-Kovács Attila 1993-ban megjelent lendületes és adatgazdag emlékező-értékelő írásában megállapította, hogy Jankó célkitűzései jórészt a jelenben is időszerűek, gondolatai élnek és hatnak, művei egytől-egyig forrásértékűek és ezért ma is megkerülhetetlenek.⁹³⁹ A Magyar Néprajz kézikönyv tudománytörténeti fejezetében pedig kiemelte, Jankó célját, a néprajzi gyűjteményeknek a tudományos kutatás forrásaivá alakítását.⁹⁴⁰ Születésének 150. évfordulójára a Magyar Néprajzi Társaság emlékülést szervezett a Ma-

933 Európán kívüli etnográfiai tárgyak első magyarországi nyilvános bemutatására (1840) és felmerült múzeumi célú megvásárlására vonatkozóan lásd Fejős 2020a. 67-95.

934 Gyarmati 2020.

935 Fejős 2003. 106.

936 Fejős 2020a. 48.

937 Hála – Kodolányi 2001. 7. Kósa László tudománytörténeti összefoglalásában felhívta a figyelmet arra, hogy Jankó működése halála után jó időre elfelejtődni látszott. Kósa 2001. 103.

938 Balassa 1968a, 1968b. 1975, 1993. Balassa M. 1993. Knézy 1993. T. Bereczki 1993. Fogarasi 1993. Kodolányi 1993a, 1993b. Jankó 1993, 2000, 2002. Szarvas 1993. Szilágyi 1993. Hála – Kodolányi 2001. Hála 1993, 2003, 2014. 2020. Fejős 2020a. 305-314.

939 Paládi – Kovács 1993. 230.

940 Paládi – Kovács 2011. 74.

gyar Nemzeti Múzeum épületébe, ahol előadások foglalkoztak Jankó személyével, munkásságának egyes területeivel.⁹⁴¹

Jankó János rövid, de rendkívül termékeny pályafutása során maradandót alkotott és hagyott hátra a botanika, a földrajz, az antropológia területén is. Munkásságának zöme azonban egyértelműen az etnográfia területére esett. Nagyszerű táji monográfiái⁹⁴² éppen úgy alapvetőek, mint a halászatról írt hatalmas összehasonlító feldolgozása vagy a magyar parasztházak kutatása területén végzett munkája. Az ő munkásságához kötődik a néprajzi tárgy alaposabb meghatározása, elsősorban nem fogalmi értelemben, hanem az általa végbevitt gyakorlati munka alapján.⁹⁴³ Megvetette alapját az összehasonlító magyar néprajzi kutatásoknak és jelentős érdemei vannak a finnugor anyagi kultúra összehasonlító vizsgálatában is. Alig másfél évtizedre terjedő tudományos működésébe rengeteg eredmény zsúfolódott bele. Nagy kitartással több, mint 6.000 (!) oldalt írt ez alatt az idő alatt.⁹⁴⁴

Az általa egykor irányított Néprajzi Múzeum aktuális vezetőjeként elsősorban az intézmény és Jankó kapcsolatára és itteni működésére kívánom föl hívni a figyelmet. A rendkívül rövid és eredményes életút minden részterülete szoros kapcsolatba hozható a múzeumi tevékenységgel. Ennek ellenére igyekszem csak a közvetlenül felmerülő – és több esetben már általánosan ismert és értékelt, de eléggé soha nem hangsúlyozható jelentőségű múzeumi munkát számba venni.⁹⁴⁵ Azokat a feladatokat, melyek alkalmanként akár több évtizedre, sőt egészen akár napjainkig befolyásolták és formálták a Néprajzi Múzeum működésének bizonyos elemeit.

A magyar és nemzetközi gyűjtemények kettőssége végigkíséri a Néprajzi Múzeum történetét az intézmény irányultsága és a kutatói szemlélet síkján egyaránt. A két pólus változó viszonyban van egymással, de az alapok Jankó óta szilárdak. Ő az általános és a magyar néprajz összhangját vallotta, s annak érdekében alakította kutatásait és a múzeumi munkát.⁹⁴⁶ Programjában elsőbbséget élvezett a magyar gyűjtemények fejlesztése, mely az akkori ország egészére kiterjedt, értelemszerűen magába foglalva a nemzetiségektől származó tárgyak gyűjtését is. Második helyen a rokon népek néprajzi viszonyainak bemutatása állt, s harmadsorban a távoli kontinensekről származó anyagok fejlesztése, mely elsősorban az emberiség fejlődésének főbb típusait jelenítette meg.⁹⁴⁷ A dinamikus kutató és szervező egyéniségű Jankó János által kidolgozott néprajzi múzeumi koncepció hosszú ideig nem vesztett érvényességéből.⁹⁴⁸ Jankó Jánosnak a múzeumról alkotott elképzeléseit, szakmai koncepcióját működése során számos alkalommal lehetősége nyílt összefoglalni. Jankó a koncepciót Szalay Imre miniszteri tanácsosnak, a múzeumi ügyek korabeli referensének útmutatásai alapján dolgozta ki.⁹⁴⁹ A Néprajzi Múzeum eddigi vezetői közül az intézmény helyzetéről készített összefoglalások terén az egyik legtöbbször publikáló szereplő volt. Az intézménnyel kapcsolatos viszonyát ezeknek az általa írt dokumentumoknak a felhasználásával, illetve az intézményi archívumban fennmaradt iratanyag áttekintésével igyekszem érzékeltetni.⁹⁵⁰

941 Az ülés a Magyar Nemzeti Múzeumban 2018. május 30-án volt. Az elhangzott előadások a Néprajzi Hírekben jelentek meg: Bodó 2018. Paládi-Kovács 2018. Balassa M. 2018. Kemecsi 2018b. Szilágyi 2018.

942 Az ezekhez szükséges terepmunkákat minden esetben a múzeumi gyűjteménnyel kapcsolatos adatgyűjtéssel kapcsolta össze. Így tett pl. a balatoni kutatás alkalmával a három érintett vármegyéből származó korábbi gyűjtött tárgyak tudományos meghatározásával is. Vö. *Kérvény a balatoni kiküldetés tárgyában*. NMI 95/1899.

943 Fejős 2003. 72.

944 Kósa 2001. 101.

945 Balassa 1968b. Szilágyi 1993.

946 Fejős 200a. 31.

947 Jankó 1896. 46-47. közli Szemkeő 1997a. 63. idézi Fejős 2003. 72.

948 Hofér 1973. 76.

949 Fejős 2020a. 49.

950 Jankó 1894a, 1894b, 1896, 1900, 1902a, 1902b.

Jankó sajátos, esetenként komoly konfliktusokat is vállaló személyiségének jellemzőit számos korábbi méltatója említette. Ezért is vélem fontosnak hangsúlyozni, hogy Jankó viszonyát munkahelyéhez, múzeumi munkájához jól érzékelteti, hogy levelei alapján a távoli vidékeken folytatott kutatóútjain legkevésbé azt tudta elviselni, hogy a Néprajzi Múzeumban dolgozó munkatársai, beosztottjai hallgattak, nem írtak neki.⁹⁵¹ Ez pedig nem kis szó, mert ezeken az expedíciókon a helyszíni munkakörülmények koránt sem voltak probléma mentesek, mint ezt a megismert dokumentumok is alátámasztják.⁹⁵²

Az intézmény állományába 1893 decemberébe lépő Jankó János első múzeumi feladata az alkalmatlan Várkert Bazárból a Csillag utcai bérházba átköltöztetett műtárgyak revíziója volt. A költözést követően még hosszú évekig fel-felbukkantak a Nemzeti Múzeum más táraiba került néprajzi tárgyak, melyek átvétele rendszeres feladata volt Jankó Jánosnak. Így pl. a Régiségtárból átvett 18 darab még Reguly által gyűjtött nyílvevessző, melyről az azonosítást megkönnyítő fényképet is ragasztottak az irathoz, a korszerű fényképes műtárgy nyilvántartás korai előképeként.⁹⁵³ A költözést követte a könyvtár rendezése, majd ezek után a gyűjtemények részleges bemutatása. A múzeumban Jankó gyorsan végigjárta a korszakra jellemző ranglétrát. 1893-ban a múzeum munkatársa, a következő évtől már a fényképgyűjtemény kezelője is és múzeumi segédőr. Múzeumórré 1899-ben nevezik ki és egy év múlva már osztályvezető múzeumőr.⁹⁵⁴ S végül 1901-ben lesz osztályigazgató, a mai főigazgatói beosztás előzményeként működő munkakör betöltője.⁹⁵⁵

Amikor Jankó a néprajzi múzeumi feladatok miatt föladta ígéretes geográfusi karrierjét és a budapesti tudományegyetem Földrajz Tanszékén Lóczy Lajos mellett betöltött tanársegédi állását nem szakított azonban a földrajztudománnyal.⁹⁵⁶ A Magyar Földrajzi Társaság titkáráként működött 1890 és 1901 között. Múzeumi pályára lépése előtt hosszú londoni és párizsi könyvészeti kutatásokat folytatott Benyovszky Móriccral kapcsolatban és megismerhette a komoly nemzetközi gyűjteményekkel rendelkező helyi gyűjteményeket, kiállításait.⁹⁵⁷ A Magyar Néprajzi Társaságnak aktív vezetőségi feladatokat is vállaló tagjaként működött. 1892. május 9-én megválasztották a Társaság könyvtárosának, és a szervezet első komoly szervezeti válságának megoldásában is szerepet vállalt.⁹⁵⁸ A Társaság folyóiratának az Ethnographiának 1893-ban Herrmann Antallal és Munkácsi Bernáttal volt hármában a szerkesztője. Ebből a helyzetből nem meglepő módon aztán némileg személyeskedő rövid vita is kerekedett.⁹⁵⁹ A Magyar Néprajzi Társaság és a múzeum kapcsolatát kiválóan érzékelteti, hogy dr. Sebestyén Gyula főtítkárr kezdeményezésére a Társaság számára eljuttatott néprajzi tárgyakat rendszeresen Jankó Jánosnak a múzeumba *szolgáltatták át örök letétemény gyanánt.*⁹⁶⁰

Múzeumi feladatai közül kiemelkedik az első szabadtéri néprajzi múzeumi kiállítás létrehozásában végzett tevékenység. Még fantasztikus energikusságát és céltudatosságát ismerve is lenyűgözően rövid idő (3 esztendő!) alatt valósította meg Jankó János az Ezredéves Kiállítás Néprajzi Faluját. A 21. századi kidolgozott szabadtéri múzeumi intézményi és módszertani feltételek, a lényegesen na-

951 Hála-Kodolányi 2001. 9. Jankó 1993. 22. Jankó 2000. 239.

952 pl. Hála-Kodolányi 2001. Jankó 2000, 2002. Hála 2014. 238-246.

953 NMI 65/1900.

954 Múzeumi órré kinevezésével kapcsolatban az őt szabálytalan módon az előléptetésben kielőző dr. Zimányi Károly ügyét sikeresen reklamáta Jankó. NMI 7/1899.

955 Szikossy-Szemkeő 2002. 419. Hála 2014. 236.

956 Geográfus érdeklődésével is összefügghet, hogy a Néprajzi Múzeum archívumának térképállományát is az ő gyűjtései, illetve saját kezű dokumentumai alapozták meg. Vö. Szemkeő 2000. 715.716.

957 Fejős 2018. 34.

958 Kósa 1989a. 31.

959 Kósa 1989a. 137.

960 NMI 97/1900. *1 db meritő edény, 1 db löporszarv* Balassagyarmatról, vagy *faragott gyufatartó* NMI 7/1901.

gyobb és korszerűbb személyi és technikai erőforrások idején is megdöbbentő ez a gyorsaság. Önmagát nem kímélte és elvárta a munkatársaitól a hasonló elkötelezettséget, s fáradságot nem ismerő munkavégzést. Számos hivatali iratban jelzi, hogy múzeumi kollégái vele együtt *minden reggeli 7 órától esti 7 óráig buzgólkodtak*.⁹⁶¹ S csak a legritkább esetben járult ehhez az intenzív munkavégzéshez kiegészítő fizetés, miként ma is igen ritka a túlóra pénz a múzeumokban. Azonban Jankó elkötelezett vezetőként igyekezett beosztott munkatársainak az érdekeit, szakmai előmenetelét támogatni. Még távoli oroszországi útjáról írt leveleiben is a múzeumi állások és előléptetések problémáival foglalkozik, Semayer és Bátty intézményhez és szaktudományhoz kötését erősítendő.⁹⁶² Fönmaradtak azok a múzeumi iratok is az archívumban, melyekben a múzeumi munkatársak fizetésemelését sürgette, akár még átmenetileg azt is felvállalva, hogy *míg ez irányban költségvetési uton intézkedni nem lehet, még az osztály dotációjának ezen megterhelésébe is bele kell nyugodnom*.⁹⁶³

67. kép Jankó János a Néprajzi Falu anyagának gyűjtése közben Szabolcs megyében (NM Archívum F5354)

A Néprajzi Falu előképeinek a korszak nagy ipari és kereskedelmi kiállításai tekinthetők. Az előzmények között kitüntetett a szerepe az 1873-as bécsi világkiállításnak, illetve az 1885. évi budapesti kiállításnak, ahol az ország különböző vidékeiről 15 berendezett szobát állítottak ki, melyekben bá-bukon az illető vidék népviseletét is bemutatták.⁹⁶⁴ Véleményem szerint a korábbiaknál is jelentősebb Jankó koncepciójának formálására az 1895-ös 12 telken megvalósított prágai „*cseh-szláv néprajzi kiállítás*”-nak.⁹⁶⁵ Az előképeket ismerve a hatalmas vállalkozásba Jankó úgy kezdett bele, hogy elméletileg állapította

961 NMI 34/1897.

962 Hála – Kodolányi 2001. 46-47.

963 NMI 3/1900. Felterjesztés Szakács fizetésemelése iránt.

964 Balassa 1968a. 29.

965 Jankó 1895. idézi Fejős 2018. 34.

meg, mely vidékekről lenne szükséges épületeket felállítani.⁹⁶⁶ Már ekkor figyelemre méltó az a gondolata, hogy, mivel az ország lakosságának körülbelül fele magyar, másik fele nemzetiségi, ezt az arányt az épületeknek is tükrözni kell. A Néprajzi Faluban Jankó nem történeti anyagot kívánt bemutatni, nem a népi építkezés egy korábbi korszakának metszetét adja, hanem saját koráét, az 1890-es éveket. Ennek a kornak helyes képét mutatta az Ezredéves Országos Kiállítás Néprajzi Faluja. Bár csak néhány esetben mutatható ki, de arra törekedtek a megvalósítás során, hogy eredeti építőanyagot használjanak fel, és helybeli, az épületszerkezeteket jól ismerő mesteremberekkel építtessenek. A megvalósult épületek rekonstrukciók, de vannak köztük eredetinek tekintetők is, és a megvalósítás pedig hiteles másolattal történt.⁹⁶⁷

Munkája eredményeként közismert, hogy 24 ház készült el a Városligetben a Széchenyi-fürdő és a tó közötti területen, utcasan felépítve, melyből 12 magyar és 12 nemzetiségi volt. A falu központjában községháza, az iskola, óvoda, csárda és templom állt.⁹⁶⁸ Jankó munkájának sokrétűségét és mértékét érzékelteti az 1989-ben megjelent dokumentumgyűjtemény.⁹⁶⁹ Jankó János a Kiállítási Falu házait installációnak tekintette, és számára az igazán fontos a bennük elhelyezett tárgyananyag volt.⁹⁷⁰ S bár Jankó egyértelműnek vette a vármegyéktől származó tárgyaknak a múzeumba kerülését, még évekkkel később is szükséges volt az egyes adminisztrációkkal vitázni, hogy kell-e utólagos váltságot fizetni, vagy elfogadják, hogy *”a vármegyék is mindannyian azszal a szándékkal mentek be a kiállítási falu megalkotásába, hogy annak anyagával a kiállítás bezárta után a N. M. N. O-ját ajándékképpen gyarapítsák.”*⁹⁷¹

Komoly adminisztratív terhet jelentett számára a kiállítási tárgyak státuszának tisztázása. Erre utal pl. a dejtári Szabó Róza Ónagyságának írt levél, mely szerint *„Nógrádnak a nógrádmegyei bázisában kiállított bábujáról állítólag a következő tárgyak hiányozván: 1 nagyrojtos kendő, 1 alsószőknya, 1 kásmir pruszlik, 1 féling, melyek a bábukészítő bibája folytán a vármegye részéről nekünk ajándékozott bábukra kerültek volna. Felkérem Nagyságodat, szíveskedjék a jelzett rubadaraboknak olyan kimerítő bő leírását hozzánk juttatni, hogy mi azokat az egész faluból hozzánk került óriási anyagból biztosan kiválogathassuk és Nagyságodnak megküldbessük.”*⁹⁷² Nincs rá adat, hogy ez sikeresen megvalósult volna.⁹⁷³

A millenniumi kiállítás céljára, a múzeumi munkaeszköztörténeti gyűjteménybe 1.535 darab tárgyat vásárolt. A halászat, vadászat, gyűjtögetés, állattartás és földművelés tárgyai között jellemzőnek ítéltetők az archaikusnak ítélték.⁹⁷⁴ A gyűjtést 1894-től tervezett módon folytatta. Tervei szerint önálló kiállítási egységbe kerültek volna a munkaeszközök, azonban az erre kiszemelt templom épületet a millenniumi kiállításban elfoglalta Zichy Jenő expedíciójának gyűjteménye. Részlegesen megjelentek a tárgyak a Herman Ottó által rendezett pásztoréletet bemutató tárlatban.⁹⁷⁵ Ez a gyűjteményi rész képezte a legfontosabb bázisát az 1898-as első önálló állandó kiállításnak is.⁹⁷⁶ Jankó gyűjtései alapján a skanzenformának köszönhetően a tiszta szobák díszes textiljei mellett a konyhákban, lakó- és gaz-

966 Kutatásai során érdemben támaszkodott Huszka József eredményeire, akinek nagyra értékelte úttörő tevékenységét. Vö. Fejős 2020a. 201-203.

967 Balassa M. 1972. 567. 571.

968 Balassa 1975. 94-103. K. Csilléry 1980. Balassa M. 1998.

969 Jankó 1989.

970 Balassa M. 1993. 29.

971 Jankó levele a Nyitra vármegyei követelésre válaszul. NMI 7/1897.

972 NMI 19/1897.

973 A megérkezett leírás alapján a *palóc ház 6 bábakéjének minden rubadarabját átvizsgálva, a jelzett leírásoknak még csak megközelítően megfelelő rubadarabot sem találtunk.* NMI 22/1897. A mai gyűjteményekben dolgozó kollégák minden bizonnyal pontosan érzékelik a hasonló kutatások kihívását. Ezt a Néprajzi Múzeumban több évtized után sikeresen lezáruló teljes textílygyűjteményi revízió dokumentációjának ismeretében hangsúlyozom!

974 Jankó gyűjtötte a múzeum lőportartóinak egy részét. Ezek azonosítása komoly gyűjteményfeltáró kutatást igényelt. Vö. Fejős 2000b. 99.

975 NMI 27/1896. idézi Szuhay 2000. 51-52.

976 Szemkeő 1997a. 65-66.

dasági helyiségekben először kiállításon, majd múzeumi gyűjteményben reálisabb arányban szerepeltek az egyszerűbb lakás- és háztartási textilek. A viselet gyűjtések esetében Jankó János az általa kidolgozott múzeumszervezési elveket érvényesítette. Ennek megfelelően a ruházat differenciált, társadalmi helyzet, nem, kor, családi állapot és alkalom szerinti változatainak összegyűjtését célozta. A helyi viseleteket – máig példaértékű módon hitelesen – teljességükben, az alsóruházattal együtt igyekezett megszerezni. további érdeme Jankó gyűjtéseinek, hogy mára már többnyire beszerezhetetlen együtteseket és tárgytipusokat juttatott a múzeumba, melyek azóta is kiemelt jelentőségű darabjai a gyűjteménynek.⁹⁷⁷

A Néprajzi Falu közvetlenül a központi magyar szabadtéri múzeum létrehozásában nem játszhatott szerepet, jelentősége mégis több szempontból is rendkívüli. A hazai tudományos népi-építkezés kutatás sokat köszönhet a vállalkozásnak. Ez volt a népi építkezés első országos felmérése, s az itt bemutatott házak alapján indult meg a részletes kutatás. A hat hónapig álló falu lebontása után a házak berendezése a Néprajzi Múzeumba került és annak magyar és nemzetiségi gyűjteményét egyszerre megnövelte.⁹⁷⁸ A Néprajzi Falu emléke ébren tartotta a magyar szabadtéri múzeum gondolatát, ha maga a megvalósítás csak hetven év múltával indult is meg.⁹⁷⁹ A Néprajzi Falu a magyar néprajzi muzeológia első nagy erőpróbája és egyben első nagy, nyilvános bemutatkozása volt a Városligetben.⁹⁸⁰ A millennium ideje olyan pillanatot a 19. századi magyar néprajz tudománytörténetében, amikor már jelen van a 20. század szinte minden, máig meglévő tudományos törekvése, erénye és fogyatékossága, gondja és problémája.⁹⁸¹

A fiatal tudós, aki ekkor már jól ismerte Európa múzeumait, több alkalommal és részleteiben egyre pontosodó változatokban terveket dolgozott ki a Néprajzi Múzeum szervezésére, melynek nyomait ma is érezzük és láthatjuk a múzeum szervezetében, az anyag beosztásában egyaránt. 1894-ben fogalmazta meg a folyamatosan gyarapodó műtárgyállomány rendezési és felállítási tervét, mely egyben a további gyarapítás irányait is kijelölte.⁹⁸² Kialakította tervezetét a Néprajzi Múzeum tudományos gyűjtő- és feldolgozó munkájára, az állandó tárlat megvalósítására, az intézmény elhelyezésére és szervezetére valamint személyi állományára és költségvetésére is.⁹⁸³ A jelenben is tanulságos a Néprajzi Múzeum vezetése számára az a következetesség mellyel az megnövekedett infrastrukturális és gyűjteményi körülményekre hivatkozva igyekezett az intézményi költségvetés fokozatos emelését elérni. „A gyarapodás örvendetesen tudomásul vétetett, a program helyeseltetett, de az ennek megvalósításához szükséges feltételeket a nagymélt. pénzügyminisztérium nem tartotta teljesíthetőnek.”⁹⁸⁴ Az intézmény 1901-ben érvényes költségvetése az alábbi célokat fogalmazta meg támogatandó tételként: „Rendes tételek. 1. A néprajzi gyűjtemény gyarapítására 6000 K. 2. Szakkönyvekre 400 K. 3. Kötésekre 100 K. A néprajzi osztály leíró lajstromára 2000 K. A néprajzi gyűjtések és kutatásokra 800 K. Díjok 1800 K. Házbérre és nyugtábélyegekre 27088 K. Rendkívüli tételek. Butorzásokra 2000 K. Könyvtárra 2000 K. Új helyiségek butorzására 6000 K. Főösszeg: 48.188 K.”⁹⁸⁵ Tanulságos lenne a jelenlegi múzeumi költségvetés tételeit és arányait összevetni a Jankó által kiharcoltakkal. Ez nem csak azért nem teszem, mert nyilvánvaló lenne pl. a szakkönyvtári fejlesztés terén az aktuális hátrányunk... A korabeli költségvetésben szereplő *lajstrom* a jelenben is

977 Katona 2000. 200-202.

978 Balassa 1968a. 31.

979 Balassa 1972. 572.

980 Kósa 2001. 108.

981 Kósa 1997. 363.

982 NMI 2/1894.

983 NMI 61/1896. részben közli Szemkeő 1997a. 75-82. Idézi Gráfik 2002. 12. és Balassa 1968a. 18-19.

984 NMI 30/1897.

985 NMI 67/1902.

kiemelt célként kezelt gyűjteményi katalógusok, a gyűjteményfeltáró kutató munka publikációs igényét jelentette 1901-ben.

Hogyan teljesült a Jankó által kidolgozott terv azalatt a rövid idő alatt, amit ő a múzeumban tölthetett? Az adatok összevetésében indokolt elődjének Xántus Jánosnak az 1892-ben készített gyűjteményi statisztikáját kiindulási alpnak tekinteni. Ebben az esztendőben az intézmény 1.350 magyar és 4.344 külföldi tárgyat tartott nyilván, azaz összesen 5.694 tétel alkotta a múzeum teljes tárgy gyűjteményét. Jankó János halálának évében, 1902. július 31-én a gyűjtemény már 36.334 darabból állt! Nyolc év alatt közel 31.000 új tárggyal gyarapodott.⁹⁸⁶ Részletes kimutatás a tárgyak földrajzi megoszlásáról 1899. december 31-ről áll rendelkezésünkre, amikor az összes tárgyak száma 29.497 db-ra gyarapodott. Ebből a magyarországi tárgyak száma 14.151, míg 15.349 az ország határain kívülről származott. Ez az aránybeli eltolódás azt mutatja, hogy Jankó elvi elképzeléseit igyekezett valóra váltani, és külön súlyt biztosítani a határokon belüli magyar és nemzetiségi anyagnak.⁹⁸⁷ A műtárgyak muzeológiai értéke nem volt egyenlő, mert a vármegyék ajándékai az Ezredéves Kiállításra pontosabb hely megjelölés nélkül kerültek be.

Tanulságos és a millenniumi kiállítás megvalósításának jellemzőit is pontosítja, hogy mit nem fogadott be a falu anyagából a múzeum. Jankó egy részletes följegyzésében erre is kitért: „*Majd minden egyes ház átvételénél előfordultak továbbá olyan esetek is, hogy a leltárakba felvett különféle, hol múzeumi megőrzésre teljesen alkalmatlan, hol pedig a megőrzendőket egyenesen veszélyeztető olyan tárgyakat, melyeket a vármegyék átadtak, az átvevő tisztviselő... egészen egyszerűen ott hagyta az egyes házakban. Ilyen tárgyak voltak: favágó tömbök és kövek, szalmakévék, illuziókeltés céljából néhol alkalmazott rossz lánczdarabok, mérgeztetés nélkül kitömött, mohyette macskák és kutyák, rossz bolti kaszák, az éléskamrákban megdobosodott csirkeleledel stb.*”⁹⁸⁸ A hasonló tárgyak múzeumi nyilvántartása, kiállítási szerepeltetése esetenként még ma is problémát jelent a termes és a szabadtéri intézményekben dolgozók számára.

Jankó felelős intézményvezetőként azonnal megragadta a lehetőséget a millenniumi kiállítás által elért figyelem és gyarapodás által a múzeum pozicionálására. Az 1896-os évről készített összefoglaló jelentésében kihangsúlyozta, hogy a múzeum a „*millennáris esztendőben éppen negyedszázados múltját azzal ünnepelte, hogy a kiállítással kapcsolatosan rendkívül széles alapokat nyert és gazdag anyaggal gyarapodván egyszerre, hogy az osztálynak jelenlegi elhelyezése immár korántsem felelhet meg hozzájáríthatatlan raktározáson kívül semmi egyéb célnak... ezen rendkívüli gyarapodás... melyel a millenniumi esztendő és annak kiállítása a N. O. ra nézve örök emlék marad!*”⁹⁸⁹ Gyakorlatilag a Jankó nevével összeforrt időszak intézményi működését, költségvetési terveit és feladatrendjét egyértelműen a millenniumi gyarapodás következményei formálták.⁹⁹⁰ Még az 1900-as évre vonatkozó költségvetésben is kénytelen volt úgy fogalmazni a tervekkel összefüggésben, hogy „*még mindig az anyag és munka felhalmozódás következményeinek bélyegeit viseli és sem az önálló fejlesztésnek sem új létesítéseknek szellemével nem léphet arra az útra melyet követnie kell, ha a Nmgú Ministerium által sanctionalt programot beváltani kívánja. Reméljük, hogy az 1896.ban megindult újjáalakulási folyamatnak az 1900. év az utolsó esztendeje lesz s ez idő alatt annyira rendbe jövünk hogy az osztály egyenletes, szabatos és folytonos munkássága nem a multak hátralékainak feldolgozására, hanem az élénk tűzött program megvalósítására lesz fordítható!*”⁹⁹¹ Jankó optimizmusát a késői olvasó messzemenően csodálhatja.

986 Balassa 1968a. 22-23. A múzeumi munka eredményeiről kiváló és gondosan adatolt információkkal szolgálnak az éves jelentések, a negyedévente(!) készített összefoglaló beszámolók illetve a havi gyarapodást rögzítő jelentések.

987 Selmeczi Kovács 1989. 10.

988 NMI 8/1897.

989 NMI 10/1897.

990 Bodó 2016. 78-79.

991 NMI 56/1899. Költségvetés 1900-ra.

A millenniumi gyarapodás súlyát kiválóan érzékelteti az az 1897-ből fennmaradt forrás is az intézmény archívumában, melyben Jankó így érvelve utasítja el a lisszaboni Földrajzi Társaság tárgyak iránti kérését: „Mintbogy a Néprajzi Osztály eddig egybegyűlt anyagában másodpéldány nincs, s mintbogy azon anyag melyből ilyen másodpéldányok kikerülhetnének – t. i. a kiállítási falu anyaga ez idő szerint csak raktározva van, leltározására és kiválogatására pedig sem eddig időnk, sem helyünk nem volt, a közel jövőben az anyag nagyságánál fogva nem is lesz, a jelzett társaság kérésének ez idő szerint a Néprajzi Osztály meg nem felelhet.”⁹⁹²

Egyébként Jankó igazgatósága idején több alkalommal is sor került hasonló megkeresések nyomán külföldi múzeumokkal tárgy cserére. Így került Párizsba a Trocadero Múzeumba 1902-ben a Néprajzi Múzeum anyagából összeállított kollekció is: „1 db Magyarország ethnographiai térképét, 20 db fényképet, 2 kosztümös bábut, 172 db néprajzi tárgyat” csomagoltatott be Jankó a fennmaradt jegyzék alapján 1902. májusában.⁹⁹³

68. kép Jankó János álló kép (NM Archívum F3207(2))

Jankó nemcsak a magyarországi gyűjtésben vállalt orosz-lánrészt, hanem az ország határain kívül is jelentős tárgyi anyagot szerzett meg az intézmény számára. Első ilyen gyűjteményét, 31 tuniszi tárgyat, még 1889-ben vásárolta meg a Néprajzi Múzeum.⁹⁹⁴ A Zichy Jenő gróf által szervezett két első expedíció által gyűjtött tárgyak feldolgozását követően a harmadik hosszú utazásra már meghívták. 1897 és 1899-ben 15 hónapig volt távol az expedíció miatt a Néprajzi Osztálytól.⁹⁹⁵ Közel 300 tárgyat gyűjtött oroszországi (az Ob és Irtis vidékén) útjai és 1898-as 68 napos expedíciója során a Kaukázusban, a csuvasok, de elsősorban az osztjások között.⁹⁹⁶ Ezek értékét nagymértékben emeli az, hogy számos jegyzet, rajz és fénykép világítja meg használatukat. Ha még ehhez hozzávesszük azt, hogy a Pápai Károly által bejárt múzeumokat ismételten felkereste s az addig kevésbé meghatározott 1888-ban gyűjtött tárgyak-

992 NMI 9/1897.

993 NMI 68/1902.

994 Földessy 2000. 481.

995 Hála 2014. 237.

996 Hála 2014. 184. Paládi-Kovács 2011. 74. Az expedíciós tevékenységet példaszerűen feldolgozta Kodolányi 1997. 47-56., illetve a múzeumi gyűjtemény formálásának szempontjából értékelte Kerezsi 2000. 450.

hoz is igyekezett adatokat szerezni, akkor válik nyilvánvalóvá, hogy expedícióján milyen hatalmas munkát végzett.⁹⁹⁷ Elődjénél lényegesen alaposabb és szakszerűbb anyaggyűjtést folytatott az oroszországi gyűjteményekben. A Finn Néprajzi Múzeum és kisebb gyűjtemények (8 darab!) anyagait három hónapig kutatta, tipológiailag fejlődési sorokba rendezte és az intézmények jellemzőit kiértékelte.⁹⁹⁸ Jankó a rá jellemző energikus és hatékony módon a finnországi tájékozódást követően Szentpétervár, Moszkva, Tbiliszi, Kazán, Perm, Jekatyerinburg, Tobolszk, Tomszk múzeumait is bejárta, ahol az elsődleges tipológiai kutatásokat rendre kiegészítette a muzeológiai szempontok rögzítésével is.⁹⁹⁹

A Néprajzi Múzeum mai gyűjteményében a számos költözés és a háborús pusztítás veszélyei ellenére a múzeumi MONARI nyilvántartó program alapján 4.408 db műtárgy szerepel Jankó gyűjtéseként és 669 db fotó az Archívum fotógyűjteményében. Balassa Iván kutatásai alapján ismert, hogy közel 150 településen végzett terepmunkát a Kárpát-medencében.¹⁰⁰⁰ Jankó János észak-afrikai, finnországi és oroszországi naplói, hazai gyűjtőfüzetei és jegyzetei, házberendezési rajzai, kalotaszegi és torockói gyűjtőútjának dokumentumait őrzi a múzeumi archívum.¹⁰⁰¹

A tárgyak gyűjtését a korban szokatlanul magas fokú követelményekkel végezte. Gondos kiérdezés után csak akkor gyűjtött tárgyakat, ha az illetők családja az adott faluban bennszülöttnek bizonyult. Bár a tipológia érdekelte elsősorban, de ez az eljárása arról tanúskodik, hogy a tárgyakat történeti forrásnak is tekintette. Munkaeszközben és házberendezésben egyaránt összetartozó egységeket igyekezett lehetőleg megszerezni a múzeumnak. Az egyes tárgyak helyi nevein kívül azok részeit is feljegyezte. Tudományos szemléletéről tanúskodik, hogy a nagyszabású tárgygyűjtést már földrajzi megoszlást is rögzítő nyilvántartással kapcsolta össze.¹⁰⁰² Mindezzel a magyar néprajzi muzeológiában a modern elvek szerint történő tárgygyűjtés első következetes megvalósítója, igaz, hogy mára már meghaladottnak tekinthető módszertannal.¹⁰⁰³ Napjainkban már nem vállalható a Jankó által folytatott extenzív gyűjteményezés és az impresszionisztikus invencióra építő tárgy kiválasztás. Ma már rendkívülinek ítéelhetően rövid terep tartózkodás során szerzeményezte tárgyai egy jelentős részét.¹⁰⁰⁴ Szerzeményezési elveit érzékelteti egy kéretlenül a múzeumhoz juttatott pásztorfaragásokkal kapcsolatba készült feljegyzése, melyben megindokolja a tárgyak múzeumba be nem fogadását: „Febr. 20-án a két ilykép jelzett tárgy a N. O. ba tényleg megérkezett; az egyik egy somogyi kalányos, a másik egy lánczos virág. Mindkét tárgyból van a N. O. ban több darab is melyek jobbak is hitelesebbek is, mint ezek, mert mindkettő mondvá csinált, megrendelésre készült s a legmodernebb olajfestékekkel bőségesen átítatott darab; megengedem hogy hasonló darabok – olajfesték nélkül – a nép közt is használatban vannak, de azoknak a mi múzeumunkban csak akkor van tudományos értékük, ha azt teljesen hiteles szakember a helyszínén gyűjti össze régi használt hiteles példányokban. Általában nem tartom megengedhetőnek, hogy múzeumunkba ilyen természetű anyag kerüljön.”¹⁰⁰⁵ Szá-

997 Balassa 1968a. 23. Wilhelm 2000. 517. Fejős 2018. 36. Pápay Károly hagyatékából 142 db tárgyat leltározott be 1900-ban. NMI 26/1900.

998 Jankó 1993. 47-53. értékeli Fejős 2018. 36.

999 Jankó 2000. idézi és értékeli Fejős 2018. 38.

1000 Balassa 1993. 6.

1001 Az értékes tudományos hagyaték rendezését Gunda Béla kezdte 1939-ben, később Némethy Endre, K. Kovács Péter folytatta a leltározást. Forrai 2000. 625.

1002 Selmeczi Kovács 1989. 11.

1003 Vö. Szilágyi 1993. idézi Fejős 2000a. 25.

1004 Szilágyi 1993. 24.

1005 NMI 22/1900. A számos hasonló köszönőlevelet a múzeum gyűjteményeinek formációs elemzése részeként messzemenően indokolt feldolgozni. Több esetben kísérő levelek, dokumentumok is értékes adatokkal pontosítják a leltári információkat. Pl. a Győri Vilmos 4 tábla színes rajzát megköszönő levélhez egy 1895-ös feljegyzés részletét is csatolta Jankó, amelyben a rajzok eredetét, azaz a köpeczi református templom festett mennyezetére vonatkozó adatokat közölte. NMI 104/1901. Győri Vilmos rajzait egyébként a Magyar Néprajzi Társaság főtítkára Sebestyén Gyula közvetítette a múzeum felé. NMI 105/1901.

mos esetben viszont a tárgyak jellege egyértelműen igazolta, hogy a múzeum gyűjteményébe valók. Így pl. az 1899-ben Brassóból küldött *8 drb különféle készség a boriczatánczhoz*, melyet Horger Antal tanárnak köszönt meg Jankó János levélben.¹⁰⁰⁶ Mai megítélés szerint esetenként komoly etikai problémákat fogalmazhatunk meg Jankó korabeli működését vizsgálva.¹⁰⁰⁷ Így például expedícióján egyes rituális tárgyak minden eszközt, akár erőszakot is felhasználó megszerzési körülményei, vagy az éjszakai sírrelés ma már elfogadhatatlan jellege is szerepel feljegyzéseiben, úti beszámolóiban.¹⁰⁰⁸ A korszak általános múzeumi beszerzései leginkább a jellemző kereskedelmi működés szempontjait idézték a nemzetközi szcénában is.

Jankó hazai működéséhez kapcsolódik, olyan kiemelkedően eredményes terepmunkára épülő gyarapítási együttműködés is, mint Szinte Gábor rajztanár erdélyi gyűjtései. A szükséges források

69. kép Jankó János gyűjt (NM Archívum F5378(2))

biztosítása, a gyarapítási irányok kijelölése számos korabeli iratban felbukkan, jelezve, hogy Jankó fölismerete az elhivatott kutató munkájának jelentőségét, melyre a Néprajzi Múzeum közelmúltban megvalósított időszaki kiállításában is igyekezett reflektálni.¹⁰⁰⁹

Jankó igazgatói tevékenységének része több korai, felhívás segítségével indított gyarapítási kísérlete is a Néprajzi Múzeumnak.¹⁰¹⁰ Az 1902. évből fennmaradt archívumi köszönő levelek többsége húsvéti tojások ajándékozására vonatkozik. Kántor Lajos karcsai tanító ajándékának (12 db húsvéti tojás) kísérő levele is megőrződött. Ebben kéri, hogy a későbbi esetleges hasonló felhívásokat korábban kezdeményezzék a közlő Néptanítók Lapja felé, hogy időben megérkezhesse az ajándékok.¹⁰¹¹ A húsvéti tojások gyűjtése évről évre visszatérő rendszeres feladata volt a múzeum munkatársainak.¹⁰¹² A tematikus múzeumi gyűjtőkampá-

1006 NMI 46/1899.

1007 PL. Kuznyecov gyűjteményével kapcsolatos tevékenységét értékeli ilyen szempontból Fejős 2018. 40-41.

1008 Jankó 2000. 212-217.

1009 Pl. NMI 62/1900. Bata – Tasnádi 2015.

1010 Szűcs 2000. 363.

1011 NMI 48/1899. NMI 65/1902. Olyan tojásgyűjtő is volt (Selmecbányáról), aki egyszerre 112 db (!) húsvéti tojást küldött. Persze az is előfordult, hogy a két küldött tojás az úton elpukkalt. Hetilapokban és az Ethnographiában is megjelentek a felhívások. Vö. Szűcs 2000. 363-364.

1012 Ezt igazolja Jankónak az 1899-es évről készített összefoglalójának egy részlete: „A húsvéti ünnepeket a húsvéti tojások rendszeres összegyűjtésére ezen évben is kábaszáltuk és mintegy 250 tojást gyűjtöttünk össze.” NMI 7/1900. Köszönőlevél NMI 45/1899.

nyok a múzeumhasználók, a múzeum társadalmi közegét alkotó egyének, közösségek aktív részvételével megvalósított gyűjteményfejlesztés, mely a kortárs hazai és nemzetközi múzeumi praxisnak is része.¹⁰¹³ Egyébként a Néprajzi Múzeum szokásgyűjteményének története olyan dinamikát érzékelt, mintha a millenniumi gyarapodást követő nyugodtabb időszakot várták volna az intézmény munkatársai az addig háttérbe szorult tárgy típusok, így a szokástárgyak gyűjtésére.¹⁰¹⁴

A célzott terepmunkák, korabeli kifejezéssel expedíciók átgondolt tervezése is Jankó Jánoshoz kapcsolható az intézmény történetében. Az intézmény gyűjteményeinek gyarapodásáról készített beszámoló számára így fogalmazott: „Az 1899. évben legelső sorban a karácsony másodnapján jánosolás és istvánolás néven ismert szokások tárgyainak gyűjteményét szereztük meg – mintegy 110 darab – abból az expedícióból, amelyet Dr. Sebestyén Gy. és Dr. Semayer V. urak a Dunántúl ezek felgyűjtése céljából tettek.”¹⁰¹⁵ A szokástárgyak gyűjtésére kiváló példa, hogy Jankó egy tárgygyűjtésre koncentráló bukovinai terepmunkát is előkészített, melynek során a korábban célzott gyűjtést végző helyben működő Szász János andrásfalvi evangélikus lelkész által küldött tárgyak finanszírozását is megoldotta 1902. április– május hónapok során.¹⁰¹⁶

A gyűjteményezés szempontjából korszerűnek számít, és a múzeumi anyag valós értékével tisztában lévő vezető felelős gondolkodásának állít emléket a Jankó János által készített, de váratlan halála miatt már utódjára maradt 1903-as múzeumi költségvetés részletes indoklása: „Tekintve azt, hogy osztályunk magyarországi anyagának túlnyomó része alkalmi gyűjtés és így egy tudományos gyűjteménynek sem jellegével sem értékével ez ideig nem bír, abból a célból, hogy az osztály egy-egy tisztviselője felváltva az osztály gyűjteményeinek egy részével a helyszínére utazzék, az anyagot ott a helyszínén revideálja, leírja, meghatározza, ha kell újabb vásárlással kiegészítse s ezzel gyűjteményünk nagyobbik felének tudományos jellegét és értékét megteremtse, ebből a célból felosztván az egész revideálandó anyag feldolgozását mintegy 20 évre, a költségekre már 1898-ban kértünk 2400 koronát. A NMgú Minisztérium erre az 1899. évi budgetbe a N. O. számára 800 Koronát állított be, melyet 1902-ben 1200 Koronára emelt, ami azt jelenti, hogy a tervezett munka 40 év alatt sem lesz elvégezhető...”¹⁰¹⁷ A tárgyak információs értékét célzó megoldás a fenntartó minisztérium szűkös finanszírozása mellett nem teljesedhetett ki.

Működése idején kiugró szinten gyarapodott a Nemzetközi Gyűjtemény is, amiben kétségtelenül része van Jankó hatalmas szervezési képességének. Ekkor szerzi meg a múzeum az újguineai Fenichel-gyűjtemény közel 3.000 Új-Guineai darabját. A gyűjtemény nemzetközi vonatkozásai miatt Jankó több külföldi utat is tett Berlinbe, Bécsbe, Prágába utazva tisztázta, hogy nem kerültek-e az értékes gyűjteményből tárgyak az ezekben a városokban működő múzeumokba.¹⁰¹⁸ Máig az intézmény nemzetközi téren is messzemenően értékelt gyűjteményei közé tartozik a kb. 2.000 darabból álló Bíró-gyűjtemény, melynek megszerzése is szorosan kötődik Jankó munkájához. Fennmaradt az a részletes értékbecslés melyben a Bíró által küldött és a múzeum számára kiválasztott első 594 darab tárgy tételesen szerepel. Az értékbecslés kiváló forrásként igazolja Jankó rendkívüli nemzetközi tájékozottságát és naprakész mivoltát a műtárgykereskedelem terén. Tanulságos, ahogyan az új-guineai tárgyakat csoportosítja a beszerezhetőségük esélye, illetve a szakirodalmi ismertség alapján. Hangsúlyozza a múzeumi feldolgozás és leírás illetve közzététel egyértelmű értéknövelő szerepét: „ezeket mi az európai irodalomban elsőknek¹⁰¹⁹ közölhetjük s ezzel a mi múzeumi példányunkat typussá tehetjük.”¹⁰²⁰ A nem-

1013 Schleicher 2018. 182-185.

1014 Szűcs 2000. 363.

1015 NMI 7/1900.

1016 NMI 36/1902.

1017 NMI 67/1902.

1018 Fejős 2018. 34.

1019 Kiemelés az eredeti kéziratban.

1020 NMI 21/1897. Bíró második gyűjteményének (840 darabból álló) becslése NMI 11/1900.

zetközi gyűjteményeket gyarapította Festetics gróf nagyvonalú óceániai tárgyakat (1.540 db) és fotókat (600 db) tartalmazó ajándéka ezekben az években.¹⁰²¹ Ez a három kollekció máig a legértékesebb törzsanyagába tartozik a Néprajzi Múzeumnak.

Szintén Jankó határozott koncepcionális eredményeként értékelhető, a Monarchia flottájának távoli területekre irányuló expedícióihoz kötődő gyűjtések rendszeressé tétele ezekben az években. A Néprajzi Múzeum ezeknek a hajóknak, illetve az ott szolgáló tiszteteknek és orvosoknak több száz tárgyat – elsősorban a kikötői műkereskedőktől vásárolt – köszönhet. A gyűjtést elsősorban a legénységben szolgáló magyar származású orvosok végezték, akik számára Jankó részletes útmutatást készített a teendőkről.¹⁰²²

A Millennium alkalmából létrehozott Missió Kiállítás közel 5.000 darabból álló anyaga is hatalmas nyereségként értékelhető, miként a vásárlások anyaga, melyeket néprajzi műkereskedőktől szereztek ezekben az években.¹⁰²³ 1897. januárjában a missziós gyűjtemény felmérésével kapcsolatban Jankó feljegyzést készített fölöttesei számára. Ebben a darabonkénti fölbecsülés nehézségeit ecsetelve leírja, hogy *a Néprajzi Osztályban jelenleg 10 ember dolgozik (2 tisztviselő, 1 napi díjas írnok, 1 laboráns, 1 szolgáló és 5 napszámos)*. A korabeli múzeumi működés körülményeit kiválóan érzékelteti, az hogy Jankó az általa irányított folyamatban lévő *penésztelenítési munkákra* hivatkozva osztotta ki a fölmérést Semayer Vilibáldra, aki az oxfordi és hamburgi katalógusok alapján 9 nap alatt azt el is végezte. A becslés nyilvántartási feladata azonban a korábbi kiállítási számozás és a leltári számozás összekeveredése miatt *további egy havi időt kíván, így február vége előtt be nem fejezhető, ha t.i. az időjárás addig van annyira enyhe, hogy a N. M. előcsarnokában állandó munkát végezni lehet*.¹⁰²⁴ A missziós gyűjteményi anyagot az elengedhetetlen állományvédelmi beavatkozás idejére abban az ideiglenesen bérelt *Havas utcai házban* helyezték el, amelyben előtte átmenetileg a millenniumi falu műtárgyait raktározták és *penésztelenítették*, ezt Jankó azzal indokolja fönmaradt feljegyzésében, hogy a missziós tárgyakon a *naphtalinozást a múzeum előcsarnokában a főrendiház ülései miatt meg nem engedheti*.¹⁰²⁵ Sajátos, hogy a Parlamenttel szemben a Kossuth téren működő Néprajzi Múzeum tevékenységében is érzékelhető volt a közvetlen politikai szomszéd-ság egyes esetekben korlátozó hatása, pl. a kommunikációs tevékenység, plakátok – molinók elhelyezése terén.

Jankó igazgatói működésének időszakában indult és utódja idején is folytatódott az eredményes együttműködés Giovanni B. Bettanin fiumei olasz régiségkereskedővel, akitől több alkalommal több ezernyi tárgyat vásárolt meg a múzeum.¹⁰²⁶ A múzeumi japán anyagot gyarapította a Jankó által szervezett, ajándékként érkezett gyűjteménye Flesch Aladár jokohamai konzulnak.¹⁰²⁷ Almásy György 1902. márciusában múzeumi letétbe kerülő értékes ázsiai gyűjteményével kapcsolatos ügyintézés is Jankót dicséri.¹⁰²⁸

Egyetlen megemlékező elemzés sem korlátozhatja az értékelést, pusztán a pozitívumok és eredmények sorolására. A Jankó János működésével kapcsolatos konfliktusok, kudarcok éppen úgy hozzá

1021 Vargyas 2000. 561. Az archívumban őrzik Festetics gyűjtemény tárgyakra vonatkozó adatokat is tartalmazó leltárát, illetve a gróf francia nyelvű útijelentését. NMI 28/1902.

1022 A gyűjtemény afrikai tárgyakat érintő ilyen jellegű gyarapításáról lásd Földessy 2000. 483-484, míg az ázsiai gyűjteményre vonatkozóan Wilhelm 2000. 519, illetve az amerikai anyagról Főzy – Gyarmati 2000. 598. Vö. pl. Adria hajó kapitányának a braziliai tárgyakat megköszönő levél az archívumban. NMI 67/1900.

1023 Jankó 1902. 8. Idézi Selmeczi Kovács 1989. 11.

1024 NMI 4/1897. Sajátos, hogy a Néprajzi Múzeum Kossuth téri épületében 2018. telén szintén fűtési nehézségek miatt kellett több esetben átszervezni a munkavégzést.

1025 NMI 23/1897.

1026 Wilhelm 2000. 518. vö. NMI 115/1899. Bettanin levelei.

1027 NMI 62/1900 II. évnegyedes jelentés.

1028 NMI 35/1902.

tartoznak a múzeumi tevékenység hiteles felidézéséhez.¹⁰²⁹ Ennek megfelelően a múzeumi archívum megőrizte olyan nemzetközi gyűjtemény gyarapítási kísérleteknek is az emlékét, amely a gondos előkészítés és a szükséges pénzügyi keretek átgondolt biztosítási szándéka ellenére sem valósult meg. 1895-ben Jankó hosszas egyeztetéseket folytatott egy Szánthai nevezetű madagaszkári utazásra készülő utazóval. Részletes útmutatást adott a múzeum számára beszerzendő tárgyak, kollektciók jellegéről a ház, ruházat, eszközök tematikai csoportjaitól egészen a házasságkötés és temetkezés tárgyaiig. A múzeum gyűjtési területéhez tartozó fizikai antropológiai gyarapítást is szükségesnek ítélte Jankó, erre vonatkozó szempontokat és tanácsokat is megfogalmazott. A terv nem valósult meg, a gondosan előkészített madagaszkári gyarapodás soha nem került a múzeumba.¹⁰³⁰ Egyébként a hasonló gyarapítási alkalmak napjaink múzeumi gyűjteményezési gyakorlatától sem idegenek.

Szintén kudarcot vallott Jankónak az a terve, hogy a személyes kapcsolatainak köszönhetően lehetőség nyílt benini bronz- és elefántcsonttárgyak megvásárlására a Hofmuseumtól. A rendkívül értékes kollektció megvásárlására nem sikerült forrást szereznie, és az ügy elhúzódása, illetve a bemu-

70. kép Jankó János portréja (NM Archivum F62602a)

tatóanyag körüli problémák rontottak a két múzeum kapcsolatán is.¹⁰³¹

A múzeum tárgyvásárlási kerete Jankó agilitásának köszönhetően arra elégnak bizonyult, hogy az adódó lehetőséget kihasználva a nagyobb fontosságú gyűjteményeket megszerezze. A vásárlások mellett azonban a gyarapítás meghatározó szegmense volt mindvégig az ajándékozás a múzeumi gyűjtemény számára és Jankó erre is nagy figyelmet fordított, a hangsúlyozott köszönetekkel is visszajelzéseket küldve.

Az esetenként elszenvedett gyűjtemény gyarapítási kudarcok ellenére a Néprajzi Múzeum Jankó János átgondolt koncepciójának és szervezőképességének köszönhetően rendkívül rövid idő alatt kis és elhanyagolt intézményből nemcsak a tárgyak számát tekintve, hanem azok minőségét is nézve Európa legjelentősebb néprajzi múzeumai közé lépett elő.¹⁰³²

1029 pl. Fejős Zoltán részletesen elemezte a Kuznecov-gyűjtemény megszerzése körüli indokolt aggályokat és kritikát. Fejős 2020a. 312-313.

1030 NMI 25/1895. idézi Földessy 2000. 483.

1031 NMI 114/1899. idézi és értékeli Földessy 2000. 497. Az ügy lezárására vonatkozóan Jankó indulatos válaszai tartalmazzák *keserű csalódását*. NMI 132/1899.

1032 Szemkeő 1997a. 58.

Az intézmény gyűjteményeinek összetételét és bizonyos szempontból a Jankó által érzékeltethető értékelését egy sajátos forrás segíthet megvilágítani. 1901 februárjában a Nemzeti Múzeum igazgatójának utasítására a Jankó által vezetett *néprajzi tár* gyűjteményeinek biztosításának előkészítése miatt elkészítette az értékbecslését a gyűjteménynek. Az eredeti beszerzési árakat vette ugyan kiindulási alapul, de a részletes felsorolást követően hangsúlyozta, hogy „*A Néprajzi Tár gyűjteményei és felszereléseit tehát kitesznek 220.000 frt azaz 440.000 koronát. Minthogy azonban, amint Mgd igen jól tudja, sok gyűjteményünk jóval nagyobb értékű mint amennyiért vettük (így p. o. a Bíró gyűjtemények értéke kétszer akkora mint a megvásárlási ár, a Bettanin gyűjteményeké háromszor sőt négyszer akkora is) kérem Mgd-at, hogy a fenti összeghez még 60.000 koronát csatolva a Néprajzi Tár 500.000 koronára biztosíttassék.*”¹⁰³³ A részletes lista szerint a legértékesebb két gyűjteménynek *A néprajzi Missio – Kiállítás anyaga (a szekerényekkel együtt)*, illetve *A kiállítási néprajzi falú egész anyaga*, melyek külön-külön 50.000 koronára becsültettek. *Xantus Jánosnak az államköltségén vett gyűjteménye* a lista első tétele, melynek értékét 30.000 koronában adta meg Jankó. Elgondolkodtató, hogy a műkereskedő Bettanintól vett tárgyakat a fentiek szerint ennyire kedvező áron vásároltnak ítélte az igazgató. A csak az 5. helyen szereplő *Reguly gyűjtemény történelmi értékeként* mindössze 2.000 koronát szerepeltetett, míg Zichy Jenő gróf mindkét expedíciójának anyagát egyenként 20.000-re értékelte. Bíró Lajos gyűjteményei közül a legértékesebbnek a *buon-golfit* jelölte 8.000, az *astrolabe-bay-i* anyagot 6.000-re, a *berlinhafeni* gyűjtés értéke a listán 4.000, míg az utolsónak szerepeltetett *french-szigeti* 1.000 koronára becsült. Az 57(!) részletezett tételnyi anyag a 100 forintnál nagyobb értékű gyűjteményi egységeket tartalmazza; és ezt egészítette ki az összes kisebb értékű tárgyeegyüttes, illetve egyedi tárgy becsült 10.600 korona értéke. Az összes műtárgyat 333.000 koronára becsülte Jankó és ezt javasolta a fenti 60.000 korona értékű korrekcióval a valós értékhez igazítani.¹⁰³⁴

A korabeli intézmény működését, felszereltségét segít megítélni a biztosítási céllal készült dokumentum. A műtárgyak után ugyanis Jankó részletesen szerepeltette *A fényképgyűjtemény 4.000 darabját 8.000 korona*, illetve *A könyvtár (számítás szerint megállapított) értéke 24.000 korona*. *A fénykép gépek és a fénykép laboratórium felszerelése 6.000*, míg *Az anthropologiai laboratórium felszerelése 3.000 korona* volt. Jankó részletesen szerepeltette a listán a különböző időben beszerzett múzeumi bútorokat, melyek listája alapján kirajzolódik a Csillag utcai épületben zajló térfoglalás, illetve kiállítás rendezési folyamat is. A *törzsbutor anyag* (6.000), a *Xantus által rendelt butorok* (6.000), a *kiállítástól megváltott butorok* (8.000), az *1897/98-ik évi butorátalakítási költségek* (20.000), az *1896 – 1901ig megrendelt butorok* (10.000) és végül az *1901/2 évi áll. költségvetés alapján megrendelt butorok* (16.000). A gyűjtemény mellett összesen 110.000 Korona értékkel szerepeltette összesen a mobiliákat.¹⁰³⁵

Jankó János a mai néprajzi nemzedék előtt úgy él, mint az anyagi kultúra messze kiemelkedő kutatója.¹⁰³⁶ Tájékozott múzeumi szakemberként azonnal felfedezte azt a hatalmas lehetőséget, amit Vikár Béla fonográf-felvételek gyűjtése jelentett. 1898-ban a Néprajzi Múzeumon belül külön szobát biztosítottak a fonográf gyűjteménynek.¹⁰³⁷ A korszerű gyűjtőmunka jelentőségével teljes mértékben tisztában volt Jankó János.¹⁰³⁸ Erről tanúskodik az általa vezetett intézmény 1899-es tevékenységéről készített tömör beszámoló vonatkozó részlete is: „*Végül rendkívül fontos és ma még*

1033 NMI 15/1901.

1034 NMI 15/1901.

1035 NMI 15/1901. Egyébként a jelenben is fölmerült a Néprajzi Múzeum költözésével kapcsolatban a biztosítás igénye. Az országos múzeumok gyűjteményeinek biztosítása elsősorban a nagy időszaki tárlatokkal kapcsolatos utazások és állami garanciák miatt kerül előtérbe, de a teljes és hétköznapi biztosítás ügye generálisan rendezetlen napjainkban is.

1036 Ezzel szemben az archívum is őrzi a más témák iránti érdeklődésének emlékeit is. Így pl. a ma is aktuális témaként értékelhető székely-írásról kapcsolatos adatokat (32 jegyből álló leírással), melyeket Király Pál omori pedagógia-igazgató révén szerzett meg a múzeum számára. NMI 50/1902.

1037 Balassa 1968a. 24. 14 nm alapterülettel. *A M. N. M. N. O. területi viszonyai*. NMI 57/1899.

1038 Az európai úttörő szerepről nyilatkozó büszke jelzését számosan idézték korábban. NMI 37/1901. pl. Pávai 2000. 833.

*Európában páratlanul álló mozgalmat indíthattunk meg az osztályunk számára Vikár Béla megkezdette a népdalok fonograffal való rendszeres felgyűjtését, amelyből több mint 300 dal került osztályunkba.*¹⁰³⁹ Azt sem tagadhatjuk, hogy az újabb költséget jelentő speciális gyűjtőmunka finanszírozása esetenként komoly nehézségeket jelentett Jankónak. Ezzel magyarázhatjuk, hogy *dacára a Vikár úrhoz kötött személyes benső barátságának*¹⁰⁴⁰, kénytelen volt a népdalgyűjtés fontosságát messzemenően elismerve, a tárgygyűjtés sürgősségét előtérbe helyezni egy 1900-ban írt felterjesztésében.¹⁰⁴¹ A Vikár által viaszhengereken rögzített népdalgyűjtemény rendkívül sikeres párizsi kiállítási bemutatását követően sajnos a kiküldött 300 henger közül 24 nem érkezett vissza a múzeumba, mint ezt Jankó hivatalos levelében rögzítette 1901. július 1-én. Az anyag akkor még leltározatlan volt, s a megmaradt hengerek kerültek a gyűjteménybe.¹⁰⁴² A fonográfos gyűjtésről a hírlapokban megjelenő hírek hatására Jankónál jelentkezett olyan vállalkozó (Sallai Vincze), aki félreértve a tevékenység lényegét felajánlotta, hogy a múzeum számára elkészíti a szerinte szükséges hangfelvételeket a korszak nevezetes személyiségeivel, illetve énekművészeivel. Jankó korrekt, hivatalos válaszában tisztázza, hogy „*nevezetesebb emberek és énekművészek hangjának megőrkötésére a tudomány mai álláspontja szerint a néprajzi kutatás programjába nem tartozik, s így e munkálatoknak a N. O. keretében tért nem adhatunk*”.¹⁰⁴³

Jankó János teremtette meg a Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteményét is. Már az ő működése előtt is voltak ugyan fényképek a Néprajzi Múzeumban, de a nagyobb méretű gyarapodás csak az ő munkássága révén következett be. Elsőrendű fényképész volt maga is, és az általa és az ő szorgalmazására készült fényképfelvételek ma már kiváló történeti értékkel is rendelkeznek.¹⁰⁴⁴ Fotóit közvetlenül használta a viseletek gyűjtésénél, így törekedve a hitelességre. Első fényképeit 1890-ben Kalotaszeg-monográfiájának adatgyűjtésekor készítette. A Csillag utcai épületben 1894-ben került sor az első fotólaboratórium létesítésére és egy fotólaboráns, Szabadszállásy János alkalmazására.¹⁰⁴⁵ A múzeum első fényképezőgépének megvásárlását a millenniumi kiállítás előkészítése tette lehetővé.¹⁰⁴⁶ A néprajzi falu előkészítésének dokumentumai a fényképgyűjtemény magyar anyagának első nagyobb sorozata. Ekkor indult a fényképgyűjtemény első önálló – a műtárgyaktól elkülönülő – leltárkönyve is. A nemzetközi fotóanyag gyarapításában komoly értéket képvisel a Jankó által a III. Zichy expedícióhoz kötődő fotóanyag, kb. 150 fotográfia.¹⁰⁴⁷ Jankó, mint az intézmény vezetője a magyar és a nemzetközi gyűjtemények számára értékes kollekciókat szerzett meg, melyeknek a fotográfiaiak is szerves részei voltak. Ezek mellett az intézményi gyűjtemény gyarapítására vonatkozó dokumentumokban rendszeresen szerepelnek a Jankó Jánostól származó ajándék fényképek.¹⁰⁴⁸ Igazgatói működésének végén a fényképgyűjtemény teljes anyaga 3.043 tétel volt.¹⁰⁴⁹

Az egyre gyarapodó gyűjteményi anyagot csak jól felszerelt könyvtár segítségével lehetett tudományos színvonalon értékelni és feldolgozni. Ezzel függ össze az a következetes tevékenység, melynek részeként külföldi útjain mindenütt igyekezett minél több jó szakkönyvet megszerezni. Ezek ma is a Néprajzi Múzeum Könyvtárának legnagyobb értékei közé tartoznak. Elsőként kezdte el meg-

1039 NMI 7/1900.

1040 Ezt a megjegyzést kihúzta a hivatalos szövegből, de olvasható maradt! NMI 68/1900.

1041 A szűkös források növelését próbálta ezzel a feljegyzéssel is elérni Jankó. NMI 68/1900.

1042 NMI 78/1901. *189 darab Fonogram Vikár Béla gyűjtése* szerepel az osztály 1901. júliusi gyarapodásáról készített kimutatásban. NMI 91/1901.

1043 NMI 73/1901.

1044 Balassa 1968a. 25.

1045 Szemkeő 1997a. 65.

1046 Jankó 1894b. 372.

1047 Fogarasi 2000. 731-732.

1048 Így pl. dr. Jankó János *48 darab fényképet ajándékozott 1900 januárjában*. NMI 13/1900.

1049 Fogarasi 2000. 734.

ismerni az orosz szakirodalmat, melyet ott a helyszínen meg is vásárolt, hogy későbben osztályunk, igazán általa alapított, könyvtárának ajándékozza.¹⁰⁵⁰ A múzeumi szakkönyvtár fejlesztésére minden adódó alkalmat megragadott. Párizstól Moszkváig számos külföldi intézménytől kért és kapott cseré könyveket.¹⁰⁵¹ A következetes költségvetési tervezés eredményeként elérte, hogy 1898-tól a szakkönyvtár megalapítására évente 2.000 koronát sikerült beépítenie az intézményi költségvetésbe. „Az öt év az 1902. évvel letelvé, minthogy könyvtárunk rendszeres fejlesztéseit immár megakasztani nem lehet, mert szakkönyvtár nélkül a múzeum tisztségviselői dolgozni egyáltalán nem tudnak, s minthogy az évi könyvszükséglet a 2400 koronát tetemesen meghaladja, ami azt jelenti, hogy a Néprajzi Osztály szakkönyvtárának modern színvonalon való tartása már eddig is csak adósság csinálás mellett volt lehetséges, kérem kell Magdat, hogy a szakkönyvek vásárlására rendes tételek rovatában eddig szerepelt 400 korona helyett 2400 korona állíttassék be.”¹⁰⁵² A szakkönyvek rendezésébe bevonta az intézmény munkatársait, így Bátky Zsigmondot, *múzeumi néprajzi tári segédet* is 1899 utolsó negyedében, amikor már csak a *folyóiratok rendbe szedése volt hátra*.¹⁰⁵³ „1900-ban a könyvtár abécés és szakkatalógusa elkészítetett, a betűrendes jegyzék kinyomtatott s minden intézkedés megtörtént az iránt, hogy az 1901. évben a szakkönyvtár nyilvános jeleggel a nagyközönség és az ethnographia iránt érdeklődők számára használata adassék” – írta Jankó János az 1900-as évről készített jelentésében.¹⁰⁵⁴ A múzeumi könyvtár Jankó által is igen jelentősnek ítélt gyarapítására halála évében 1902-ben került sor. Ekkor Herrmann Antal *speciális ethnographiai könyvtárát ajándékozta a Néprajzi Osztálynak*, s ezáltal Jankó értékelése szerint a szakkönyvtár *megkétszereződik!*¹⁰⁵⁵

Jankó kiválóan fölismerte azt a lehetőséget a múzeumi szakkönyvtár gyarapítására, hogy színvonalas saját kiadványok eljuttatásával a cserébe küldött művek sokszorosan megtérítik akár a megjelenítés, akár a fölmerülő postai költségeket, az alapvetőnek ítélt szakmai reputáció erősítésén túl. Így pl. a *Magyar typosok. I. A Balaton mellékéről* című 1900-ban megjelent kötetet Európa és Magyarország számos intézményébe és tudósához juttatta el, akiktől az archívumban fennmaradt gratuláló visszajelzésekkel párhuzamosan számos könyv is érkezett a múzeum könyvtárába.¹⁰⁵⁶

A külföldi szakkönyvek mellett minden lehetőséget megragadott – és erre ösztönözte közvetlen munkatársait is – arra, hogy eljusson nagy külföldi múzeumokba és azok gyűjteményeit tanulmányozza. Ezzel is érdemben segítve az intézményesülést és szakszerűsödést.¹⁰⁵⁷ Így értékelhető a múzeum korszerű nyilvántartási rendszerét megalapozó „gyűjtemény-katalógus” elindítása berlini múzeumi mintára.¹⁰⁵⁸ A múzeum negyedéves munkajelentéseiben nem ritka a szabadságok távollétét hasonlóképpen rögzítő szöveg: „Dr. Jankó János 6 beti szabadságideje alatt Berlinben a magyar halászat német elemét nyomozta... majd részt vett a Kiebben tartott XI. orosz archeológiai kongresszuson; dr. Semayer Vilibáld batheti szabadságát részint Berlinben a német-guineai gyűjtemények tanulmányozására, részint a skandináv múzeumok megtekintésére fordította; végül Bátky Zsigmond szabadságidejét a Kalotaszeg tanulmányozására és Kalotaszegi gyűjteményünknek új gyűjtésekkel való kiegészítésére használta fel.”¹⁰⁵⁹ A kalotaszegi célzott kutatások ered-

1050 Semayer 1902a. 112. 1902b. 120.

1051 Pl. NMI 18/1900. vagy a kijevei kongresszusról hozott könyvek listája NMI 111/1899.

1052 NMI 67/1902.

1053 NMI 14/1900.

1054 NMI 37/1901.

1055 NMI 51/1902. Az 1902. év I. negyedéről jelentés.

1056 NMI 11/1901. A beérkezett szakkönyveket megköszönő levelek az archívumban fennmaradtak NMI 17/1901-től a 33/1901-es dokumentumig. A kötet nyomdai megvalósításáról, illetve az előzetes költségvetéshez képest történt változásokról a mai pályázati elszámolási kötelezettséghez hasonló részletezettségű beszámolót készített Jankó. NMI 16/1901. Herman Ottó ezen kötet miatt is élesen támadta Jankót (Vö. Hála 2014. 194.).

1057 Fejős 2018. 13, 34-42.

1058 Vö. Jankó 1894. 372. idézi Fejős 2018. 34.

1059 NMI 32/1900. Bátky tárgyközpontú kalotaszegi terepmunkáját alaposan elemezte Fejős 2020a. 269-304.

ményességét a múzeum munkajelentésében is hangsúlyozta: „E csoportunk ma oly teljes, hogy a Kalotaszegen további önálló kutatókera a N. O. nak szüksége nincs a további részletek felgyűjtése már csakis egy helyi érdekű vidéki múzeum keretére tartozhatik.”¹⁰⁶⁰

Jankó tudatosan gyűjtötte külföldi útjain az információkat a hazai múzeumi állapotok megreformálása érdekében. Ezt igazolja egy Lóczy Lajosnak írt levelében találóan megfogalmazott célkitűzése: „...mindenütt alaposan tanulmányozza a muzeális viszonyokat, hogy annak idején az e téren szerzett adataimat is értékesíthessem a hazai nemzeti múzeumunk korbadt szervezete érdekében”.¹⁰⁶¹ Fejős Zoltán Jankó külföldi múzeumokkal kapcsolatos működését vizsgáló kutatásainak eredményeként hangsúlyozza, hogy „Jankó számára a múzeum a benne fölhalmozott anyaggal volt azonos... előnyben részesítette a magyar néptörténetre vonatkozó vagy azszal összefüggésbe hozható összehasonlító múzeumi tárgyállományt a múzeum etnográfiai rendszerével és módszerével szemben”.¹⁰⁶²

Jankó nem elégedett meg azzal, hogy a Néprajzi Múzeum munkatársai képezhessék magukat, hanem igyekezett megadni minden segítséget a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek létrehozásához is. A századfordulón a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményei még kezdetleges állapotban voltak. A Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségén belül a néprajznak korábban nem volt képviselője és így az hosszú időn át nem is kapott államsegélyt vidéki múzeumok néprajzi tárgyainak vásárlására. Érdemi változást hozott, amikor 1901-ben Jankót az Országos Főfelügyelőségén belül néprajzi felügyelővé nevezték ki.¹⁰⁶³ Elsősorban az erdélyi múzeumokat látogatta végig, és nemcsak pénzügyi segéllyel támogatta néprajzi munkájukat, hanem az Erdélyi Kárpát Egyesület Múzeumának és kiállításának létrehozásában éppen úgy részt vett, mint ahogy a Jászberényi és Kecskeméti Múzeum számára is gyűjtött, vagy Tolna megyében nyújtott közvetlen gyűjtési segítséget a szekszárdi múzeum néprajzi gyűjteményének létrehozásához.¹⁰⁶⁴

Jankó felismerte, hogy a vidéki gyűjtemények szakmai színvonala érdekében elengedhetetlen egy útmutató kidolgozása. Tisztában volt azzal, hogy a tárgyi néprajz anyagának egybegyűjtése szorgosan és szakszerűen dolgozó vidéki központok, múzeumok nélkül elképzelhetetlen.¹⁰⁶⁵ Finnországi útja alatt vetődött fel először annak a lehetősége, hogy az ott általa feldolgozott gazdag muzeális anyagból egy katalógust, ahogy ő nevezte: „*typológia*”-t állítson össze. Ennek kiadására ugyan nem került sor, de Jankó ezt a tervét magyar vonatkozásban igyekezett megvalósítani. Ennek elkészítésére 1902-ben nem sokkal halála előtt megbízást is kapott. Ez a munka nemcsak azt mutatta volna be, hogy mit kell egy vidéki múzeumnak gyűjtenie, hanem mivel egészében a Néprajzi Múzeum anyagára épült volna, annak legértékesebb tárgyait juttatta volna be a tudományos vérkeringésbe. Az úttörő kezdeményezés kétségtelenül Jankó János érdeme volt. Már 1894-ben megkezdte a „*népies munkaeszközök*” gyűjtését azzal a céllal, hogy abból kiállítást készítsen, az egyes tárgyak tipológiai fejlődésének dokumentálására. Egyes lapokat le is rajzoltatott, illetve az elképzelésének főbb vonásait is kidolgozta. Sajnos, ez a terve korai halála miatt nem sikerült, és azt tanítványa és munkatársa, Bátky Zsigmond valósította meg néhány év múlva részben más formában.¹⁰⁶⁶

1892-ben még múzeumi elődjének Xántus Jánosnak sikerült 500 Forint támogatást szereznie a minisztériumtól az Ethnographia részére, azzal a feltétellel, hogy ezen a Néprajzi Múzeum gyűjteményét kell közreadnia. A sok munka, a rengeteg tárgy feldolgozása miatt néhány évig a Néprajzi

1060 NMI 37/1901. Jankó értékelésére az elmúlt 120 évben zajlott számos kutatás, gyűjtés és terepmunka cáfolt rá.

1061 Hála – Kodolányi 2001. 14.

1062 Fejős 2018. 35.

1063 Bodó 2016. 98.

1064 Balassa 1968a. 25. Katona 2000. 206.

1065 Ortutay 1960. 265.

1066 Balassa 1968a. 25.

Múzeum nem tudott ezzel a lehetőséggel élni. Amikor az intézmény részéről elkezdtek volna a publikációs munkát, az Ethnographia szerkesztősége az illusztrációkhoz szükséges klisék költségességére hivatkozva hátrította el a tanulmányok közlését.¹⁰⁶⁷ Jankó felterjesztésekben panaszkodik az eljárás ellen: „...*tárgyi ethnographiát illusztráció nélkül csinálni nem lehet, s hogy az illusztrációkat bár mennyire is reducáljuk, nekünk magyaroknak, kik illusztrált tárgyi ethnographiát még csaknem semmit nem adtunk ki — rengeteg a tenivalónk.*”¹⁰⁶⁸ Az eltelt hosszú idő ellenére szomorúan kell megállapítanom, hogy Jankó értékítélete még a 21. század harmadik évtizedének elején is aktuális! A viták miatt Jankó már 1896-ban felveti a különválás kérdését, döntésre azonban csak 1899-ben kerül a sor. Ekkor úgy határoz a Néprajzi Társaság, hogy az Értesítő külön, de mint az Ethnographia melléklete jelenjék meg.¹⁰⁶⁹ Az összefonódást jelzik a múzeum költségvetéséből rendszeresen átutalt összegek is.¹⁰⁷⁰ A Néprajzi Értesítő megindulását követően a tárgyi vonatkozású cikkek ezután a múzeumi kiadványba kerültek és az Ethnographia hosszú időn keresztül anyagi kultúrát érintő tanulmányokat nem, vagy csak elvétve közölt. Az első évfolyamban 12¹⁰⁷¹, majd a harmadikban már 15 ív terjedelemben megjelenő Néprajzi Értesítő fontos tényezőt jelentett a múzeum tudományos műhellyé válásában, összefogva és az intézményhez kapcsolva a tárgyi érdeklődésű kutatók szakmai tevékenységét.¹⁰⁷²

Az állandó folyóirat mellett Jankó a múzeum egyre növekvő értékes anyagának katalógusszerű kiadását is megindította. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei c. sorozat első száma 1899-ben látott napvilágot. Jankó életében három füzete is megjelent.¹⁰⁷³ A harmadik kötet (Bíró Lajos Astrolabe-öbölből származó anyaga) elszámolását már halála után adminisztrálta utóda Semayer Vilibáld.¹⁰⁷⁴ Az írásos közzététel mellett Jankó időről időre tartott ún. közérdekű tudományos felolvasásokat, a mai ismeretterjesztő múzeumi előadások előképeit.¹⁰⁷⁵

A Jankó muzeológusi működéséről alkotott képet kiteljesíti, hogy rövidre szabott életében számos jelentős kiállítást szervezett és készített. Már 1894 elején átdolgozta Xántus János korábbi kiállítási tervét és a rendelkezésre álló szűkös helyen a múzeum anyagából válogatott tárlatot hozott létre.¹⁰⁷⁶ Az első berendezett önálló múzeum alaprajzát Jankó János saját kezűleg rajzolta le, s erről leolvasható az első néprajzi kiállítás alapeszméje is.¹⁰⁷⁷ A Millenniumi Kiállítás olyan mennyiséggel növelte a Múzeum állományát, hogy egy új, általánosabb kiállítás megrendezése feltétlenül szükségessé vált. A Falu kiállításai megmutatták azt az utat, amely kivezethetett a kor jellemző zsúfolt kiállításainak szintjéről.

Az új állandó tárlat Jankó tervei szerint, de munkatársainak (Semayer Vilibáld, Bátky Zsigmond) végrehajtásában 1898-ban nyílt meg, amikor éppen oroszországi utazásán volt távol. Ezzel kapcsolatos kritikája és szerepének háttérbe szorulása igen kellemetlenül érintette, mint ezt levelezése igazolja.¹⁰⁷⁸ Mellőzöttségére válaszul írta, hogy „*Ha négy évi munkámért ennyit érdemeltem, életem hátralévő 30 évében*”¹⁰⁷⁹

1067 NMI 104/1899.

1068 Paládi – Kovács 2011. 75.

1069 NMI 104/1899.

1070 Kósa 1989. 42. NMI 44/1900. Fennmaradt az *Ethnographia Értesítőjének 1900-1901. évi elszámolása*, az akkor természetesen működő szerzői honoráriumokkal. NMI 27/1902.

1071 Jankó a hivatalos jelentésében 13 ívet szerepeltetett terjedelemként NMI 37/1901.

1072 Selmeczi Kovács 1989. 11. Paládi – Kovács 2011. 77.

1073 Balassa 1968a. 27. Mára a Néprajzi Múzeum korszerű kétnyelvű gyűjteményi katalógus sorozata a hazai intézmények közül kiemelkedő minőségben eljutott a 25. kötethez – folytatva a Jankó által is kiemelten kezelt munkát.

1074 NMI 34/1902.

1075 Így pl. fennmaradt az archívumban levele, melyben két 1899. novemberében tervezett előadásának címét közli: 1. *A magyar bázról.* 2. *Ázsiai eredetű balászszerszámokról.* NMI 131/1899.

1076 Szemkeő 2002. 28.

1077 Szemkeő 1997a. 58.

1078 Jankó 2000. 252.

1079 Tragikus módon nemhogy 30, hanem alig több mint 3 évig élt ezen naplóbejegyzést követően Jankó János.

nem dolgozom a múzeumnak, mint e négy évben...”.¹⁰⁸⁰ Jankó és az intézmény közötti kapcsolatnak a mélypontjaként értékeli Hála József az oroszországi expedíció másfél éves időszakát. Távolból barátainak küldött személyes hangú leveleiben számos méltatlan támadásról emlékezett meg és rendkívüli módon nehezményezte, hogy a múzeum részéről nem bíztatták, bátorították, gyakorlatilag semmilyen pozitív visszajelzést nem kapott.¹⁰⁸¹ Jankó expedíciójáról visszatérve 1898. november 1-től vette át az intézmény ügyeit.¹⁰⁸²

A múzeumi tárlat egész felosztásán a korabeli múzeumi kiállítás felfogása érződik, melyet a német (elsősorban: Hamburg, Berlin) és a skandináv múzeumokban alkalmaztak. Kétségtelen, hogy ehhez Jankó a maga gyakorlatából sokat tett hozzá (pl. a viseletek nemenként és korosztályok szerinti kiállítása, a munkaeszközök erőteljes hangsúlyozása stb.) így ez a kiállítás nemcsak korának európai szintjét érte el, hanem sok esetben azt túl is szárnyalta.¹⁰⁸³ A tárlat olyan hatással volt a néprajzi kiállítások rendezésére, hogy a Néprajzi Múzeum a második világháborúig (1943) ezt a mintát követte.¹⁰⁸⁴ A kiállított anyagról sajnos pontos és teljes leltár nem maradt fenn. Viszont a tárlathoz készült kiállításvezető torzóban maradt kéziratát, melyet Jankó készített, 2002-ben elemző tanulmány kíséretében a Néprajzi Múzeum közreadta.¹⁰⁸⁵

Ahogy a Csillag utcai bérházban egyre több lakást sikerült kibérelnie, úgy növekedett a múzeumi kiállítás területe is. A szakaszosan megvalósuló bővítés egyik fázisát kiválóan dokumentálja a múzeumi archívumban fennmaradt 1900. március 2-án készült felterjesztése Jankó Jánosnak. Ebben az iratban olvasható, hogy *„az állami költségvetés biztosította a M. N. M. Néprajzi Osztályának azt, hogy abban az épületben, a hol most el van helyezve, az I. emeleten a Röck-féle nagy lakást kibérelhesse s ezzel az I. emeleten már eddig elfoglalt, de két tagban levő helyiségeit összeköthesse, miáltal egyszerre egymásba nyíló 15 szoba fog rendelkezésére állani kiállítási célra. Azt Mgd előtt említenem sem kell, hogy e 15 szoba betöltésére óriási anyagunk van és hogy gyűjteményeinknek 1/5 része még mindig nem lesz felállítható s azt ládádba elpakkolva kellend továbbra is raktáron tartani?”.*¹⁰⁸⁶

Jankó intézményvezetői módszereit érzékelteti, hogy a tér bővítését azonnal összekötötte a hiányzó bútorok, kiállítási installáció iránti igény megfogalmazásával, indoklásában nem felejtve el hangsúlyozni, hogy *„a sürgősségre való tekintettel a bútorok szállítására nézve a pályázat kiírását mellőzni kegyeskedjék”* és a már bevált korábbi asztalossal készíttessék el amire szükségük van.¹⁰⁸⁷ Esetenként a rá jellemző erőteljes fogalmazással, némi zsarolási mellékizzel is találkozunk a hivatalos ügyintézésében az agilis igazgatónak. Az 1901-es költségvetési igények indoklásában így fogalmaz: *„Sem én, sem Méltóságod nem vebetjük magunkra azt a felelősséget, hogy e behységek esetleg 2-3 évig berendezetlenül zár alatt maradjanak s az anyag bennük a földön felhalmozva heverjen és pusztuljon épen ezért nem térhetünk ki a rendkívüli bebútorozásra szükséges összegek kérelmezése alól sem.”*¹⁰⁸⁸ A végül összesen 32 szobában (nemzetközi gyűjtemény 16, rokon népek 3, a magyar gyűjtemény 13 szobát kapott) több, mint 1.400 négyzetméteren megvalósított tárlaton körülbelül 30.000 tárgy szerepelt.¹⁰⁸⁹ Részben a helyszűke, részben a rendezési kon-

1080 Jankó 2000. 111.

1081 Hála 2014. 236-246.

1082 NMI 2/1899. A hazai múzeumi és tudományos viszonyokról alkotott lesújtó kritikája, illetve a hosszú és fárasztó expedíció hatásai miatt az is fölmerült benne, hogy nem veszi újra vállára a múzeumi feladatok terhét. Jankó 2000. 252.

1083 Balassa 1968a. 29.

1084 Kósa 2001. 108.

1085 Gráfik 2002.

1086 NMI 21/1900.

1087 NMI 21/1900. A jelenben működő közbeszerzési rendszer gyakran korlátozó körülményei azt mondatják a késői utód intézményvezetővel, hogy ezen a téren sincsen érdemi különbség...

1088 NMI 23/1900.

1089 NMI 37/1899. idézi Gráfik 2002. 14. Wilhelm 2000. 521.

cepció miatt a kiállításokat az üvegszekrényekbe zsúfolt tárgysorozatok uralták, és az életmódra csak jelzésszerű tárgykörnyezet utalt. A kiállításon az egyes tárgyaknak azáltal lett etnográfiai jelentőségük, hogy más példányokkal sorozatot alkottak. Az egyes tárgy így módon az egész részeként vált értelmezhetővé.¹⁰⁹⁰ a Néprajzi Múzeum az egyes tárgytipusok kapcsán nem állított ki teljes evolucionista sorozatokat. A bemutatás megmaradt az etnikai-táji keretek között. Ebben a megoldásban bármely etnográfiai tény, múzeumi tárgy a tudományos értelmezés adott típusának fényében nyeri el jelentőségét. Az ilyen elveket követő kiállítási módot nevezi a szaktudomány Barbara Kirschenblatt-Gimblett nyomán *in context* eljárásnak.¹⁰⁹¹

1901-ben Jankó feladatuk kapta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia épületében megürülő Történeti Képcsarnok helyiségeit felmérve véleményezze azt az ötletet, hogy a Néprajzi osztály költözzön az Akadémia ezen helyiségeibe. Fönnmaradtak Jankó saját kezű számításai, melyek alapján összesítette az aktuálisan rendelkezésre álló helyiségek méretét, illetve felvázolta a prognosztizálható igények szerinti elhelyezési feltételeket is.¹⁰⁹² Megállapította, hogy a fölkínált tér nem alkalmas az osztály elhelyezésére, még rövid távon sem, különösen nem az általa hangsúlyozott végleges megoldásként, illetve a modern muzeális követelményeknek sem felel meg. „Ezek alapján tehát minden kétséget kizáró módon nyilvánvaló, hogy a Néprajzi Osztály gyűjteményeit véglegesen az akadémiában egyáltalán nem lehet elhelyezni mert az ott tisztességesen felállítva már ma sem férne el... A N. O. tárgyai azonban egyáltalán nem olyan természetűek melyek ilyen sok költözködést (kettő már eddig volna) súlyosan meg ne sinlenének még két költözködés herceze hirczúja épen elég arra, hogy gyűjteményünknek épen legértékesebb és legnebezegbben megszerezhető tárgyai nagyrészt tönkire menjenek.”¹⁰⁹³ Úgy vélem Jankó ezzel a felelős vezetői döntéssel egy újabb kényszerű költözéstől óvta meg ezáltal az intézményt és a sérülékeny gyűjteményt. Azzal nem számolhatott, hogy még további négy (!) költözés válik szükségessé, míg a véglegesnek szánt saját épületébe költözik a múzeum az elkövetkező években.

A Csillag utcai épületben a rendszeres jelentések alapján a fűtés hiánya miatt csak az év egy részében látogatható kiállítás a jegybevétellel segíthette a finanszírozást. Azonban – miként ez a jelenlegi hazai múzeumlátogatási viszonyokat is jellemzi – igen jelentős volt a különböző okokból ingyenesen belépők száma. Így pl. az 1901. év harmadik negyedében az osztály gyűjteményét 1.815-en látogatták meg, azonban közülük mindössze 16-an vették meg az egy koronás belépőt. A tanárok, tanítóképzős hallgatók és középiskolások ingyenesen látogatták a múzeumi kiállítást. A látogatói adatok részletes rögzítése lehetőséget kínál arra, hogy a neves külföldi szakemberek Budapestre érkező körét is lehetséges rekonstruálni, s ezzel Jankó János szakmai kapcsolati hálóját is jobban megismerni. Az idézett negyedéves beszámolóban külföldi látogatóként szerepel *dr. Ivan Sismanov Szófiából; V. Radloff Szentpétervárról; B. Cizoff Moszkvából és dr. Heger Ferencz Bécsből, aki három héten át tanulmányozta a gyűjtemény új-guineai csoportját.*¹⁰⁹⁴ A negyedik negyedéves jelentés szerint a novemberig látogatható intézménybe látogatott *A. Bogolubov orosz tábornok, Dr. N. Yumasaki Tokyóból, H. I. Heikel Helsingforsból.*¹⁰⁹⁵

1090 Fejős 2020a. 169.

1091 Kirschenblatt-Gimblett 1991. 21-23. idézi Fejős 2020a. 170.

1092 „Összesen 3920 m² helyiségnek kellene rendelkezésünkre állania. Am ezzel szemben a N. O. helyiségei 1901. decemberében csak 2152 m² tesznek ki s így 1767 m²-rel kevesebbet mint amennyi... szükséges volna. A most raktárszerűen elhelyezett gyűjtemény felállítására és a hozzáférhetetlen gyűjt. bemutatására összesen 5300 m² szükséges. Ezzel szemben az Akadémia... összesen 3.522 m² területet nyújt, 1778 m²-rel kevesebbet mint amennyi a végleges felállításra szükség volna...” NMI 112/1901.

1093 NMI 112/1901. Hasonló érveket még a közelmúltban is szükséges volt megfogalmazni a Néprajzi Múzeum részéről az időről időre fölmerülő alkalmatlan épületekbe költözés megakadályozása érdekében. Vö. Kemecsi 2015.

1094 NMI 101/1901.

1095 NMI 6/1902. Vö. Fejős 2018. 67.

Jankó nem feledkezett meg a munkatársak hivatali helyiségeinek bővítéséről sem. Ismeretes, hogy sok összeütközése és vitája volt Herman Ottóval¹⁰⁹⁶, s ez nem könnyítette meg számára, hogy 1900 júliusában a párizsi kiállítás munkálatai miatt Herman elfoglalta két szobáját az épületnek. Ráadásul az egyik szobába volt bekötve a vízvezeték, melyre a múzeumi hétköznapi tevékenységhez elengedhetetlen szükség volt.¹⁰⁹⁷ Jankó ezért kérte a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatójának közbenjárását a Herman által használt helyiségek elcserélésére két másik szobára. Ugyanebben a levélben írta le egy korabeli muzeológusi munkaszoba bútorainak listáját, melyet a jelenleg épülő új múzeumépület belsőépítészeti koncepciójának ismeretében talán nem haszontalan ismertetni: „1 kanapé, 2 bőr karosszék, 2 kisebb bőrszék, 1 ingaóra, 2 esernyőtartó, 5 köpödedény.”¹⁰⁹⁸ Herman még 1901 tavaszán sem hagyta el a két helyiséget, mely a helyhiánnyal küzdő múzeum számára különösen kellemetlen volt, mint erre Jankó is utal hivatalos *Felterjesztésében*: „H. O. urnak e helyiségekre semmi komoly szüksége nem lehet, mert azok ma meglehetősen üresen állanak, s mert az utolsó félv alatt azokban úgy ő mint emberei alig fordultak meg, s ha be is jöttek soha huzamosabban ott nem dolgoztak”.¹⁰⁹⁹

A Jankó által vezetett Néprajzi Múzeum és Herman Ottó korántsem felhőtlen viszonyát tovább árnyalta¹¹⁰⁰ az, hogy Herman 1896-tól éveken keresztül rendszeres kifizetést (1.000 Ft/év!) kapott az *ősfoglalkozási gyűjtemény rendezésének* címszavával a Minisztérium rendelkezése szerint. Jankó János a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának írt 1900. október 31-én kelt szikár jelentésében egyértelműen tisztázta, hogy Herman ezért a pénzért semmilyen munkát nem végzett az intézményben: „Ezzel szemben konstátalom, hogy H. O. úr 1896-óta a m. n. m. N. O. ban semmit sem rendezett, tudományos rendszerbe semmit nem foglalt azon egyszerű oknál fogva, mert a N. O. nak sem a rendezésre, sem az experimentálással járó tudományos rendszerbe való foglalásra egyáltalán nincsen helye, lévén a N. O. ban oly helyszűke, hogy ez időszert csakis a tárgyak raktárszerű elhelyezésére gondolhatunk de nem rendezésre, legkevésbé pedig tudományos rendszerbe való foglalásra!... Igen, feltéve, hogy 8 1/2 év múlva, mostani házbérszerződésünk leteltével, a Néprajzi muzeum palotát kap, akkor új és arra való helyiségben lehet szó arról, hogy H. O. úr az általa gyűjtött gyűjteményt rendezze s tudományos rendszerbe foglalja.”¹¹⁰¹ Jankó válasza anyagilag is rosszul érinthette Hermant és semmiképpen nem javított kettőjük viszonyán. Végül Herman 1901 márciusában „lemondott” a néprajzi osztály számára végzett gyűjtésekről és az innen nyert évi 2.000 korona tiszteletdíjról.¹¹⁰²

A Néprajzi Múzeum a kényszer mellett az akkori muzeológiai gyakorlathoz is igazodott a raktárszerű tárlat kialakításával. Ebben a gyakorlatban az a szándék motiválta a megvalósítókat, hogy az intézmény teljes anyagát megtekinthetővé tegye.¹¹⁰³ A mai digitalizálás, a múzeumi látványraktárak fejlesztései a 21. század feltételei között idézik fel ezt a szándékot a múzeumok világában. A korabeli muzeológiában az összehasonlításra és a kölcsönhatások bemutatására alkalmas tárgysorozatok bemutatása számított korszerűnek. A minél teljesebb kiállítási szándékot az is erősítette, hogy a ládába csomagolt gyűjtemények esetleges fertőzéseit, állományvédelmi helyzetét lényegesen nehezebb volt ellenőrizni, mint a tárlókba rendezett anyagot. Ezért állagmegóvási szempontokat is képviseltek a Néprajzi Múzeum első kiállításai. Jankó erről így nyilatkozott tömören: „a gyűjtemény... kényesebb része

1096 Vö. Hála 2014. 191-205.

1097 Jankó volt kezdeményezője a múzeumnak a korszerű elektromos hálózathoz (Budapesti Általános Villamossági Részvénytársaság) 1902-es csatlakozásának is. Fönnmaradt a levelezés, mely szerint az intézmény kulturális jellege miatt a csatlakozást a vállalat ingyen elvégezte. NMI 4/1902.

1098 NMI 66/1900.

1099 NMI 48/1901.

1100 Konfliktus volt a Herman által a múzeumból a párizsi kiállításra vitt ősfoglalkozási gyűjtemény műtárgyak hiányos visszajuttatása miatt is. NMI 90/1901.

1101 NMI 84/1900. *Herman Ottó által összegyűjtött Ősfoglalkozási tárgyak gyűjteményének leltára* NMI 97/1901.

1102 NMI 53/1901.

1103 Jankó 1902. 5. Kodolányi 1973. 37.

*ládákba csomagolva fekszik raktáron, miközben rága a szű, eszi a moly, s a behérszűke miatt ezt ki sem bonthatom, a pusztítás ellen semmiképpen nem védelmezhetem. A molyosodás veszedelmével szemben a védelemnek egyetlen eszköze van, s ez az hogy a tárgyakat állítsuk ki, ha még oly zsúfolt szekrényekben is... mert így legalább szem előtt vannak*¹¹⁰⁴

Jankó múzeumigazgatói működésével túlzás nélkül megalapozta a tudományos igényű magyarországi néprajzi muzeológiát. Átgondolt programja eredményeként rendkívül rövid idő alatt valódi tudományos kutatóhellyé szervezte az addig korszerűtlen szemlélettel vezetett Néprajzi Múzeumot.¹¹⁰⁵ Míg kortársai számára ez evidenciaként jellemezte a múzeumi intézményeket, addig napjainkban erőteljesen hangsúlyozni szükséges, és esetenként küzdeni a múzeumi tudományos tevékenység elismeretése érdekében.

Jankó esetében különösen indokolt figyelembe venni, hogy a minden kutatói-muzeológusi életműre elmaradhatatlanul hatással volt és van a jelenben is az érintett hivatali elfoglaltsága, adminisztratív munkaköreinek elkötelezett betöltése. Az ilyen jellegű munkának mérhető eredményei nem publikációkban, tudományos fokozatokban realizálódnak, hanem az érintett intézmény hétköznapi működési feltételeinek biztosításában, esetleg sikeres infrastrukturális fejlesztésekben. A múzeumi archívumban rengeteg adminisztratív feladattal kapcsolatos irat őrzi Jankó ilyen irányú működésének emlékét. Jellegzetes, rendezett jól olvasható kézírásával sűrűn teleírt hivatalos levelek és feljegyzések maradtak fenn a legkülönbözőbb ügyekre vonatkozóan. Érzékeltetendő, hogy milyen szerteágazó ügyekben kellett intézkednie, egy a korabeli – s alkalmanként a mai – múzeumi munkakörülményeket is jellemző okmány részletét idézem az archívumból: „*Méltóságos Igazgató Úr! A hidegebb időszak beálltával szükségessé válván osztályunk újonnan berendezett irodabehelyiségének a szélhuzat ellen való megvédése, hivatalos tisztelettel felkérem Méltóságodat kegyeskedjék a tek. titkári hivatalt utasítani, hogy irodabehelyiségünk ablakaira a meglévő 4 db. szélfogó pokróczhoz még 3 dbt beszerezzen.*”¹¹⁰⁶

Vezetői működésével együtt jártak a személyi ügyekből fakadó problémák. Nem minden munkatársa fogadta el az ő intenzív munkavégzését, erőteljes vezetői stílusát. Erről tanúskodik a múzeum archívumában fennmaradt feljelentés és az arra adott válasz, melyből kitűnik, hogy a már Jankó előtt a gyűjteményben tevékenykedő hivatalszolga – aki egyébként magának tulajdonította a *Várbarázár ronda és nedves piszkoas helyiségéből az oda gazdátlanul össze vissza dobált* műtárgyak megmentését – eltávolítását személyes ügyként tálalta, éppen csak mellékesen jelezve némi pokróclopási incidenst.¹¹⁰⁷ Személyi problémákra vonatkozó dokumentumok más ügyekkel kapcsolatban is fennmaradtak.¹¹⁰⁸ Ezek közül csak a *rendszeres részvétele* miatt a munkából elmaradó *Hatvani nevű múzeumi szolgálival* kapcsolatos sorozatos fegyelmi eljárásokat jelzem. Jankónak nem sikerült jó útra térítenie az alkoholista munkatársat, és még utódjának Semayer Vilibáldnak is meggyűlt vele a baja több, mint egy évtizeddel később.¹¹⁰⁹

A hétköznapi problémák mellett Jankó múzeumi tevékenységének idején mindvégig küzdött a néprajzi múzeumügyet övező kultúrpolitikai közömbösséggel/félreértéssel és ismerethiánnyal párosuló bürokratikus nehézkességgel – ami nem csak az 19-20. század fordulóján jellemezte az közeget, amiben az intézmény működni kényszerült. Jankó múzeum vezetői jelentőségére, koncepciót formáló

1104 NMI 112/1901. idézi Katona 2000. 206-207.

1105 Diószegi 1979. 659.

1106 NMI 90/1900. Számos hasonló irat jelzi a hétköznapi ügyintézés keserveit. Így pl. a *Felterjesztés a havonként kétszer történő kémiénykötés tárgyában*. NMI 9/1899. A jelenben is problémát jelentő takarítás területét is igyekezett megoldani az intézményben. Ezt igazolja egy 1899 március 16-án kelt kérelme: „*Van szerencsém a Tekintetes Titkári Hivatal tisztelettel felkérni sziveskedjék a jövő hét elejétől kezdve a Néprajzi Osztályban lévő ablakok tisztogatására naponta 6 azaz hat sikáló asszonyt kirendelni.*” NMI 28/1899.

1107 Csányi István feljelentése és Jankó erre adott válasza. NMI 15/1900. A szélfogó pokrócok nyomtalan eltűnéséről az első jelzés NMI 135/1899.

1108 NMI 40/1901.

1109 Kemecci 2018a. 13.

és programadó működésére kiváló visszajelzés a 2000-ben megjelent Néprajzi Múzeum Gyűjteményei című összefoglaló igényű kötetben szereplő rá vonatkozó hivatkozások jellege és mennyisége. Az több mint 1.000 oldalas kötetben a legtöbb hivatkozás – s nem csak az intézmény vezetői közül, hanem minden említett személyt elemezve – Jankó Jánossal kapcsolatos. S ezek többsége nem szakirodalmi ún. kötelező hivatkozás, hanem értékelő és elemző említések.¹¹¹⁰

Múzeumi tevékenységével kapcsolatban ki kell térnünk arra is, hogy míg a tudományos közvélemény egy része Jankó Jánost etnográfusként ismeri, de jelentős földrajzi munkássága mellett épp olyan kimagasló az antropológia területén végzett munkája is. Jankó János Török Aurél tanítványa volt, az egyetemen 7 féléven át hallgatta előadásait és gyakorlatait. Az élő magyarságra vonatkozó antropológiai vizsgálatait Erdélyben kezdte meg. Amikor 1895-ben átvette a Néprajzi Osztály vezetését, a hazai embertani kutatások számára is igyekezett központot teremteni. Az élő-vizsgálatoknak laboratóriumot szervezett, de nem feledkezett meg koponyák és csontvázak gyűjtéséről sem.¹¹¹¹ Az embertani kutatások részeként több mint 300 fényképfelvételt is készített.¹¹¹² Egyik fő feladatnak tekintette, hogy az őskori sírleletek csontanyagát a hazai etnográfia eredményeivel való relációban vizsgálják. Az embertani osztályon a szintén Török Aurél tanítvány, Semayer Vilibaldot helyezi el, de ő maga is részt vesz az antropológiai kutatómunkában.¹¹¹³

Jankó munkássága ugyan általános elismerést aratott Magyarországon és külföldön is, de a Magyar Tudományos Akadémia keretei között nem értékelték működését, nem lett akadémikus.¹¹¹⁴ Mikként a néprajz hazai egyetemi elismerése sem valósult meg és még egyetemi magántanár sem lehetett túlhajszolt, rövidre szabott életében.¹¹¹⁵ Jankó saját működését reálisan értékelte és tevékenységének jelentőségével teljesen tisztában volt. Erről tanúskodik váratlan halálának évében megjelenő Magyar Nemzeti Múzeum évfordulós kötetébe írt intézménytörténeti összefoglalása is. A néprajz múzeumi működésének hosszas kálváriáját hangsúlyozta, ám az általa irányított nyolc esztendőben elért látványos változásokat, a gyűjtemény gyarapodást, a személyzet és az anyagi források bővülésével erősödő dinamikus fejlődést jogosan emelte ki.¹¹¹⁶

Jankó halála is múzeumi munkájával szoros összefüggésben következett be. 1897-ben Finnországból írt levelében még úgy fogalmazott, hogy rengeteg feladata és gondja között „*egy a szerencsém, s az vaseszségem, amíg ez van, megélek a Neva hátán is*”.¹¹¹⁷ Egészségét azonban a túlfeszített munka egyértelműen rongálta. Erre vonatkozó irat is fönmaradt a múzeum archívumában. 1900 novemberében a párizsi Gyarmatügyi Kiállításra vonatkozó kiküldetését kénytelen orvosa utasítására visszamondani. Orvosa ilyen nyilatkozatot tett: „*Kedves barátom! Megvizsgálván szívedet, szív működésed jelenleg oly nagy mértékben izgatott, hogy én mint kezelő háziorvosod semmiképpen sem engedhetem meg, hogy most Párizsba menj; annál kevésbé, mivel az út fáradalma, a munka rendkívül káros hatással lehetne szervezetedre. Összinte barátod Dr. Oestereicher Ferencz*.”¹¹¹⁸ Jankó egyébként kimentését kérő levelében is azon aggódott, hogy távollétében miképpen sikerül megfelelő tárgyakat szerezni a múzeum számára.¹¹¹⁹

1110 Fejős (főszerk.) 2000. 1021.

1111 Pl. Egri honfoglaláskori sírokban föltárt koponyák *ünnepélyes elföldelése* előtt a szükséges múzeumi antropológiai vizsgálatok elvégzését javasló levél. NMI 4/1901.

1112 Fogarasi 2000. 771.

1113 Lipták 1968. 331.

1114 Paládi – Kovács 2016. 43.

1115 Paládi – Kovács 2016. 353.

1116 Jankó 1902. idézi Fejős 2003. 107.

1117 Jankó 1993. 165.

1118 NMI 86/1900.

1119 A Néprajzi Osztály 1901. évi januári gyarapodásáról készített Kimutatásban már szerepelnek a párizsi tárlat különböző nemzetiségű (Madagaszkár, Dánia/Grönland, Ceylon, Sziám) kiállítóitól származó ajándékba kapott tárgyak a nevesített adományozók jelzésével együtt. NMI 12/1901.

A következő vészjelzés az irattár dokumentumai közül 1901. december 23-án következett. Jankó a Nemzeti Múzeum igazgatójától és a minisztertől kéri egy hónapos rendkívüli szabadság engedélyezését megromlott egészsége miatt: „Az utolsó év túlfeszített munkássága idegzetemet annyira megtámadta, hogy orvosom tanácsára... mellékeltem orvosi bizonyítvánnyal felszerelt kérvényemben egyhavi rendkívüli szabadságot kell kérelmeznem, mely időt enyhébb éghajlat alatt teljes pihenésre hajtanék fordítani.”¹¹²⁰

A rövid pihenést követően újra teljes lendülettel folytatta munkáját. Az utolsó fennmaradt néprajzi múzeumi ügyirat, mellyel Jankó foglalkozott, Bíró Lajos beérkezett szárított növénygyűjteményi anyagának átadása volt 1902 májusában a Növénytar részére.¹¹²¹ A budapesti hivatali ügyeket hátrahagyva Erdélyben a Kelemen-havasokban, 90 km-es, egy napi kimerítő szekerezés után érkezett Borszékre. A Néprajzi Múzeum és az Erdélyi Kárpát-Egyesület kolozsvári táj- és néptani múzeuma számára végzett gyűjtéseket.¹¹²² Beteg szíve 1902. július 28-án, szeretett hivatásának végzése közben, életének 34. évében hagyta cserben. Ekkor már korábban kérelmezett hivatalos szabadságát kellett volna töltenie augusztus 9-ig, mely időt ugyan orvosom rendeletére egy külföldi fürdőn kellene töltenem, de azt felhasználom arra is, hogy a Jászságban gyűjtött nyers anyagot feldolgozzam.¹¹²³ Ugyanis Jankó jászsági tárgy gyűjtést és antropológiai kutatást folytatott, készülve egy oroszországi archeológiai kongresszusra a jászok (még ma is aktuális kérdést jelentő!) eredetét tárgyaló komoly tudományos előadásra.

Hirtelen halála után a váratlan veszteségtől őszintén megdöbben és elkeseredett utóda¹¹²⁴ és számos téren tanítványa¹¹²⁵ Semayer Vilibáld írta a következő sorokat, mintegy tömören értékelve Jankó múzeumi működését: „...ez a fiatal ethnographus a kifürkészhetetlen isteni rendeléstől neki kimért rövid nyolcz évi munkaidőben a gondozására bízandó kisvárosi ritkaságyűjteménynek, de nem magyar nemzeti múzeumi tárlatnak beillő kisdud collectiót, eleven életet élő s az európai múzeumok között is számottevő magyar kulturális intézetté varázsolja... Példáját követni, szellemi végrendeletét az övénel sokkalta kisebb tehetséggel bár, de teljes erőnkől megvalósítani törekvünk. Ez legyen legszebb emléke.”¹¹²⁶ A megdöbbenés, a páratlan aktivitás eredményeinek elismerése kiolvasható a múzeumi archívumban fennmaradt, gyász hírt követő kondoleáló levelekből is. Számos európai múzeum és tudományos társaság, a hazai értelmiség jeles képviselői és barátok küldték el a családnak és a kollégáknak szomorú üzeneteiket.¹¹²⁷

Jankó halálát követően munkahelyi szobáját lepecsételték és csak 1902. augusztus 4-én nyitották ki újra, amikor egy bizottság a család képviselőjével közösen áttekintette a hagyatékot. A személyes tárgyakat (*papírvágó kés, szalmakalap, bőrrönd ruhákkal, magánügyeit érintő naplóját és levelezését valamint összes magántulajdonát képező könyvét*) az elhunyt sógorának átadták. A szakmai kéziratokat, fényképeket, jegyzeteket, térképeket Semayer Vilibáld az osztály megbízott vezetője vette át. A fennmaradt okmány szerint Semayer kijelentette, hogy az átvett anyagok *sértetlen megőrzését és gondozását, úgyszintén az osztály ügyeinek néhai Dr. Jankó János szellemében való vitelét és tovább vezetését szoros hivatali kötelességének ismeri.*¹¹²⁸

Jankó János és a Néprajzi Múzeum kapcsolatát vizsgálva tanulságos, hogy a kényszerűen rövid és tragikus végű, viszont rendkívül intenzív viszony eseményeiből, körülményeiből mikor milyen elemek válnak hangsúlyossá. Az idealizált leírások, az aktuális helyzet értelmezését támogató szelekció minden ilyen jellegű elemzés szinte természetes része. Erre ügyelve is leszögezhető, hogy Jankó János

1120 NMI 120/1901.

1121 1902. május 27-én kelt feljegyzés. NMI 70/1902.

1122 Ortutay 1960. 260.

1123 NMI 69/1902.

1124 Semayer 1902. július 29-én bízzák meg az elárvult osztály vezetésével. NMI 73/1902. Kemecsi 2018a.

1125 Semayer rendszeresen még hivatalos iratban is „főnök úr”-ként hivatkozott Jankó Jánosra. Pl. *Jelentés az 1899. év I. negyedéről.* NMI 40/1899.

1126 Semayer 1902a. 115.

1127 NMI 82/1902. Jankó halála felett kondoleáló levelek.

1128 NMI 100/1902.

korabeli följegyzései, dokumentumai a magyarországi néprajzi gyűjtemény alakulásának eseménytörténetéről izgalmas véleményt adnak. Személyes szereplőként mondanak véleményt a Néprajzi Múzeum intézményesülésének izgalmas folyamatáról, a sikerekről és tervekről éppúgy, mint a kudarcokról és problémákról. A Jankó születésére emlékezve elvégzett kutatás szándékaim szerint kritikai szemléletű s ezáltal az intézményi identitást, közösségi szolidaritást formálni képes eredményeket hozott.

A jelenben, felidézve Jankó János működésének eredményeit egyre bátrabban bízhatunk abban, hogy a közel 150 éve saját és alkalmas épületben soha nem működő Néprajzi Múzeum végre megfelelő elhelyezést nyer a Városliget mellett felépülő raktára és múzeumi épülete révén. Az új állandó kiállításban pedig Jankó János múzeumi munkásságának eredményei is bemutatásra kerülnek.

V.3.

Balassa Iván és a Néprajzi Múzeum

Balassa Iván muzeológiai tevékenységét többen tárgyalták és értékelték már.¹¹²⁹ Legutóbb alapos és szakszerű szempontok alapján Bodó Sándor a Magyar Néprajzi Társaság elnöke a centenáriumi megemlékezések során 2017-ben.¹¹³⁰ Ennek megfelelően jelen alfejezetben nem foglalkozom Balassa Ivánnak a Néprajzi Múzeumi éveit megelőző, illetve azokat követő különböző múzeumokban folytatott tevékenységének értékelésével.¹¹³¹ Célom viszont az elemzés eredményeként kiemelni az intézmény főigazgatójaként végzett rendkívül fontosnak értékelhető irányító és felelősségteljes intézményvezetői működésének egyes elemeit.¹¹³²

Balassa Iván fiatalon, alig 33 évesen lett 1950-ben a Néprajzi Múzeum főigazgatója s nem töltötte be a 40-et mikor távozni kényszerült.¹¹³³ Ezt megelőzően 1944. október 1-én került közvetlen munkakapcsolatba a Néprajzi Múzeummal, mikor Sepsiszentgyörgyről kénytelen volt Budapestre jönni.¹¹³⁴ Kezdetben múzeumőrként dolgozott 1948-ig, majd a Magyar Osztály osztályvezetőjeként tevékenykedett. Egy általa fogalmazott minisztériumba küldött feljegyzés szerint, „1949. júliusától kezdve az Országos Néprajzi Múzeumnak nincsen főigazgatója, ez időtől kezdve minden megbízás nélkül az igazgatói teendők igen jelentős részét láttam el.”¹¹³⁵ 1950. novemberétől hivatalos igazgatói tevékenységét alapvetően formálta a második világháború utáni helyzete az intézménynek. A háborús események közvetlen hatást gyakoroltak a működésre, hiszen a gyűjtemények ugyan csekélyebb károkat szenvedtek¹¹³⁶, viszont az épületet, csak 1946-ra sikerült (tető- és ablakkárok javítása után) rendbe hozni a munkatársak áldozatkész munkájával.¹¹³⁷ A múzeum vezetése a korábbi állandó kiállítás visszaállítása helyett a gyűjtemények biztonságos elhelyezését célozta meg, s így új raktárak kialakítása zajlott 1946-47-ben. Ekkor létesült az országban elsőként a néprajzi szakág igényeit kiszolgáló restaurátor műhely is.

1129 Dankó 2002.

1130 Bodó 2017.

1131 A centenáriumi évben megjelent megemlékezések mindegyike hangsúlyozza a múzeumi munkásság jelentőségét. Vö. Csoma – Kőrösi 2017. Hála 2017. Kováts – Viga 2017. Viga 2017a, 2017b.

1132 1944-től muzeológus, majd főosztályvezető az intézményben. Magyar Néprajzi Lexikon 1977. 197. Ezúton is köszönöm Granasztói Péter kollégám segítségét a Néprajzi Múzeum archívumi anyagainak feltárásában.

1133 1950.11.21. a kinevezés pontos időpontja a személyi dokumentáció tanúsága szerint. Ekkor datálódott az esküokmány és egy nappal korábbi az értesítés. Megbízatásának záró időpontját a Néprajzi Múzeum Gyűjteményei című kötetben szereplő vonatkozó melléklet 1956. január 31-re rögzíti. Vö. Fejős 2000. 932. A múzeumi irattárban megőrződött dosszié jelzései szerint 1956. 2. 1-én négy korábbi (1948 és 1952 között készített) életrajzt selejtezték.

1134 Balassa 1997. 25.

1135 Balassa Iván személyes iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

1136 Balassa szerint az összes veszteség nem érte el a 10%-ot. Balassa 1954. 300.

1137 Vö. Balassa érzékletes leírása 1952b. 37-38.

Az alapvető gyűjteményezési tevékenységgel párhuzamosan teljes strukturális átalakítás is zajlott a Néprajzi Múzeumban. Új szervezeti keretek jöttek létre, melyek hosszú évtizedekre meghatározták az intézményi működést (Magyar osztály, Nemzetközi osztály, Ethnológiai Adattár, Népzenei osztály, stb.), illetve létrejöttek a tematikus gyűjtemények. Az elengedhetetlen állományrevízió (1954-re lezárult) célszerűen kapcsolódott össze a tematikus gyűjtemények kialakításával.¹¹³⁸ Ezek mindegyikének önálló raktárhelyiséget is igyekeztek biztosítani.¹¹³⁹ Az állományrevízióval kapcsolatban érdemes Balassa Ivánt idézni, aki egy 1955- szeptemberében kelt feljegyzésében így értékelte az elvégzett munkát: „Nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a tőlünk telhető mértékben mindent megtettünk a revízió feladatának belső munkaerővel való elvégzéséért.”¹¹⁴⁰ Az infrastrukturális, szervezeti és személyi fejlesztések párhuzamosan zajlottak ezekben az években.¹¹⁴¹ Az intézmény elnevezése is változott: 1950. február 17-én kelt az az értesítés melyben tájékoztatják a főigazgatót, hogy a múzeum neve „Országos Néprajzi Múzeum”.¹¹⁴² 1954-re a korábbi 1945-ös személyi állománynak már a háromszorosa dolgozott az intézményben, jelentős mértékben köszönhetően az agilis főigazgató koncepcionális fejlesztési programjának.¹¹⁴³ Az új szervezeti rendszer lehetővé tette az egyes szakterületek célirányosabb munkáját, az intézményi működés jobb áttekintését.

A Néprajzi Múzeum szakmai tevékenységét az 1950-es években az MTA Állandó Néprajzi Bizottsága, illetve közvetlenül a minisztérium múzeumi főosztálya felügyelte. Számos adminisztratív átalakítás zajlott ebben az időszakban, melyek hatása egyértelműen akadályozta az intézmény normális napi tevékenységét. Balassa Iván főigazgatói időszakában működött átmenetileg az 1949-50-ben alakult Múzeumok és Műemlékek Országos Központja 1953-ig. A múzeumi terület az Oktatásügyi Minisztériumtól a Népművelési Minisztériumhoz került át ebben az évben. Ekkor alakult meg a Népművelési Minisztérium Múzeumi főosztálya, mint irányító és ellenőrző szerv.¹¹⁴⁴ Ezek az átalakítások bizonytalan és zavaros körülményeket hoztak, melyek az ideológiailag erősen terhelt periódus idején a felelősségteljes intézményvezetői munkát különösen nehezzé tették. Különösen olyan adminisztratív felügyeleti környezetben melynek érzékeltetésére egy 1950. novemberében született minisztériumi utasításból idézek. Az utasítás valamennyi múzeum vezetőjét kötelezi havi munkajelentések beküldésére. A megadott 11 szempont között a munkatervi feladatok aktuális állapotán túl a 8. pont arra kérdezett rá „Hányan és kik késték?”. Az 1951. év januári beszámolóban megnyugodva olvashatjuk, hogy Kresz Mária már csak 3 alkalommal késett el a munkából S „ez jelentős javulás.”¹¹⁴⁵ Kérdéses, hogy mit kezd az ilyen jellegű információkkal a felügyeletet gyakorló minisztérium? Hasonlóan korjelző az intézményben orosz nyelvtanfolyamra járókról elrendelt rendszeres adatszolgáltatás, vagy a múzeumok közötti munkaverseny indítását hirdető kezdeményezése a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának.¹¹⁴⁶

A kötelező éves- és ötéves munkaterv készítése Balassa Iván főigazgatósága idején kezdődött el a Néprajzi Múzeumban 1951-ben.¹¹⁴⁷ Ez az adminisztratív feladat szoros összefüggésben volt az Ortutay Gyula által kezdeményezett országos szinten kidolgozott (1949-ben) első néprajzi ötéves

1138 Selmeczi Kovács 1997b. 18.

1139 Balassa 1954. 301-302. Domanovszky 1959. 18-19. Kodolányi 1972. 15. Selmeczi Kovács 1989b. 19.

1140 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1955. 01-04.

1141 Bodó 2017. 629.

1142 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1950. 46-277. 73/1950.

1143 Balassa 1954. 301.

1144 Balassa 1954. 301.

1145 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1950. 1-45. Negyedévi jelentések 2.o.

1146 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1950. 46-277. 132/1950.

1147 *Az Országos Néprajzi Múzeum 1951. évi tudományos munkatervének vázlatja* 1950. május 11-én készült. Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1950. 46-277. 119-1950. Balassa 1952b. 47.

tervvel, amit fordulópontként értékelték a későbbiekben.¹¹⁴⁸ Erényeként fogalmazták meg, hogy a kutatásokat a korábbiaknál elméletileg megalapozottabbá tette, „*belyes mederbe terelve*” azokat.¹¹⁴⁹ Az aktuális társadalmi-politikai környezet nyilvánvalóan befolyásolja a kulturális területen működő intézmények tevékenységét. Balassa Iván igazgatói működését jelentősen formálta az idomulás a hivatalos művelődéspolitikához.¹¹⁵⁰ Ez kitűnik az ő általa 1955-ben készített II. ötéves tervéből a Néprajzi Múzeumnak is.¹¹⁵¹

A tervszerű működés mellett a főigazgató erősítette a kollektív vezetés szerepét az intézményben. A főigazgató mellett, mint tanácsadó szerv működött az *osztályvezetői értekezlet*, továbbá a *Tudományos Tanács*, mely a szakterületnek az intézményen kívül dolgozó legjobb szakembereit is magába foglalta. Egyes szakmai témákat az ún. *Tudományos Szakkör* keretei között tárgyalták meg.¹¹⁵² A korszak légkörére jellemző, hogy a kollektív vezetési megoldást az igazgató káder anyagában egyszer pozitív elemként, majd egy 1952-ben készített jellemzésben egyértelmű negatívumként, saját szakmai inkompetenciájának leplezésére szolgáló megoldásként értékelték!¹¹⁵³ A korabeli káderjellemezésekben megfogalmazottak minősítésére egyetlen elemet emelek ki egy Balassa Ivánról 1952. március 4-én készített Ellenőrző Bizottsági anyagból: „*Részletkutatásban jobb, összefoglaló munkákra való készsége bizonytalan.*”¹¹⁵⁴ Egy 1953. szeptemberében készített „*Feljegyzésben*” mely a főigazgató személyi dossziéjának részét képezte, egyes személyi konfliktusok és a *dolgozók közötti klikkesedésben* részes vezetői magatartás részletezése mellett az alábbiakat találjuk: „*Jól foglalkozik a dolgozókkal s talán az egyetlen főigazgató, aki káderszempontból is figyelemmel kíséri a hozzá beosztott embereket. Minden dolgozóból ki tud hozni eredményeket. Bár hirtelenharagú, indulatos ember, ezen azonban az utóbbi időben sokat változtatott. A dolgozók általában szeretik, csak a hibáit nem merik nyíltan megmondani neki – éppen előbbi indulatos természete miatt.*”¹¹⁵⁵ Nem könnyítette meg a főigazgató helyzetét az sem, hogy a Néprajzi Múzeumban gyakran kellett együtt dolgoznia Rákosi Mátyás népművészet iránt rajongó jakut nemzetiségű feleségével, aki bejárta az intézménybe a gyűjteményeket tanulmányozni.¹¹⁵⁶ Szintén a korszak sajátos viszonyait dokumentálja a még 1950. július 11-én kelt rövid utasítása Ortutay Gyulának: „*Értesítem Főigazgató Urat, hogy Erdei Ferenc földművelésügyi miniszter kérésére Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter rövid uton, szóbelileg engedélyt adott arra, hogy a Néprajzi Múzeum 20193 leltáriszámu, 234 törzsszámu leltári tárgyát képező matyó tulipános ládát átadjuk a Szovjetunióba utazó parasztküldöttség részére, amely azt J. V. Sztálinnak, a Szovjetunió nagy vezérének ajándéknak ajánlja fel. A megfelelő intézkedések megtételére ezennel felkérem b. Főigazgató Kartársat.*”¹¹⁵⁷

A Néprajzi Múzeum munkatársai elsősorban munkaközösségi feladatrendben tevékenykedtek az adott időszakban.¹¹⁵⁸ Ezzel is igazodva a korszakban megbélyegzett „*burzsoá individualizmus*” egyéni kutatásai helyett hangsúlyozott kollektív vállalkozások szelleméhez.¹¹⁵⁹ A múzeum 12 munkatársa vett

1148 Balassa 1959c.

1149 Bodrogi – Vincze 1962. 5.

1150 Kósa 1989b. 249.

1151 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1955. 01-04. 863-0213/1955.

1152 Így pl. a „*Múzeum 1954. évi Évkönyve és a Néprajzi Bibliográfia*” Szendrey – Vincze 1956. 327. Kivételes alkalma volt a Szakkör munkájának Robert Wildhaber a *baseli Néprajzi Múzeum igazgatójának a svájci néprajz helyzetét bemutató előadása* a Néprajzi Múzeumban 1955-ben. Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1955. 01-04. 863-01125/1955. Balassa 1954. 301.

1153 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

1154 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

1155 Balassa Iván személyes iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

1156 Rákosi özvegyének hagyatékát a jakutszki Nemzeti Múzeum őrzi és 2015-ben is felmerült részükről, hogy Magyarországon minden bizonnyal nagy érdeklődés kíséretében lehetne bemutatni a kollektiót. Csoma 2017. 607.

1157 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1950. 46-277. 162-1950.

1158 Tálasi 1955.

1159 1954-ben készült önéletrajza szerint *1950-ben a Néprajzi Múzeumban a Tőkét és a Kapitalizmus fejlődése Oroszországban c. munkák feldolgozását végző munkaközösség tagja* volt. Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában. Balassa 1952b. 50-58. 1954. 303. Morvay 1951. 228. Selmeczi Kovács 1989b. 20.

részt például a „*tiszai munkaközösség*” komplex feladatrendjének megvalósításában. A kor egyértelmű ideológiai kötelezettsége miatt hangsúlyos szempontként jelent meg ebben a kutatásban is a „*marxizmus-leninizmus következetes alkalmazása*”.¹¹⁶⁰ A tudományos szakmai munka azonban számos esetben egyértelműen alárendelődött a politikai/ideológiai szempontoknak. Erre példa az 1955. szeptemberében kelt minisztériumi utasítás mely az „*új Magyarország néprajza tárgyában tartott ankét*” megrendezését elhalasztotta a békekölcsön jegyzés napjával való egybeesés miatt.¹¹⁶¹ Egyértelműen leszögezhető, hogy a magyar néprajz addigi legnagyobb történeti és jelenkutató vizsgálata zajlott Tiszaigaron.¹¹⁶² A több fórumon is emlegetett elkészült összegző kézirat azonban már nem jelenhetett meg.

A magyar néprajztudomány ideológiai irányváltását az Ortutay Gyula által irányított 1950-es siófoki ankét jelölte ki.¹¹⁶³ A tanácskozás szó szerinti (!) jegyzőkönyve pontosan rögzítette az előadásokon túl a hozzászólásokat is. Így azt a vitát, melyben Balassa is határozottan megnyilvánult a pontos korszerű fogalmak (pl. népkultúra) tisztázásával kapcsolatban.¹¹⁶⁴ A meghatározott tematikák megjelentek a múzeumi munkaközösségek feladatai között is. Ezek egy része fokozatosan elhalt és érdemi eredményre nem vezetett, más területek viszont valódi sikereket értek el. Évtizedekkel későbbi eredményre vezetett például a könyvtári bibliográfiai munkaközösség tevékenysége melynek eredményeként napvilágot láttak az 1850-1870 közötti, valamint az 1945 utáni néprajzi bibliográfiák.¹¹⁶⁵

Balassa Iván igazgatásának idején a múzeumi anyaggyűjtés kiemelten eredményes volt.¹¹⁶⁶ A tárgyak gyűjtésében előtérbe kerültek a monografikus igényű törekvések, akár egy település (Átány), akár egy kistérség (pl. Órség, Szatmár, Ormánság, Sárköz) anyagi kultúrája tárgyi emlékeinek a feltárására és múzeumba gyűjtésére, akár egy mesterség teljes szerszámkészletének és termékeinek a megszerzésére.¹¹⁶⁷ A gyűjteményekben dolgozó muzeológusok kiemelkedő anyagismeretre tettek szert a gyűjteményi feladatok eredményeként és ez érdemben segítette a szerzeményezés minőségét is.¹¹⁶⁸ A tárgy gyűjtések a világháború előtti évek kb. 450 darabos éves átlagos gyarapodásához mérten jelentősen, alkalmanként 4000 darabra nőttek!¹¹⁶⁹ S ezzel párhuzamosan sikerült elkerülni a korszakra egyébként jellemző voluntarista, extenzív gyűjtemény gyarapítás csapdáját. Balassa főigazgató egyértelmű szerepvállalása is szükséges volt ahhoz, hogy a múzeumi gyűjteményfejlesztésben mindinkább érvényesült a tervszerűség, a tematikai és táji teljességre törekvés.

A tárgy gyűjtemények mellett erőteljesen támogatta az archívumi, adattári gyűjtemények és a könyvtár gyarapítását is. Az adattári fejlesztések igazolására a kibontakozó széleskörű társadalmi gyűjtés komplex feladatkörét hangsúlyozta.¹¹⁷⁰ A Néprajzi Múzeum hivatalosan 1950-ben vezette be a később a múzeumi törvény által országosan is kötelezővé tett korszerű nyilvántartási dokumentációt. Az új „*szakleltári cédula rendszert*” Fél Edit irányításával dolgozták ki.¹¹⁷¹ A 8 pontos leírókartonok mellett tárgy, név és földrajzi katalógus is készült. Elvárásként fogalmazódott meg a műtárgyak lehető legpontosabb adatolásának igénye. A korszerű nemzetközi színvonalat képviselő múzeumi nyilván-

1160 Balassa 1961. 32-33.

1161 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1955. 01-04. 863-0155/1955.

1162 Kósa 1989b. 250.

1163 Kósa 1989b. 254.

1164 Balassa 1955c. 103-105.

1165 Selmeczi Kovács 1989b. 20.

1166 Balassa 1955a. 2.

1167 Domanovszky 1959. 25-26.

1168 Kodolányi 1972. 16.

1169 Balassa 1952b. 60. 1954. 302. Paládi-Kovács 2011. 98.

1170 Pl. a könyvtári éves gyarapodás a kb. 200 darabról éves szinten megnőtt kb. 3000! darabra. Balassa 1952b. 94-95. Bodó 2017. 630.

1171 Balassa 1952b. 61.

71. kép Balassa Iván a karikás készítésének gyűjtése közben. Püspökladány, 1948. Manga János felvétele (NM Archivum F92677)

tartás bevezetése, illetve a visszamenőleges adatrögzítés elindítása komoly kihívást és megterhelést jelentett.¹¹⁷² A napjainkban a preventív állományvédelem országos központjaként működő Néprajzi Múzeumban Balassa Iván igazgatása idején bontakozott ki érdemben a műtárgyvédelem. 1950-től 3, majd 1956-tól már 5 restaurátort alkalmazott az intézmény és rendszeressé váltak a megelőző gázosító beavatkozások a raktárakban.¹¹⁷³

Megítélésem szerint Balassa Ivánnak az intézményi szakmai muzeológiai tevékenységet előtérbe helyező, a nyilvántartást és a gyűjteményezést hangsúlyozó vezetői programja kiemelt jelentőségű. Olyan területeken indított el nagy jelentőségű és távlatos fejlesztéseket, melyeknek közvetlen eredményei rendkívül nehezen kommunikálhatóak. Sokkal könnyebb a múzeumi tevékenységek közül a közérdeklődésre számot tartó látványos programok, kiállítások akár külső forrásokkal történő támogatását megteremteni, mint a nyilvántartási, raktározási, állományvédelmi feladatokat finanszírozni, menedzselni. Balassa Iván az intézmény fejlesztését célzó programjának támogatása érdekében feldolgozta a Néprajzi Múzeum fejlesztésével kapcsolatban a Tanácsköztársaság idején született elképzeléseket is. A napi intézményi döntések érdekében szükséges érvrendszer részeként hivatkozhatott ezekre a korábbi elképzelésekre.¹¹⁷⁴

Csoma Zsigmond már a 70. születésnapra született köszöntő írásában 1987-ben Balassa Iván múzeumi tevékenységével kapcsolatban fontosnak ítélte hangsúlyozni, hogy a „*menedzser típusú vezetők közé tartozott*”.¹¹⁷⁵ A múzeumi szakmai feladatok, az elengedhetetlen háttérben folytatott intenzív

1172 Selmeczi Kovács 1989b. 20.

1173 A két világháború között szénkénes és ciános kísérletek zajlottak a kártevők elpusztítására, illetve a fatárgyak olajos preventív védelmére és a vastárgyak lakkozására. DOMANOVSKY 1959. 16. Vö. *Újítási javaslat vas konzerválása, gyors cserép ragasztás.* Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1950. 46-277. 264-1950. Balassa 1952b. 62.

1174 Balassa 1951. 1952b. 25-26.

1175 Csoma 1987. 16.

munka mellett megkerülhetetlen volt a Néprajzi Múzeum számára a különböző kiállítások megvalósítása is. 1950 és 1956 között nem nyílt lehetőség a komplex gyűjteményi munka érdekében a kiállítási feladatrend háttérbe szorítására. Erre majd csak az épület alkalmatlanságát hangsúlyozva, illetve a szükséges költözésre készülve nyílt lehetősége a Néprajzi Múzeumnak, több, mint egy évtizeddel később.

Balassa Iván publikációiban, tanítványai körében és visszaemlékezéseiben sokszor hangsúlyozta, hogy csakis alapos tudományos munka után lehet kiállítást rendezni. Ahogyan ő fogalmazott: „*A tudománytalan kiállítást csak kárt okoz*”.¹¹⁷⁶ Nem volt könnyű érvényesítenie ezt az elvet az ideológiai elvárásoknak is megfelelni kényszerülő intézményvezetőként a Néprajzi Múzeumban létrejött tárlatok esetében. 1949-ben nyílt meg a korábbinál kisebb alapterületen az új állandó kiállítás a Néprajzi Múzeumban.¹¹⁷⁷ A bemutatott tematika jól érzékelteti az aktuális politikai környezet befolyásoló erejét. *Csehszlovákia népeinek művészetéből, A természeti népek élete, Az eke története* (Balassa Iván rendezte és vándorkiállításként is készült belőle) voltak a tárlat nagy tematikus elemei, melyeket utólag kiegészítettek a fazekasközpontokat bemutató egységgel. A korábbi 30 terem helyett 8-ra csökkent az állandó tárlat alapterülete és további 3 teremben valósították meg a sztálinista ideológia térnyerését is tükröző időszaki kiállításokat.¹¹⁷⁸ 1950 végén a tiszai kutatók részeredményeit bemutató új állandó kiállítás (*Tiszaigaz, egy alföldi agrárproletár-falu története 1744-1950*) az új főigazgató számára kiemelt jelentőségű feladat volt.¹¹⁷⁹ Egy 1955-ös negyedéves beszámoló alapján 5 állandó tárlata működött az intézménynek. A tiszai

72. kép Balassa Iván és Ortutay Gyula a Néprajzi Múzeum állandó kiállításában Budapest, 1952. Franciscy József felvétele (NM Archívum F 259637)

1176 Csoma 1987. 16. Balassa 1955a. 6.

1177 Balassa 1950. 109-112.

1178 Selmeczi Kovács 1989b. 19.

1179 Balassa 1955b. 509.

tárlat mellett, az 1953. októberében megnyílt népviseleti, az 1951. októberétől látogatható pásztor-művészeti és a bútorközpontokat bemutató tárlatok és a legrégebben, 1949-ben megnyílt, már említett kerámia kiállítás.¹¹⁸⁰ Az intézmény helyben rendezett kiállításainak látogatottsága igen alacsony volt, s ezen a „propaganda” – ma már inkább kommunikáció sem segített érdemben.¹¹⁸¹

A nemzetközi gyűjteményekre épülő tárlatok között igazgatása idején valósult meg a *Korea művészete* (1950), a *Bíró Lajos emlékkiállítás*, mely a múzeum világszínvonalú vonatkozó gyűjteményére épült (1951), *A Csendes-óceán szigetvilága. Melanézia népei a gyarmatosítás előtt és ma* (1951-1953) és népszerű vándorkiállításaként működött a *Gyarmati népek élete* című tárlat (1952). A népművészeti érdeklődés és tematika indokolta az 1951 és 1955 között látható *Pásztorművészet*, illetve az 5 termet megtöltő monumentális és korszerű szemléletű *Magyar népviseletek története* (1953) című időszak kiállítások megvalósítását. A népművészeti tematikájú kiállítások domináltak a külföldi bemutatások terén: Moszkva, Prága, Varsó¹¹⁸², Ankara, Isztambul, Berlin, Párizs, Peking, Kanton, Olaszország, Ausztria, Koreai Népi Demokratikus Köztársaság múzeumaiban voltak láthatók a Néprajzi Múzeum tárgyaiból rendezett tárlatok (1954-1955).¹¹⁸³

A Néprajzi Múzeum anyagából a munkatársak hazai külső helyszíneken is készítettek időszak tárlatokat. Így valósult meg az Iparművészeti Múzeumban 1955-ben a *Népviseleti és rubázati kiállítás*, a Fővárosi Képtárban *Kis Jankó Bori népművész életrajzi kiállítása*, vagy a Néphadsereg Színházában (ma a Vígsház) a *Nemzetiségi kiállítás*, illetve a Kultúrkapcsolatok Intézetében az *Albánia régi és új népművészete* című tárlatok. Egyértelmű politikai feladatként működtek a vándorkiállításaként működő, szintén 1955-ben megvalósított *Szolgaságtól a szabad emberek önkéntes közösségéig*, illetve az *Ebes, szocialista falu* című tárlatok.¹¹⁸⁴ A szakmai tevékenységet formáló jellemző korabeli állapotot tükrözi a Balassa Iván által készített korabeli beszámolóból származó idézet: „A kiállítások során külön meg kell említeniünk azokat a kis ismeretterjesztő kiállításokat, amelyeket katonai tisztiiskolák, üzemek kultúrtermei számára készítettünk és készítettünk”.¹¹⁸⁵

A különböző műfajú kiállítások mellett a múzeumi gyűjtemény értékeit, illetve a kutatások eredményeit változatos módon adta közre a Néprajzi Múzeum a vizsgált időszakban. Balassa Iván igazgatása idején a nagy hagyományokkal rendelkező múzeumi évkönyv a *Néprajzi Értesítő* mellett új orgánumokat is létrehozott, illetve korábbiakat újra indított. A Néprajzi Értesítő utoljára 1943-ban jelent meg és újraindítása 1954-ben komoly fegyvertény volt.¹¹⁸⁶ Balassa Ivánnak ebben játszott szerepe igen nagy jelentőségű, hiszen 1954-55-ben a Néprajzi Értesítő szerkesztője is volt.¹¹⁸⁷ Az újraindított évkönyvben jelent meg összefoglaló és egyben programadó írása is a Néprajzi Múzeum tevékenységével kapcsolatban.¹¹⁸⁸ A szakmai kiadványok megvalósítását is rendkívüli módon szabályozta a korabeli politikai ellenőrzés. Ezt igazolja az 1955. augusztus 27-én kelt feljegyzés: „Értesítjük Önöket, hogy a Néprajzi Múzeum Évkönyve c. kiadvány kéziratanyagában lévő politikai jellegű problémák miatt a teljes munkát felterjesztettük felettes szervünkhez, a Kiadói főigazgatósághoz...”¹¹⁸⁹ Több hónapig késlekedett

1180 Néprajzi Múzeum 108. EAD-1/A NMI 1955. 05-26. 863-23-13/1955.

1181 1950-ben: 14.258, 1951-ben: 30.997, 1952-ben: 33.098, 1953-ban: 15.139, 1954-ben 19.096. Néprajzi Múzeum 108. EAD-1/A NMI 1955. 05-26. 863-1001/1955.

1182 A társadalmi és adminisztrációs környezetet jól jellemzi, hogy a varsói kiállítás külföldi rendezésével kapcsolatban született személyére vonatkozó javaslatban részletesen tárgyalták a második világháborúban végzett katonai szolgálatának eseményeit is! Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

1183 A kiállításokhoz kapcsolódó adminisztráció iratai. Néprajzi Múzeum 108. EAD-1/A NMI 1955. 05-26. Balassa 1954. 305.

1184 Az ebesi kiállítás forgatókönyve. Néprajzi Múzeum 108. EAD-1/A NMI 1955. 05-26. Fejős 2000d. 959-962.

1185 Balassa 1954. 305.

1186 Paládi-Kovács 2011. 97.

1187 Csoma 2002. 38.

1188 Balassa 1954.

1189 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1955. 01-04. 863-0327/1955.

az évkönyv megjelenése a Művelt Nép Kiadóvállalat miatt. Az ez ügyben készült feljegyzések közül idézek egy 1955. novemberében Balassa Iván által írt dokumentumból egy részletet: „...*Igazgató Elvtárs! Arra kérem, egy alkalommal tapasztalhassunk már a Művelt Nép részéről egy kis jóindulatot is. Elvtársi üdvözléssel. Balassa Iván.*”¹¹⁹⁰ Az ilyen jellegű problémák megoldása szintén kitartást és leleményességet igényelt az intézmény vezetőjétől.

A *Néprajzi Múzeum füzetei* című sorozatban több fontos anyag jelent meg ezekben az években (pl. Szolnoky Lajos: *A Néprajzi Múzeum sokac guzsalyai*, Manga János: *Nógrádi dudások*) ezekben az

73. kép Balassa Iván, Vargyas Lajos és Kodolányi János a VII. Nemzetközi Néprajzi Kongresszuson Moszkva, 1964. Szolnoky Lajos felvétele (NM Archívum F 192730)

években. Olyan ma is korszerű műfaj, mint a múzeumi gyűjteményi katalógusok sorozata is Balassa nevéhez szorosan kötődik. 1950-ben jelent meg az általa írt példászerű munka *A Néprajzi Múzeum favillagyűjteménye*, illetve Szolnoky Lajosnak *Az Országos Néprajzi Múzeum guzsalygyűjteménye I.* című munkája 1951-ben látott napvilágot.¹¹⁹¹ Napjainkig alapvető értéknek tekintünk az általa újraindított sorozat, a *Magyar Népművészet* megvalósult publikációira, melyekben hímzések, varrottások, fafaragások és a fazekasság különböző értékeit dolgozták fel a kutatók. A Balassa Iván szerkesztésében feléledt sorozatnak 1951 és 1955 között 8 újabb száma jelent meg.¹¹⁹² A rendkívül gazdag múzeumi gyűjteményre építve készíttette el a *Magyar népi díszítőművészet* több idegen nyelven is megjelent kötetét 1954-ben. Újra csak a korszak kötelező elvárásaként értékelhető, hogy a múzeumi kiadványok sorozataként jelentek meg 1953-tól a múzeumban a *Szovjet Néprajztudomány* című kiadvány kötetei, melyekben a legfontosabb iránymutató szovjet néprajzi szakmunkákat tették közzé.¹¹⁹³ Az *Ethnographia* és

1190 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1955. 01-04. 863-0332/955.

1191 Terbócs 2000. 946.

1192 Balogh 1997. 59.

1193 A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja és a budapesti Egyetemi Néprajzi Intézet által 1950-től közösen kiadott folyóirat gondozását a Néprajzi Múzeum 1953-ban vette át. 1954-től a címe Néprajzi Dokumentáció – Szovjet Néprajztudomány, majd az 1954.4. számtól már csak Néprajzi Dokumentáció és ekkortól a KGST országokbeli néprajzkutatók magyar nyelvű tanulmányainak a közzététele lesz az új irány. Terbócs 2000. 940.

az *Acta Ethnographia* szerkesztése is szorosan kötődött a Néprajzi Múzeumhoz ebben az időszakban, további publikálási lehetőséget kínálva az intézmény munkatársai számára.¹¹⁹⁴ Speciális és bizonyos értelemben még ma is különös kihívásként jelentkező feladata volt a Néprajzi Múzeumnak Balassa Iván igazgatásának időszakában is a vidéken működő múzeumok néprajzi tudományos és nyilván tartási tevékenységének irányítása és ellenőrzése.¹¹⁹⁵

Balassa Iván számára a Néprajzi Múzeumi feladat kényszerű módon ért véget. 1955. áprilisában a Minisztérium Múzeumi Főosztálya által kiküldött Bizottság igen részletes vizsgálatot folytatott a Néprajzi Múzeumban, melynek összefoglaló jelentése egyértelműen pozitívan elismerte a főigazgató tevékenységét.¹¹⁹⁶ Ez év júliusában pedig még külföldi kiküldetési javaslatot fogalmaztak róla mely szerint: „*Energikus ember, akinek vezetése mellett a Múzeum helyes irányban fejlődik. Kitűnő szervezőképességgel rendelkezik, amely egész vezetésében megmutatkozik. Megrendezett kiállításai alaposak, körületekintő, gondos, elmélyült munkára vallanak.*”¹¹⁹⁷ Egyértelműen politikai döntésként volt kénytelen önként kérni felmentését.¹¹⁹⁸ Az 1955. december 9-én kelt leveléből idézve: „...*az általam hatodik éve vezetett Néprajzi Múzeum további politikai fejlődése szempontjából személyem már nem lendítő, hanem inkább akadályozó tényező. Ennek felismerése arra késztet, hogy helyemre, ahol becsületes munkával igyekeztem behytállni, kérem olyan vezető állítást, aki a múzeum s azon keresztül a tudomány és kultúrforradalom ügyét nálamnál jobban tudja előre vinni.*”¹¹⁹⁹ Kérését, hogy muzeológusként maradjon az intézményben és folytathassa kutatói tevékenységét nem méltányolták, 1956. február 11-ei hatállyal Sárospatakra helyezték.¹²⁰⁰

Az intézményben végzett munkája azonban utólag is igazolta, hogy jó vezetője volt a múzeumnak. Rendkívül nehéz időszakban komoly eredményeket tudott elérni olyan környezetben, mikor még az értékörzés, a megmaradás is szinte megoldhatatlan kihívásnak tűnt. Az intézmény érdekében végzett munkája elismeréseként megkapta a Néprajzi Múzeum emlékermét. Az itteni évek eredményeit is elismerve múzeumi területen folytatott kiemelkedő jelentőségű munkásságáért 1981-ben megkapta a Móra Ferenc díjat is, mely a magyar muzeológusok legmagasabb állami szakmai elismerése.¹²⁰¹ Ennek ellenére érdemes egy szempontra föl hívni a figyelmet a teljes életmű megítélésének optikájára is ügyelve.

Kodolányi János Balassa Ivánt 70. születésnapján köszöntő szövegében 1987-ben találóan jelezte a hazai tudományosságban kialakult és mind a mai napig rögzülni látszó általános értékítéletet: Balassa Iván is azon néprajzkutatók közé tartozott „*aki egész életében a tudományos munkán kívül nagyon sok szervező, irányító feladatra is fordította erejét és idejét. Mit lehet mégis maradandónak ítélni? Az életműbe beletartozik minden... a tudomány számára azonban mindenek előtt a kutatások írásban, nyomtatásban testet öltött eredményeit tekintetjük a legmaradandóbbnak*”.¹²⁰²

Minden kutatói-muzeológusi életműre elmaradhatatlanul hatással van az érintett hivatali elfoglaltsága, adminisztratív munkaköreinek elkötelezett betöltése. Ez az a munka melynek mérhető eredményei rendszerint nem publikációkban, tudományos fokozatokban realizálódnak, hanem az érintett intézmény működési feltételeinek biztosításában, sikeres fejlesztésekben. S ez az a tevékenység melyre

1194 Balassa 1954. 304.

1195 Ennek a feladatnak a részeként zajlott pl. a vidéki múzeumok kiállításainak fényképeztetése a Néprajzi Múzeum Fotócsoportja által. Az elkészített anyagot a minisztérium illetékes főosztályának is el kellett küldeni egy példányban. Néprajzi Múzeum 108. EAD-1/A NMI 1955. 05-26. 863-23-21/1955. Bodó 2017. 630.

1196 Néprajzi Múzeum EAD-1/A NMI 1955. 01-04. 8630-5160/55.

1197 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

1198 Balassa 2017. 39.

1199 Balassa Iván személyi iratai a Néprajzi Múzeum irattárában.

1200 Munkahelyváltási értesítés Balassa Iván személyi iratai között a Néprajzi Múzeum irattárában.

1201 Csoma 2002. 39.

1202 Kodolányi 1987. 8.

a nagy, nemzetközi téren is fokozott érdeklődést kiváltó programok „árnyékában” kevesebb figyelem háruul.¹²⁰³ Arra a tevékenységi körre utalok, amelyre legjobb esetben, mint a szigorúan vett szaktudományi munkát akadályozóra szokás hivatkozni. Megítélésem szerint ennek a nagy felelősséggel végzett munkának az utólagos elismerése elengedhetetlen és minden bizonnyal pontosítja a teljes életmű értékeit és jellemzőit tükröző képet.

Balassa Iván rendkívüli körülmények között vezette a Néprajzi Múzeumot. Az intézmény közel 150 éves történetében több válságos periódus is szerepel, az 1950 és 1956 közötti évek sajátos kultúr- és tudománypolitikájának hatásai egyértelműen negatív környezetet eredményeztek. A jelenkori múzeumi menedzsment által kiemelt jelentőségűként értékelt ún. stakeholderek egyáltalán nem segítettek az intézményvezetői munkavégzésben. A külkapcsolatok kényszerű egysíkúvá válása, a politikai nyomásgyakorlás napi szinten érzékelhető befolyásoló jellege az intézmény vezetőjétől rendkívüli energiák mozgósítását igényelte. Igazgatói tevékenységének tapasztalatai azért is hasznosak a jelenkori múzeumi működés szempontjából, mert a mindenkori politikai hatalom által fönntartott intézményekben az egészséges és hiteles működés érdekében különösen fontos a saját intézményi lét kritikus szemlélete, a nyilvános vitákban születő érvek és válaszok diskurzusa és a hangsúlyos önreflexivitás. Ezen pontokra támaszkodhat az intézményeknek a hitelessége, tudományos megítélése és identitásképző szerepvállalásának mértéke. Harmonikus állapot akkor jöhet létre, ha az államilag irányított és formált emlékezetpolitika nem terjeszkedik túl a területén, ha nem szorítja ki a nyilvános térből a tényleges tudományt. Balassa Iván igazgatása idején a számos akadályozó és korlátozó körülmény ellenére a Néprajzi Múzeum tudományos tevékenysége tovább működött, szakmai irányító szerepe megmaradt, gyűjteményei fejlődtek.

V.4.

A Falumúzeumi osztály 1967-es megalakítása a Néprajzi Múzeumban

A múzeumok, közgyűjtemények történetének kutatása hazánkban is új lendületet nyert az utóbbi évtizedben. A mai szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum előtörténetét, alapításának jellemző eseményeit és az ezzel kapcsolatos dokumentumok válogatott gyűjteményét is megismerheti az érdeklődő az utóbbi évtizedekben készült feldolgozásokból.¹²⁰⁴ 1967 áprilisában hosszú ideig elhúzódó előkészítést követően alakult meg a Néprajzi Múzeumon belül az ún. *Falumúzeum osztály*. A vállalkozás korai történetét elsősorban abból a szempontból kívánom bemutatni, hogy a Néprajzi Múzeumban milyen folyamatokat indított el, illetve milyen változásokat generált az alapítási időpontként megjelölt 1967-es esztendőben.

A megalakítás előzményeinek vázlatos felidézése is jelzi, hogy milyen komplex folyamatok vezettek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum előtörténetének megindításához: 1958. december 29-én MTA Néprajzi Bizottsága megfogalmazta a különálló szabadtéri néprajzi múzeum iránti igényt. 1959. április 29-én zajlott a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett ankét a múzeum előkészítéséről. 1961 november 24-én a minisztérium ügyiratában megbízta a Néprajzi Múzeumot az előkészítő munkálatokkal. Az operatív szakbizottság 1962. január 26-án alakult meg. 1963 márciusában készült el a Mi-

1203 Erre a jelenségre utal Bodó Sándor is lásd 2017. 636.

1204 A szabadtéri néprajzi múzeumi előtörténet szorosan kapcsolódik a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek alakításához. Ezért is kerül az új intézményi gyűjteményi kiállítás egyik egységébe a bécsi kiállítás, illetve a Néprajzi Falu hangsúlyos elemzése. Az előtörténetben a veszprémi (Öcs 1935) és a balassagyarmati (Karancseszki 1932) korai tájházak megvalósítása is fontos állomás. Vö. Kecskés 1980b. 36.

nisztertanácshoz az előterjesztés a múzeum alapításáról. 1965. augusztusában az MSzMP Központi Bizottságához készült egy följegyzés a múzeum ügyében, melyre reakcióként a Múzeumi Főosztály a 68927/65 sz. ügyszerint utasította a Néprajzi Múzeumot a Szabadtéri Néprajzi Múzeum létrehozására. A Néprajzi Múzeumon belül kialakított *Falumúzeum muzeológiai csoport* vezetésével 1967. január 27-én bízták meg Erdélyi Zoltánt, a szervezeti egységként kialakított *Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményi Osztály* vezetésével pedig március 1-én.¹²⁰⁵

A magyarországi intézményrendszer 1967-ben zajló változásai az ideológiai irányelvekhez igazodva zajlottak. Ezek közé célszerű sorolni a szabadtéri néprajzi múzeumi elképzelés évtizedek óta fel-felbukkanó elképzeléseivel éppen ebben az esztendőben kapcsolódó adminisztratív lépéseket is. Az állampárti kulturális szabályzás és a múzeumi területen levezényelt nagyarányú változtatások (p. megyei múzeumi rendszer kialakítása) összefüggéseinek elemzése nem lehet célja ezen tanulmánynak, de a közvetlen intézménytörténeti vizsgálatok esetén is indokolt felhívni jelentőségükre a figyelmet.

Az 1967-ben dokumentált személyi, munkaszervezési, intézményi struktúrát érintő változásokat eddig elsősorban az újonnan létrehozott szervezeti egység az ún. *Falumúzeumi osztály* nézőpontjából vizsgálták a kutatók. A nézőpontváltás várhatóan az események értékelését komplexebbé és teljesebbé teheti. Az elemzéshez elsősorban egy korábban nem, vagy csak részlegesen felhasznált forrás csoportot, a Néprajzi Múzeum 1967-es esztendőben keletkezett és megőrzött irattári anyagait használok föl, illetve Erdélyi Zoltánnak a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba került és napjainkig mélységében még föl nem dolgozott hagyatékának kapcsolódó dokumentumait. Az elmúlt évtizedekben készült dokumentum válogatások és közlések elsörendűen a Szentendrén képződött és megőrződött iratokra épültek. Ezek közül kiemelkedő jelentőségüként értékelhetjük a Vargha László hagyatékában megőrződött dokumentumok felhasználásával 2004-ben készült összefoglalást és hasonló megoldással közreadott irat gyűjteményt.¹²⁰⁶ Természetesen egy mégoly alapos forrás feltáró kutatás sem helyettesítheti a közvetlen aktív szereplők visszaemlékezéseit, viszont érdemben kiegészítheti esetenként pontosíthatja is azokat.¹²⁰⁷

A szabadtéri projekt a múzeumi feladatrendben

A Néprajzi Múzeum 1967-es évből származó irattári dokumentumai közel egy iratfolyó méternyi mennyiségben maradtak föl az intézmény Archivumában. Az 1967-ben keletkezett dokumentumok között tanulságos csoportot képviselnek a szentendrei projekttel kapcsolatban keletkezett foglalkoztatási iratok. Ilyennek ítélni az új létesítményekkel kapcsolatban született *gondnoki megbízás* 1967. március 16-án. Bodrogi Tibor főigazgató, Erdélyi Zoltán osztályvezető és Pálkás Sándor aláírásával készült az a szerződés, mely szerint Kozma Jánost aznaptól június 30-ig a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gondnoki teendőivel megbízza. Érdekessége a határozott idejű szerződésnek, hogy 6. utolsó pontjában a Néprajzi Múzeum feltételes módon ugyan, de kötelezi magát arra, hogy a „*szentendrei Szabadtéri Múzeum területén*” lakást biztosít a gondnok számára.¹²⁰⁸ Az újonnan felálló szervezeti egység különböző feladataival kapcsolatban további – s feltűnően korlátozott idejű – foglalkoztatási dokumentumok is fellelhetők a Néprajzi Múzeumban. Így az az értesítés, mely szerint *Mendele Ferencet 1967. 8. 21. másodállásban a SZNM tervezési és egyéb műszaki teendőinek ellátására f. év július 16-tól szeptember*

1205 Vö. Balassa M. 1989c. 29-30. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattár Erdélyi Zoltán följegyzése, Hagyatéki iratok 18. doboz

1206 Katonáné 2004.

1207 Vö. például Füzes 2012. 305-306. Berényi – Sári 2017. Sári 2017. 114. Erre épült a Szentendrén a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban az 50. évforduló alkalmából készített *Skanzen 50. Rendhagyó múzeumtörténeti kiállítás* 50 történet 50 tárgy és 50 fotó köré szerveződve. Kurátor: Sári Zsolt.

1208 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177.

15-ig. beti 36 órás elfoglaltsággal, havi 1375 Ft-os munkabérrel. Bodrogi Tibor főigazgató.¹²⁰⁹ Szintén mérnöki munkával kapcsolatos Örsi Károly *talajtani és klimatikus tervjavaslat* elkészítésére vonatkozó megbízatása melyet rögtön az év elején 1967. január másodikán kötöttek. Ebben az iratban a Szabadtéri Néprajzi Múzeum területét 78 holdban adták meg. Figyelemre méltó, hogy a korszak szabadtéri muzeológiai praxisával egyezően a modern növénytelepítési koncepció kialakítását célozta a megbízatás, különös hangsúllyal ún. *népi botanikuskert* telepítési koncepcióját illetően.¹²¹⁰ A foglalkoztatási adatok között megtalálhatóak a távoli településeken kiválasztott és bontásra kijelölt objektumok helyszíni őrzésével kapcsolatos szerződések is. A Néprajzi Múzeum által Kispaládon megvásárolt *Olajos-féle műemléki épület*nél 1967. júliusában alkalmazták Török Bertalant, mint éjjeliőrt.¹²¹¹ A szakmai kihívást jelentő építészeti tematika indokolta, hogy külső szakértőket is bevonjanak az intézmény munkatársaival együtt végzett munkába. Így került sor 1967. júliusában Barabás Jenő szaktanácsadói foglalkoztatására is, miként ezt a fennmaradt szerződés is igazolja.¹²¹²

Az Archívumban fennmaradt irattári dokumentumok alapján rekonstruálható az a stratégia, melynek részeként a Néprajzi Múzeum vezetése a hiánygazdálkodás körülményei között alkalmasnak ítélte a szentendrei projektet arra, hogy hivatkozási alapként igényeljen tevékenységéhez szükséges anyagokat – szolgáltatásokat és eszközöket. Már az esztendő elején, januárban az Ethnológiai Adattár osztályvezetőjeként K. Kovács Péter által összeállított igény listában szerepel a *Skanzén hitelkeret*etere vonatkozó utalás. A szakmutatók elkészíttetését, illetve a gyűjtőhálózat szervezését végző munkatárs foglalkoztatási költségeit javasolja K. Kovács a szabadtéri projekt forrásaira építve finanszírozni.¹²¹³ Ebbe a sorba tartozik például az 1967. december 4-én a *Forte Fotoanyag Gyámak* írt levele Kodolányi János főigazgató-helyettesnek: „*Múzeumunknak egy nemzetközileg is fontos párizsi kiállítás és a Szabadtéri Múzeum tervezési munkái érdekében sok és kifogástalan minőségű fotolaboratóriumi munkát kell elvégeznie. Sok éves tapasztalataink szerint ez csak a Forte kipróbáltan jó minőségű anyagával érhető el. Kérem, hogy Franciscy József munkatársunk részére a múzeumunk számára megrendelt foto anyagokat kiadni szíveskedjék.*”¹²¹⁴

Az intézmény 1967-es munkatervében az alapvető célkitűzések között már *súlyponti feladatként szerepel az Uj Magyarország Néprajza kötet*inek előkészítését követően a *Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény munkálatainak beindítása. Ennek során a részletes tervek kidolgozása és a költségvetési kereteknek megfelelően a megszerzett objektumok felépítése.*¹²¹⁵ A berendezésekhez szükséges tárgyak „*felgyűjtése*” is kiemelt feladata az intézménynek.

A szervezeti egységek összefoglaló jellegű tervei között 1967-re vonatkozóan az alábbi feladatok szerepeltek: „1. *A Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény (áthúzva a Múzeum megnevezés!) épületkiállítás terveinek készítése Erdélyi Z. – Mendele F. – Szolnok L. 2. Egy szobabelső gyűjtése Anarcson Jávor Katalinnal, gyűjtés Muraszemenyén Csilléry K. 3. konyhabelső kerámia gyűjtése Muraszemenyén és Anarcson Kresz M. 4. A szatmári falurész felállításának tudományos előkészítő munkái Morvay J. – Molnár M. 5. A szatmári egység lakóházai kerámia berendezés-tervének elkészítése, gyűjtése István E. 6. A sárréti együttes tervének kidolgozása Molnár B. 7. Egy dunántúli együttes tudományos előkészítése Boross M. 8. Malomberendezéssel kapcsolatos gyűjtés Hegyi I. 9. A Szabadtéri Gyűjtemény területén kiszolgáló épület tervének elkészítése. 10. Négy objektum végleges felállítása a gyűjteményben Mendele F. 11. A Gyűjtemény számára objektumok felderítése és megszerzése Erdélyi Z.*¹²¹⁶

1209 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 782/1967. Számos éjjeliőr, időszakos foglalkoztatású munkatárs alkalmazásának irat anyaga fennmaradt ebből az évből. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. Így szerepel például 1967. június 12-i dátummal Vargyas Gábor raktári kisegítő munkára történő alkalmazására vonatkozó szerződés is. EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 618/1967.

1210 EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 150/1967.

1211 EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 746/1967.

1212 EAD-1/A NMI 1967. 14/01-02. 181. 1-127/1967.

1213 EAD-1/A NMI 1967 11-20. 180. 9/1967-2.

1214 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 1111/1967

1215 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. A Néprajzi Múzeum 1967-es Munkaterve. Készült 1966. szeptember 12.

1216 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. Néprajzi Múzeum 1967. éves Munkaterve

Sajátos módon azonban a megőrződött egyéni munkatervekben már csak szórványosan bukkan föl a Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatos tevékenység. Így például Molnár Mária és Morvaj Judit mesterség gyűjteményben tervezett feladatai között szerepeltetik „*A Szabadtéri Múzeumban a szatmári falurész felállításának tudományos előkészítési munkáit*”. Némi optimizmust érzékeltet a feladat teljesítésével kapcsolatban, hogy az előzetes elképzelés szerint ez mindössze *5 napot (!) fog igénybe venni*. Kodolányi János egyéni munkatervében első helyen szerepelteti az *ormánsági együttes tudományos előkészítését az ormánsági gyűjtések folytatása 7 nap, egyes objektumok megvételében szakértői közreműködés 7 nap*.¹²¹⁷

Erdélyi Zoltán egyéni munkatervében szerepel egyedül érdemi súllyal a szabadtéri néprajzi gyűjtemény. A *programterv kidolgozása és az 1968-69-es operatív terv kidolgozása* összesen 60 napos, míg a szükséges Dél-Zalai népi építkezésre vonatkozó „*téماغyűjtés*” 15 napos elfoglaltságként került be a tervbe.¹²¹⁸ Ezek a gyűjtések a korabeli politikai, határrendészeti előírások miatt sajátos iratok létrejöttét is generálták.¹²¹⁹ Fönmaradt az őriszentpéteri, szalafői, kőszegi tárgyvásárlásokra utazó múzeumi munkatársak határsáv belépési engedélye, melyben részletes személyleírás is szerepel. Innen tudjuk például, hogy dr. Szolnoky Lajos 1967. februárjában *közepes termetű, barna szemű, ősz hajú, ovális arcú és különös ismertetőjel nélküli férfi* volt.¹²²⁰ A leírás szerint *barna hajú és barna szemű, ovális arcú* Molnár Mária néprajzi gyűjtés és tárgyvásárlás céljára Győr-Sopron és Vas megye területére többszöri belépésre jogosító irattal is rendelkezett 1967 második felében.¹²²¹

Módszertani szempontból sajátos megoldásra utal a fönmaradt munkatervben szereplő, az egyéni tudományos érdeklődési témákat és köröket, illetve a specializálódást messzemenően figyelembe vevő feladat rendelési megoldás. Az utóbbi évtizedekben már föl sem merülhetett, hogy egy-egy épület berendezési tervét anyag szerinti megoszlásban készítik el, illetve gyűjtik össze a muzeológusok. A Néprajzi Múzeum hosszú idő alatt kimunkált gyűjteményi struktúrája azonban alapvetően befolyásolta a szabadtéri kiállítással kapcsolatos feladat megoszlást. Az intézmény részletes munkatervét előkészítő anyagok és a végleges leadott munkaterv sem tartalmaz utalást a szabadtéri gyűjteménnyel kapcsolatos raktározási, adattári, vagy állományvédelmi tevékenységre vonatkozóan. Ez annak a jele is lehet, hogy az elvi döntés ugyan megszületett a kiemelten jelentős feladatra vonatkozóan, de az ezzel kapcsolatos érdemi és tényleges részletes feladatrend nem került kialakításra és a Néprajzi Múzeum munkatársai sem érezték közösen megvalósítandó összintézményi feladatnak a szentendrei projektet.

Az év indításánál a leginkább átgondolt és értelemszerűen a tervezéshez szükséges módon egzakt számokat és költségeket is tartalmazó szerepeltetése az új múzeumi feladatnak a Néprajzi Múzeum Gazdasági Hivatala által összeállított anyagban található fel. Az intézményi költségvetés indoklásaként készített dokumentumban a Néprajzi Múzeum osztályai között már szerepeltetik a *Szabadtéri Osztályt*. Ebben a költségvetést alátámasztó dokumentumban olvasható, hogy: „*A Néprajzi Múzeumnál 1967. évben új feladatként jelentkezik a Szabadtéri Néprajzi Múzeum (sic!) megszervezése. Az újonnan létesítendő Szabadtéri Osztály készíti majd el a tudományos tervet, kijelöli a vidéken lebontandó és a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felépítésre kerülő objektumokat, gondoskodik az egyes objektumok helyszíni szemléléről, esetleges védetté nyilvánításáról és azok megvásárlásáról, továbbá az egyes megvásárolt vidéki objektumok lebontásáról, felszállításáról és a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban történő felépítéséről. Ugyancsak gondoskodik arról, hogy a*

1217 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. Molnár Mária és Morvaj Judit, Kodolányi János munkatervei

1218 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. Erdélyi Zoltán munkaterve

1219 Külön okmány volt szükséges Boross Marietta meglévő határővezeti belépési engedélyének az 500 méteres határsávba való belépést is lehetővé tevő kiegészítéséhez, melyre azért van szüksége, mert a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum részére a Vas imben lévő Vaskeresztes-i pincesorból választ ki egyet, ami lebontásra és felbozatalra kerül. EAD-1/A NMI 1967. 14/01-02. 181. 943/1967 Belügyminisztérium Határőrség Parancsnokság 1967. október 6. Az SzNM Épületjegyzékébe nem került vaskeresztes pince.

1220 EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 156/1967.

1221 EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 752/1967.

*Néprajzi Múzeum Restauráló műhelye a Központi Muzeológiai és Technológiai Csoporttal együttműködve kidolgozza a megfelelő eljárásokat és a gyűjtemény objektumai és berendezési tárgyai konzerválására.*¹²²²

A részletes költségvetési rovatok között az alábbi tételek jelennek meg: „A szervezés alatt álló Szabadtéri Néprajzi Múzeumba beépítendő objektumok műszaki tervei aprólékos rajzainak elkészítéséhez egy fő technikus beállítása feltétlenül szükséges, melynek kapcsán egy 7458 ksz. státust havi 1.800 Ft alapfizetéssel kérünk, ami évi viszonylatban 21.600. A Szabadtéri múzeum mintegy 70 holdnyi területén felépített objektumok őrzésére egy 7475 kulcsszámú 12 órás éjjeliőr státus szükséges havi 1.500 Ft alapfizetéssel, ami egy évre 18.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumba tervezett objektumok lebontásával, szállításával és újbóli felépítésével kapcsolatos új igényként jelentkező napszámberékre 10.000 óra á. 8 Ft 80.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum részére a vidéken lebontandó és felszállítandó objektumokkal kapcsolatos kiszállásokra mintegy 6 fő részére igényünk 21.000. Reprezentáció. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezése kapcsán megnövekedett a hivatalos és a külföldi vendégek száma. Ezért havi 50 Ft-os azaz egész évi 600 Ft fejlesztést kérünk, ami egész évre 2.200. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szentendrei mintegy 75 holdat kitevő területének rendezési és parkosítási költségeire kérünk 300.000. Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezése kapcsán a felszállított objektumok és azok berendezési tárgyai restaurálására ill. konzerválására kerülnek, melynek költség kihatása az előzetes számítások szerint mintegy 150.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum részére a vidéken lebontott objektumoknak a helyszínről való felszállításának költsége a gyűjteménybe /10 épület × 10.000 Ft/ 100.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szentendrei részlege 1967. évben kezdi meg működését, ami telefon nélkül nem képzelhető el. Tekintettel arra, hogy a szóbanforgó 75 holdnyi területen egyetlen telefon sincs, ezért új telefon oszlopokat kell építeniünk, melynek költsége az évi interurban beszélgetésekkel együtt 50.000. Szabadtéri Néprajzi Múzeum posta költségei többletköltséget jelentenek 25.000. Szabadtéri Néprajzi Múzeum vidéki objektum kijelölési és bontási, továbbá a szentendrei gyűjteményben felállítandó objektumok berendezési tárgyainak gyűjtőútján kapcsolatos költségekre új igényünk /330 nap á. 60 Ft/ 20.000. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szentendrei gyűjteményében kerülő objektumok és azok berendezési tárgyainak – különleges figyelemmel a veszélyeztetett objektumokra – vásárlására új igényünk 600.000.”¹²²³

A fentiekben idézett költségvetési indoklás több szempontból is tanulságos forrás. Egyrészt olyan részletekbe menő költségvetési tervezés elemeit tartalmazza, mint a megnövekedett *hivatalos delegációk reprezentációs igényei, a feketeakávé stb. ára.*¹²²⁴ Másrészt a tételek összevetése a Néprajzi Múzeum korábbi években működő költségvetéseivel, illetve a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megvalósítását érvként és indokként szerepeltető tételekkel megállapítható, hogy az intézményvezetés a „projekt” finanszírozásával kívánt számos, korábban nem, vagy nem elégséges módon finanszírozott költséget fedezni. Összességében a szentendrei feladatok a Néprajzi Múzeum költségvetésében igényként több, mint 80%-os növekedést jelentettek 1967-ben! Egyértelmű, hogy egy ilyen volumenű projekt a teljes intézményi működésben is érdemi súllyal kellett volna, hogy megjelenjen.

Azonban ez annak ellenére nem volt így, hogy a Könyves Kálmán körúti rossz állapotú, nem múzeumi funkcióra készült és szűkös épületben 1967-ben már nem készültek kiállítások és az ismeretadási tevékenység néhány tervezett külső helyszínről vándorkiállításra és előadásra szorítkozott.¹²²⁵ Számos külső megkeresés is elérte a helyhiány miatt kényszerből bezárt múzeumot, azzal a szándékkal, hogy vándorkiállításokon mutassa be gyűjteményét. Ezek kényszerű és diplomatikus elhárítása – hivatkozva a megnövekedett feladatokra, így a szabadtéri programra vonatkoztatva is – rendszeres ki-

1222 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 5/1967. A Néprajzi Múzeum 1967. évi költségvetésének indoklása

1223 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 5/1967. A Néprajzi Múzeum 1967. évi költségvetésének indoklása

1224 Ilyen speciális érdeklődésű delegációk egyébként az év végén készített jelentés részletesen kidolgozott vonatkozó részei szerint nem érkeztek 1967-ben a Múzeumba.

1225 Igaz, hogy ezek között olyan, a teljes szakág szempontjából kiemelten fontos projekt is szerepelt, mint a párizsi Musée de l'Hommeban Fél Edít által rendezett korszakos jelentőségű tárlat, melynek előkészítése az év kiemelt feladata volt. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 5461967.

hívást jelentett az intézmény vezetésének. Annak érdekében, hogy érzékeltessem a korabeli bonyolult összefüggéseket, egy Kodolányi János főigazgatóhelyettes által Gunda Bélának írt levélből idézek: „Tibornak írt leveledre illetékeségből én válaszolok. Valóban szép Lükő Gábornak az a gondolata, hogy finnugor anyagunkból készítsünk vándorkiállítást. Azonban nem minden szép gondolat valósítható meg olyan könnyen. Egy jó vándorkiállítás megtervezése és elkészítése nem csekély munkát és időt igényel... joggal föl lehetne vetni, hogy az Októberi Forradalom évfordulójára is rendezzünk. Anyagunk ehhez is lenne... azonban sem helyünk, sem pénzünk nem lenne a kiállításra, arról nem is szólva, hogy föltétlenül több munkát kellene fordítanunk az előkészületekre... hálásan köszönjük, hogy figyelmet fordítottál erre a kérdésre.”¹²²⁶ A hivatalos és aktuális kulturdiplomáciai megkeresések is elérték a bezárt Néprajzi Múzeumot. Erre utal Bodrogi Tibor levele: „hivatkozásul fenti számú üggyiratra közlöm, hogy az 1968-1970-es években a Néprajzi Múzeum külföldi kiállítást nem tervez, mivel helyiség hiánya miatt viszonzásként kiállításokat fogadni nem áll módunkban.”¹²²⁷

Hasonló helyzetről árulkodik az a fönmaradt dokumentum, melyben a helyhiánnyal küzdő Néprajzi Múzeum vezetőjeként Bodrogi tájékoztatja Ortutay Gyulát, hogy Kovács Ágnes és a Me-searchívum számára korábban biztosított helyiségre a szerveződő Szabadtéri Néprajzi Múzeum igényei miatt szüksége van az intézménynek.¹²²⁸ Miután a *Néprajzi Kutató Csoport végleges elhelyezésére vonatkozóan* a Magyar Tudományos Akadémia részéről *Patyi Sándor szaktitkár* által aláírt levélben kérték két helyiség átmeneti biztosítását (...*az Osztály mindent megtesz, hogy a problémát megoldja...*) a Múzeumtól, Bodrogi ideiglenesen engedélyezte ezt.¹²²⁹

Ezen intézkedésekkel párhuzamosan a fönmaradt iratok tanúsága szerint a múzeumi gyűjteménytári munka gyakorlatilag az új szabadtéri feladattól függetlenül terveződött és a Néprajzi Múzeum munkatársainak egyéni munkatervei alapvetően a személyes tudományos céljaikat elősegítő feladatokat tartalmaztak. Hasonló módon igazolja az új feladat részleges szervülését például a Néprajzi Múzeum 1967-re tervezett kiutazási javaslata, melyben számos szocialista országba tervezett kutatóutat szerepeltettek, de egyetlen olyan célt és alkalmat sem, amely bármilyen szinten kapcsolódott volna az új szabadtéri feladat előkészítéséhez.¹²³⁰ Az ún. dologi költségek jelentős növekedése nem kapcsolódott érdemi személyi fejlesztésekhez sem a tudományos, sem a szükséges háttérfeladatok végző munkakörök esetében. Ugyan a költségvetési tervben új feladatként hivatkoznak a szabadtéri feladatok forrás igényére, de a Néprajzi Múzeum már évek óta nevesített felhasználási keretet szerepeltetett az intézményi költségvetésben, persze lényegesen szűkebb forrással.¹²³¹

Tanulságos a Néprajzi Múzeum 1967-es munkatervének és tervezett költségvetésének további sorsa is. A fenntartó Művelődésügyi Minisztérium részéről a beérkezett tervet és költségvetést értékelve hangsúlyozták, hogy a vonatkozó költségvetést az előző éves szinten biztosítják, azzal, hogy a Szabadtéri Gyűjteménnyel kapcsolatos költségeket központi keretből biztosítja a Minisztérium. Az irat minisztériumi előadója egyébként a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum későbbi főigazgatója Füzes Endre volt.¹²³²

1226 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 251/1967. Kodolányi János levele 1967. március 31.

1227 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 750/1967.

1228 „erre a helyiségre – vagy bármely más a Kutatócsoport által jelenleg elfoglalt helyiségre – feltétlenül szükségünk van.” EAD-1/A NMI 1967. 21-24. 183. 109/1967

1229 EAD-1/A NMI 1967. 21-24. 183. 210/1967.

1230 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 32/1967. Kiutazási javaslat a szocialista országokba 1967-ben.

1231 Így például az 1962. évi költségvetésben a Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény felhasználási kerete összesen 100.000 Ft volt, melyből 10.000 Ft a helyszíni szemlék, 8.000 Ft a tudományos vizsgálatok, és 82.000 Ft az építmények megvásárlása és kapcsolódó költségei voltak. Katonáné 2004. 125. Egy 1964. szeptemberében készült javaslat szerint: „A Néprajzi Múzeum létesítsen a jelenlegi szervezete keretében és a meglévő osztályainál összhangban Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény feladatát ellátó osztályt.” Ezzel a javaslattal együtt 1965-től évente kb. 1.000.000 Ft-os kiegészítő célzott költségkeretet láttak indokoltnak, de ezt soha nem kapta meg a Múzeum. Katonáné 2004. 142-143.

1232 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 6/1967. 1966. december 20. dátummal küldött 68424/66. üggyiratszámú értékelés.

Az intézmény vezetőjeként Bodrogi Tibor igyekezett a korszak jellemző döntéshozatali mechanizmusaira is ügyelve előre vinni a szabadtéri projekt ügyeit. Ezt igazolja az illetékes Molnár János miniszterhelyettesnek írt 1967. március 24-én kelt levelének több részlete is: „...*tájékoztatni kívánlak Erdei Ferenc elvtárral folytatott mai megbeszélésünkről... szükség esetén támogatás olyan személyeknél, akiknél ez felmerül és eredményes lehet, továbbá az ügynek erkölcsi támogatása minden lehetséges módon; ...Erdei elvtárs oda hat a megyei szervezeteken keresztül, hogy a megyei tanácsok egy-egy objektum megszerzését vállalják... Meglehet, hogy április folyamán kénytelenek leszünk közvetlenül hozzád fordulni, amennyiben általunk el nem hárítható gazdasági nehézségek... a munka normális menetét veszély fenyegeti /pl. ma tudtam meg, hogy az 1.000.000- Ft-os költségvetés folyósítására még nem került sor, mivel a Gazdasági Igazgatóság vagy a Főosztály – ezt most nyomozzuk – elmulasztotta a Pénzügyi Főosztálynak a negyedéves bontást előterjeszteni/.”¹²³³*

Természetesen a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum ügyeinek súlyát az intézmény működésében nehéz kiragadott példák és hivatkozások alapján hitelesen megítélni. Az mindenesetre egyértelműen kirajzolódik, hogy a Néprajzi Múzeum számos működési – finanszírozási, funkcionális és személyügyi problémáját az új, kiemeltnek ítélt tevékenységre hivatkozva látta megoldhatónak az intézmény vezetése. Ettől függetlenül az ún. hétköznapi működéshez kapcsolódó iratok mellett különös súllyal jelentkezett a Könyves Kálmán körüli múzeum épület alkalmatlan és rendkívül szűkös helyzetének a kérdése a dokumentált feladatok között.¹²³⁴ Sem a korábban a fenntartó minisztérium által konkrétan megígért szükséges udvari raktárépület megépítése, sem a szükséges kiegészítő raktári polcrendszer, sem a *tetőzet megjavítása* nem valósult meg, pedig ennek elmaradása miatt arra kényszerültek, hogy *a tárgyak megrongálódásának megakadályozása végett kiürítsék az érintett raktárt.*¹²³⁵

A havi rendszerességgel tartott osztályvezetői értekezletek jegyzőkönyvei a tárgyalat témákon keresztül keresztmetszetét nyújtják a múzeumi munkáknak s azokon belül a szabadtéri projekt helyzetének is. Az 1967. február 6-án készült jegyzőkönyvben Erdélyi Zoltán még Sz. B. titkári funkciójában vett részt. A hatodik napirendi pontban (az asztalosműhely, a statisztikai gyűjtemény, a rajzgyűjtemény, a nyomtatvány selejtezése, Népzenei osztály ügyei után) Erdélyi jelzi, hogy a *Múzeumi Főosztály részére az Országos Szabadtéri Múzeum tervét a mérnökök II. 25-re elkészítik. A kerítést megrendelték. Az idei épületek részletes felmérésénél 5 épületet vállaltak.* Bodrogi Tibor tájékoztatja a jelenlévőket, hogy Molnár János elvtárs február végére ígerte a *skanzen bizottság összehívását. kétféle bizottság lesz: operatív és országos. Pálinkás Sándor beszámol az Országos Szabadtéri Néprajzi Múzeum pénzügyi tervéről. A hitel február közepére meglesz.*¹²³⁶ Ezek a szikár mondatok a szabadtéri projekt új dimenzióba kerülését (lásd Molnár János szerepvállalása, bizottságok létrejötte, külön költségvetési forrás!) adják hírül. Annak ellenére, hogy a Néprajzi Múzeum összintézményi tevékenységében továbbra is alárendelt helyzetet rögzítettek a dokumentumok a projektre vonatkozóan.

1967. március 6-án Erdélyi Zoltán, már mint megbízott osztályvezető vett részt az értekezleten. Az *elektromos hálózat állapota, a Térkép- és statisztikai Gyűjtemény ellenőrzése, a Fotólaboratórium tevékenységének értékelését* követően a negyedik napirendi pontban Pálinkás Sándor gazdasági igazgató *ismertette a Szabadtéri Múzeum költségvetését /1.800.000 Ft/.* Az egy mondatos említést követően az épületet ért vi-

1233 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 524/1967. 1 o.

1234 1967. április 10-én tartott osztályvezetői értekezleten Bodrogi Tibor bejelentette, *hogy bizonyosnak látszik, hogy ebben az épületben maradunk véglegesen.* EAD-1/A NMI 1967 06-10. 179. Jegyzőkönyv. 1967. április 10. 2. o. Az intézmény elhelyezésével kapcsolatban Bodrogi Tibor már 1966. április 21-én kelt Feljegyzése szerint: „*Értesülésem szerint – az előző tervekkel ellentétben – a Néprajzi Múzeum új épületének a Várban történő felépítésére nem kerül sor. Ezért azzal a kéréssel fordulok a Múzeumi Főosztályhoz, szíveskedjenek... megfelelő helyet biztosítani a Néprajzi Múzeum jelenlegi épületéhez kapcsolódóan, az épületben helyetfoglaló Szechenyi István Gimnázium helyiségeinek átadásával és egy új szárny építésével*” EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 327/1966.

1235 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 371/1967. Feljegyzés 1967. május 3.

1236 EAD-1/A NMI 1967 11-20. 180.

barkárról, az elkészült vakukamráról, az udvari járdáról és az attika miatti beázásról emlékezett meg a jegyzőkönyv.¹²³⁷

Részletesebben tesznek említést az 1967. szeptember 4-i osztályvezetői jegyzőkönyvben a szabadtéri projektről. Erdélyi Zoltán itt már kinevezett osztályvezetőként szerepel a résztvevők névsorában. Az ülés második napirendi pontjában annyi került rögzítésre, hogy „Erdélyi Zoltán beszámol a SzNM-mal kapcsolatos kisajátításokról. A kiszállított anyag konzerválása folyik kint Szentendrén a felépített szin alatt, ahol az anyagot eső elől is meg tudják védeni. Jelenleg a szatmári rész összeállítása folyik.” Ezt követően Bodrogi Tibor bejelentette, hogy 1967. október 14-én a múzeum dolgozóinak részvételével az első objektum felavatására kerül sor. Szolnoky Lajos tájékoztatja az értekezletet, hogy a 16 tájegységből 3-egység épületkiválasztása megtörtént, 4 további egység kiválasztására az értekezlet szept. 5.-én ül össze. A többi is hamarosan sorra kerül. Az egyes csoportokról készült fényképeket, megfelelő alaprajzokat okt. 6-ig kell leadni a további tervezés miatt. Az értekezleten született határozat szerint megfontolás tárgyává kell tenni, hogy a jövővi kiadványtervbe – bevegynek-e egy 10 ives kiadványt, melyben a SzNM számolna be munkájáról. Szolnoky Lajos a Néprajzi Értesítő következő évi számába az SzNM részére megfelelő mennyiségű helyet biztosít.¹²³⁸ A kép teljessége érdekében célszerű jelezni, hogy az is jelzi a kiemeltnek ítélt tevékenység tényleges intézményi aktivitását, hogy a Múzeumok Központi Igazgatóságának 1967. július 7-én megküldött I. félévi tervteljesítő adatok között semmilyen utalás nem szerepel a szentendrei feladatra vonatkozóan.¹²³⁹ Ez annak ellenére így volt, hogy a Néprajzi Múzeum részéről rendszeresen, a feladat valós és tényleges súlyát egyre inkább megtapasztalva megfogalmazódtak a fönntartó és ellenőrző állami szervek felé a jelzések, illetve igények.

A megvalósítás terve és költségei

A rendkívüli gyorsasággal elvárt, szoros határidővel megvalósított intézményi éves költségvetési tervezéstől függetlenül, a Múzeum munkatársai kidolgoztak egy részletes és adatsorai alapján lényegesen átfogóbb fejlesztési igényt is. A napjainkban is rendszeresen elvárt ún. középtávú tervezés jegyében a Néprajzi Múzeum főigazgatója Bodrogi Tibor és gazdasági igazgatója Pálinkás Sándor 1967. május 16-án elkészítette az 1968-70 közötti időszakra lebontott költségvetési forrásokat is megjelölő koncepciót. Ebben már 1968-ban további 2, 1969-ben pedig újabb 3 muzeológust is szerepeltettek a feldolgozó és szervező munkára.¹²⁴⁰ Összesen 31 fős fejlesztést láttak elkerülhetetlennek. A speciális szabadtéri szakági tevékenység messzemenően indokolta a gondnok, kapusok, könyvelők, adminisztrátorok és restaurátor (1 fő!) mellett 3 kertész, 6 kerti munkás (!), 4 őr szerepeltetését. A még csak terven szereplő épületek javítását, gondozását 4 szakmunkás foglalkoztatásával ítélték biztonságosan megvalósíthatónak. További 14 részfoglalkozású alkalmazottat is szerepeltettek az elképzelésben. Érdemes az így 45-fősre tervezett létszámot összevetni a Néprajzi Múzeum teljes aktuális létszámával (több, mint a kétharmada az anya intézmény munkatársi létszámának, amely abban az évben 70 fő volt, közöttük 30 kutató!), illetve a Szabadtéri Néprajzi Múzeum működésének korai évtizedeivel (többszöröse a megvalósult tényleges létszám adatoknak) is.

Egészséges optimizmust vagy túlzott derűlátást tükröz az igény lista azon tétele, mely a Szabadtéri Múzeum szervezésével kapcsolatos kiküldetéseket kizárólag az 1968-as évben jelzi indokoltnak, illetve az objektumok vásárlásával kapcsolatos kiküldetéseket is csak 1968-69-ben szerepelteti költségeikkel egyetemben.¹²⁴¹ Ellentmondás van abban, hogy az objektumok építésével kapcsolatos téglá, cement, stb. és ezek

1237 EAD-1/A NMI 1967 11-20. 180. 223/1967.

1238 EAD-1/A NMI 1967 11-20. 180. Jegyzőkönyv osztályvezetői értekezlet 1. o.

1239 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 582/1967. Kimutatás 1967. július 7.

1240 EAD-1/A NMI 1967 06-10. 179. Fejlesztési igény. 1967. május 16.

1241 EAD-1/A NMI 1967 06-10. 179. Fejlesztési igény. 1967. május 16. 2. o.

konzerválási költségei is egyedül 1968-ban jelentkeznek, miközben magukat a szükséges objektumokat még 1969-ben is részben helyszíni vásárlásokkal tervezik megszerezni. A szabadtéri gyűjteményhez közvetlenül köthető tételek között felbukkannak a Néprajzi Múzeum egyéb célfeladatai is, így például a *nyilvántartási munka kapcsán szükséges szakcatalogusok* (30.000 Ft) tétele, vagy a *könyvek árának emelkedéséből* fakadó plusz igény (30.000 Ft) is. Tudománytörténeti szempontból is informatív, hogy ebben az igény listában szerepeltette az intézmény a *Magyarság néprajzával kapcsolatos különféle költségeket* is (20.000 Ft). Ezeknek a tételeknek a jelentősége eltörpül a szentendrei feladathoz rendelt költségekhez viszonyítva, hiszen 1967-ben 1.328.000 Ft, 1968-ban 453.000 Ft, míg az addigra lényegében megvalósuló feladatok miatt már csak 207.000 Ft kiegészítő forrás igényt szerepeltettek a vezetők.

Talán ebből a tervből eredeztethető az a sokszor felmerülő s a mai fejlesztések értékével nehezen összevethető meghökkenítő információ, hogy eredetileg csak három éves munkaként és kevesebb, mint 2 millió forintos költséggel képzelték el a szentendrei projekt megvalósítását.¹²⁴² Persze az is nyilvánvaló, hogy mindez csak a már működő intézményi költségvetéssel összehangolt kiegészítő forrást jelentette elsősorban és számos elemét a ténylegesen szükséges költségeknek egyáltalán nem tartalmazta, még jelzésként sem. A teljes megvalósításra vonatkozó kalkulációk ennél a májusban készített igény listánál nagyságrenddel nagyobb forrásigényt jeleztek, már a tervezés korai fázisaiban is.

1967. július 11-én készült a Pestmegyei Tanácsi Tervező Irodában a *Szentendrei Szabadtéri Múzeum* beruházási programjára vonatkozó jegyzőkönyv, melyben csak a létesítmények előkészítése (például *utkorrekció, belső utak, tereprendezés, stb.*) 29.200.000 Ft-os tételként szerepel.¹²⁴³ 1967. szeptember 27-én pedig Molnár János miniszterhelyettes számára készített Feljegyzésben már az arra az évre rendelkezésre álló 4.700.000 Ft-os forrás felhasználási elképzelését és a következő évre átkerülő finanszírozandó tevékenységet is számba vették.¹²⁴⁴ A munka megvalósításának tervezett határidejére vonatkozóan már egy 1967. februárjában keletkezett tájékoztató anyagban is az szerepel, hogy „*a munkálatok 1967-ben indulnak meg és mintegy 10 évig tartanak.*”¹²⁴⁵ A korabeli iratokban is a kezdetektől szerepeltek pontosabb adatok. Így például a fennmaradt Múzeumok Központi Gazdasági Igazgatósága által küldött meghívóban, mely szerint: „*1967. március 23-án /csütörtök/ 10 órakor tartandó helyszíni szemlére kerül sor. Szíves tájékoztatásul közöljük a beruházásra vonatkozó főbb adatokat. Megnevezését: Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum. helye: Szentendre, Szabadságforrás a 0295 és 0420 hrsz. telkek és környéke 67 kat. hold területen tárgya: népi műemlékek muzeumszerű bemutatása költsége: 27 millió forint*”.¹²⁴⁶

Alig egy hónappal az 1967 májusában összeállított *Fejlesztési igényeket* követően újabb, ezúttal szervezeti és strukturális javaslatot is készített a Néprajzi Múzeum. A június 28-ai dátummal a Múzeumi Főosztálynak küldött anyagban Bodrogi Tibor főigazgató így indokolja a változtatások szükségességét: „*A Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkálatainak teljes beindulása során meggyőződöttünk arról, hogy a jelenlegi szervezeti keretek a nagyarányú program zökkenőmentes és gyors lebonyolítására elégtelenek.*” A különböző feladatokat a Múzeum egyes részlegei végzik és a koordináló irányító feladatokat a *főigazgató vagy helyettese nem tudnak a kellő elmélyültséggel foglalkozni. Ugyanakkor már most szüksége mutatkozik annak, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum jövőbeni szervezetét legalább csírájában kialakítsuk és a szervezet kiépítésére mind belső átszervezéssel, mind pedig a fejlesztés révén megszerzett új munkaerők beállításával megtegyük a kívánt lépéseket.*¹²⁴⁷ A javaslat szerint Szolnoky Lajos lenne a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és az új Magyarország

1242 EAD-1/A NMI 1967 06-10. 179. Fejlesztési igény. 1967. május 16. 3. o.

1243 Katonáné 2004. 185-186.

1244 Katonáné 2004. 187-188.

1245 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 05/1967. Tájékoztató a Szabadtéri Néprajzi Múzeumról. Bodrogi Tibor 1967. február 21.

1246 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 198/1967.

1247 Katonáné 2004. 188-189.

Néprajza ügyeinek intézője főigazgatóhelyettesként, és az Anyagi Kultúra osztály vezetőjét, Kodolányi Jánost, második főigazgatóhelyettesként a Néprajzi Múzeum részlegeinek ügyeivel bíznák meg.¹²⁴⁸

Feladatrend és teljesítés

Arra vonatkozóan, hogy a megszokott feladatrendet milyen szinten alakították az új szabadtéri gyűjteménnyel kapcsolatos célfeladatok, egyértelmű jelzés szerepel egy, egyébként a Néprajzi Múzeum általános működését vizsgáló és azt számos ponton szabálytalannak és hiányosnak ítélő ún. *Rendszeres revizori ellenőrzésről készült emlékeztető* egyik pontjában: „*A Múzeumi Főosztály december hó 15-ig írásban közli a Néprajzi Múzeum főigazgatóságával a Skanzenbe kerülő népi építészeti objektumok megvásárlásának lebonyolítására vonatkozó elvi álláspontját, továbbá december hó 10-ig a munkaidőben végzett falufelmérések tiszteletdíjaira vonatkozó rendelkezéseit.*”¹²⁴⁹ Ezek szerint gyakorlatilag a fenntartó által nem volt szabályozva a kiemeltnek tekintett feladat megvalósításával összefüggő legalapvetőbb mechanizmusok rendszere sem. Az sem váratlan vagy meglepő, hogy az irattár szerint az emlékeztetőben szereplő időpontokig nem küldött a fenntartó Minisztérium semmilyen elvi álláspontot vagy útmutatást sem. Az ebből fakadó felelősség viszont egyértelműen a Néprajzi Múzeum vezetőit terhelte a korabeli dokumentumok alapján.

Ez a feljegyzés különösen annak ismeretében elgondolkodtató, hogy a Művelődésügyi Minisztérium 1967. májusában értesítette Bodrogi Tibort, hogy *a Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatos objektum vásárlások elbírálására, a 10.000 Ft-on felüli vásárlási összegek megállapítására a Múzeumi Főosztály vásárlási bizottságot hoz létre. A bizottságban a Múzeumi főosztály egy, a Múzeumok Központi Gazdasági Igazgatósága egy, az Országos Műemléki Felügyelőség egy, a Néprajzi Múzeum pedig három taggal képviselteti magát. A bizottság elnökekül dr. Bodrogi Tibor főigazgató elvtársat, titkárául dr. Erdélyi Zoltán osztályvezetőt bízom meg... a Múzeumi Főosztályról dr. Füzes Endrét, a Néprajzi Múzeum dr. Szolnoky Lajost kérem fel.*¹²⁵⁰ A gazdasági felelősséget egyszemélyben viselő főigazgató intézményvezetői döntési jogkörét ez a bizottság érdeemben korlátozta, nem könnyítve meg a feszített határidőkkel végzett munka hatékonyságát.¹²⁵¹ Szolnoky Lajos volt a felelős az intézményben az objektumok kiválasztásánál érvényesítendő elvi és gyakorlati szempontok kialakításáért. A munkához külső szakértőket is fölkerítettek közreműködőként, így Barabás Jenőt is.¹²⁵²

A kiemelt jelentőségű feladat járulékos ügyeként felmerülő múzeumi igényeket az illetékes minisztériumi szervek nem támogatták az ügyhöz méltó elkötelezettséggel. Erről tanúskodik a Pálinkás Sándor gazdasági igazgató és Erdélyi Zoltán osztályvezető által készített *Emlékeztető* melyben szerepel, hogy „*A Minisztérium különböző fórumainak többszöri ígéretei ellenére még a mai napig sem kaptunk hírt, hogy mikor kapunk gépkocsit?*”¹²⁵³ Különösen barátságtalan lépésként értékelte Bodrogi Tibor főigazgató a minisztérium gazdasági igazgatóságának vezetője által a Múzeumi Főosztály felé írt súlyos állításokat tartalmazó levelet, melyben aláhúzva szerepelt, hogy „*...számunkra érthetetlenül az utóbbi félévben az új gazdasági igazgató működésével egyidejűleg, a Múzeum és Igazgatóságunk közötti viszony megromlott. A Múzeum részéről az Igazgatóságunkat nem a reális tényeket tartalmazó, az igazságnak nem megfelelő, indokolatlan támadások érik. Nagyon furcsának tartjuk és véleményünk szerint jogosan utasítjuk vissza az ilyen támadásokat.*”¹²⁵⁴ Egyéb-

1248 1967. július 17-én kelt Kodolányi János főigazgatóhelyettesi megbízása. EAD-1/A NMI 1967. 14/01-02. 181. 670/1967.

1249 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 1094/1967. Rendszeres ellenőrzésről szóló jelentésre vonatkozó emlékeztető 1967. november 27.

1250 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 415/1967. A Néprajzi Múzeum vezetője kérte az összeghatáros korlátozás föloldását, mert saját hatáskörükön belül lényegesen gyorsabban tudjuk / időben / az ügyeket lebonyolítani. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 525/1967. Emlékeztető 1. o. Erre nem kapott semmilyen választ az intézmény.

1251 Vö. A kispaládi lakóház megvásárlásának dokumentumai. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 424/1967.

1252 Felkérő levél. 1-2. o. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 423/1967.

1253 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. Emlékeztető 1967. április 17. 1. o.

1254 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 669/1967. Róna Pál jelentése. 1967. június 5.

ként a jelentésben szereplő, a Múzeum által hiányolt intézkedések közül mindegyik a Könyves Kálmán körúti múzeumépülettel kapcsolatos problémákkal volt összefüggésben. A napjainkban a múzeumi menedzsment által kiemelten kezelt ún. stakeholderok közül a fenntartói szereplők és az intézmény közötti viszonyrendszer jelentőségére szükségtelen hosszasan fölhívni a figyelmet. Ez minden bizonnyal fél évszázaddal korábban is fontos területnek számított, ezáltal egy, a fentiekben dokumentált konfliktus nem könnyítette meg a munkatársak munkavégzését és az intézmény helyzetét.

A gyűjteményekkel és az alkalmatlan épülettel kapcsolatos az intézmény történetének egyik súlyos válsága. Több gyűjteményt érintő sorozatos műtárgylopási ügyre derült fény 1967 végén. A gyűjteményi raktárak zsúfoltságát a szabadtéri projekt miatti robbanásszerű gyarapodás csak fokozta. Ezáltal ez is közre játszott a súlyos károkat okozó lopások okaihoz, mint ezt a fennmaradt dokumentáció is hangsúlyozta. A rendőrségi, minisztériumi és intézményi vizsgálatok számos olyan megállapítást tettek, melyekre építve *megindult az országos múzeumok közül addig legrosszabb raktári körülmények között működő Néprajzi Múzeumban* a gyűjtemények rendezésének intenzív időszaka. A súlyos ügy komoly adminisztratív terheket jelentett a munkatársak számára és az intézményvezetés felelősségét is felvetette, tovább nehezítve a szükséges támogatások biztosítását.¹²⁵⁵

Tanulságos az év végével készített részletes intézményi munkajelentés éttekintése a Néprajzi Múzeumban 1967-ben elvégzett feladatok teljes rendszerében szerepeltetett *Szabadtéri múzeumi gyűjteményre* vonatkozó részre fókuszálva.¹²⁵⁶ A teljes intézményi éves jelentési dokumentáció közel 50 oldalas anyagában a vonatkozó rész mindössze 5 oldalt tesz ki. Ebből egy oldalnyi részletes felsorolás az egyes „*táji egységekben*” az év során dolgozó kutatókról szól, illetve egy további oldalon a megvalósult épületvásárlások felsorolása szerepel.¹²⁵⁷

A szöveg tartalmi része igen lényegre törő a forrásnak: „*Szabadtéri múzeumi gyűjtemény. Országos Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény. A megindult munka elvégzésére az év folyamán márciusban önálló osztály alakult Erdélyi Zoltán vezetésével. Az Osztály munkatársai az év különböző hónapjaiban álltak munkába: Popovics Mária technikus márc. 22-én, Tallián Éva adminisztrátor márc. 16-án, Király Péter¹²⁵⁸ technikus május 15-én, Balassa Iván s. muzeológus június 15-én. Mendele Ferenc építészmérnök félállásban dolgozott az Osztályon.*¹²⁵⁹

Tervezési munkák 1. Az SzNM telepítésére tanulmánytervet készítettünk /Mendele Ferencné ép. mérnök, Rádi Gyula ált. mérnök és Örsy Károly agrármérnök/, s ezt a Múzeum tudományos munkatársaival megvitattuk, majd az Országos Szabadtéri Múzeumi Bizottság elé terjesztettük. 2. Elkészült az SzNM tudományos tervének vázlatja, amelyben meghatároztuk, hogy az egyes táji- és tematikus csoportokban milyen épületek szükségesek. Ez a terv szolgált alapul a tudományos munkatársaknak az épületek kiválasztásánál. 3. Lezajlott az OMF által kiírt tervpályázat, amelyben nyolc meghívott mérnök, illetve mérnökkollektíva dolgozta ki a SzNM telepítési tervét, adott javaslatot a felépítendő igazgatási és kiállítási épület kialakítására.¹²⁶⁰ 4. A fenti előtervek alapján elkészült a beruházási programterv /Pestmegyei ÉVM Tervező Vállalat/ és ezt jóváhagyás végett benyújtottuk a főhatóságunknak.¹²⁶¹

1255 EAD-1/A NMI 1967 14/01-02. 181. Néprajzi Múzeumban történt lopások vizsgálati jegyzőkönyvei.

1256 A jelentés adataira utalt G. Szabó Zoltán az Építkezés-gyűjtemény történetét összefoglaló munkájában. G. Szabó 2000. 158-159.

1257 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. Az 1967-es tervteljesítés fogalmazási példánya

1258 Király Péter építészmérnök katonai szolgálat alóli mentességét 1967. október 3-án kérvényezte a Néprajzi Múzeum hivatkozva *egy országos jelentőségű, az MSZMP által és a különböző kormányzervek által támogatott munkára, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum építésére.* EAD-1/A NMI 1967. 14/01-02. 181. 916/1967. Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoport Főnökség

1259 Nem szerepel a jelentésben Dám László 1967-es alkalmazása, miközben munkaszerződése fennmaradt 1967. július 17-éről. *A Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatosan segédmuzeológus munkakörben* foglalkoztatták. EAD-1/A NMI 1967. 14/01-02. 181. 757/1967

1260 A tervpályázati dokumentáció egy teljes példánya is fennmaradt az archívumban. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 673/1967.

1261 Az elkészült programot az ún. *Dunakanyari Regionális terv*ekkel való egyeztetés elmaradása miatt súlyos támadások érték, megakasztva az érdemi tervezési munkát. Az ezzel kapcsolatos elhúzó adminisztrációs feladatok nyomom követhetők az archívumi iratokban. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 306/1967.

Kisajátítási munkák 1. SzNM területének kisajátítása megtörtént. 2. A kisajátítással kapcsolatos fellebbezések ügyeinek intézése folyamatban van.¹²⁶² Beruházások, kiszolgáló épületek 1. A TSZ-től átvett területen két – egyenként 3-4 holdas nagyságu – területrészt bekerítettünk, ahol folyó évben már építkezünk, konzerválási munkát végeztünk és anyagot raktározunk. 2. A fenti területen egy vasvázas kiszolgáló épületet valamint egy állandóbb jellegű fabázis / őrház, portás ház / felépítettünk. 3. Anyagtárolás / lebontott épületek számára / céljára egy 140 nm-nyi raktárrészt építettünk. Épületkiválasztások 1. A tudományos tervvázlat alapján a Múzeum munkatársai az év folyamán sorrajárták a kijelölt területeket és javaslatokat tettek az épületek kiválasztására.¹²⁶³ Minden javasolt épületről kérdőlapot töltöttek ki, alaprajzot készítettek és fényképet csináltak. 2. A javasolt épületeket a fenti dokumentáció alapján az Operatív Bizottság szűrizte, és meghatározta a megvásárlásra kerülő épületeket, illetve ahol nem volt megnyugtató a javasolt épület, ott további kutatásra adott megbízást. 3. A fenti épületkiválasztások alapján elkészítettük a tervpályázat második lépcsőjéhez a komplett dokumentációt öt példányban: egyenként 179 db. méretarányos alaprajzzal, 370 db fényképpel és 210 épület adataival. Épületvásárlások: összesen 17 épület 1. Kispalád: lakóház, csűr. 2. Sonkád: csűr, gémeskút, méhes, kukoricagóré 3. Botpalád: istálló 4. Mindszentkál: lakóház, pajta, méhes, disznóól 5. Zádor: lakóház 6. Szentgyörgyvölgy: lakóház 7. Vámosoroszi: szárazmalom 8. Dusnok: szélmalom 9. Resznek: pajta 10. Ráckevei hajómalom / átvétel az OMF-től / Épületfelmérések: Hajómalom, Ráckeve 2. Lakóház, Zádor 3. Lakóház, Kispalád 4. Csűr, Kispalád 5. Csűr, Sonkád 6. Lakóház, Anarcs 7. Lakóház, Muraszemenye 8. Lakóház, Milota 9. Disznóól, Milota 10. Abora, Tiszabecs 11. Kerítés, kapu, Botpalád 12. Lakóház, Botpalád 13. Istálló, Botpalád 14. Tüzelőberendezés, Kispalád 15. Templom, Mándok 16. Abora, Tiszabecs 17. Pajta, Padár 18. Pálinkafőző, Zalaistvánd Elkészült tehát összesen 18 építmény felmérése, 74 felmérési rajzon és 76 pausz rajzon.

Szatmár Morvay Judit 22 nap. Nyírség Morvay Péter 3 nap. Sárrét Molnár Balázs 18 nap. Nagykunság Dám László 16 nap. Körös-Maros közze Balassa Iván 22 nap. Duna-Tisza közze Csilléry Klára, 7 nap, Jávor Kata 14 nap. Közép-Tiszavidék Hofer Tamás 5 nap. Zemplén-Abauj István Erzsébet 19 nap. Bükk-Abauj Földes László 5 nap. Mátra-Nógrád Bodrogi Tibor 2 nap, Szolnok Lajos 4 nap. Kisalföld Molnár Mária 13 nap. Bakony-Balatonfelvidék Takács Lajos 3 nap. Mezőföld Kresz Mária 22 nap. Órség-Göcsej Boross Marietta 14 nap, Szolnok Lajos 8 nap. Dél-Dunántúl Kodolányi János 12 nap. Faluközpont valamennyi munkatárs. Pásztorépítmények Földes László. Pincék, présházak Erdélyi Zoltán 30 nap. Vízi csoport Hegyi Imre 2 nap. Temető, kálvária Györgyi Erzsébet 4 nap, Bán Elek 10 nap. Szórt csoport Hegyi Imre 10 nap. A gyűjtőnapok fenti kimutatása nem választja szét pontosan az egyes kutatók különböző táji egységekre fordított gyűjtőnapjait. Egyes falumúzeum vonatkozású kiszállások a tematikus gyűjtések közt vannak feltüntetve. Összesen kifejezetten a falumúzeum céljára 363 tudományos gyűjtőnap és 207 nap egyéb kiszállás fordítódott.

Épületbontások: összesen 5 épület. 1. Lakóház és csűr, Kispalád 2. Csűr, Sonkád 3. Lakóház, Zádor 4. Hajómalom, Ráckeve Épületek átszállítása a SzNM területére: összesen 5 épület. 1. Lakóház és csűr, Kispalád 2. Csűr, Sonkád 3. Lakóház, Zádor 4. Hajómalom, Ráckeve Épületek konzerválása: összesen 2 épület. 1. Lakóház, Kispalád 2. Csűr, Kispalád. Berendezési terv készítés, tárggyűjtés egyes épületekhez. 1. Alföldi fazekasműhelyhez berendezési tárgyak gyűjtése és a műhely dokumentálása. Hódmezővásárhely. Kresz M. 2. Órségi fazekasműhely dokumentálása, tárggyűjtés. Kresz M. 3. Alföldi, órségi és csákvári fazekasműhely épületének kutatása. Kresz M. 4. A szatmári csoport részére: Kocsordon századvégi konyha kerámiaanyaga István E. 5. A szatmári csoport részére: tárggyűjtések, és az egyes épületekhez berendezési terv készítése. Morvay J. 6. elkészült egy megyék szerinti összeállítás az egyházi szobor anyagról és kálváriákról. Bán E.

1262 A munkajelentésben lakonikus rövidséggel szerepeltett kisajátítási ügyek rendkívüli adminisztrációt igényeltek. Ezzel kapcsolatos részletes dokumentumok az Archivumban EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 286/1967.

1263 Ez a szintén igen tömören megfogalmazott munka rendkívüli megterhelést jelentett az érintetteknek. Erről tanúskodnak a Néprajzi Múzeum Épület-Kiválasztó Bizottságának fennmaradt jegyzőkönyvei. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 935/1967. Jegyzőkönyvek.

A Zalaegerszegi rendezett népi építészeti munkamegbeszélésen résztvettek a SzNM munkáival foglalkozó munkatársaink / a csoportfelelősök és a szabadtéri osztály tagjai /.

Vidéki szabadtéri néprajzi gyűjtemények 1. A vidéken létesülő szabadtéri néprajzi gyűjtemények szakmai patronálása elsősorban Zalaegerszegre terjedt ki. Itt augusztusban kétnapos ankétot szerveztünk a helyi múzeummal közösen. Az ankéton Szolnoky Lajos és Erdélyi Zoltán tartott előadást. Ugyanekkor szakvéleményt adtunk a Göcseji Szabadtéri Gyűjtemény felállításánál folyó munkákról. Szakmai támogatás céljából öt alkalommal volt munkatársunk Zalaegerszegén. 2. Szombathelyre a szabadtéri gyűjtemény ügyében három ízben szállt ki Erdélyi Zoltán. Elkészítettük a vasi szabadtéri gyűjtemény programtervének bírálatát. 3. A baranyai /Pécs-Orfű/ szabadtéri gyűjtemény ügyében két helyszíni kiszálláson és több tárgyaláson nyújtottunk szakmai segítséget. 4. A nyiregyházi szabadtéri gyűjtemény programtervének elkészítésében közreműködtünk.

Népi műemlékvédelem 1. Folyó évben is folytatódott a Néprajzi Múzeum és az OMF között korábban megkezdett szakmai konzultáció. Több helyszíni kiszállást végeztünk közösen, így Simontornyára és a Veszprém megyei Nemesvámos, valamint Tihany belsőségének rendezésére. 2. A falukutatói munkákban vállalt kötelezettségünknek eleget tettünk: mintegy 306 falut vizsgáltak meg néprajzos muzeológusok, valamint 22 felmérést végeztünk el a vidéki, részben az országos szabadtéri gyűjtemények részére.¹²⁶⁴

A fentiekben betű híven közölt terv részlet rendkívüli munka terhelésről tanúskodik. Az esetenként a jelentésben egy-egy rövid mondatként szereplő tevékenység hosszú, akár több hónapos és rendkívül idő- és energia igényes munkát jelenthetett. Az egy esztendő alatt elvégzett terepmunkák, felmérések és bontások intenzitása a mai korszerű informatikai- és közlekedési eszközök alkalmazásával is komoly kihívás lenne.¹²⁶⁵ Az egyértelműen kiderül a jelentésből, hogy egyáltalán nem korlátozódott az érdemi munkavégzés a frissen kialakított osztály munkatársaira a Néprajzi Múzeumon belül. Azt persze már szinte lehetetlen rekonstruálni, hogy a jelentésben szereplő terepmunkák milyen arányban kapcsolódtak a szabadtéri feladatokon túli intézményi vállalásokhoz, illetve az egyéni kutatásokhoz. Igen aránytalan volt a szerepvállalás a vonatkozó helyi kutatásokban, így például Erdélyi Zoltán osztályvezető 30 napos, pincéket és préházakat célzó kutatásaival összevetve Bodrogi Tibor mindössze 2 napot töltött terepen. Sajátos, és a jelentés összeállítói által az összintézményi szerepvállalást tömören jelző megfogalmazással szerepel a *Faluközpont valamennyi munkatárs* megjelöléssel.

Hangsúlyosnak ítélem, hogy mindezen rendkívül intenzív munkavégzés során kellett kialakítani és kidolgozni a megfelelő módszertant és eljárásokat, mind a célzott felmérések, mind a bontások és a kapcsolódó adminisztratív és állományvédelmi munkák területére vonatkozóan. Szintén tanulságos, hogy miközben még a központi szabadtéri gyűjteményhez kapcsolódó elméleti ismeretek kialakítása is formálódott, illetve közvetlenül a gyakorlatban alakult ki számos, akár évtizedekre irányt mutató adminisztratív megoldás, a vidéki szabadtéri gyűjtemények előkészítésének nagy felelősségű ügyét is menedzselte a Néprajzi Múzeum munkatársi közössége.¹²⁶⁶ Az együttműködések igen széles körben zajlottak. Ennek őrző emlékét Szentmihályi Imre 1967. február 6-án kelt zalaegerszegi levele, melyben érdeklődik, hogy az „Orsz. Skanzen f. évben milyen mennyiségben tudna /max./ tőlünk zsupszalmát átvenni?”¹²⁶⁷ A jelentésben szereplők közül a baranyai elképzelés nem valósult ugyan meg, azonban a többi helyszín létrehozásában meghatározó szerepük volt a kollégáknak.¹²⁶⁸

1264 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. Az 1967-es tervteljesítés fogalmazási példánya. 1-4.

1265 Minden bizonnyal tanulságos lenne összevetni például a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban jelenleg is zajló erdélyi épületegyüttessel kapcsolatos feladatrend adatsoraival.

1266 Ezzel kapcsolatban számos dokumentum készült az 1967-es esztendőben elsősorban a zalaegerszegi és a szombathelyi múzeumokra vonatkozóan. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 04/1967.

1267 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 76/1967. Orsz. Skanzenrel kapcsolatos ügyek. 1967. február 6. Egyébként 50 mázsa zsuppot igényelt a Néprajzi Múzeum válaszában levelében.

1268 Berényi – Sári 2017. 155-170.

A jelentés kapcsolódó utolsó egysége a napjainkban is aktualitásként értékelhető együttműködésre utal a népi műemlékek országos kompetencia feladatára vonatkozóan. A megjelölt 306 (!) falu megvizsgálása felveti a forráskritika szükségességét.¹²⁶⁹ Egy intézményi éves munkajelentéssel kapcsolatban megítélésem szerint esetenként jogos a későbbi kutatók fokozott figyelme és óvatossága. Az 1967-es esztendő múzeumi feladatrendjében az utólagos értékelés szerint is igen intenzív tevékenység zajlott a szabadtéri gyűjtemény előkészítése érdekében. Ezért is elgondolkodtató, hogy az összintézményi munkajelentésben a jelzett szűkszavú és terjedelmű arányban szerepel mindössze ez a teljesítmény. Szinte jelképes például a Néprajzi Múzeum asztalosműhelyének 1967. évi terv teljesítéséről készített 29 tételnyi felsorolása, melyben egyetlen pontban szerepel az új feladat: „2 db kős szekrény Szabadtéri Néprajzi Osztály részére”.¹²⁷⁰

A Falumuzeumi osztály speciális feladataihoz szükséges eszközök, gépek beszerzésére elsősorban a szocialista nagyvállalatokkal való együttműködés révén talált megoldást a Néprajzi Múzeum. Így kért például 1967. szeptemberében a Magyar Hajó és Darugár Értékesítési Osztálytól az intézmény egy darab G-35-ös Hofer traktort, furógépeket, kőszőrűt, satupadot. Így került az osztályhoz 2 írógép, 2 öltözőszekrény és 3 darab fotel is!¹²⁷¹ A felszerelés hiányosságainak érzékeltetésére elegendő talán egy dokumentumot idézni, melyben Kodolányi János főigazgatóhelyettes Korek Józsefhez a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóhelyetteséhez fordult kéréssel: „Szentendrén a Falumúzeum építési munkálataiban elérkeztünk első együttesünk helyének kijelöléséhez és az együttes épületei alapozásához. Kérem, hogy a kifizetéshez legyen szíves kölcsön adni egy teodolitot, állvánnyal, valamint öt kifizető karót...”¹²⁷²

A Néprajzi Múzeum munkatársai által 1967-ben megvalósított „hivatalos és nem-hivatalos tanulmányutak” között egyetlen egy szerepel a szabadtéri tematikával összefüggésben. Erdélyi Zoltán minisztériumi kiküldetésben 2 hetes tanulmányutat tett Romániában, szabadtéri múzeumok kutatására.¹²⁷³ Részletes és alapos utijelentésének összefoglalásában a romániai tapasztalatokra hivatkozva, de egyértelműen a szentendrei projekt megvalósítására vonatkozóan írja: „...Számomra sok gyakorlati és elméleti kérdéshez adott segítséget a fentebb említett múzeumok megtekintése. Meggyőzően bizonyították, hogy a szabadtéri múzeumok jól felkészült műszaki csoport nélkül megvalósítani, jól nem lehet. Azonban a műszaki feladatok mellett elengedhetetlen a néprajzi feladatok teljes és maradéktalan érvényesítése...”¹²⁷⁴

További szabadtéri vonatkozású tapasztalatszerzési, illetve kapcsolatépítési, meghívólevéllel is megtámogatott intézményi kérést a minisztérium elutasított, mely szerint nem engedélyezték Szolnoky Lajos számára a svájci Brienze szervezett szabadtéri múzeumok konferenciáján a részvételt.¹²⁷⁵ Ebben az évben került sor Szolnoky Lajos finn-, svéd- és németországi utazásaira, Földes László egy hónapos mongóliai útjára, vagy Hofer Tamásnak a Ford ösztöndíj által finanszírozott hét hónapos kiküldetésére (USA, Mexikó, Kanada). Bodrogi Tibor államközi kultúrcsere egyezmény révén Kuwaitba utazott, míg Boglár Lajos venezuelai terepmunkája is ebben az évben zajlott. Erdélyinek a megvalósult romániai tanulmányutat követően a nagyszebeni múzeum igazgatójától Corneliu Irimietől érkezett fölkérésre tájékoztató jellegű cikket kellett írnia a magyar szabadtéri néprajzi múzeumokról, mint ezt a külföldi publikációt Szolnoky Lajos főigazgatóhelyetttel engedélyeztetni kérő leveléből megtudhatjuk.¹²⁷⁶

1269 Az ellenőrzést elősegítheti, hogy fennmaradtak a gépkocsival megvalósított kiküldetések autó igénylései, melyeken az időpontok és a települések is pontosan adatolva vannak. EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 14-07/1967.

1270 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. 1967. évi terv teljesítése. Nagy Sándor asztalosműhely vezető 1967. december 27.

1271 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 862/1967. Feljegyzés 1967. szeptember 12.

1272 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 871/1967. Kodolányi János levele 1967. szeptember 18.

1273 EAD-1/A NMI 1967 01-02. 177. Az 1967-es tervteljesítés fogalmazási példánya. Egyéb.

1274 EAD-1/A NMI 1967. 14/01-02. 181. 1060/1967. Jelentés 1967. november 14.

1275 EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 576/1967. Szolnoky Lajos kiküldetésével kapcsolatos levelezés

1276 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 1118/1967. Feljegyzés 1967. december 6.

A módszertani útkeresés nem csupán a felmérések, bontások, hanem a kivitelezés terén is nyilvánvaló kihívásként jelentkezett a Néprajzi Múzeum munkatársai számára. Fönmaradt az archívumban a már beszállított objektumok felépítésére vonatkozó feljegyzés, mely szerint: „*Budapesti vagy pestkörnyéki kisiparosok, akik működési engedéllyel rendelkeznek, nem vállalhatják ezt a munkát, mert kellő szakértelem hiányában nem értenek hozzá. Akikkel el kell végeztetniük, azok viszont olyan napszámbevételeket kérnek, amelyek a mai napszámbevételektől jóval magasabbak. Jelen esetben a kispaládi lakóházat és csüirt szeretnénk felépíttetni egy 7 tagú kispaládi brigáddal, melynek vezetője egy odaváló falubeli ács. az ács igénye naponta 140 ft napszámbevétele, a segédmunkásoké pedig napi 100 ft napszámbevétele. Ezenkívül mind a heten teljes napi ellátást, vagy ehelyett napi 30 ft-ot, továbbá lakást és utiköltséget kérnek, további igényük, hogy kéthetenként mindnyájan egyszer hazamehessenek a Múzeum költségén.*¹²⁷⁷ A mai szabadtéri muzeológia számára kiemelten értékes hitelesség érdekében egyébként megnyugtató megoldásnak ígérkező kivitelezési megoldást a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya válaszában nem engedélyezte és a Múzeum megismételt kérésére már válasz sem érkezett a fönmaradt iratok alapján. Az építő brigádokkal kapcsolatos problémák rendszeresen igényelték az intézményi felső vezetés szerepvállalását a szabadtéri projekt közvetlen döntéshozatali szintjén is. Erről tanúskodik egy, a gazdasági igazgató és a főigazgató közötti szándékoltan hivatalos levélváltás, melyben Bodrogi írásban kér jelentést Pálinkás Sándor elvtárustól arról, hogy *miért nincsen 1967. IX. 18-19-i távolléte a beírókönyvben feltüntetve, ill. miért nem tud hollétéről egyetlen beosztottja sem.* Pálinkás részletes válaszában kispaládi és kisoroszi kiszállásokat jelöl meg a távollét okaként, ahol *az épületek felépítésével kapcsolatosan kellett tárgyalnom. Egyébként a kiküldetési rendelvényt a Főigazgató írta alá.*¹²⁷⁸

Tanulságos, hogy a napjainkban kiemelten fontosnak ítélt kommunikációs és marketing szempont is felbukkan a Néprajzi Múzeum új projektjével kapcsolatban a korabeli dokumentumokban. Hofer Tamás az intézmény tudományos titkáráként 1967. december 28-án kelt levelében a Medicina könyvkiadó tervezett, új kiadású Budapest Útikönyvébe több, az intézmény gyűjteményeire vonatkozó részlet pontosítását követően a következő szövegrész megjelentetését javasolja: „*A Néprajzi Múzeum új osztálya, új létesítménye a „Falumúzeum”. Szentendre mellett, az e célra kijelölt területen 1967-től kezdődően a múzeum jellegzetes paraszti épületekből, lakóházakból, teljes udvarokból, malmokból, templomokból, harangtoronyokból, pásztoraknyókból és szárnyékokból stb. épít fel egy valamennyi magyar tájat, népcsoportot bemutató reprezentatív együttest.*”¹²⁷⁹

A fönmaradt iratok alapján 1967-ben a Néprajzi Múzeum évtizedes praxisokra épülő feladatrendjébe elégtelen módon igyekeztek a szabadtéri projektet illeszteni. Nem található a fönmaradt archívumi anyagban nyoma olyan fórumnak, ami rendszeres, az intézmény szélesebb munkavállalóit elérő tájékoztató, tisztázó jellegű megbeszéléseknek lehetett volna az alkalmá. Kivételként értékelhető az 1967. márciusában zajlott vita, melynek során a *Falumúzeum tanulmánytervét* a Néprajzi Múzeum tudományos kollektívája tanulmányozta, majd részletesen megvitatta. „*A tanulmánytervvel néprajzi szakmai szempontból általában és egészében egyetértettek*” és a minisztérium felé megküldött állásfoglalás elsősorban technikai módosításokra tért ki, melyek közül az érdekesség miatt csak a közönségforgalmi funkciókkal kapcsolatos részt idézem: „*A központi étteremnek a tanulmánytervben javasolt elhelyezésével nem értünk egyet, mert ebben az esetben az éttermet ugyanakkor kellene zárni, mint a múzeumot. Ezért az étterem elhelyezéséül a B. 4-es térkép szerinti szatmári egység helyét javasoljuk, abonnan az autóbussz megállóhoz és az autóparkirozóhoz rövid és a múzeum területén kívül vezető úton juthat el a vendéglőben tovább időző látogató. A bükkői egység helyére javasolnánk egy terraszos, esetleg hideg ételeket is árusító espressó elhelyezését. A területnek erről a pontjáról nagyon*

1277 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. A Szabadtéri Múzeum objektumainak építési ügye 1. o.

1278 EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 884/1967

1279 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 1183/1967.

*szép rálátás van a Falumúzeum egész területére.*¹²⁸⁰ Ez a forrás alátámasztja, hogy a Néprajzi Múzeum szakemberei a szabadtéri gyűjteménnyel kapcsolatban nem doktriner szakmai hozzáállást tanúsítottak, hanem akár a korszerű múzeumi menedzsment szempontjait is fontosnak ítélték. Nem veszttek el a népi építészeti és településnéprajzi szempontok akadémiai szintű tudományos vitáinak útvesztőjében.

A kutatás során nem került elő olyan dokumentum melyben a megvalósítás részletes ütemezése, menetrendje, illetve az egyéni felelőségek tisztázása szerepelne. Az intézmény jövőképét, fejlesztési irányait alapvetően formáló szabadtéri projekt valójában nem szervült sem a költségvetési, sem üzemeltetési, sem munkaszervezési téren az általános múzeumi területekhez. A fönntartói elvárások tisztázatlansága mellett ez is közrejátszott a túlterheléssel küszködő közvetlenül érintett kollégák és a Múzeum több más dolgozója közötti érzékelhető érdek- és értékkülönbségekhez. A Néprajzi Múzeum munkatársainak aránytalan leterheltsége, az igazságtalan és esetenként „kizsákmányoló” feladatrend korabeli értékelése megismerhető az 1967-ből származó forrásokból is. Kodolányi János főigazgató-helyettes egy Ortutay Gyulának írt, annak állásra javasolt támogatóját elutasító válaszában így fogalmazott: *„Múzeumunk nebéz helyzetben van, mind munkatársai összetételét, mind pedig az utánpótlást illetően. Jónéhány speciálisan múzeumi feladat megoldására nincs elegendő munkatársunk, ugyanakkor más feladatokra – ha akarjuk, ha nem – van emberiünk. Ilyenformán jutottunk hozzá pl. legutóbb Pálincás József személyében egy munkásdal kutatóhoz, miután sem az Akadémiánál, sem a Munkásmozgalmi Múzeumban nem fogadták be.*¹²⁸¹ *Ezt a sort azonban tovább tudnám folytatni... Munkatársaink egy része szinte görnyed a múzeológiai /raktár, nyilvántartás, tárgy-gyűjtés, népművelés, stb./ feladatok súlya alatt, ugyanakkor másoknak szinte olyan viszonyokat vagyunk kénytelenek teremteni, mintha valamely akadémiai kutató intézetben dolgoznának. Ez nem heyes, belső viszonyainkat hátrányosan befolyásolja.*¹²⁸² Az egyéni képességek, ambíciók, a szabadtéri programhoz kötődő egzisztenciális és emocionális viszonyok érdemben formálták a Néprajzi Múzeum vonatkozó tevékenységét. Minden bizonnyal további célzott kutatások alapján mélységében föltárhatóvá válna az intézmény vezetőinek szerepvállalása. A fennmaradt iratok is alátámasztják, hogy Bodrogi Tibor, Kodolányi János, Szolnoky Lajos 1967-es tevékenységében kiemelkedő arányú volt a szabadtéri projekttel kapcsolatos feladatok mértéke.

Erdélyi Zoltán munkája meghatározó jelentőségű a múzeumi építkezés-gyűjtemény alakításában. Már 1961-től összemósítottak a szabadtéri néprajzi gyűjtemény és az építkezés-gyűjtemény gyűjtési feladatai, hiszen a később megalakított Falumúzeum osztályt és a gyűjteményt is Erdélyi Zoltán vezette. Mindezen tevékenységének ismeretében javasolta Bodrogi Tibor főigazgató a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztályának, hogy *„a most megalakított Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményi Osztály vezetőjévé dr. Erdélyi Zoltán muzeológus neveztesse ki. Nevezett az elmúlt öt évben népi műemlékvédelmi ügyekkel és a szabadtéri néprajzi gyűjtemények kérdéseivel foglalkozott. E munkája során meggyőződünk arról, hogy feladatait hozzáértéssel és lelkiismeretesen látta el”*.¹²⁸³

A bevezetőben jelzett tudománypolitikai folyamattal – melynek eredményeként 1967-ben megalakulhatott a Néprajzi Múzeumon belül a Falumúzeum osztály – párhuzamosan természetesen másik síkon, a tudományos előkészítés terén is érdemi munka zajlott. Az 1960-as évek közepétől felgyorsult a szabadtéri néprajzi múzeum létrehozására irányuló tevékenység, és az ún. *épületkiválasztó bizottság*

1280 EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 213/1866. 2. o.

1281 Pálincásról csak évekkel később derült ki, hogy az általa gyűjtött munkásdalokat többnyire saját maga írta és elhunyt adatközlőkre hivatkozva hitelesítette.

1282 EAD-1/A NMI 1967 14/03-07. 182. 1135/1967 Kodolányi János levele Ortutay Gyula akadémikusnak 1967. december 11.

1283 A múzeum MSzMP Alapszervezetének egybehangzó ajánlása és a szintén mellékelt jellemzés – mely szerint *politikailag fejlett, elméletileg képzett* – alapján megtörtént a megbízás március 1-i hatállyal. EAD-1/A NMI 1967. 14/01-02. 181. 70/1967 és 260/1967.

hónapról hónapra ülésezett.¹²⁸⁴ A bizottság titkáráként és az első épületek bontásának, majd újraépítésének irányítójaként Erdélyi Zoltán tevékenysége alapvető jelentőségű. 1962-ben megalakult a *Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum Operatív Szakbizottsága*.¹²⁸⁵ 1963-ban a Hazafias Népfront megrendelésére Erdélyi Zoltán és Vargha László elkészítette a múzeum első telepítési koncepcióját az épületkiválasztást elősegítő részletes fényképdokumentációval együtt.¹²⁸⁶ A kézirat alapján később több objektum bekerült a múzeum hivatalos épületjegyzékébe is.¹²⁸⁷ A szabadtéri múzeum területének kiválasztásában is fontos szerepe volt Erdélyinek. Az 1964 őszi szentendrei bejáráson ő készítette a kiválasztott részről az első fényképfelvételeket.¹²⁸⁸

74. kép Staravoda völgyi bejárat. A gyűjtemény számára följánlott terület. Szentendre, 1964. Erdélyi Zoltán felvétele (NM Archívum F 187006)

Útkeresés és elnevezés – árulkodó bizonytalanság

A Néprajzi Múzeumon belül a szabadtéri projekt helyzete számos bizonytalansággal volt terhelt. Az ún. egyéb feladatok, a „klasszikus” múzeumi munka és a szabadtéri múzeumhoz szükséges tevékenység még a szervezeti szempontból némi tisztulást jelentő 1967-es esztendőben, a külön osztály megalakítását követően sem rendeződött rendszerszerű állapotba. Az esetlegesség, egyes helyzetekben az elégtelen erőforrások és a körvonalazatlan elvárások, a gyakorlatilag folyamatosan módosuló körülményekkel egyetemben rányomták a bélyeget a munkavégzés minőségére is.

A projektet övező bizonytalanságra példaként, és a több mint fél évszázada történetek megítélése szempontjából is tanulságosnak ítélem, hogy az 1967-es esztendőre vonatkozó források alapján igen

1284 Balassa M. 1989c. 37.

1285 A Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum Bizottságának 1967. februárjában Bodrogi Tibor javaslatára 42 (!) tagja volt, a tényleges munkát végző Szakmai Operatív Bizottság 7 tagú volt (Elnök Bodrogi Tibor, titkár Erdélyi Zoltán, tagok Hojfer Tamás, Kodolányi János, Mendele Ferenc, Pálinkás Sándor, Szolnoky Lajos) közéjük utólag került Barabás Jenő és Takács Lajos tagként. EAD-1/A NMI 1967 03-05. 178. 94/1967. Felterjesztés Bodrogi Tibor 1967. február 18. Vö. Katonáné 2004.193-194.

1286 Vargha – Erdélyi 1963. Ezt a koncepciót követte 1967-ben a Barabás Jenő és Szolnoky Lajos által készített ún. „Fekete könyv” a múzeum konkrét terveivel. Vö. Katonáné 2004. 16.

1287 Kecskés 1980. 38.

1288 Katonáné 2004. 21-23. Fényképek: NM EA F 187018, 187006

változatos a szabadtéri tematikával megvalósítani tervezett szervezeti egység megnevezése: *Falumúzeum*, *Falumúzeum muzeológiai csoport*, *Falumúzeumi osztály*, *Szabadtéri Osztály*, *Szabadtéri Múzeum*, *Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, *Országos Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény*, *Szabadtéri muzeumi gyűjtemény*, *szentendrei Szabadtéri Múzeum*, *Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, *Szabadtéri Gyűjtemény*, *Központi Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, *Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény*, *Országos Skanzen*, *Skanzen* egyaránt szerepel a különböző hivatalos iratokban. Az év során született különböző dokumentumokban – sőt esetenként egy iraton belül is akár – keverednek az eltérő megnevezések. Szinte kivételes az a következetesség, ahogy Erdélyi Zoltán – mentora Vargha László nyomán – elvetette a föl- fölbukkanó *skanzen* elnevezést, helyette Jankó Jánost idézve a *Néprajzi Falu* nevet használta, illetve a ma is hivatalos névváltozatot, a *Szabadtéri Néprajzi Múzeumot*.¹²⁸⁹ Az elnevezés bizonytalanságai felhívják a figyelmet az intézményen belüli bizonytalan státuszára is a szabadtéri múzeumi projektnek.

Az önálló intézményesülés és az ezzel összefüggő saját identitás kialakítása hosszú folyamat volt Szentendrén. Ennek a folyamatnak egyik kitüntetett állomásaként tekinthetünk az 1967-es esztendő történéseire, egyértelműen jelezve, hogy a tényleges önállóvá válás csak 5 esztendővel később, 1972-ben következett be. Az abban az esztendőben centenáriumát élő Néprajzi Múzeumtól ekkor válik külön, a szintén országos kategóriába tartozó Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

A magyar néprajztudomány nagy kollektív vállalásai közé sorolt szabadtéri néprajzi múzeum, a magyar skanzen megvalósításának története a hazai társadalomtudományok, az általános muzeológia és muzeográfia szempontjából egyaránt kiemelt jelentőségű. A téma aktualitását támogatja, hogy a korszerű muzeológiai szemléletnek megfelelően a múlt birtokbavétele, az időhöz és a környezethez való viszonyulás közvetlenül kapcsolódnak a múzeumokhoz, mint az emlékezetpolitika által kitüntetett jelentőségűnek ítélt intézményekhez.¹²⁹⁰ Az emlékezet és az identitásképzés szorosan és szétválaszthatatlanul összekapcsolódik a múzeumi intézmények tevékenységében. A történelmi emlékezet múzeumi bemutatása, kiállítási prezentációja időben és térben egyaránt változó jelenség. Ezen pontokra támaszkodhat ezeknek az intézményeknek a hitelessége, tudományos megítélése és identitásképző szerepvállalásának mértéke.¹²⁹¹

A fentiekben korabeli iratok alapján röviden fölidézve az 1967-es évben a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megalakításának előtörténeteként zajlott munkát a Néprajzi Múzeumban, nem lehet eléggé hangsúlyozni az érintett kollégák többségének kimagasló elkötelezettségét és valóban fáradhatatlan ügybuzgalmát. A korabeli dokumentumok igazolják, hogy egy-egy épület megvásárlásának, lebontásának előkészítése időnként hónapokat vett igénybe. A kiterjedt terepmunkát szinte lehetetlen közlekedési és szállás körülmények között folytatták a munkatársak. Ebben a kezdeti időszakban sajátos feltételek között végezték mennyiségileg és szakmailag is kiemelkedő munkájukat Erdélyi Zoltán osztályvezető közvetlen irányításával és Bodrogi Tibor főigazgató felelős intézményvezetésével. Igen tanulságosnak ítélem a Néprajzi Múzeum működésének oldaláról, a mai kifejezéssel élve projektfeladatként induló szabadtéri gyűjteményhez kapcsolódó tevékenység jellemzőit. Egyik átmeneti válság korszakát élő, sok nehézséggel és erőforrás hiánnyal küszködő intézményként kellett a kihívásoknak megfelelnie a Néprajzi Múzeumnak a vizsgált időszakban. Nem könnyítette meg az intézmény helyzetét, hogy sok szempontból a társadalmi környezet és a fenntartó vagy a munkatársak értetlensége, sőt ellenállása is nehezítette a biztonságos és megfelelő megoldások kialakítását/végrehajtását. A fejezetben leírtakkal nem utolsó sorban az ilyen feltételek közepette dolgozók teljesítménye előtt kívántam tisztelni.

1289 <http://skanzen.hu/hu/a-skanzen/kik-vagyunk/a-skanzen-kuldetese>.

http://skanzen.hu/uploaded_files/dokumentumok/skanzen-alapito-okirat-2010.pdf Letöltés ideje: 2018. január 3.

1290 Kemecsi 2017. 30.

1291 Frazon 2011. 44.

V.5. A Néprajzi Múzeum működésének jellemzői (1989 – 2020)

Az 1989-ben megjelent országos körképet tartalmazó *Néprajz a magyar múzeumokban* című kötet számára Selmeczi Kovács Attila által írt intézménytörténeti összefoglalás óta nem készült célzott, újabb ilyen jellegű munka. Számos rész tanulmány, gyűjteménytörténeti elemzés született viszont, több elméleti igényrel írt meghatározó jelentőségű írás mellett.¹²⁹² Intézménytörténeti szempontból minden esetben különösen tanulságos minden külső szempontból megvalósult értékelés figyelembevételével. A *Magyar Néprajz* kézikönyvnek a sorozatot teljessé tevő 2011-ben megjelent kötetében tömör értékelés olvasható a Néprajzi Múzeum utóbbi évtizedeire vonatkozóan.¹²⁹³ Paládi-Kovács Attilának a néprajzi kézikönyvben megfogalmazott véleménye szerint a budapesti Néprajzi Múzeum kiállításai mellett főként gyűjteményeinek igényes feldolgozásával, tárgykatalógusainak (*A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai*) és népművészeti tematikus monográfiák (*Magyar népművészet*) sorozatának megjelentetésével szolgálta a múzeumi tárgykollekciók tudományos feldolgozásának, értelmezésének ügyét.

Egy közgyűjtemény tevékenységének hitelességét és jelentőségét elsősorban a gyűjteményeinek jellemzői alakítják. A disszertáció korábbi fejezetében a gyűjteményi stratégiákkal foglalkozó részben részletes elemzése olvasható a Néprajzi Múzeum gyűjteményezési jellemzőinek és a múzeumi tudományos tevékenység alapját jelentő gyűjtemények jellemzőinek. Az utóbbi harminc évben zajlott gyűjteménygyarapodás bemutatása¹²⁹⁴ szoros összefüggésben van az évek óta zajló költözésselkészítési munkának, amely érdemi előrelépést hozott a nyilvántartási területen is. Így váltak pontosíthatóvá a vonatkozó adatok.

A grafikonból megismerhető gyarapodási jellemzők alátámasztják az intézmény éves munkajelentéseiben gyakorlatilag a teljes korszak idején általánosan jellemző módon hangsúlyozott tény, hogy elsősorban forráshiány miatt nem nyílt lehetőség tervszerű gyűjtésre. Néhány kivétellel, elsősorban célzott pályázati források bevonásával lehetett a műtárgygyűjtemény gyarapítását menedzselni.

1292 Pl. Selmeczi 1989. pl. Gyarmati (szerk.) 2008, Fejős 2003b.

1293 A magyar etnográfia tudománytörténete című fejezetet a főszerkesztő Paládi-Kovács Attila írta. Paládi-Kovács 2011. 39-125.

1294 A grafikon összeállításában köszönöm Odler Zsolt főosztályvezető (Nyilvántartási és Digitalizálási Főosztály) segítségét.

További önkorlátozó szerepe volt a megoldatlan raktározási helyzetnek. A túlsúlyolt gyűjteményi raktárakba a kisebb gyarapítások elhelyezése is különös kihívást jelentett a Kossuth téren vagy a törökbálinti depóban.

A grafikonon feltűnő növekedést jelző ugrás a külső körülményekkel szoros összefüggésben csak 2018-tól működhetett. Ez összefügg a raktárrendezésből, revíziókból származó belső gyarapításokkal és egyes sikeres forrásbevonással megoldott célzott szerzeményezéssel egyaránt. A revíziók soha nem jelentenek egyirányú folyamatot, hiszen az esetenként több évtizedes (s előfordult évszázados) nyilvántartási hiányosságok tisztázása, felszámolása igen gyakran komoly selejtezési, törlési eredményre vezetnek. Különös kihívást jelentett az utóbbi években, hogy bár a csomagolás és költözés időszakában extra megterhelést jelent minden új gyarapítás, viszont egyes akár nagy darabszámú gyűjtemények intézménybe kerülése stratégiai okokból halaszthatatlan feladatként jelentkezett. Különösen igaz ez a veszélyeztetett magángyűjtemények megszerzésére.

A korszakolás jellemzői

A most összefoglalásra kerülő három évtized a Néprajzi Múzeum történetének egy sajátos szempontból szinte példátlan stabilitást mutató periódusa, minden intézménytörténeti program, szaktudományi változás, személyi átalakulás ellenére. Ebben a 30 évben ugyanis nem került sor az intézmény kényszerű költözésére – igaz, hogy a bemutatásra kerülő időszak utolsó éveit az utolsóknak szánt és tervezett végső költözés előkészítése határozta meg elsőrendűen.

A Néprajzi Múzeum épületének története végig kísérte az intézmény másfél évszázados működésének teljes időszakát. Számos költözés után 1975-től birtokolta épületét a Parlamenttel szemben a Kossuth téren. A Hauszmann Alajos tervei alapján 1896-ra felépült Kúria 1949-ig a legfelsőbb törvénykezés palotájaként szolgált, majd munkásmozgalmi intézetként működött, 1957-től pedig az akkor megszerveződő Magyar Nemzeti Galériának adott otthont. A Galéria Várba kerülése tette lehetővé, hogy a Néprajzi Múzeum, elköltözve a népligeti iskolaépületből, a Kossuth téren kapjon helyet. A Néprajzi Múzeum utóbbi harminc éves története szempontjából meghatározó volt és maradt a székhelyének kérdése. Az intézmény külső megítélésében az olyan kommunikációs tényező sem elhanyagolható, mint az intézmény egyedi, állandó székhelye által társadalmilag megszilárdult képének hiánya. A Kossuth téri elhelyezés időszakát ciklikusan végig kísérték újabb kiköltözési ötletek és szándékok. Közvetve ennek is volt hatása a múzeumi gyűjtemények formációs folyamataira, miként más szinten az eredetileg nem múzeumi célra emelt épület raktározási, kiállítási munkavégzési belső adottságainak is.¹²⁹⁵ A beköltözést követően számos komoly átalakítás zajlott az épületben a műtárgyvédelmi, kiállítási, szakmai funkciók megteremtésének szándékával. A legjelentősebb és koncepciózus program a *Palotából Múzeum* címet viselő program volt. A Néprajzi Múzeum nyilvános múzeumi tereinek használatát alapjaiban gondolta újra és alakította át 2009-2010-ben. A megvalósítás során az épület több reprezentatív belső tere teljes egészében visszanyerte eredeti állapotát és funkcióját (bejárati előcsarnok), míg az új fogadótér kialakítása a 21. századi múzeumlátogatók igényeit szolgálja. Mindezek mellett – a komplex átalakítási programnak köszönhetően – az épület múzeumi funkciója az alkalmazott modern technikának köszönhetően sokkal hangsúlyosabb a központi reprezentatív terekben (a bejárati fogadótérben és a központi aulában elhelyezett, múzeumról szóló multimédiás programoknak köszönhetően).¹²⁹⁶

1295 Fejős 2000. 45.

1296 Az átépítés (a tervezéstől a megvalósításig, az új terek berendezéséig) reflektorfénybe helyezte az épület építésének és használatának történetét. Ezért tűnt különösen izgalmasnak a viszonylag jól dokumentált építéstörténet mellett az épület több mint egy évszázados, de részleteiben alig ismert térhasználatának feltárása amit egy időszak kiállítás és katalógus is bemutatott. https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2010/atvaltozasok_palotabol_muzeum.html Letöltés időpontja: 2020. április 28. Granasztói – Sedlmayer – Vámos-Lovay 2012.

A kulturális intézmények, így a múzeumok történetének elemzésekor általánosan alkalmazott megoldás azok vezetőinek működését korszakjelölőként értékelni, esetenként elemezni.¹²⁹⁷ Megítélésem szerint hiteles intézménytörténeti elemzésnek azonban nem szerencsés automatizmusként kezelnie a vezetőváltásokat „korszakhatárként”. A múzeumi működés összetett folyamat és számos elemének megvalósítása hosszú évek előkészítését igényli. Ezáltal nincs értelme egyes főigazgató váltások időpontját alapul venni értelmes elemzés kiindulási pontjaként. Nyilvánvaló az is, hogy akár évtizedes hagyományú programok, tevékenységi területek esetében szűklátókörű és alkalmatlan vezetői beavatkozás az átgondolt fejlesztés helyetti indokolhatatlan lezárás vagy az erőltetett radikális irányváltás.

A most bemutatásra kerülő időszakban a Néprajzi Múzeumot öt főigazgató vezette. A nagyformátumú, az intézmény történetének egyik leghosszabb periódusában vezető Hoffmann Tamás főigazgatói működésének utolsó éveivel kezdődött ez az időszak. Őt követte 1992-től utódja, Hofer Tamás, akinek egy ciklusra (5 év) terjedő működése nyilvánvaló módon az útkeresés és az intézmény küldetésének átpozícionálásának szándékát tükrözte. Az ő nyugdíjba vonulását követően Fejős Zoltán három cikluson keresztül 1997-től 2013-ig vezette a Néprajzi Múzeumot. Az ezredfordulótól kezdve a Néprajzi Múzeum a muzeológiai kutatások és a néprajzi múzeumi reprezentáció megújításának egyik legfontosabb magyarországi intézményévé vált. Fejős Zoltán egy esztendőre kiterjedő kutatói ösztöndíjas távollétének idejére Szarvas Zsuzsanna főigazgató-helyettes irányította a múzeumot megbízott főigazgatóként 2010-11-ben.¹²⁹⁸ Akkor zajlott a Kossuth-téri „korszak” legnagyobb infrastrukturális fejlesztése, a látogatóbarát körülmények megteremtésének igényével. 2013-tól Kemecsi Lajos a múzeum főigazgatója. Az utóbbi esztendő legfontosabb történései az intézmény megújulásának szó szerint teret kínáló új épületek tervezésével, kivitelezésével, a költözés rendkívül bonyolult feladatainak kihívásaival és nem utolsósorban az új állandó tárlatok előkészítésével összefüggésben zajlottak.

A Hoffmann főigazgató által irányított Kossuth térre költözést követő időszak az intézmény új funkciójának kidolgozását igényelte. Ez a tudományos elemzőmunka átalakításában, viszonylag önálló fölfogásának képviselőjében és a közművelődési, közönségkapcsolati munka – kiállítások, kutatószolgálat, múzeumpedagógia – kiszélesedésében valósult meg. A gyűjteményfejlesztésben és a tudományos munkában erőteljesen éreztette hatását a hosszú ideig elhúzódó költözködés, majd a nyomában járó állományrendezési feladatok terhe, továbbá a napi múzeumi köteleességek ellátásának új követelményei és a kiállítások számának növekedése.¹²⁹⁹

A múzeum alapvetően megváltozott életformája meglehetősen nagy terhet rótt a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiválása után megcsappant szaktudományos állományra. A kedvezőbb feltételeket kínáló akadémiai munkahelyek további elszívó hatását a múzeum nem tudta ellensúlyozni, így a 80-as évek közepére egykori szakemberei nagyobb részét elvesztette. Ennek eredményeképpen a tudományos kutatómunkában is mind erőteljesebben érvényesült a fiatalabb generáció kezdeményezése. A korábbi egyéni monografikus kutatások helyébe új szemléletmódú és módszertani kísérletező vállalkozások léptek, jobbra pályázati rendszerben támogatott kutatások képében.¹³⁰⁰

A korszak zárásaként is értékelhető a több évtizedes hiány pótlásaként nehéz és sok vitával is terhelt előkészítési folyamat eredményeként 1991-ben megnyílt új magyar állandó tárlat, *A magyar nép hagyományos műveltsége* címmel. Ez a kiállítás több megújítás és egy műtárgyösvénnyel való kiegészítést követően az épület látogatók előli bezásaráig, egészen 2017. decemberéig volt látogatható.

1297 Szuhay 2003. 78.

1298 A helyettesítés időszakában megbízott főigazgató-helyettesként dolgozott Granasztói Péter.

1299 Fejős 2000. 39.

1300 Selmeczi 1997. 20.

Az intézmény kiállításain, kutatási irányain nyilvánvalóan érződött, hogy Hoffmann Tamás saját érdeklődésének egyik alapproblémája volt a termelés és a fogyasztás viszonyának kérdésköre. Számos kísérletet tett az irányítása alatti évtizedekben annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a parasztságnak a 19. század közepéig tartó kisüzemi termelése és társadalmi modernizációja az iparosítás és technikai újítások hatására hogyan alakul át. Miként válik a parasztság árutermelővé, s ezáltal hogyan polgárosodik. további izgalmas kérdésként szerepelt, hogy a fogyasztás szerkezete és stílusa mennyire következik a termelésből, vagyis fölhalmozó, a reprezentációra törekvő lesz-e, ezáltal a népművészet idealizációs folyamatát generálja. További erőteljes kiállítási és kutatási tematika volt az életmód és a mindennapi élet ábrázolása. Ehhez szorosan kapcsolódik az archívumi kutatásokat évtizedekre formáló hosszútávú inventárium kutatások elindítása (1978) és folytatása a Néprajzi Múzeumban.¹³⁰¹

Hofer Tamás 1992-ben vette át az intézmény vezetését Hoffmann Tamástól. Komoly várakozás előzte meg érkezését és vezetői ciklusát mindvégig a kényszerű kompromisszumok és feszítő külső feltételek szorításában volt kénytelen megélni. Vezetői működése a kiterjedt és széleskörű nemzetközi ismereteire is építő újrapozicionálási szándékkal értékelhető. Az adottságként kezelt infrastrukturális és személyi feltételek változtatására kevés esélye nyílt főigazgatóként. A Néprajzi Múzeum küldetésének modernizálásához kézenfekvő eszközként fordult az általa otthonos és ismert társadalmi-történeti kérdésekre reagáló időszak kiállítások megoldásához. Tudományos kutatási műhelyként nem kezdeményezett radikálisan új irányokat és a publikációs formák terén is megmaradt a hagyományos értékek megőrzésének szándékánál. A néprajz és antropológia tudományos diskurzust igénylő folyamataiban személye kiválóan megfelelt a konszenzust teremteni képes és elfogadott mérvadó szereplő helyzetének. Irányítása alatt indult el a Néprajzi Múzeum a fölismerhető egyre gyorsuló pályán a korszerű közgyűjteményi szerepvállalás felé, a modern múzeumi küldetést támogató feladatvállalással.

Az intézmény merőben új tudományos és közművelődési feladatának érdekében alakult meg már 1985-ben a Néprajzi Filmstúdió, amely az archív filmek felújítása mellett néprajzi dokumentumfilmek készítésével napjainkra százezer métert meghaladó anyaggal rendelkezik. A jobbára 16 mm-es filmek korszerű kezelése és forgalmazhatósága miatt 1995-ben megkezdődött a teljes filmanyag feltárása, katalogizálása és videotechnikára való átírása. A filmdokumentumok többsége az 1940-es évek elejétől az 1960-as évek vége közötti időből származik, pótolhatatlan értékű anyagot képvisel.¹³⁰²

Hofer Tamás nyugdíjba vonulását követően hozzá hasonló komoly várakozás előzte meg Fejős Zoltán főigazgatói működését. A szintén korábbi évtizedes közvetlen munkahelyi tapasztalattal rendelkező, a korszerű társadalomtudományi szférában elismert kutatóként értékelt Fejős Zoltán jogosan fogalmazott a 2000-ben megjelent a Néprajzi Múzeum Gyűjteményeit elemző monstre vállalkozás bevezetőjében, hogy az intézmény, amely egyfelől jellegében, másfelől a neki tulajdonított szerepében a korábbiakhoz képest sokszorosan megváltozott, a 20. század végén ismét a szakma „frontvonalába” került. Ezt elősegítette, hogy a tudományos preferenciák között megkülönböztetett szerepet kapott a kultúra reprezentációjának kérdése, ami a múzeumi tevékenység széles skáláját érintette.¹³⁰³ A vidéki múzeumhálózat átalakulásaival párhuzamosan zajló kultúrpolitikai folyamatok is hozzájárultak ahhoz, hogy a Néprajzi Múzeum, mint országos szakmai irányító, koordinációs központ viszonylagos elsőbbséget élvezett. Ez a helyzet az 1997-es kulturális törvényig maradt fenn, mely megszüntette az országos múzeumok, így a Néprajzi Múzeum irányító szerepét még a szakfelügyelet terén is. Ezt követően az intézmény gyakorlatilag a 21. század második évtizedéig hivatalos, jogi és szervezeti háttér

1301 Hoffmann 1988. XIV.

1302 Selmeczi 1997. 20.

1303 Fejős 2000. 40.

nélkül, gyakorlati tevékenysége, kiterjedt tudományos, közművelődési, állományvédelmi tevékenységével, országos muzeológusi konferenciák szervezésével töltötte be szerepét.¹³⁰⁴

A 21. században a magyar paraszti élet és a távoli kontinensek kultúrájának bemutatása mellett hangsúlyos lett a kortárs társadalmi jelenségek dokumentálása is. Érzékelhető hangsúlyváltásként felgyorsult az egyes gyűjtemények feldolgozása és digitalizálása. A múzeum számos új könyvsorozatot indított el, kutatási programokat szervezett, sikeres hazai és nemzetközi kiállításokat rendezett, népszerű múzeumpedagógiai programokat szervezett. 1998 óta *Tabula* néven jelent meg a Néprajzi Múzeum új periodikája, melyben a közkultúra, a jelenkor tömegkultúrájának, divatjainak problematikáját elemző írások is helyet kapnak. Hasonló irányultságúak, de a múzeumi funkciókhoz (tárgyszerzeményezés, konzerválás, megőrzés, kiállítás) szorosabban kapcsolódó kiadványok a *MaDok Könyvek* és *MaDok Füzetek* című, a jelenkor tárgyi világát dokumentáló új sorozatok is. Fejős Zoltán kiemelt szerepvállalása mellett a múzeumi kollektíva kiemelkedő vállalkozása és eredménye a szerzeményezés történetét, a tárgykollekciók születését, gyarapodását egyenként és külön – külön elemző, dokumentáló *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei* című kötet.¹³⁰⁵

A Néprajzi Múzeum az utóbbi negyedszázadban nagy lépéseket tett archívumainak nyilvánartatása, digitalizálása, anyagainak közreadása terén is. A fényképek, diapozitívok, a rajzgyűjtemény, a mozgófilmek bemutatása egyre többször önálló albumban, kiállításokon és vetítéseken is megismerhetővé váltak. Megjelentek a *Néprajzi Értésítő* újabb kötetei, és 2003-ban kiadták az 1900-2000 közötti évfolyamok, kötetek teljes repertóriumát. A Néprajzi Múzeum könyvtára gondoskodik a *Magyar Néprajzi Bibliográfia* című sorozat újabb (éves) anyagainak összeállításáról is.¹³⁰⁶

Országos szintű intézményi szerepvállalásként indult és teljeseedett ki az egyértelműen Fejős Zoltán főigazgatóhoz kötődő korszerű nemzetközi mintákat is figyelembe vevő komplex program a *MaDok*.¹³⁰⁷ A 2002-ben az intézmény által szervezett kaposvári néprajzos muzeológus továbbképzésen kezdeményezett jelenkor-dokumentálási programként indult. Véglegesült a jelenkor-dokumentálás adatbázisának a szerkezete, megkezdődött az egyes néprajzi, illetve társadalomtörténeti, egyetemi intézményekkel való kapcsolatfelvétel. A program indításának meghatározó fölismerése, hogy a múzeumi gyűjtemények bővülésének, gyarapodásának egyik hosszú távú lehetősége a jelenkor dokumentációja. Fejős Zoltán a *Tabula* folyóirat alapítójaként széles körű fórumot teremtett a néprajzi-antropológiai kutatások számára, a *MaDok-füzetek* és *MaDok könyvek* sorozatának elindítása pedig a jelenkor kutatás, a kortárs muzeológia fogalomkészletét, megközelítésmódját újíttotta meg, helyezte korszerű alapokra. A Néprajzi Múzeum a *MaDok-program* keretében közel két évtizede kínál segítséget a kultúrtörténeti, társadalmi múzeumok és szakemberek számára a jelenkor kutatás koordinálásában. A *MaDok* program rendszeresen működő elemei voltak az indulást követő évtizedben: gyűjteménygyarapítási pályázat a hálózatban lévő intézmények számára, a Kiállítási Dominó kiállításainak cseréje (*Domino Remix, 2006*), módszertani konferenciák szervezése a múzeumi jelenkor kutatás keretében folytatott gyűjteménygyarapításról és a kiállításokról, s a konferenciák anyagainak publikálása.

Az utóbbi években a *MaDok* program több súlypont váltáson keresztül formálódott. A program részei különböző intenzitással működtek az egyes években a hozzájuk rendelt források kiszámíthatatlan, viszont gyakorlatilag folyamatosan csökkenő tendenciáihoz igazodva. Népszerű eleme volt a programnak a hálózati szereplők számára kínált gyűjteménygyarapítási pályázat, tájékoztató film készítése a *MaDokról*, módszertani konferenciák szervezése.

1304 Fejős 2000. 41.

1305 Fejős Z. 2000.

1306 Paládi-Kovács 2011. 123-124.

1307 Fejős Zoltán rendkívül alaposan és széleskörű nemzetközi kontextusba helyezve önálló kötetben, illetve akadémiai doktori disszertációjában elemezte a múzeumi kortárs kutatások hazai jellemzőit. Fejős 2017.

A Fejős Zoltánt követő Kemecsi Lajos főigazgatói kinevezése (2013) után az évek óta fokozatosan gyengülő minisztériumi támogatás miatt passzívabb program számára új kitörési pontok és stratégia kialakítása vált szükségessé. 2013-ban a MaDok Programban kiemelt szerepet kapott az oktatás (elsősorban a *TÁRGYAS_RAGOZÁS* kiállításra építve). A program sikerét mutatja, hogy a Néprajzi Múzeum a kiállítás múzeumpedagógiai programja révén ebben az évben múzeumpedagógiai Nívódíjat is nyert. A kísérletezés és a kutatás mellett 2015-től újra megjelent a programban a kiállítási munka, ami azért fontos, mert a leginkább látható része a múzeumi eredményeknek. Kiemelt szerepet kapott egy kísérleti, városi kiállítóhely kialakítása, ennek a kulturális életbe és a múzeumtudomány közegébe való integrálása. A *MaDok LABOR*-ban kísérleti jelleggel két projekt valósult meg 2014–15-ben: *Tárgymutató* és *Múzeumbáló* címen. A korszerű szemléletet képviselő kutatói együttműködésre épített *Ellenpedagógia a tóparton* című kiállítás a Program tudományos és kommunikációs eleme is volt egyben. 2014 év végén OTKA támogatással megjelent *Az otthon tárgyai. Képeskönyv a magyarországi bevándorlók tárgykultúrájáról* című MaDok kötet. A migráció témájának jelentőségét és aktualitását a hazai társintézmények közül elsőként a Néprajzi Múzeum ismerte föl. A célzott tudományos OTKA kutatás szorosan kapcsolódott a MaDok programhoz.

Frazon Zsófia tapasztalataira építve sikerült egy korábban ki nem használt lehetőséget megragadni és célzott, a MaDok kutatást támogató OTKA pályázatot elnyerni (2014–2018). A pályázat segítségével a MaDok-program módszertani alapkutatást indított el: *Mai tárgyak, mai emberek, társadalmi múzeumok. Út a részvételen és együttműködésen alapuló múzeumok felé* címen. A kutatás céljai között hangsúlyosan szerepelt a több mint másfél évtizede működő MaDok-program módszertani kereteinek a kritikai feldolgozása, lehetséges új alapokra helyezése. A kortárs múzeumi tudományos szcénában is példaértékű pályázat eredményeként sikeres és korszerű módszertan mentén elkészült a... *Nyitott Múzeum... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum* című kézikönyv 2018-ban.¹³⁰⁸ A kortárs kutatások országos kompetenciaközpontként kibontakoztatható fejlesztése a Néprajzi Múzeum kultúrstratégiai intézményi működésének (2019) az egyik szándékolt irányaként értékelhető.

Szintén országos szintű szerepvállalása bontakozott ki a Néprajzi Múzeumnak a 2000-es évek elejétől az állományvédelem területén Fejős Zoltán főigazgató és Balázs György főigazgató-helyettes irányításával. A múzeumi gyűjtemények anyaga elérhetőségének az elsődleges feltétele, hogy az ott őrzött tárgyak, dokumentumok hosszú távon épen megőrződjenek. Az intézmény stratégiájában ezért központi kérdéssé vált a raktári feltételek megfelelő biztosítása, valamint a preventív jellegű állományvédelem. A Néprajzi Múzeum az ezen a területen elért eredményeit és megszerzett tapasztalatait közvetlenül kamatoztatta a *Nemzeti Állományvédelmi Program* kidolgozásában. A program szakmai irányítását ellátó *Múzeumi Állományvédelmi Bizottság* vezetése és működtetése egyértelműen az intézményhez kötődött. A program első ciklusának (2003–2006) értékelő elemzése, valamint a következő középtávú terv (2007–2010) kidolgozását követően változatos területeken teljesedett ki a rendkívül jelentős szakmai feladat. A Múzeum gyűjteményeinek rendszeres állományvédelmi ellenőrzése és a szükséges beavatkozások az intézményben működő restaurátorok és gyűjteménykezelők – muzeológusok összehangolt munkájára építve zajlott. A korántsem ideális körülmények ellenére egyértelműen ez a szakmai fölkészültséget és a napi rutinfeladatokban is érvényesülő következetességet igénylő munkatársi feladatvállalás biztosította az elmúlt évtizedekben és a jelenben is a Néprajzi Múzeum példászerűnek ítélt preventív állományvédelmi működésének sikerességét.¹³⁰⁹

1308 <https://www.neprajz.hu/kiadvanyok/madok/nyitott-muzeum.html> Letöltés ideje: 2020. április 30. példaértékű kezdeményezés-ként angol nyelven is elérhető a kézikönyv. Frazon (szerk.) 2018.

1309 Vö. Gráfik 2002d. 411-418.

Az intézmény a 2014-től országos kompetencia feladatként vállalt küldetését saját gyűjteményeivel összefüggésben is következetesen gyakorolta.¹³¹⁰ Ettől az évtől vált kiemelt feladattá a napjainkban is működő, az állományvédelmi felelősi munkakör ellátásához szükséges ismeretanyag alapuló akkreditált képzés. A képzés a Néprajzi Múzeum felnőttképzési programjaként jött létre, a Múzeumi Állományvédelmi Bizottság szervezésében. Elkészült a MÁP hároméves középtávú terve, melyben külföldi tapasztalatokra, valamint a hazai oktatási és kulturális intézményekkel történő együttműködésre alapozva elsősorban a hálózatosodás kiépítésére, a társadalmi küldetés erősítésére, a Bizottság valódi országos hatáskörének kibontására tett javaslatot. A 2017-ben elkészült középtávú program mentén működő kompetencia feladat kibontakozását az intézmény végleges és kiváló infrastrukturális feltételeket teremtő Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központjának Szabolcs utcai bázisán fog kiteljesedni. Erre vonatkozóan már kidolgozásra került a kultúrstratégiai intézményi küldetéshez illeszkedő fejlesztési koncepció és a széleskörű hálózati működéssel az országhatárokon is túlnyúló állományvédelmi program elindítása előtt állunk.

Az intézmény előtt 2013-ban párhuzamosan két feladat állt, melynek középtávú és távlatos stratégiai kereteit kellett meghatározni és kialakítani: Az egyik a Múzeum folyamatos napi működésének biztosítása, kiállítások, programok kiadványok készítése, intenzív muzeológiai és közönség-

kapcsolati munka. Ennek része volt egy átgondolt, sokrétű kiállítási program megvalósítása, valamint a középtávú kiállítási koncepció kidolgozása, ami távlatosan már az új állandó tárlat létrehozását is elősegíti. A másik kiemelt feladat a Néprajzi Múzeum költözésének előkészítése volt. Ennek kapcsán megfogalmazódtak az új múzeumi intézményi stratégia meghatározó elemei, elkészült az építészeti program, amely minden építészeti koncepció alapját kellett, hogy képezze. Megkezdődött a várható költözésre való felkészülés, a raktárfelmérések, -rendezések, a gyűjtemények rendbetétele, a revíziós munka átgondolása.

A Kormány 1866/2015. (XII. 2.) határozata értelmében a Néprajzi Múzeum új épülete a Liget Budapest projekt részeként a városligeti Ötvenhatosok terén épül fel. A múzeum gyűjteményei pedig a Szabolcs utcában felépülő Orszá-

75. A múzeum épülő új főépülete (2020)

1310 2013-ban indokolatlan fenntartói rendelkezéssel összefüggésben a program hivatalos vezetése egy esztendőre átkerült a Magyar Nemzeti Múzeumba. Azonban a nyilvánvaló tapasztalatok alapján a társintézmény vezetőivel egyetértésben 2014-től már nem csak a gyakorlati munka, hanem újra a hivatalos irányítás és a kapcsolódó források is a Néprajzi Múzeumhoz rendeltettek.

gos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központba kerülnek. Ezzel a döntéssel hosszú – több évtizedes (!) – esetenként ad hoc döntéseket is eredményező ötletelési folyamat zárult le végérvényesen. A tervezési, sőt még a kivitelezési fázisban is felmerültek ugyan esetenként korábban már valós érvek alapján elvetett „kiváló megoldások” meglévő ingatlanok (pl. Kilián laktanya) átalakítására a múzeum számára, de ezeket amennyiben szükséges volt széleskörű szakmai és társadalmi összefogással és célzott kommunikációs programmal minden esetben sikerült elhárítani.

2014-től további két országos kompetencia feladattal bővült a Néprajzi Múzeum felelősségi és cselekvési területe. A Néprajzi Tartalmak Digitális Fejlesztése kompetenciafeladat alapvetően a múzeumi Monari adatbázis fejlesztése során szerzett tapasztalatok hasznosításával függött össze. Az intézmény tevékenységében a kétezres évek elejétől folyamatosan jelen volt a digitalizációs muzeológiai feladattrend. Az egyik legnagyobb ugrást a 2004-es év hozta amikor 15.000 műtárgyat – fotót és dokumentumot digitalizáltak pályázati forrásra támaszkodva.¹³¹¹

A gyűjtemények digitalizációs programja (ami adatbevitelt és -ellenőrzést, a rekordok fotóval való ellátását, valamint a rekordok webes publikálását jelenti) már ezt eredményezte, hogy 2006 végére közel 20.000 műtárgy, továbbá ehhez kapcsolódó 33.000 műtárgyfotó, valamint 20.000 meghaladó adattári dokumentum volt elérhető interneten keresztül a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiből. Ez magyarországi viszonylatban valószínűleg a legjelentősebb hozzáférhető múzeumi digitális állomány volt akkor! A kétezres években a napi muzeológiai munka egyik legfontosabb feladata volt a műtárgy-digitalizálás. A digitalizációs munka részben a műtárgyállomány feldolgozását, részben külső hozzáféréseinek biztosítását szolgálta. A gyűjteményi adatbázishoz való hozzáférést az Ariadne adatbázis internetes felülete biztosította.¹³¹² 2009-ben az interneten keresztül hozzáférhető állományok újra jelentősen tovább bővültek. A hozzáférés néhány speciális csoport kiemelésével hangsúlyosabbá vált, így külön elérhetővé vált a nemzetközi rangú Óceánia-gyűjtemény számottevő része, a képeslap-gyűjtemény újonnan digitalizált csoportja (1.500 db), valamint a Néprajzi Értesítő teljes 80 évfolyamnyi anyaga – ami érdemben támogatta a tudományos kutatásokat.

A kompetencia feladat kijelölése annak a nyilvánvaló állapotnak volt köszönhető, hogy a Néprajzi Múzeum rendelkezett a legnagyobb hazai néprajzi digitális adatbázissal, amelyből nagy számban tett tételeket publikussá, továbbá olyan digitalizálási stratégiával is rendelkezett, amely a zökkenőmentes és módszeres működés alapja. A Néprajzi Tartalmak Digitális Fejlesztése kompetenciafeladat keretén belül működött az a konzultáció-sorozat és szakmai segítségnyújtás, amelyet a Múzeum szolgáltat más intézmények számára a Monari adatbázis használatának és fejlesztésének kapcsán. A kompetencia feladat részeként került sor más múzeumokkal közös online-adatbázisok és online-kiállítások létrehozására, amelyekben a néprajzi tartalom is hangsúlyosan megjelenik (mint például az I. világháborús tematikájú oldal, amelyben a Nemzeti Múzeummal és a Hadtörténeti Múzeummal működött együtt az intézmény, vagy a Xántus János ázsiai tárgyait bemutató oldal, amelynek létrehozásában a Hopp Ferenc Múzeummal).¹³¹³ A Néprajzi Tartalmak Digitális Fejlesztése kompetenciafeladat a Múzeumban e téren végzett több évtizedes munkán és a szakágban e területen betöltött vezető szerepén alapul. A kompetenciafeladat ellátását elsősorban a Nyilvántartási és Digitalizálási Főosztály informatikus és muzeológus munkakörben foglalkoztatott munkatársai végzik, összhangban az intézmény napi működését biztosító nyilvántartási, és az utóbbi években kitüntetett szerepet játszó költözése-

1311 Az intézményi munkajelentésben eredetileg 2003-ra tervezték, de finanszírozási okokból csak a következő esztendőben valósult meg a program.

1312 Az intézmény 2010-ben tért át a jelenleg is használt, de számos specifikus fejlesztéssel bővített Monari rendszerre.

1313 Hasonló együttműködéssel valósult meg a 2021. március 5-én publikussá váló „trianoni gyűjteményi adatbázis” a múzeum honlapján.

lőkészítési feladatokkal, az ehhez kapcsolódó fejlesztésekkel. Az utóbbi során kialakított és rendszerbe foglalt folyamatok, és az ezek kiépítése során felhalmozódott tudások, tapasztalatok már szintén annak a tudásbázisnak, ismeretanyagának a részét képezik, amelyet nemcsak a néprajzi gyűjtőkörrel rendelkező társintézményekkel osztunk meg személyes vagy online konzultációkon (pl. Beregi Múzeum, Szabadtéri Néprajzi Múzeum), hanem más országos múzeumokkal is. Szintén a szakágon túlmutató szerepvállalást bizonyítja, hogy részt vesz a Néprajzi Múzeum mind a *Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia* mintaprojektjének munkacsoportjában, mind pedig a *Múzeumi Spektrumon* dolgozó szakértői bizottságban.

Működési feltételek – jellemzők

Sajnálatos módon a Néprajzi Múzeum működését a vizsgált három évtizedben szinte ciklikusan nehezítették a központi, fenntartói költségvetési megszorítások. Ilyenek érték el az intézményt 2006-ban, amikor az évi költségvetés szaktörvényi pénzügyi keretének 50%-os csökkentése mellett kellett, hogy teljesüljenek a tervek, köztük a bevételi elvárások. A Néprajzi Múzeum jóváhagyott létszáma abban az évben 118 fő, míg a valós létszáma 2006 végén 113 fő volt. A hazai múzeumok többségénél szintén ismeretesebbek voltak azok az intézkedések melyek az elrendelt 10%-os kötelező létszámleépítéssel párhuzamosan a folyamatosan csökkenő dologi keretek pótlását kellett megoldani. A munkavállalói létszám adatok változásával gyakorlatilag párhuzamosan időről időre lezajlott az intézményi struktúra módosítása is. A fenntartó minisztérium 2006-ban elfogadta a Néprajzi Múzeum új Szervezeti és Működési Szabályzatát. Az új SZMSZ a múzeum fő szervezeti egységeit főosztállyá nyilvánította, aminek értelmében főosztályvezetői pályázatokat kellett kiírni a korábbi osztályvezetői helyek betöltésére. Ezek lezárultával 2009-ben teljes átalakítás zajlott és új középvezetők kerültek felelős beosztásokba.¹³¹⁴ 2010-ben új Alapító Okirat és Szervezeti Működési Szabályzat készült, s folytatódott a vezetőváltások.

A létszám adatok radikális csökkenésében közrejátszott az az intézményvezetői döntés, melynek eredményeként a teremőrök alkalmazása helyett a technikai eszközökkel (kamerákkal) és a fegyveres biztonsági őrrel kombinált megoldást alkalmazta az intézmény egészen tárlatainak 2017. decemberi bezárásáig. További központi forráselvonással párosuló intézkedések okozták a 2011-es kényszerű létszámleépítés krízisét. Ezzel szoros összefüggésben jelentkezett a kényszerű 20%-os létszámcsökkenés 2012-ben. Az így kialakult engedélyezett intézményi létszám már 100 fő alá esett. Az intézmények önálló gazdálkodását szabályzó 2015-ös központi rendelkezés bevezetésekor a Néprajzi Múzeum engedélyezett munkavállalói létszáma már csak 86 fő volt. Ezért volt kiemelt jelentőségű a Néprajzi Múzeum működését tekintve a 127/2015 számú kormányrendelet, mely kivételes státuszt hangsúlyozva megerősítette az önállóságot az intézménynek – függetlenül a foglalkoztatotti létszámtól.¹³¹⁵ Az intenzíven gyorsuló költözéskészítési tevékenység folyamatos létszám bővítést igényelt és tett egyben lehetővé megnyugtatóan biztosítva a szükséges költségvetési forrásokat. 2014-től fokozatosan, évente az induló 30 M Ft-os keretről 230 M Ft-ra nőtt az ilyen céllal felhasználható forrás. Ez is segítette, hogy az értekezés írásakor az intézményben több, mint 140 fő dolgozik.

A fenntartó által elrendelt átalakítások, valamint a törvényi változások szükségessé tették az intézmény Alapító Okiratának módosítását. Ennek megfelelően átalakításra került a Szervezeti és

1314 A szervezeti átalakulás miatt (Gyűjteményi Főosztály létrehozása két eddigi főosztály összevonásával, a Nyilvántartási és Digitalizálási Főosztály, valamint a Műtárgyvédelmi és Restaurátor Főosztály feladatváltozása miatt). Új szervezeti egységként jött létre a Beszerzési és Üzemeltetési Főosztály, melynek önálló működését az ilyen jellegű tevékenységek számának növekedése indokolta.

1315 Ezáltal megakadályozta minden szakmaiatlan összevonási – beolvasztási elképzelés megvalósítását.

Működési Szabályzat, amely a kényszerű létszámcsökkentésből adódó változásokra figyelemmel a Múzeum szervezetének átgondolását, új alapokra helyezett intézményi stratégia kidolgozását tette szükségessé 2013-ban. A hatékonyabb funkcióellátás biztosításának érdekében szükség volt az osztályok működésének, szervezetben való elhelyezkedésének és a vezetői struktúrájának az átalakítására. Ez a struktúra gyakorlatilag alapjaiban máig változatlanul a projekt módszer alkalmazásának erősítésével alkalmassá tette az intézményt a hétköznapi, „normális” feladatokat meghaladó rendkívüli kihívások kezelésére is az utóbbi fél évtizedben. Az új épületekbe költözésekkel szoros összefüggésben formálódik az intézmény szervezeti struktúrájának átalakítása.

Nyilvánvalóan dokumentálható és ellenőrizhető módon zajlott az éves látogatószám nyilvántartása az utóbbi három évtizedben a Néprajzi Múzeumban. Amennyire rekonstruálható, az intézmény vezetése részéről nem volt gyakorlat a sajnálatos módon egyes hazai múzeumokban köztudottan működő, adatok „kozmetikázása”, statisztikai bűvészkedéssel „feljavítása”. A Néprajzi Múzeum vezetői következetesen ragaszkodtak ahhoz, hogy a látogatószám eredményességi jelentőségét számos más mérési lehetőséggel együtt célszerű alkalmazni – igazodva a múzeumi intézményi működés komplex jellegéhez. Pusztán a látogatószámok voluntarista kezelése negatív hatású a valós helyzetértékelés, az önreflexív kritikai szemlélet érvényesítése szempontjából – s ezzel a valódi minőségi stratégiai tervezés és működés súlyos korlátozó eszközeként hat. Nyilvánvaló az is, hogy a mindenkori fenntartó részéről változó reakciókat váltott ki ez a következetes intézményi magatartás.

A Parlament működése, az intézmény közvetlen környezetében zajló állami rendezvények, a speciális parkolási feltételek (azok hiánya), majd a jelen fejezetben elemzett korszak végén a Kossuth tér komplex rekonstrukciója, melynek részeként hosszú ideig csak rendkívül korlátozott módon volt

76. kép A Kossuth téri épület aulája a csomagolás helyszínéül (2021)

megközelíthető az épület, nyilvánvaló módon alakította a múzeum látogatói adatait. 2017. decembertől a Néprajzi Múzeum bezárt a látogatók elől, annak érdekében, hogy a korábbi kiállítási és rendezvény tereket is felhasználva végezhesse el a nagy felelősségű költözés előkészítési – csomagolási feladatot.

Megállapítható az intézményi statisztikák elemzésével, hogy egyes években célzott és sikeres kommunikációs kampányokkal, jól megválasztott időszaki tárlatokkal és rendezvényekkel a sajátos külső körülmények ellenére is sikeresnek ítéltető volt a látogatottsága az intézménynek. 2003-ban a 150.000 fős látogatottságot elérte a múzeum. A látogatószám növekedés lassult és éveken keresztül gyakorlatilag stagnált, de 2007-ben megközelítette a 160.000 főt.¹³¹⁶ A napi működés biztosítása, a finansziális lehetőségek függvényében tervezett komplex kiállítási struktúra megvalósítása, a sokrétű szakmai és közönségrendezvények szervezése, az intenzív muzeológiai és közönségkapcsolati munka együttesen eredményezték a Múzeum látogatottságának erősödését. A közönséggel kialakított komplex és közvetlen viszony formálása viszont arról is szólt, hogy a Múzeum ne csak látogatólétszámban gondolkodjon, hanem a mennyiség mellett további minőségi paramétereket is építsen a munkába – az elért társadalmi közegek számának növelésével. E tekintetben a kulturális alapellátás programjának részeként hátrányos helyzetű társadalmi közegekből érkező látogatókkal (mint például hátrányos helyzetű gyerekekkel, hajléktalan csoportokkal) továbbra is érdemi kapcsolat kialakítására törekedett az intézmény.

A Kossuth téri Igazságügyi palota múzeumi célokra alkalmatlan épületének karbantartása gyakorlatilag a teljes itt töltött korszakban megoldhatatlan kihívást jelentett a Néprajzi Múzeum számára. Az évtizedek során a múzeum belső udvara, környezete a rendszeres vakolatolás miatt több alkalommal is életveszélyessé vált. Az életveszélyelhárítás gyakorlatilag minden évtizedben legalább egyszer akut problémaként jelentkezett, de soha nem sikerült az állami tulajdonban lévő – a múzeum által csupán vagyonhasználatra megkapott ingatlan – épület állapotát megnyugtatóan rendezni. A kétezres évek elején felújították, korszerűsítették a múzeum egyetlen, tárgy- és személyszállításra egyaránt használt liftjét, ezzel a mozgáskorlátozottak a bejárattól mindhárom kiállítási szintre eljuthattak. A földszinti látogatói mosdókat felújították és kialakítottak egy újabb, a mozgáskorlátozottak igényeinek megfelelő mosdót. A legnagyobb infrastrukturális kapcsolódó beavatkozásokat a Magyarország Európai Unió elnökségének időszakában (2011) kiemelt helyszíneként működő épületre vonatkozóan, illetve a Kossuth tér rekonstrukcióját alakító Steindl Imre Program részeként 2014-ben sikerült elvégezni.

A Kossuth téri épületbe költözést követően az ezredfordulótól felélénkültek a gyűjtemények elhelyezésén javítani kívánó munkálatok, párhuzamosan a dolgozók munkakörülményeinek formálásával és a látogatói terek változtatásával. Az évtizedes folyamat rendkívüli megterhelést jelentett mindvégig az intézmény számára. A múzeum gyűjteményi raktárainak egy része a főépületben, másik része a törökbálinti DEPO raktárban található jelenleg is. Általánosságban megállapítható, hogy raktárainak zsúfoltak, a tárgyak tárolására szolgáló szekrények, állványrendszerek, polcok nagyrészt régiek, elavultak, kialakításuk nem mindig igazodik a bennük tárolt műtárgyak mennyiségéhez, méreteihez. A múzeum hosszú távú tervében évtizedeken keresztül fontos szempont volt a zsúfoltság csökkentése. 2006 után elkészült két új raktáregység a múzeum főépületének padlasterében. A tetőtérben kialakított raktárak szabályozott műtárgykörnyezetet, műtárgyvédelmi szempontból optimális tárolási feltételeket biztosítanak érzékeny, sérülékeny tárgye gyűjteményeknek. A tetőtéri új modulrendszerű

1316 2008-ban azonban központi intézkedésként megszűnt az állandó tárlatok ingyenessége és radikálisan csökkentette minden múzeum látogatottságát. A Néprajzi Múzeumot abban az évben már csak 107.000-en látogatták meg. 2009-ben 115.000 látogató volt.

tárolóegységek kialakítása, a megfelelő műtárgykörnyezet biztosításának szándéka azonban mindvégig forráshiányos feltételek között, a munkatársi feladatvállalást maximalizálva zajlott.

77. kép Raktárrészlet a Kossuth téri épületben (2019)

az épület eredendő alkalmatlansága, az ott elhelyezett gyűjteményi anyag kiszolgáltatott helyzete mindvégig fönmaradt.¹³¹⁷ A törökbálinti DEPO raktár épülete műtárgyvédelmi szempontból sok gondot okozott a tárgyalt 30 éves periódusban. Az egy légterű, betonszerkezetes épületben lehetetlen biztosítani a megfelelő műtárgykörnyezetet. Gyakoriak voltak a beázások, a réseken beáramlott a por. Az utóbbi évtizedben végzett átgondolt tervezéssel és sok-sok munkával sikerült a polcok zsúfoltságán a sok helyen nem megfelelő a polcosztás feltételein változtatni.

A több évtizedes folyamatos kintartó munkát végül az intézményi költözés folyamatát elindító program teljesíthette be. Ennek részeként született meg az a stratégiai döntés az új raktárbázisba költözés projektjével összefüggésben 2014-ben, hogy elsőként innen, az alkalmatlan törökbálinti helyszínről kell a múzeumi anyagot végső, erre tervezett és épített raktáraiba juttatni. Azonban a Kossuth tér rekonstrukciójának az intézmény helyzetétől függetlenül működő kormányzati programja fölülrta ezt a helyzetet. S bár a múzeum munkatársai jól szervezett és szakszerű munkával gyakorlatilag 2018 végére fölkészítették a törökbálinti gyűjteményeket a költözésre – nyilvántartási, revíziós, állomány-

A főépület raktáraiban a megfelelő műtárgykörnyezet kialakítása szintén évtizedes kihívásként jelentkezett. A Kossuth téri épület minden szintjén található műtárgy raktár. Az alsó szinten a magas páratartalom, a felső szinteken a szárazság okoz gondokat. Szárító berendezések, és párástó készülékek üzembe állításával szükséges megközelíteni az optimális műtárgykörnyezetet. A Kossuth téri épület raktáraiban csak kintartó és elkötelezett munkával nyílt fokozatosan lehetőség a műtárgykörnyezet szabályozására. Ugyanilyen gondokkal küzdöttek a szakemberek egészen a 2017 végi zárásig a kiállításokban szereplő tárgyak műtárgykörnyezetének kialakítása terén is.

S a Kossuth téri problémák mellett mindvégig a vizsgált évtizedek alatt kihívást jelentett a múzeum számára a törökbálinti depóniában lévő raktárak állapota. Ott is számos beavatkozás, heroikus rendezési program működött, azonban

1317 Ezekben a feladatokban Balázs György főigazgató-helyettes, Máté György muzeológus – főosztályvezető meghatározó szerepet játszott mindvégig.

78. kép Raktárrészlet a törökbálinti külső raktárban (2019)

védelmi szempontból egyaránt – várhatóan mégsem innen, hanem a Kossuth térről indult meg a költözés 2020-ban.¹³¹⁸

A gyűjteménytári muzeológiai munka a vizsgált időszakban mind szorosabb kapcsolatot igényelt a tudományos kutató- és feldolgozó tevékenységgel. A tárgynyilvántartás terén hasznosítható számítógépes adatfeldolgozás és adatbázis-építés az egyes gyűjtemények többszemponú rendszerezéséhez, új összefüggések feltárásához, többek között a motívumvizsgálatokhoz kínáltak realizálható lehetőségeket. A tárgygyűjtés terén az ipari forradalom utáni tárgykultúra, a gyári eredetű használati cikkek, eszközök, a közelmúlt és a jelen gazdasági-társadalmi változásait dokumentáló tárgyak feltárása jelentkezett egyre sürgetőbb feladatként. A hatalmas méretűre növekedett tárgyi és archivális anyag szakszerű kezelése megkövetelte a számítógépes hálózat kiépítését, és alapvetően új feldolgozási módszerek alkalmazását. Ennek érdekében alakult meg 1995-ben az Informatikai Részleg, mely számottevő részt vállal a magyar múzeumok számítógépes nyilvántartási rendszerének kidolgozásában, továbbá a különböző muzeológiai feladatokat elősegítő multimédia megvalósításában.¹³¹⁹ Nem volt minden részletében gyors és sikeres az intézményi nyilvántartási feladatok megoldása. Esetenként évtizedes elmaradásokat kellett rohammunkával feldolgozni. Így történt ez 2003-ban is amikor a minisztériumi átfogó felügyeleti ellenőrzés által feltárt hiányosságok megszüntetése kiemelt feladat volt. A munkatársak megfeszített munkájával abban az évben befejeződött a múzeum 1994–2002 közötti leltározási elmaradásainak végleges felszámolása. Elkészültek az erre az időszakra vonatkozó nyom-

1318 Azért az megjegyzésre méltó, hogy az új raktárbázisra érkező első műtárgyak között a veszélyeztetett törökbálinti raktárból átszállított bútorok is megjelentek. A Kossuth téri költözés feszített ritmusába mindvégig szerepeltetett az intézmény heti rendszerességgel Törökbálintról érzékeny műtárgyakat a biztonságos új raktárakba juttató szállítmányokat.

1319 Selmeczi 1997. 20.

tattott leltárkönyvek és leírókartonok. Ezzel a régi leltározási hiányok megszűntek átmenetileg.¹³²⁰ A múzeum 2009-ben újra célul tűzte ki a tárgyi gyűjteményekben az évek óta halmozódó leltározási elmaradásainak felszámolását. A feladat teljesítésére év elején ütemezett feladatterv készült, ami az intézményi jelentés szerint teljes egészében megvalósult: 1.247 (2003–2008 között bekerült) tárgy leltározása teljesült.

79. kép A Monari műtárgnyilvántartó rendszer

A gyűjteménygondozás és a nyilvántartás feladatai közül a legjelentősebb előrelépés volt a Monari adatbázis 2014-ben megvalósított akkreditációja, amelyet alapos és kiterjedt szakmai egyeztetések, fejlesztések előztek meg. Ennek keretében történt meg a gyűjtemény archív filmanyagának online hozzáférhetővé tétele és ez az alapja a továbbra is jó ütemben zajló gyűjteményi digitalizálási feladatoknak, illetve az intézmény új országos kompetencia feladatának, a néprajzi digitális tartalmak fejlesztése terén. A Néprajzi Múzeum műtárgnyilvántartó rendszerének akkreditációjával azon szűk hazai intézményi kör részese lett, amely a szakmai kihívásokra releváns válaszokkal rendelkezik. Az akkreditációt követően következetesen és a költözés, illetve az állandó kiállítás előkészítését szem előtt tartó fejlesztés zajlott az utóbbi fél évtizedben. A Monari, integrált nyilvántartási rendszer korszerűen kapcsolja össze a Múzeum gyűjteményi, nyilvántartási, kutatási és publikálási tevékenységét. Az ennek eredményeként működő programkörnyezet nemcsak a Múzeum gyűjteményi munkájához kínál biztonságos környezetet, hanem a gyűjteményt is hozzáférhetővé teszi, és ez valódi motort jelent a szakszerű nyilvántartási és publikálási tevékenységnek, de további, eddig nem használt lehetőséget is biztosít a néprajzi digitális tartalmak fejlesztése terén, amely új országos kompetencia fel-

1320 Legalábbis az aktuális minisztériumi jelentés és az intézményi éves munkajelentés szerint. Nyilvánvalóvá lett viszont a jelenleg is zajló költözés előkészítésekor, hogy számos esetben akár évszázados (!) elmaradásokat, hiányokat és zavarokat kellett tisztázni a múzeum szakembereinek.

adata lett az intézménynek. A költözési előkészítő munka, lehetőséget teremtett arra is, hogy a digitális tartalmak növelése és a múzeum pótolhatatlan legveszélyeztetettebb állományainak, a nitrocellulóz alapú vagy üveg- negatívoknak a megmentése érdekében nagyszabású digitalizálási program indult a legkorszerűbb technológiát alkalmazva, amelynek köszönhetően a külső szolgáltató Phase One típusú rendszerrel 30.000 darab negatívot és 6.000 darab rajzot digitalizált 2019-ben.

Az archívumi gyűjtemények szempontjából egyértelmű korszakhatárként volt értékelhető a Kossuth térre költözés. Az 1980-as években a kéziratár és az Ethnológiai Archívum minden részegysége megfelelő raktári elhelyezést nyert a Kúria volt épületében.¹³²¹ A kéziratok tárolását tűzbiztos fémszekrényekben sikerült megoldani és a numerikus rendben elhelyezett kéziratok könnyen hozzáférhetővé váltak. Azonban a raktárterület szűkösége már a kilencvenes évekre egyértelmű problémaként jelentkezett. A raktári rendezőmunka, anyagmozgatás feltételei nem voltak ideálisak a vizsgált korszak jelentős részében. Ezzel szorosan összefüggött, hogy az intézmény tevékenysége az 1980-as 90-es években alapvetően kiállításcentrikus volt. A kéziratár kiszolgálta a tárlatok rendezése során fölmerült igényeket, elsősorban az adatszolgáltatásokhoz szükséges gyűjteményfeltáró, -rendező munkálatokkal. Az 1990-es években mérséklődtek a kéziratár állagmegóvási problémái. Gyökeres változást eredményezett a folyamatos állagmegóvás bevezetése. 1994-től dolgozik papírrestaurátor a gyűjteményben. A speciális papírrestaurátor műhely 1996-ban jött létre. Különlegesen értékes gyűj-

80. kép A könyvtár az ideiglenes raktárban (2021)

teményi egységek tervszerű restaurálására nyílt lehetőség az utóbbi évtizedekben. (Így pl. Kálmány-hagyaték, Baráthosi-hagyaték, gazdasági naplók, Xantus napló, stb.) Az 1990-es években számottevően megnőtt a közönségszolgálati feladata az archívumi munkatársaknak. Az érdeklődés folyamatosan nőtt egészen az archívum költözés miatti 2018-as bezárásáig.

A kéziratár gyarapításának elemzése egyértelművé tette, hogy a tudományos gyűjtőhálózat révén érkezett anyagok aránya folyamatosan csökkent az utóbbi évtizedekben. Szembetűnő volt, hogy az ajándékba kapott kéziratok száma sokkal nagyobb, mint a vásárlással megszerzetteké. A 2000-es évektől a kéziratár feladatai erőteljesen módosultak, elsősorban a megnövekedett közönségszolgálat, a kiállítási feladatok gyarapodása és a számítógépes adatbázis kiépítése, illetve a digitalizáció erősödése

1321 Forrai 2000. 620.

81. Az Archívumi gyűjtemény az ideiglenes raktárban (2021)

miatt.¹³²² A számítógépes nyilvántartási rendszer éppen a tárgyalt korszak kezdetén 1989-ben indult el. A munka a kéziratgyűjtemény katalógusában nem szereplő anyagok feldolgozásával kezdődött. A hagyatékok feldolgozása folyamatosan zajlott, számuk évről évre csökkent. A legnagyobb előrelépést a múzeumi költözésselőkészítési feladatok 2015-től felgyorsuló működése eredményezte ezen a téren is. Az archívum az értekezés írásakor már kiköltözött a Kossuth téri épületből és egy alkalmas feltételeket biztosító átmeneti raktárban működik. A tervek szerint a tudományos küldetést is betöltő múzeumi gyűjtemény 2022. utolsó negyedében újra elérhető lesz az érdeklődők számára.

V.6.

A Néprajzi Múzeum, mint tudományos műhely (1989 – 2020)

A korszerű múzeumi tudományos kutatás két meghatározó területe a gyűjteményi anyag feldolgozása és kutatása, illetve új, a gyűjteményekhez is kapcsolódó (terep)kutatások, tárgy- és dokumentumgyűjtések megvalósítása és feldolgozása. A Néprajzi Múzeumban alapkutatás jelleggel működött a vizsgált időszakban a gyűjteményi anyag feldolgozása. A gyűjteményfeltáró program számos gyűjteményi egységet érintett, és célja a tárgyleírások, tárgypublikálás tudományos kérdéseinek tisztázása volt az anyagközlésen túl. A konkrét feldolgozások és kötetek egy-egy jellemző megközelítési módot valósítottak meg, egyesítve az elméleti szempontokat a leíró részekkel.

A múzeum kitüntetett kutatási témájaként értékelhető az elmúlt évtizedekben az anyagi kultúra, ezen belül pedig a kortárs anyagi kultúra vizsgálata. Előbbi esetében alapkutatások és esettanulmányok egyaránt folytak. Az intézményi tudományos szerepvállalás mindezen területeken kimagasló eredményességgel zajlott.¹³²³ A Néprajzi Múzeum megítélése a hazai közgyűjtemények között kiemelkedőnek

1322 Forrai 2000. 622-623.

1323 Ez akkor is vitathatatlan, ha ismertek elhált tudományos kezdeményezések, forráshiány miatt el sem indított intézményi tudományos programok. Ilyennek ítélnék a kétezres évek első évtizedében időről időre meghirdetett új állandó kiállítások előkészítését célzó projekteket, vagy a még 2003-ban is az intézményi munkajelentésben vállalt tudományos kutatást, melynek vállalásaként 2004 és 2008 között a múzeum elkészíti és kiadja a *20. századi néprajzi enciklopédiát*, mely a múlt század néprajzi kutatásainak fogalmi tárházát tartalmazza. A kapcsolódó nagyszabású kutatás a múzeum tudományos dolgozóinak teljes körét érintette volna. A munkajelentések megőrizték számos hosszan érlelt gyűjteményi katalógus kudarcát is – viszont az elkészült 25 kötet példanélküli a hazai muzeológiában.

ítélhető a megújulást eredményező szakmai kezdeményezések és a tudományos tevékenység alapján.¹³²⁴

Az intézmény tudományos és szakmai tevékenységét érdemben minősíti, hogy hány szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkező munkatárs dolgozik a Múzeumban. A tudományos minősítéssel rendelkezők száma a minőségi feltételek háttereként is informatív, illetve az intézmény sikeres pályázati tevékenységének is fontos eleme.

Tudományos munkakörben foglalkoztatottak száma, 2003

Tudományok doktora, akadémiai doktor	1
Kandidátus, PhD	6
Egyetemi doktor	6
Fokozat nélkül	39
Összesen:	52

A munkatársak szakirányú végzettsége és tudományos minősítése, 2020	Létszám (fő) ¹³²⁵
Összlétszám (teljes múzeumi létszám)	140
Szakirányú egyetemi végzettség, tudományos munkakör	58
Tudományos fokozat (kandidátus, PhD, habilitáció)	15
Folyamatban lévő PhD	8
Középfokú nyelvvizsga (összlétszámra)	72

A fenti két táblázatban szereplő adatok alátámasztják, hogy az intézményi költözés és az új állandó tárlatok előkészítésének megvalósításának komplex feladatrendjéhez igazodva milyen hangsúlyt kapott a személyi erőforrás fejlesztésben a tudományos potenciál képviselése az utóbbi évtizedben. A 2003-as minősített munkatársi arány a szakirányú végzettségűek között 13,5 % volt, ami közel a kétszeresére nőtt 2020-ra, azaz 26 %-os volt.

A továbbképzés, a szakmai fejlesztés, illetve az életpálya szempontjából is fontos adatot jelent a folyamatban lévő PhD képzésben érintettek száma.¹³²⁶ 2003-ban 6 munkatárs szerepelt a folyamatban lévő PhD képzések listáján – tanulságos, hogy közülük a napjainkig eltelt időszakban ketten szereztek meg a tudományos fokozatot. A nemzetközi kapcsolatrendszer, a szakmai tevékenység szempontjából egyértelműen fontos, hogy hány munkatárs rendelkezik nyelvvizsgával az intézményben. A táblázatban szereplő adatok igazolják, hogy a Néprajzi Múzeum személyi állománya magas szinten kvalifikált és a kulturstratégiai besorolású intézmény kiemelt jelentőségű feladatainak megvalósításához méltó minősített szaktudással rendelkezik. Az intézményvezetés kiemelt célja, hogy a

1324 Ezt igazolja egy 2020-ban zajlott országos kutatás vonatkozó eredményeiről („Az országos múzeumok mintaadó szerepe. A múzeumok és a tudomány.”) készült elemzés is: http://pulszky.hu/wp-content/uploads/2021/02/MuzeumokMa-2020_P09.pdf. Letöltés időpontja: 2021. március 3.

1325 2021. január 1-én érvényes adatok.

1326 Gyarapodás figyelhető meg a minősített munkatársak számát tekintve az intézményben. Így pl. 2010-ben már 11-en rendelkeztek fokozattal és 1 fő szerezte meg az év során a munkajelentés alapján.

fiatal munkatársakat továbbképzésre, nyelvvizsgák megszerzésére ösztönözze. A Néprajzi Múzeumban 2020-ban 58 szakirányú végzettségű kutató (ezzel jelenleg a legnagyobb létszámú hazai néprajzos-antropológus munkatársat foglalkoztató intézmény) dolgozott. Közülük nyolcan a költözéssel összefüggésben nem közvetlenül muzeológusi beosztásban, hanem az alkalmazott tudományos tevékenységben szerepet vállalva működnek. A 15 minősített munkatárs közül 1 fő habilitációval is rendelkező kandidátus, 14 fő PhD minősítéssel rendelkezett, és ugyancsak nyolc fő végezte a doktori iskolát. A szakirányú végzettségű munkatársi kör 72 nyelvvizsgával rendelkezett, többnyire angol, német, de néhányan spanyol, orosz, francia, olasz és román nyelvből is.

Az utóbbi harminc esztendő a hazai néprajztudomány és kulturális antropológia történetének rendkívül fordulatos időszaka. Ez nyilvánvaló módon közvetlenül leképeződött a Néprajzi Múzeum tudományos tevékenységében is. Természetesen akár évtizedes előzményekre épülő folyamatok teljesedtek ki az 1989-től vizsgált időszakban. Ezek sorát a még 1977-ben megindult 17-19. századi hagyatéki leltárak feltárásának programja nyitotta meg, amely révén több mint tízezer inventárium teljes anyaga került a gyűjteménybe. 1988-tól a feltárt anyag publikálása is megindult. A számítógépes anyagfeltárás végső céljaként a program eredetileg a történeti források alapján kimutatható tárgyi felszereltség sokszempontú elemzése, illetve annak összevetése volt a recens, muzeális gyűjteményi anyaggal. A tárgytörténeti vizsgálatokkal szoros kapcsolatban állnak a motívumkataszter és tárgykatalógus munkálatai, melyek az egyes gyűjtemények teljes tárgykészletének rendszerezésére vállalkoznak. Módszertanilag is új eredmények voltak várhatóak a falusi, mezővárosi társadalom gazdasági és kulturális változásait vizsgáló kutatásoktól, melyek közül Besenyőtelek 20. századi családrekonstrukciója készült el ötezer adatlap nyomán. E mellett társadalom-néprajzi vizsgálatok folytak Bajnán, Mezőkövesden és a Sárközben is. Az 1990-es évek első felében nyílt lehetőség a nemzetközi gyűjtemények gyarapítását is eredményező több expedíciós részvételre az Urál vidéki finnugorok körében és Dél-Amerika indián kultúráinak kutatása terén.¹³²⁷

Az intézményi tudományos kutatások anyagi feltételeinek megteremtésében időszakonként sajnálatos módon szinte kizárólagos szerepe volt a külső pályázati forrásoknak. Így teremtette meg az intézményi keretét a tárgygyűjtemény-feldolgozáson alapuló OTKA kutatás a kiemelkedő jelentőségű publikációknak (*Tárgykatalógusok*) is.¹³²⁸ A program a szakmai szempontok figyelembevételével kiemelt gyűjtések vagy tárgytypusok katalógus formájában való közzétételét ölelte fel. 2004-ben befejeződött egy korábbi OTKA kutatás¹³²⁹, mely a múzeum Európán kívüli gyűjteményeit és gyűjtőit európai kontextusba helyezte. Ennek a munkának az összefoglalása 2008-ban jelent meg angol nyelven.¹³³⁰ Az intézmény által kezdeményezett és koordinált OTKA programok mellett további tudományos projektek is szorosan kapcsolódtak a Néprajzi Múzeum munkatársi köréhez. Így *A „népi kultúra” képeinek megszerkesztése Magyarországon 1850–1918* (T 030291); vagy a *Nemzeti jelképek a népi tárgykultúrában* (T 032126) programok.¹³³¹ 2010. végén fejeződött be egy további gyűjteményfeltáró munkát támogató OTKA kutatási program, amely 5 tárgykatalógus megjelenítését és további 3 előkészítését tűzte célul.¹³³²

A Néprajzi Múzeum egyes gyűjteményi egységei más intézmények kapcsolódó kollektíváival közös tudományos feldolgozásokban is megjelentek. 2012-ben jelent meg a *Hagyományos járművek or-*

1327 Selmeczi 1997. 20.

1328 Futamidő: 2002–2006. T037830 NRZ

1329 *Etnológiai gyűjtemények; A Néprajzi Múzeum Európán kívüli gyűjteményei európai kontextusban*, T.032125

1330 Gyarmati (szerk.) 2008.

1331 *OTKA műszerpályázat* keretében zajlott az intézményben éveken keresztül a filmanyag digitalizálása és mutatózása (M 042002).

1332 Tanulságos viszont, hogy több sikertelen OTKA pályázatot követően csak 2013-tól kapott új lendületet a gyűjteményi katalógusok megjelenítése. A *Miskakancsó* kötetet magán mecénatúra támogatásával, míg a sorozat utolsó öt kötetét az NKA miniszeri keretének segítségével adta ki a Néprajzi Múzeum.

számos gyűjteményi katalógusa – melyben a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a vidéki szabadtéri gyűjtemények vonatkozó műtárgyai mellett a Néprajzi Múzeum válogatott tárgyai is szerepelnek.¹³³³ A komplex gyűjteményfeltáró tevékenység egyik sikeres programjaként 2013-ban befejeződtek az *Ónedvények Magyarország közgyűjteményeiben* című – digitális formában készülő – katalógus munkálatai. 19 megyében és 4 önálló intézményben folyt a munka, az egész anyag korszerű digitális publikáció formájában a Néprajzi Múzeum honlapján hozzáférhető. Az utóbbi években folytatódott a munka más múzeumokkal közös online-adatbázisok és online-kiállítási archívumok létrehozásával, amelyekben a néprajzi tartalom is hangsúlyosan megjelenik. Így valósult meg *Az Első világháború tárgyi emlékei* című kutatás és oldal (<http://elsovilaghaboru.neprajz.hu>) a Nemzeti Múzeummal és a Hadtörténeti Múzeummal együttműködésben, és folyamatosan bővül a Xántus János ázsiai tárgyait bemutató oldal, amelynek létrehozásában a Hopp Ferenc Múzeum működik közre. További három online gyűjtemény készült az intézményi költözés időszakában: *Lajtha László és csoportjának gyűjtései* (<http://lajtha.neprajz.hu>); *Kő kövön* (<http://kokovon.neprajz.hu>); *Ellenpedagógia a tóparton* (<http://ellenpedagogia.neprajz.hu>); és *Bartók Béla gyűjtései a Néprajzi Múzeumban* (<http://bartok.neprajz.hu>).

Az intézményi tudományos tevékenység egyik közvetlenül megismerhető formája volt az utóbbi évtizedekben is a konferenciák szervezése. Éves rendszerességgel működtek a néprajzos muzeológus továbbképzések több napos alkalmai, melyeken a tudományos diskurzus mellett érdemi szerepet töltött be az informális találkozások alkalmi is. A Néprajzi Múzeum által kezdeményezett és koordinált szakági muzeológusképzés mint országos szakmai kompetenciafeladat lehetővé tette a néprajzi muzeológia teljes spektruma számára az aktuális szakmai kérdések hozzáférhetőségét, a tapasztalatcserét és a szakmai kapcsolatépítést. A néprajzos muzeológus továbbképzés elsősorban egy intézményen túlmutató, teljes szakágat érintő szakmai és tudományos fórum, a néprajzi gyűjteményekben dolgozók számára teremt lehetőséget az eredményesség és hatékonyság növelésére.

A számos emlékeztető és az aktuális tudományos kihívásokra is érzékenyen reagáló alkalom között indokolt megemlíteni a *Fotó és néprajzi muzeológia* címmel 2003-ban, vagy a *Tudományos kutatás a néprajzi múzeumokban* című 2004-es,¹³³⁴ *A néprajzi muzeológia „helyi” körülményei és kontextusai* a 2006-os vagy a 2011-es *Mi a néprajzi muzeológia ma?* című tanácskozásokat. Visszatérő témái voltak a továbbképzéseknek a múzeumok alapfeladataira reflektálva a gyűjteményezés kérdéskörének problémái. A 2000-es felsőtárkányi konferenciát követően a 2008-as lakitelki tanácskozáson és a 2012-es szegedi éves rendezvényen is erről volt szó. A képzés témaválasztását és szervezését jelenleg is a Néprajzi Múzeum felügyeli és végzi, amelyre vonatkozóan 2016-ban kidolgozott egy középtávú képzési tervjavaslatot. Az új stílusú továbbképzéseken szekciókra bontva, előadások, kerekasztal beszélgetések és alkalmanként world café keretében értekeztek a résztvevők a felvetett témákról, amelyben az elméleti megközelítés, a módszertani és a gyakorlati tevékenység lehetőségei és kritikái egyaránt helyet kaptak. Az intézményi költözéssel (majd a pandémiával) összefüggésben az utóbbi években nem va-

1333 Kemecci 2012.

1334 **Gyűjtők, gyűjtemények és kiállítások.** Seregélyes, 1998. október 5-7. **Korszerű gyűjteménykezelés** Felsőtárkány, 2000. április 22–28. **A néprajzi kiállítás** Budapest, 2001. november 12–14. **Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása** Kaposvár, 2002. szeptember 30.–október 2. **Fotó és néprajzi muzeológia.** Vác, 2003. szeptember 10–14. **Tudományos kutatás a néprajzi múzeumokban.** Mezőkövesd, 2004. 09. 29.–10. 01. **A néprajzi muzeológia „helyi” körülményei és kontextusai** Veszprém 2006. október 4–6. **Gyűjteménygondozási stratégia** Lakitelek, 2008. október 13–15. **Múzeumi anyag és tudás hozzáféréseinek kérdései** Kalocsa, 2009. október 5–7. **Változó szerepek a néprajzi muzeológiában.** Mátészalka, 2010. október 4–6. **Mi a néprajzi muzeológia ma?** Budapest, 2011. október 12–13. **Gyűjteményfejlesztési stratégiák** Szeged, 2012. október 3–5. **Nyilvántartástól az elérhetőségig. A múzeumi digitalizálás eredményei és feladatai** Miskolc (Mályi), 2013. október 9–11. **Az állandó kiállítások állandósága és múlandósága** Székesfehérvár, 2015. október 7–9. **Adatbázis, múzeum, kutatás – koncepciók és gyakorlatok** Budapest, 2016. november 10–11. **Terepkutatás, néprajztudomány és a múzeumi gyűjtemények** Békéscsaba, 2018. november 5-7. **Útközben/En Route. Az új állandó kiállítások koncepciója.** Budapest, 2020. november 16-18.

lósult meg vidéki helyszínre szerveződő több napos továbbképzés. 2020-ban az új állandó kiállítások koncepciójának megvitatására szervezett három napos *Útközben* című nemzetközi konferencia töltötte be a továbbképzés szerepét. 2021. őszén a Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központjának megvalósult megoldásaira építve újra a gyűjteménykezelés és a nyilvántartás tematikájának elemzésére nyílik lehetőség a tervek szerint.

Az éves muzeológus továbbképzések szakági jelentőségű alkalmain kívül is számos iránymutatóként értékelhető tudományos konferencia megvalósítása kötődik a Néprajzi Múzeumhoz, az itt dolgozó kutatókhoz.¹³³⁵

A Néprajzi Múzeumban a kutatási eredmények az utóbbi években a költözési tevékenységgel összhangban – kiállítások hiányában – más rendszerben váltak láthatóvá és hozzáférhetővé: egyfelől kiadványokban, konferenciákon, szakmai és közönségprogramokon, másfelől a Múzeum online felületein és social média közegeiben. A Néprajzi Múzeum a magyarországi közgyűjtemények között vezető szerepet tölt be a digitalizált, publikált, nyilvánosan hozzáférhető gyűjteményi anyag számadatait tekintve. Ez azt a szemléletváltást is tükrözi, amely szerint a szakszerű megőrzés, a tárolás és a kutatás, ismeretátadás múzeumi alapfunkciói mellett a láthatóvá és hozzáférhetővé tétel hasonlóan fontos szereppel és funkcióval bír. A múzeumi szakmai stratégiai feladatok meghatározása kapcsolódik továbbá ahhoz a komplexebb stratégiaalkotó tevékenységhez is, amely a korábbi években már megélt. Ezt a munkát a gyűjteményi, gyűjteménygyarapítási és restitúciós stratégiák ugyanúgy meghatározzák, mint egy új tudományos, állományvédelmi, oktatási és kommunikációs stratégia kidolgozása. Ezek egyike sem képzelhető el magában, a gyakorlati működés pedig középtávon egészen biztos, hogy alakítja és formálja a tartalmukat. Létrehozásuk során egyszerre kell figyelembe venni a jelenlegi, aktuális működést és a közeljövőt meghatározó alapvető változásokat.

Fővárosi szakintézményként kevésbé közvetlen és egészen más stratégiát igényel a Múzeum viszonya a vidéki helyi közösségekhez és a lokalitáshoz (például egy városi múzeumhoz képest), mégis a kisközösségek számára a saját kulturális örökség hozzáférhetővé tétele szerves része a muzeológiai tudományos és a közönségkapcsolati munkának egyaránt. Nagy múltra tekint vissza a Múzeum gyűjteménye és kutatói kapcsolata a Heves megyei Átány faluval. Évek óta tartó terepkutatás, a helyszínen megrendezett kiállítások, és a magyar néprajztudomány egyik nagy adósságaként magyar nyelven 2016-ban megjelenő *Az átányi parasztember szerszámai* című kötet¹³³⁶ azt a komplex társadalmi és kulturális kapcsolatépítést is igazolja, amely a fizikai távolság ellenére is megvalósítható egy országos közintézmény és egy helyi közösség között. Városi terepmunkával összefüggében 2014-ben zárult le a Múzeum egyik OTKA kutatása (*Bevándorló közösségek kortárs tárgyközpontú vizsgálata Budapesten*; témavezető Szeljak György), amely Budapesten élő migránsok körében végzett tárgyközpontú antropológiai vizsgálat volt.

A korszerű módszertan mentén szerveződő múzeumi archívumi tudományos kutatások példaeértékű projektjét valósította meg 2013 és 2016 között egy OTKA támogatású, történeti forrásfeltáráson alapuló múzeumi projekt: *A köznépi tárgyi világ differenciáltsága és változása a 18-19. századi Magyarországon* címmel. A kutatás fő eredménye a négy és fél éves munka produktumait összefoglaló kötet: *Pamutkendő, vasfazék, fajansztányér címmel*.¹³³⁷ A kutatás eredményei sikeresen kapcsolják össze az írott vagy ikonográfiai történeti források tárgyi világra vonatkozó adatait a múzeumokban őrzött tár-

1335 Pl. **A Matyó Múzeum 50 éves évfordulója**, A Néprajzi Múzeum és a Herman Ottó Múzeum konferenciája, Mezőkövesd, 2003. november 3–4. **Indiánok, meszticek, antropológusok – kultúrakutatás Mexikóban**. Magyar Tudomány Napja (nemzetközi konferencia mexikói vendégelődókkal), 2003. november 10. **Hagyomány és eredetiség** 2004. szeptember 9–10. **Non-European collections in Central European museums** 2004. március 26–27.

1336 Kemecsi 2016c.

1337 Szerk. Granasztói Péter.

gyakkal, s ezáltal bővítik, gazdagítják a róluk, a néprajzi tárgyokról való ismereteket. A hasonló – a kimeríthetetlen gazdagságú archívumi gyűjteményeket és az intézményi mőtárgy gyűjteményeket vizsgáló – komplex kutatások nemzetközi partnerek bevonásával nyilvánvaló módon kiemelt jelentőségű intézményi vállalkásként működhetnek a jövőben is.

Az archívumi kutatással részben párhuzamosan 2018 és 2020 között *Osztrák-Magyar kelet-ázsiai expedíció és Xántus János gyűjteménye* című NKFI pályázat¹³³⁸ keretében célzott levéltári és adattári kutatások zajlottak Budapesten és Washingtonban, illetve Lipcsében. A kutatás során összegyűjtött korábban ismeretlen levéltári források, nyomtatott dokumentumok és múzeumi adatbázisok elemzése alapján a kutatást lezáró kötet is elkészült.¹³³⁹ Az első múzeumvezető tevékenységét összefoglaló monográfia megjelentetése komoly adósság felszámolását tette lehetővé a néprajzi muzeológia részéről. Olyan iratanyagok tanulmányozására és másolatban begyűjtésére került sor, amelyek a Múzeum első kiállításával, illetve Xántus ezt megelőző amerikai gyűjtéseinek kapcsolatos új információkat jelentenek, és segítenek rekonstruálni a Múzeum születésének történeti időszakát. A források a vártnál-re mélnél nagyobb számban állnak rendelkezésre, ezért a jelenleg már 3.000-nél is több dokumentum digitális kutathatóvá tételére szolgáló adatbázis háttére is készül. A kutatás eredményei közvetlenül bekapcsolódnak a Múzeum aktuális állandó kiállítási munkájába is.

2017 és 2020 között zajlottak a Néprajzi Múzeum NKFI által támogatott alkalmazott tudományos kutatásai – amelyek a gyűjteményi feltáró munkák mellett, azokat kiegészítve, illetve a költözéssel előkészítés mellett az intézmény tudományos kutatásainak fontos pillérei. Az egyik legfontosabb kutatási projekt célja a Néprajzi Múzeum új épületében megvalósítandó állandó kiállítások kutatási előkészítése, és a foratókönyv elkészítésének katalizálása volt.¹³⁴⁰ Az *Útközben. A Néprajzi Múzeum új Állandó kiállításának előkészítése* címmel végzett kutatás érdemben támaszkodott a magyar és nemzetközi gyűjteményekben korábban megkezdett és sikeresen folyó kutatások elméleti, módszertani eredményekre is. A komplex kutatás egyik eredménye egy fordításkötet megjelentetése, amely a nemzetközi etnográfiai múzeumok tapasztalatait, kiállítási gyakorlatát, szerepük újradefiniálását tekinti át.¹³⁴¹ Az állandó kiállítási témakönyv/foratókönyv fejlesztő munka messze túlmutat az NKFI kutatásban közvetlenül érintett munkatársak munkáján, és lényegében a teljes szakmai stáb (állományvédelmi és nyilvántartási szakemberekkel közös) kutatásán és rendszeres konzultációján alapul. A három – egymástól funkciójában és módszertanában alapvetően különböző – kiállítási egység (Kerámiatér látványtár; Ifjúsági kiállítás; modulrendszerű állandó gyűjteményi kiállítás) várhatóan évtizedes távlatban alakítja a hazai szakági tudományos paradigmát és múzeumi kiállítási gyakorlatot is. A tudományos eredmények megmérettetését is célozta a Néprajzi Múzeum által szervezett három napos nemzetközi *Útközben / En Route* című konferencia. A pandémia miatt a rendkívül nagy látogatottságú (550 fő) konferencia online valósult meg.¹³⁴²

Nem szorosan a készülő új tárlatokhoz, inkább a megújítani szándékozott múzeumi (gyűjteményi) koncepcióhoz végeztek előkészítő tudományos kutatást 2019-ben és 2020-ban az Európa-gyűjtemény muzeológus és gyűjteménykezelő munkatársai Zágrábban és Belgrádban, egy szélesebb körűre tervezett balkáni együttműködés első lépéseként. A Múzeum több ezer balkáni tárgya mostoha sorsú, de nagyon izgalmas anyag, kutatására a korábbi évtizedekben nem volt sem humán sem anyagi erőforrás. Jelenleg sincs speciálisan a térségre vonatkozó szaktudással rendelkező munkatársa a Néprajzi Múzeumnak.

1338 NKFI-K 123911; kutató: Gyarmati János

1339 Gyarmati 2020.

1340 Témavezető Szarvas Zsuzsanna (119665) NKFI

1341 Foster et al. szerk. 2018.

1342 <https://www.neprajz.hu/hirek/2020/utkozben-cloadasok.html>. Letöltés időpontja: 2021. február 1.

rajzi Múzeumnak, ezért arra törekszünk, hogy ezt a deficitet hazai és nemzetközi együttműködések révén, esetleg jövőbeni közös kutatásokkal orvosoljuk.

A Néprajzi Múzeum nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a tervezés folyamatához kapcsolódó aktuális kutatások minél több fórumon megjelenjenek, s ezek eredményei a lehető legnagyobb mértékben hasznosuljanak. Kresz Mária születésének századik évfordulója 2019-ben egy komplex szakmai és közönség programsorozat megvalósítását indikálta – más intézményekkel való együttműködésben. Időszaki tárlat nyílt a Magyar Népi Iparművészeti Múzeumban, amelyben a Néprajzi Múzeumban zajló kerámiakutatások eredményei is hasznosultak, a munkatársak pedig közvetlenül is részt vettek. Az évfordulóhoz kapcsolódóan online játéksorozat indult szeptember elején a Múzeum honlapján *Kresz Mária 100* címmel, amely a kerámia tipológiai rendszert, illetve a gyűjtemény anyagát ismertette meg az érdeklődőkkel. Kapcsolódott ehhez egy promóciós film és egy nagyobb lélegzetű, Kresz Mária múzeumi munkásságát bemutató alkotás – ennek bemutatója a Néprajzi Múzeum, a Hagyományok Háza és a Magyar Néprajzi Társaság szervezésében megvalósult meg. Az online játék és a fejlesztés eredményei az új épületbe készülő Kerámiatér látványtárban is hasznosulnak, az online feladatsor pedig elérhető a Múzeum honlapján, a múzeumpedagógiai kínálatban. Az online és offline, szövegszerű publikációk mellett 2019-ben két filmes alkotás is készült a Múzeumban: *Költözik a tojás-gyűjtemény*, *Maglód pünkösdi templomdíszítési szokásai*, melyek díjakat is nyertek az AVICOM F@IMP 2.0 (*Festival of Audiovisual International Multimedia Patrimony*) mozgóképes Sanghaiban rendezett seregszemlén.

Az új állandó kiállításokhoz és a folyamatban lévő kutatásokhoz igazítva a Múzeum az utóbbi évtizedben szabályozott formában lehetővé tette a heti egy nap – tudományos kutatómunkára fordítható – távollétet. Ennek keretében készültek a kutatások köteteiben megjelenő tanulmányok kéziratjai, a Néprajzi Értesítő tanulmányok kutatómunkája és a szövegírás, az új állandó kiállítás forgatókönyvfejlesztésére szervezett tematikus munkacsoportokban végzett egyéni kutatómunka, egyéb tudományos előadások és publikációk előkészítése.

A Néprajzi Múzeum tudományos együttműködései – zárva tartása ellenére az utóbbi években is – több regiszterben működtek. Múzeumi alapkutatásnak számítanak a Múzeum NKFI kutatásai, amelyek a megvalósítás során magyar és nemzetközi együttműködéseket is mozgatnak: a gyűjteményi kutatások – amelyek most elsősorban a Múzeum új állandó kiállításainak megvalósítását célozzák – több esetben igényelnek komplex kutatói és intézményi együttműködést; emellett a továbbiakban is fontos a Múzeum és az oktatási intézmények kapcsolata, melyeket nem befolyásoltak érdemben a zárva tartás körülményei.

Jó példa a tudományos kutatásokkal szorosan összefüggő közvetlen múzeumi szakfeladatok összetettségére az alábbi program: A Néprajzi Múzeum 2018-ban együttműködési keretmegállapodást kötött a Görögkatolikus Metropóliával, amely a tervezett együttműködés szakmai pontjait is tartalmazta. Ezek közül 2019-20-ban megvalósult a magyarkomjádi ikonosztáz ikonképeinek és részben szerkezeteinek teljes restaurálása, a Metropólia finanszírozásában, 25 millió forint értékben. Az együttműködés folytatásaként az intézmény szakrális gyűjteményének vonatkozó egységeit feltáró célzott kutatás, gyűjteményi katalógusok, illetve komplex restaurálási program és időszaki tárlat terve is formálódik.

A társintézményekkel közösen végzett kutatások közé tartozik a Hagyományok Háza, az ELKH BTK Zenetudományi Intézet és a Néprajzi Múzeum együttműködésében megvalósuló *Tiszta Forrás program*, amelynek keretében a Múzeum a gyűjteményeiből feltárta és átadta az érintett települések múzeumban őrzött hangzó- és képanyagát, továbbá és tárgyi örökségét digitális formában.

A Néprajzi Múzeum a magántőkét, támogatói költséget és mecénási forrásokat bevonó, feltáró, kutató és publikációs tevékenységét is folytatott az utóbbi években. A hazai közgyűjteményi gyakorlatban sajnálatos módon kivételesnek tekinthető finanszírozás és együttműködés eredményeként műtárgyak szerzeményezése, restaurálása is megvalósult. Mecénási támogatás segítette 2014-15-ben a Xántus-adatbázis munkáját, amely az Ázsia-gyűjtemény összes Xántus gyűjtötte tárgy adatait tartalmazza. Az adatbázis bővebb a Monari szabványnál: tartalmaz felületet a vitára, és kétnyelvű. Összesen 2.239 tétel szerepel benne. A korábban nagylelkű mecénási támogatással kiépülő adatbázisok további publikált eredménye 2019-ben készült el. *Bíró Lajos gyűjteményei a Néprajzi Múzeumban* címmel kutathatóvá vált Bíró kéziratának, fényképeinek és tárgyainak egy része – egyelőre magyar nyelven (biro.neprajz.hu). A strukturált, böngészhető és kereshető adatbázis elsősorban az etnológus szakemberek érdeklődésére tart számot. Emellett folytatódott a Bíró Lajos rendkívül értékes fotóanyagát elemző látványos kötet előkészítése (Vargyas Gábor munkájaként), illetve a Festetics Rudolf gróf 1893 és 1896 közötti csendes-óceániai utazásának anyagából egy hasonlóan nagyobb szabású kiadvány szakmai előkészítése (Antoni Judit által).

A Néprajzi Múzeum az utóbbi évtizedben újrapozicionált együttműködési hálózatot hozott létre. Ennek részeként a hazai egyetemi karokkal és tanszékekkel kialakított kölcsönös együttműködés az oktatás, a képzés, a múzeumi gyakorlatok, szakmai és oktatási programok megvalósításában érvényesült: az MTA (ELKH) BTK Néprajztudományi Intézet, ELTE BTK (Néprajztudományi Intézet, Történeti muzeológia, Régészettudományi Intézet, Kulturális Antropológia Tanszék, Finnugor Tanszék, Kulturális Örökség szak), a MOME (tárgytervezői, design- és művészetelmélet szakok), a Magyar Képzőművészeti Egyetem, a Budapesti Metropolitan Egyetem (Integrált művészeti gyakorlatok), a Debreceni Egyetem BTK, az ELTE PPK, a PTE BTK és a kolozsvári Babes-Bólyai Egyetem Magyar Néprajzi és Antropológia Intézete továbbra is aktív partnerintézményei a Múzeumnak. Felsőoktatási tevékenységben a Néprajzi Múzeum muzeológus és múzeumpedagógus munkatársai az utóbbi két évtizedben rendszeresen közreműködtek, egyetemi kurzusok, alkalmi előadások megtartásával, doktori szigorlati bizottsági részvétellel. A Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszékével hosszú évek óta működő sikeres együttműködés keretében a Múzeum rendszeresen biztosít konzerválásra, restaurálásra szoruló műtárgyakat, az Iparművészeti Restaurátor szakirány hallgatóinak vizsgamunkáihoz. A felsőoktatási tevékenység részeként fogadta a Múzeum a hazai néprajz és antropológia tanszékek muzeológiai gyakorlat kurzusainak hallgatóit, illetve alkalmanként külföldi tanszékekről és intézetekből érkező hallgatókat is (pl. Aberdeen University History and Anthropology tanszék, Goethe Universität Frankfurt am Main).

A Magyar Néprajzi Társaság (MNT) irodája évtizedek óta a Néprajzi Múzeumban működik – s az intézmény bezárásáig rendezvényei többségét is itt valósította meg. Számos program és kiadvány megjelenését a Múzeum közvetlenül anyagi források átadásával is támogatta az utóbbi években.¹³⁴³ Az erdélyi Kriza János Néprajzi Társasággal zajló együttműködés is több kötet megjelentetését tette lehetővé. A Nemzetstratégiai Kutatóintézettel folytatott együttműködés komplex tudományos kutatóprogramot, több színvonalas kötetet és a korábbi állandó tárlatot megújító műtárgyösvény létrehozását is eredményezte az utóbbi években.

A Néprajzi Múzeum nemzetközi együttműködései jellemzően kutatási programok és tanulmányutak formájában valósultak meg az utóbbi évtizedben – igazodva a költözési feladatrendhez. A nemzetközi gyűjtemények feltárásában volt kiemelkedő jelentősége a 2010–2013 között zajlott szé-

1343 Az Ethnographia és a Néprajzi Hírek megjelentetése mellett a Néprajzi Értekezések monográfia sorozat utóbbi köteteinek nyomdai költségéből is vállalt a közgyűjtemény.

leskörű együttműködésnek: *Japanese Buddhist art objects in European museums* /.¹³⁴⁴ A francia Nouveau Document kiadó és a Néprajzi Múzeum együttműködése Róheim Géza antropológiai tematikájú kutatásainak kiadásáról 2017 őszén eredményesen zárult, a kutatásból készült kötet megjelenésével.¹³⁴⁵ A kutatás és a kötet szélesebb szakmai közeg számára teszi láthatóvá a nemzetközi gyűjtemény egy részét. A Múzeum öt nemzetközi szervezettel együtt vett részt az *Erasmus+* európai uniós program keretében elnyert *Diversity* projektben 2014-15-ben. A Múzeum feladata a projektben egy módszertani és gyakorlati keret kidolgozása volt, amelynek lényege, hogy a marginális társadalmi helyzetben lévő városi fiatalok és fiatal felnőttek számára befogadó helyé tegyék a Múzeumot, továbbá a múzeumi tapasztalat megélésének és továbbadásának aktív részeseivé váljanak a fiatalok.

Számos külföldről érkezett szakmai delegáció erősítette az együttműködést az utóbbi évek során. A mongóliai partnerintézmények közös publikációs és kutatási programmal összefüggésben látogattak a Múzeumba. A pekingi Néprajzi Múzeummal és a Pekingben működő Magyar Kulturális Intézet közvetítésével ott megvalósított tanácskozással folytatódott az utóbbi években már megalapozott együttműködés. A kínai delegáció az új múzeumépületek tervezésével összefüggésben átvehető tapasztalataink miatt is érdeklődött eredményeinkről. Kazahsztánból érkezett kutatókkal 2019 decemberében közösen folytatott kutatómunka eredményeként segítette a Néprajzi Múzeum a Magyarországon őrzött kazah kulturális értékek és kapcsolatos tudományos eredmények megismerését. Az equadori eredetű gyűjteményi egységgel összefüggésben is zajlott szakmai háttértevékenység az évek során.

A Néprajzi Múzeum könyvtárának működése

A múzeumok tudományos kutatóhelyi tevékenységében meghatározó szerepet töltenek be az intézményekben működő szakkönyvtárak. A Néprajzi Múzeumban működő könyvtár a hazai szaktudomány legnagyobb központi intézménye. A múzeumi könyvtár a Jankó János által 120 éve meghatározott elvek alapján nyilvános könyvtári szolgálattal áll a kutatók, az egyetemi hallgatók s minden néprajz iránt érdeklődő olvasó rendelkezésére. Eredeti *könyvlajstromát* már az 1990-től számítógépen épített, 2001-től az interneten is elérhető katalógus váltotta fel. A Néprajzi Múzeum könyvtárának működését az utóbbi három évtizedben jelentős fejlesztések jellemzik, informatikai, tartalmi és fizikai szempontból egyaránt.¹³⁴⁶ A kurrens néprajzi bibliográfia anyagának gyűjtését és szerkesztését 1971 óta végzi a Néprajzi Múzeum Könyvtára. 1989-től már nem a Néprajzi Hírekben, hanem önállóan az intézmény kiadványaként jelent meg. 2008-ig általában kétéves ciklusokban összesen 12 kötet látott napvilágot az 1988 és 2004 közötti tárgyvekre vonatkozóan. 2001-től először párhuzamosan online is elérhetővé váltak a bibliográfia tételei.¹³⁴⁷

Az informatikai fejlesztések között kiemelkedő a korszak elején még 1990-ben nyílt lehetőség, mellyel élve a Könyvtár elektronikus katalógus szoftvert (ISIS) kaphatott, mely egy évtizeden keresztül 2000-ig működött. Ez a fejlesztés azt is magával hozta, hogy a katalógus kartonokat a rendszerből nyomtatták ki. A 2001-es újabb fejlesztéssel a hazai múzeumi könyvtárak között mindenképpen a legelsőkhöz lépett az intézményi könyvtár. Olyan integrált könyvtári rendszerre (Tinlib) váltott, mellyel kapcsolatban már évtizedes nemzetközi tapasztalat állt rendelkezésre, és az angol tulajdonos a ma-

1344 Együttműködő partnerek voltak: Research Center for International Japanese Studies. Hosei University / Josef Kreiner, Shin Abiko, (Tomoe Steineck: Institute of East Asian Studies, Japanese Studies, University of Zurich).

1345 E. Pichon-Rivière, Av. Santa Fe 1379, Buenos Aires – G. Róheim, Hermina ut 35 b, Budapest. Joanny Lelong – Samuel Rambaud főszerk. Villeurbanne, Nouveau Document, 2017

1346 A könyvtárra vonatkozó szövegrészhez nyújtott segítségét ezúton is köszönöm a könyvtár vezetőjének Szöllősy Gabriella fősztályvezetőnek.

1347 <http://hunteka.neprajz.hu/> Letöltés ideje: 2020. május 8.

gyarországi ügyfeleket egy magyar disztribútor közreműködésével szolgálta ki. A szoftver hadrendbe állítása több szempontból is jelentős változást hozott, mégpedig: Ekkortól működik a könyvtár interneten keresztül szabadon elérhető online katalógusa. <http://hunteska.neprajz.hu/>, a papíralapú katalógus tárgyszókészleténél sokkal bővebb, részletezőbb tárgyszókészletet alkalmazhat és a fejlesztést követően minden beérkező kötet (függetlenül a megjelenési évtől) bevételezése, bibliográfiai leírása, tárgyszavazása már csak a gépi rendszerben történt, és a papír alapú katalógust egyáltalán nem építették tovább. Tovább lépésként értékelhető, hogy 2005-re, mire a Tinlib angol tulajdonosa felhagyott a rendszer további fejlesztésével, a budapesti disztribútor a tapasztalatokra és az itthoni ügyfelek igényeire alapozva egy új, saját fejlesztésű integrált rendszert hozott létre (Hunteka), melyet a Tinlib használói kedvezményesen szerezhettek be. A Néprajzi Múzeum képes volt élni a kedvező lehetőséggel, s így már abban az évben megtörtént az adatok migrációja az új rendszerbe.

A modern könyvtári működést meghatározó informatikai fejlesztések tovább folytatódtak, amikor 2010-ben létrejött a Magyar Néprajzi Bibliográfia online keresőfelülete. A fejlesztés eredményeként a bibliográfia két éves nyomtatott ciklusai mellett naprakészen, online kereshetővé vált az anyag, hiszen maga a gyűjtés és feldolgozás már addig is az elektronikus katalóguson keresztül történt, azt „csak” nyilvánosan láthatóvá, kereshetővé kellett tenni. A kedvező fogadtatás következményeként a hagyományos nyomtatott kötetek kiadása le is állt. Ezt a fejlesztést hangsúlyozva indokolt megemlíteni, hogy a bibliográfia, mint online adatbázis építésével ismét csak a ritka könyvtárak közé számít a Néprajzi Múzeumé. A hasonló könyvtárak többsége ugyanis a nemzetközi adatbázisok megjelenésekor felhagyott a magyar szakirodalom bibliográfiai számbavételével. A Magyar Néprajzi Bibliográfia munkálatainak folytatását az teszi szükségessé, hogy a magyar nyelvű etnográfiai, etnológiai, antropológiai szakirodalom termése nem kerül be a nemzetközi adatbázisokba, viszont a dokumentumok számbavétele is, és analitikus feltárása is nélkülözhetetlen.¹³⁴⁸ Az informatikai fejlesztések közül a legutóbbi a 2017-es év kiemelkedő változása volt, a moduláris felépítésű Hunteka rendszer kibővítése a kölcsönzési és az RFID modulokkal. Mindkettő alapvetően szükséges a korszerű könyvtári működéshez, és beszerzésük már az új múzeumi épületek, a több helyszínen történő munkavégzés miatt volt messzemenően indokolt. A modern kölcsönzési rendszernek köszönhetően olvasóink is láthatják, hogy a számukra szükséges könyv elérhető-e, az RFID rendszer pedig vagyonvédelmet is biztosít.

A vizsgált korszakban a könyvtári területen számos tartalmi fejlesztés valósult meg az intézményben. 2002-ben nagyszabású retrospektív katalogizálási projekt zajlott. Ennek keretében az 1990 előtt bevételezett könyvek bibliográfiai adatait a katalógus kartonokról rögzítették az online katalógusba. Az adatrögzítésre válogatva, a kartonok alapján legkevésbé problematikus, legkönnyebben rögzíthető tételeket vonták be. Ugyanezen évtől vált lehetővé, hogy a muzeológusok az EBSCO full-text folyóirataihoz hozzáférést kapjanak. 2002 után csatlakozik a múzeumi könyvtár az Országos Széchényi Könyvtár által létrehozott Libinfo rendszerhez, amely az OSZK online felületén beérkezett olvasói kérdésekre nyújtott szakzerű választ, tájékoztatást. 2008-ban a „*Reneszánsz év*” keretében részt vett az intézményi könyvtár az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Digitális Képkönyvtár pályázatában. A saját állományban lévő, értékes illusztrációs anyagot tartalmazó könyvekből 1.803 kép digitalizálására került sor, metaadatokkal és tárgyszavakkal ellátva. A képeket tartalmazó könyvek közül a néprajzi szempontból fontosakat teljes terjedelmükben digitalizáltattuk, ezek elérhetővé váltak a múzeum honlapján.¹³⁴⁹ 2010-ben egy nyolctagú múzeumi könyvtári konzorcium tagjaként TÁMOP-pályázatot nyert A Néprajzi Múzeum könyvtára, ami több jelentős fejlesztést tett lehetővé: retros-

1348 http://hunteska.neprajz.hu/mnb_ismerteto Letöltés dátuma: 2020. május 20.

1349 <https://kepkonyvtar.hu/jetspeed/portal/browser.psm1>, <https://www.neprajz.hu/gyujtemenyek/konyvtar/digitalis-konyvtar.html> Letöltés ideje: 2020. május 31.

pektív katalogizálással 27.500 bibliográfiai rekordot hoztak létre, kiépült az informatikai kapcsolat a *Magyar Országos Közös Katalógussal* (MOKKA), ahová azóta is naponta eljutnak új tételek, a pályázati időszakban rendszeressé és tervszerűvé vált a kapcsolat általános- és középiskolákkal, kézműves iskolákkal, ahonnan szervezett csoportokat fogadtak. Nem a pályázat részeként, de arra épülve a rögzített 27.500 rekordot kiegészítették a papíralapú szakkatalógusban hozzájuk tartozó etnikai tárgyszavakkal is.

A 2012. év jelentős változása volt, hogy intézmény csatlakozott az EISZ Konzorciumhoz (Elektronikus Információ Szolgáltatás). A kutató muzeológusok régi igénye teljesült azzal, hogy online adatbázisokra, forrásokra fizetett elő a múzeum. A könyvtár felkerült a nyilvános könyvtárak jegyzékére. Ténylegesen már a korábbi évtizedekben is fogadott és kiszolgált számos külsős érdeklődőt, diákot, kutatót – hiszen a mindenkori múzeumvezetést kezdettől fogva a nyitottság jellemezte –, de a formálisan is elnyert státus egyes pályázatoknál feltétel is volt. A következő fejlesztés eredményeként a könyvtár NAVA-ponttá vált. A NAVA (Nemzeti Audiovizuális Archívum) filmjei az olvasói számítógépeken keresztül bárki számára elérhetők.

Az intézményi kapcsolati hálót erősítve a könyvtár közvetítésével sikerült állandó kapcsolatot kialakítani egyetemekkel. Rendszeressé váltak az ELTE Néprajzi Intézetének hallgatói, a Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor hallgatói, és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem hallgatói könyvtári órái a múzeummal együttműködve. Az egyetemi hallgatóság elérését is, illetve a könyvtár népszerűsítését szolgálta, hogy 2010-től minden évben önálló standdal részt vettek a múzeum könyvtárosai az ELTE Könyvtári Nap című rendezvényén, ahol az állományt, és a szolgáltatásokat mutatták be, beiratkozási lehetőséget biztosítottak, és a múzeum kiadványait árusították. Szintén évente a Néprajzi Múzeum Napján a Könyvtár is saját programmal várta a múzeumba látogatókat. A költözési előkészítés átgondolt programjának részeként 2017-től ismét szisztematikus retrospektív katalogizálás kezdődött, kiterjesztve könyveken kívül különlenyomatokra, kolligátumokra is, válogatás nélkül. Szintén lehetőség nyílt az ú.n. régi könyv gyűjtemény szakszerű, és a könyvek kézbevitelével történő katalogizálására azzal a céllal, hogy az állomány teljes mennyisége bekerüljön bibliográfiai adataival az elektronikus katalógusba. 2019. december 31-ig 454 régi könyv, és 16.469 egyéb dokumentum rekordja készült el.

A múzeumi könyvtár tevékenységének tömör összefoglalásakor indokolt jelezni, hogy érdemi fizikai változások is zajlottak az utóbbi évtizedekben. A 2000-es év elején az olvasóterem új polc-rendszert és bútorzatot kapott. A 2000-es évek végén az úgynevezett régi könyv gyűjteményt raktáron belül áthelyezték abba a helyiségbe, ahol a restauratori mérések a könyvek számára legkedvezőbb klimatikus viszonyokat mutatták. A 2000-es években jutottak el odáig, hogy már az olvasóinknak is rendelkezésér álljanak számítógépek a könyvtárban, s ezeken dolgozhassanak és kutathassanak. Szintén a költözés előkészítéssel szoros összefüggésben a könyvtár története során első alkalommal került sor 2017-ben a teljes könyvtári állomány portalanítására, amely ú.n. tömeges, de szakszerű, restauratori portalanítást jelent. 2019-ben megkezdődött egy másfél ezer kötetre kiterjedő komplex állományvédelmi program. A program keretében különböző kezeléseket (teljes restaurálást, kötésrestaurálást, kötésjavítást, vagy vörösbomlás kezelést) végeznek azokon a köteteken, amelyeken az szükséges az előzetes állományvédelmi fölmérés szerint.

A múzeumok, könyvtárak történetének mérőföldköveiként értékelhetőek a jelentősebb gyűjteményi gyarapítások. Ezek számos esetben a közgyűjteményekben hagyatékok megszerzésével valósulnak meg. A Néprajzi Múzeum a tárgyal három évtizedes korszakban számos meghatározó jelentőségű hagyatéki gyarapítással gazdagodott.

1988-ban Hoffmann Tamás főigazgató jóvoltából jutott a könyvtár birtokába egy mennyiségben is jelentős könyvhagyaték, Dömötör Teklának (1914-1987), a népszokások, a néphit, a népi színháztörténet kutatójának néprajzi könyvtára. A külön leltárkönyvbe DTH jelzéssel bevételezett gyűjtemény 1.172 kötet könyvet tartalmazott. A hagyaték többsége magyar nyelvű, ebből a folklór, néprajz tárgyú könyvek jelentős része a könyvforgalomban jól hasznosítható duplumként szerepel a könyvtár állományában. A népi vallásosság, a néphit, a népmese, a népi színhátékok, a színháztörténet témakörében gyűjtött angol és német nyelvű szakirodalma érdemi hiányokat pótol a gyűjteményben.

A múzeum könyvtárába került könyvhagyatékok számos esetben az intézmények adományozott vagy a múzeum által megvásárolt tárgyhagyatékokhoz, gyűjteményekhez kapcsolódtak. Ilyen hagyaték volt a műgyűjtő Rudnyánszky István és felesége, Szávay Edit könyvhagyatéka, amelyet 1997-ben minisztériumi dotációból vásárolt meg a múzeum. A gyűjtő Párizsban, Nyugat-Afrikában, Egyiptomban volt sajtótudósító, s 246, e területen vásárolt afrikai tárgyához 135 könyv társult. A könyveket nem a könyvtár numerus currens leltárába, hanem külön leltári tételként, nevesített hagyatékként vételezték be. Ezek jellemzően nem elsősorban tudományos céllal beszerzett művek, hanem az afrikai tartózkodás során érdeklődésből vásárolt könyvek. Az afrikai törzsi művészettel foglalkozó néhány értékes mű mellett elég sok kiállítási katalógust és apró ismeretterjesztő füzetet is tartalmaz az adomány. Németh Lajosné Fülöp Katalin (1930-2000) húsz éven át volt a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményének vezetője; becses hagyatékát az örökösei adományozták a könyvtárnak 2002-ben. Az 1.881 tételből álló könyvhagyaték a viselettörténet gazdag tárháza. Különös ritkaságértéke a gyűjteménynek, hogy Fülöp Katalin igazi muzeológusként rengeteg apró, pár lapos kiállítási katalógust is megőrzött, amelyeket korábban az intézményi könyvtár efemer aprónyomtatványként kezelte.¹³⁵⁰ 2008-ban került sor a hazai antropológia és etnológia meghatározó személyiségének Boglár Lajosnak a könyvtári hagyatékának megvásárlására. A legutóbbi kiemelkedő jelentőségű gyarapodás Vajda László hagyatékaként került a múzeumba. Tartalmán kívül mennyiségét tekintve is kiemelkedő: az állományba vett anyag megközelíti a 10.000 kötetet.

A hagyatéki gyarapításokkal párhuzamosan az utóbbi fél évtizedben a múzeum külön erőfeszítéseket tett a nemzetközi kiadványcsere programjának újrateremtésére, illetve fönntartására. A számos évtizedes partneri viszonyra építő kiadványcsere eredményeként a Néprajzi Múzeum szakkönyvtára megőrizte és erősítette regionális szinten is erőteljes helyzetét. A nemzetközi kiadványokkal összefüggő gyarapodásnak meghatározó elemeiként értékelhetőek a múzeum OTKA, illetve az utóbbi években NKFI kutatási pályázatai is. Ezeknek a pályázatoknak határozott célja volt az utóbbi években, hogy tematikák mentén a legfrissebb és legfontosabb külföldi könyvek beszerzését is célként szerepeltették. Így például a MaDok programhoz kapcsolódó pályázat olyan kurrens szakkönyvek beszerzését tette lehetővé, melyek máshol Magyarországon nem hozzáférhetőek. Hasonlóképpen működik az új állandó kiállítás előkészítését támogató négy éves kutatási pályázat, melynek egyik eredményeként értékelhető a vonatkozó külföldi szakirodalom beszerzése. További komoly nemzetközi szakkönyv gyarapodás kötődik az utóbbi fél évtizedben zajlott, célzott külföldi tanulmányutakhoz. Az új épületek tervezésével, illetve a korszerű raktározási feltételekkel összefüggésben megjelent könyvek mellett számos kiállítással foglalkozó kiadvány is ezeknek az utaknak az eredményeként került a Néprajzi Múzeum könyvtárába.

1350 Kenyéri 2006. 125.

A Néprajzi Múzeum tudományos kiadványai

A Néprajzi Múzeum legfontosabb rendszeresen megjelenő kiadványa az először 1900-ban napvilágot látott Néprajzi Értesítő. A 2018-ban a századik évfolyam kötetének megjelenésekor Szarvas Zsuzsa szerkesztő, tanulmányban foglalta össze a múzeumi évkönyv történetét.¹³⁵¹ A magyar néprajztudomány második legnagyobb hagyományú rendszeres kiadványaként az Értesítő a Magyar Néprajzi Társaság Ethnographia című folyóiratához hasonlóan története során mindvégig bizonyos értelemben keresztmetszetét adta a szaktudomány – elsősorban az anyagi kultúra – eredményeinek, tematikai irányváltásainak. Különösen tanulságos annak értékelése, hogy a Néprajzi Múzeum saját gyűjteményei milyen súllyal szerepelnek az egyes számokban, mennyiben határozzák meg a kutatás, a feldolgozás perspektíváját.¹³⁵² A Néprajzi Értesítő utóbbi 30 esztendőben megjelent kötetei alapján megállapítható, hogy több irányváltást is jeleznek a tanulmányok jellemzői.

Az 1980-ban elakadt Néprajzi Értesítő három összevont száma után 1992-től ismét valódi évkönyvvé lett. Számos olyan kötet jelent meg, amelyben a munkatársakat köszöntötték hatvan, hetvenéves születésnapjukon. Fél Edit, Kresz Mária, Csilléry Klára (1993, 2003), Diószegi Vilmos (2004), Hoffmann Tamás (2007), Csalog Zsolt (2016), Hofer Tamás (2017), Balassa Iván (2017), Jankó János (2018) munkásságára is emlékeztek a szerzők egy-egy számban.

A 90-es évektől a rendszeresen az intézmény által szervezett országos néprajzos muzeológus konferenciák/továbbképzések előadásaiból jelentek meg válogatott írások, illetve a Néprajzi Múzeumban megvalósult konferenciák anyagából közöltek tanulmányokat (*Barokk a magyar népművészetben, Magyarok Kelet és Nyugat között 1995, Kalotaszeg – a népművészet felfedezése 1998*). A Néprajzi Múzeum 125 éves jubileumát ünnepelte az évkönyv 1997-es évfolyama. Ekkor elsősorban tudománytörténeti megközelítésben értékelték a múzeum születését, intézményesülését, gyűjteményeinek alakulását. Fejős Zoltán főigazgatósága idején a Néprajzi Értesítő tematikáján is érzékelhető volt a tematikai irányváltás. A hangsúly egyértelműen az intézményre, működésének különböző muzeográfiai aspektusaira került. 2000-ben az országos néprajzos muzeológus továbbképzés témája a korszerű gyűjteménykezelés volt, ennek anyagát nemzetközi kitekintéssel adta közre az a szám. A közép- és kelet-európai néprajzi múzeumok előtt álló kihívásokról rendezett nemzetközi tanácskozás előadásait fűzte csokorba a 2001-es angol nyelvű kötet. 2002-től új arculattal jelent meg a Néprajzi Értesítő.¹³⁵³

2004-től a múzeum által alapított Bátky Zsigmond-díjjal jutalmazott kutató ünnepi előadását is közreadták a megjelent számok. 2008-tól az évkönyvek végén rövid tömör összefoglalás látott napvilágot a múzeum aktuális éves tevékenységéről. A hosszútávú tudományos kutatások intézményvezetői korszakokon keresztül ható jelentőségét is igazolták a 2009-es és 2010-es kötetek, melyekben egy Hofer Tamás által vezetett OTKA kutatás eredményeit összefoglaló írások jelentek meg. A 2012-es Néprajzi Értesítő a muzeológus továbbképzés kiemelt jelentőségű témájával a korszerű gyűjteményfejlesztéssel összefüggő tanulmányokat adott közre. A legutóbbi kötetek a néprajzi muzeológia meghatározó témáit (katalogusok 2014, kiállítások 2015) tárgyaló és intézménytörténeti, illetve a nemzetközi vonatkozásokat bemutató elméleti írásokat tartalmaztak. Olyan tanulmány is megjelent az évkönyvben melyből a Néprajzi Múzeum új épületeinek, költözésének és állandó kiállításainak koncepcionális kérdéseiről is olvashattak az érdeklődők.¹³⁵⁴ A 2018-as századik szám pedig már az új állandó kiállítás előkészítésével összefüggő intézményi tudományos kutatások eredményei közül is bemutatott többet.¹³⁵⁵

1351 Szarvas 2019.

1352 Szarvas 2019. 9.

1353 Abban az évben a néprajzi kiállításokról szóló kiváló tematikus kötet jelent meg.

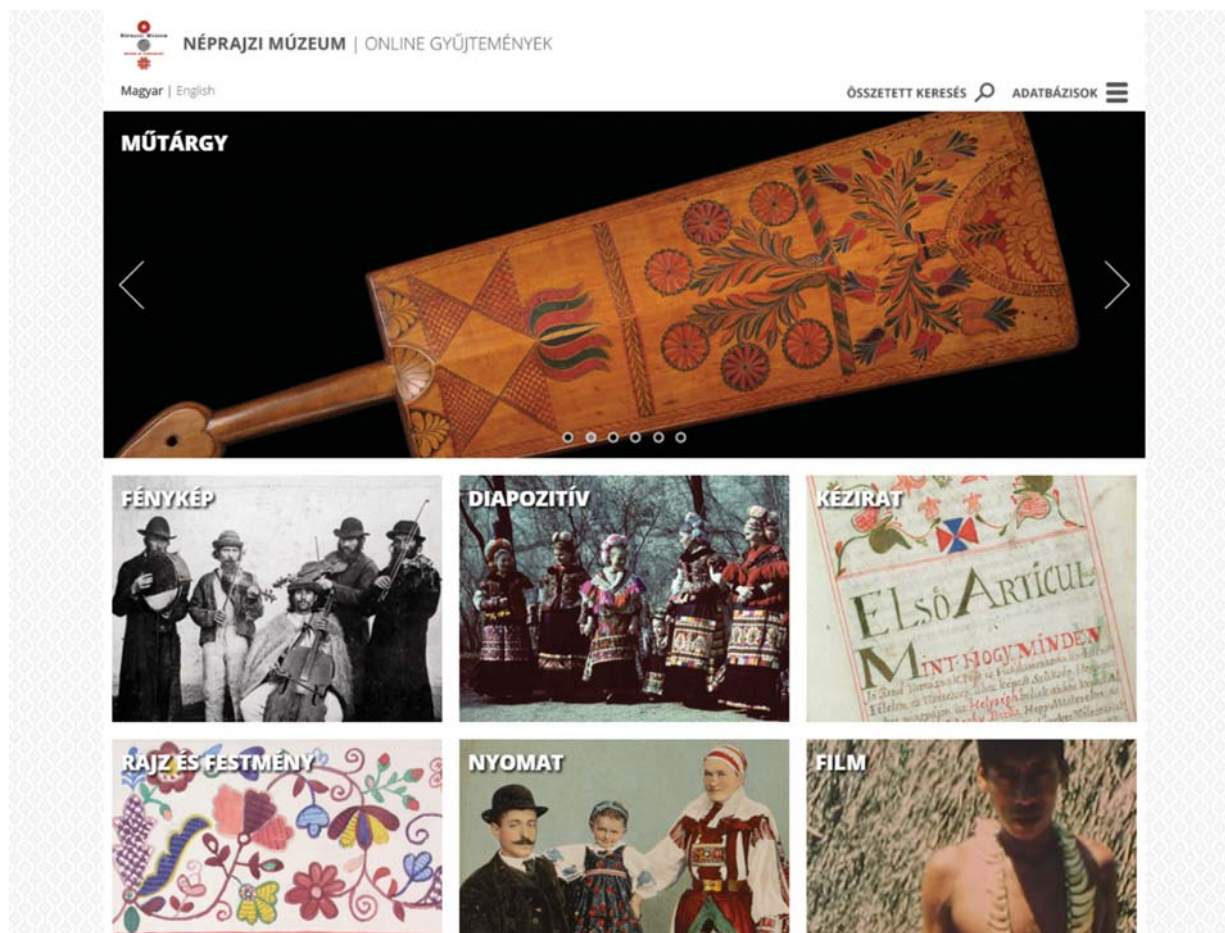
1354 Kemecsi 2016.

1355 Szarvas 2019. 16-17. A disszertáció írásakor a 101. évfolyamban egy angol nyelvű válogatás kötet készült.

A múzeumi kiadványstratégia részeként még 1988-ban indult meg a forráskiadás a „*Fontes musei ethnographiae*” sorozattal, amit a következő évben a jóval eredményesebb tudománytörténeti kiadványsorozat a „*Series historica ethnographiae*” követt. 1997-ben végre angolul is megjelenhetett a múzeum magyar néprajzi állandó kiállításának vezetője (*Folk Culture of the Hungarian. Catalogue*) Selmeczi Kovács Attila és Szacsavay Éva szerkesztésében.

A gyűjteményi rendszerező és feltáró munka eredményeinek megismertetését 1993-tól „*A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai*” című sorozat biztosította, elsőrendűen pályázati támogatások révén.¹³⁵⁶ Ez utóbbiban a múzeumi gyűjtemények jelentős részét érintette a tárgygyűjtemény-feldolgozáson alapuló *Tárgykatalógusok* OTKA kutatás, a nemzetközi gyűjteményrészlegeket *A Néprajzi Múzeum Európán kívüli gyűjteményei európai kontextusban* kutatás. A Nemzeti Kulturális Alap tette lehetővé a nagy múltú „*Magyar Népművészet*” c. kiadványsorozat felelevenítését, évenként egy-egy kötet megjelentetésével. Az 1924-ben Bátky Zsigmond által megindított sorozat értékes tematikus tárgyi ismeretanyagot közöl.¹³⁵⁷ 2013-ban befejeződtek az *Ónedények Magyarország közgyűjteményeiben* (Vida Gabriella) című – digitális formában készülő – katalógus munkálatai. 19 megyében és 4 önálló intézményben folyt a munka, az egész anyag korszerű digitális publikáció formájában a Néprajzi Múzeum honlapján hozzáférhető.

2016-ban a Múzeum szakmai stratégiájának fontos eleme volt, hogy a költözéssel előkészítési munkák mellett fenntartsa a látogatói érdeklődést. Mindezt úgy, hogy az épület második emeletén a 2016 márciusában zárult *Élő népművészet* című tárlatot követően nem nyílt újabb kiállítás, a terem sorra

82. kép A Néprajzi Múzeum honlapjának nyitó oldala (2020)

1356 Szarvas 2015.

1357 Selmeczi 1997. 20.

ugyanis a gyűjteményi (restaurálási, fotózási és revíziós) munkák elvégzéséhez feltétlen szükség volt. 2016 tavaszától volt elérhető a Néprajzi Múzeum új honlapja, ami nemcsak a Múzeumban folyó szakmai munka eredményeit teszi korszerűbb formában hozzáférhetővé, hanem a közönséggel való kommunikációt is jelentősen könnyíti. A nemcsak számítógépre, hanem a különféle okos eszközökre optimalizált honlap a hozzáférést rugalmassá teszi. Az utóbbi években a múzeumi honlap fejlesztése több lépésben folytatódott és megállapítható, hogy jelenleg ez az egyik legkorszerűbb és informatívabb múzeumi felület Magyarországon, melyen a tudományos kutatások eredményei is hangsúlyosan megjelennek.

V.7. A Néprajzi Múzeum kiállításai (1989 – 2020)

A múzeumok működésével kapcsolatban még napjainkban is a tevékenységükre vonatkozó közvélekedés elsősorban a kiállításokkal függ össze. Egyes intézmények – melyek nemzetközi szaktudományi téren elismert – kutatási, gyűjteményezési, állományvédelmi tevékenységet folytatnak, szinte láthatatlanok a közönség, az őket körülvevő társadalmi környezet számára. Egyes tárlatok – különösen a „korszerűen kommunikált” kiállítások viszont népszerűséget, megugró látogatottságot, közfigyelmet, fenntartói s esetenként mecénási – szponzori aktivitást is generálhatnak. Ezt az állapotot lehet elhibáztatni, „igazságtalannak”, „álságosnak” értékelni, de tudomást nem venni róla – az lehetetlen.

A Néprajzi Múzeumban a vizsgált három évtizedes korszakban mindvégig működött kiállítási bizottság, melynek egyik feladata az volt, hogy az intézmény középtávú kiállítási koncepcióját megfogalmazza, kiválassza az ajánlatokból a megvalósítandó tárlatokat, vagy ilyeneket maga is kezdeményezzen. Az intézményben 1989 és 2019 között megvalósított kiállítások száma több mint háromszáz.¹³⁵⁸ Nyilvánvaló módon nincs tér a teljes múzeumi kiállítási tevékenység minden részletre kiterjedő bemutatására.¹³⁵⁹ A Néprajzi Múzeum kiállítási tevékenységével összefüggő adatokat példászerűen összefoglalja 2000-ig *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* című kötet vonatkozó melléklete.¹³⁶⁰ Az utóbbi három évtized több, mint háromszáz kiállításából a legfontosabbakat említve lehetséges felvázolni az intézményi kiállítási küldetés és stratégia irányait és elért eredményeit. A múzeumi kiállítások számba vételénél indokolt figyelembe venni az intézményben rendelkezésre álló tereket is. A második emeleti teremsorban 1995-ig volt látogatható az 1980-ban megnyílt állandó tárlat *Az őstársadalmaktól a civilizációkig* címmel, a múzeum nemzetközi gyűjteményeinek anyagából, melyet 1995-ben a kiállított nagy értékű műtárgyak állagvédelme miatt le kellett bontani.

A magyar gyűjteményi anyagra épülő *A magyar nép hagyományos kultúrája* című állandó kiállítás megnyitására hosszas, esetenként éles vitákkal járó előkészítést követően 1991-ben került sor.¹³⁶¹ A magyar nyelvterület egészét bemutató tárlat az épület első emeletén 13 teremben (900 m²) tárta a lá-

1358 1989 és 1999 között 63 darab saját tárlata volt a múzeumnak. Fejős (főszerk.) 2000. 982-991. További 30 magyarországi vendég kiállítást mutattak be az intézményben, ebben az évtizedben. Fejős (főszerk.) 2000. 994-996. Külföldi vendégkiállítás 29 volt 1989 és 1999 között a publikált adatok alapján. Fejős (főszerk.) 2000. 1000-1002. A későbbi évekre vonatkozóan elsősorban az intézményi munkajelentések adatai alapján lehetséges a kiállításokat számba venni. A múzeumi honlapon 2000-től a saját rendezésű időszaki kiállítások közül 189-ről szerepelnek adatok és fotók is. <https://www.neprajz.hu/kiallitasok?filter=korabbi> Letöltés ideje: 2020. április 22.

1359 A korábbi évtizedek (1951 – 2002) kiállításaival kapcsolatos dokumentumok rendezését 2004-ben végezte az Archívum a Nyilvántartás iratainak átvételét követően (100 doboz, 14 ifm terjedelemben).

1360 Fejős főszerk. 2000. 959-991. Az utóbbi évtizedek adatait a készülő intézményi gyűjteményi stratégiát közreadó kötetben tervezni megjelentetni a múzeum.

1361 Kósa 2001. 227.

toगतók elé a magyar parasztság tárgyi emlékeit a 18. század végétől az első világháborúig terjedő időszakig. A kiállítás a magyar népi kultúra gazdag tárházából nyújtott ízelítőt, példák segítségével érzékeltette a hagyományos népelet sokszínűségét, Európához tartozását. A bemutatott tárgyak túlnyomó része a 19. század második feléből származott, ezért a tárlat földrajzi kiterjedése értelemszerűen az első világháború előtti történelmi Magyarország határaihoz igazodott. A kiállítás viseleteken keresztül érzékeltette a Kárpát-medence népeinek etnikai és vallási sokféleségét, bemutatta a jellemző településformákat és intézményeket, megismertette a paraszti munka és a kézművesség sokrétűségét és változatos eszközkészletét. A falu és a város kapcsolatát, találkozási alkalmait a piac és a vásár enteriőrjei tárta a látogatók elé. A 19. századi lakáskultúra két pólusát szemléltette az őrségi „füstös” régi ház, valamint a sárközi gazdagparaszti új ház „tisztaszobája”. A legszebb korai népművészeti darabok külön egységben voltak találhatóak. Az emberi életút bemutatásának középpontjában a lakodalom állt a kalotaszenti királyi menyasszonyi kelengye és a kalotaszegi templomi esküvő felidézésével. A kalendáriumi ünnepekhez kapcsolódó népszokások elemei képezték a kiállítás utolsó fejezetét.¹³⁶²

83. kép *A magyar nép hagyományos kultúrája* című állandó kiállítás részlete (1991)

A tárlat 1997-ben és 2001-ben is teljes körű felújításon ment keresztül. A korszerűbb ismeretadási megoldások érdekében számítógépes tanulmányi állomással bővítették 2003-ban. 2011–2012-ben készült el a tér grafikai korszerűsítése. A kiállítás eközben maradt a régi: erős tárgyak, lineáris tér és történet, patinás installációs környezet.¹³⁶³ 2015-ben – miután nyilvánvalóvá vált, hogy az intézmény új épületekbe költözése miatt a Kossuth téri épületben már nem nyílik lehetőség új állandó tárlat megvalósítására – egy megújítási kísérletet folytatott a múzeum. Az *ABLAK* című műtárgyösvény olyan muzeológiai munkaként valósult meg, amely újabb tárgyak, tudások és gondolatok kiállításba illesztésével fűzött új tartalmi szálakat a több évtizedes állandó kiállításba. Nem rendezte át, és nem bontotta le a meglévő kiállítást, csupán új perspektívákat kínált fel, amelyekből másként vált nézhetővé a mű és a múzeum. Az új olvasatok új tartalmi és módszertani rétegeket mutattak meg, és az értelmezés lehetőségét kínálták fel a nézőknek.¹³⁶⁴

A Néprajzi Múzeum utóbbi három évtizedében az intézményben megvalósított tárlatok jelentős része valamilyen eseményhez, évfordulóhoz kötődött. Ilyen volt pl. a *Barokk a magyar népművészetben* (1993) című kiállítás, amit a Néprajzi Múzeum és a nyírbátori Báthori István Múzeum közösen rendezett a „Közép-Európai Barokk Évében”. Néprajzi szemlélettel készült, a magyar népművészet emlékszerkezetének néhány sajátos csoportját mutatta be kiállítási katalógusában olvasható célmeghatározásként.¹³⁶⁵

Az intézményhez is kötődő kutatók életműveit elemezte az időszak kiállítások egy további köre: így Xántus János, Lajtha László, Reguly Antal, Vargha László, Jankó János, Diószegi Vilmos, Baráthosi Balogh Benedek, Győrffy István munkásságát bemutató és értékelő kiállítások is készültek. A millicentenáriumot a múzeum két nagy időszak kiállítással ünnepelte: a második emeleten az előző évben elbontott nemzetközi kiállítás helyén rendezte meg négy külföldi múzeum közreműködésével a *Rokonnépek és őshazák. A finnugor népek hagyományos kultúrája* c. kiállítást, ami a Budapesten rendezett finnugor népek második világkongresszusának programjában is szerepelt, továbbá az *Utazások Magyarországon. Magyarországi interpretációk a millennium és a millicentenárium közötti időben* című tárlatot (1996). 1997-ben pedig a *Birodalmak határán* címmel az ázsiai nomád népek sajátos tárgykultúráját bemutató kiállítás valósult meg a Budapesten sorra került orientalisztikai világkongresszus alkalmából.¹³⁶⁶

Az ezredfordulóig is többször fölmerült jelenkorkutató részleg vagy a modern társadalom egyes rétegei, csoportjai életmódjának, tárgyi világának jelenkori dokumentációs munkája, anélkül, hogy ez a Néprajzi Múzeum beállítottságát, anyagcsoportosítási elveit érdemben befolyásolta volna. Ilyen kísérletek legfőleg kisebb tárgyegyüttesek beszerzéséhez vagy egy-egy kiállításához vezettek. Az egyik első ilyen kísérletként értékelhető *A vidék polgárosodása – új szerzemények a Néprajzi Múzeum gyűjteményében 1980-1989* című 1990-ben megnyílt tárlat.¹³⁶⁷ Ez az időszak tárlat az életmód-történeti és a népművészeti kiállítások között helyezhető el. A bemutató újdonsága nem annyira a megjelenítésben, mint inkább a bemutatott tárgyak újszerűségében volt.¹³⁶⁸

A múzeum időszak kiállításainak többsége a népművészet egészének, vagy némely részletének, tárgycsoportjának bemutatásához kapcsolódott. Szorosan kötődött például az új állandó tárlathoz a szintén 1991-ben megnyílt *A parasztház „öltözeté” – hímzés technikák a Kárpát-medencéből* című időszak kiállítás, mely a vonatkozó kutatómunka eredményeinek összefoglalását végezte el egyértelműen az

1363 Az installációt Fekete György tervezte.

1364 <https://magyar-nep-hagyomanyos-kulturaja.neprajz.hu/magyar.ablak.00.php> Letöltés időpontja: 2020. április 22. Mohay 2015.

1365 Szacsay 1993. 4.

1366 Selmeczi Kovács 1997. 20.

1367 Fejős 2000. 34.

1368 Szuhay 2003. 85.

állandó tárlat keretei között be nem mutatható mélységben és részletezettséggel.¹³⁶⁹ Nyilvánvaló módon a nemzetközi érdeklődés, így a külföldi vándorkiállítások között is szerepeltek a látványos és népszerű népművészeti témák.¹³⁷⁰ Több olyan közepes méretű időszaki kiállítás is készült népművészeti tematikában, melyek a készítő gyűjteményfelelős muzeológusok érdeklődését, kutatási irányait tükrözték elsősorban. Közvetlenül nem kapott sorozat megnevezést, de általánosnak tartható, hogy a nagyobb egyházi ünnepeket és népszokásokat megelőzően ahhoz kapcsolódó tárgyakat mutatott be a múzeum, így például elsősorban hímes tojásokat (1993-ban és 1997-ben) és a farsanghoz (busómaszkok 1999), karácsonyhoz kapcsolódó tárgyakat, mint a betlehemek. Ez utóbbi gyűjteményi egység esetében évtizedekkel később megvalósult az a koncepcionális szándék is, hogy elkészült a kétnyelvű gyűjteményi katalógus és egy látványos nagy alapterületű, hosszú ideig látogatható *Betlehem „nagy dolgok a jászolnál történnek”* című időszaki kiállítás is létrejött 2015-17-ben.¹³⁷¹

A múzeumi kiállítások önálló és markáns csoportját jelentették a korszakban mindvégig a fotókiállítások. Érdekes kiemelni azokat a tárlatokat, melyek már témaválasztásaikkal is a társadalom jelentős csoportjait foglalkoztató kérdésekhez kapcsolódtak. Ezek a tárlatok antropológiai, etnográfiai módszerekkel elemezték a jelenségeket – érdemben formálva az intézményi gondolkodás- és beszéd-módot. A munkácsi zsidók között készített fotókból és gyűjtésekből rendezett *Keserű gyökér* (1995), vagy *A társadalom peremén* címen bemutatott kiállítás (1989) is ezek közé tartozik. Ez utóbbival szoros összefüggésben nyílt meg 1993-ban a *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből* című tárlat. Ebben a kiállításban a fotó- és életmódtörténet párhuzamos szálon futott, s eljutott a jelenig.¹³⁷² Egyszerre tudománytörténeti és önreflexív jellegű időszaki kiállításaként értékelhető az 1995-ben megnyílt *Ethno – Phono – Photo – Kinematográfia. A néprajzi hang- és képrögzítés fejlődése* című tárlat. A sokszínű és kreatív technikai megoldásokat alkalmazó népszerű időszaki kiállítás számos módszertani tanulsággal is szolgált az elkövetkező időszakra nézve.

Az 1992 és 1997 közötti évek legemlékezetesebb kiállítása a *Magyarok Kelet és Nyugat között – Nemzeti legendák és jelképek* (1994). A tárlat több éves közös kutatómunka eredményeire épült és a Néprajzi Múzeum munkatársainak szinte teljes közössége dolgozott a megvalósításán. A tárlat a megvalósítás terén is kínált új elemeket. A látogatóknak hálózat szerű, topológiai asszociációs kapcsolatokba állítva kínálta föl a tárgyalat komplex témákat. A kiállítás abból a szempontból is újszerű volt, hogy a kiállított tárgyak többsége más intézményekből került a múzeumba.¹³⁷³ Szintén jelentős arányban más intézményekből származó anyag bemutatására vállalkozott az *Utazások Magyarországon* című kiállítás 1996-ban. Ezen tárlat látványvilágának meghatározó jellemzője volt, hogy minimalizálni törekedett a hagyományos vitrinek alkalmazását és ezek helyett enteriőrök sorozataként kezelte a rendelkezésére álló teret.

Hofer Tamás főigazgatót leginkább a nemzeti kultúra megkonstruálásának folyamata, a népi kultúra kialakítása, ennek a nemzeti kultúrába való beépítése érdekelte. Ezen problémakör számára

1369 Szuhay 2003. 82. A tárlat vándorkiállításaként 1991 és 1994 között szerepelt muraszombati, maribori, ljubljana helyszíneken is. Fejős 2000. 983.

1370 Így pl. 1994-1995-ben a *Magyar népművészet* című tárlat oroszországi helyszíneken volt látható. Fejős 2000. 986. Japánban több városban is sikeresen szerepelt a *Magyar népviseletek és hímzések* című vándorkiállítás 1995-1996-ban. Fejős 2000. 988.

1371 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2015/betlehem.html> Letöltés ideje: 2020. április 30. Ennek a tárlatnak a példáján érdemes föl hívni a figyelmet arra a folyamatra, melynek részeként a kényszerű generációváltás a muzeológusok között akkor és úgy működött a legeredményesebben az intézmény szempontjából, ha a nyugdíjba készülő kolléga mellett 1-2 esztendeig az őt a vonatkozó gyűjteményben váltó fiatal munkatárral tudott együttműködni. Akár gyűjteményi revíziók, akár – mint a betlehemek esetében – gyűjteményi katalógus és időszaki tárlat létrehozásának céljából. Szojka – Foster 2017.

1372 Szuhay 2003. 86. A tárlat vándorkiállításaként szerepelt 1993 és 1995 között több magyarországi városban és Berlinben is. Vö. Fejős 2000. 985.

1373 Szuhay 2003. 91. A tárlat 1996-ban Helsinkiben és Tartuban is megvalósult vándorkiállításaként. Fejős 2000. 986.

nem szűkült le csupán a magyar gyűjteményekre, hanem szélesebb összefüggésekre is nyitott volt. Ezzel összefüggésben értelmezhető az ezekben az esztendőben megélénkülő nemzetközi anyagokat is feltáró tudománytörténeti időszaki kiállítások számának gyarapodása.¹³⁷⁴ 1995 után az állományvédelmi okokból lebontott nemzetközi állandó tárlat helyére több, szintén a nemzetközi tematikába sorolható időszaki kiállítás került. 1997-ben a *Birodalmak peremén – Nomádok és városlakók Ázsiában és Észak-Afrikában* című, vagy az 1999-es *Nem csak sástoll – indián és eszkimó kézművestechnikák* című tárlatok. A nemzetközi tematikát képviselte a külföldi vándorkiállításokként Észtországban, Finnországban, Csehországban is megfordult *Rokonaink Szibériában – Hantik* című tárlat 1991 és 1994 között.¹³⁷⁵

Hofer Tamás utolsó, a múzeumban megvalósult kiállítása (Szacsavay Évával közösen) a *Kalotaszeg – a népművészet felfedezése* (1997) című tárlat volt. Az időszaki kiállításához tudományos konferencia és a tanulmányokat közreadó kötet is kapcsolódott. A Hofer „korszakban” megvalósuló tárlatokra általánosan jellemző volt, hogy egyszerre érvényesült az intézményi alapokra építő hagyománytiszteltet és témaválasztásaikban a releváns társadalmi kérdéseket tárgyaló jellegük.

A kiállításoknak az egyes intézmények életútján belül kitüntetett szerepe hasonló a muzeológusok, kurátorok életében betöltöthöz. Esetenként évtizedes előkészítés, komplex kutatómunka eredményeként készülhet el egy-egy tárlat, mely megvalósítóinak és a megvalósulásnak helyet adó intézmények szempontjából egyaránt korszakosként értékelhető. Nemzetközi téren is ismert az a jelenség, hogy az egyes önmagukat újrafogalmazni kívánó múzeumi intézmények mintegy szimbolikus fordulópontként kezelnek egy-egy időszaki vagy állandó kiállítást. A magyarországi múzeumi közvélemény számára ilyen határkőként volt értékelhető a Néprajzi Múzeum „*Időképek*” című, Fejős Zoltán főrendező-főigazgató irányításával megvalósított tárlata 2001-ben.¹³⁷⁶ A kiállítás hatása messze túlmutatott a Néprajzi Múzeum falain, tevékenységének erőteljes változásán. Ez a kiállítás jellegét, méretét és a hazai viszonyok között szokatlannak ítélnélhető reflektáltságát tekintve is kiemelkedik a sorból.¹³⁷⁷ Korszakhatárnak ítélnélhető ez a kiállítás a jelenből visszatekintve abból a szempontból is, hogy ettől a ponttól kezdve minimális elvárássá lett a Néprajzi Múzeumi tárlatok esetében a kétnyelvűség (magyar–angol), a kiállításvezető vagy katalógus, konzekvens látványterv, esztétikus grafikai munka. Az ezredfordulót követően lényegesen fölerősödik az intézményi kiállítási projektek tervezettsége, stratégia mentén formálódó átgondolt megvalósításának igénye. A nagyméretű terjedelmes kiállítási katalógusok mellett ezektől az évektől rendszeres a kisebb méretben megjelenő katalógustípus is, a kiállításvezető, a *Kamarakiállítás*, illetve a *KépTár* sorozatokban.¹³⁷⁸

Mind témaválasztásával, mind módszertani újszerűségével kiemelkedik az évtized időszaki kiállításainak sorából a *műanyag* című 2006–2007-ben látogatható tárlat. Az élő szociokulturális környezetből származó téma a kortárs múzeumi kutatások komplex bemutatására kínált lehetőséget. Impozáns kiállítási katalógusban nyílt tér a modern anyagi kultúra megközelítéseinek korszerű módszertani kérdéseivel érdemben foglalkozni. Számos szempontból a tárlat az *Időképek* időszaki kiállítás programadó jellegét idézte.¹³⁷⁹

1374 *A Nilustól Szibériáig – Jankó János (1868 – 1902) emlékkiállítás* (1903), *Az ősvallás nyomában: Diószegi Vilmos a sámánok között* (1993), *Reguly Antal (1819 – 1868). Emlékkiállítás születésének 175. évfordulójára.* (1994), *Xántus János Kelet-Ázsiában* (1994), *Az építész és néprajzkutató Vargha László* (1994), *Baráthosi Balogh Benedek ajnu és Amur-vidéki gyűjteménye* (1996) – több Japán városban is bemutatásra került, *Néprajzi Missio – 1896 Katolikus misszionáriusok etnológiai gyűjteménye a millennium évéből* (1996). Idézi Szuhay 2003. 91.

1375 *Két magyar nő Szibériában a sámánok között* alcímmel. Vö. Fejős 2000. 984.

1376 A tárlat ötlete főigazgatói pályázatával összefüggésben már 1997-ben fölmerült. Megvalósításának folyamatát részletesen elemzi Fejős 2003a. 59–60.

1377 Lásd a Tabula 2001. 2. számban olvasható elemzéseket. Fejős 2003a. 57. 1. jegyzetben további hivatkozások.

1378 Lackner 2015. 57–58.

1379 Fejős – Frazon (szerk.) 2007. A kiállítás alkalmat kínált a kortárs életvilágokra vonatkozó elemzések terepeként is. Vö. Frazon 2011. 159–282.

Fejős Zoltán egy évtizeddel készítését követően 2019-ben publikálta egy állandó tárlatként is megvalósítható kiállítási koncepció jellemzőit. *A nép mint látvány* általa javasolt kiállítás azt a komplex 19. századi folyamatot kívánta bemutatni, amelynek során a magyar politikai osztály és a társadalom felfedezi, beilleszti önképébe a népet. Az ötletből forráshiány miatt nem született kiállítás és nem nyílt lehetőség részletező kidolgozására sem.¹³⁸⁰

A Fejős Zoltán főigazgatói irányításával fémjelezhető másfél évtized időszerű tárlatai között erőteljes vonalat képvisel a gyűjteményfeltáró tevékenységhez, a gyűjteményi katalógusokhoz szorosan kötődő kiállítások sorozata. Ennek első darabja, a több szempontból provokatívnek ítélt és formabontó szándékkal megvalósított önreflexív *Itt a helyed!* című időszerű tárlat volt 1999-ből.¹³⁸¹ Ugyanabban az évben az *Európai gyűrűk a Néprajzi Múzeumban* című kiállítás is kapcsolódott gyűjteményi katalógushoz. 2000-ben nyílt meg *A cifraszűr* című időszerű kiállítás. Példaértékű gyűjteményfeltáró kutatómunka látványos eredményeként készült el – párhuzamosan a vonatkozó gyűjteményi katalógussal – a Néprajzi Múzeum nyereggyűjteményére épülő, *Nyeregbe* című időszerű kiállítás 2002-ben.¹³⁸²

A gyűjtemények gyarapításával összefüggésben is készültek időszerű tárlatok. Így került sor az 1999-ben gyűjtött „*Parasztebédő*” – *népies enteriőr a századfordulóról* *A társadalmi idő tárgyai* című kiállítás megvalósítására. A 2001-es kiállításon bemutatott enteriőr nemcsak a páratlanul gazdag népi és népies tárgyi anyagot magába foglaló értéke miatt jelentős, hanem kultúrtörténeti szempontból is, hiszen olyan történelmi jelentőségű személyek kapcsolhatók készítésének körülményeihez, illetve használatahoz, mint Jungfer Gyula (1841-1908) fémműves, a historizmus korának kiváló iparművésze, vagy (Dálnoki) Miklós Béla (1890-1948) egykori miniszterelnök.¹³⁸³

A Néprajzi Múzeum szerteágazó tevékenységével így időszerű kiállításainak bemutatásával kapcsolatban kiváló alkalmat kínált évtizedeken keresztül a Néprajzi Múzeum Napja program.¹³⁸⁴ A múzeum első vezetőjének Xántus Jánosnak a kinevezésére évente március 5-én nagyszabású rendezvénysorozattal emlékezett a Néprajzi Múzeum. A múzeum kiállításait teljessé tevő programkínálat mellett 2003-ban rendezte meg először a Néprajzi Múzeum Napját március 5-én, mely nagy sikert aratott, élénk sajtóvisszhang kísérte. Hagyományosan ezen a napon nyílt meg évente az előző időszak *Új szerzeményeket* bemutató időszerű kiállítás is. Ezek a tárlatok minden évben érzékeltették az intézmény gyarapításának lehetőségeit/korlátait és egyben irányait is, ezáltal közvetlenül formálták a hazai néprajzi muzeológia vonatkozó működését is, egészen a 2017-es épület zárásig.¹³⁸⁵

A múzeum 2003-2004. évi kiállítási programja a néprajzi tárgyak, tények és dokumentációk problematikája köré szerveződött. A két nagyszabású (800 m²) kiállítás – *A kitalált hagyomány. Az aratóünnepről az új kenyér ünnepéig; Eredeti, másolat, hamisítvány: tárgyak párbeszédben* –, de a kamarakiállítások is különböző szempontból vizsgálták a hagyomány, a hagyományalkotás, -átadás kérdéskörét. A múzeumi gyűjtemény kevésbé ismert értékeinek feltárását célul tűzte ki a „*Aki dudás akar lenni...*” *Dudák és dudások a Kárpátokon innen és túl*” című tárlat 2005-ben.

1380 Fejős 2019. 368.

1381 Szuhay 2003. 93.

1382 Gráfik 2002.

1383 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2001/parasztebedlo.html> Letöltés időpontja: 2020. április 24. A nemzetközi gyűjtemények gyarapodásával összefüggésben készült az *Ünnepi viseletek a kínai Jünnan tartományból* című tárlat (2000),

1384 A rendezvények tapasztalatai indokolták, hogy 2018-tól a költözés miatti kényszerű bezárás miatt online térben egy-egy célzott projekttel szerepelt az intézmény a március ötödikei alkalommal. 2021-ben a Nemzeti Összetartozás Éve alkalmából készített „*Trianon Tárgyi emlékei múzeumi gyűjteményekben*” című online adatbázis vált elérhetővé a közönség számára.

1385 A honlapon több újszerzeményi tárlatról is szerepel összefoglaló. https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2007/uj_szerzemenyeink.html Letöltés: 2020. április 24.

A nemzetközi gyűjtemények ritkán, vagy korábban még soha be nem mutatott műtárgyait is igyekezett az intézmény időszaki tárlatain bemutatni.¹³⁸⁶ Ilyen céllal is készült 2002-ben a *Kaméleon* című időszaki tárlat, vagy a 2003. áprilisától látogatható *A kaland nyomában. Tolnai Festetics Rudolf gróf óceániai utazásai* című látványos kiállítás. A Néprajzi Múzeum egykori munkatársa, a hazai kulturális antropológia és etnológia meghatározó alakjának elhunytá után az intézmény emlékkiállítást rendezett „*Csak igaz varázslóké álmai válnak valóra*” *Boglar Lajos emlékére* címmel 2004-ben. Egy izgalmas gyűjteménygyarapítással szoros összefüggésben, régészeti magángyűjtemény állami megvásárlását követően került sor *Sámánszobrok és kőjaguárok. Ecuador ősi művészete* című látványos időszaki tárlat megvalósítására 2005-ben.¹³⁸⁷ Az intézmény különleges értéket képviselő nemzetközi zenei és hangzó gyűjteményeire épült a 2006-2007-ben nagy látogatottsággal működő *Síppal, dobbal, didzseridival... Népek hangszerei a Néprajzi Múzeumból* című időszaki kiállítás. Tanulságos együttműködés részeként készült el 2010-ben az *Aranyba rejtett arcok Arany maszkok Ázsiából a Zelnik-gyűjtemény a Néprajzi Múzeumban* című tárlat, melynek bemutatott anyagát az intézmény kivételesen gazdag kapcsolódó kollektívája tette teljessé.¹³⁸⁸

Példaszerűen fölépített komplex kísérő programokkal, kamaratárlatokkal működött a *(M)ilyenek a finnek? Finnország magyar szemmel* című kiállítás 2009-2011-ben. A Néprajzi Múzeum Európa-gyűjteményének gazdag finn anyaga és más magyarországi múzeumok finn vonatkozású tárgyai mellett a finn kultúra iránt érdeklődők által behozott tárgyak és a MaDok tárgyvásárlási pályázatából vásárolt mai tárgyi világ is megjelent a komplex tárlaton. A kiállítás arra a kérdésre kereste a választ, hogy a magyarok finnekről alkotott képét milyen tényezők alakították és befolyásolták a 19. század végétől napjainkig. A hagyományos kultúra elemeitől elindulva, a finn-magyar kapcsolatokat felvázolva eljutott napjaink meghatározó finn cégeinek termékeihez, a finn példa, a „finn csoda” okainak feltárásához, bemutatásához és értelmezéséhez.¹³⁸⁹

Az archívumi gyűjtemények intézményi hangsúly erősödése a tudományos kutatások mellett olyan közvetlen területen is igazolható, mint az időszaki tárlatoké. Egészen az intézmény költözésével összefüggésben elengedhetetlen bezárásig számos sikeres tárlat valósult meg az archívumi anyagok feltárását végző muzeológusok munkájának eredményeként. Meghatározó eleme volt az ilyen kiállítások sorának a *Boldog/képek* című 2004-2005-ben látogatható tárlat. A komplex szempontokat érvényesítő tárlat számos, hazánkban úttörő jelentőségű szempontot és megközelítési irányt felvállalt így az etnográfia falu képét, a képek társadalmi életét is érzékletesen elemezte és bemutatta.¹³⁹⁰ A korábban szinte már elfeledettnek ítélt Huszka József hagyatékának példaértékű tudományos mélyséfű feltárásával függött össze a rendkívül látványos 2005-2006-os kiállítás, a *Huszka József, a rajzoló gyűjtő* címmel és látványos katalógussal.¹³⁹¹ Szorosan az archívum tevékenységéhez kötődő tárlatként évtizedes kutatási eredmények összefoglalásaként valósult meg 2007-ben a Néprajzi Múzeumban a *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen A Kovács-napfényműterem száz éve* című kiállítás és a szintén látványos katalógus.¹³⁹²

A 21. század első évtizedében is folytatódott az intézményben a leggazdagabb gyűjtemények anyagaira építő, hangsúlyosan magyar etnográfiai anyagot feltáró, érdemi – akár több évtizedes –ku-

1386 A 21. század első évtizedében visszatérő feladatként foglalkozott a múzeumi közösség új, nemzetközi állandó tárlat koncepciójával azonban ez a feladat nem jutott el a tématervi szintnél messzebbre.

1387 A gyűjtemény vitatott státusza miatt rendszeresek az ecuadori diplomáciai megkeresései a Néprajzi Múzeumnak. Gyarmati 2005.

1388 Jelen – Wilhelm 2010.

1389 Szarvas 2009.

1390 Fejős 2005.

1391 Fejős (szerk.) 2006.

1392 Fogarasi 2007. A tárlat utazó változata Gyergyószentmiklóson volt látható 2008-ban.

tatások eredményeit is közreadó időszaki tárlatok sora. Ilyen volt 2002-ben a „*Félre gatyá, pendely*” *Látható és láthatatlan a népviseletben* című, a földszinti terem sorban 400 m²-es alapterületű látványos kiállítás.¹³⁹³ Kiterjedt és eredményes kutatás eredményeinek hiteles és látványos bemutatását célozta a 2007-ben megvalósult „*Virágozódt... anno*” *Az Umlingok Kalotaszegen* című kiállítás. 2009-2010-ben volt látogatható a Fél Edit és Hofer Tamás által folytatott nemzetközi elismertségű átányi kutatással foglalkozó időszaki tárlat az *Egy falu az országban – Átány Emberek, tárgyak, kapcsolatok* címmel. A kiállítás első kísérletként ízelítőt adott a páratlan tudományos vállalkozásból. Forrásanyagát az Átányon gyűjtött, eddig kiállításokon szinte soha nem szerepelt tárgyak, korabeli feljegyzések és a bőséges fotóanyagból válogatott képek alkották.

A Néprajzi Múzeum 2006-ban *Faluforduló* címmel új rendezvény- és kiállítás-sorozatát indította. A Falufordulóban egymást követve „fordultak meg” egyes magyarországi települések, és kaptak különleges bemutatkozási lehetőséget a múzeumban. Kiemelt program és kiállítás keretében mutathatták be a budapesti és az ide látogató külföldi közönség előtt régi és új hagyományait, ünnepeiket és hétköznapjaikat, amelyeket a Néprajzi Múzeum archív fotói és filmjei, dokumentumai és tárgygyűjteményei, valamint a néprajzi jelenkutatás legújabb eredményei együtt tettek teljessé.¹³⁹⁴

A múzeumi kutatásokat, kiállítási programokat érdemben alakító tényezők között az intézménytől független külső befolyásoló elemként értékelhető a komoly pályázati lehetőségeket kínáló tematikus évek, programok, nemzetközi együttműködések működése.¹³⁹⁵

Érdemi és eredményes együttműködés eredményeként valósult meg 2011-ben a Néprajzi Múzeum által koordinált MaDok-program új, mobil időszaki kiállítása az *EtnoMobil 2.0*. Az egyedülálló, lakókocsiban utazó kiállítás 17 hazai múzeum együttműködésével jött létre, célja a mozgás és a kultúra kapcsolatának bemutatása kortárs tárgyak és történetek mozaikos elrendezésével, a látogatók bevonásával.¹³⁹⁶

Kiváló lehetőséget kínált színvonalas időszaki tárlat létrehozására a Nemzeti Kulturális Alap 2008-ra meghirdetett *Reneszánsz éve*. A Néprajzi Múzeum élt a kínálkozó lehetőséggel és rendkívül látványos időszaki tárlatot valósított meg a 18-19. századi népi tárgyak és a reneszánsz kapcsolatának újragondolásával. Az imént felidézett Umling festőasztalos-család tevékenységét bemutató tárlat eredményei is inspirálták bátor vállalkozásként a közkeletű leegyszerűsítő és általánosító vélemények megtörésére a reneszánsz és a népművészet viszonyait illetően a tárlat megvalósítóit. A *Legendás lények, varázslatos virágok – a közkedvelt reneszánsz* című 2008-2009-es tárlat jobbára ismeretlen és feltáratlan gyűjteményi anyag feltárására vállalkozott sikerrel.¹³⁹⁷ A komplex kutatási programra épülő, akár több évtizedes gyűjteményfeltáró háttér munkát igénylő időszaki kiállítások közé tartozik a hosszú időn keresztül 2011. júniusi megnyitásától egészen 2013-ig látogatható komoly szakmai és látogatói érdeklődést kiváltó *Nőek, szőnyegek, háziipar* című tárlat.¹³⁹⁸

2013-ban széleskörű munkatársi közreműködésre épülő középtávú időszaki kiállítási program készült az intézményben. Az útkeresés, az új épületekbe költözés és az ezzel párhuzamosan meginduló új állandó tárlat szakmai előkészítése komplex múzeumi működést tett szükségessé. Ennek volt szerves része több olyan, a kiállítási területen szereplő projekt, melyek tapasztalatai közvetve – közvetlenül

1393 Katona 2002

1394 *Ünnepek és hétköznapok Csömörön* (2007-2008), *Turai utazás múlt és jelen között* (2009),

1395 Az intézményhez szorosan kötődik a *Kiállítási Domino* kortárs tematikájú időszaki tárlatokat megvalósító MaDok programjának több eleme is. Pl. *Kettő, egy pár. Szerelem, udvarlás, esküvő a 20. században* (2006), *Az örökéletű farmer* (2007-2008), *Kortárs ruba-térkép* (2007-2008), *Gyermekvilágok #5 Kinderwelten #5* (2008-2009),

1396 https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2011/etnomobil_2_0_kiallitas_fotomuterem_archivum.html Letöltés ideje: 2020. április 30.

1397 Impozáns katalógus is elkészült Fejős 2008.

1398 Fülöp – Lackner et al. 2012.

szolgálták az új állandó kiállítás tervezésének folyamatát. Ilyennek tekinthetők a *Hónap műtárgya*, a *Hónap kortárs műtárgya* sorozatok, vagy az aulából nyíló, a korábban kihasználatlan térben megvalósuló tematikus kamara tárlatok sorozata. Itt pl. megvalósult egyetlen tárgy típus látványtári elemeket is alkalmazó bemutatása (*Miskakancsóke*) vagy a nemzetközi gyűjtemény kiemelkedő súlyú kongói gyűjteményére épülő anyagából készített kamara tárlat is.¹³⁹⁹

Egyes országos kulturális programokhoz kapcsolódva nyílt alkalom a Néprajzi Múzeum korábban be nem mutatott gyűjteményi elemeinek időszaki kiállításon való megismertetésére. Így a kapcsolódó gyűjteményi anyagból 2009-től kezdve az országos Szakrális Művészetek Hete programjának részeként kamara tárlatok, virtuális bemutatások sorozata valósult meg.¹⁴⁰⁰ Számos tanulságot hordozó intézményközi együttműködés zajlott 2013 és 2017 között a Magyar Állami Operaházzal, melynek részeként az Erkel Színházban a bemutatók közül évadonként három – négy előadáshoz is Néprajzi Múzeumi *kamaratárlatok* csatlakoztak, egy, speciálisan a kiállításokra alkalmassá tett térben.¹⁴⁰¹

2013-ban három olyan – elsősorban saját anyagra épülő – új kiállítása nyílt a Múzeumnak, amelyekhez jelentős kutató-, illetve feldolgozó munka kapcsolódott. A *Saaremaa, Mubumaa és Hiiumaa Az észt szigetvilág néprajzi képe száz évvel ezelőtt* – Bán Aladár gyűjteménye,¹⁴⁰² az *Erdélyen innen, Alföldön túl. A Fekete-Körös-völgy lakói és települései a századfordulón*, valamint a *Több mint szomszéd*, Horvátország európai uniós csatlakozására készült kiállítás. Mindhárom tárlat olyan gyűjteményi anyagokat mutatott be elsősorban melyek soha korábban nem voltak láthatóak-ismertek. A nemzetközi gyűjtemény különleges összefogással megvásárolt kollekciónak mutatta be a Boglár Lajos hagyatékából származó gazdag dél-amerikai indián tárgy kollekciónak épülő *Tollvarázs* című időszaki kiállítás 2014-ben.

A sikeres és szakmailag megalapozott gyűjteményfeltáró tevékenységre épülő időszaki tárlatok létrejötte a távlati új állandó kiállítási programon túl közvetlenül hasznosítható vándorkiállítási projektek bázisaként is működött. Így az *Ácsolt fatornyok – védelmező templomok. Válogatás a Néprajzi Múzeum grafikáiból, fényképeiből* című tárlat is a budapesti bemutatót követően 2013-2014-ben számos magyarországi és határon túli helyszínen is látható volt. A nemzetközi gyűjtemények féltett kincsei közül szintén több helyszínre eljutott a *Kauri és nagyító. Óceániai ékszerek Bíró Lajos gyűjteményéből* című időszaki tárlat. Az egyik legtöbb helyszínen sikeresen bemutatott időszaki kiállítás a már fentebb említett, korábban ismeretlen gazdagságú anyagot feltáró Fekete-Körös völgyi tárlat volt. A külföldi Magyar Intézetekkel intenzív szakmai együttműködések működtek az utóbbi években. Ezeknek részeként került sor a Múzeum archív fotóanyagából (*Műkedvelő pillanatképek. Vajdaság a 20. század kezdetén egy amatőr fotográfus nő szemével*) készült tárlat bemutatására 2015-ben a párizsi Magyar Intézetben, ahol 2016-ban a *Kő kövön* című kiállítás megrendezésére került sor. A tallinni Magyar Intézetben szintén 2016-ban volt látható a „*Síppal, dobbal, nádi hegedűvel...*” *Magyar népi hangszer*ek című múzeumi vándorkiállítás.

Az utóbbi években az archívumi gyűjteményekhez kapcsolódó időszaki tárlatok sorozata új lendülettel folytatódott. Így „*Az igaz hitben végig megmaradjunk...*” *Népénekutatás az 1950-es években* című tárlat 2013-ban korábban be nem mutatott gyűjteményi anyagot feltárva a magyar vallásos népénekutatás Lajtha László és a Lajtha-csoport által feltérképezett, gyűjtött, dokumentált kulturális örökséget mu-

1399 *Két kontinens egy lélekben. Torday Emil kongói gyűjtése* című kiállítás 2015-17. <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2015/ket-kontinens-egy-lelekben.html> Letöltés ideje: 2020. április 30. A Hónap műtárgya sorozat a bezárást követően az online térben folytatódott mindvégig a költözés időszakában, először havonta egy, majd kéthavonta egy műtárgy bemutatásával.

1400 Pl. <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2014/a-nepdaloktol-a-genfi-zsoltarokig.html>, <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2009/az-isten-baranya-agnus-dei-abrazolasok-nepi-targyakon.html> Letöltés ideje: 2020. április 24.

1401 Pl. Donizetti Szerelmi bájjal című operájához a *Szicíliai kordé* című kamaratárlat, vagy a Sába királynője bemutatójához időzített *Népek és vallások Damaszkusztól Gázáig* című kamara tárlat <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/nepek-es-vallasok-damaszkusztol-gazaig.html>, <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/neprajz-az-operaban-1.html> Letöltés ideje: 2020. április 30.

1402 A kiállítást Észtországba is meghívták és ott nagy sikerrel mutatták be több városban is 2015-ben. <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/hazaerkezett-targyak.html> Letöltés ideje: 2020. április 29.

tatta be kották, jegyzőkönyvek, tárgyak és eredeti felvételek segítségével. Az intézmény archívumi filmgyűjteményének ritkán látható értékeire hívta föl a figyelmet az épület rendhagyó, első emeleti kiállítóterében a „*Minden kocka érték*”. *Etnográfus kamerával* elnevezésű nyitott, tematikus bemutatóterében az „*En voltam a gyalogfilmes*” *Keszi Kovács László 1908-2012* című tárlat. A kamara-kiállítás a rendkívüli tehetségű és termékeny, iskolateremtő néprajzi filmes alkotó, Keszi Kovács László etnográfus életútjának főbb állomásait követte végig az általa készített filmek, dokumentumok, fotók, személyes tárgyak és technikai eszközök segítségével.¹⁴⁰³ Párizsban is látható volt a *Műkedvelő pillanatképek. Vajdaság a 20. század kezdetén egy amatőr fotográfusnő szemével* című fotókiállítás 2015-ben.

Az intézmény az utóbbi harminc évben összetett és számos szempontból komoly eredményeket létrehozó kapcsolatot alakított magángyűjtők és műkereskedők körével. A számos sikeres, a gyűjteménygyarapítástól, a kutatómunkán át a közös kiállításokig terjedő komplex kapcsolat egyik legjobb nemzetközi példáját képviselte Tuomas Sopenan a *Ryijy élő hagyomány A finn szőnyeg 1707 – 2012 között* című időszaki kiállítás 2013-ban.¹⁴⁰⁴

2014-16-ban volt látogatható a Néprajzi Múzeumban a *Kő kövön Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából* című tárlat, mely a Holokauszt Emlékév programjának projektjeként jött létre.¹⁴⁰⁵ A Néprajzi Múzeum az emlékezés sajátos formáját választotta. Olyan kiállítást tárt a látogató elé, amely megkísérelte előhívni azt a képet, ami a Holokauszt előtti időszakból a múzeumi anyagra építve megismerhető a magyar vidéki zsidóságról. Mindezt úgy, hogy közben a megmaradó, újraéledő magyar zsidó kultúra elemeire is reflektált. A kiállítás törzsanyagát a Néprajzi Múzeum saját gyűjteménye adta. Ez a kollekció – egy-egy tárgy kivételével – még soha nem szerepelt kiállításon, sőt igazán eddig még a múzeum zsidó vonatkozású anyagának pontos számbavétele, értelmezése sem történt meg. A tárlat erre tett látványos és korszerű módszereket alkalmazva kísérletet: bemutatta a kicsiny, ámde jelentős judaika gyűjteményt.¹⁴⁰⁶

Az 1956-os forradalom 60. évfordulójára emlékező országos program támogatott projektjeként jött létre *A szabadság kódjai. Jelek és jelképek a függetlenség jegyében* című időszaki kiállítás 2016-ban. A tárlat az 1848-49-es és az 1956-os forradalom és szabadságharc összefüggéseire hívja fel a figyelmet a két történelmi esemény szimbólumainak összefüggéseit a múzeum gyűjteményein keresztül elemző kísérletként.¹⁴⁰⁷

Az intézménytörténeti összefoglalás szempontjait szem előtt tartva indokolt jelezni, hogy 2001-től egészen 2017-es bezárásáig a Néprajzi Múzeum Kossuth téri épületében rendezték meg a *World Press Photo* professzionális sajtófotósok díjazott alkotásaiból készülő vándorkiállítását.¹⁴⁰⁸ Szintén több alkalommal került megrendezésre a *Magyar Sajtófotó* éves tárlata a Néprajzi Múzeumban. Egy-egy évben a múzeum saját anyagából, illetve szervezésében kísérő kiállítás is csatlakozott az utazó tárlathoz. Az intézményközi együttműködésekkel (Hagyományok Háza, Népművészeti Egyesületek Szövetsége) szoros összefüggésben voltak láthatóak a Néprajzi Múzeumban az *Élő Népművészet* című időszaki tárlatok (2010, 2015-16). A népi kézművesség legszebb alkotásait bemutató népszerű kiállít-

1403 https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2013/en_voltam_a_gyalogfilmes.html Letöltés ideje: 2020. április 29.

1404 Sopenan 2013.

1405 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2014/k%C5%91-kovon.html> Letöltés ideje: 2020. április 29. A kiállítást számos kísérő rendezvény és kamara tárlat kísérte. Így pl. „*Mióta elvesztettünk téged...*” *A salgótarjáni utcai zsidó temető Nagy Károly Zsolt fotói* című. <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2015/miota elvesztettunk teged a salgotarjani utcai zsidó temeto.html> Letöltés ideje: 2020. április 30.

1406 2017-ben megjelent a Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 24. köteteként a *Zsidó tárgyak* című kötet. Szarvas 2017.

1407 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2016/a-szabadsag-kodjai.html> Letöltés ideje: 2020. április 29.

1408 Tanulságos tény, hogy számos évben a leglátogatottabb kiállítása volt a tárlat az intézménynek, s befogadása komoly bevételi forrást jelentett.

tásokra az előző öt év legfontosabb, legjelentősebb tárgyait, mestermunkáit, mesterremekeit szakmai zsűri válogatta ki a beérkezett több ezer pályamunkából.¹⁴⁰⁹

Szintén az intézményi kiállítási komplexitás érzékeltetése érdekében szükséges a külföldről érkezett, illetve oda meghívott vándorkiállítások, illetve a közös projektként megvalósított tárlatok sorára is fölhívni a figyelmet. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi intézményi együttműködések és a tematikai összefüggések alapvetően formálták az ilyen kiállítások budapesti bemutatásának feltételeit. A korszak elején több osztrák és csehszlovákiai helyszínen is bemutatták a *Magyarország címere a népművészetben* című tárlatot.¹⁴¹⁰

Kiemelkedően sikeres volt a múzeum cifraszűrjeit bemutató „*Fiers Magyars*” című tárlat a párizsi Musée de l’Homme meghívására 2001-ben. Szlovéniából érkezett a *Szerelem a levegőben Szerelmi ajándékok a hagyományos szlovén kultúrában* (2002), vagy a párizsi Musée de l’Homme-ból indult *Mindenki különböző, mindenki egyforma* (2002), az ulmi Donauschwäbisches Zentralmuseum *Háztörténetek* című tárlata (2003). 2004–2005-ben a múzeum nyeregyűjteményének feltárására épülő sikeres időszakos tárlat több külföldi helyszínen is szerepelt.¹⁴¹¹ A *Másik. Évezredes hiedelmek, végzetes téveszmék, kulturális sokszínűség* címmel a Genfi Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum, valamint más európai múzeumok gyűjteményeiből származó bőséges és színes etnográfiai gyűjteményt, korabeli dokumentumokat, kortárs művészeti alkotásokat mutatott be 2008–2009-ben kiváló példajaként a budapesti gyűjtemény kapcsolódási pontjainak alkalmazási lehetőségeire.¹⁴¹² Napjainkban különösen nagy érdeklődést kiváltó témájú volt a Dán Kulturális Intézet *Jégszakadás Klímaváltozások hatásai Grönlandon* című tárlata 2012-ben azt is jelezve, hogy a Néprajzi Múzeum érzékenyen reagál társadalmi múzeumként az aktuális jelenségekre. A klímaváltozáshoz hasonló rendkívül fontos témaként valósult meg a berlini Európai Kultúrák Múzeumának *Casa mare (Nagy tér)* tárlata az intézményben 2012-ben. A kiállítás kultúratörténeti kérdésfeltelesekkel próbálta Kelet- és Délkelet-Európa kulturális kapcsolatait is konfliktusait vizsgálni. A nagy tér nem más, mint Európa keleti, délkeleti régiója, egy történetileg többnemzetiségű, multikulturális terület. 2013-ban a madridi Cigány Kultúra Intézetével közös projekt részeként valósult meg a *Vidas Gitanas Cigányok Spanyolországban* című időszakos kiállítás a Néprajzi Múzeumban. Ebben az évben voltak láthatóak a berlini Európai Kultúrák Múzeuma Kelet-Közép- és Délkelet-Európa Koordinációs Központjának vendégkiállításai a Néprajzi Múzeumban a *Találkozások* című kiállítási sorozatban.¹⁴¹³ A nemzetközi gyűjtemény gyarapításához is hozzájárult a *Vietnami porcelán – törekeny múltidézés* című a vietnami köztársasági elnök magyarországi látogatására időzített tárlat.¹⁴¹⁴ 2014-ben a katasztrófa sújtotta japán régió kultúráját bemutató *Egy hányatott sorsú vidék Tóboku kézműves hagyománya* című vándorkiállítás volt látható a Kossuth téren.

Nem csupán saját gyűjteményi elemeket alkalmazó kiegészítésekkel befogadott projektként működött a Szabadkai Városi múzeummal közösen megvalósított rendkívül népszerű időszakos kiállítás, a *Bicikliváros Szabadka – Budapest* című tárlat 2014-ben. A kiállítás a 19. század második felétől kezdve tárgyakon, szövegeken és fotókon keresztül dolgozta fel a kerékpározás történetét a két városban. Hasonló módon nem egyszerűen egy befogadott tárlat budapesti bemutatásaként működött, hanem a zsolnai *Považské Múzeum* vonatkozó gazdag anyagát szervesen a budapesti koncepcióhoz alkalmazó nagy alapterületű és látványos kiállítás volt a *Megvetés és önbecsülés Igaz történet Üstfoltozóról, Dróttostótról, Teknőscigányról* című tárlat 2014–15-ben. A kiállítás az intézményi küldetés részeként a hazai

1409 https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2010/elo_nepmuveszet.html Letöltés ideje: 2020. április 28.

1410 1989–1992. Bécs, Kittsee, Prága, Pozsony. Fejős 2000. 983.

1411 Vendégkiállítás a Szlovén Néprajzi Múzeumban (Ljubljana), illetve Freilichtmuseum Ensemble-ban, Gerersdorf, Ausztriában.

1412 https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2008/a_masik.html Letöltés ideje: 2020. április 24.

1413 A *Duna menti németek fényképes történetei*, és a *Véménd 1916–1920 Egy falusi tanító fotográfiai* című időszakos kiállítások.

1414 https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2013/vietnami_porcelan_torekeny_multidezes.html Letöltés ideje: 2020. április 29.

nemzeti és etnikai kisebbségek életmódjának, társadalmi helyzetének és kulturális szokásainak bemutatását célozta, annak érdekében, hogy aktívan segítse a különböző csoportok közötti közeledést, egyúttal hozzájáruljon az alávetett csoportok önbecsülésének növekedéséhez, a velük szembeni előítéletek csökkentéséhez.¹⁴¹⁵

A társadalmi múzeumi küldetéssel szoros összefüggésben az aktuális, érzékeny jelenségek (*Hot Spots*)¹⁴¹⁶ múzeumi megközelítésére jó példa a migrációval foglalkozó múzeumi tevékenység. Célzott tudományos kutatási projekttel összefüggésben a 2015-ös menekülthullám kivételes hazai múzeumi reflexiójaként értékelhető a speciális nemzetközi közegben és korszerű módszertannal megvalósított *Talált tárgyak. Interaktív padlótárlat és fotókiállítás* a szerb-magyar határnál gyűjtött tárgyakból a Sziget Fesztiválon, ami 2016 nyarán volt látható. A kiállítás hátterét az adta, hogy a Néprajzi Múzeum egyik kutatócsoportja a 2015 nyarán felerősödött menekülthullám egyik meghatározó állomásán, a szerb-magyar határövezetben járt. A kutatók Röszkénél és Ásotthalomnál terepbejárás során tárgyakat gyűjtöttek és fotódokumentációt készítettek. A tárlat a látogatókat párbeszédre hívta, hogy közösen próbálják meg értelmezni a tárgyakba sűrített élethelyzeteket, személyes sorsokat.¹⁴¹⁷

Szintén külső helyszínen – a Magyar Nemzeti Galériában megnyílt *Picasso – Alakváltozások* című kiállítással párhuzamosan – valósult meg a Néprajzi Múzeum nemzetközi gyűjteményére építő korszerű elemzési kísérletként értékelhető látványos *Perspektívák Művészet és etnográfia* című kamara tárlat 2016-ban.¹⁴¹⁸ A kiállítás szervesen kapcsolódott a formálódó új múzeumi állandó kiállítás koncepciójának egyes kérdéseire.

Az utolsó nagylélegzetű időszak kiállítás, melyet a Néprajzi Múzeum költözése előtt búcsúzásként a Kossuth téri épületben valósított meg, a témaválasztásával az átmeneti helyzetre utaló *Bocskor, csizma, paduka. Kalandozás a lábbeli körül* című tárlat volt 2017-ben.¹⁴¹⁹ A kiállítás a Néprajzi Múzeum gyűjteményének egy tárgy típusa, a lábbelik példáján mutatta be a néprajzi tárgy idő- és térbeli változatosságát, használatának és jelentéseinek gazdagságát. Kísérletet tett arra, hogy a Múzeum Kárpát-medencei és nemzetközi lábbeli anyagának jelentős részét, csaknem kétszáz év különféle tárgyait egymás mellé helyezve a merítést együtt értelmezze. A kiállítás nem teljes öltözetek részeként láttatta a lábbeliket, s az anyag nem volt sem időrendi sem régiók szerint sorba rendezve. A tárlat az új állandó kiállítás koncepciójának kidolgozásához is értékes tanulságokkal szolgált.

2017 végén a Kossuth téri épület a látogatók előtt bezárt, annak érdekében, hogy a korábbi kiállítási terekben is a költözés – csomagolás szakmai munkaállomásait lehessen kialakítani. A komplex tevékenység azt igényelte, hogy az intézmény kiállítási programját hangsúlyosan külső helyszíneken valósítsa meg átmenetileg. Sikerült olyan időszakos vándorkiállítási projektet kidolgozni, melynek elemei számos hazai és határon túli bemutatáson sikeresen működtek. A számos tárlat között az intézmény összetett tevékenységi és küldetési jellemzőit érvényesítő projektek szerepeltek¹⁴²⁰: *A szerelem kertjében Szerelmi ajándékok a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben* című kamara tárlat a Don Giovanni opera Erkel Színházi bemutatójához igazodva készült. *Mindenkéinek ismerős dolgok 1-2.* A Budapesti Metropolitan Egyetem hallgatóinak és a Néprajzi Múzeum kutatóinak kiállítása két verzióban is létrejött, kapcsolódva az intézményi MaDok programhoz. *Az egzotikus cigány. Cigány a művészetekben* című kamara tárlat, vagy a *Húzd rá cigány!* című vándorkiállítás a cigányzenekarok és híres zenészek történetét is tárgyalta. Ez utóbbi tárlat hazai helyszínek mellett lengyelországi városokban a Lengyel – Magyar Kulturális

1415 https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2014/megvetes_es_onbecsules.html Letöltés ideje: 2020. április 29.

1416 Vö. Fejős 2017. 237-238.

1417 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/talalt-targyak.html> Letöltés ideje: 2020. április 30.

1418 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/perspektivak.html> Letöltés ideje: 2020. április 30.

1419 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2017/bocskor-csizma-paduka.html> Letöltés ideje: 2020. április 30.

1420 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok> Letöltés ideje: 2020. április 29.

Évad programjaként működött. A nemzetközi gyűjtemény értékeit felvillantó *Tea és legyező A japáni gyűjtemény a Néprajz az Operában* sorozat részeként készült. A migráció aktuális témájával foglalkozott az *Íszét szájd szőri – batártalan szerelmek. Vegyes házasságok történetei és tárgyi emlékei* című (a Néprajz az Operában kiállítás sorozat 11. egysége) kiállítás. A kamarakiállítás témája a *West Side Story* című musical történetének ellenpontozása volt: olyan, bevándorlók és magyarok között kialakult szerelmek bemutatása, amelyek beteljesültek, együttéléssel, házassággal, családalapítással végződtek. Erdélyi múzeumokban szerepelt *A székegykaputól a törülközőig Szjinte Gábor gyűjtései* című, az archívumban feltárt gyűjteményre épülő kiállítás, melynek eredményei közvetlenül megjelennek a tervek szerint az új állandó kiállításban is. 2018-at követően a Néprajzi Múzeum átmenetileg leállította még ezeket a külső helyszíni megjelenéseket is a biztonságos feladatellátás érdekében.

A Néprajzi Múzeum a hagyományos kiállítások mellett már 1996-tól elindította a virtuális tárlatainak sorozatát. A sikeres időszaki tárlatok virtuális verziói közül a *Kalotaszeg* (1998), vagy az „*Itt a helyed! Székek kiállítás SZÉKKIÁLLÍTÁS A WEBEN Foglalj helyet!* (1999) című tárlatok voltak az ezredforduló előtt a legnépszerűbbek.¹⁴²¹ A korábbi virtuális tárlatok folyamatosan elérhetőek maradtak az intézmény új honlapján is. *Így az Istenek arca: afroamerikai oltárok*, vagy az „*Éljen a Hazá!*” 1848-49 emlékezete című ünnepi kiállítás is hasonlóan *A régi világ falun* című megújított változatban elérhető fotókiállítás anyagához.¹⁴²² 2003-tól elérhető a honlapon keresztül a látványos *A cífraszűr* című tárlat. 2012-ben készült Fejős Zoltán vezetésével az utolsó időszaki kiállítás az intézményben, melynek virtuális verziója Rakosi60@neprajz.hu címen szintén megtalálható a honlapon.

Az intézményi stratégiával összhangban a MaDok program hangsúlyváltásával és útkeresésével összefüggésben több virtuális kiállítás is megvalósult az utóbbi években. Ezeknek a tárlatoknak a múzeum épületében, vagy speciális külső helyszínen volt látható az eredeti verziója. A *Tárgyas ragozás – szubjektív etnográfia* című kiállítás, vagy a 2014-ben készült, Fejős Zoltán 60. születésnapját köszöntő *Múzeumbáló* című projekt¹⁴²³, illetve az együttműködés és részvétel korszerű múzeumi működési megoldásaira is reflektáló, eredetileg a múzeumban 2015-ben bemutatott, majd virtuális megoldással 2017-től elérhető *Ellenpedagógia a tóparton* című virtuális tárlat.¹⁴²⁴

Az intézmény költözésével összefüggő stratégiai döntés eredményeként készültek el olyan időszaki kiállítások virtuális projektjei, mint a Boglár Lajos amazóniai tárgyait bemutató *Tollvarázs* című (2016), vagy a számos hazai és külföldi helyszínen is bemutatott népszerű vándorkiállításra épülő *Erdélyen innen, Alföldön túl* (2016) Györffy István Fekete-Körös völgyi kutatásait feltáró virtuális tárlatok. A *Kő kövön Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából* című izgalmas gyűjteményfeltáró kísérletet megvalósító időszaki tárlat szintén szerepelt hazai és külföldi helyszíneken is, majd 2017-ben elkészült a virtuális verziója is.

A virtuális tárlatok között különös jelentőségűnek értékelhető a 2017-ben bezárt, majd a költözéshez szükséges munkaterület kialakítása miatt lebontott, még 1991-ben megnyílt *A magyar nép*

1421 1996 és 1999 között 5 virtuális kiállítás és 2 múzeumi séta készült el. Fejős (főszerk.) 2000. 1003-1004.

1422 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok?filter=virtualis> Letöltés ideje: 2020. április 22.

1423 A kiállítás a Néprajzi Múzeum 15 évének szakmai áttekintésére vállalkozott – néhány meghatározó tartalmi és módszertani sűrűsödési pont fragmentált bemutatásával. Fejős Zoltán múzeumi működésével összefüggő, a múzeumi gondolkodásmódhoz és a múzeumtudományhoz kapcsolódó fogalmak, koncepciók, elemzések és alkotások kerültek előtérbe. A kiállítás helyszíne: **MaDok LABOR**, Budapest, Lövéde tér 4. volt. (A MaDok LABOR a Néprajzi Múzeum ideiglenes, kísérleti kiállítóhelyeként működött 2014-15-ben, ahol kortárs témák, mai megközelítések voltak láthatóak a múzeum épületén kívüli városi térben, egy évek óta üresen álló épületben.)

1424 <https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/muzeumhalo.html>,
https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2013/targyas_ragozas_%E2%86%92_szubjektiv_etnografia.html
https://www.neprajz.hu/kiallitasok/kulso-helyszinu/targymutato_nyitott_muzeum_es_szabadegyetem.html
https://www.neprajz.hu/kiallitasok/idoszaki/2015/ellenpedagogia_a_toparton.html Letöltés ideje: 2020. április 30.

hagyományos kultúrája című állandó tárlat anyaga, amely 2019-ben az intézmény honlapján keresztül minden korábbi hasonló tárlathoz mérten lényegesen komplexebb megoldással készült. A virtuális tárlat, amely a magyar parasztság egykori életének tárgyi világába enged betekintést a 18. század végétől az első világháborúig terjedő időszakban, mintegy háromezer tárgyat, több ezer fotót, iratanyagot tartalmaz. A cél az volt, hogy a bezárás pillanatában látható kiállítást minél teljesebb módon megörökítve, maradjon továbbra is megismerhető. Ehhez a kiállított tárgyak, fotók, szövegek, filmek számbavétele mellett a kiállítással kapcsolatos, évtizedek során felhalmozott dokumentumokat: népszerű és tudományos szövegeket, kritikákat; videóinterjúkat, tárlatvezetéseket is rögzítettek az alkotókkal és interpretátorokkal, végigfotózták a tereket és virtuális séta készült. Mindezekből állt össze azután a sokszínű és rétegű anyag, amely újra hozzáférhetővé teszi a kiállítást.¹⁴²⁵

A Néprajzi Múzeum utóbbi három évtizedes kiállítási tevékenységének összefoglalása igazolja az intézmény szaktudományi műhelyként is messzemenően értékelhető komplex tevékenységét. Az alfejezetben szereplő saját megvalósítású tárlatok mindegyikéhez gyűjteményfeltáró kutatómunka, egyes projektek esetében akár évtizedes egyéni kutatói programok kapcsolódtak.

1425 <https://magyar-nep-hagyomanyos-kulturaja.neprajz.hu/magyar.start.php> Letöltés időpontja: 2020. április 22.

Összefoglalás

A Néprajzi Múzeum, mint korszerű szemléletet képviselő társadalmi múzeum elsősorban a társadalom mozgásaival, a mindennapi élettel foglalkozik, és ezeket a – múltra és jelenre egyaránt vonatkozó – tapasztalatokat és tudásokat illeszti be a múzeum prezentációs gépezetébe, a társadalmi elkötelezettség hangsúlyozásával. A gyér hazai példák ismeretében, kitekintéssel a nemzetközi tapasztalatokra 2013-ban kiérlelt küldetésnyilatkozatot fogalmazott meg, majd fogadott el a Néprajzi Múzeum tudományos munkatársainak közössége:

A Néprajzi Múzeum Európa egyik legkorábbi néprajzi múzeumaként 1872 óta gyűjti, archiválja, óvja, kutatja és közvetíti a magyarországi, az európai és az Európán kívüli közösségek hagyományos és modern kulturális emlékeit. Tárgyak, képek, szövegek, hangok és gondolatok gyűjteménye, amely a világ megismerésének gazdag és sokrétű forrása. A Néprajzi Múzeum társadalmi múzeumként a múltbeli és a jelenkori tárgykultúra, valamint a társadalmi jelenségek kutatásának és bemutatásának reflexív helyszíne. A néprajztudomány, az európai etnológia, a kulturális antropológia első számú magyarországi intézménye, múzeumtudományi műhelye. Gyűjteményének és tudáskészletének köszönhetően a Múzeum más tudományok és a művészet számára is kiindulópontot jelent a kulturális emlékezet, a kulturális sokszínűség és a változó identitások megértéséhez, elfogadásához és tiszteletéhez. A tudás, az élmény és a tapasztalat összhangjával lehetőséget teremt a közösségi és egyéni értelmezések, viszonyulások megfogalmazására.¹⁴²⁶

Az intézményi költözéssel párhuzamosan készülő intézményi stratégia nyilvánvalóan nem előzmények, komoly előtanulmányok nélküli. Több évtizedes elemei is vannak a stratégiai tervezés előmunkálatainak a Néprajzi Múzeumban. Messzemenően ilyennek értékelhető Fejős Zoltán főigazgató tudatos és átgondolt gyűjteményfeltáró programja. *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* című kötetben az egyes részletesen elemzett és bemutatott gyűjteményi fejezeteknek a főszerkesztő szándékai szerint markáns külön egysége volt az érintett gyűjtemények jövőjének, fejlesztési irányainak a rögzítése.

A néprajzi tárgygyűjtés mai szükségletei, lehetőségei, követelményei és a néprajzi gyűjtemények jövője is igénylik a tudományos elemző munkát. A Néprajzi Múzeum jelenlegi tárgyállományát hiba lenne rendszeres gyűjtőmunka eredményének tekinteni, nyilvánvaló, hogy gyarapodása nem volt független az ötletszerűségtől s más hiányosságoktól sem.¹⁴²⁷ A műkereskedelem egyértelmű hatással volt és van az etnográfia tárgykoncepciójára. Át kell gondolni a műtárgy- és régiségkereskedelem szereplőihöz fűződő viszonyt. A tárgyakkal kapcsolatos értékképzésben érzékelhetően érvényesül a műtárgypiac léte, hatása. A műkereskedelemmel való viszony elemzése része szaktudományunk önreflexiójának, a tárgygyűjtést leíró kritikai elemzéseknek. A múzeumi eljárások megteremtették az értelmezés, a tudás bázisát, mindazt, aminek jegyében saját tevékenységük zajlik.¹⁴²⁸

A tárgy gyűjtemények mellett az archívumi gyarapodás tervszerűsége is kiemelten fontos eleme az intézményi stratégiáknak. Az aktív archívumi tervezett dokumentálás, mint a gyarapítás erőteljes iránya messzemenően indokolt a Néprajzi Múzeum újra formálódó feladatrendjének részeként is. A hétköznapi működés tapasztalatai alapján a passzív gyarapodási tendenciák részeként további archívumi jellegű hagyatékok múzeumokba kerülése várható és indokolt is egyben. Célszerű az intézményeknek az ilyen jellegű állomány gyarapításra kiemelt figyelmet fordítania. A külön gyűjteményként

1426 <http://www.neprajz.hu/tartalom.php?menu2=17> Letöltés ideje: 2014. október 14.

1427 Fejős 2000. 18.

1428 Fejős 2003b. 22.

kezelés viszont csak jellegénél, illetve méreténél egyaránt kimagasló hagyatékok esetében célszerű megoldás. A múzeumok korábbi munkatársainak, a szaktudomány jelentős művelőinek az intézményekhez kapcsolódó archívumi anyagai jelentős értéket képviselnek. Azonban ezen anyagok feldolgozásakor egyöntetű tapasztalat, hogy gyakori a duplum, másolati anyagok szerepeltetése. Az intézménytörténeti adattári- és fotóanyag gyarapodása várhatóan felgyorsul a nyugdíjasoktól származó anyagok gyarapodásával. Indokolt a múzeumok nyugdíjba került munkatársaitól fokozatosan a felhasználható és az archívumok, illetve az intézmények számára értékes dokumentumok összegyűjtése, illetve ugyanilyen fontos a már a gyűjteményekben lévő anyagok esetében az elmúlt évtizedekben összegyűjtött személyes ismereteiknek felhasználása, pl. az azonosítások, a digitalizáláshoz is fontos hiánypótlások. A nyugdíjasok és az intézmények számára az egyik leginkább értékes együttműködési lehetőség az archívumi szakmai tevékenységben történő közreműködés.

A kultúrpolitikai döntések eredményeként megindult költözés előkészítési folyamat nyilvánvalóan lehetőséget kínál a Néprajzi Múzeum számára strukturális változásokra is. A Néprajzi Múzeum a létező gazdag és sokrétű gyűjteményi adottságot kívánja hasznosítani a mai nemzetközi múzeumi tendenciákkal összhangban álló szemléletmód érvényesítésével és a legkorszerűbb muzeográfiai technikák alkalmazásával. Az intézmény kiemelkedően épít a közönséggel való együttműködés, a nyitottság és a társadalmi felelősség, a fenntarthatóság elveire. Ezeket a jellemzőket képviselik a műszaki tervezés során megfogalmazott területi igények – messzemenően építve a Kossuth téri állapotból származó tapasztalatokra. Az új épületekbe költözés semmi esetre sem jelenti a meglévő intézmény változatlan áttelepítését, hanem minden szempontból az intézmény újragondolását igényli. A Néprajzi Múzeumnak meg kell haladnia a korábbi kötöttségeket, korlátozottságokat, a pillanatnyi működési adottságokból adódó rossz kompromisszumokat. 2019. decemberében a kulturális törvény módosításával a Néprajzi Múzeum és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum is bekerült a Nemzeti Kulturális Tanács kulturális stratégiái intézményeinek a körébe. Ezáltal megnyílt a lehetőség ágazati stratégiai programok kidolgozásán keresztül távlatos intézményi feladatvállalás részeként meghatározó projektek és széleskörű együttműködések kialakítására, működtetésére.

A Néprajzi Múzeum adottságainál fogva nem lokális, hanem társadalmi jellemzőkkel és globális kontextussal rendelkezik – a magyarországi néprajzi muzeológia terepén egyedülként. A Múzeum legerősebb identitása történeti öröksége: a gyűjteménye; feladata pedig ennek az örökségnek a továbbvitele, ami már önmagában is lehetőséget teremt arra, hogy saját tárgyát – a kultúrát és a társadalmat, annak hétköznapi és populáris jelenségeit – átfogóan, nemzetközi kitekintésben tárgyalja. Ezt korszerű, jelenre nyitott, közérthető és kritikai módon képes közönsége számára láthatóvá, érthetővé, élvezhetővé és élményszerűvé tenni – s ebben kínál 150 éves története során először számára tervezett és épített épületeibe költözése minden korábbi időszaknál nagyobb esélyt.

A világ néprajzi, antropológiai múzeumai, szabadtéri néprajzi kiállításai az utóbbi néhány évtizedben jelentős változásokon mentek keresztül. Széleskörű kritika ért számos intézményt történelmük – gyarmatosítással való kapcsolatuk, a támadók szerint elavultnak tűnő céljaik és küldetéseik miatt. A kritika hatására a néprajzi-etnológiai-antropológiai múzeumok politikai és identitásviták terepeivé váltak. Számos intézmény vizsgálta fölül saját múltját, korábbi gyűjteményi, kiállítási és közönségkapcsolati stratégiáját, alakította át küldetésnyilatkozatát, programstruktúráját. Az útkeresés okai sokrétűek, irányai nem választhatók el az egyes országok történelmétől, etnikai összetételétől, nemzet- és kultúrpolitikájától, de ugyanúgy hatással vannak rájuk a globális társadalmi változások és a múzeumi világ új módszertani megközelítései is. Miközben a hazai és nemzetközi látogatói statisztikák fokozatosan növekvő érdeklődést igazoltak, érzékelhetővé vált a 2000-es években egy nagyfokú elbizonytalanodás – elsősorban a nyugat-európai etnográfiai/antropológiai intézmények körében. Olvasható

volt olyan szándékoltan provokatív megfogalmazás is, mely szerint a néprajzi múzeum „*halott*”, illetve, hogy „*kannibálként működik*”. Túlélte önnön hasznosságát és nem képes betölteni történeti feladatát.¹⁴²⁹ Olyan vélemény is felbukkant a diskurzus során, hogy „*fel kellene gyűjtani a néprajzi múzeumokat*”.¹⁴³⁰

Tudományos projekt is szerveződött az átalakulási folyamatok elemzésére, mely 2008 és 2013 között működött, *Ethnography Museums and World Cultures* címmel. Tíz európai néprajzi múzeum vett részt ebben a kiterjedt kutatásban hangsúlyosan azzal a szándékkal, hogy fogalmazzák újra küldetésüket, vállalásaikat. A kutatás a budapesti Néprajzi Múzeum aktuális helyzetét ismerve különösen izgalmas kérdéseket is felvállalt: Mit jelentenek a hosszú ideje működő épületek szempontjából az új épületek, a költözések? Mit vállalnak föl a múzeumok az új állandó kiállítások küldetéseként? Az aktuális projektek vajon a néprajzi múzeumoknak a kortárs társadalomban betöltött szerepének újra-gondolásáról tanúskodnak? Mennyire fontos az etnográfia elemző szerepe kortárs világunkban?

Az európai etnográfiai múzeumokban lezajlott változási folyamatok tömör összefoglalása közvetlenül kapcsolódik az etnográfia magyarországi múzeumi műhelyeinek tevékenységéhez is. A néprajzi múzeumoknak hosszú és megkülönböztetett történetük van. Jelentős szerepet játszottak a tudomány szak létrejöttében. A disszertációban összefoglalt elemzések, kutatási eredmények és esettanulmányok révén ezekre a nemzetközi múzeumi diskurzusban is eleven kérdésekre is igyekeztem választ kínálni.

A 20. század közepétől felerősödő kritikai hangok a néprajzi múzeumok megmerevedett működési modelljével összefüggésben esetenként erőteljesen megfogalmazott kérdéseket tettek fel. 1969-ben William Sturtevant a Smitsonian Institution munkatársa így tette fel a kérdést: *Szüksége van-e az antropológiának múzeumokra?*¹⁴³¹ Sajátos egybeesés, hogy Hoffmann Tamás a Néprajzi Múzeum frissen kinevezett főigazgatója is ebben az évben fogalmazta irányadó tanulmánya címét: *A tudomány forrásai-e a néprajzi múzeumok gyűjteményei?*

Sturtevan egyébként odáig jutott provokatív szándékú felvetésében, hogy szerinte a néprajzi múzeumok olyan megkövesedett intézmények, amelyeknek olyan rossz hírük van, mint egy bordélyháznak. Ettől a szélsőséges véleményről mozdult el a néprajzi múzeumok korszerűsödésének és újrapozicionálásának folyamata. A posztkoloniális kritika, a posztstrukturalista reflexivitás az antropológia tárgyi fordulatához szorosan kötődött. Az antropológia és a múzeum innovatív észrevételeken és kölcsönhatásokon alapuló megújuló kapcsolata az utóbbi évtizedekben épült föl.¹⁴³² Az új nézőpont megszületésének és formálódásának intellektuális kontextusa Észak-Amerikához kötődik. Az új múzeumi modell, mely a tárgyak társadalmi életére is tekintettel volt, elterjedt napjainkra Európában is. A metodikai megújulás igénye a klasszikus „*Sachkulturforschung*” múzeumi intézményi körben zajló programjait is alakította az utóbbi évtizedben.¹⁴³³ Hoffmann Tamás fölvetésével összefüggésben indokolt annak megállapítása, hogy szerepe volt abban, hogy a múzeumok egyre inkább, egyre tudatosabban törekedtek arra, hogy a tárgyakat „forrásnak” tekintsék, ne csupán raktári és kiállítási tárgynak.¹⁴³⁴ A néprajzi tárgytipológia és a hozzá kapcsolódó tárgyföldrajz és tárgytörténet

1429 Harris – O’Hanlon 2018. 10.

1430 Pagani 2018. 24.

1431 Harris – O’Hanlon 2018. 11.

1432 Olyan fogalmak szereplését hozta el ez a diskurzus, mint pl. a „*Dark Anthropology*”. Wellgraf 2020. 11. A Távol-Keleten is élénk, vonatkozó szakmai diskurzusra utal az osakai *Bulletin of the National Museum of Ethnology* 2020-as 1. számában megjelent terjedelmes elemzés Hayashi – Iida 2020. 115-169. A japán és a német néprajztudomány közötti együttműködés a muzeológiai területtől függetlenül is izgalmas eredményeket hoz. Vö. Moser (2018) által szerkesztett kötet 19 tanulmánya.

1433 Walz 2015.

1434 Appadurai (1986) és Hofer Tamás (1983) művei ösztönözték a tárgyak kutatásának új irányzatát, előtérbe vonva a tárgyszociológiai megközelítéseket, ami korábban háttérben maradt. a hazai etnográfiában Kiss Lajos kezdett foglalkozni a „tárgyak életével”, majd a Fél Edit kezdeményezte múzeumi Átány-kutatás és tárgygyűjtemény érvényesítette a tárgyszociológiai szempontokat, a korábbi tárgytörténeti kutatások mellett.

nélkülözhetetlen ismereteket nyújt a régészet és nyelvtörténet, szótörténet kutatói számára is. Ezért a következetes gyűjteményfeltáró kutatómunka eredményeként elkészült néprajzi tárgykatalógusok a rokontudományok számára is forrásértékűek, hasonlóan a történettudomány oklevéltáraihoz, az irodalomtudomány kritikai forráskiadványaihoz. Az értekezésben kiemelten szerepel a Néprajzi Múzeum „tudományos műhely” szerepének bemutatása. Indokolt ennek a szerepnek a kontinuous jellegét hangsúlyozni. A budapesti intézmény elsősorban Jankó János tevékenységétől kezdve nem is csupán egy tudományszaknak volt a műhelye.¹⁴³⁵ A Néprajzi Múzeum tudományos tevékenysége az utóbbi évtizedekben is kiemelkedő eredményességgel folyt és ma is folyik. Jól mutatják ezt tudományos kiadványai, sorozatai, nemzetközi sikerei (pl. etnofilm téren).

A megújulás szükségességét fölismerő intézmények új kiállítási formákat és új stratégiákat (új kiállítások, interaktív megoldások, kutatási projektek) alakítottak ki. Az elmúlt néhány évtizedben a néprajzi múzeumok újradefiniálták magukat. Néhány intézményt bezártak, átterveztek, átrendezték állandó tárlatait.¹⁴³⁶ Így pl. a londoni *Museum of Mankind*ot 1997-ben bezárták, Leidenben vagy Bécsben (új neve *Weltmuseum*) az etnológiai (*Völkerkunde*) múzeumok rekonstrukción mentek keresztül és új állandó kiállítások készültek. Az ember múzeumai közül a párizsi *Musée de l'Homme* költözésekor új nevet is kapott. Szintén párizsi példa az épület külső jegyeit és a küldetés változását önreflexíven értékelő *Museum of Immigration* (korábbi neve: *Colonial Museum*) átalakításának folyamata.¹⁴³⁷ Néhány múzeum megtartotta nevében a néprajzi megnevezést, újabban azonban több intézmény a világkultúra múzeuma nevet vette fel.¹⁴³⁸ A névváltásokban is érzékelhető identitásválság nem érte el a budapesti Néprajzi Múzeumot, miként a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumot sem. Leszögezhető, hogy hazánkban érdemben nem merült föl az intézmények nevének megváltoztatása.

Az alapkérdés, ami fölmerült a nemzetközi szcénában az volt, hogy mi a néprajzi múzeum?¹⁴³⁹ A budapesti intézmény készülő új állandó tárlatai közül a legnagyobb alapterületű és leggazdagabb műtárgykollekción bemutató gyűjteményi kiállítás koncepciójának is gyakorlatilag ez az identitáskérdés volt az alapja. Miközben a néprajz identitástudományi megítélése széleskörben elfogadott a néprajzi múzeumok identitásával foglalkozó kérdésfeltevés Magyarországon – sőt tágabb közegben így Közép-Kelet Európában – még esetenként meglepő reakciókat válthat ki.¹⁴⁴⁰

Számos olyan eszköz van, amely egy néprajzi múzeumot keretbe foglal, illetve jelzi jelenlétét a közönsége számára, a bejárat fölött föltüntetett névtől a gyűjtemény és a kiállítások otthonául szolgáló épület építészeti stílusáig. Ezért tekinthető különösen fontos elemnek a Néprajzi Múzeum véglegesnek szánt új modern és számára készült épületekbe költözése. Az új városligeti épületnek még kivitelezés alatt lévő külső homlokzati megoldása egyértelművé teszi – a név szerepeltetésén túl természetesen – a belül működő intézmény jellegét. Hiszen az egyedülálló, különleges építészeti megoldásként meg-

1435 Már Jankó embertani laboratóriumot, embertani gyűjteményt állított fel, s helyet adott Vikár viaszhenget-gyűjteményének és a fonográfoknak, s munkatársai között az embertan és az etnomuzikológia kiválóságai vezető szerepet kaphattak (pl. Seemayer, Bartucz, Lajtha, Sárosi stb.).

1436 Részletesen lásd Pagani 2018. 32-35.

1437 A 2000-ben induló változás előzményeit és tapasztalatait is összefoglalják 2017-es tanulmányokban Anne Monjaret és Mélanie Roustan. Monjaret – Roustan 2017. 216-236.

1438 Még az olyan ikonikusnak számító múzeumok, mint a Louvre vagy a British Museum is fontosnak érezte, hogy 2002-ben közös nyilatkozatban tisztázza intézményeik nemzetközi gyűjteményeinek identitását. Tömören a gyűjtemények megtartását az indokolja, hogy nem nemzeti, hanem egyetemes érdekeket szolgál. Harris – O'Hanlon 2018. 12.

1439 Harris – O'Hanlon 2018. 12.

1440 Tanulságos a lengyelországi tudományos diskurzus megismerése az antropológia és a „lengyel etnológia” közötti viszonyról, melynek a kutatógenerációk közötti markáns szemléletbeli különbségek is részét képezik. Wróblewski 2013. 147-151. Szintén tanulságos a horvát tudományosságban lefolytatott vita elemzése az európai etnológia – horvát etnológia és kulturális antropológia viszonyáról, ami az intézményi rendszert, a képzési metodikát is érzékenyen érintette. Čapo 2019. 17-35. A keletnémet – nyugatnémet viszonyt is az elemzésébe vonó értelmezése a kulturális antropológia és az európai etnológia kapcsolatrendszereinek olvasható egy 2020-as írásában Victoria Hegnernek. Hegner 2020.

valósuló – egyébként árnyékolási és klimatikus ökológiai funkciót is betöltő – fém rácsfal a homlokzat teljes felületén az intézmény gyűjteményeiből válogatott kétszáz motívum (magyar és nemzetközi!) grafikai felhasználásával készül. A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum is tudatos döntéseket hozva választotta a 2009-ben átadott bejárati épületének megoldásait. A mezőhegyesi vasútállomás MÁV títustervét fölhasználó objektumon a messziről látható név szintén az intézményi identitás-keresésre utaló módon jelenik meg, Skanzen-ként megnevezve a hivatalos nevén szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumot. 2003-ban is az intézmény vezetőjének Cseri Miklós főigazgatónak egyértelmű iránymutatásával készült el a múzeum akkor új irodaépülete, illetve korábban a szakmai háttér tevékenységeknek (műhelyek, raktárak) helyett adó épületek. Ezek a 20. század végi, 21. század eleji építészeti trendekre reagáló, modern szentendrei múzeumi épületek szándékoltnak nem hordoznak magukon a népi építészethez közvetlenül köthető elemeket és üzenetet.

Az értekezés a múzeum és etnográfia viszonyával foglalkozik. Olyan kérdésekkel, hogy milyen körülmények alakították és befolyásolják az etnográfiai/antropológiai múzeumok munkáját elsősorban hazánkban? Milyen módszerekkel élnek, s milyen eredményeket értek el az utóbbi évtizedekben? Hogyan változott az etnográfiai múzeumi tevékenység az évek során? A jelenben milyen külső és belső összefüggések határozzák meg az etnográfiai múzeumok működésének jellemzőit a nemzetközi szinten?

A disszertáció döntő módon a néprajzi múzeumok hazai gyakorlatát vizsgálja, melyeket manapság tágabb értelemben társadalmi múzeumoknak neveznek. A társadalmi múzeum (*écomusée*) fogalma az európai, frankofón muzeológiában kristályosodott ki az elmúlt három évtizedben. Újdonsága leginkább abban az általános orientációban mutatkozik meg, ami érzékenységet, elkötelezettséget jelent a társadalom széles rétegeinek mindennapi élete, kultúrája, a folyamatos társadalmi változások, az új jelenségek, a jelenbeli aktuális társadalmi kérdések iránt.¹⁴⁴¹ A társadalmi múzeum nyilvánvaló módon épít a történetiségre és él annak konkrét múzeummódszertani eszközeivel. Az etnográfiát muzeológiai értelemben a művészeti, a történeti muzeológia és tárgyközpontú projektek erőteljesen formálják a jelenben is. Ismeretes nemzetközi területen az etnográfiai – etnológiai tárgyakkal összefüggésben az a „veszély”, hogy az intézmények a látványosságra törekvés, látogatócsalogató megoldásai miatt a látványos tárgyak kiválogatása, hatásvadász módja erősödik. További veszélyt hordoz a globalizálódó és multikulturálissá váló világ elvárásainak félreértelmezett intézményi reakciójaként a történetileg kialakult gyűjtemények összeegyeztetlenségét hangsúlyozó, azok esetleges átalakítása, felbomlása felé mutató folyamat. Vajon a néprajzi múzeumok jelenleg meglévő gyűjteményei alkalmasak-e a kortárs közösségek számára releváns üzenetek hiteles képviselőre? A néprajzi múzeumok és közönségük viszonyának értő és érzékeny elemzése oldhatja föl ezeket a veszélyeket. A világturizmus és a helyi közösségek kettős érdeklődése a néprajzi – etnológiai gyűjteményekkel foglalkozó múzeumok esetében rendkívül sokrétű és irányú módszertant tesz lehetségessé. Fontos azt tudni, hogy mit várnak el a múzeumtól az azzal kapcsolatba kerülők turistaként, kutatóként, forrásközösségként, állami vagy önkormányzati fenntartóként?¹⁴⁴² A néprajzi múzeumoknak ki kell tudni elégíteni ezen csoportok igényeit, megőrizve identitásuk, tudományos szerepük, küldetésük komplex és érzékeny egyensúlyát.

A doktori értekezés elemzi a múzeum gyűjtő és megőrző, feldolgozó és bemutató feladatkörének módosulását, programszerű alakíthatóságát, ami aktuálisan korántsem a múzeumi munkatársak

1441 Az etnográfia és a múzeumok kölcsönhatását elemző reflektív esszéje Jacksonnak a *Museum Anthropology* című szakmai folyóiratban jelent meg. Jackson 2019. 63-66.

1442 Ezen szempontok miatt is tanulságosak L. Simon László kulturpolitikus gondolatai a múzeumnak a kibertérben betöltendő szerepéről: „...*ba jó választ akarnak adni, akkor a gyűjteményeik értékeire, csodáira építve éppen a múzeumok egyedségét és erősségeiket fogják kibaszni*”. L. Simon 2020. 121-122.

belső, a külvilágra nem tartozó kérdése. Az etnográfiai múzeum kiállításai, oktató-nevelő ismeretadó munkájával, szórakoztató programjaival szól elsősorban a társadalomhoz, s nyilvánvaló módon gyűjteményezési gyakorlata is összefügg ezzel. A sajátos etnográfiai kutatási módszerek nem függetlenek attól a társadalomtól, amelyre irányulnak, de attól sem, hogy miként hat minderre az anyagi környezet.

A társadalmi múzeumi küldetés természetesen módon kapcsolódik a néprajzi múzeumok, tájmúzeumok, tájházak és a néprajzi kutatás társadalmi hasznosságának kérdésköréhez. A néprajzi gyűjteményeket gondozó intézmények olyan hagyományos kultúrát, tárgyakhoz kapcsolódó „tudást” őriznek (a tárgyi gyűjteményei mellett, az archívumokban kéziratban, rajzban, fényképen, mozgófilmen stb.), olyan háziipari és kézműipari, technikai tudást örökítenek, melynek a praxis, a gyakorlat számára pénzben is kifejezhető értéke van.¹⁴⁴³ A néprajzi gyűjtemények számos kézműves-íparág teljes eszközkészletét, rajzait őrzik, olykor ipari műemlékként is bemutatják (kovácsműhelyek, szárazmalom, szélmalom stb.). A múzeumokban folyó néprajzi alap kutatás esetenként alkalmazott kutatásba fordul át, s közvetlenül hasznosul a társadalmi, gazdasági praxisban.¹⁴⁴⁴

A disszertáció ezt a bonyolult viszonyrendszert is vizsgálja mind a hazai és nemzetközi gyakorlati-empirikus megvalósulásait tekintve, mind elméleti vonatkozásban. Az elmúlt három évtizedben a múzeumok olyan változásokon mentek át, amelyek a késő modern társadalom és kultúra átrendeződésének következményei.¹⁴⁴⁵ A magyarországi múzeumi rendszer – késéssel és megítélésem szerint korántsem szolgai módon – de bizonyos elemeiben követte a nyugati világban végbement átalakulásokat. Az etnográfiai/antropológiai múzeum társadalmi szerepe nyilvánvalóan megváltozott, új jellegzetességek váltak meghatározóvá. A közönség számára legnyilvánvalóbb jel az új kiállítási formák és stílusok elterjedése, melyek életre keltésében az új kommunikációs rendszerek megjelenése és a kultúra mediális környezetének átalakulása döntő tényezőnek tekinthető. A 21. század harmadik évtizedére egyértelművé vált, hogy a néprajzi múzeumok esetében is általános lett, hogy több az online, mint a helyszíni látogató.¹⁴⁴⁶ Célszerű az új technológiákra úgy tekintenünk, hogy olyan eszközök ezek, melyek segítségével a gyűjteményekkel kapcsolatos ismereteket széles körben megoszthatják és hozzáférhetőbbé tehetik ezeket. A nemzethatárokon átívelő kommunikáció terén az internet a magyar néprajzi múzeumok számára értékes eszközként működik, miként a diaszpórában élő közösségek is élvezhetik ennek előnyeit. A digitalizáció könnyebben hozzáférhetővé teheti a néprajzi múzeumokat.¹⁴⁴⁷

Az értekezés kéziratának elkészítése egybeesik egy jól érzékelhető korszakhatárral – amit a Néprajzi Múzeum új épületekbe költözése jelképez. A mű átfogó képet kísérel meg adni, mégpedig

1443 Gondoljunk az építőtechnikák, anyagok őrzésére a szabadtéri néprajzi múzeumokban, tájházakban. Az ottani épületek fenntartása ma is ácsotechnikák, nádazás, zsúpfedés stb. ismeretét kívánják meg. További példaként említhetők a magyar lovas kultúrához kötődő eszközök, tárgyak készítői, pl. szíjgyártó, bogárnár, a magyar huszársághoz és lovasíjászathoz szolgáló nyergek, íjak előállítói (nyergesek, íjgyártók) vagy a régi hangszerek készítői. (Ezek egy része hungarikum vagy a Magyar Értéktár listáján szerepel). Paládi-Kovács 2020. 75-76.

1444 Vö. Fülemile 2019. 628-630. Juhász 2019. 675-676.

1445 Vö. Eggmann – Johler – Kuhn – Puchberger (szerk.) 2019. A tanulmánykötet nem vizsgálja célzottan a magyarországi jelenségeket az osztrák, svájci vagy szlovén folyamatokkal összemérhető mértékben – önálló elemzésként. A hazai intézmények kimaradtak a korábbi, 2017-ben megjelent tematikus kötetből is, melyben elsősorban a németországi és hollandiai aktorokkal foglalkozott. Eggmann – Kuhn 2017.

1446 Különösen igaz ez a helyzet a sajnálatos módon tomboló pandémia idején, ami egybeesett a disszertáció ezen részének szövegezésével.

1447 Remek elemzés a korszerű megoldásokat gyorsan alkalmazó Slovene Ethnographic Museum webes megoldásairól. Ilaš 2016. Hasonlóan tanulságos az észt Nemzeti Múzeum kommunikációs stratégiájának megismerése. Piret 2012. 124-128. Ilyen virtuális kulturális nemzetegyesítési programként is értékelhető a Néprajzi Múzeum által 2020-ban indított együttműködés a székelyföldi múzeumokkal, gyűjteményeik korszerű eszközökkel történő digitalizálása és közzététele céljával.

a résztvevő múzeumi szakember és felelős intézményvezető kutatómunkája alapján. A mérleget bizonyára mások is megvonják majd és ezáltal születnek külső nézőpontokat érvényesítő elemzések is. Kezdeményező szándékkal ez a disszertáció az ilyen újabb tanulmányokhoz is hozzá kíván járulni.

A kutatás előzményei, módszerei, irányultsága, az elvégzett vizsgálatok

A vizsgálat elemző és szintetizáló módszert követ. Az utóbbi több összefüggésben és irányban érvényesül a magyarországi és a nemzetközi gyakorlat egymáshoz való közelítésében. Az elemzés egyrészt az esettanulmányok, múzeumi kutatások, gyűjteményfejlesztési törekvések és kiállítások, az ezekre vonatkozó intézményi dokumentumok feldolgozását jelentette. Jelentős mértékben támaszkodott a magyarországi múzeumi közegben szerzett személyes tapasztalatokra, s ezek módszertani, elméleti általánosítására.¹⁴⁴⁸ Felhasználja a doktori mű az európai néprajzi, kultúrtörténeti múzeumok vezetőivel, munkatársaival folytatott szakmai megbeszélések, helyszíni tapasztalatszerzések során szerzett ismereteket. Az elemzés empirikus annyiban, hogy az etnográfia muzealizációjának lehetséges tartalmi csomópontjait részletekbe menően vizsgálja. Ezt részben a korábbi ismeretek áttekintése, elemzése alapján, részben lehetséges irányok taglalása szerint valósítja meg. Egyben elméleti irányultságú, mert alapot kíván teremteni az etnográfiai gyűjteményképzés és reprezentáció, tudományos kutatások gyakorlatához is. A monografikus igény ellenére a megközelítés átmeneti jellegű és bizonyos értelemben részleges. Az elméleti hangsúlyok mellett sem tekinthető a disszertáció átfogó hazai múzeumelméletnek. Etnográfiai múzeumi, szabadtéri múzeumi projektek, gyűjteményalakítási programok, kiállítások példáit elméleti-módszertani szempontból közelíti meg. A szerző a értekezés befejezését megelőző három évtizedben aktívan részt vett új múzeumi források kialakításaiban, kiállítások rendezésében, szakmai konzultációkban, tematikai, módszertani kérések meghatározásában és tudományos kidolgozásában. Ennek alapján a disszertáció tehát saját eredményeiről, a témába vágó múzeumi tapasztalatairól ad számot, illetve összegzi és szintetizálja az etnográfiai muzeológiával kapcsolatos eddigi tudományos munkáját.

A múzeumi megközelítés azáltal számít sajátosnak és különlegesnek, hogy az ebben való részvétel, a reflexió és az ismeretek visszaforgatása minden más eljárásnál jobban ki van téve a tevékenység keretétől szolgáló intézmény belső és külső kényszereinek. Minden, ami múzeumi keretek között érvényesíthető nem vezethető le kizárólag tudományos koncepciókból, steril szaktudományos problémákból. Az etnográfiai múzeumi tevékenység komplex módon meghatározott és közvetlenebbül kötődik a társadalom szövetéhez, mint az akadémiai kutatás. A muzeográfia, akárcsak az etnográfia, reflexív dimenziókat keres a mai tudásparadigma értelmezésére.

Új tudományos eredmények

A különböző területeket áttekintő doktori mű eredményei több irányban vonhatóak meg. Legfőbb üzenete, hogy a mai néprajzi múzeum nem zárkozhat be önmaga történetébe, sem mint meghatározott kulturális intézménytípus, sem mint egyedi gyűjtéstörténettel rendelkező egy-egy intézmény. A múzeum nem csak a múltban felhalmozott gyűjteményi anyagból rendezett kiállításával, ezeket feldolgozó tudományos és ismeretterjesztő publikációival, vagy itt és most folyó múzeumpedagógiai, ismeretközlő tevékenységével része a jelennek.

A múzeum elveszítette egykori privilegizált helyzetét a kulturális dokumentumok felhalmozásában, őrzésében, az erre alapozott tudástermelésben és közvetítésében egyaránt. Előrelépésnek tekinthető, hogy a gyakorlat új formái, új stílusai és új céljai fogalmazódnak meg mind a digitális for-

dulat, mind a participatív szemléletmód kontextusában. A múzeum sajátos intézmény és beszédmódja is sajátos. Érzékelhető az a probléma, hogy a tárgy múzeumi szerepe és társadalmi valósága közt létező viszonyt kell értelmezni – gyakorta a hiányzó háttérinformációk miatt, szinte a sötétben tapogatózva. A múzeum, mint tudományos műhely és kutatóhely eltér az akadémiai rendszertől. Alkalmazott jellege különbözteti meg leginkább, valamint ennek következménye: a kutatói vagy egyetemi szféránál szélesebb társadalmi nyilvánosság elérése. A nyilvánosságban játszott szerep és a közvetlen társadalmi hatás elsősorban a kiállítások nyomán valósul meg, a gyűjtemény nem áll eredendően a figyelem homlokterében. Viszont a látható kiállítási tevékenység nyilvánvaló módon hagyományosan az intézményi gyűjteményeken alapszik. A néprajz-antropológiai múzeumok alkalmazotti szerepe nem a tudományosság alacsonyabb, hanem inkább eltérő típusa. A múzeum a 21. század harmadik évtizedében nem illusztrálja az elméleteket, hanem akár létre is hozhatja azokat. A múzeumi tárgyak és gyűjtemények nem önmagukban alkotóelemei a tudományos diskurzusnak, hanem egész létrehozási és felhasználási mechanizmusukkal, a felfedezéssel, az azonosítással és a tárgyközi kapcsolatok megállapításával, kidolgozásával. Mindez szükségszerűen átalakítja a néprajzi múzeumi tevékenységet és a gyűjteményekről való tudományos diskurzust is.¹⁴⁴⁹

Az értekezés egyes fejezetei a kortárs néprajzi muzeológia fontos csomópontjait elemzik. Foglalkoznak a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a budapesti Néprajzi Múzeum múltjával, jelenével és jövőjével is. Az egyes tematikai egységekben olvasható mélyfúrások, esettanulmányok és elméleti céllal készült elemzések a 21. századi néprajzi muzeológia jellemző és aktuális kérdéseit tárgyalják. Elemzik a kulturális antropológia és a néprajzi muzeológia kapcsolatát, a korszerű társadalmi múzeumok szerepét, a tárgykultúra múzeumi kutatásának lehetőségeit. A disszertáció bizonyos értelemben látteleként értékelhető a 21. század elejének elsősorban néprajzi múzeumokat és gyűjteményeket érintő problémáiról. Reményeim szerint a munkában olvasható ismeretek hasznosíthatóak a múzeumi szakemberek, néprajzkutatók, antropológusok, társadalomtudósok, egyetemi hallgatók, de a múzeumok átalakulása iránt érdeklődő nagyközönség számára is.

1449 Indokolt utalni a néprajzi múzeumi tudományos tevékenység interdiszciplináris jellemzőire is. A napi működésben különösen a vegyes szakági gyűjteményekkel működő kisebb múzeumokban lehet erőteljes a kölcsönhatás. A rokontudományokhoz fűződő kapcsolatok, különösen a régészet, a művészettörténet, a nyelvtörténet (Wörter und Sachen), technikatörténet terén szorosak. A múzeumokban a régészet a töredékes leleteket számos esetben hitelesen a néprajz segítségével tudja értelmezni. Közel évszázados ilyen jellegű kölcsönhatás igazolható a hazai múzeumi szcénában (pl. László Gyula nyereg-, vagy Sebestyén Károly fírekonstruációi).

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs
2016 *Keletre, Magyar! A magyar turanizmus története.* Jaffa Kiadó, Debrecen
- Ahrndt Wiebke (szerk.)
2019 *Spurensuche – Geschichte eines Museums.* Übersee – Museum Bremen
- Albert Ernő
1991 Adatok a ditrói tutajozás és szekeresség történetéhez. In: Halász Péter (szerk): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Budapest, 385-392.
- Amato, Sarah
2006 Quai branly museum. Reprising France after empire. In: *Race and Class*, 47. 4. 46-65.
- AMD&ART Project in Vintondale, Pennsylvania
é.n. AMD&ART Homepage. <http://www.amdandart.info/projectindex.html> (Letöltés ideje: 2007. április 20.)
- Anderson, Jay
The Living history Sourcebook. Nashville American Association for State and Local History)
- Andrásfalvy Bertalan
2010 *A magyarságkép torzulásai a világban és bennünk.* Keszthely
- Angyal Béla
2002 *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938.* Galánta – Dunaszerdahely
- Apor Péter
2015 Museums of civilization, museums of state, museums of identity: national museums in Europe, 1918–2000. In Aronsson Peter – Elgenius Gabriella (ed.) *National Museums and Nation-Building in Europe 1750–2010. Mobilization and legitimacy, continuity and change.* Routledge, London–New York, 33–65.
- Appadurai, Arjun
1986 *The Social Life of Things.* Cambridge
- Aranyos Sándor
2014 A néprajzi gyűjteménytől az ökomúzeumig. A Szennai skanzen középtávú fejlesztési lehetőségei a 21. században. *Ház és Ember* 26. Szentendre, 249-276.

Arapovics Mária

- 2017 Közösségi részvételi alapú működés – a múzeumok társadalmasítása. In: *Ház és Ember* 28-29. (Szerk. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt) Szentendre, 91-104.

Árva Judit – Granasztói Péter

- 2000 Inventáriumgyűjtemény. In: *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 697-713.

D. Askercz Éva

- 1976 Polgári otthonok a 17-18. századi Sopronban. *Arrabona* 18. 89-143. Győr

Assmann Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest

Atelier Brückner

- 2016 *Scenography – Szenografie. Making spaces talk/Narrative Räume Projects/Projekte 2002-2010.* Atelier Brückner. Stuttgart

Augustat, Claudia – Blumauer, Reinhard (red.)

- 2017 *In aller Kürze.* Weltmuseum Wien. Wien

B. Gál Edit

- 2005 Összefoglaló szöveg Szabadtéri Néprajzi Múzeum (kézirat) Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattár A-4329
- 2007 Gyöngyösi házak a szentendrei skanzenban. In: *Agria XLIII.* 129-142.

Bajzik Zsófia – Hőnich István – Süveges Gréta – Vasáros Zsolt (Szerk.)

- 2016 *Liget Budapest. Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ – közép-Európai Művészettörténeti Kutatóintézet.* Budapest

Balassa Iván

- 1949 A Néprajzi Múzeum favillagyűjteménye. *Ethnographia* 60. 99-139.
- 1950 A Néprajzi Múzeum állandó kiállítása. *Ethnographia* 109-112.
- 1951 A Néprajzi Múzeum története a Magyar Tanácsköztársaság alatt. 1919. március 21 – 1919. aug. 1. *Ethnographia.* 433-444.
- 1952a A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. *Ethnographia* 171-201.
- 1952b A Magyar Néprajzi Múzeum 1872-1952. Budapest. (Kézirat) EA.32404.
- 1954 A Néprajzi Múzeum működése 1944-1954. *Néprajzi Értesítő* 300-306.
- 1955a Néprajzi muzeológiánk tíz éve. *Néprajzi Értesítő* 1-9.
- 1955b A Tiszaigari Munkaközösség munkája és eredményei. *Ethnographia* 501-512.
- 1955c A népi demokrácia korszaka múzeumi anyagának gyűjtése és kiállítása. (kézirat) EAD 10/b.
- 1961 Fejezetek a Néprajzi Múzeum történetéből. Sárospatak. (Kézirat)
- 1968a Jankó János és a Néprajzi Múzeum. *Néprajzi Értesítő* L. 17-33.
- 1968b Jankó János az etnográfus. *Ethnographia* LXXIX. 317-330.

- 1975 *Jankó János*. Budapest
 1985 A filoxéra Tokaj-Hegyalján. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve 13-14*. Miskolc, 305-334.
 1989 A Magyar Néprajzi Társaság száz éve. *Ethnographia* C. 1989. 1-4. sz. 1-23.
 1991 *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Tokaj.
 1993 Jankó János születésének 125. évfordulójára. *Néprajzi Hírek* 1993. 1-2. sz. 6-8.
 1997 A Néprajzi Múzeum történetéből (1944-1946) *Magyar Múzeumok* 3. 25-28.
 2017 *Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok*. Sárospatak

Balassa Iván – Bálint János – Bardócz Éva

- 1999 Tudományos munka a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 1995-1999. *Téka* 1. 6-40.

Balassa M. Iván

- 1972 A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon. *Ethnographia* LXXXIII. 553-572.
 1981 A tájházak muzeológiai és műtárgyvédelmi kérdései. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 19. 1-9.
 1989 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum története. In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Néprajz a magyar múzeumokban*. 29-47. Budapest – Szolnok
 1993 Jankó János és a Néprajzi Falu. *Néprajzi Hírek* 1-2. 28-29.
 1998 Százéves a néprajzi falu. *Ház és Ember* 12. 81-112.
 2004 Tokaj kádármester háza. Előzetes berendezési terv. SZNM MNÉA E-234/8/2.
 2007 A szomszédos országok magyarságának bemutatási lehetőségei a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia* 2007/1 85-104.
 2010 *A Felföld népi építésze*. Budapest
 2011 *A székeklykapu*. Budapest
 2018 A Néprajzi Felu Jankó János életművében *Néprajzi Hírek* 2018/4. 16-19.

Balázs Géza

- 1988 A kisvasutak megszüntetésének hatása a népéletre. *Honismeret* XVI.39-42.

Balázs Géza – Voigt Vilmos (szerk.)

- 1987 *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest

Balázs György

- 2002 Kapcsolat a zárt terű és a szabadtéri kiállításszemlélet között. *Néprajzi Értesítő* 84. 109-114.

Balogh Balázs

- 1997 Tallózó a Néprajzi Múzeum kiadványaiból. *Magyar Múzeumok* 1997. 3. 59-60.
 2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon*. Budapest

Balogh Balázs – Cseri Miklós – Fülemile Ágnes – Kemecsi Lajos

- 2012 Esettanulmány az amerikai magyar migráció szabadtéri néprajzi múzeumi bemutatásához. *Néprajzi Látóbatár* 2012. 4. sz. 73-96.

Balogh Jánosné Horváth Terézia

1999 *Gyűrék*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 4. Budapest

Barabás Jenő és mások

1997 Gazdasági épületek. In: *Magyar Néprajz IV. (Főszerk. Paládi-Kovács Attila) Életmód*. Budapest. 193-223.

Barabás Jenő – Szolnoky Lajos

1967 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos tervének vázlata. Kézirat. Budapest 31 oldal + 1 térkép

Barna Gábor

1990 A tállyai Fáklyás Társulat szerepe a község társadalmi életében. In: *Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon* (szerk.: Lovik Sándor és Horváth Pál). 62–76. Budapest

1992 A megújuló rózsafüzér. Az élő lelki rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX. századi népi vallásosságban. In: *Egyházak a változó világban*. 319–322. Tatabánya

2000 Vendégkönyvek kegyhelyen, kórházakban és szállodákban – a ritualizált viselkedésmódok új, írásos formái és forrásai. In: Kuti Klára – Rásky Béla (szerk.): *Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon*. Budapest, 29-42.

2002 A kompenzáció rítusa. Bácskaiak a Mátrában a mátrafüredi Ivanits panzió vendégkönyve alapján. *Néprajzi Látóbatár* 1-4. 171-180.

2003a „Ich bedanke mich für meine Gesundheit”. Gästebücher in einem Krankenhaus. In: Barna Gábor Hg. *Ritualisierung, Zeit, kommunikation*. Budapest, 43-51.

2003b *Egy szent raktár. Tárgyak, szimbólumok, kommunikáció*. Néprajzi Tanszék, Szeged

Barna Gábor szerk.

2002 „Mária megsegített” Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I-II. Néprajzi Tanszék, Szeged

Bartha Eszter – Bezsényi Tamás (szerk)

2017 *Egy másik Kelet-Európa. Munkás- és társadalomtörténeti tanulmányok Mark Pittaway emlékére*. ELTE Kelet-Európa Története Tanszék. Budapest

Baur, Joachim

2018 Múzeum és nemzet. In: *Többszólalmú múzeum. Néprajzi dilemmák a 21. század elején*. (Szerk. Foster Hannah Daisy – Földessy Edina – Hajdu Ágnes – Szarvas Zsuzsa – Szeljak György) Budapest, 115-129.

Bausinger, Hermann

1983 A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia*, XCIV. 434-440.

Bata Tímea – Tasnádi Zsuzsanna

2015 *A székegykaputól a törölközőig. Szinte Gábor gyűjtései*. Kiállításvezető. Néprajzi Múzeum, Budapest

Batári Zsuzsanna

- 2009 Az Észak-magyarországi falu tájegység hasznosítási koncepciója. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2009 – Esettanulmány. In: *Ház és Ember* 21. 5-21. Szentendre

Bácskai Vera

- 1988 *Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején*. Budapest

Bácskai Vera – Nagy Lajos

- 1984 *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Buda

Bálint János

- 2005 Kovácsmunkák a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felföldi mezőváros tájegységében. *Ház és Ember* 18. 207-220. Szentendre

Bálint Sándor

- 1974 Szeged-Alsóvárosi vallásos társulatok és egyesületek. In: *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században II.* (szerk.: Hofer Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula) 115–123. Budapest–Szolnok
- 1979 Középkori liturgikus hagyomány a népkultúrában. In: *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században IV.* (szerk.: Hofer Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula) 87–91. Budapest–Szolnok

Bárd Edit

- 2008 Ahogy ők látják – Egy múzeumi óra a diákok és a pedagógusok szemével. *Múzeumi Közlemények* Új folyam 1. 50-59.

Bárd Edit – Batári Zsuzsanna

- 2004 Interaktivitás – egy konferencia tapasztalatai. *Téka* 2004/2. 42-44.

Báryné Gál Edit

- 1988 Iparfejlődés, iparosok, mesterek Munka és életmód Gyöngyösön a 19. század második felében. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. SZNM MNÉA A-4331.

Bárth János

- 1987 Pest-Pilis-Solt vármegye 1812. évi ár- és bérszabása. *Cumania* 10. 155-205.

Bátky Zsigmond

- é.n. *Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményeiben*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum
- 1906 *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest
- 1926 Néprajzi Múzeumunk 1917-től 1926-ig *Néprajzi Értesítő* XVIII. 45-47.
- 1928 *Pásztor ivópoharak*. Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum

Beck Tibor

2004 A filoxéravész hatása a magyar szőlő és bortermelésre. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001-2004*. Budapest, 134-150.

2005 *A filoxéravész Magyarországon*. Budapest

Bedford, Leslie

2014 *The Art of Museum Exhibitions. How Story and Imagination Create Aesthetic Experiences*. London – New York.

Beier-De Haan, Rosmarie

2011 Re-staging Histories and Identities. In SHARON Macdonald (ed.): *A Companion to Museum Studies*. Wiley – Blackwell, Chichester. 186-197.

Bellini, Oscar Eugenio – Daglio, Laura

2008 *Az építészet új távlatai. Vízión és valóság határán, Dubaitól Abu Dhabiig*. Budapest

Bencsik János

1988 *Mád társadalma*. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII. 94–114.

1990 A tokaji pinceházak. *Ház és Ember* 6: 191–198.

1993 *Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849)*. Sátoraljaújhely.

Bencsik János – Viga Gyula

1988 *A hegylajai mezővárosok történeti néprajza*. Miskolc.

Benda Gyula

1982 A történeti források kiadásának szabályozása. *Ethnographia* 93. 2. 319-320.

1984 Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. Század közepén (Parraghy László hagyatéka). *Agrártörténeti Szemle* XXVI. 1-84.

1988 *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711-1820*. Budapest

1989a Inventárium és paraszti gazdaság a XVIII-XIX. században. *Zalai Gyűjtemény* 28: 241-249.

1989b A lakásfelszereltség változásai Keszthelyen 1790-1848. In: Novák László – Selmeczi László (szerk.) *Építészet az Alföldön* II. Nagykőrös, 133-160.

1992 Az anyagi kultúra történeti vizsgálata: inventárium, kvantifikáció, osztályozás. In: *Közéletések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. 383-387. Budapest

1995 *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. Keszthely, 1821-1849*. Budapest

1997 A Keszthely környéki szőlőhegyek építkezése a hagyatéki és vagyonszeírások tükrében. In: Cseri Miklós – S. Laczkovits Emőke (szerk.) *A Balaton-felvidék népi építésze (A Balatonfüreden 1997. május 21-23-án megrendezett konferencia anyaga)* Szentendre; Veszprém. 293-310.

2006 *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest

2008 *Zsellérből polgár. Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban Keszthely társadalma, 1740-1849*. Budapest

Benda Gyula – Horváth D. Tamás

- 1987 A hagyatéki összeírások feldolgozásának módszertani kérdései. Kézirat. Magyar Néprajzi Múzeum Inventáriumgyűjtemény iratai

Benda Gyula – Király Ferenc

- 1989 Iparosok egy kisváros társadalmában. Keszthely 1711-1850. In: VI. *Kézművesipartörténeti Szimpózium*. Veszprém. 31-47.

Benedek H. János

- 1997 Egy moldvai parasztcsalád gazdálkodása. *Krixa János Néprajzi Társaság évkönyve* 5. 210-223.

Bereczki Ibolya

- 1993 Jankó János és a Jászkunság. Adatok és források Jankó János Jász Nagykun – Szolnok megyei gyűjtőútjaihoz. *Ethnographia* CIV. 2. 329-344.
- 1999 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményei és a népi építészeti kutatás. *Műemlékvédelem* 43. 6. 341-345.
- 2003 *Gyermekvilág Magyarországon*, Szentendre
- 2007 Alföldi mezőváros. In: *Fedezze fel a vidéki Magyarországot! Kiállításvezető Szabadtéri Néprajzi Múzeum*. Szerk. Cseri Miklós – Horváth Anita – Szabó Zsuzsanna. Szentendre. 66-83.
- 2010a A múzeum küldetése és a múzeumi imázs. In: *Múzeumi kommunikáció az oktatás szolgálatában. Múzeumiskola* 7. Szentendre, 3-11.
- 2010b A múzeum küldetése és a múzeumi imázs. *Ethnographia* 121. évf. 2010/4. 372-385.

Berényi Mariann

- 2020 A Bakony és a Balaton-felvidék a szentendrei skanzenben – H. Csukás Györgyi *Múzeumcafé* 78. 2020/4. július – augusztus. 249-277.

Berényi Mariann – Buzás Miklós – Gombás Ágnes

- 1999 Tudományos munka a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 1996 – 1999. *Téka* 2. 11-31.

Berényi Marianna – Sári Zsolt

- 2017 Vissza a forrásokhoz – Alapítók és alapítottak. *Múzeumcafé* 59-60. 2017/3-4. június-szeptember. 153-181.

Berkes Katalin

- 2005 Szeker-karuca-huluba, moldvai adalékok a szekerek táji típusainak kérdéséhez In: *Parasztlelet, kultúra, adaptáció* (Szerk. Bági Anikó – Berkes Katalin – Elter András – Nobilis Júlia) Budapest, 121-138.

Besze Tibor

- 1999 Népeség és agrárgazdálkodás Gyöngyösön 81686 – 1848) kézirat Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattára A 3978.

Bishop, Claire

2018 *Radikális muzeológia avagy mi a „kortárs” a kortárs művészeti múzeumokban?* Budapest

Bíró Donát

1992 A szászrégeni lovaskocsi-gyártás. *Művelődés* 2. sz. 32.33.

Bíró Friderika

1996 Az épített környezet, Az otthon népművészete. In: *Vas megye népművészete*. Szombathely. 29-99.

2003a *A szegek világa – Göcsej néprajza a 18-20. században*. Zalaegerszeg

2003b Újjáépítési javaslat Polgárház Gyöngyös Vezekényi utca 14. (kézirat) Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattára

2005 Polgárház Gyöngyös Előzetes berendezési tervvázlat (kézirat.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattár

2006 Polgárház Gyöngyös katalógus szöveg változat (kézirat) Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattár E-174/5/103-108

2007a Társulati kereszt Gyöngyösről. *Téka* 2007/1. 43-46.

2007b A gyöngyösi kisputtony. *Téka* 2007/2. 24-25.

Black, Graham

2012 *Transforming Museums in the Twenty-first Century*. Routledge, London – New York.

Bloch Ravn, Thomas

2002 *Den Gamle By. A Window into the Past*. Copenhagen

2008a Comments on Sten Rentzhog's Book. In: Jensen, Inger – Zipsane, Henrik (ed): *Ont he Future of Open Air Museums* (Fornvårdaren 30), Jamtli Förlag, Östersund, Sweden, 9-16.

2008b How Den Gamle By (The Old Town) has Adapted to the Demmonds of the Market Economy. In: Jensen, Inger – Zipsane, Henrik (ed): *Ont he Future of Open Air Museums*. Jamtli Förlag Östersund. 71-74.

2010 A Den Gamle By megújítása. A száz éves dán Szabadtéri Múzeum története és jövője. In: *Szabadtéri Múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény*. (Szerk. Cseri Miklós – Sári Zsolt) Szentendre, 39-56.

Bloom, Joel (ed)

1984 *Museums for a New Century*. Washington, D.C. American Assosiation of Museums,

Bodgál Ferenc

1957 Céhes hagyományok a kisipari munkásoknál. Kézirat. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára 299. sz.

Bodó Sándor

1968 Céhbehívótablák a miskolci Herman Ottó Múzeumban. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* VII. Miskolc, 171-211.

1969 Két miskolci céhbehívótábla és két névsortábla. *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 8. 37-42.

- 1979 Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. *Ethnographia*, 90/3. 480-491.
- 2014 Herman Ottó szobránál. *Néprajzi Hírek* 2014/3. 71-73.
- 2016 A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában. Budapest, Akadémiai doktori értekezés kézírata.
- 2017 A muzeológus Balassa Iván. In: Balassa Iván: *Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok*. Sárospatak, 628-637.
- 2018 Jankó János, az országos múzeumi felügyelő. *Néprajzi Hírek* 4. sz. 41-44.

Bodrogi Tibor – Vincze István

- 1962 Beszámoló a Néprajzi Múzeum 1961. évi működéséről. *Néprajzi Értesítő* 44. 5-25.

Boer, Pim – Frijhoff, Willem (Szerk.)

- 1993 *Lieux de memoire: et identitesnationales. La France et les Pays-Bas*. Amsterdam

Boesmans Annick

- 2010 Extending the Timeline int he Bokrijk Open Air Museum – Why, How and When. *Acta Ethnographica Hungarica*, 55 (2). 293-312.

Bonnot, Thierry

- 2014 *L'Attachement aux choses*. Paris

Borsos Balázs

- 2011a *A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*. Budapest.
- 2011b *A magyar népi kultúra regionális struktúrája I-II*. Budapest

Boyle, Alison – Hagmann, Johannes-Geert

- 2017 *Challenging Collections. Approaches to the Heritage of Recent Science and Technology*. Washington

Bödeker, Hans-Erich

- 1994 Marchands et habitat: Le Nord-Ouest d' Allemagne vers 1800. *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 41 (4): 571-600.

Branch, Michael (Szerk.)

- 1999 *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Studia Fennica Ethnologica 6. Helsinki

Braun, Peter

- 2015 *Objektbiographie. Ein Arbeitsbuch*. Weimar

Brawne, Michael

- 1966 *The New Museum; architecture and Display*, New York

Brückner, Uwe

- 2017 *20 Years of Atelier Brückner*. Atelier Brückner. Stuttgart

Brückner, Wolfgang

1974 *Elfenreigen Hochzeitsraum. Die Öldruckfabrikation 1880-1940.* Verlag M. DuMont Schauberg, Köln

Buschmann Rainer

1996 Franz Boluminski and the wonderland of carvings: Towards an ethnography of collection activity. *Baessler-Archiv* 44. 185-210.

Buzás Miklós

2010 Hétfalu átalakulásai. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. Tájhasználat és tájatalakulás a 18-20. században.* (szerk. Füleky György) Gödöllő, 267-271.

Caertelli, Philip

2018 Marseille VS the Mediterranen. Local Practices of Digital Resistance. *Ethnologia Europaea* XLVIII. (1) 19–33.

Camin, Giulia

2007 *A világ múzeumai. Építészeti remekművek, világhíres gyűjtemények.* Budapest

Campos Beatriz Santamarina

2017 Patrimonios, memorias y conflictos. *Revista valenciana d'etnologia* Num. 9. 2017. Valencia, 5-14.

Canadelli Elena – Beretta Marco – Ronzon Laura (Szerk.)

2019 *Behind the Exhibit. Displaying Science and Technology at World's Fairs and Museums in the Twentieth Century.* Studies in the History of Science and Technology 12. Smithsonian Institution, Washington, D.C.

Čapo Jasna

2019 Die kroatische Variante der europäischen Ethnologie. Themen, Dilemmata und Engagements im 21. Jahrhundert. *Jahrbuch für Europäische Ethnologie. Kroatien.* 2019. 14. Bonn, 17-36.

Carnegie Steel Company

é.n. Answers.Com. <http://www.answers.com/topic/carnegie-steel-company> (Letöltés ideje: 2007. április 20.)

Castells, Manuel

2012 Múzeumok az információs korszakban In: *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a hálózati múzeumig.* Szerk. Palkó Gábor Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 30-43.)

Ceuppens, Bambi

- 2018 Gyarmati alattvalóktól és tárgyaiktól az állampolgárokig. A Királyi Közép-Afrika Múzeum mint kontaktzóna. In: *Többszólamú múzeum. Néprajzi dilemmák a 21. század elején.* (Szerk. Foster Hannah Daisy – Földessy Edina – Hajdu Ágnes – Szarvas Zsuzsa – Szeljak György) Budapest, 96-114.

B. Czeller Szilvia

- 2010 Bejegyzések, vélemények a Dráva Múzeum vendégkönyveiben. In: *Gyökerek A Dráva Múzeum tanulmánykötete.* Barcs, 97-128.

Chapman, William Ryan

- 1983 Arranging Ethnology: A. H. L. F. Pitt Rivers and the Typological Tradition. In: *Objects and Others. Essays on Museum and Material Culture.* Ed. by George W. Stocking, Jr. 15–48. Madison, The University of Wisconsin Press.

Chaslin, François

- 1997 *Bilbao, en toute franchise, L'architecture d'aujourd'hui*, 10. 43-51.

Chastel, André

- 2004 Az örökség fogalma. In: Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (szerk.): *A kulturális örökség.* (Atelier füzetek, 7.) Budapest, 97-132.

Chaumier, Serge

- 2013 Écomusées: structures porteuses de ressources pour l'avenir. In: Mazé, Camille – Poulard, Frederic – Ventura, Christelle (szerk.): *Les Musées d'ethnologie. Culture, politique et changement institutionnel.* Paris, 271-294.

Clifford, James

- 1997 Museums as Contact Zones. In: Clifford – *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century.* Cambridge. 188-219.
- 1999 Az etnográfiai allegóriáról. In: N. Kovács Tímea szerk. *A kultúrák narratívái.* 1999. 151-179. Budapest

Coolidge, John

- 1989 *Patrons and Architects.* Designing Art Museums in the Twentieth Century Fort Worth,

Cossons, Neil

- 1984 When is a museum not a museum? *The Listener*, 8. 121-130.

Crooke, Elizabeth

- 2011 Museums and Community. In: Sharon Macdonald (ed.) *A Companion to Museum Studies.* Wiley – Blackwell, 170-185.

Cs. Tábori Hajnalka

- 1981 A Déri Múzeum XVII-XVIII. Századi festett asztalos bútorai. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 60. 273-280.
- 1983 A Déri Múzeum néprajzi gyűjteményének tornyos tükrei. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 62. 353-379.

Cságoly Ferenc

- 2004 Kulturális épületek 3. Múzeumok. In: *Középületek* (szerk. Cságoly Ferenc) Budapest 224-291.

Cseri Miklós

- 1992 Az életmód bemutatásának lehetőségei a szabadtéri néprajzi múzeumokban. In: *Kultúra és tradíció. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére* (szerk. Viga Gyula) II. 705-716. Miskolc
- 1999 A harmincéves Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendrén. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 38. 1251-1272.
- 2003a Új kísérletek. Szabadtéri múzeumok új kiállítási törekvései. *Néprajzi Értesítő* 2002. 84. 115-119.
- 2003b Új irodaépületünk megnyitójára. *TÉKA* 2003/2. Szentendre, 1-8.
- 2009a A jelenkor bemutatásának lehetőségei a szabadtéri múzeumokban. In: *Vidéki életmódváltások a 20. században*. Szentendre, 2009.
- 2009b *Néprajz és muzeológia. Tanulmányok a népi építészet és a múzeumi etnográfia köréből*. Debrecen

Cseri Miklós (szerk.)

- 2002 *Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre*. Szentendre

Cseri Miklós – Füzes Endre (szerk.)

- 2005 *Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre*. Szentendre

Cseri Miklós – Kemecsi Lajos

- 2004 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Felföldi mezőváros tájegysége. In: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLIII. 623-644. Miskolc.

Cseri Miklós – Sári Zsolt

- 2010 A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 20. századi épületegyüttese. In: *Szabadtéri múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény*. (Szerk. Cseri Miklós – Sári Zsolt) Szentendre, 7-18.
- 2014 A 20. századi változások kutatásának eredményei a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Ház és Ember* 26. Szentendre, 63-79.
- 2015 Az idősíkok tágulása a szabadtéri múzeumokban. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kolozsvár, 57-66.

Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.)

- 2010 *Szabadtéri Múzeumok Európában*. Szentendre

Csikvári Jákó

1882 *A közlekedési eszközök története I-II.* Budapest

K. Csilléry Klára

1979 hétfalusi csángó bútor In: *Magyar Néprajzi Lexikon 2.* (Főszerk. Ortutay Gyula) Budapest, 530-532.

1980 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum kialakulásának előtörténete. *Ház és Ember 1.* 9-33.

1984 A szabadtéri múzeumok berendezési problémái. *Ház és Ember 2.* Szentendre, 153-161.

Csoma Zsigmond

1985a A filoxéra és hatása a Káli-medencében. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17.* Veszprém, 733-757.

1985b A pannonhalmi főapátság és a magyarországi bencés rendházak küzdelme birtokaikon a filoxéra ellen. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984-1985.* Budapest, 173-213.

1987 A Munkaeszköz – történeti Archívum és a Georgikon Majormúzeum évfordulója. In: *Arator. Dolgozatók Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére.* (Szerk. Balázs Géza – Voigt Vilmos) Budapest, 15-17.

1998 *Falusi környezet – nagyvárosi ellátás. Budapest a kert-, a szőlő- és bortörténet városa.* (Centrál-Európa alapítványi könyvek 7. Budapest

2002 Balassa Iván. In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok.* Főszerk. Bodó Sándor – Viga Gyula. Budapest, 38-39.

2017 Balassa Iván íróasztalánál. In: Balassa Iván: *Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok.* Sárospatak, 603-613.

Csoma Zsigmond – Viga Gyula (szerk.)

1997 *Európából – Európába. Ünnepi írások a 80 éves Balassa Iván tiszteletére.* Néprajzi Látóhatár, Budapest

Csoma Zsigmond – Kőrösi Dalma

2017 Emlékezések Balassa Ivánra a Magyar Néprajzi társaság Anyagi Kultúra Szakosztályának ülésein. *Néprajzi Hírek 2017/3.* 26-28.

H. Csukás Györgyi

2001 A Bakony – Balaton-felvidék tájegység megvalósítása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In.: *Merítés Tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére.* 23-36. Budapest

Csupor István

2000 Kerámiagyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Budapest, 261-298.

Csupor István – Rékai Miklós

2003 *Vajköpülők.* A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 8. Budapest

D. Haszmann Orsolya

2009 Mit üzennek a múzeumi vendégkönyvek? *Acta Siculica.* Sepsiszentgyörgy, 65-84.

Dankó Boglárka

2011 Hétfalusi csángó cselédek Bukarestben. *Ház és Ember* 23. Szentendre, 195-202.

Dankó Imre

1986 Az úgynevezett tájházak etnográfiai problémái. In: *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia Előadásai* 2. 400-406. Budapest-Békéscsaba.

1991 A brassói posztó útja. In: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére.* (Szerk. Halász Péter) Budapest, 363-372.

2002 Balassa Ivánra emlékezünk. *Ethnographia* CXIII. 323-328.

Davis, Douglas

1990 *The Museum Transformed* New York

Debary, Octave – ROUSTAN, Mélanie

2017 A Journey to the Musée du quai Branly: The Anthropology of a visit. *Museum Anthropology* XL. (1) 4–17.

De Cesari Chiara

2017 Museums of Europe: Tangles of Memory, Borders, and Race. *Museum Anthropology* XL. (1) 18-35.

Diószegi Vilmos

1979 Jankó János In: *Magyar Néprajzi Lexikon* II. F-Ka. (Főszerk. Ortutay Gyula) Budapest, 659.

1987 Semayer Vilibáld In: *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. N-Szé. (Főszerk. Ortutay Gyula) Budapest, 438.

Dobrossy István

2010 Az üvegtermékek szerepe a 18-19. századi borkereskedelemben. In: *Történet – Muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére.* Szerk. Gyulai Éva – Viga Gyula. Miskolc, 71-75.

Dóka Klára

2005a Levéltári források. In: Szulovszky János (szerk.): *A magyar kézművesipar története.* Budapest, 29-40.

2005b A kézművesipar a török kiűzésétől a céhek megszüntetéséig (1686-1872). In: Szulovszky János (szerk.): *A magyar kézművesipar története.* Budapest, 209-242.

Domanovszky György

1959 Tájékoztató a Néprajzi Múzeum anyagáról, működéséről és terveiről. Budapest, 1-52. (Kézirat) EA863-0206/1959

Domonkos Ottó

1980 Ár- és bérlimitációk Sopron városban és Sopron megyében (XVI-XIX. század). *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 8. Budapest

- Domonkos Ottó – Kiss Mária – Nagybákay Péter szerk.
1986 *A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere 1463-1848.* I-II. Budapest
- Donzel, Catherine
1997 *New Museums* New York
- Dunăre Nicolae
1978 Román – magyar – szász etnokulturális kapcsolatok. *Korunk Évkönyv.* 75-80. Kolozsvár
- Eco, Umberto
1986 *Travels in Hyperrality.* San Diego
- Eggmann Sabine – Kuhn Konrad (szerk.)
2017 *Das Museum als Ort kulturwissenschaftlicher Forschung und Praxis.* Schweizerisches Archiv für Volkskunde 113. (2017) 2. Zürich
- Eggmann Sabine – Johler Birgit – Kuhn Konrad – Puchberger Magdalena (szerk.)
2019 *Orientieren & Positionieren, Anknüpfen & Weitermachen: Wissensgeschichte der Volkskunde/ Kulturwissenschaft in Europa nach 1945.* Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde Basel. Münster – New York
- Egyed Ákos
2009 A filoxéravész és következményei Arad-Hegyalján. In: *Szőlőtermelés és borkereskedelem.* (Szerk. Orosz I. – Papp K.) Debrecen, 317-325.
- Eisler János
2002 Pulszky Károly. In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok.* (Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula) Budapest, 720-722.
- Endrődi Judit – Érdy Magdolna
2010 A filoxéravész települési szinten jelentkező társadalmi – gazdasági hatásai a XX. század első felében. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. Tájhasználat és tájatalakulás a 18-20. században.* (Szerk. Füleky György) Gödöllő, 173-177.
- Eperjessy Géza
1967. *Mezővárosi és falusi cébek az Alföldön és a Dunántúlon (1686 – 1848).* Budapest
- Erdélyi Zoltán
1956a Népi erdőgazdálkodás Bernecebaráti, Kemence környékén (kézirat, szakdolgozat) ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék
1956b Bazárkások. *Néprajzi Közlemények* 1-4. sz. 52-57.
1959a *Az erdő néprajza* (Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez, 5.) Budapest
1959b A bakonybéli villakészítők balkáni útjai *Néprajzi Közlemények* IV. 1-4. 8-18.
1959c Faközelítés a bernecebaráti környéki erdőkben. (Román számkó) *Ethnographia* LXIX. 381-408.

- 1962 A Gyűjtögető gazdálkodás és a Halászat gyűjtemény *Néprajzi Értesítő* 205, 258.
 1963 A Gyűjtögető gazdálkodás és a Vadászati gyűjtemény *Néprajzi Értesítő* 93.
 1965 A Gyűjtögető gazdálkodás és a Vadászati gyűjtemény *Néprajzi Értesítő* 181-183, 266.
 1966 A Gyűjtögető gazdálkodás és a Vadászati gyűjtemény *Néprajzi Értesítő* 310, 382.
 1994a Laci bácsira emlékezve. *Téka* 1994/2. 51-58.
 1994b Az erdőkhöz, fákhöz és hegyekhez fűződő hiedelmek és jóslások Bernecebaráti és Kémence környékén In: *Börzsönyvidék* 2. Szob, 69-76.

Erixon, Sigurd

- 1944 Európai etnológia. *Ethnographia* LV. 1-17.

European Museum of the Year. The Winners

- 2012 The Judges' Report. European Museum Forum. Liverpool, 4-26.

Ébli Gábor

- 2005 *Az antropologizált múzeum*. Budapest
 2014 Világ kulturái egyesültek? A göteborgi Világkultúra Múzeumának dilemmáiról. In: Orbán Katalin – Gács Anna (Szerk.): *Emlékkerti kőoroszlán. Írások György Péter 60. születésnapjára*. Budapest, 219-226.
 2016 *Múzeumánia. Egy kulturális élménygyár európai modelljei*. Budapest

Éri István – Nagy Lajos – Nagybákay Péter

- 1975-76 *A magyarországi cébes kézműipar forrásanyagának katasztere I-II*. Budapest

Fábián Margit

- 1996 Andrásfalvi fuvarosok. *Néprajzi Látóhatár* 1-2. sz. 222-234.

Feest, Christian F.

- 1998 The native American collection of Friderik Baraga: Comparative and contextual aspects. *Etnolog* 8 (59):285–330.

Fejős Zoltán

- 1975 Etnikai tudat vizsgálata a Zemplén-hegység falvaiban. (Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár.) EA 17346
 1999 Tárgyunk, tárgyaink. In: Ujváry Zoltán szerk.: *Jubileumi kötet. Folklor és Etnográfia 100*. Debrecen, 236-361.
 2000a Gyűjtögetés-gyűjtemény. In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei*. Budapest, 97-114.
 2000b Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 2000.
 2000c A néprajzi gyűjtemények tudományos perspektívái. *Tabula* 3(1):77–88.
 2000d A Néprajzi Múzeum saját kiállításai 1946-1999. In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 959-991.
 2002 Ma-dok. Javaslat a kortárs jelenségek múzeumi vizsgálatának megszervezésére. *Magyar Múzeumok*, 8. évf. 3. sz. 18-21.
 2003 *Tárgyfordítások: néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest

- 2003b A kiállítás mint átmeneti rítus. *Néprajzi Értesítő* LXXXIV. 2002. 57-68.
- 2005 *Boldog/képek*. Néprajzi Múzeum, Budapest
- 2006a A néprajzi műgyűjtés kezdetei. In: *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Néprajzi Múzeum (Szerk. Fejős Zoltán), Budapest
- 2006b A múzeumok „helyi” körülményei és kontextusai. *Múzeumi Közlemények* 2:15–22.
- 2007 MaDok – jelenkorkutatás, szemléletváltás, intézményi reform. *Múzeumi Közlemények*, 1. sz. 57-74.
- 2008 Múzeumi utak a „high-pop” és a „slowfood” vidékén. *Múzeumi Közlemények* 1. sz., 16-28.
- 2012a A hazai néprajzi múzeum alapítása és a Herman Ottó – Xántus János vita 1885-ben. In: *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Szerk. Tóth Arnold. Miskolc. 22-32.
- 2012b Bevezető. In: Granasztói Péter – Sedlmayer Krisztina – Vámos – Lovay Zsuzsanna: *Átváltozások Palotából Múzeum*. Képtár 3. Budapest, Néprajzi Múzeum. 5-8.
- 2013 Az évszázad és az én világa. Diskurzusok az „egy tárgy” muzeográfiájában. *Néprajzi Látóhatár*, 22. évf. 2. sz. 32-65.
- 2014 A mindennapi múzeumi gyűjtése. In: Orbán Katalin – Gács Anna (szerk.): *Emlékkerti keőroszlán. Írások György Péter 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK, 313-322.
- 2017 *Új helyek, új metaforák. Közéltések a jelenkor múzeumi etnográfijához*. Debrecen
- 2018 A magyar néprajz múzeumi professzionalizációja. Híradások, beszámolók külföldi néprajzi múzeumokról, gyűjteményekről 1919 előtt. *Néprajzi Értesítő* XCIX. (2017.) Budapest, 13-79.
- 2019 A nép mint látvány. Egy tíz éves kiállítási koncepció, elő- és utóirattal. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tanczos Vilmos tiszteletére*. Kolozsvár, 367-374.
- 2020a *Néprajz és muzeológia. Tudománytörténeti megközelítés*. Budapest
- 2020b *Amerikai magyar műtermi fényképezések az 1880-as évektől a második világháborúig*. KépTár 5. Budapest, Néprajzi Múzeum

Fejős Zoltán (szerk.)

- 2003 *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása*. MaDok füzetek, 1. Budapest, Néprajzi Múzeum
- 2006 *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Néprajzi Múzeum, Budapest
- 2008 *Legendás lények, varázslatos virágok – a közkedvelt reneszánsz*. Néprajzi Múzeum – Budapest

Fejős Zoltán (főszerk.)

- 2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest

Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.)

- 2004 *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény*. Budapest, Néprajzi Múzeum
- 2005 *Jelentéstelel tárgyak*. MaDok füzetek, 3. Budapest, Néprajzi Múzeum
- 2006 *Plasztik művek. Alternatív műanyagtörténet a celluloid könyvtáblától a felfújható fotelig*. MaDok füzetek, 4. Budapest, Néprajzi Múzeum
- 2007a *Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása*. MaDok-füzetek 5. Budapest, Néprajzi Múzeum
- 2007b *műanyag* Néprajzi Múzeum – Budapest

Fejős Zoltán – Niedermüller Péter

1982 *Tájékoztató bibliográfia a városok néprajzi – antropológiai kutatásához.* Budapest

FERRACUTI, Sandra – FRASCA, Elisabetta – LATTANZI, Vito (eds.)

2013 *Beyond Modernity. Do Ethnography Museums Need Ethnography?* Espera Srl, Rome.

Fél Edit

1940 *Kocs 1936-ban.* Budapest

Fél Edit – Hofer Tamás

1961 Az átányi gazdálkodás ágai. *Néprajzi Közlemények* 6 (2).

1964 A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. *Néprajzi Értesítő* 46: 5-89.

1974 *Geräte der Átányer Bauern.* Kopenhagen – Budapest

1979 hétfalusi csángó viselet In: *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. (Főszerk. Ortutay Gyula) Budapest, 533-534.

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest

Fényes Elek

1851 *Magyarország Geographiai Szótára* I. kötet Pesten

Fielhauer, Helmut – Bockhorn, Olaf (Hg.)

1982 *Die andere Kultur. Volkskunde, Socialwissenschaften und Arbeiterkultur. Ein Tagungsbericht.* Wien – München – Zürich

FIERZ, Gaby – SCHMID, Anna (eds.)

2011a *EigenSinn* I. Museum der Kulturen, Basel.

2011b *Intrinsic Perspectives* II. Museum der Kulturen, Basel.

Filep Antal – Égető Melinda (szerk.)

1989 *Történeti néprajzi források a XVII-XIX. századból.* Documentatio Ethnographica 13. Budapest

Fischer Manuela

2019 Die Skulpturen von San Agustín (Kolumbien) im Ethnologischen Museum, Staatliche Museen zu Berlin: Eine strittige Sammlung. *Baessler – Archiv Beiträge zur Völkerkunde*, Band 65. (2018/19) Berlin, 103-123.

Flórián Mária

1984 Szűrszabók és szűcsök Gyöngyösön. In: *Tanulmányok Gyöngyösről.* (Szerk. Havassy Péter – Kecskés Péter) Gyöngyös. 371-400.

1994 A Céhes mesterek míveinek árazása. „Tsak egy Mester Emberhez illő öltözet, s mertekletes élet módgya”. In: *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás.* (Szerk.: Kisbán Eszter) Budapest. 99-104.

1995 *Az Mester Emberek Míveinek árazása. Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai (1597-1821)* Budapest

- 1997 *Szűcsök és kesztyűsök árszabásai (1597-1821) szerk. (Az Mester Emberek Műveinek árazása)* Budapest.

Fogarasi Klára

- 1993 Jankó János fényképei. *Néprajzi Hírek*, XXII. 1-2. sz. 31-39.
 2000 Fényképgyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei.* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 729-776.
 2007 *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen A Kovács-napfényműterem száz éve.* Néprajzi Múzeum – Budapest

Forrai Ibolya

- 2000 Kéziratgyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei.* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 611-648.

Foster Hannah Daisy

- 2018 Közösségi múzeum. In: *...Nyitott múzeum... Együttműködés Részvétel Társadalmi múzeum.* (Szerk. Frazon Zsófia) Néprajzi Múzeum Budapest, 86-94.

Foster Hannah Daisy – Földessy Edina – Hajdu Ágnes – Szarvas Zsuzsa – Szeljak György (szerk.)

- 2018 *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején.* Néprajzi Múzeum, Budapest

Földessy Edina

- 2000 Afrika-gyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Budapest, 479-510.
 2015 *Torday Emil kongói gyűjteménye – Emil Torday Congo Collection.* A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 21. Budapest

Főzy Vilma – Gyarmati János

- 2000 Amerika-gyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Budapest, 595-609.

Francois, Etienne – Hagen Schulze

- 2001 *Deutsche Erinnerungsorte. I-III.* München

Frazon Zsófia

- 2007 Tárgyba zárt jelen – a kortárs tárgykultúra muzealizálása. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia: *Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása.* Budapest, Néprajzi Múzeum. (MaDok-füzetek, 5.) 18-25.
 2011 *Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei.* Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs

Frazon Zsófia (szerk.)

- 2018 *...Nyitott Múzeum... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum.* Néprajzi Múzeum Budapest

Frazon Zsófia – Lackner Mónika

- 2016 ABLAK: műtárgyösvény A magyar nép hagyományos kultúrája című állandó kiállításban. *Néprajzi Értesítő XCVII.* Budapest, 179-187.

Frazon Zsófia – Wilhelm Gábor (szerk.)

- 2016 *Perspektívák – művészet és etnográfia.* Magyar Nemzeti Galéria. Budapest

Frauhammer Krisztina

- 1999 *Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely vendégkönyve.* Devotio Hungarorum 6. Szeged
- 2008 Írásba foglalt vágyak és imák. Szempontok az írásos ájtatosság társadalmi hátteréhez. In: Barna Gábor (szerk.): *Rítusok, folklórszövegek.* Paulus Hungarus – Kairosz. 115-125. Budapest
- 2011a „Ezt minden magyarnak látnia kell...” A kulturális emlékezetről és a nemzeti identitásról a vendégkönyvek tükrében. In: *Nemzeti identitás, kulturális örökség, emlékezet és az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark.* (Szerk. Mód László – Simon András) Szeged, 40-47.
- 2011b Written representations of individual prayers. *Acta Ethnographica Hungarica*, 56 (1). 11-21.

Frisnyák Sándor (szerk.)

- 1994 *Tállya.* Tállya

Frisnyák Sándor – Gál András

- 2010 A filoxéra és az ármentesítés hatása Tokaj-Hegyalja tájhasználatára. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. Tájhasználat és tájátalakulás a 18-20. században.* (Szerk. Fülek György) Gödöllő, 166-172.

Frisnyák Zsuzsa

- 2003 A magyarországi vasútállomások áruforgalmi jellemzői a 19. század végén A *Közlekedési Múzeum Évkönyve XIII.* 2001-2002. 305-320.

Frykman, Birgitta S – Tegner Elisabeth (eds.)

- 1989 *Working Class Culture. An international symposium...* University of Gothenburg, September 1986. Göteborg

Fügedi Erik

- 1979 Középkori mezővárosok. Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században *IV. Hozzájárulások* (szerk.: Hofer Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula) 25–33. Szolnok;

Fülemile Ágnes

- 2019 Kéz/Mű/Remek kiállítás a Műcsarnokban – a kurátor szemszögéből (Népművészeti Nemzeti Szalon 2018) *Ethnographia CXXX.* évf. 4. sz. 614-668.

Fülöp Hajnalka – Lackner Mónika et. al.

- 2012 *Nők, szőnyegek, háziipar.* Budapest, Néprajzi Múzeum

Für Lajos

2000 *A berceli zenebona*, 1784. Budapest

Füzes Endre

1961 A Janus Pannonius Múzeum szaru sótartói. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1960. 275-322.1962 A Janus Pannonius Múzeum borotvatartói. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1961. 139-157.1998 A hitelesség kérdése a szabadtéri néprajzi múzeumokban. *Ethnographia* 109. 2. 471-475.1997 Népi műemlékek, tájházak. In.: *Magyar Néprajz IV. Életmód.* (Főszerk. Paládi-Kovács Attila) 320-327. Budapest.2012 A skanzenek alapításának motivációi. In: Füzes Endre: *A szántalpas bombártól a tájbázisig. Füzes Endre válogatott írásai 1956-2012.* Szentendre, 305-314.

Fyfe, Gordon

2011 Sociology and the Social Aspects of Museum. In MACDONALD, Sharon (ed.) *A Companion to Museum Studies.* Wiley – Blackwell, Chichester 33–49.

Gáborján Alice

1991 Magyar bőr és lábbeli készítés. In: *Magyar Néprajz III. Kézművéség.* (Főszerk. Paládi-Kovács Attila) 282-308.1993 *Szűrujjasok.* A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 1. Budapest

O. Gehry, Frank

1998 Guggenheim Bilbao Museoa, a *Global Architecture Document* különszáma (54.)

Giddens, Anthony

1994 Living in Post-Traditional Society. In: Beck, Ulrich – Uö. – Lash, Scott: *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order.* Cambridge, 56-109.

Gonseth, Marc-Olivier et. al.

2018 *L'impermanence des choses.* Musée d'ethnographie Neuchâtel, Neuchâtel

Gönyey Sándor

1937 A Néprajzi Múzeum szigonygyűjteménye. *Néprajzi Értesítő* 29. 171-183.

Granasztói Péter

1996 Az ágyszéktől a selyemkanapéig – A kiskunhalasi lakáskultúra változása 1760 és 1850 között. Néprajz szakdolgozat. ELTE BTK Tárgyi Néprajz Tanszék

1998 Eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyak tükrében (Kiskunhalas 1760-1850) *Tabula* 1. (1-2) 25-59.2000a A tárgytól a tárgyak rendszeréig. Két példa a faktoranalízis alkalmazására. In: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád (szerk.) *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára.* Budapest, 87-109.

- 2000b Diapozitív-gyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 777-792.
- 2003 Lakótérhasználat, házberendezési típusok egy alföldi mezővárosban. Kiskunhalas, 1760-1805. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.) *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok Benda Gyula tiszteletére*. Budapest, 395-415.
- 2005 A lakáskultúra változása egy alföldi mezővárosban Kiskunhalas, 1760-1850. PhD disszertáció kézírata
- 2008 Lakáskultúra és társadalmi változás Kiskunhalason. (Három nemzedék bútortválasztásának története a Redempciótól a 19. század közepéig) In: *Parasztok és polgárok Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest 123-151.
- 2010 *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében (Kiskunhalas 1760-1850)*. Néprajzi Múzeum, Budapest
- 2016 Pajta és gimnázium között. A Néprajzi Múzeum épülete tervpályázatának története (1923). *Néprajzi Értesítő* 2015. 35-64.

Granasztói Péter – Sedlmayer Krisztina – Vámos-Lovay Zsuzsanna

- 2012 *Átváltozások. Palotából múzeum*. KépTár 3. Néprajzi Múzeum – Budapest

Gráfik Imre

- 1983 Az áru útja a szállítás forradalma előtt. *Ethnographia* 1-35.
- 1988 Vas megyei bölcsőtípusok. *Vasi Szemle* 2. 170-191.
- 1989 Az alföldi mezőváros. In: *Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendrén*. (Szerk. Kecskés Péter) Budapest 25-39.
- 1992a A paraszti társadalom rétegződésének tárgyi – esztétikai vonatkozásai. In: *Jel és hagyomány. Etnozsémiotikai tanulmányok* Debrecen, 195-211.
- 1992b Tárgyi kultúra levéltári források tükrében. In: *Jel és hagyomány. Etnozsémiotikai tanulmányok*. Debrecen, 213-224.
- 1997 A Néprajzi Múzeum magyarországi gyűjteményeinek kezdetei. *Néprajzi Értesítő* 79. 21.
- 2000 Közlekedésgyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 131-148.
- 2002a Erdélyi Zoltán In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok* (Bodó Sándor – Viga Gyula) Budapest, 237-238.
- 2002b *A nyereg*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 6. Budapest
- 2002c A Néprajzi Múzeum első állandó kiállítása és tervezett vezetője. In: Jankó János: *Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898*. (Szerk. Szemkeő Endre – Gráfik Imre) Budapest, 9-26.
- 2002d A néprajzi (tárgyi) gyűjtemények és a preventív konzerválási program. *Néprajzi Látóbatár* 2002. 1-4. sz. 411-420.
- 2011 „Rendszeresen olvassák el a vendégkönyvet!!!” Elolvastam. *Magyar Múzeumok* online magazin. http://archiv.magyar-muzeumok.hu/targy/288_%E2%80%99Erendszeresen olvassak el a vendegkonyvet%E2%80%9D (Letöltés ideje: 2020. november 17.)

Gráfik Imre (szerk.)

- 2002 *Nyeregbe! Kiállítás a Néprajzi Múzeumban* Néprajzi Múzeum – Budapest

Gribaudo, Maurizio – Alain Blum

- 1990 Des categories aux liens individuels: l'analyse statistique de l'espace sociale. *Annales ESC* 45 (6): 1365-1402.

Grimme Gesa

- 2018 Auseinandersetzung mit einem Schwierigen Erbe: Provenienzforschung zu Objekten aus kolonialen Kontexten im Linden-Museum Stuttgart. *Tribus* Linden-Museum Stuttgart, Jahrbuch Band 67. Stuttgart, 94-129.

Gyarmati János

- 2013a Gyarmatok nélküli kolonizáció gyűjteményi tervekben. *Múzeumcafé. A múzeumok magazinja*. 38. sz. 7. évf. 2013/6. 41-44.
- 2013b Gyűjtemény, koncepció, épület. A Néprajzi Múzeum első fél évszázada az állandó ideiglenességek sorozata – egy intézmény, amelynek még soha nem volt saját, erre a célra épült otthona. *Múzeumcafé A múzeumok magazinja*. 2013/2. 7. évf. 37. sz. 33-37.
- 2016 Pengeélen. A Néprajzi Múzeum első két évtizede. *Ethnographia* CXXVII/2. 226-243.
- 2018 A „nagy boom” A Néprajzi Múzeum gyűjteményei a 19–20. század fordulóján. *Ethnographia*
- 2020 *A gyűjtés rabszolgája. A múzeumalapító Xántus János és az osztrák – magyar keletázsiai expedíció.* Néprajzi Múzeum, Budapest

Gyarmati János (szerk.)

- 2005 *Sámánszobrok és kőjaguárok Ecuador ősi művészete* Néprajzi Múzeum – Budapest
- 2008 *Taking them back to my homeland... Hungarian Collectors – Non-European Collections of the Museum of Ethnography in a European Context.* Museum of Ethnography, Budapest

Gyáni Gábor

- 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest
- 2010 *Az elveszített múlt.* Budapest
- 2016 *A történelem mint emlékmű.* Pozsony

György Péter

- 2003 *Az eltörölt hely – a Múzeum.* Budapest,
- 2007 *A hely szelleme.* Budapest,
- 2008 Az univerzális múzeumok sorsa a szimbolikusrestitúció idején. *Néprajzi Értesítő* LXXXIX. (2007) 33-39.
- 2009 *A Kalinyingrád-paradigma Múzeumföldrajz.* Budapest
- 2010 Időkapszula a múltból – múzeum a jelenben. *Museumcafé* 2009/2010. december/január. 3. évfolyam 14. szám 70-75.
- 2013a *Múzeum A tanuló-ház. múzeumelméleti esettanulmányok.* Múzeumcafé könyvek 1. Budapest
- 2013b *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély.* Budapest
- 2016 A múzeumi rendszer szétesése. A múzeumi negyed egy lehetséges válasz. *Élet és Irodalom* LX. évf. 18. sz. http://www.es.hu/gyorgy_peter;a_muzeumi_rendszer_szetesese;2016-05-05.html letöltés időpontja: 2016. május 9.

Györfffy István

- 1930 *Magyar népi hímzések I. A cifraszűr.* Budapest
 1939 *A néphagyomány és nemzeti művelődés.* Budapest

Gyura Sándor

- 2005 A zsidóság emlékezete Mádon. In: *A népi építészet, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19-20. században. Tanulmányok a Dél-Dunántúlról és Észak-Magyarországról.* (Szerk. T. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt) 175-204. Szentendre

Gyurikovits György

- 1835 A Mesteremberek mívjai árának 1669-dik esztendőben Poson, Nagy Szombath, Modor, Bazin és Szent György Szabad Királyi Városok által lett meghatározása. *Tudományos Gyűjtemény* I. 81-101.

H. Csukás Györgyi

- 1996 *Az Mester Emberek Míveinek árazása. Építőiparosok, famunkák, építőanyagok, asztalosok és esztergályosok árszabásai (1626-1820)* Budapest
 2001 A Bakony, Balaton-felvidék tájegység megvalósítása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban
 In: *Merítés Tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére.* Budapest. 23-36.

Hajdu Ágnes

- 2016 A Szlovén Néprajzi Múzeum állandó kiállításai. *Néprajzi Értesítő XCVII.* Budapest, 149-168.

Halász Péter

- 1993 A barcasági magyarok. *Honismeret* 1993/2. 22-27.
 1994 A ló és a szarvasmarha gazdasági jelentősége a moldvai magyaroknál. *Studia Comitatus* 24. 25-35.

Hammer, Walter – Michelberger, Karin – Schrem Wilfried

- 1984 *Deutsche Gusseisenöfen und Herde* (Neu-Ulm, 1984.).

Handlin, Oscar

- 1951 *The Uprooted.* Boston

Harris, Clare – O'Hanlon Michael

- 2018 A néprajzi múzeum jövője. In: Foster Hannah et all. (szerk.): *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 10-23.

Hayashi Isao – Iida Taku

- 2020 International Symposium: „Future of the Museum: An Anthropological Perspective”
Bulletin of the National Museum of Ethnology 45 (1) 115-176. Osaka

Hála József

- 1993 Jankó János kalotaszegi kutatásai. In: Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány*. Reprint. Szerk. Hála József. Budapest, 299-328.
- 2003 *Hogyan gyűjtöttek elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből*. Marosvásárhely.
- 2014 *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. Budapest
- 2017 Balassa Ivánra emlékeztünk az Akadémián. *Néprajzi Hírek* 2017/3. 28-31.
- 2020 *A néphagyomány vonzásában. Mozaikok a magyar néprajztudomány múltjából és jelenéből*. Néprajzi Múzeum, Budapest

Hála József – Kodolányi János

- 2001 *Úton a szibériai atyafiakhoz. Jankó János oroszországi levelei*. Documentatio Ethnographica 16. Budapest.

Hegner Victoria

- 2020 Umbruchsituationen. Die Fachenwicklung in der Europäischen Ethnologie/Kulturantropologie nach 1989. *Zeitschrift für Volkskunde* 116. 2020. 2. Waxmann, 193-216.

Heilfurth, Gerhardt

- 1981 *Der Bergbau und seine Kultur. Eine Welt zwischen Dunkel und Licht*. Zürich – Freiburg.

Hein George E.

- 2004 *Learning in the Museum*. London – New York.

Henderson, Justin

- 1998 *Museum Architecture* London

Henrik, Zipsane

- 2017 Befektetés a fenntartható interkulturális párbeszédbe. Egy társadalmi projekt Jamtliban. In: *Múzeum – Projekt – Fejlesztés. Írások Cseri Miklós tiszteletére*. (Szerk. Sári Zsolt), Szentendre, 33-40.

Herman Ottó

- 1887 Magyar bokály magyar tál *Vasárnapi Újság* 34. 314.

Herrmann Antal

- 1890 Hazai néprajzi múzeum alapításáról. *Ethnographia* I. 19-23.
- 1891 A néprajzi múzeum elhelyezéséről. *Ethnographia* II. 21-23.
- 1901 *A bétfalusi csángók*. Budapest

Hoelscher, Steven

- 2011 Heritage. In MACDONALD, Sharon (ed.) *A Companion to Museum Studies*. Wiley – Blackwell, Chichester 198–218.

Hofer Tamás

- 1957 Jobbágy hagyatéki leltárak és becsük a keszthelyi Festetics uradalomból, 1785-1847. *Agártörténeti Szemle* I. 3-4. 285-327.
- 1973 A Néprajzi Múzeum tudományos és muzeológiai kapcsolatai. *Néprajzi Értesítő* LV., Budapest, 73-79.
- 1981 Gondolatok a néprajzi kiállítások enteriőrjeiről. *Történeti Múzeumi Közlemények* 1981/1. sz. 35-47.
- 1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgye gyűjtések néprajzi elemzése. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XIII. Budapest, 39-64.

Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula (szerk.):

- 1974 *Mezővárosok*. Szolnok;

Hoffmann Tamás

- 1970a A Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre) telepítési terve és épületjegyzéke. Kézirat. Budapest
- 1970b *A tudomány forrásai-e a néprajzi múzeumok gyűjteményei?* A Néprajzi Múzeum Füzetei 36. szám Budapest
- 1972 A Néprajzi Múzeum 100 éve. *Néprajzi Értesítő*. 5-18.
- 1974 A Néprajzi Múzeum 100 éve. *Néprajzi Értesítő*. 17-24.
- 1987 Balassa Iván köszöntése. In: *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. (Szerk. Balázs Géza – Voigt Vilmos) Budapest, 7-8.
- 1988 Előszó. In: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely, 1711-1820*. XIII-XIX. Budapest
- 1998 *Európai parasztok I. A munka*. Budapest
- 2001 *Európai parasztok II. Az étel és az ital*. Budapest
- 2004 *Bábel tornya. A néprajztudomány székháza*. Budapest

Hooper – Greenhill Eilan

- 1994 *The Educational Role of the Museum*. London – New York 1994.

Horger Antal

- 1908 *Hétfalusi csángó-mesék*. (Népköltési Gyűjtemény, X.) Budapest

Horner István

- 1863 *Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása*. Pesten

Horváth Ferenc (szerk.)

- 1996 *125 éves az Alföldi Vasút* Budapest

Horváth D. Tamás

- 1987 Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén – Steindl György keszthelyi kézműves hagyatéka. *Rendi társadalom – polgári társadalom*. 173-178. Salgótarján

- Houby-Nielsen, Sanne
2013 Who will describe the World in which we Live? In: HOUBY-NIELSEN, Sanne (ed.) *National Museums of World Culture*, Världskultur Museerna Stockholm. 44–46.
- Högner, Bärbel
2016 Abschied von Dahlem. Die letzten Tage der Südsee-Abteilung des Ethnologischen Museums Berlin. *Paideuma. Mitteilungen zur Kulturkunde* LXII. 1). 243–259.
- Hógye István
2002 *Zempléni históriák*. Miskolc.
- Huntington Samuel P.
2008 *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest
- Idu Petre
1972 Mijloace traditionale de transport. In: Nicolae Dunăre (red): *Tara Birsei*. Bucuresti 360-373.
- Ikvai Nándor
1961 *Falumúzeum – Néprajzi útmutató helytörténeti gyűjtőknek*. Debrecen
- Ilaš Gregor
2016 Web accessibility: the website of the Slovene Ethnographic Museum. *Etnolog. Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum* 26/2016. Ljubljana, 217-226.
- Imreh István
1980 Utak, utazások, szállítások Erdélyben. *Művelődés* 8-9. sz. 74-76.
- Isnenghi, Mario
1996 *Il luoghi della memoria. Simboli e miti Dell' Italia Unita*. Rom, Paris
- Jackson Jason Baird
2019 At Home and Abroad: Reflections on Collaborative Museum Ethnography at the Mat-hers Museum of World Cultures. *Museum Anthropology Journal of the Council for Museum Ant-ropology* vol 42. no 2. 62-70.
- Jakab Albert Zsolt
2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozs-vár
- Jakab András
2003 *Hétfalu és csángó-magyar népe*. Budapest
- Jakab Lászlóné
2006/a. Szőlőtelepítés a Felföldi mezőváros tájegységben. *Téka* 2006/1. 8-14.

- 2006/b. A Felföldi mezőváros kertjei I. *Téka* 2006/2. 60-66.
 2006/c. A Felföldi mezőváros kertjei II. *Téka* 2006/3. 24-29.
 2006/d Tokaj Dózsa György út 18. sz. lakóház kertrekonstrukciós munkáinak javaslata. SZNM MNÉA E-234/8/46 kézirat

Jakó Zsigmond

- 1957 Az otthon és művészete a XVI-XVII. Századi Kolozsváron (Szempontok reneszánszkori művelődésünk kutatásához) In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* (Szerk Bodor András) Bukarest. 361-393.

Jalso, Alexander

- 2004 *Two Envelopes.* Bloomington

Jankó János

- 1892 *Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány.* Budapest
 1894a A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya I. A néprajzi tárgyak statisztikája. *Ethnographia* V. 104-109.
 1894b Jelentések a M. N. Muzeum Néprajzi Osztályának állapotáról. *Ethnographia* 5. 371-372.
 1896 Néprajzi osztály. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum (1802-1895).* 43-49. Budapest
 1897 *Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja.* Budapest.
 1900 *Magyar típusok. Első sorozat. A Balaton mellékéről.* Budapest
 1900 A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményei 1870-től 1899. december 31-ig. *Néprajzi Értesítő*, I. 33-48.
 1901 Jelentés az 1900-ban, Parisban tartott XII. anthropologiai és archaeologiai (augusztus 20—25) és III. ethnographiai (augusztus 26-tól szeptember 1-ig) nemzetközi kongresszusokról. *Néprajzi Értesítő* II. 63.
 1902a A néprajzi osztály története. In: Szalay et al. (szerk.) *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya a múzeum alapításának százados évfordulója alkalmából.* Budapest, 337-348.
 1902b A rokon népek gyűjteménye. In: Szalay et al. (szerk.) *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya a múzeum alapításának százados évfordulója alkalmából.* Budapest, 357-363.
 1989 *A millenniumi falu.* Sajtó alá rendezte Szemkeő Endre. Budapest
 1993 *Finnországi jegyzetek.* Budapest
 2000 *Utazás Osztyákföldre 1898.* Budapest
 2002 *Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898.* (Szerk. Szemkeő Endre – Gráfik Imre) Budapest

Jebens, Holger

- 2016 Anthropology, museums and utopia. *Baessler-Archiv Beiträge zur Völkerkunde* LXIII. (1). Berlin, 69–82.

Jelen János – Wilhelm Gábor (szerk.)

- 2010 *Aranyba rejtett arcok Aranyasztokok Ázsiából A Zelnik –gyűjtemény a Néprajzi Múzeumban.* Néprajzi Múzeum – Magyar Indokína Társaság, Budapest

Jelinek Balázs

- 2015 Liget Budapest: Az első nemzetközi múzeumépítészeti tervpályázat. *Múzeumcafé A múzeumok magazinja* 2015/2. 9. évf. 45. sz. 52-54.

Jensen, Inger – Zipsane, Henrik (ed)

- 2008 *Ont be Future of Open Air Museums* (Fornvårdaren 30), Jamtli Förlag, Östersund, Sweden

Juhász Antal

- 1985 Az életmód és tárgyi ellátottság. *Szeged története. 1686-1849.* 2. 439-483. Szeged.
 1991 Parasztagazdaságok munkaeszközei. *Szeged története 1849-1919.* 3. 297-298. Szeged.
 2003 A kézművesek, kisiparosok a helyi társadalomban. In: (Viga et. al. szerk.) *Vándorutak Múzeumi Örökség. Tanulmánykötet Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából.* Budapest 39-57.
 2011 A kéziratok térképek szerepe a településkutatásban. In: *Párbeszéd a hagyományról. A néprajzi kutatás múltja és jelene.* (Szerk. Vargyas Gábor) Pécs, 345-362.

Juhász Katalin

- 2019 Az alkalmazott néprajztudomány társadalmi haszna. *Ethnographia* CXXX. évf. 4. sz. 669-678.

Jusztin Márta

- 2003 Közlekedés és idegenforgalom a két világháború között. In: *Közlekedés a Kárpát-medencében.* Budapest, 171-180.

Kaján Imre

- 2008 Múzeumépítészet a gyakorlatban – avagy: múzeumi emberekként hogyan fogjunk múzeumépületünk átalakításába, tervezésébe? In: *Múzeumi vezetési ismeretek tanfolyam jegyzete 2007 – 2008.* Múzeumi Oktatási és Képzési Központ, Szentendre, 42-45.

Kalocsai Péter

- 2003 A vidéki közúti vasutak és az urbanizáció a dualizmus korában. In: *Közlekedés a Kárpát-medencében.* Budapest, 109-120.

Kaplan, Flora S.

- 2011 Making and Remaking National Identities. In MACDONALD, Sharon (ed.) *A Companion to Museum Studies.* Wiley – Blackwell, Chichester 152–169.

Katona Edit

- 2000 Textil- és viseletgyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Budapest, 191-260.
 2002 „Félre gatyva, pendely” Látható és láthatatlan a magyar népviseletben. Néprajzi Múzeum – Budapest

Katonáné Szentendrey Katalin

- 2004 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum alapításának története 1972-ig, a dokumentumok tükrében. *Ház és Ember* 17. Szentendre (Szerk: Cseri Miklós – Füzes Endre)

Kavanagh Gaynor

- 2000 *Dream Spaces. Memory and the Museum*. London – New York

Kecskés Péter

- 1974 Tokaj Dózsa Gy. út 18. sz. lakóház újjáépítési javaslata SZNM MNÉA E-234/5/102-134
- 1978 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum telepítési terve és építményjegyzéke (III.) Kézirat. Szentendre
- 1980a Uradalmi présszín. *Téka* 1980/2. 12-13.
- 1980/b A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos előkészítése és telepítési terve. *Ház és Ember* 1. 35–47. Szentendre;
- 1980/c A szabadtéri néprajzi múzeumok tudományos feladatai az 1980-as években. Kézirat. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendre
- 1984a A gazdaság és társadalom összefüggései a Gyöngyös környéki szőlőkultúrában. *Hevesi Szemle* XII. 3. szám 30–34.
- 1984b Gyöngyös és Mátraalja szőlőművelésének Észak-Magyarországi összefüggéseihez. In: *Tanulmányok Gyöngyösről*. Szerk. Havassy Péter – Kecskés Péter. Gyöngyös. 401-456.
- 1987 A felföldi mezőváros. In: *Szabadtéri Néprajzi Múzeumok Magyarországon* (szerk.: Kurucz Albert–Balassa M. Iván–Kecskés Péter) 97–105. Budapest;
- 1988 Felvidéki mezőváros tájegység. *Téka* 1988/1. 25-38.
- 1989 A mezővárosi lakóházak alaprajzi típusai Észak-Magyarországon (szerk.: Cseri Miklós–Balassa M. Iván–Viga Gyula). *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében*. 231–267. Miskolc–Szentendre
- 1992 Oppidum és confraternitas: a gyöngyösi Szent Lélek Társulat. In: *Népi-Nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára* (szerk.: Balázs Géza–Selmeczi Kovács Attila). 63–73. Budapest
- 1993 Szőlőskert és szőlőhegyi építmények. *Téka* 1993. 1: 51–62.
- 1995 Vallásos társulatok Gyöngyösön *Ház és Ember* 10. 145-164. Szentendre
- 1999 Erdélyi Zoltán (1931-1999) *Téka* 1999/2. 63-65.
- 2002 Mezővárosi és falusi borkultúra a 18-19. századi Kárpát-medencében. *Ház és Ember* 15. Szentendre
- 2003 Tokaj Dózsa György út 18. sz. lakóház újjáépítési javaslata SZNM MNÉA E-234/5

Kecskés Péter (szerk.)

- 1989 *Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendrén*. Budapest

Keene, Suzanne

- 2005 *Fragments of the World. Uses of Museum Collections*. London – New York

Kemecsi Lajos

- 1995 *A tatai fazekasság*. A Kuny Domokos Múzeum Gyűjteményei 4. Tata

- 1998 *Kultúrák jelzései*. A Kuny Domokos Múzeum Gyűjteményei 5. Tata
- 1999a Komárom vármegye 1813. évi ár- és bérszabása. In: *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 6. Tata, 509-564.
- 1999b Adalékok a Komárom-Esztergom megyei árucseré néprajzához. In: *Paraszti élet a Duna két partján IV.* 49-68. Tata
- 2001 Tatai csapók és posztosok hagyatéki leltárai. In: *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 8. Tata, 181-216.
- 2002 Mezővárosi élet a hagyatéki leltárak tükrében (Tata-Tóvárosi hagyatéki leltárak 1768-1846) *Acta Papensia* 3-4. 205-216.
- 2003a Életmódtörténet és hagyatéki leltárak. *Ház és Ember* 16. 167-176. Szentendre
- 2003b Schweiger Antal tatai képfaragó hagyatéki leltára 1802-ből. *Művészettörténeti Értesítő* 1-2. 138-144.
- 2003c Hejcei lakóház Újjáépítési javaslat SZNM MNÉA E-219/5/58
- 2004a Tárgyvásárlás a Felföldi mezőváros tájegységbe *Téka* 2004/1. 40-47.
- 2004b Transformation der städtischen Gesellschaft im Spiegel der Nachlassinventaren. In: *Times, Places, Passages. 7. SIEF-Conference* Budapest. 2004. 550-562.
- 2004c Hejcei lakóház Berendezési terv SZNM MNÉA E-219/8/2
- 2005 Csizmadia céhtábla a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Téka* 2005/2. 48-53.
- 2006a A tatai fazekasok szervezeteinek története. In: Holló Szilvia – Szulovszky János (szerk.): *Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Budapest – Veszprém. 115-126.
- 2006b Megnyílt a Felföldi mezőváros tájegység a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Hírek* 3-4. 42-44.
- 2006c A pincetok. *Téka* 200/3. 30-33.
- 2006d Erdélyi épületegyüttes a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 27-29. *Néprajzi Hírek* 2006/1-2.
- 2007a Csizmadia céhtábla a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban *Ethnographia* 2007/2-3. 173-180.
- 2007b A tatai csapók In: *Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére. Az Arany János Múzeum Közleményei XII.* 133-144. Nagykorös
- 2007c Uradalmi prés a Felföldi mezőváros tájegységben *Téka* 2007/2 26-30. Szentendre
- 2007d Gyöngyösi polgárház. In: *Fedezze fel a vidéki Magyarországot. Kiállításvezető Szabadtéri Néprajzi Múzeum*, Szentendre, 40-41.
- 2007e Műkereskedelem és néprajzi muzeológia *Magyar Múzeumok* 2007/2 57-59.
- 2007f Hejcei históriák. *Téka* 2007/1. 67-72.
- 2007g Erdélyi Zoltán emlékezete *Néprajzi Hírek* 2007. 3-4. 83-91.
- 2008a A Felföldi mezőváros tájegység megalósítása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban *Ethnographia* 2008/1. 55-78.
- 2008b A mezővárosi kultúra bemutatása szabadtéri néprajzi múzeumban *Rálátás* 2008. IX/1. 33-41.
- 2009a Az inventáriumok alkalmazása a kovácmesterség kutatásában. In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. (Szerk: Nagy Zoltán – Szulovszky János) Szombathely, 2009. 241-250
- 2009b A mezővárosi életmód és kultúra bemutatása szabadtéri néprajzi múzeumi kiállításokban In: *Élet/út/ írások Szilágyi Miklós tiszteletére*. (Szerk. Bali János – Turai Tünde), Budapest 2009. 157-167.

- 2009c A tudományos kutatás a magyar szabadtéri néprajzi múzeumokban. In: *Ház és Ember* 21. 269-278. Szentendre
- 2009d *A Felföldi mezőváros*. Skanzen könyvek 1. Épület és tájegység monográfiák. Szentendre, 2009
- 2009e Aktuális kérdések és válaszok. A szabadtéri múzeumok 2009. augusztusi dániai konferenciájának tapasztalatai. *Múzeumi Közlemények* 2009/2. 74-82.
- 2010a Szakralitás a múzeumi enteriőrben. In: *Olvasó. Tanulmányok a 60. esztendő Barna Gábor tiszteletére*. (Szerk. Mód László – Simon András). Szeged, 2010. 457-465.
- 2010b „Város és falu határán” időszerkei kiállítás katalógusa (Bevezető, Fotókiállítás, Vásár, 5-15. o. Közösségek és művelődés /Bíró Friderikával/ 28-30. o., Összefoglalás 41-42. o.) Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre 2010.
- 2010c A mezővárosi életmód és a filoxeravész. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. Tájbasználát és tájtalakulás a 18-20. században*. (Szerk. Fülekgy György) Gödöllő, 178-182.
- 2010d Adatok a hétfalusi közlekedéskultúrához In: *Inde Aurum – Inde Vinum – Inde Salutem. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára*. Szerk. Bali János – Bati Anikó – Kiss Réka. Budapest, 324-344.
- 2010e A barcasági csángók kálváriája. Könyvismertetés: Veres Emese Gyöngyvér: „Mikor Oláhország háborút izene...” *Korunk* XXI/4. 115-117.
- 2010f Múzeum és épülete – Kihívások és válaszok a modern múzeumépítészetben. *Ház és Ember* 22. Szentendre, 167-180.
- 2012 *Hagyományos járművek országos gyűjteményi katalógusa*. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 3. DVD. Szentendre
- 2013 Probléma érzékenység és aktualitás múzeumi környezetben. *Ház és Ember* 25. Szentendre, 125-132.
- 2014 A Néprajzi Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság kapcsolata. *Néprajzi Hírek* 2014/3. 49-58.
- 2015a A Néprajzi Múzeum költözésének aktuális helyzete. *Néprajzi Hírek* 2015/3. 29-38.
- 2015b Tervek és koncepciók. A Néprajzi Múzeum új épülete által kínált lehetőségek és kihívások. *Ethnographia* 2015/3. 126. évf. 489-503.
- 2015c Az új Néprajzi Múzeum – szándékok, tervek, vágyak. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kolozsvár, 45-56.
- 2016a A Néprajzi Múzeum új épületének tervei. *Néprajzi Értesítő* XCVII. Néprajzi Múzeum – Budapest, 17-35.
- 2016b Plans and Concepts. Opportunities and Challenges Associated with the New Building of the Museum of Ethnography. *Acta Ethnographica Hungarica* 61(2) 2016. 383-394.
- 2016c Előszó a magyar nyelvű kiadáshoz. In: Fél Edit – Hofer Tamás: *Az átányi parasztember szerzsámai*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Néprajzi Múzeum, 9-13.
- 2017a Emlékezetpolitika és néprajzi múzeum. *Néprajzi Értesítő* XCVIII. 2016. Néprajzi Múzeum, Budapest, 29-40.
- 2017b Múzeumépület és paradigmaváltás. *Ház és Ember* 28-29. Szentendre, 21-32.
- 2018a Százötven éve született Semayer Vilibáld. *Néprajzi Hírek* 1. sz. 9-30.
- 2018b A muzeológus Jankó János és a Néprajzi Múzeum. *Néprajzi Hírek* 4. sz. 21-31.
- 2020 *Megőrzött építészet. Szabadtéri néprajzi múzeumi tanulmányok*. Debrecen

Kenyéri Kornélia

- 2005 Habent sua historia libelli. A Néprajzi Múzeum könyvtárának történeti rétegei. *Néprajzi Értésítő* LXXXVII. 77-130.

Kerecsi Ágnes

- 2000 Európa-gyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk Fejős Zoltán) Budapest, 447-478.

King, Dorothy

- 2006 *The Elgin Marbles. The Story of the Parthenon and Archaeology's greatest controversy.* London,

Kirschenblatt-Gimblett, Barbara

- 1991 *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage.* Berkeley, University of California Press

Kisbán Eszter

- 2002 A takaréktűzhely bevezetése: egy innovációs folyamat vizsgálatához. In: Cseri Miklós – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és Ember*. 15. Szentendre, 103-114.

Kiss Kitti

- 2010 *Kovácsolt és öntöttvas edények.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 2. DVD. Szentendre

Kiss Kitti – Szőke Judit:

- 2010 *A kóser kenyha.* Skanzen füzetek. Szentendre

Kiss Nimród László

- 2011 A burgonyatermesztés Hétfaluban. *Ház és Ember* 23. 179-193. Szentendre

Klaniczay Gábor

- 1984 A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In: Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia.* Budapest, 23-60.

Kleinitz, Mathias

- 2019 Themenjahr. In: *Freilichtmagazin* 2019.16-57. Freilichtmuseum Detmold

Knézy Judit

- 1993 Jankó János kutatásai a Balaton-melléken és a déli part táji-történeti csoportjai. *Ethnographia* CIV. 2. 309-328.
- 1995 Somogy megyei fazekas árlimitációk. In: *IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1994. november 9-11.* Veszprém. 163-170.

Knodel, Bernard (ed.)

- 2018 *Le Musée Réinventé.* Musée d'ethnographie Neuchâtel, Neuchâtel

Kodolányi János

- 1968 Jankó János a néprajztudós. *Néprajzi Értesítő*, L. 6-15.
- 1972 *A Néprajzi Múzeum kincsei 1872-1972*. Népművelési Propaganda Iroda, h.n.
- 1973 A Néprajzi Múzeum működése. *Néprajzi Értesítő* LV. 34-40.
- 1974 A Néprajzi Múzeum működése. *Néprajzi Értesítő* 34-47.
- 1984a Néprajzi Múzeum. In: *Budapest Múzeumai*. Budapest, 50-55.
- 1984b A Magyar Néprajzi Társaság 139-145. *Múzeumi Közlemények* 1984/61. 139-145.
- 1993a Jankó János Finnországban. *Ethnographia* CIV. 2. 345-358.
- 1993b Jankó János és Európa. *Néprajzi Hírek* 1-2. 10-17.
- 1997 Gróf Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciója és Jankó János. *Néprajzi Értesítő* 79. 47-56.
- 2000 Bevezetés. In: Jankó János: *Utazás Osztyákföldre 1898*. Budapest, 7-13.
- 2001 Előszó. In: Hála József – Kodolányi János: *Úton a szibériai atyafiakhoz. Jankó János oroszországi levelei*. Budapest, 7-11.

Kocsis Gyula

- 1988 *Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850-1900*. Ceglédi Füzetek 24. Cegléd.
- 1992 Ceglédi háztartások tárgyi ellátottsága a 19. század második felében. *Ceglédi Füzetek* 28: 33-46.
- 1997 *Hagyatéki iratok Cegléd 1755-1820*. Ceglédi Füzetek 33. Cegléd

Kolumbán Lajos

- 1903 *A hétfalusi csángók a múltban és a jelenben*. Brassó

Korek József

- 1976 *Gyűjtemények, múzeumok, muzeológia*. Egyetemi jegyzet. Budapest
- 1988 *A muzeológia alapjai*. Budapest

Korff, Gottfried

- 1995 Lässt sich Geschichtemusealisieren? *Museumskunde*. 60. 18-22.
- 2003 Das Ethnographische Museum: Schule des Befremdens? In: Réka Kiss – Attila Paládi-Kovács (eds.): *Times, Places, Passages. Ethnological Approaches into the New Millennium. Plenary Papers of the 7. SIEF Conference Budapest*, Institute of Ethnology, 133-151.

Kós Károly

- 1970 Hétfalusi szekeresség. In: Kós Károly: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest, 80-102.
- 1989 *Erdély népi építészet* (szerk. Balassa M. Iván) H. n.

Kósa László

- 1979 hétfalusi csángók. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. (Főszerk. Ortutay Gyula) Budapest, 532-533.
- 1980 *Megjártam a badak útját. A magyar nép történeti emlékezete*. Budapest
- 1989a *A Magyar Néprajzi Társaság története 1889 – 1989*. Budapest
- 1989b *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest
- 1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*. Debrecen

- 1997 A magyar néprajz a millennium korában. In: *Honfoglalás és néprajz*; Szerk.: Kovács László – Paládi–Kovács Attila. Budapest, 357-364.
- 2001a *Hét szilvafa árnyékában*. Budapest
- 2001b *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest
- 2009 Természeti csapások és civilizációs következményeik a 19. században Magyarországon. *Ethnographia* 2009/3. 237-256.
- 2014 Alapítás, válságok és kibontakozások a Magyar Néprajzi Társaság történetében. *Néprajzi Hírek* 2014/3. 31-41.

Kovács Dániel

- 2015 Lebegő tető, két kocka, modernista sarokház. *Múzeumcafé A múzeumok magazinja* 2015/2. 9. évf. 45. sz. 58-72.
- 2017 Csodák, receptek, anomáliák. Bilbao, Berlin és Párizs hatása múzeum és építészet viszonyára. *Múzeumcafé* XI. (58) 89–128.

Kovács László

- 1937 *A Néprajzi Múzeum magyar ekéi*. A Néprajzi Múzeum füzetek I. Budapest

Kovács Lehel István

- 2005 *Hétfalusi csángó tájszógyűjtemény*. Kolozsvár

Kovács Dániel – Viga Gyula

- 2017 Tanulmánykötet Balassa Iván 100. születésnapjára. *Néprajzi Hírek* 2017/3. 33.

Könczei Csilla

- 2009 *A borica. Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban*. Kolozsvár 2009.

König, Viola

- 2017 Das Ethnologische Museum auf dem Weg ins Humboldt Forum. Von Ende 1989 bis zur Schließung seiner Ausstellungen. *Baessler-Archiv Beiträge zur Völkerkunde Band 64*. 7–18.

Kőrösi Ilona

- 1984 Adatok a reformkori Kecskemét életmódtörténetéhez. *Cumania* VIII. 104-145. Kecskemét

Kresz Mária

- 1977 A Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteménye. A kutatás és gyűjtés története, 1872-1972. *Néprajzi Értesítő*

Kretschmar, Ulrike (Hrsg)

- 2003 *I.M. Pei – Der Ausstellungsbau für das Deutsche Historische Museum* Berlin München

Lackner Mónika

- 2010 A mezőváros viselete. In: *Város és falu határán. Időszaki kiállítás a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban katalógusa.* (Szerk. Kemecsi Lajos), Szentendre, 16-23.
- 2015 A Néprajzi Múzeum kiállításai katalógusai az ezredforduló után. *Néprajzi Értesítő* 2014. XCVI. Néprajzi Múzeum – Budapest, 19-30.

Lakner Lajos

- 2009 Mit ér egy múzeum gyűjteményi stratégia nélkül? *Néprajzi Értesítő* XC. 2008. Néprajzi Múzeum, Budapest, 95-100.

Lang, Merike

- 2010 On the Stability and Diversity of the Open Air Museum as a Medium in the 21st Century. The examples of the Estonian open Air Museum. *Acta Ethnographica Hungarica*, 55 (2). 379-399.

Lampugnani, Vittorio – Angeli Sahcs (eds)

- 1999 *Museums for a New Millennium* London

Lehtinen Ildikó

- 2016 Finn múzeumok állandó kiállításai. In SZARVAS Zsuzsa (szerk.): *Néprajzi Értesítő* XCVII. Néprajzi Múzeum, Budapest, 139–148.

Lengyel Endre

- 1926 A tokaji Nagyhegy andezites és rhyolitos kőzetei. In: Simkó György: *A tokaji Nagyhegy és vidékének földrajzi morfológiája.* Karcag, 104-125.

Lénárt Andor

- 1974 Vallásos konfraternitások Gyöngyösön a XVII-XVIII. században. *Archívum* 2. 33–46. Eger
- 1975 A confraternitások, mint szőlőműves céhek. *Archívum* 4. 96–102. Eger

Libeskind Daniel

- 1997 Victoria & Albert Museum. Boilerhouse Extension, *Architectural Design*, 9-10. 64-67.

Lipták Pál

- 1968 Jankó János mint antropológus. *Ethnographia* 331-337.

Lord, Barry

- 2002 The Purpose of Museum Exhibitions. In: Lord Barry – Lord Gail Dexter (szerk.): *The Manual of Museum Exhibitions.* Walnut Creek. 11-15.

Löffler Erzsébet

- 1984 Gyöngyösi céhek a XVIII-XIX. században. In: *Tanulmányok Gyöngyösről.* Szerk. Havassy Péter – Kecskés Péter. Gyöngyös. 287-318.

Löfgren, Orvar

1982 Szemléletmód változások a skandináv etnológiában. *Ethnographia*, XCIII. 89-111.

1985 Egy nemzeti kultúra lebontása? A kulturális változás vizsgálata a XIX. és XX. századi Svédországban. *Ethnographia*, XCVII. 530-542.

Macdonald, Sharon

2016 New Constellations of Difference in Europe's 21st-Century Museumscape. *Museum Anthropology* 39. 1. 4-19.

Macdonald, Sharon (szerk.)

2011 *A Companion to Museum Studies*. Wiley – Blackwell

Mack Gerhard

1999 *Art Museums into the 21st Century*. Basel

Madarassy László

1929 Az „Összehasonlító Irodalmi Társulat”-tól a „Magyar Néprajzi Társaságig”. *Ethnographia* 10-16.

Magdó János (ifj.)

2008 Pár szóban a hétfalusi kertkultúráról. SZNM-MNÉA A-5347

Magyar Zoltán

2011 *A magyar népi kultúra régiói 2. Felföld, Erdély, Moldva*. Budapest.

Maier-Solck Frank

2001 *Die neuen Museen* Köln

Majdán János

2008 A szőlőket tönkretévő filoxéra és annak hatása a Kárpát – medencében. *Korunk* XIX/9. 34-39.

Malonyay Dezső

1909 *A magyar nép művészete*. II. Budapest.

Margry, Peter Jan – Post, Paul

1994 Wallfahrt zwischen Inventarisierung und Analyse. Ein niederländisches Forschungsprojek in historiographischem und methodologischem Kontext. *Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde* Bd. XXXIX. 27-65.

Marosi Ernő

1995 Múzeum és kulturális örökség. (MTA-ülés összefoglalása.) In: *Magyar Tudomány*, 8. 918–921.

Martos Gábor (szerk.)

- 2015 „Budapest felkerül a térképre” – építészek kerekasztal beszélgetése a Liget projekt tervpályázatának eddigi eredményeiről. *Múzeumcafé. A múzeumok magazinja*. 2015/2. 9. évf. 46. sz. 18-33.

Matlekovits Sándor (szerk.)

- 1898 *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. Budapest

Mács Ildikó

- 1975 Népi hitvilág. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum EA 22879.

Márkusné Vörös Hajnalka (szerk)

- 2012 *Cébládától az adatbázisig. Új utak és eredmények az ipartörténet kutatásában*. Veszprém

Máté György

- 2006 Régi tárgyak – új katalógusok. *Ethnographia* 2006/2. 207 – 210.

Meijer, Léontine – van Mensch – Peter van Mensch

- 2012 A szaktudományos felügyeletől az együttalkotásig. In: *Múzeumelmélet. A képzeletbeli múzeumtól a bálózáti múzeumig*. (Szerk. Palkó Gábor) Petőfi Irodalmi Múzeum – Ráció Kiadó, Budapest, 97-126.

Meiners, Uwe

- 1985 Wohnkultur in süddeutschen Kleinstädten vom 17. bis zum 19. Jahrhundert. Soziale Unterschiede und Wertestrukturen. In: *Nord-Süd Unterschiede in der städtischen und ländlichen Kultur Mitteleuropas*. Münster

Mészáros Márta – Csoma Zsigmond

- 2010 Kora újkori gyümölcskertek (fajták, szokások) és kertészek Erdélyben. *Ethnographia* 121/1. 1-46.

Mohay Tamás

- 2011 Hétfalu. In: *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. (Főszerk. Paládi-Kovács Attila) Budapest, 834.
2015 Mű, tárgy, ösvény, ablak. *Néprajzi Hírek* XLIV. (3) 41–46.

Mohrmann, Ruth E.

- 1984 A városi népi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségei és határai. Három északnémet esetanulmány. *Ethnographia*, XCV. 429-443.
1987 *Alltagswelt im Land Braunschweig* 1-2. Münster

Molnár Mária

- 2000 Kosárgyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 317-324.

- Monjaret Anne – Roustan Mélanie
2017 A palace as legacy: The former French colonial museum – perspectives from the inside. *Journal of Material Culture* Vol. 22(2) 216-236.
- Montaner Joseph
1990 *New Museums*. New York
1995 *Museums for the New Century*. Barcelona
- Monti, Francesca – Keene, Suzanne
2013 *Museums and Silent Objects: Designing Effective Exhibitions*. University of Leicester, London.
- Moore Kevin
1995 *Museums and Popular Culture* London
- Moore Rowan
2000 *Building Tate Modern. Herzog and de Meuron transforming Giles Gilbert Scott* London
- Morvay Judit
1951 Munkaközösségek és munkacsoportok. *Ethnographia* 226-229.
- Morvay Péter
1939 A Néprajzi Múzeum jégpatkógyűjteménye. *Néprajzi Értesítő* 31. 1-14.
- Moser Johannes (szerk.)
2018 *Themen und Tendenzen der deutschen und japanischen Volkskunde im Austausch*. Münchner Beiträge zur Volkskunde. 46. Münster – New York
- Muršič Rajko
2018 From traditions to intangible cultural heritage. Political, economic and communal dimensions of heritagization. *Etnolog. Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum*, 28/2018. Ljubljana, 15-40.
- Muskovics Andrea Anna
2012 A filoxéra és hatása Esztergomban. *Komárom – Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 18. Tata, 181-196.
- Nagy Balázs
1995 Régi paraszttárművek Háromszéken. Szakdolgozat ELTE BTK Tárgyi Néprajz Tanszék (kézirat) Budapest
- Nagy Márta
2009 *Berlin múzeumairól*. <http://www.c3.hu/scripta/balkon/98/0708/14nagy.htm>
- Nagy Zoltán
2004 *Körmend mezőváros kézművesei a XVIII.XIX. században*, Szombathely

Nagyné Batári Zsuzsanna

- 2014 *Tájegység születik. Szabadtéri kiállítások rendezésének kérdései az Észak-magyarországi falu tájegység esettanulmánya alapján.* Szentendre

Nagyné Batári Zsuzsanna – Lajos Veronika

- 2017 Kulturális reprezentáció? Részvétel? Együttműködés? Felvetések a Szabadtéri Néprajzi Múzeum példáján. In: *Ház és Ember* 28-29. (Szerk. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt) Szentendre, 105-118.

Newhouse Victoria

- 1998 *Towards a New Museum* New York

Niculescu, Gabriela

- 2016 'The museum's lexis: Driving objects into ideas. *Journal of Material Culture* 21:4. 465-489.

Nicolin Pierluigi

- 1999 The Dismemberment of Orpheus, *Lotus*, 98. 11-26.

Nora, Pierre

- 1999 Emlékezés és történelem között: a helyek problematikája. *Aetas* 3. 142-157.

Onciul, Bryony

- 2015 *Museums, Heritage and Indigenous Voice. Decolonising Engagement.* Routledge, New York – London.

Orbán Balázs

- 1871 Hétfalu. In: *Székegyháza leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból.* Barcaság VI. kötet. Pest, 86-145.

Orosz István

- 1960 A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században (különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira). *Agrártörténeti tanulmányok* (szerk.: Szabó István). 3–70. Budapest
- 1984 Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII-XVIII. században. *Ethnographia* XCV. 520–540.
- 1985 A mezővárosok észak-magyarországi típusai. In: *Mezővárosi kultúra Heves megyében* (szerk.: Petercsák Tivadat). 3–14. Budapest–Eger
- 1986 Az Alföldi mezővárosi parasztság termelési eljárásai a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön* Szerk.: Novák László – Selmeczi László Nagykovács, 403-428.
- 1995 A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon. In: *Hagyományok és megújulás.* 16-33. Debrecen

Orsini, Carolina – Antonini, Anna

- 2015 *MUDEC – Museo dell Culture catalogo delle opere e guida al percorso.* Milano

Ortutay Gyula

- 1960 Jankó János. In: *Írók, népek, századok*. Budapest, 260-268.
 1977 Balassa Iván köszöntése. 2-3. *Ethnographia* 210-223.

Pagani, Camilla

- 2018 Néprajzi múzeumok: egy új paradigma felé? In: Foster Hannah et all. (szerk.): *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 24-43.

Paládi – Kovács Attila

- 1967 *A paraszti bortermelés nébány abauji faluban*. Debrecen
 1973 A magyar parasztság kerekcséjéinek történeti és táji rendszerezéséhez. *Néprajzi Közlemények* XVIII: 5-79.
 1984 A magyar szekér a Kárpát-medencében. *Tanulmányok Szatmár néprajzához*. Debrecen, 157-168.
 1991 A történeti források szerepének változása a magyar néprajzban In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Történelem, régészet, néprajz*. 125-133. Debrecen
 1993 Jankó Jánosról – száz év múltán. *Ethnographia*, CIV. 2. 289-308.
 1994 A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia*. 105/1. 1-35.
 1998 Paraszti járművek néhány 18. századi árszabás tükrében. In: *Isten áldja a tisztet ipart. Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Sopron. 365-377.
 1999 Viták és változások az európai néprajztudományban a 20. század utolsó harmadában. In: Ujváry Zoltán szerk. *Jubileumi kötet*. Folklor és etnográfia 100. 201-221. Debrecen
 2000 Kisiparosok. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*, 310-362. Budapest
 2002 *Tárgyunk az időben*. Debrecen
 2003 Szánfélék és szánrészek nevei. In: *Székerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében*. Szentendre, 197-209.
 2005 *Merre tart az Európai néprajztudomány?* Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest
 2007 *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században*. Budapest
 2009 Források, módszerek, eredmények a népi műveltség kutatásában. In: *Magyar Néprajz I.2. Táj, nép, történelem*. 11-38. Budapest
 2011 A magyar etnográfia tudománytörténete. In: *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. Főszerk. Paládi-kovács Attila. Szerk. Flórián Mária. Budapest, 39-125.
 2014 A Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia és a rokon tudományok társulatai. *Néprajzi Hírek* 2014/3. 42-48.
 2016 *Magyar népismeret a 19. században. Előfutárok és klasszikusok*. Budapest
 2018 Embertan és jelenkutatás Jankó életművében. *Néprajzi Hírek* 4. sz. 4-16.
 2020 Hungarikumok, értéktárak és a néprajzi kutatás. *Néprajzi Hírek* 3. sz. 71-76.

Pap Miklós

- 1992 *Tokaji tanulmányok*. Tokaj

Pataki Ferenc

- 2010 Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. *Magyar Tudomány*.7. <http://www.matud.iif.hu/2010/07/01.htm>. Letöltés ideje: 2016. augusztus 11.

Pávai István

- 2000 Népzenei gyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 813-851.

Perneczky Géza

- 1991 Hogyan építsünk múzeumot? *Mozgó Világ*, 8. 68-89

Piret Öunapuu

- 2012 Estonian National Museum: Public communication strategies and practices in the initial years. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. 2011. Annales Litterarum Societatis Esthonicae*. Tartu, 124-128.

Pócza Kálmán

- 2011 *Emlékezetpolitika. Műtfeldolgozás és történelemtudomány Németországban*. Máriabesnyő

Pomian, Krzysztof

- 2011 Megosztott emlékezet: emlékhelyek politikai és kulturális jelenségként Európában <http://www.enrs.eu/en/articles/79-megosztott-emlekezet-emlekhelyek-politikai-es-kulturalis-jelensegkent-europaban> Letöltés időpontja: 2016. augusztus 16.

Popély Gyula

- 1995 *Ellenszélben. (A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban 1918-1925)*. Pozsony

Putzkó László – Rátz Tamara

- 2000 *Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei*. Budapest

R. Nagy József

- 2010 *Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon*. Miskolci Galéria

Rajcsányi Gellért

- 2010 Nappali a város hálósobájában – a zágrábi kortárs művészeti múzeum új épülete. *Múzeumcafé* 2009/2010. december/január 3. évf. 14. sz. 13.

Rassy Tibor

- 1984 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Történeti Adatgyűjteménye. *Ház és Ember* 2. 221-251.

Rentzhog, Sten

- 2007 *Open Air Museums: The History and Future of a Visionary Idea*. Jamtli

- 2008 What I Learnt from Writing the History of Open Air Museums. In: Jensen, Inger – Zipsane, Henrik (ed): *Ont he Future of Open Air Museums* (Fornvårdaren 30), Jamtli Förlag, Östersund, Sweden, 9-16.

Revel, Jacques

- 1996 Mikroszintű vizsgálat és társadalmi jelenségek konstruálása. *Aetas* 2(4): 217-238.

Rékai Miklós

- 2000 Táplálkozásgyűjtemény. In: *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 299-316.
- 2003 Vendégek-könyvek. Látogatói attitűdök hat kiállítás kapcsán. *Néprajzi Értesítő* LXXXIV. 181-187. Budapest

Rémiás Tibor

- 2006 Bodnárók. In: *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon.* Szerk. Veres László-Viga Gyula. Miskolc, 65-72.

Roigé, Xavier

- 2014 Die ethnologischen Museen in Spanien. Zwischen Wirtschaftskrise und Neudefinition. *Jahrbuch für Europäische Ethnologie* 2014.9. 83-104.

Roth, Klaus

- 1980 Historische Volkskunde und Quantifizierung. *Zeitschrift für Volkskunde* 76: 37-57.

Sabján Tibor

- 2002 Alföld. In.: *Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendre* (Szerk. Cseri Miklós – Füzes Endre) Szentendre. 55-90.
- 2003 Boronafal. In: Sabján Tibor – Buzás Miklós. *Hagyományos falak.* Budapest, 14-25.
- 2004 Táblás kályha terve (Hejcei lakóház) SZNM MNÉA E-219/5/39
- 2006 A digitális „papírrestaurálás” *Téka* 2006/2 43-45.

Sasvári Áron – Vasáros Zsolt (szerk.)

- 2014 *Liget Budapest. OMRRK Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ.* Budapest

Sáfrány Zsuzsa

- 1975 A Janus Pannonius Múzeum gyufatartói. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1972-73. 205-222.
- 1977 Váraljai festett bútorok. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1975-76. 169-173.
- 2003 *A tükrös.* A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 7. Budapest

Sári Zsolt

- 2006 Aszimmetrikus szekrény az erdőbényei lakóházban. *Téka* 2006/2. 34-35.
- 2010 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum új fejlesztései: a vasútállomás és a múzeumi vasút. *Néprajzi Hírek* 2010/1. 4-6.

- 2017a Fél évszázada alakult meg a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum. *Honismeret* XLV. évf. 6. sz. 113-120.
- 2017b Interjú Cseri Miklóssal a Szabadtéri Néprajzi Múzeum fejlesztési programjairól. In: *Múzeum – Projekt – Fejlesztés. Írások Cseri Miklós tiszteletére.* (Szerk. Sári Zsolt), Szentendre, 11-16.
- 2017c A Szabadtéri Néprajzi Múzeum társadalmi múzeumi szerepei – Falumúzeumtól a szolidáris múzeumig. In: *Ház és Ember* 28-29. (Szerk. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt) Szentendre, 51-60.

Schafarzik Ferenc

- 1904 *A magyar korona országainak területén lévő kőbányák részletes ismertetése.* Budapest.

Schicklgruber Christian – Schmidt – Lauber Brigitta

- 2018 Kunst oder Ethnographie? Ethnographische Sammlung und Repräsentation im Weltmuseum. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* Heft 1. 2018. Wien, 129-144.

Schindbleck, Markus

- 1993 The art of collecting. Interactions between collectors and the people they visit. *Zeitschrift für Ethnologie*, 118. 57–67.
- 2016 The (Im-)Possibilities of Exhibiting the Sacred/Secret: Diskussing (Open) Secrets. *Baessler-Archiv Beiträge zur Völkerkunde*. 63. Berlin, 7-34.

Schleicher Vera

- 2018 Tematikus múzeumi gyűjtőkampány. In: *...Nyitott múzeum... Együttműködés. Részvétel. Társadalmi Múzeum.* Szerk. Frazon Zsófia. Néprajzi Múzeum Budapest, 182-191.
- 2019 Az elmozduló színpalak mögött. Költözik a Néprajzi Múzeum. *Múzeumcafé* 72. 2019/4. július – augusztus. 129-147.

Schmelz, Bernd (et al.)

- 2013 *Warum ist ein Museum für Völkerkunde wichtig für Hamburg? Festschrift für Wulf Köpke zum 60. Geburtstag.* Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde Hamburg. Neue Folge Band 45. Hamburg

Schmidt-Lauber, Brigitta

- 2018 Kunst Oder Ethnographie? Ethnographische Sammlung Und Repräsentation Im Weltmuseum. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LXXII. (1) 129–142.

Scholze, Jana

- 2004 *Medium Ausstellung. Lektüren musealer gestaltung in Oxford, Leipzig, Amsterdam und Berlin.* Bielefeld

Sebestyén Gyula

- 1914 Huszonöt év! *Ethnographia* 259-264.

Sebestyén Kálmán

1998 Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka élete és munkássága. *Néprajzi Értesítő* 48.

Seifert, Manfred

2016 Zur Neubewertung volkskundlicher/kulturgeschichtlicher Sammlungen. *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung*, Neue Folge 50. 2014. Alltag anders. Sammeln, interpretieren, ausstellen. Marburg, 105-120.

Selmeczi Kovács Attila

1989 A Néprajzi Múzeum története. In: *Néprajz a magyar múzeumokban*. (Szerk. Selmeczi Kovács Attila – Szabó László) Budapest – Szolnok, 7-27.

1997a Xántus János muzeológiai tevékenysége. *Néprajzi Értesítő* 79. 7-18.

1997b Fejezetek a Néprajzi Múzeum történetéből. *Magyar Múzeumok* 3. 13-20.

2006 *A kézi aratás járulékos eszközei*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 11. Budapest

Selmeczi Kovács Attila – Szacs vay Éva

2003 *A magyar nép hagyományos kultúrája*. Néprajzi Múzeum – Budapest

Semayer Vilibáld

1902a Jankó János *Néprajzi Értesítő*, III. 111-115.

1902b Jankó János Dr. életrajza, *Néprajzi Értesítő*, III. 116-122.

Seres András

1970 Hétfalusi szekeresség. *Falvak Dolgozó Népe* XXVI. évf. 35. sz. 7.

1976 Hétfalusi „csángó bútor”. In: (Kós Károly szerk.) *Népismereti Dolgozatok* 1976. Bukarest, 103-107.

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Bukarest

1992 Hétfalusi faragott kapuk. *Honismeret* 1992/4. 99-100.

Shelton, Anthony Alan

2011 Museums and Anthropologies: Practices and Narratives. In Macdonald, Sharon (ed.): *A Companion to Museum Studies*. Wiley – Blackwell, Malden, 64–80.

Simon Attila

2008 Magyarok Csehszlovákiában. *História* XXX. 2008. 6-7. 18-21.

L. Simon László

2016 Kulturális Európa. *Kommentár* 2016/5. 38-43.

Simon Krisztián

2016 A hagyomány és a kulturális örökség fogalma. In: *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére. Társadalom – modernitás – módszerek*. (Szerk. Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Marinka Melinda – Kavecsánszki Máté) Debrecen, 642-663.

Sinkó Katalin

- 1994 A társadalmi nyilvánosság értékalkotó szerepe a múzeumokban és a kereskedelemben. In: *Enigma*, 1. 19-27.

Solymos Ede

- 1974 A bajai Türr István Múzeum halászati gyűjteményének típuskatalógusa. *Cumania* 2. 15-74.

Sonoda Naoko

- 2019 Damage from the Earthquake in Northern Osaka and Countermeasures: Case Study of Storage at the National Museum of Ethnology. In: *Bulletin of the National Museum of Ethnology* vol. 44. no 1. 2019. Osaka, 1-53.

Sonkoly Gábor

- 2009 Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* XII. (2) 199–210.

Sopanen Tuomas

- 2013 *A Ryijy élő hagyománya A finn szőnyeg 1707 – 2012 között Tuomas Sopanen gyűjteménye.* Tuomas Sopanen – Néprajzi Múzeum

Steverlynck, Sam et al.

- 2011 *The Making of the MAS 1995-2010.* Antwerpen.

Stirling János

- 1981 Fényképező néprajzkutatók. Jankó János az első szociofotós. *Foto* XXVIII. 8. szám 352-255.

Suba László

- 1994 A makfalvi szekeresesség. *Néprajzi Látóbatár* III. 3-4. sz. 119-138.

Suzzarelli, Bruno

- 2013 *Projet Scientifique et culturel du MuCEM.* Musée des civilisations de l'Europe & de la Méditerranée. Marseille

Sütő András Balázs

- 2001 Kis múzeum nagy jelentőséggel *Octogon*, 2001/1. 41-43.

Szabadfalvi József

- 1997 Bútorok. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete.* (Szerk. Fügedi Márta) Miskolc, 227-254.

Szablyár Eszter

- 2010 Múzeum az üvegpiramison túl – sztárépítészek modernizálják a 21. századi igényeknek megfelelően a klasszikus kiállítótereket. *Museumcafé* 2009/2010. 76-85.

Szabó Anita

- 2003 „Mihelyt csapó, mindjárt báró.” Vastagszúrposztós mesterek Gyöngyösön a csapóipar virágzásának utolsó időszakában. Kézirat. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék. SZNM MNEA A-4330.

Szabó Sarolta

- 1993 *Cébek Szabolcs vármegyében* Nyíregyháza
1997 A paraszti háztartások eszközellátottsága a XIX. század közepén Szatmár megyében. *Ethnographia* 108. (1-2.) 305-313.

G. Szabó Zoltán

- 2000 Építkezésgyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 149-166.
2004 *A duda*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 9. Budapest

Szabó Zsuzsanna

- 2009 Elmozdított múzeum – a francia néprajzi múzeum átalakulása. *Tabula* 12 (1) 183-192.

Szacsvay Éva

- 1993 *Barokk a magyar népművészetben*. Katalógus. Néprajzi Múzeum, Budapest
1996 *Üvegképek*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 2. Budapest
2000 Egyházi gyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 403-432.

Szakály Ferenc

1984. *Tanulmányok Gyöngyösről* (szerk.: Havassy Péter–Kecskés Péter) 147–178. Gyöngyös

Szarka László

- 2008 Felső-Magyarország, Felvidék, Szlovákia. *História* XXX. 2008. 6-7. 18.

Szarvas Zsuzsa

- 1993 Jankó János és a finn néprajz. *Néprajzi Hírek* 1-2. 19-21.
2001 Tárgyak és képek. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai *Tabula* 133-139.
2013 Vágyak és választások. Stratégia és gyakorlat a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek gyarapításában. *Néprajzi Értesítő* 2012. 9-22.
2015 Látletet és/vagy reprezentativitás, avagy a tudomány forrásai-e a múzeumi katalógusok? *Néprajzi Értesítő* XCVI. 2014. Néprajzi Múzeum – Budapest, 31-42.
2017 Zsidó tárgyak a Néprajzi Múzeumban. In: Szarvas Zsuzsa: *Zsidó tárgyak*. *A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai* 24. Budapest, 8-45.
2019 A Néprajzi Értesítő 100. évfolyama. *Néprajzi Értesítő* C. 2018. Néprajzi Múzeum – Budapest, 9-24.

Szarvas Zsuzsa (szerk.)

- 2009 *(M)ilyenek a finnek? Kiállítási katalógus* Néprajzi Múzeum – Budapest

Szádeczky Lajos

1913 *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. 1307-1848. I-II.* Budapest

Szemkeő Endre

1989 Bevezetés. In: Jankó János: *A milleniumi falu.* (facsimile). 7-15. Budapest

1997a Törekvések az önálló Néprajzi Múzeum megteremtésére. *Néprajzi Értesítő* LXXIX. 57-84.

1997b A Néprajzi Múzeum a Csillag utcában (1893 – 1906). *Magyar Múzeumok* 3. 21-24.

2000 Térképgyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.* Budapest, 715-727.

2002 Néprajzi Múzeum. In: *Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése.* Budapest, 26-33.

Szemkeő Endre – Szikossy Ildikó

2002a Jankó János In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumiügy történetéből.* Főszerk. Bodó Sándor – Viga Gyula. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest. 418-420.

2002b Semayer Vilibáld In: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumiügy történetéből.* Főszerk. Bodó Sándor – Viga Gyula. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest. 782-783.

Szendrey Ákos – Vincze István

1956 Beszámoló a Néprajzi Múzeum 1955. évi működéséről. *Néprajzi Értesítő* 327-337.

Szenti Tibor

1989 A vásárhelyi lakóház eszközkészletének változásai. In: *Építészet az Alföldön* II. 99-131. Nagykőrös

Szilágyi István

1986 *Régi boltok krónikája.* Budapest

Szilágyi Miklós

1978 A XIX. századeleji paraszti vagyonleltárak forráskritikai értékelésének kérdéséhez. *Békési Élet.* 387-390.

1980 A mezővárosok paraszti kultúrájának tagolódásáról. In: *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* (szerk.: Paládi-Kovács Attila) 7. 171–175. Budapest

1984 Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia* XCV. 4. 577-593.

1987 19. századi adatok a gyomai és mezőberényi népi építészetéről. *Ház és Ember* 4. Szentendre, 43-54.

1993 Jankó János, a muzeológus. *Néprajzi Hírek* 22. 1-2. 21-25.

1995a Falusi és mezővárosi társadalmak. In.: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti néprajzi adatok és elemzési kísérletek.* Debrecen. 5-9.

1995b Három békés megyei mezőváros In.: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti néprajzi adatok és elemzési kísérletek.* Debrecen. 83-259.

- 1995c A 19. század eleji paraszti vagyonleltárak forráskritikai értékelésének kérdéséhez. In.: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti néprajzi adatok és elemzési kísérletek*. Debrecen. 281-287.
- 1995d Adatok a gyomai és mezőberényi malmokról (a 19. század első feléből). In.: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti néprajzi adatok és elemzési kísérletek*. Debrecen. 324-333.
- 1995e Vázlatok az Alföldi mezővárosokról. In.: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti néprajzi adatok és elemzési kísérletek*. Debrecen. 359-409.
- 1995f Társadalom és műveltség Gyomán. In: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség*. 164-260. Debrecen
- 2000 Halászatgyűjtemény In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 115-130.
- 2003 *Bevezetés a néprajzi muzeológiába*. Debrecen
- 2009a *Művek és életművek múlt időkben. Mesterek, barátok, pályatársak*. Budapest
- 2009b A közlekedés és szállítás modernizációjának hatása a paraszti életmódra. In: *Paraszti hagyomány és modernizáció*. Budapest, 28-41.
- 2018 Ha visszamenőleg is adhatnánk Jankó-díjat, vajon hányat kapna a névadó mester? *Néprajzi Hírek* 4. sz. 33-36.

Szilárdfy Zoltán

- 1995 *A magánábitat szentképei a szerző gyűjteményéből I.* Néprajzi Tanszék, Szeged
- 1997 *A magánábitat szentképei a szerző gyűjteményéből II.* Néprajzi Tanszék, Szeged

Szojka Emese

- 2005 *A sárközi bútor*. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. Budapest

Szojka Emese – Foster Hannah Daisy

- 2017 *Betlebemek. A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai 25.* Néprajzi Múzeum – Budapest

Szolnok Lajos

- 1950 *A Néprajzi Múzeum sokas guzsalyai*. Budapest. Néprajzi Múzeum füzetei 10.
- 1951 *Az Országos Néprajzi Múzeum guzsalygyűjteménye I.* Az Országos Néprajzi Múzeum gyűjteményei I.

Szuhay Péter

- 2000 Földművelés-gyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 51-74.
- 2003 Hagyományok és újítások a Néprajzi Múzeum kiállítási törekvéseiben 1980-2000. *Néprajzi Értesítő* LXXXIV. 2002. Néprajzi Múzeum – Budapest, 77-96.

Szulovszky János (szerk.)

- 2005 *A magyar kézművesipar története*. Budapest
- 2007 Kiaknázatlan források és lehetőségek a kézművesiparok kutatásában. *Néprajzi Értesítő* LXXXVIII. 2006. 9-38. Budapest

Szűcs Alexandra

- 2000 Szokás- és játékgyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 359-402.

Szűcs Judit

- 1987 A Gyökér utca 1. számú ház berendezésének néhány kérdése. In: *Mozzaikek Csongrád város történetéből*. Csongrád, 105-115.
- 1995a Csongrád iparosainak szerepe a 19. századi mezőváros iparosainak társadalmában. In: *IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1994*. 216-226. Budapest – Veszprém.
- 1995b Női inventáriumok és a társadalom rétegződése (Csongrád XIX. század közepe). *Oppidum Csongrád 1995*. 56-61. Csongrád
- é.n. *A vízektől kötődő munkák, iparok képviselői Csongrádon a XIX. században*. Elhangzott a VEAB rendezte X. Településtörténeti konferencián 1993-ban Győrben. 1-9.
- 1998 Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára. *Ethnographia* 109. 2. sz. 629-657.

Takács Lajos

- 1972 A Néprajzi Múzeum magyar gyűjteményeinek katalógusa. *Néprajzi Értesítő* 54. 19-46.

Takács Péter

- é.n. *Tállya*. Száz magyar falu. h.n.

Tasnádi Zsuzsanna

- 2000 Rajz- és festménygyűjtemény, nyomtatványgyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 667-696.

Tálas István

- 1955 Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve (1945-1955). *Ethnographia* 1-4. 5-55.

Terbócs Attila

- 2000 A Néprajzi Múzeum kiadványai. In: *A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei* (Főszerk. Fejős Zoltán) Budapest, 938-956.

Thiemeyer, Thomas

- 2017 The Storeroom as Promise: The Discovery of the Ethnological Museum Depot as an Exhibition Method in the 1970s. *Museum Anthropology* XL. (2) 143–157.

Thys, Marianne (et al.)

- 2011 *The MAS Revealed 2007-2011*. Museum aan de Stroom. Antwerpen

Timm, Elisabeth

- 2016 Wissenschaft Im Affekt. Eine Subjekttheoretische Kritik Zu Szenografie Und Autoethnografie. In BEITL, Matthias – SCHNEIDER, Ingo (szerk.): *Emotional Turn?! Europäisch ethnologische Zugänge zu Gefühlen & Gefühlsweiten*. (Österreichischen Zeitschrift für Volkskunde 27.) Österreichisches Museum für Volkskunde. Wien, 7–54.

- Tobelem, Jean-Michel (ed)
1996 *Musées, géner autrement: un regard international* Paris
- Tóth Zoltán
1989 *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Budapest
- Toy Maggie (ed)
1991 *New Museums, Architectural Design* (különszám)
- Train Kirk (ed)
1980 Thirty Museum Plans, *Perspecta*, 16. 143-167.
- Trulove James Grayson
2000 *Desining the New Museum – building a Destination*. Rockport Publisher
- Turkowski Guntram
2019 Neue Depots für die Volkskunde. *Kieler Blätter zur Volkskunde* 51/2019. Kiel, 85-94.
- Türk Tímea
2005 Mire jók a vendégkönyvek? A kiállítási vendégkönyvek használata a Szépművészeti Múzeum közönségkapcsolati munkájában. *Múzeumi Közlemények* 2006/2. 48-52.
- Tüskés Gábor–Knapp Éva
1992 Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. *Néprajzi Látóhatár* I. 3–4. szám. 8–36.
- Vaessen Jan
2008 Know Thy Neighbour. In: Jensen, Inger – Zipsane, Henrik (ed): *Ont he Future of Open Air Museums* (Fornvårdaren 30), Jamtli Förlag, Östersund, Sweden, 22-31.
- Vansina, Jan
1985 *Oral Tradition as History*. Madison
- Vargha László
1985 Adatok a szabadtéri gyűjtemények magyarországi történetéhez (Az 1938-1940 között megrendezett budapesti mezőgazdasági kiállítások parasztházai). *Ház és Ember* 3. 99-110. Szentendre
- Vargha László – Erdélyi Zoltán
1963 A Néprajzi Múzeum és a Hazafias Népfrent javaslata a magyar szabadtéri gyűjtemény szervezésére. (kézirat)
- Vargyas Gábor
2000 Óceánia-gyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 553-594.

Vasáros Zsolt

2010 *Kiállító-tér. Múzeumi tárlatok kézikönyve.* Múzeumi iránytű 7. Szentendre

Vass Erika

2006 Tájegység születik? Erdély és Partium a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Hírek* 35. 39-40.

2008 A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttesének 2008. évi munkálatai *Néprajzi Hírek* 2009/3. 9-13.

2010 Hétfalusi lakóházak berendezése. SZNM-MNÉA-A-6250

Vass Erika – Buzás Miklós

2007a Az Erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (Telepítési koncepció, 2006 november) *Ház és Ember* 20. 227-268. Szentendre

2007b A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttesének előzetes telepítési koncepciója *Ethnographia* 2007/2-3.227-270.

Vattimo, Gianni

1998 A múzeum a posztmodern korban. In: *Magyar Lettre Internationale*, 29. szám, nyár, 34-36.

Várallyainé Hatala Emese

1995 A gyöngyösi Szeplőtelen Fogantatás Társulat története 1908-1950. In: *Mátrai Tanulmányok* Gyöngyös 1995. 307-322.

Vásárhelyi Tamás

2008 A múzeum külső kapcsolatai, stakeholderek. In: *Múzeumi vezetési ismeretek.* MOKK, Szentendre

2009 *A nyitott múzeum.* Múzeumi iránytű 2. Szentendre

Verebics Petra

2009 Fájdalomkonzerv. A berlini Neues Museum. <http://www.architectforum.hu/node/13588>

Veres Emese Gyöngyvér

2002 *Gergely napjától Péter-Pálig. Ünnepek és jeles napok a barcasági csángóknál.* Hétfalu

2005 *Ma lesznek először házádban vendéged. Felnőtté válás a barcasági csángóknál.* Budapest

2007 Magyarvár, csángó szobor, Kossuth Lajos szemfedője. A szabadságharc emlékezete Hétfaluban. In: *Folklor és történelem* (Szerk. Szemerkenyi Ágnes) Budapest

2008 „Mikor Oláhország háborút izene...” *A barcasági csángók kálváriája.* Budapest

2009 Néhány gondolat a barcasági csángók anyagi kultúrájához. SZNM-MNÉA-A-5359.

Veres László

2006 *Üvegművéségünk a XVI-XIX. században.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Veres László – Viga Gyula (szerk.)

2006 *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon.* Miskolc

Vida Gabriella

- 2010 „Fogason lévő Kristály talok és Más félék” 18. századi miskolci vagyonelektárak üveg díszedényei. In: *Történet – Muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére.* (Szerk. Gyulai Éva–Viga Gyula) Miskolc, 59-70.

Viga Gyula

- 1985a Gyümölcsstermesztés és a gyümölcszel való kereskedelem a Bükkalján. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXIII.* 285-307. Miskolc
- 1985b *Körmunkák egy Bükkalji faluban.* Debrecen
- 1986 A gyümölcs a népi árucserében. Szabadsfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Árucseré és migráció,* 175-195. Herman Ottó Múzeum. Miskolc
- 1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon.* Ethnica. Debrecen–Miskolc
- 1999 *Utak és találkozások. Tanulmányok a népi kapcsolatok köréből.* Officina Musei 10. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság. Miskolc
- 2004 *Tájak, ízek, ételek Borsod – Abaúj- Zemplén megyében.* Miskolc
- 2007 *Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza.* Studia Folkloristica et Ethnographica 50. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen
- 2008 Úton levő javak és emberek a Kárpát-medencében. *Ethnographia CXIX.* 179-192.
- 2009 *Bodrogközi néprajzi tanulmányok.* Officina Musei 19. Miskolc
- 2010 *A tájak közötti kapcsolatok néprajza* (A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18-20. században) MTA doktora címért benyújtott értekezés tézisei. Budapest – Miskolc
- 2017a Balassa Iván, a sokoldalú néprajztudós. In: Viga Gyula: *Miscellanea Museologica III.* Miskolc, 173-177.
- 2017b Tisztelet az alapítóknak. *Néprajzi Hírek* 2017/1. 48-50.

Vinnai Zsuzsanna

- 2001 *Tanulmányok, adatok és adalékok Mád történetéhez.* Mád.

Viski Károly

- 1921 *Osztyák himzések.* Budapest.

Voigt Vilmos

- 1980 A kilencvenestendős Magyar Néprajzi Társaság. *Ethnographia* 443-451.
- 2008 Van-e kulturális emlékezete a népnek? In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Zenta, 15-26.

Von Bose, Friedrich

- 2017 Plädoyer für die Unabgeschlossenheit. einige Überlegungen zum Humboldt Forum im Berliner Schloss. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 2017/2. Das Museum als Ort kulturwissenschaftlicher Forschung und Praxis. 125–130.

Waidacher, Friedrich

- 2011 *Az általános muzeológia kézikönyve.* ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest

Walz Markus

- 2015 Metamorphopsie von Dingen. Widersprüche in der Methodenlehre der Sachkulturfor-
schung und der Museologie als Unprobleme des Museumwesens. *Rheinisch-westfälische Ze-
itschrift für Volkskunde* 60. 2015. Bonn – Münster, 17-35.

Wastiau Boris

- 2019 Un nouveau Plan stratégique pour le MEG. *totem Le magazine du Musée d'ethnographie de
Geneve* n. 81. 2019. Geneve, 2-4.

Watremez, Anne

- 2018 Társadalmak és kultúrák újfajta megközelítései. Társadalmi múzeumi kísérletezések az
elmúlt harminc évben. In: *Többszólamú múzeum. Néprajzi dilemmák a 21. század elején.* (Szerk.
Foster Hannah Daisy – Földessy Edina – Hajdu Ágnes – Szarvas Zsuzsa – Szeljak
György) Budapest, 60-73.

Wellgraf Stefan

- 2020 Nach dem Exotismus. Ethnographie als Kritik. *Zeitschrift für Volkskunde Beiträge zur Kul-
turforschung* 2020/1. Münster, 5-25.

Wesselényi-Garay Andor

- 2009 Az új hely – Múzeumláz az ezredfordulón. *Artmagazin* 1. 35-41.

Westmont Camille

- 2020 Faux materials and aspirational identity: Celluloid combs and working class dreams in
the Pennsylvania anthracite region. *Journal of Material Culture* Vol. 25. No. 1. 2020.

Wiegelmann, Günter (Hg)

- 1973 *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert. Verhandlungen des 18. Deutschen Volkskunde-Kongresses
in Trier vom 13. bis 18. September 1971.* Göttingen
1978 *Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit.* (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestde-
utschland, 9). Münster

Wilhelm Gábor

- 2000 Ázsia-gyűjtemény és Indonézia-gyűjtemény In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Mú-
zeum gyűjteményei.* Budapest, 511-552.
2016 Az állandó kiállítás: a jó, a rossz és a „szükséges”. *Néprajzi Értesítő* XCVII. Budapest,
127-138.

Witcomb, Andrea

- 2011 Interactivity: Thinking Beyond. In MACDONALD, Sharon (ed.) *A Companion to Museum
Studies.* Wiley – Blackwell, Chichester 353–361.

Wróblewski Filip

- 2013 Project „Ethnography as a personal experience”. History of anthropology in Poland
from the researchers point of view. *Prace Etnograficzne* 41. 2013. Krakow, 145-156.

Židov, Nena (ed.)

2009 *Between Nature and Culture. A guide to the Slovene Ethnographic Museum permanent exhibition.*
Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana.

Zsolnay László

1995 A filoxéra hatása az egri szőlő- és bortermelésre. In: *Tanulmányok és közlemények.* (Szerk. Ujváry Z.) Debrecen – Szolnok, 277-286.

Képjegyzék

(a külön nem jelölt fotókat a szerző készítette)

1. kép A MEG, Musée d'ethnographie de Genève épülete (Genf, 2016.)
2. kép Musee des Confluences épülete (Lyon, 2016)
3. kép A Humboldtforum építése (Berlin, 2018)
4. kép A Szabadtéri Néprajzi Múzeum központi épülete (Szentendre, 2003)
5. kép A Szabadtéri Néprajzi Múzeum új bejárati épülete (Szentendre, 2009)
6. kép A Csillag utcai épület
7. kép Az Iparcsarnoki múzeumépület alaprajza
8. kép A Könyves Kálmán körúti épület
9. kép A Kossuth téri épület
10. kép Az eredeti elhelyezési ötletpályázat győztes terve (2013.)
11. kép A Néprajzi Múzeum első tervpályázatán győztes épület (2014.)
12. kép A második győztes épület látványterve (2016)
13. kép A látványterv egy részlete (2016)
14. kép kép a Museum aan de Stroom (MAS) épülete (Antwerpen, 2018)
15. kép a Musée des Civilisations de l' Europe et de la Mediterranée (MuCEM) épülete (Marseille, 2016)
16. kép Rautenstrauch-Joest Museum állandó kiállítás részlete (Köln, 2015)
17. kép A Szabolcs utcai bázis gépészetének komplex rendszere
18. kép Részlet a bázis látványtervéből
19. kép A Museum der Kulturen raktárának részlete (Basel, 2016)
20. kép a Néprajzi Múzeum Gyűjteményi Központ földszinti alaprajza
21. kép A raktárbázis kivitelezése (2015)
22. kép Az épülő raktárbázis egy részlete (2018)
23. kép Régiségkereskedő raktárának részlete (Nagyhalász, 2005)
24. kép A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársai (Sári Zsolt, Gombás Ágnes, Cseri Miklós, Bíró Friderika) egy mádi magángyűjtő tárgyainak válogatásán 2005 februárjában
25. kép Mádi magángyűjtő raktárának részlete (2005)
26. kép Önreflexív kiállítás az üvegfalú épületben (2010)
27. kép Multimédiás eszköz a kiállításban (2010)
28. kép Lakodalmi asztal a perkupai lakóházban (2010)
29. kép Kalácssütés kiállítás a novaji kamrában (2010)
30. kép Archív képek kiállítása az imolai istállóban (2010)
31. kép Város és falu határán időszaki kiállítás részlete a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (2011)
32. kép Részlet a Város és Falu határán vásári kiállítási egységéből (2011)
33. kép Részlet a Város és Falu határán gyöngyösi viseletet bemutató részéből (2011)
34. kép Részlet a Város és Falu határán céhtörténeti kiállításából (2011)
35. kép Magyar burdosház Vintondale-ben az Amerikai Egyesült Államokban (2012)
36. kép A hagyományos járművek állandó kiállítás részlete a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban (2013)

37. kép A Felföldi mezőváros tájegység rajza
38. kép A Felföldi mezőváros tájegység a múzeumban télen
39. kép A tállyai ház építése (2005)
40. kép A hejcei lakóház szobájának berendezési szimulációja (2005)
41. kép A gyöngyösi iparosház a tájegységben (2006)
42. kép Részlet a gyöngyösi kapáscsalád lakásából (2006)
43. kép Gyöngyösi fiatal nő 1897. (archív fotó, magántulajdon)
44. kép A Szent Kereszt Társulat tagjai ünnepi viseletben (archív fotó, magántulajdon)
45. kép Részlet a gyöngyösi polgárház konyhájából (2006)
46. kép Az erdőbényei ház pincéjének részlete a múzeumban (2006)
47. kép Szőlőhegy részlete a Felföldi mezőváros tájegységben (2006)
48. kép A mádi kapásház a Felföldi mezőváros tájegységben (2006)
49. kép A gyöngyösi polgárház pincéjének részlete (2006)
50. kép Gyöngyösi polgárház szoba berendezés részlet (2006)
51. kép A megterített asztal a gyöngyösi polgárházban (2006)
52. kép A Szent Kereszt társulat tagjai (archív fotó, magántulajdon) (2006)
53. kép A polgárház épülete archív fotón (magántulajdon) (2006)
54. kép A hejcei lakóház szobájának megvalósult berendezési részlete (2006)
55. kép A hejcei lakóház konyhájának berendezési szimulációja (2006)
56. kép A hejcei lakóház konyhai kemencéjére kerülő tárgyak berendezési szimulációja (2006)
57. kép A hejcei istálló megvalósult berendezésének részlete (2006)
58. kép A hejcei lakóház pajtája a borszállító kocsival (2006)
59. kép A tokaji lakóház a Felföldi mezővárosban (2006)
60. kép A tokaji lakóház szobájának berendezése (2006)
61. kép Díszes gyalu a tokaji házban berendezett kádárműhely felszereléséből (2005)
62. kép A tokaji telken a dongatorony építése (2006)
63. kép Gumis szekér (Türkös, 2008.)
64. kép Szekér kereket formázó szellőző Papp Dezső istállóján (Türkös, 2008.)
65. kép Az utolsó türkösi fuvaros (2008.)
66. kép Fehér Sándor pürkereci gazda, viasznyelű ostorával (2008.)
67. kép Jankó János a Néprajzi Falu anyagának gyűjtése közben Szabolcs megyében (NM Archívum F5354)
68. kép Jankó János álló kép (NM Archívum F3207(2))
69. kép Jankó János gyűjt (NM Archívum F5378(2))
70. kép Jankó János portréja (NM Archívum F62602a)
71. kép Balassa Iván a karikás készítésének gyűjtése közben. Püspökladány, 1948. Manga János felvétele (NM Archívum F92677)
72. kép Balassa Iván és Ortutay Gyula a Néprajzi Múzeum állandó kiállításában Budapest, 1952. Franciscy József felvétele (NM Archívum F 259637)
73. kép Balassa Iván, Vargyas Lajos és Kodolányi János a VII. Nemzetközi Néprajzi Kongresszuson Moszkva, 1964. Szolnok Lajos felvétele (NM Archívum F 192730)
74. kép Staravoda völgyi bejárat. A gyűjtemény számára följánlott terület. Szentendre, 1964. Erdélyi Zoltán felvétele (NM Archívum F 187006)
75. kép A múzeum épülő új főépülete (2020.)
76. kép A Kossuth téri épület aulája a csomagolás helyszínéül (2021)

- 77. kép Raktárrészlet a Kossuth téri épületben (2019)
- 78. kép Raktárrészlet a törökbálinti külső raktárban (2019)
- 79. kép A Monari műtárgnyilvántartó rendszer
- 80. kép A könyvtár az ideiglenes raktárban (2021)
- 81. kép Az Archívumi gyűjtemény az ideiglenes raktárban (2021)
- 82. kép A Néprajzi Múzeum honlapjának nyitó oldala (2020)
- 83. kép A magyar nép hagyományos kultúrája című állandó kiállítás részlete (1991)

